

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НААН

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

*XII Міжнародної конференції молодих учених
та спеціалістів*

*ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ*

м. Київ, 19 травня 2017 р.

Київ-2017

УДК 93/94:37:001:63+62(477)(043)
ББК 63.3:72+3ф(4 Укр)

Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, Київ, 19 трав. 2017 р. / Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; Рада молодих вчених НААН [та ін.] ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко ; редкол. : В. А. Вергунов (голова). – К. : ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2017. – 560 с.

Збірник вміщує матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України та репрезентує результати досліджень з напрямів: 1) історія аграрної науки, освіти та техніки; 2) загальні питання становлення та розвитку вітчизняної науки, освіти та техніки; 3) інформаційно-бібліотечне супроводження науково-освітнього галузевого процесу; 4) актуальні проблеми наукового забезпечення ведення сільського господарства України.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голова: *Вергунов В.А.*, д-р с.-г. наук, професор, академік НААН;

Секретарі: *Білоцерківська А.С.*, канд. іст. наук, *Давиденко М.М.*, канд. іст. наук

Члени:

Бородай І.С., д-р іст. наук, професор;

Борodin С.В., канд. техн. наук;

Грищенко Т.Р., канд. іст. наук, с.н.с.;

Капралюк О.В., канд. с.-г. наук, с.н.с.;

Кланчук С.М., д-р іст. наук, професор

Коваленко Н.П., д-р іст. наук, с.н.с.;

Коломієць Н.Д., канд. с.-г. наук, с.н.с.;

Кучер В.І., д-р іст. наук, професор;

Пашиківська О.А., канд. іст. наук, с.н.с.;

Рижук С.М., д-р с.-г. наук, професор, член-кореспондент НААН;

Татарчук Л.М., канд. іст. наук;

Уткін О.І., д-р іст. наук, професор;

Шевченко В.Ф., д-р іст. наук, професор;

Шелепов В.В., д-р с.-г. наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки;

Щебетюк Н.Б., канд. іст. наук, с.н.с.

Друкується згідно з рішеннями вчених рад:
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН
(протокол № 4 від 27 квітня 2017 р.)

© ННСГБ НААН

ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ ТА ВИДАННЯ ЗБІРНИКА МАТЕРІАЛІВ ЗДІЙСНЕНО
ЗА ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ:

ПАТ «Миронівський хлібопродукт»

(перший заступник голови правління, академік НААН, Герой України Мельник О.Ф.)

**Організаторам, учасникам і гостям XII Всеукраїнської конференції
молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в
Україні», присвяченої 100-річчю від дня створення Національної
наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН**

Шановні учасники та гості!

Президія НААН щиро вітає вас з XII Всеукраїнською конференцією молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяченою 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Користуючись нагодою, хотів би привітати, колектив бібліотеки з славним ювілеєм. За часи свого існування зусиллями кількох поколінь бібліотека, незважаючи на зміни у політичному, економічному житті України, науково-методично із широким впровадженням кращого, організаційно змінюючись, забезпечувала бібліотечно-

інформаційний супровід наукового забезпечення агропромислового виробництва в Україні. Приємно, що сьогодні в ННСГБ НААН свято бережуть наукові, культурно-просвітницькі традиції, що склалися протягом століття: любов до книги і культури українського народу, доброзичливість, високий професіоналізм і патріотизм.

Безсумнівно, що дане зібрання сприятиме згуртуванню зусиль у подальших дослідженнях з актуальних питань історії освіти, науки і техніки без політичних вподобань і кордонів та надихатиме молоде покоління на нові досягнення у вирішенні проблем сьогодення.

Бажаємо всім учасникам конференції міцного здоров'я, плідної та конструктивної роботи, успіхів у втіленні запланованого.

Президент,
академік НААН

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Я. М. Гадзало', written over a faint background of the document's text.

Я.М. Гадзало

НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ НААН – 100 РОКІВ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СЛУЖІННЯ УКРАЇНИ

Серед культурних цінностей, які ексклюзивно сьогодні здатні представляти Україну, навіть у світовому вимірі, особливе місце займає Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН). За своїм унікальним фондом із 1,1 млн галузевих видань на 35 мовах із 59-ти країн світу, вона – друга на європейському континенті і – третя на земній кулі. Але за спектром виконання основних функцій щодо проведення спеціальних досліджень для потреб інформаційно-бібліотечного супроводження наукового забезпечення провідного сектору економіки країни – сільського господарства не має собі аналогів у світі. Останні можливості установа законодавчо отримала саме за часів державності. Цей час також дозволив, притримуючись вислову академіка В.І. Вернадського, «...переглянути вже здавалось би стверджене попередніми поколіннями...»¹ і стосовно окремих періодів історії, включаючи дату створення.

Сьогодні, згідно чинного законодавства, ННСГБ НААН є головною національною книгозбірнею сільськогосподарської та лісогосподарської інформації і визнана як бібліотека-депозитарій, третя за своїми фондами галузева бібліотека світу після Національної сільськогосподарської бібліотека США та ЦНСГБ РАН. Основною функцією установи є забезпечення вільного доступу до світових стратегічних інформаційних ресурсів, яку вона успішно виконувала як протягом минулого століття, так і в новому тисячолітті.

Достовірні архівні дані щодо дати створення бібліотеки через різні обставини політичних змін і наслідків війн та революції тривалий час були недоступні або скоріше – незатребувані. Тільки нещодавно стало відомо, що у фонді «Українська Центральна Рада» Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ) зберіглася Постанова УЦР від 16 липня 1917 р. «Про затвердження бюджету Генерального Секретарства Земельних Справ», у якій йдеться про створення і бюджетного фінансування при Генеральному Секретарстві Земельних Справ окремої Бібліотеки². На початковому етапі вона існує як «підручна» бібліотека при відділі сільськогосподарської освіти, а потім вже – загальною для відомства. На жаль, не знайдено достовірних відомостей про першого завідувача. У часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського її очолив вчений-агроном Генріх Отонович Кох, а трохи згодом помічницею стала вчений агроном Н.П. Фролова³.

Після створення Сільськогосподарського вченого (згодом – наукового) комітету України згідно наказу № 162 міністра земельних справ В. Леонтовича з

¹ Вернадский В. И. Из истории идей / В. И. Вернадский // Труды по всеобщей истории науки. – 2-е изд. – М. : Наука, 1998. – С. 2.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

³ Лебединський В. Центральна с.-г. бібліотека при Сільськогосподарському Науковому комітеті / В. Лебединський // Вісн. с.-г. науки. – 1923. – Т. 2, вип. 3–4 (берез.-квіт.). – С. 139.

1 листопада 1918 р.⁴ на чолі з академіком В.І. Вернадським, відповідно до наказу № 172 від 16 листопада⁵ бібліотека увійшла до його складу як головна для діючої дослідницької мережі⁶. В архівах знайдено доповідь директора Департаменту сільськогосподарської статистики та кооперації головного профільного відомства Української держави гетьмана П. Скоропадського – А. Ярошевича від 29 листопада 1918 р. «Про постановку бібліотечної справи в Міністерстві землеробства»⁷. Згідно неї, вперше офіційно прозвучало про покладання координаційних загальнодержавних функцій на бібліотеку Міністерства для потреб галузі. Через значне наповнення книжкового фонду бібліотека СГНКУ стала справжнім осередком галузевої літератури для потреб профільного відомства, тому їй було надано статус Центральної⁸.

Паралельно, у 1921 р., при Народному комісаріаті землеробства УСРР, згідно із наказом № 283 по відомству від 31.10.1921 р., було створено службу книгозбірню⁹. Фонди бібліотеки перманентно поповнювалися не лише чисельністю рідкісних і цінних видань, а й системністю та цілеспрямованим відбором літератури. Її основу складали галузеві видання бібліотеки Харківського губерньського земства, створеної у лютому 1899 р.

Згідно рішення Колегії НКЗС УСРР протягом 1923–1924 рр. Сільськогосподарський науковий комітет України переніс свою діяльність з Києва до нової столиці республіки – Харкова, проте його Центральна сільськогосподарська бібліотека залишилася виконувати свої функції в Києві. Після остаточного переведення всіх структурних підрозділів Комітету до Харкова розпочалася робота в напрямку поєднання роботи СГНКУ з безпосередніми завданнями Наркомзему й наукового обслуговування його практичних потреб. Разом із тим було взято під методичне керівництво бібліотеку НКЗС. Так, у 1925 р. до складу загальної секції Вченого комітету НКЗС УСРР ввійшли дві бібліотеки: 1. Київська бібліотека; 2. Бібліотека НКЗС у м. Харків¹⁰. Відтоді бібліотека стає центральною науково-дослідною і практичною установою в галузі сільськогосподарської бібліографії та серед фундаторів цього напрямку в Україні.¹¹

Рішенням РНК УСРР №63/542 від 29 грудня 1927 р. було прийнято остаточне рішення про ліквідацію СГНКУ.¹²

На реалізацію урядового рішення відповідно до наказу НКЗС № 483/2326 від 1 листопада 1928 р. складено акт про передачу фондів у кількості 31 444

⁴ ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.

⁵ ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 216.

⁶ ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 22–25.

⁷ ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 411, арк. 75–75 зв.

⁸ Статут Сільськогосподарського Наукового Комітету України // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – Т. 3, № 1–4. – С. 77–84.

⁹ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 2, спр. 28, арк. 44–45.

¹⁰ Про штати Вченого Комітету Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК від 6 трав. 1925 р. // Зб. узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 25 (1 черв.). – С. 198–199, 373–375.

¹¹ Дубняк К. Бібліографічно-Бібліотечне Бюро Сільськогосподарського наукового комітету України / К.Дубняк // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 1. – С. 112–133.

¹² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 194.

примірники книг Харківської сільськогосподарської бібліотеки колишнього СГНКУ, на чолі із Д.С. Бібко, Українському науково-дослідному інституту економіки й організації сільського господарства.¹³

У 1931 р. Центральна сільськогосподарська бібліотека відокремилася від Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства та перейшла у відання щойно створеної Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, відповідно до постанови РНК УСРР «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук»¹⁴ від 29 травня 1931 р. Наказом №28 від 28 червня 1931 р. віце-президента ВУАСГН А. Сліпанського було створено комісію у складі: Переяславського(голова), Лебединського, Григоровича, Савенко, Бережанова для передачі у трьохденний термін бібліотечних фондів від попередників.¹⁵ Тим самим відбулося додаткове злиття фондів бібліотек Харківської губернської земської управи, Наукової-Консультативної Ради НКЗ, Українського НДІ економіки й організації сільського господарства, «Сільського господаря» (близько 17000 примірників книг), Українського інституту сільськогосподарської аспірантури, Українського НДІ ґрунтознавства (8000 примірників книг) й обсяги їх уже становили за одними даними – 72000 одиниці зберігання,¹⁶ а за іншими більш 100000 примірників книг при 25 постійно працюючих осіб.¹⁷ Відповідно до рішення Президії ВУАСГН від 30.06.1931 р. (протокол 7) директором Центральної сільськогосподарської бібліотеки призначено «... тов. Бібко, заступником – тов. Лебединського...»¹⁸. Координацію її діяльності або як писали «догляд» здійснював член Президії Академії – Білаш. Вже 10.12.1931 р. своїм рішенням Президії ВУАСГН констатувала, що за «...обсягом та значенням своєї роботи (бібліотека – авт.) набрала республіканського значення, має свою мережу Бібліотек (Одеса, Київ) ...»¹⁹ і визнала за необхідне дорівняти її до рівня республіканських науково-дослідних інститутів, що за номенклатурою кваліфікування наукового персоналу становить третю категорію «...з 1 грудня 1931 року».

Відповідно до рішення Ради ВУАСГН від 22.09.1932 р. що складалась з наукових робітників науково-дослідних інститутів, ВАСГНІЛ, ВУАН, Товариства аграрників марксистів, Інституту марксизму, центральних господарчих та кооперативних організацій була затверджена структура та штати Центральної сільськогосподарської бібліотеки у кількості 24 осіб. Сімнадцять з яких, на чолі з директором, працювали у м. Харків, ще семеро – у Київській філії²⁰. Слід зазначити, що це був найбільший структурний підрозділ Президії ВУАСГН, яка нараховувала 61 особу.

¹³ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 515, арк. 20–21.

¹⁴ Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1931. – № 18 (4 черв.). – С. 154, 389–390.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 1053, оп. 1, спр. 915, арк. 76–77 (зв).

¹⁶ Краткая справка о деятельности ЦНСХБ с 1921 по 1965 годы / ЦНСХБ Мин-ва сел. хоз-ва УССР. – Х., б. г. – (На 3-х л.).

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 1387, арк. 14.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 42, арк. 2.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 3, арк. 60.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 2а, арк. 31.

Наказом Наркомзему УСРР № 420 від 10 липня 1935 р. директором ЦНСГБ призначають члена Президії Академії з 15.06.1934 р. – О.Ф. Корнеєва²¹. За великим рахунком, координаційно, як тоді писали Української центральної сільськогосподарської бібліотеки з філіями у Києві та Одесі²².

Після ліквідації Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук згідно наказу № 167 від 31.03.1935 р. по НКЗ УСРР²³ (директор ЦНСГБ О.Ф. Корнеєв увійшов до ліквідаційної комісії від ВУАСГН разом із І. Тесленко, щоб завершити справу до 15 квітня 1935 р.) бібліотеку через спеціально затверджене «Положення» було реорганізовано в самостійну наукову установу, яка ввійшла до складу науково-дослідної мережі Народного комісаріату земельних справ УРСР²⁴. Щодо особливостей комплектування у цей період, то слід зазначити, що у 1936–1937 рр. було закладено принципи притаманні «...по справжньому науковій бібліотеці...»²⁵. Колективом бібліотеки у 1936 р. була проведена, вперше в історії існування, інвентаризація наявного бібліотечного фонду, з врахуванням двох принципів: « 1) комплектування повинне бути партійно витриманим і 2) диференційованим...» відносно репертуару через розуміння, що книги і журнали повинні прямо чи опосередковано відноситись до сільського господарства.

Величезним випробуванням для бібліотеки та її філій стали роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. і, особливо, період окупації німецькими загарбниками України. Вона не була евакуйована й функціонувала під егідою дослідницьких інституцій міської управи. Стосовно завдань, які стояли на той час перед окупованою українською наукою взагалі та бібліотечною справою зокрема, досить чітко висловився на сторінках газети «Нова Україна» професор К. Дубняк. Він запропонував її будувати на «...засадах передової західноєвропейської науки...» обов'язково «...скинувши все сміття облудливих кремлівських канонів, що нівечили, утискували вільний розвиток науки...» та базуючись на «...звільненої від усякого спотворення і намулу нашої рідної мови – мови української». Все висловлене і стало дороговказом для діяльності ЦНСГБ як у Харкові так і Києві. Щодо комплектування, то значну допомогу у цей період надали Київська міська управа і, відповідно, представництва німецької окупаційної влади. При цьому, за словами невідомого автора: «Головним завданням бібліотеки залишається будівництво українського сільського господарства»²⁶. Як засвідчують архівні документи, бібліотека в роки війни зазнала відчутних втрат. Згідно акту інвентаризації, проведеної у серпні 1945 р. співробітниками установи, й зареєстрованого виконавчим комітетом Кагановичської райради депутатів м. Харкова за № 318 від 27.12.1943 р. на виконання наказу Комітету по справах культурно-просвітницьких закладів при РНК УРСР «Про упорядкування і збереження фондів масових бібліотек» від 16

²¹ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 1633, арк. 1.

²² ЦДАВО України, ф. 27, оп. 12, спр. 2077, арк. 13.

²³ ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 2, спр. 57, арк. 71.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, т. 2, спр. 6262, арк. 18–19 зв.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 5024, оп. 1, спр. 157, арк. 12.

²⁶ М. С. Сільськогосподарська наукова бібліотека / М. С. // Укр. слово. –1941. – № 79 (11 груд.). – С. 3.

травня 1945 р. було втрачено 18 000 примірників книг, а також пошкоджені меблі, втрачений інвентар тощо.

Після звільнення м. Харкова від окупантів бібліотека відповідно з ухвалою РНК УРСР № 495 від 13 грудня 1943 р. відновила свою роботу.²⁷

Протягом 1943–1946 рр. бібліотека функціонувала як Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Народного комісаріату земельних справ УРСР²⁸, а з 1946–1956 рр. – Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Міністерства сільського господарства УРСР²⁹.

У 1956–1962 рр. згідно з постановою Ради Міністрів УРСР «Про організацію Української академії сільськогосподарських наук при Міністерстві сільського господарства» № 1566 від 30 грудня 1956 р. бібліотека перейшла у відання УАСГН³⁰ до її ліквідації.

Розпочався новий етап в діяльності бібліотеки із прийняттям спочатку Постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 10 травня 1956 р. № 524 «Про заходи по поліпшенню роботи науково-дослідних установ по сільському господарству». Згідно неї була здійснена реорганізація в системі управління сільськогосподарською наукою. Серед іншого, відповідно до п. 6 передбачалось асигнування на «...видання наукових праць, бюлетенів та інших видань науково-дослідних...» установ, а п. 9 виділення «...валюти... на придбання закордонної літератури...», що безперечно якісно вплинуло на кількісний рівень відносно комплектування як ЦНСГБ так і бібліотек галузевих інституцій³¹. З'явилися у бібліотеки перспективи щодо зміни територіального майбутнього після виходу Постанови Ради Міністрів УРСР № 1566 від 30 грудня 1956 р. «Про організацію Української академії сільськогосподарських наук при Міністерстві сільського господарства УРСР». Останній десятий пункт цієї Постанови зобов'язував Міністерство сільського господарства УРСР передати у відання Української академії сільськогосподарських наук Центральну сільськогосподарську наукову бібліотеку. Однак історія переїзду ЦНСГБ із Харкова до Києва має досить тривалий часовий вимір.

1962–1969 рр. – Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Міністерства сільського господарства УРСР³², а з 21 червня 1966 р. відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР № 463 перейшла в підпорядкування Головного управління сільськогосподарської науки МСГ УРСР.

З 1970–1988 рр. – Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна згідно з додатком до ухвали Ради Міністрів СРСР № 943 від 12 грудня 1969 р. З 9 листопада 1971 р. бібліотека змінює місце розташування,

²⁷ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 17, спр. 40, арк. 376.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 17, спр. 40, арк. 371–376.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, спр. 6459, арк. 27–28.

³⁰ Державний архів м. Києва (ДАК), ф. 3-1331, оп. 3, спр. 397, арк. 1–3.

³¹ Про заходи щодо покращення роботи науково-дослідних установ з сільського господарства: Постанова ЦК КП(б)У та РМ УРСР № 524 від 10 трав. 1956 р. // 36. постанов і розпоряджень Уряду УРСР. – К., 1956. – № 9–10 (31 трав.). – С. 4–10.

³² ЦДАВО України, ф. 2, оп. 10, т. 2, спр. 2377, арк. 152–164.

переїжджаючи із Харкова до Києва і функціонує відповідно до наказу Південного відділення ВАСГНІЛ № 90 «Про перейменування Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки» у мальовничому районі Голосієво. У 1988–1990 рр. – Республіканська наукова сільськогосподарська бібліотека Південного відділення ВАСГНІЛ згідно з наказом Південного відділення ВАСГНІЛ № 103 від 10 червня 1988 р. «Про перейменування ЦНСГБ ПВ ВАСГНІЛ стає Республіканською науковою сільськогосподарською бібліотекою Південного відділення ВАСГНІЛ», з 1991–1993 рр. це вже Республіканська наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук.

У 1994–2003 рр. вона відповідно до витягу з протоколу засідання Президії Української академії аграрних наук від 11.03.1994 р. «Про перейменування Республіканської наукової сільськогосподарської бібліотеки» знову змінює назву на Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук України.

2003–2012 рр. – Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук» № 1697 від 29 жовтня 2003 р.

3 грудня 2012 р. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України відповідно до Указу Президента України «Про надання Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України статусу національної» № 700/2012 від 14 грудня 2012 р.

Таким чином, як свідчать архівні документи ЦДАВО України, що стали доступними не так давно, бібліотеку, створену при Генеральному секретарстві земельних справ Української Центральної Ради 17 липня 1917 р., правомірно вважати фундатором нинішньої Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Протягом десятиліть, шляхом злиття, із декількох розрізнених бібліотек склалася унікальна наукова установа, яка з 1935 року і дотепер утвердилася як визнана у світовому фаховому середовищі повноцінна галузева інституція з виконання функцій, передбачених законами України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» № 32/95-ВР від 27.01.1995 р. та «Наукову та науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11. 2015 р. (зі змінами внесеними згідно із Законами № 922-VIII від 25.12.2015, ВВР, 2016, № 9, ст. 89 № 1774-VIII від 06.12.2016, ВВР, 2017, № 2, ст. 25) у питаннях інформаційно-бібліотечного супроводження наукового забезпечення агропромислового виробництва в Україні. Не випадково її успішність відзначена державою наданням статусу національної, а також нагородженням колективу «Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1971)», «Грамотою Верховної Ради України»(2014), «Почесною грамотою Кабінету Міністрів України» (2006), а також відзначенням кращих її співробітників державними та відомчими нагородами.

***В.А. Вергунов,**
академік НААН, директор Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН*

СЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗАСАД РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

Апостол М.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

У становлення та розвиток концептуальних теоретичних і методологічних основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. зробив значний внесок доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН М.В. Зубець. Учений є фундатором сучасної теорії та методології породи, що ґрунтується на її системній концепції. Сформулював гіпотезу генезису порід, розробив концептуальні положення теорії породотворення та втілює їх у селекційну практику тваринництва при виведенні 8 високопродуктивних спеціалізованих порід великої рогатої худоби молочного і м'ясного напрямів продуктивності. Одним із найбільших здобутків ученого є обґрунтування і реалізація концепції становлення та розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні. Він розробив рекомендації з формування племінної бази м'ясного скотарства, технології ведення галузі та поліпшення відтворення худоби м'ясного напрямку продуктивності, визначення ефективності селекційних досягнень у м'ясному скотарстві тощо.

Не менш значущими для сучасної та майбутньої селекції у тваринництві є розробки М.В. Зубця з проблеми лінійного розведення. Ученим запропоновано кардинально нові підходи до її оптимізації, що сприяли прискоренню та більшій ефективності процесу породотворення. До цього часу не втратили актуальності методи ведення коротких ліній, розроблені ним і запроваджені в практику скотарства України. Дослідник розробив методичні основи управління генеалогією породи, обґрунтував принципові положення з оцінки, добору й використання племінних тварин, покладені в основу сучасних систем національної та міжнародної оцінки генетичної цінності худоби. Розширив теоретичне уявлення щодо поняття консолідації селекційних груп тварин як важливого елементу селекційного процесу. Запропонував новий підхід до селекції, що ґрунтується на доборі та підборі тварин за статевим типом і статевим диморфізмом.

Низка розробок зі збереження вітчизняного генофонду тварин, представлена М.В. Зубцем, є дійовою відповіддю міжнародному співтовариству на заклик FAO до всіх країн світу про необхідність якнайшвидшої розробки та початку реалізації «Глобального плану дій щодо підтримання та розвитку генетичних ресурсів тваринництва» в країні. Завдяки його зусиллям Україна поряд із Францією, Іспанією та Німеччиною розробила, прийняла на урядовому рівні свою державну програму підтримки вітчизняного біорізноманіття. Тим

самим зроблено істотний внесок у світову скарбницю ефективного інструментарію у вирішенні глобальної проблеми охорони генетичної різноманітності сільськогосподарських тварин.

В умовах ринкових взаємовідносин виникла необхідність в ефективному та економному формуванні стад худоби високого рівня продуктивності. Виконання цього завдання можливе за використання сучасних методів генетики та біотехнології, шляхи запровадження яких окреслено в наукових працях М.В. Зубця. Він запропонував нові теоретичні й методологічні підходи до організації селекційного процесу з урахуванням практичного використання біотехнологічних підходів. Довів доцільність проведення комплексного генетичного моніторингу як однієї з визначальних умов при виведенні нових і вдосконаленні існуючих порід великої рогатої худоби.

Академік М.В. Зубець спільно з іншими вченими обґрунтував, що ефективність різних технологій утримання залежить від їх відповідності природним потребам тварин, які проявляються руховою активністю, спрямованою на зрівноважування взаємодії організму з навколишнім середовищем. Розглянув можливості регуляції деяких функцій поведінки на основі застосування відповідних технологічних прийомів і адаптації фізіологічних процесів до умов існування, впливу ендогенних та екзогенних факторів. Дослідив систему групових та індивідуальних особливостей поведінки у взаємодії «людина – тварина – екологічна ніша». Вивчив регулятори механізмів харчової, статевої, рухової та інших форм поведінки, їх залежність від енергетичного обміну і біохімічних змін організму. Підтвердив можливість управління поведінкою окремих груп тварин на основі проектування, будівництва та експлуатації тваринницьких ферм з поточно-цеховою системою виробництва молока, індивідуальної розробки приміщень з різними способами і технологіями утримання великої рогатої худоби. На сучасному етапі згадані вище наукові розробки мають особливе значення, оскільки при обліку етологічних особливостей сільськогосподарських тварин створюються умови для управління їх поведінкою при утриманні на великих промислових комплексах.

Таким чином, внесок академіка М.В. Зубця в розвиток концептуальних наукових основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. є багатограним і значущим. Це, насамперед, теорія породи та породотворення, основи теорії добору та підбору тварин, оптимізація системи лінійного розведення та методичні основи управління генеалогією породи, біологічні основи формування рекордної продуктивності тварин, шляхи та методи збереження і раціонального використання генофонду тварин, генетичні та біотехнологічні основи розвитку селекції сільськогосподарських тварин, обґрунтування концепції розбудови спеціалізованого м'ясного скотарства, наукові та методичні підходи до розміщення й використання племінних ресурсів у скотарстві та ін. Окремі складові його доробку слід використовувати як теоретичний і методологічний базис для розроблення сучасної стратегії ведення тваринництва.

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УСРР/УРСР
ЩОДО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ У 1935–1940 рр.**

Баленко В.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Серед основних завдань, які ставив уряд та партія перед аграрною наукою у 1935–1940 рр., у процесі дослідження виявлено такі: 1) вивчити і розробити заходи, що забезпечують боротьбу з посухою і загибеллю озимих культур для зони Степу України; 2) розробити сівозміни, різні системи родючості ґрунтів і технічних культур відповідно до кліматичних і ґрунтових умов України; 3) забезпечити виведення високоврожайних, скоростиглих, посухо-морозостійких сортів зернових і технічних культур; 4) розробити заходи з боротьби із шкідниками і хворобами рослин; 5) вивчити і впровадити нові й раціонально використовувати існуючі механізми в сільському господарстві, розробленні типів ґрунтооброблювальних, посівних і збиральних машин до гусеничних тракторів; 6) науково розробити основні заходи з вирощування молодняка і боротьби із втратами у тваринництві, а також з питань кормодобування та кормо використання, переважна більшість залишаються актуальними для вивчення до сьогодні.

Щодо причин такої абсолютизації влади або впливу на подальший розвиток аграрної науки з боку профільного міністерства потрібно також розглядати те, що з 24 червня 1934 р. столицю України було перенесено з Харкова до Києва. Є підстави говорити, що всі недоліки в роботі ВУАСГН були проаналізовані й узагальнені відповідальними з боку ЦК ВКП(б) України і їм було дано критичну оцінку. Серед іншого прозвучало бажання з боку влади мати всю фундаментальну українську науку в єдиному цілому – ВУАН, а прикладну-галузеву, навіть незалежно від того, що ВАСГНІЛ досить системно і головне поетапно доводив свою репрезентаційну доцільність для комуністичної влади залишити у сфері діяльності профільного наркомату.

Варто відмітити державну зацікавленість у розвитку колгоспно-радгоспної системи та її зв'язку з галузевою наукою. Як вказував секретар ЦК КП(б)У П.П. Постишев – ініціатор організації з 1934 р. в кожному колгоспі нової структурної одиниці галузевої науки для потреб сільськогосподарського виробництва радянського села у вигляді хати-лабораторії у своїй промові на з'їзді хат-лабораторій у 1935 р.: «через голови інститутів, професури, асистентури, наукових робітників, агрономів – завдання одержання урожаю цукрових буряків 500 ц розв'язувалося колгоспниками». Він також говорив, що «сільськогосподарські інститути повинні зробити для себе висновки із цього руху передових людей в колгоспах». На цьому фоні П.П. Постишев через Постанову № 165 НКЗ УРСР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» фактично втілює у життя нову, небачену у цивілізованому світі, досить розгалужену систему організації галузевого дослідництва.

Водночас репресії на національному підґрунті пригальмували поступ академічної науки. У період 1935–1940 рр., як свідчать архівні матеріали ЦДАГО

України, проводилися численні перевірки діяльності науково-дослідних установ сільськогосподарського профілю, а також постійні заміни їх керівного складу. Саме в ці роки надто активізувалася робота органів Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) УСРР/УРСР, що «викривали» та «ліквідували» численні «контрреволюційні», «шкідницькі», «правоухильницькі» та інші «організації» в усіх сферах життя та діяльності радянського суспільства. Не оминуло це й сільськогосподарську науку, коли провідних учених та їхніх рідних звинувачували, в основному, в участі в «антирадянській національній організації, що мала терористичні позиції». Виявлені у ЦДАГО України архівні документи свідчать про часті кадрові чистки в багатьох, якщо не в усіх науково-дослідних установах аграрного профілю.

У період здійснення стратегії форсованого економічного розвитку значні зміни відбувалися у політичній сфері. Поступово політичний авторитарний режим перетворювався в тоталітарний. Культ особи Сталіна набував потворних форм. Партійні структури займалися вирішенням практично усіх питань, підмінюючи і господарські органи, і ради. Це було яскравим свідченням злиття партійного і державного керівництва. Саме так було сформовано адміністративно-бюрократичну систему. За таких умов у 1936 р. було прийнято нову Конституцію СРСР, яка стала основою для розробки конституцій союзних республік. Нову Конституцію УРСР було прийнято 30 січня 1937 р. – рік піку репресій. Після перепочинку 1936 р., викликаного прийняттям нової Конституції СРСР, піднялася нова хвиля репресій. На основі підписаного Й. Сталіним 2 липня 1937 р. рішення ЦК ВКП(б) з'явився оперативний наказ по НКВС СРСР за № 00447. Згідно з цим наказом у найближчі чотири місяці підлягали викриттю й репресіям 269 тис. «ворогів» народу. Створювалася атмосфера загальної підозри, розпочався пошук «ворогів» народу. Чекісти «працювали» в усіх верствах суспільства, виявляючи потенційні вогнища опору сталінській диктатурі. Проте спеціалізувалися вони на інтелігенції – мозку нації. Одночасна заміна керівників та управлінців державних установ, господарчих організацій та партійних органів призвела до певної дезорганізації економіки країни. Подібна ситуація була у сільському господарстві УРСР.

Про це свідчить Постанова РНК УСРР про склад Ради при Народному Комісаріаті Земельних Справ УСРР від 21 квітня 1936 р. Так із відомих учених до складу Ради увійшли тільки три академіки – Т.Д. Лисенко, Б.М. Рождественський та О.Н. Соколовський. Як видно з архівного документа, більшу частину членів Ради становили колишні ланкові, доярки, комбайнери, бригадири, завідувачі хатами-лабораторіями.

Підготовка керівних кадрів для соціалістичного сільського господарства УСРР/УРСР, що володіють революційною теорією Маркса-Енгельса-Леніна-Й.В. Сталіна і знанням наукових основ ведення сільськогосподарського виробництва, було завданням Всеукраїнського комуністичного сільськогосподарського університету ім. Артема. Структура Університету була такою: 1) 3-річне відділення для підготовки партійних і радянських керівних працівників-секретарів райкомів, інструкторів райкомів і т. д.; 2) 2-річне

відділення з підготовки керівних господарських працівників для радгоспів, МТС і колгоспів; 3) комсомольське річне відділення для підготовки керівних комсомольських працівників. В основу організації навчального процесу в Університеті було покладено плани і програми для ВКСГШ, затверджені ЦК ВКП(б) 29 вересня 1934 р. За трирічний період з часу прийняття рішень листопадового пленуму ЦК КП(б)У і ЦКК університет провів 9 випусків у кількості 1020 осіб. Саме вони стали здебільшого обіймати керівні посади у науково-дослідних установах сільськогосподарського профілю.

Формування наукового світогляду молодих учених теж було під пильною увагою партійних органів. У березні 1936 р. під егідою ЦК ЛКСМУ відбулася перша конференція молодих учених УСРР, де розглядалися основні проблеми, над якими працювали тоді вчені-аграрії: «теорія стадіального розвитку рослин і селекція бавовника», «внутрісортове переопилення рослин-самозапилювачів, як засіб підвищення їх продукційності», «вплив ультракоротких хвиль та інших форм променистої енергії на рослинні організми», «природа морозостійкості озимих і заходи до захисту їх», «до питання про механізацію квадратно-шахового посіву просапних культур», «питання механізації збирання соломи та половин за комбайном», «грунтово-агрохімічні карти зони бурякосіяння УСРР і їх виробниче значення» тощо. Підготовка та хід конференції висвітлювалися в пресі, зокрема у друкованому органі ЦК ЛКСМУ «Комсомолец України».

РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СФЕРІ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Бардин О.Я.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Науковий потенціал являє собою сукупність ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи, що дає змогу за наявних форм організації та управління ефективно вирішувати господарські завдання, складовими якого є чисельність наукового персоналу і резерв наукових кадрів, фінансові ресурси, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення тощо.

З моменту появи сільськогосподарської дослідної справи, як організації, після створення першої постійно діючої казенної інституції – Полтавського дослідного поля [1], відбувається процес пошуку оптимальної моделі оцінки діяльності галузевих дослідницьких установ. Він активізувався у країні після створення в 1894 р. профільного міністерства й особливо після затвердження від 28 травня 1901 р. «Положення про сільськогосподарські дослідні установи [2]. Взнявши таким чином під державне регулювання процес ведення наукового забезпечення подальшого розвитку сільського господарства шляхом відповідного бюджетного фінансування через профільне міністерство, старшому спеціалісту по сільськогосподарській дослідній справі Департаменту землеробства професору В.В. Вінеру (1872–1937) було доручено розробити заходи щодо контролю всіх витрат. Через відповідну статистичну «Анкету», що

складалася з 12 розділів та близько 20 питань до кожного з них, починаючи з 1910 р., всі функціонуючі дослідницькі інституції наприкінці кожного року в цифрах звітувалися про проведену роботу [3].

У 50–60-х рр. минулого століття при оцінюванні діяльності окремих учених у СРСР почали активно говорити про наукові школи. У цей період виникає таке поняття як «проблемні наукові центри», пошук критеріальності їх дослідницької роботи привів до розробки поняття «науково-технологічний потенціал». В Україні зачинателем такого типу розробок став член-кореспондент НАН України Г.М. Добров (1929–1989), взявши за основу економічні та історичні підходи в оцінках і врахувавши кращий для реалій нашої країни закордонний досвід, розробив власну методичну модель, яку згодом постійно удосконалює спеціально створений Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Добрава НАН України [4, 5].

Оцінка ролі та місця вітчизняної аграрної науки як досягнення людського розуму, що накопичується і втілюється в сільськогосподарському виробництві, може бути представлена методом аналізу науково-технологічного потенціалу, який знаходиться у розпорядженні агропромислового комплексу країни.

Нині провідною інституцією, центром консолідації наукового потенціалу в аграрному секторі держави є Національна академія аграрних наук України (далі – НААН). Науково-технологічний потенціал НААН являє собою узагальнену характеристику рівня розвитку науки в аграрному секторі економіки, можливостей і ресурсів, якими володіє суспільство для вирішення наукових проблем у цій галузі. Результати аналізу й оцінка науково-технологічного потенціалу НААН дозволяють визначити рівень економічного розвитку аграрного сектору економіки, ступінь її науково-технічної самостійності, а також можливості економічного і науково-технічного співробітництва.

При розгляді НААН як навчально-наукового центру виділяють два аспекти оцінки результативності його науково-технологічного потенціалу [6]:

1) економічна – оцінка впровадження (результати завершених досліджень у галузі рослинництва або тваринництва);

2) когнітивна – має першорядне значення для підвищення якості підготовки наукових кадрів (написання книг і наукових статей, проведення авторських курсів лекцій, що ґрунтуються на результатах наукової роботи, конференцій, семінарів тощо).

При оцінці результативності науково-технологічного потенціалу НААН важливо враховувати комплекс робіт, пов'язаних із науковою діяльністю (проведення досліджень, підготовку докторів і кандидатів наук, винахідницьку та патентно-ліцензійну роботу, видавничу діяльність).

Отже, розвиток науково-технологічного потенціалу в аграрному секторі країни розпочався ще 133 роки тому, після створення Полтавського дослідного поля. Надзвичайно актуальним сьогодні є розуміння та оцінювання результативності наукової діяльності, зокрема в аграрній сфері економіки, що дозволить визначити рівень оптимальної організації наукової системи та цілеспрямованість взаємодії наявної структури наукових кадрів, науково-

інформаційну і матеріально-технічну забезпеченість.

Джерела та література

1. *Вергунов В. А.* Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя Полтавського дослідного поля) : наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.
2. *Положение о сельскохозяйственных научных учреждениях // Изв. Мин-ва земледелия и гос. имуществ.* – 1901. – № 29 (22 июля). – С. 546–547.
3. *Винер В.* Введение / В. Винер // Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России (по данным анкеты 1910 года). – СПб. : типо-литогр. М. П. Флоровой, 1911. – С. 2–5.
4. *Добров Г. М.* Научно-технический потенциал : структура, динамика, эффективность / Г. М. Добров, В. Е. Тонкаль, А. А. Савельев, Б. А. Малицкий. – К. : Наук. думка, 1987. – 348 с.
5. *Малицький Б. А.* Прикладне наукознавство / Б. А. Малицький. – К. : Фенікс, 2007. – 464 с.
6. *Люттик Т. В.* Науково-технологічний потенціал Національної академії аграрних наук: методичні та методологічні аспекти / Т. В. Люттик ; ННСГБ НААН ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 112 с.

ГОРОШОК ПОСІВНИЙ (ЯРИЙ): ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Барилко М.Г., Захаренко В.А.

*Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція
ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН (м. Полтава, Україна)*

Роботу з селекції горошку посівного (ярого) на Полтавській державній сільськогосподарській дослідній станції ім. М.І. Вавилова розпочато ще в 30-хрр. ХХ ст. Майже чотири десятиліття (1933–1970) її очолював Василь Федорович Мусієнко. Значна частина методичних розробок В.Ф. Мусієнка увійшла до складу класичної методики ведення селекційного процесу, яким користується в даний час більшість селекціонерів.

У результаті багатьох пошуків в 1938–1939 рр. В.Ф. Мусієнку вдалося розробити високоефективну та нетрудомістку методику та техніку штучного запилення горошку посівного (ярого) без кастрації пиляків у материнської квітки, використовуючи човник батьківської квітки з вже дозрілим пилком без штучного ізолятора, яка дозволила застосувати її в широких масштабах. Теоретична основа цього вдосконалення полягає в тому, що проростання зерен чужого пилку стимулюється краще, ніж свого. Результативність перевершила зав'язування бобів, що відбувається природним шляхом і досягла 70% «успіху». Це дало можливість отримати за сезон сотні гібридів.

Із розробкою нової методики, гібридизація стає основним методом отримання вихідного матеріалу для селекції ярої вики. Щорічно проводились тисячі схрещувань і надходили в селекційну проробку сотні нових внутрішньовидових гібридів.

Від самого початку зазначеної роботи проводився пошук та вивчення місцевих форм горошку. Одночасно відпрацьовувалася методика та техніка створення гібридного матеріалу.

З матеріалу, який в 30-х рр. ХХ ст. був переданий із Харківської селекційної станції, було доопрацьовано В.Ф. Мусієнком та передано на випробування сорт горошку Харківська 134. Районовано було його в 1939 р.

Маючи широкий спектр пристосування до різних ґрунтово-кліматичних і екологічних умов, цей сорт відіграв значну роль у зростанні врожайності горошко-вівсяних сумішей. Селекціонери і до теперішнього часу продовжують використовувати його в селекційному процесі як компонент для схрещувань. На даний час у родоводах більшості сортів горошку посівного (ярого) є частка Харківської 134.

Не менш важливу роль відіграв у кормовиробництві районований в 1954 р. сорт Полтавська 78.

Певну роль у веденні селекційної роботи протягом 60–90-х рр. ХХ ст. відіграв мутантний матеріал. Для одержання мутантів застосовували радіологічний, хімічний, так званий біологічний (ін'єкції гомогенатів з різних видів рослин в ендосперм достигаючого насіння вики) методи, поєднання їх. Були спроби одержання тетраплоїдів. Трудомістка робота майже не дала очікуваних результатів, хоча серед численних зразків вдалося віднайти досить перспективну форму – Мутант широколистий. Його насіння було передано до світової колекції ВІРу. В нашій же установі він використовується як вихідна форма для гібридизації.

Майже чотири десятиліття (1933–1970) роботу по селекції ярої вики офіційно очолював Василь Федорович Мусієнко, ще кілька років після того, продовжуючи неофіційне шефство над своїми наступниками. Після нього цю роботу виконували Леся Олексіївна Зеленська (1971–1981), Віктор Терентійович Воронцов (1983–1997), Олена Сергіївна Жаркова (1998), Ірина Віталіївна Колісник (1999), Маргарита Григорівна Барилко (із 2000р. і по нинішній час).

Удосконалення елементів методики і техніки проведення дослідницьких робіт та залучення інших підрозділів відділу селекції дослідної станції (лабораторій цитології, біохімії, групи імунологічних оцінок) дозволили нам віднайти надійний селекційний матеріал і передати до державного випробування нові сорти вики ярої.

Надбанням колективу селекціонерів Полтавської ДСГДС ім. М.І. Вавилова є ряд сортів горошку посівного (ярого), три з яких на даний час занесені до Реєстру сортів рослин, рекомендованих до поширення в Україні: Гібридна 97 (з 1999 р.), Гібридна 85 (з 2002 р.) та Наталка (з 2015 р.).

Основними напрямками селекційної роботи по культурі горошку посівного (ярого) є пошук шляхів підвищення насінневої продуктивності та стійкості до дії несприятливих абіотичних та біотичних факторів зовнішнього середовища.

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ОСНОВ ВИРОБНИЦТВА ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Бей Н.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Нині основним джерелом механічної енергії вітчизняних автотранспортних засобів є двигун внутрішнього згоряння. Однак, викиди відпрацьованих газів двигунів внутрішнього згоряння завдають навколишньому середовищу непоправну шкоду. Забруднення повітря шкідливими речовинами викликає значну небезпеку не тільки екологів, але й всього людства. Крім того, зменшення запасів нафти і газу, постійне подорожчання автомобільного палива змушує вітчизняних виробників автотранспортних засобів здійснювати активні пошуки альтернативних екологічно чистих джерел енергії.

За свою більш ніж 100-річну історію двигун внутрішнього згоряння практично вичерпав шляхи кардинальної модернізації, до яких відноситься й використання альтернативних джерел енергії. Аналіз перспективних напрямів розвитку екологічно чистих автотранспортних засобів показав, що відомі автомобільні виробники здійснюють дослідження та розробляють автомобілі з такими альтернативними джерелами енергії: автомобілі на водневих паливних елементах, кріогенні автомобілі на рідинному азоті, пневмомобілі на стиснутому повітрі, електромобілі на сонячних батареях, електромобілі з різними типами акумуляторних батарей, автомобілі з використанням інерційних нагромаджувачів енергії та інших альтернативних видів палива. Кожен з цих напрямів має як свої переваги, так і недоліки, тому жоден з них не знайшов своє широке використання у сучасному вітчизняному автомобілебудуванні.

Для встановлення перспективних напрямів розвитку наукових основ виробництва вітчизняного автомобільного транспорту можна запропонувати періодизацію еволюції екологічно чистих автомобілів та їх складових частин. Початковий етап еволюції автомобілебудування розпочався у 1769 р., коли французький інженер Ж. Кюньо сконструював перший паровий дорожній «візок», у силовому пристрої якого використовували енергію пару. Автомобілі з паросиловим пристроєм успішно конкурували з електричними екіпажами, а на початку ХХ ст. – з автомобілями, в яких використовували двигуни внутрішнього згоряння. Однак, автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння витиснули парові «візки» з автомобільного ринку через наступні недоліки: у парових автономних транспортних засобах був низький показник відношення енергії до маси, малий діапазон робочих швидкостей, велика тривалість прогріву двигуна та складна система керування паросилових пристроїв.

Другий етап розвитку виробництва екологічно чистих автомобілів пов'язаний з побудовою в Англії у 1838 р. електричного екіпажу на самохідній тязі, електродвигун якого отримував живлення від акумуляторної батареї. Цей принцип застосовують також у виробництві гібридних автомобілів, в яких для руху використовують як двигун внутрішнього згоряння, так і електричні двигуни; традиційних автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння, в яких

електричну енергію використовують практично на всіх системах автомобіля (пуск, запалювання, керування, освітлення); різноманітних сучасних автомобілів з електричною тягою. Але другий етап пов'язаний з виробництвом автономних транспортних засобів, в яких для руху використовували електродвигун, живлення для якого виробляли акумуляторні батареї, тому що ні паливні елементи, ні сонячні батареї у цей період ще не використовували для руху автомобіля.

Але такий електромобіль не міг бути серйозним конкурентом автомобіля з двигуном внутрішнього згорання через значні недоліки: наявність великої маси, низької ємності та відносно малого терміну експлуатації акумуляторних батарей, невеликого запасу та незадовільної динаміки руху; відсутність розширеної мережі електричних заправних станцій. Але ці недоліки у зв'язку з розвитком новітніх технологій з кожним роком стають менше помітними. Увага конструкторів до транспортних засобів з електричною тягою підвищується через наступні чинники: електричні машини мають важливу перевагу – відсутність шкідливих викидів у навколишнє природне середовище; коефіцієнт корисної дії сучасного вентильного електричного двигуна сягає 90–95%; сучасні технології дозволяють зробити мотор-колесо, в якому тяговий електричний двигун монтується безпосередньо в маточину коліс і відкриває широкі перспективи електронного управління кожного колеса окремо.

Третій етап розвитку автомобілебудування пов'язаний з комплектацією автомобіля двигунами внутрішнього згорання, який розтягнувся більше ніж на 100 років, та скоріше за все буде продовжуватися ще не одне десятиріччя. Нині ми стаємо свідками початку нового четвертого етапу розвитку автомобілебудування з використанням екологічно чистих технологій у силовому пристрої автомобіля та значними його конструктивними змінами.

На сьогодні, через погіршення стану навколишнього природного середовища, важливим є зменшення шкідливих викидів автомобілів, зниження витрачання нафтового та газового палива і використання альтернативних екологічно чистих його видів. Тому перспективним напрямом розвитку виробництва вітчизняних екологічно чистих автотранспортних засобів є створення сучасних автомобілів з гібридними силовими пристроями, які гармонійно об'єднують два підходи, дві концепції, дві філософії розвитку. Безумовно такі автомобілі не можна вважати на 100% екологічно чистими, оскільки встановлення на автомобілі гібридного силового пристрою – це лише початковий етап створення екологічно чистих автотранспортних засобів. Але й такі зміни в конструкції автомобілів вже сьогодні дозволяють з меншими витратами забезпечити екологічні вимоги, на 40–80% знизити витрати моторного палива та викиди вуглекислого газу в атмосферу, які створюють «парниковий ефект» і призводять до глобального потепління у світі.

Розроблені гібридні силові пристрої екологічно чистих автомобілів гармонійно поєднують два принципово різних джерела механічної енергії. Світовий досвід створення гібридних транспортних засобів свідчить про те, що на автомобіль з традиційним двигуном внутрішнього згорання встановлюють

додатковий енергетичний пристрій, який включає, як правило, один або декілька тягових електричних двигунів. Синергетика такого гібридного транспортного засобу забезпечує використання сильних сторін та позитивних якостей як електричного двигуна, так і двигуна внутрішнього згоряння. При цьому двигун внутрішнього згоряння налагоджують спеціально на економічний та екологічно чистий режим роботи.

Крім впровадження гібридних силових пристроїв у сучасному автомобілебудуванні відбувається розвиток низки перспективних напрямів удосконалення електричних систем та комплексів автотранспортних засобів: значне зростання напруги живлення та впровадження дворівневої напруги живлення електричних систем і комплексів транспортних засобів; використання високовольтних акумуляторних батарей; обладнання автомобілів новими більш енергоємними акумуляторними батареями, а саме нікель-метал-гідридними, літій-іонними та нікель-кадмієвими; застосування сучасних силових електронних компонентів для керування і розподілу великих потоків енергії (напруга, струм, потужність); використання для приводу автомобіля вентиляційних електричних машин, які мають високий коефіцієнт корисної дії, підвищені енергетичні властивості та невеликі габаритно-масові характеристики; застосування новітніх комп'ютерних технологій для оптимального керування процесами і системами автомобіля, сучасних технологій передачі даних, у тому числі бездротових; впровадження штучного інтелекту для керування процесами та системами автомобіля.

Таким чином, на основі аналізу загальних закономірностей розвитку наукових основ виробництва екологічно чистих транспортних засобів можна зробити висновок, що найбільш перспективним напрямом розвитку вітчизняного автомобілебудування на теперішній час є автомобілі з гібридними силовими пристроями, які здатні виконати екологічні вимоги, на 40–80% знизити витрати моторного палива та викиди вуглекислого газу в атмосферу, що є важливим чинником покращання екологічного стану в Україні.

**АРХІВНИЙ ФОНД ІНСТИТУТУ
ФІЗІОЛОГІЇ РОСЛИН І ГЕНЕТИКИ НАН УКРАЇНИ
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРАРНОЇ НАУКИ**

Березовська О.В.

*Інститут архівознавства Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського НАН України (м. Київ, Україна)*

В сучасному українському суспільстві провідне значення у справі формування, збереження та відтворення національної пам'яті відіграють архіви, акумулюючи у своїх численних фондах потужний інформаційний ресурс та накопичуючи джерельну основу стосовно різноманітних питань історичного поступу держави. В даному контексті унікальним інформаційним джерелом з історії науки та культури України, наукової і творчої діяльності її видатних

представників є архівні документи науково-дослідних інституцій НАН України, зокрема, Інституту фізіології рослин і генетики НАН України (ІФРГ) – провідної установи вітчизняної аграрної науки [1].

З огляду на те, що українські вчені, історики науки [2-8] дедалі більше звертають свою увагу на висвітлення історії багатогранної діяльності Інституту, їх дослідження неможливі без детального вивчення архівного фонду установи.

Таким чином метою даного дослідження є огляд архівного фонду ІФРГ, його складової частини та документальної інформативності.

Архівний фонд ІФРГ складає 4561 справу за 1945–2006 рр. і містить у своєму складі науково-організаційну, науково-дослідну документацію та документацію з кадрових питань (особового складу) [9, с. 243–246]. Науково-організаційна документація відображає процес утворення інституції, її становлення як важливого науково-дослідного центру, організації наукових досліджень, напрямків, наукових шкіл. До цієї категорії також належать документи (листування, довідки, інформації, звіти), які висвітлюють міжнародне співробітництво Інституту з науково-дослідними установами; питання організації та проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів; участь ІФРГ у виконанні наукових досліджень з Чорнобильської тематики; співпраці з агропромисловим сектором. Архівні документи відтворюють як загальні моменти створення установи, її діяльності, кадрового потенціалу, фінансового забезпечення Інституту, так є водночас значним ресурсом для дослідження розвитку української аграрної науки.

Цікавими для висвітлення ролі керівників Інституту у розбудові аграрного сектору держави, забезпеченні його підтримки та розвитку шляхом проведення фундаментальних та прикладних досліджень є низка документів: тези доповіді директора Інституту акад. О.І. Душечкіна на засіданні Відділення сільськогосподарських наук АН УРСР про діяльність Інституту (1950), документи (довідки, інформації, листування) про наукову діяльність директора Інституту акад. П.А. Власюка (1954), доповідь акад. П. А. Власюка про життя та діяльність акад. О.І. Душечкіна (1954), тези доповіді і пропозиції акад. П.А. Власюка на сесії ВАСГНІЛ щодо розвитку НДР у рослинництві (1963) тощо. На базі Інституту функціонували наукові громадські організації, тому до архівного фонду передано низку їх документів: документи (плани, звіти) наукових рад, документи (положення, звіти про роботу) про діяльність Тимчасового молодіжного творчого колективу «Скрінінг», документи (протоколи, звіти, інформації) Українського товариства фізіологів рослин, Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова.

Науково-дослідна документація архівного фонду ІФРГ містить наукові звіти по завершених темах, дисертації та автореферати, рукописи наукових статей, зокрема, надіслані для опублікування в закордонні видання, заявки, свідоцтва на винаходи, патенти, збірники наукових праць тощо. Документи характеризують пріоритетні напрямки наукових досліджень Інституту в галузі фізіології рослин і генетики.

Серед документації з кадрових питань особливе значення мають особові

документи видатних вчених Інституту: особова справа директора Інституту у 1953–1973 рр., видатного фізіолога рослин, агрохіміка і ґрунтознавця акад. АН УРСР П.А. Власюка (1980), особова справа директора Інституту у 1973–1974 рр., вченого в галузі фізіології симбіотичної азотфіксації чл.-кор. АН УРСР А.В. Манорика (1974), особова справа спеціаліста в галузі біохімії рослин, фізіології та екології фотосинтезу чл.-кор. АН УРСР А.С. Оканенка (1978), особова справа видатного вченого в галузі молекулярної генетики акад. НАН України С.М. Гершензона (1998), особова справа ученого-біолога, еколога, історика природознавства чл.-кор. НАН України І.П. Григорюка (2005) та інших провідних науковців інституту. Дані документи дають необхідну інформацію про життя та наукову діяльність визначних українських вчених.

Отже, архівний фонд Інституту фізіології рослин і генетики НАН України є цілісним багатограним перспективним джерельним комплексом, що розкриває нові інформативні перспективи для дослідження історії української аграрної науки, актуальних розробок інституту в інтересах агропромислового комплексу України, в галузі дослідження академічною наукою наслідків Чорнобильської катастрофи, патентно-ліцензійної роботи, міжнародних зв'язків, наукової діяльності видатних вчених тощо. У даному контексті одним з важливих завдань архівістів на сучасному етапі є представлення, популяризація, висвітлення інформаційних можливостей архівних документів академічних установ, якісне та оперативне донесення інформації до дослідників історії України.

Джерела та література

1. *Яременко Л. М.* Шляхи оптимізації складу Архівного фонду Національної академії наук України / Л. М. Яременко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 6. – С. 118–122.
2. *Вергунов В. А.* Історія Української академії сільськогосподарських наук (1956–1962) / В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк. – К. : Аграр. наука, 2008. – 304 с.
3. *Білоцерківська А. С.* Інститут фізіології рослин і генетики НАН України: становлення відомчої підпорядкованості на початку 60-х років ХХ століття [Електронний ресурс] / А. С. Білоцерківська // Історія науки і біографістика. – 2013. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2013_4_2. – Заголовок з екрана.
4. *Лазоренко Ю. І.* Життєвий і творчий шлях академіка П. А. Власюка (1905–1980 рр.) [Електронний ресурс] / Ю. І. Лазоренко // Історія науки і біографістика. – 2009. – № 3. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2009-3/09lazorenko.pdf>. – Заголовок з екрана.
5. *Кунах В. А.* Розвиток генетики в Національній академії наук України (до 90-річчя від часу заснування Української академії наук) / В. А. Кунах // Вісн. Укр. т-ва генетиків і селекціонерів. – 2008. – Т. 6, № 1. – С. 3–43.
6. *Дослідження з генетичної інженерії в установах НАН України* / Д. Гродзинський, О. Дембновецький, О. Левчук, Р. Рудий // Вісн. НАН України. – 2006. – № 7. – С. 3–12.
7. *Романець О. В.* Наукова школа молекулярної біології та генетики Сергія Михайловича Гершензона / О. В. Романець // Наука та наукознавство. – 2010. – № 1. – С. 74–86.
8. *Березовська О. В.* Життя та діяльність академіка П. А. Власюка / О. В. Березовська // Засоби масової інформації як один із чинників формування громадянського суспільства : наук. дослідження, док. і матеріали. – К. : Синопис, 2010. – С. 61–65.
9. *Архівні фонди установ НАН України : путівник* / [Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова та ін.] ; під ред. О. С. Онищенко. – К., 2008. – 446 с.

ВИНОГРАД ХХІ ст. ЯК ТВОРЧА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА П.Я. ГОЛОДРИГИ (1920–1986)

Бернар Н.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Основною метою наукового забезпечення виноградарсько-виноробної галузі АПК України є вирішення питань підвищення ефективності виробництва винограду та виноробної продукції в інтересах населення країни, стабілізування та ріст доходів держави за рахунок широкого впровадження новітніх надбань вітчизняної та зарубіжної науки. Для досягнення цієї мети необхідно, в тому числі, сформулювати наукові основи для створення нових поколінь сортів винограду, стійких до несприятливих факторів середовища. Сорт обумовлює ефективність будь-якої сільськогосподарської галузі, проте роль сорту винограду, як багаторічної культури, значно вагоміша, тому що помилка у його виборі позначається протягом десятиліть. У цьому контексті важливого значення набуває актуалізація наукових надбань доктора біологічних наук, професора П.Я. Голодриги (1920–1986), видатного вітчизняного вченого в галузі селекції, генетики та фізіології винограду.

Наукова спадщина селекціонера-виноградаря по праву увійшла до скарбниці вітчизняної науки: понад 250 наукових праць, опублікованих в колишньому СРСР, Німеччині, Франції, Італії, Китаю; 23 авторських свідоцтва на винаходи, майже 50 нових сортів винограду (23 з яких з груповою стійкістю). П.Я. Голодрига очолював проблемно-методичну комісію Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (ВАСГНІЛ) з вдосконалення сортименту винограду; був обраний почесним членом Югославського виноградо-виноробного наукового товариства, почесним професором Будапештського університету садівництва, став лауреатом Премії ім. Л.П. Смирєнка АН України (посмертно).

Наукові праці П.Я. Голодриги мають велике теоретичне та практичне значення в різних аспектах виноградарської науки – селекції, генетиці, біохімії, біофізиці, експериментальному мутагенезі та поліплоїдії, фізіології імунітету та культурі *in vitro*. Його фундаментальні розробки та наукові дослідження з цих проблем є непересічними і слугують теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку селекційної науки.

Особливе місце в науковому доробку вченого займають роботи, присвячені розробці гіпотетичної моделі «ідеального сорту» із запрограмованими ознаками, втілення яких генетичними методами у заново сконструйованому генотипі дозволило б виноградній рослині розвиватися без особливої турботи з боку людини, забезпечувало б зниження витрат при його вирощуванні.

У 60–80-ті рр. ХХ ст. під керівництвом П.Я. Голодриги у ВНДІ виноробства та виноградарства «Магарач» (м. Ялта, Крим) створювався широкий гібридний фонд винограду, здійснювалися селекційні дослідження, спрямовані на отримання сортів винограду різних строків дозрівання, що поєднують у собі підвищену стійкість до філоксери, грибкових захворювань,

вірусів, морозу, посухи та інших факторів середовища, з високою якістю та врожайністю; виконувалась робота по вдосконаленню селекційного процесу в напрямі скорочення строків виведення сортів.

При створенні нових сортів вивчалися та використовувалися вітчизняні та зарубіжні генетичні ресурси. Професор П.Я. Голодрига добирав потрібні гени з лоз Франції, Німеччини, Америки, Грузії. Американські науковці-виноградарі, на знак визнання таланту українського селекціонера, поділилися рослинами з антифілоксерними генами, що надають винограду також захисту від хвороб. У результаті були виділені та включені в селекційний процес в якості донорів групової стійкості перспективні вихідні форми.

Маючи чітку гіпотетичну модель «ідеального сорту», П.Я. Голодрига отримав 43 сорти винограду, які поєднують у собі польову стійкість до хвороб та шкідників з високою врожайністю та підвищеною морозостійкістю, практично не потребують хімічного захисту, а тому дають екологічно чисту продукцію високої якості та сприяють збереженню природного середовища. Районовані у різних зонах промислового виноградарства, отримали високу оцінку фахівців такі його сорти, як Первісток Магарача, Подарунок Магарача, Цитронний Магарача, Рісус та ін. Виноградарям та виноробам добре відомі створені вченим та його учнями стійкі сорти міжвидового походження – Аврора Магарача та Данко, Рубіновий Магарача, Новоукраїнський ранній та ін.

Вже після трагічної загибелі вченого на Держсортвипробування були передані сорти з генофонду, створеного П.Я. Голодригою: Інтервітіс Магарача, Атлант, Оксамитовий, Альмінський, Геркулес, Пам'яті Голодриги. Маючи підвищену стійкість до холоду, хвороб і шкідників та нижчу на 40–50% собівартість оброблення, порівняно із традиційними, ці сорти можуть гідно претендувати на використання їх у широкому технологічному діапазоні. Будучи своєрідним страховим фондом виноградарських господарств, ці комплексно-стійкі сорти є кореневласними, а не привитими, що дуже важливо.

Науковий здобуток професора П.Я. Голодриги став вагомим внеском у розвиток не тільки вітчизняної, але й світової виноградарської науки, а створені ним сорти без перебільшення можна назвати сортами ХХІ ст.

КИЇВСЬКЕ ПОЛІТЕХНІЧНЕ ТОВАРИСТВО ІНЖЕНЕРІВ ТА АГРОНОМІВ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ *Білоцерківська А.С.*

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Київське політехнічне товариство інженерів та агрономів (КПТІА) розпочало свою діяльність з 1911 р. Його засновниками стали відомі вчені-інженери П.Е. Бутенко, І.Ф. Пономарьов, Б.Г. Сахновський, І.А. Фещенко-Чопівський та інші. Вищим органом товариства вважалися збори, а виконавчим – правління. До дійсних членів товариства приймалися педагогічні працівники та особи, які закінчили Київський політехнічний інститут Імператора Олександра II. При Товаристві діяли секції: агрономічна, інженерна, механічна,

а також довідкове (з 1912 р.) та технічно-консультативне бюро (з 1913 р.). Метою Товариства було об'єднання випускників Інституту та популяризація його діяльності. Друкованим органом КППІА став щомісячний журнал «Бюлетені Київського політехнічного товариства інженерів і агрономів».

Автор статті «Тільки члени профспілки» М. Кальницький зазначає, що роком заснування Товариства став 1910 р., але згідно з архівними даними Державного архіву Київської області з'ясовано, що точною датою заснування КППІА вважається 8 лютого 1911 р., коли на ім'я київського губернатора прийшов лист від 4 вчених-інженерів: 1) інженера-будівника Петра Ерастовича Бутенка, (адреса проживання: м. Київ, пров. Чеховський, 6); 2) інженера-технолога Бориса Григоровича Сахновського (м. Київ, вул. Велика Підвальна, 14); 3) інженера-технолога Івана Адріановича Феценка-Чопівського (м. Київ, садиба Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II); 4) інженера-технолога Івана Федоровича Пономарьова (м. Київ, Шулявка, 3-тя дачна лінія, буд. № 5). У цьому документі вчені висловили прохання про реєстрацію Київського політехнічного товариства інженерів та агрономів, представляючи при цьому проект Статуту Товариства.

Згідно Статуту КППІА мало на меті своєї діяльності: підтримувати товариські відносини між його членами, сприяти розробці наукових та технічних питань, розповсюдженню знань та надавати матеріальну підтримку членам та їхнім родинам. Територіальні межі діяльності Товариства охоплювали всю Російську імперію.

Для досягнення поставлених цілей Товариство збирало відомості про випускників КПП, влаштовувало технічні бесіди, лекції, екскурсії, технічні конкурси, з'їзди, виставки, видавало свій журнал, відкривало читальні, технічні бібліотеки, технічне, консультаційне бюро, випробувальні лабораторії, школи та спеціальні курси, музеї або сприяло таким заходам при Інституті, засновувало стипендії, організувало відрядження, влаштовувало довідкове бюро, випробувальні лабораторії, створювало при Товаристві емеритальні, ощадно-позичкові або інші каси та взаємне страхування. Здійснення вищенаведених заходів відбувалося за спеціальним дозволом.

Товариство мало право згідно з чинним законодавством здійснювати купівлю-продаж рухомого та нерухомого майна, закладати майно у приватних осіб та кредитних установах, приймати майно даром та за заповітом, створювати капітали, заключати договори, вступати в зобов'язання, подавати позиви та відповіді у суді та й взагалі користуватися усіма правами, представленими законом юридичній особі. При цьому для купівлі нерухомого майна у межах Південно-Західного краю Російської імперії завжди брався дозвіл у Київського генерал-губернатора. Товариство мало свою печатку.

До складу Товариства входили почесні, дійсні члени та члени-співробітники. Почесними могли бути особи будь-якої статі, які надали значні послуги Товариству або стали відомі своєю діяльністю в галузі науки і техніки. Дійсними членами могли стати випускники та викладачі КПП. Членами-співробітниками могли бути особи, які бажали взяти участь в роботі Товариства.

При цьому членами КППІА не могли стати неповнолітні, учні середніх та нижчих навчальних закладів, особи, які займали нижчі чини на дійсній службі, а також судимі. Почесні члени обиралися Загальними Зборами за пропозицією Правління, а дійсні та співробітники – Правлінням Товариства за рекомендацією двох членів. Через місяць після друку інформації у друкованому органі Товариства або іншому періодичному органі, якщо не надходило ніякого протесту проти певної кандидатури, приймалося рішення про її обрання до складу членів. У разі виникнення протесту кандидату дозволялося подавати апеляцію до Загальних Зборів. При цьому випускники та викладачі КПІ, які змогли взяти участь у перших Загальних Зборах автоматично зараховувалися до складу дійсних членів. Членський внесок для дійсних членів та членів-співробітників становив 5 карб. у рік або одноразово у розмірі 100 карб. (для постійних, довічних членів). Члени, які не зробили внесок протягом року, відраховувалися, але могли бути знову прийнятими у разі погашення заборгованості. Члени-співробітники, беручи участь у діяльності наряду з дійсними членами, не користувалися правом матеріальної допомоги. На загальних зібраннях вони мали лише право дорадчого голосу.

У разі порушення Статуту або заподіяння шкоди інтересам Товариства, а також у разі здійснення непристойних вчинків, винний член Товариства може бути виключений зі складу КППІА при за постановою Загальних Зборів (за голосуванням 2/3 голосів присутніх на них). Управлінням справами Товариства займалися члени Загальних Зборів та Правління, що знаходилося в м. Київ.

Загальні Збори бували двох типів: 1) звичайні – для розгляду щорічних звітів, кошторису та вибору посадових осіб та інших питань; вони скликалися щорічно не пізніше 10 березня; 2) екстрені. Окрім вищевказаних завдань, Загальні Збори виконували ще низку таких функцій: змінювали та доповняли Статут; мали право припиняти діяльність Товариства та ліквідувати його майно; уповноважували Правління; заключали договори; затверджували інструкції для Правління, Ревізійної та інших Комісій і секцій; обирали почесних членів та виключали зі складу членів; створювали спеціальні капітали та встановлювали розмір запасного капіталу.

Звіти про діяльність Товариства представлялися у двох екземплярах київському губернатору не пізніше, ніж за 6 міс. після закінчення звітного року, який рахувався з 1 січня по 31 грудня.

Загальні Збори скликалися Правлінням за його розглядом або за вимогою Ревізійної комісії, за заявою не менше 20 дійсних членів, при чому у двох останніх випадках заявники мали право вказувати термін скликання Загальних Зборів, не менше 1 міс.

Порядок денний Загальних Зборів розсилався не пізніше як за два тижні до Загальних Зборів, із записом у спеціальній книзі. Інформація про дату проведення Загальних Зборів публікувалася у київських газетах, а також завчасно доносилася до відома начальника місцевої поліції. Загальні Збори вважалися дійсними при будь-якій кількості членів. При відкритті їх головою Товариства, обирали голову Загальних Зборів із членів, які не входили до складу

Правління та Ревізійної комісії. Обов'язки секретаря Зборів виконував секретар Правління.

Балотування на Загальних Зборах проходило у відкритій формі, окрім обрання посадових осіб та питань про їх відповідальність, виборів почесних членів та питань про виключення членів та взагалі тих питань, згідно яких не менше 10 осіб потребують закритого балотування.

Питання на Загальних Зборах вирішувалися простою більшістю голосів, крім питань, що стосувалися змін або доповнень Статуту та припинення діяльності Товариства, відповідальності членів Правління та виключення членів, що потребувало більшої кількості голосів.

Якщо при балотуванні відбувалась рівність голосів, то питання переглядалося знову, в разі повторення ситуації перевагу надавали голосу голови. Члени Правління при вирішенні питань, що стосувалися їхньої безпосередньої діяльності, та члени Товариства при вирішенні питань, в яких вони були зацікавлені, не брали участі у балотуванні.

Постанови Загальних Зборів друкувалися у вигляді протоколів, які зачитувалися вголос перед закриттям засідання. У завершальній редакції протоколи Загальних Зборів підписувалися головою Зборів, наявними членами Правління та Ревізійної комісії, не менше, ніж 10-ма членами Товариства.

Правління складалося з голови Товариства, 4-х членів Правління та 4 голів секцій. Голова товариства та 4 члени Правління обиралися на річних зборах строком на 2 роки. У перший рік існування Товариства 2-х членів обирали шляхом жеребкування, а потім щорічно по 2 члени або по 2 члени та голову Товариства – за старшинством вибору на посаду. Голів секцій обирали в самих секціях. У разі вибуття, довгої відсутності або смерті членів Правління, їхнє місце заміщали кандидати у члени. Члени Правління після кожних щорічних зборів обирали зі свого середовища товариша голови, скарбника та секретаря.

Правління збиралося за запрошенням голови або в певні строки чи за мірою накопичення справ або за письмовою заявою трьох членів (в останньому випадку у двотижневий строк із дня подання заяви). Засідання Правління вважалися дійсними при наявності не менше половини всієї кількості членів.

Правління вважалося представником Товариства у всій його діяльності, завідувало всіма поточними справами, розглядало плани робот секцій та комісій, а також їхні річні звіти, складало щорічні кошториси прибутків та розтрат та загальні звіти про діяльність Товариства для представлення їх на затвердження щорічними Загальними Зборами. Усі акти та договори підписувалися головою або товаришем голови Правління.

Товариство в своїй структурі мало секції за кількістю відділень КПІ. Кожна секція обирала бюро в складі голови та не менше трьох членів терміном на 2 роки. Засідання секцій для заслуховування наукових доповідей відбувалися періодично. Секції могли поділятися на підсекції.

Для розробки питань, пов'язаних з діяльністю всього Товариства, могли створюватися спеціальні Комісії. Очільниками їх могли бути й члени Правління. Якщо кількість дійсних членів на певній місцевості досягала п'яти, Товариство

мало право створювати філіальні відділення. Для розгляду фінансового звіту за рік до цього обиралася спеціальна Ревізійна комісія у складі 4 членів та 2 кандидатів (не зі складу членів Правління та кандидатів до них). Ревізійна комісія не пізніше як за 2 тижні до дня проведення Загальних Зборів, розпочинала розгляд фінансового звіту та проекту кошторису та надавала свій висновок.

Кошти Товариства склалися із членських внесків, пожертвувань, доходів від читання лекцій, публічних читань, виставок, спектаклів, концертів тощо, а також процентів з капіталу Товариства та доходів з його майна. Капітали Товариства поділялися на: оборотні, запасні, котрі відраховувалися відчисленням від надходжень у загальний капітал у розмірі, що визначався Загальними Зборами.

Товариство могло припинити свою діяльність згідно з постановою Загальних Зборів або за розпорядженням Правління. У разі закриття порядок ліквідації встановлювався ліквідаційними Загальними Зборами. Майно Товариство переходило у власність КПП та Товариства соціальних виплат КПП.

Отже, в подальшому планується більш детальне вивчення діяльності Київського політехнічного товариства інженерів та агрономів.

СОЯ НА ПОЛТАВЩИНІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Білявська Л.Г.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

Перші згадки про культивування сої на Полтавщині датуються кінцем XIX ст. У 1878–1883 рр. землевласник Л.А. Черноглазов вирощував сою у Кобеляцькому повіті Полтавської губернії й одержував врожай 82-224 пуда з десятини. Ним вперше на Полтавщині розпочата переробка зерна сої на соєвий хліб та інші продукти.

Керівництво Полтавського сільськогосподарського товариства (1865–1920) уважно ставилось до всіх новинок у рослинництві. У 1882 р. насіння сої експонували на Констянтиноградській ярмарковій сільськогосподарській виставці господарств власниками яких були члени товариства. Тоді ціна насіння сої була значно вищою, ніж насіння гороху та бобів. Уже через рік на Полтавській сільськогосподарській виставці 1883 р. експонувалось не тільки насіння сої, а й олія, яку також представили члени товариства. Член-кореспондент товариства технолог В.П. Гіляранський написав і видав брошуру «Монографія китайського гороха *Soja hispida*». У 1884 р. зробив повідомлення про сою на засіданнях товариства, де розповідав про свої досліди з переробки її насіння для отримання хліба, масла, кави. Гіляранський закликав колег придивитися до сої, адже вона, на його думку, «богата будучність».

Наприкінці XIX ст. у країні почалась активна пропаганда різних сортів сої, завезених із Китаю Овсінським. Оголошення про реалізацію цього насіння активно друкував протягом 1899 р. журнал «Хуторянин», який у Полтаві

видавало товариство. Редакція журналу розтлумачувала читачам переваги сої над іншими культурами, особливості її біології та агротехніки. Разом з тим часопис товариства розіслав передплатникам насіння сої (по 80-90 насінин у пакеті). Соєю зацікавились великі землевласники передусім члени товариства. У 1899 р. партії насіння сої Овсінського чорної пропонувала Піщано-Балясненська економія князя В.С. Кочубея. З тих пір її почали вирощувати в багатьох поміщицьких господарствах.

На Полтавській дослідній станції у 1926–1927 рр. вивчали 6 зразків сої різних груп стиглості та досліджували їх біохімічний склад вивчали наступні зразки та сорти сої: Китайська № 199 (14,5 ц/га, 32,89% протеїну, 22,04% жиру), Жовта місцева (14,4 ц/га, 32,42% протеїну, 20,52% жиру), Китайська № 111 (13,3 ц/га), № 199в (13,0 ц/га, 29,22% протеїну, 23,17% жиру), Чорна місцева (12,4 ц/га, 34,95% протеїну, 20,44% жиру), Китайська № 62 (11,2 ц/га), № 118 (10,0 ц/га). Найбільший урожай зерна було отримано скоростиглими сортами сої. У 1928 р. на дослідній станції розпочали вивчення агротехніки сої. На той час, при вивченні оптимальних строків сівби (20, 30 квітня, 10, 20 та 30 травня) сої максимальний врожай (13,1 ц/га) було отримано при сівбі 20 травня. Оптимальна норма витрати насіння при врожаї 11,4–11,7 ц/га – 60 кг/га при ширині міжряддя 50 і 70 см.

Планове виробництво сої було розпочато у колишньому Радянському Союзі у 1927 р. в цей рік посівні площі сої становили 28,2 з них 16,6 тис. га в Україні, а на Полтавщині перші виробничі посіви сої займали в 1926 р. – 0,5 тис. га, а врожайність становила 13,0–24,0 ц/га.

У 1928 р. на Полтавській дослідній станції розпочали вивчення агротехніки сої. На той час при вивченні оптимальних строків сівби (20, 30 квітня, 10, 20 та 30 травня) сої максимальний врожай (13,1 ц/га) було отримано при посіві 20 травня. Оптимальна норма витрати насіння при врожаї 11,4–11,7 ц/га – 60 кг/га при ширині міжряддя 50 і 70 см.

У 1927 р. П.П. Бордаков на дослідному полі Полтавського сільськогосподарського політехнікуму (нині ПДАА) вивчав колекцію з 19 сортів сої. На 1928 р. він планував закласти велику колекційну ділянку цієї культури для вивчення низки питань в т. ч. і селекційних, збирався вести селекцію за 2-ма напрямками: харчовим і олійним, поділивши останній на дві частини – селекцію на здобуття висхлих олій (для фарбової промисловості) і селекцію на високий відсоток та смакову вартість соєвої олії, одночасно проводити добір на високу врожайність та скоростиглість.

З 1928 по 1935 рр. професор П.П. Бордаков очолював селекційну роботу з соєю на колишній Харківській державній селекційній станції (нині Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН). Привезений ним з Полтави сорт Староукраїнська № 1 у 1929 р. передано на державне сортовипробування і в 1933 р. сорт районовано.

А.К. Лещенко, яка з 1924 по 1927 рр. навчалась у Полтавському технікумі (нині ПДАА), отримавши диплом агронома-рільника (дослідника), після закінчення навчання працювала викладачем у рідному навчальному закладі. В

той період вона й захопилась дослідженням сої. В 1932 р. А.К. Лещенко вступила до аспірантури при Харківському інституті рослинництва. Відома в Україні селекціонер Анастасія Лещенко – авторка 21 сорту сої.

У 70-х рр. минулого століття завдяки ентузіазму співробітника Полтавської державної дослідної станції ім. М.І. Вавилова Василя Наріжняка на Полтавщині сіяли по 20 тис. га сої щорічно. Він розробив технології, що дозволяли отримати 25–30 ц/га насіння і 250–300 ц/га зеленої маси цієї культури, був одним із організаторів Української соєвої асоціації.

На Красноградській дослідній станції, яка з 1910 р. була опорним пунктом Полтавської дослідної станції (нині Полтавській інститут АПВ ім. М.І. Вавилова НААН) селекційна робота з соєю була розпочата у 1934 р. А вже у 1938 р. на державне сортовипробування було передано 5 сортів сої гібридного походження: Квітка, Норма, Правда, Праця, Киянка. Чотири перших сорти були високопродуктивними і перевищували за врожайністю районуваних на той час сорт Крушуля 9/3 на 3–4 ц/га, а сорт Киянка вирізнявся рекордною скоростиглістю – 78–82 дні. В довоєнний час селекцією сої керував професор С.І. Чорнобривенко, який започаткував наукові основи селекційного процесу, а з 1943 по 1944 рр. був директором Красноградської дослідної станції.

У 1945 р. селекційна робота фактично почалась заново, але не включалась в тематичний план станції. До 70-х років лише в невеликому обсязі проводилось вивчення кількох номерів довоєнної селекції, що збереглись.

Із кінця 70-х років до середини 80-х рр. Селекційну роботу з соєю на станції проводив Ю.Ф. Киричек, який до цього, близько десятиліття, працював над цією проблемою на Синельниківській дослідній станції. Для отримання нового вихідного матеріалу він застосовував внутрішньовидову та віддалену гібридизацію, а також мутагенез. Після виходу Киричека (Красноградська дослідна станція) на пенсію селекційну роботу проводила його учениця Л.Г. Білявська, яка у ході виконання програми аспірантської підготовки у 1987 р. на Красноградській дослідній станції розпочала дослідження з питань адаптивної селекції (створені високопродуктивні сорти Аметист, Агат, Артеміда). Нею проводився пошук і виявлення джерел адаптивності до несприятливих факторів навколишнього середовища, вивчалася реакція колекційних та селекційних зразків сої на тривалість дня, температуру під час вегетації рослин за різних строків сівби, понижену температуру під час проростання насіння, понижену інсоляцію. За допомогою вищезгаданих методів оцінки на першому етапі адаптивної селекції із матеріалу, створеного під керівництвом Ю.Ф. Киричека, виділені високопродуктивні лінії з сприятливою нормою реакції на лімітуючі фактори навколишнього середовища, які за підсумками державного сортовипробування були зареєстровані як сорти.

З 2001 р. Л.Г. Білявська, працюючи на кафедрі селекції, насінництва та генетики Полтавської Державної аграрної академії продовжує селекційну роботу з сої. Така увага до сої на Полтавщині не випадкова. Саме на території сучасної Полтавщини вперше розпочали вирощувати цю унікальну культуру в Україні.

За даними Української асоціації виробників і переробників сої з 126 сортів,

які використовувалися в Україні у 2006 р., 3-є місце за площами займав сорт Агат 36157 га, 11-е місце сорт Аметист 17640 га і 25 місце – Артеміда 7980 га.

Площі сортів (з 2010 по 2014 рр.) сої, співавтором яких є Л.Г. Білявська, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка посівних площ сої (2010–2014)
за даними Української асоціації виробників і переробників сої**

Назва сорту	Роки, га				
	2010	2011	2012	2013	2014
Аметист	9092	7256	13577	14314	14002
Агат	9265	5978	5685	3968	
Артеміда	12133	11577	12325	8342	6516
Алмаз	2890	4525	13210	19544	29938
Вінні			5	321	595
Вежа			58	555	591
Антрацит	5	79	331	2411	5698
Адамос			14	132	415
Александрит			8	17	44
Всього	33385	29415	45213	49603	57798

Статистичні дані таблиці 1 свідчать, що ці сорти щорічно висівають на десятках тисяч гектар (29,4–57,8). З роками площі під цими сортами збільшуються. Площі під сортом Алмаз і Антрацит за п'ять років зросли більше ніж у 10 разів (з 2,9 та 0,005 тис. га в 2010 р. до 30,0 та 5,7 тис. га у 2014 р.), про що свідчить про стрімкий зріст попиту виробників на ці сорти. Сорт Аметист, який в Реєстрі 20 років, займає стабільно високі обсяги посівних площ в країні (близько 10 тис. га щорічно).

Слід зазначити, що поширеність цих сортів мала місце в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що практично доводило їх екологічну пластичність та найбільш повну відповідність вимогам виробництва.

Таким чином, великий історичний досвід вирощування культури, наявність високоадаптованих врожайних сортів, в тому числі полтавської селекції, сприяють тому, що за останнє десятиріччя посівні площі сої щороку становлять більше 100 тис. га з урожайністю вищу середньої в Україні.

**ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-ЕНТОМОЛОГ О.В. ЗНАМЕНСЬКИЙ
(до 126-річчя від дня народження)**

Білявський Ю.В.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

У 2016 р., 25 січня, виповнилося 125 років від дня народження Олександра Васильовича Знаменського – одного з найталановитіших ентомологів-прикладників із проблеми шкідників польових культур. О.В. Знаменський народився в селищі Успенське Козловського уїзду Тамбовської губернії, вищу освіту отримав у Ленінградському психоневрологічному інституті та на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту.

У 1910 р. на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції був створений відділ сільськогосподарської ентомології. В 1913 р. О.В. Знаменський працював у відділку як літній практикант, а з 1915 р. – практикант департаменту землеробства. Особливу увагу дослідники відділку приділяли вивченню біології шкідників та впливу на їх чисельність комплексу агротехнічних заходів. Під керівництвом М.В. Курдюмова, найбільш досвідченого і прогресивного діяча в галузі прикладної ентомології, О.В. Знаменський пропрацював лише неповних два роки, але комплексний підхід до вивчення ентомологічних об'єктів, розроблений вчителем, розвивав і поглиблював у подальших своїх дослідженнях.

З метою збору відомостей про шкідників та хвороб сільськогосподарських рослин і пропаганди раціональних мір боротьби з ними у 1914 р. Департаментом землеробства було створено Ентомологічне бюро (керівник – Д.Н. Бородин – молодший спеціаліст Відділу землеробства з прикладної ентомології). Головним завданням губерньського ентомолога було проведення обліків і спостережень за поширенням та шкідливістю комах у посівах сільськогосподарських культур і надавати практичні рекомендації місцевому населенню з питань ефективного захисту від них. Ентомологічне бюро орендувало кімнату в ентомологічному відділку, а її співробітники під керівництвом О.В. Знаменського надавали безпосередню всебічну допомогу.

Вже у 1917 р. О.В. Знаменський був затверджений завідуючим ентомологічним відділом станції. Серед його 29 наукових праць із прикладної ентомології центральне місце займає монографія «Насекомые, вредящие полеводству» (1926), яка насичена новим для того часу матеріалом і безсуперечно вважається класичною. В передмові книги О.В. Знаменського зазначається, що «единственное руководство, соответствующее основным требованиям, если не считать ряд популярных брошюр, предназначенных главным образом для крестьян, была книга Н.В. Курдюмова – «Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в Средней и Южной России».

М.І. Вавилов близько знайомий з науковою діяльністю О.В. Знаменського, допомагав як мог: надсилав із США (через Д.Н. Бородіна) ентомологічну літературу та допоміг із працевлаштуванням в США (щомісячно 200 дол.). Це дозволило зібрати у відділі прекрасну ентомологічну бібліотеку, переважно закордонного видавництва, яка нараховувала більше 3000 томів.

Неодноразово перебуваючи на Полтавському дослідному полі, В.І. Вернадський писав: «...Вчера рано утром (12.04.1918 р.) был с В.Ф. Николаевым на Опытном поле. Говорил с С.Ф. Третьяковым, А.В. Знаменским. Хорошее впечатление. Приятно видеть учреждение, где идет преемственная научная работа. И сейчас после смерти талантливого энтомолога Курдюмова, в энтомологическом бюро работает Знаменский, интересный и преданный делу энтомолог».

Перша наукова праця вченого присвячена вивченню біології брунькового довгоносика – шкідника плодівих дерев (1913). Його праця з вивчення впливу температури на тривалість розвитку лучного метелика (1915) була першою

експериментальною працею з екології шкідливих комах у Росії.

В 1921 р. вперше у всесвітній літературі О.В. Знаменський дав аналіз втрат зернових культур від шведської мухи залежно від строків сівби і умов розвитку рослин. У зв'язку з масовим розмноженням шведської і гесенської мушок (1923–1925) ним були закладені широкі географічні дослідження зі строками сівби озимих зернових. На підставі цих дослідів вчений накреслив ізобіоти непошкоджуваних строків сівби для європейської частини СРСР і сформулював біокліматичний закон для СРСР у цілому.

У 1922 р. вперше в радянській пресі О.В. Знаменським були висвітлені основні результати американських дослідів щодо застосування літаків у боротьбі з шкідниками, що привернуло увагу до цього методу й сприяло його розвитку в СРСР. Так, в 1924 р. в Наркомзем подано було проект про організацію всеукраїнської мережі спостережних пунктів. Така мережа була вперше організована в 1925 р., але проіснувала лише до осені 1928 р. За тим же проектом у РСФРР закладено мережу пунктів та організовано «службу обліку стану і руху шкідників».

У 1927–1929 рр. О.В. Знаменський приділяв багато уваги вивченню ентомофауни ґрунту та біокліматології. На підставі вивчення компонентів ґрунтових біоценозів ним були розроблені діагностичні таблиці для визначення личинок найбільш важливих груп шкідників, що набули широкого розповсюдження.

Полтавський період діяльності вченого був досить плідним. О.В. Знаменським був створений дружний і міцний колектив ентомологів, який плідно працював над розробкою нових наукових підходів у сфері захисту сільськогосподарських культур від шкідників.

У 1930 р. О.В. Знаменський був запрошений у Всесоюзний інститут захисту рослин (м. Санкт-Петербург) на посаду вченого фахівця. У жовтні 1931 р. – помічник директора ВІЗР, а із січня 1932 р. – заступник директора ВІЗР із наукової роботи. В 1936 р. О.В. Знаменському без захисту дисертації було присуджено вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук. На керівній роботі в Інституті (з 1930 по 1937 рр.) О.В. Знаменський відрізнявся здатністю спокійно, планомірно та плідно працювати. В цілому, вчений залишив глибокий спадок у вітчизняній ентомологічній науці.

ПЕРШІ ПРАЦІ М.І. ВАВИЛОВА ІЗ ЗАХИСТУ РОСЛИН

Білявський Ю.В.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

Список праць М.І. Вавилова починається з роботи про голих слимаків у посівах озимої пшениці, яка була опублікована в 1910 р. під назвою «Голье слизи (улитки), повреждающие поля и огороды в Московской губернии». Робота була виконана на кафедрі зоології і ентомології професора М.М. Кулагіна й зарахована як дипломний твір та удостоєна премії А.П. Богданова.

Багато писали і пишуть про здібності Миколи Івановича, але вперше в світі за допомогою друкованого слова про це сповістив у працях Полтавського дослідного поля за 1911 р. його директор С.Ф. Третяков. Саме на Полтавщині в 1910 р. на славнозвісному Полтавському полі (в якості практиканта) почався блискучий науковий шлях студента Московського сільськогосподарського інституту М.І.Вавилова. Микола Іванович проводив самостійні дослідження, особливо його зацікавили питання, пов'язані з вивченням біології бур'янів та фітопатогенних грибів. По результатах практики їм були надруковані три перші наукові праці по захисту рослин (м. Полтава, 1910 р.).

Директор станції В.І. Сазанов вже в 1923 р. писав: «У 1910 році при надто обмежених коштах і малій кількості наукового персоналу станція користуючись нагодою, що один із практикантів М.І. Вавилов виявив цікавість до вивчення бур'янів, поставило досвід з вивченням хімічних засобів боротьби з осотом». В результаті цього дослідження стала публікація Миколи Івановича «Обприскування, як засіб боротьби з осотом (*Cirsium arvense* Scop.)» у журналі Полтавського товариства сільського господарства «Хуторянин». Будучи відомим вченим М.І. Вавилов надавав важливого наукового значення цій статті, вважав її оригінальною в рішенні проблеми боротьби з бур'янами в період вегетації. В подальшому, цей метод мав розвиток у формі хімічної обробки посівів гербіцидами.

Вслід за цією публікацією друкуються ще дві його наукові праці: «Протруювання насіння перед сівбою» та «Досвід протруювання насіння, ураженого головнею». Дослідження проводились на сортах вівса і ярої пшениці з застосуванням формаліну та бордоської рідини. Цікаво, що по проблемі протруювання посівного матеріалу проти сажкових захворювань Полтавське дослідне поле висловлювалося ще в 1906 р.

Практика на дослідному полі в Полтаві дуже багато дала М.І. Вавилову. Пізніше, уже досягнувши наукових висот, він писав з теплотою і визнанням, що саме в Полтаві він одержав імпульс для всієї подальшої роботи, проїнявся вірою в агрономічну роботу.

Саме у Полтаві, на дослідному полі, М.І. Вавилов вирішив зосередити свою увагу на вивченні імунітету рослин. Після закінчення інституту М.І. Вавилов працював на кафедрі окремого землеробства під керівництвом Д.М. Прянішнікова. На селекційній станції інституту він почав дослідження з імунітету культурних рослин до паразитичних грибів. З метою більш широкого ознайомлення з систематикою і географією культурних злаків та їх хвороб Вавилов впродовж 1911–1912 рр. пройшов в Петербурзі практику в Бюро по прикладній ботаніці і селекції у Р.Є. Регеля і в Бюро по мікології і фітопатології у А.А. Ячевського. Вавиловські нариси по імунітету хлібних злаків проти паразитичних грибів були надруковані в «Трудах» Петровки та на англійській мові в журналі «Genetics». Вавилов вже став признаним знавцем всіляких хлібних хвороб і був рекомендований військовому відомству для вирішення проблеми з засміченістю пшеничних полів Північного Ірану «п'яною хворобою». Другий раз М.І. Вавилов приїхав до Полтави влітку 1912 р. Основна

мета приїзду – вивчення стійкості деяких чистолінійних сортів пшениці до бурої іржі та борошнистої роси. Так, ним зроблено висновок, що «імунітет виявляється... вельми стійким і постійним навіть за різкої зміни умов середовища». Саме результати і висновки цих наукових досліджень лягли в основу його всесвітньо відомої праці з імунітету культурних рослин. І саме у Полтаві, Микола Іванович писав листа до свого вчителя А.А. Ячевського, датованого лютим 1924 р.: «...15 років тому, коли я був студентом-практикантом Полтавської дослідної станції, прочитав Вашу книгу «Іржа хлібів». Ця книга була для мене в той час великою подією. В стислих, сухих підручниках з фітопатології того часу, відомих мені, були надто убогі відомості, щоб зацікавити, привернути увагу студента. Ваша книга відразу вводила в суть справи, мимоволі вабила самого до спостережень, до роботи і сама була результатом великої спостережливості, знань. Одним словом, Ваша книга про іржу спричинила до появи в світ «імунітету»...».

У той далекий 1910 р. розпочала роботу на Полтавській дослідній станції і лабораторія сільськогосподарської ентомології (перший завідувач – виданий вчений М.В. Курдюмов, засновник вітчизняної ентомології). Ентомологічний відділ Полтавської дослідної станції вже тоді ставив своїм завданням вивчення місцевої ентомологічної фауни, біології шкідливих та корисних комах, встановлення кількості їх генерацій, умов, що сприяли їх розмноженню, факторів, які їх пригнічували. На сьогодні питання захисту рослин від хвороб та шкідників також актуальні. Але шляхи вирішення цих питань розпочиналися з праць М.І. Вавилова.

Так, М.І. Вавилов постійно підтримував зв'язки з ентомологічним відділом, допомагав фінансами (додаткова робота Знаменського О.В. в США) та доручив Д.Н. Бородіну постійно надсилати на дослідну станцію ентомологічну літературу. Це дозволило зібрати у відділі прекрасну ентомологічну бібліотеку, переважно закордонного видавництва, яка нараховує більше 3000 томів.

Отже, виходячи з усього вище викладеного слід вважати, що перші оригінальні та прогресивні ідеї вчених-ентомологів Полтавщини були визначальними у початковий період становлення вітчизняної сільськогосподарської ентомології як науки.

**ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО,
АКАДЕМІКА ВУАН ЄВГЕНА ПИЛИПОВИЧА ВОТЧАЛА**

Богач Є.М., Григорюк І.П.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

Цьогоріч виповнилося б 153 роки від дня народження видатного українського вченого фізіолога рослин і ботаніка, доктора ботаніки, професора, академіка ВУАН Є.П. Вотчала (4.10.1864 – 1.04.1937).

Науково-дослідну діяльність Євген Пилипович розпочав під керівництвом

всесвітньовідомого вченого-фізіолога рослин К.А. Тимірязєва в Петровській академії, який в ботанічній лабораторії вивчав водний режим рослин. Підсумком багаторічних досліджень був вихід у світ фундаментальної праці «О движении пасоки (воды) в растении» (1897).

Є.П. Вотчал (1864–1937) – академік ВУАН, основоположник наукової школи фізіологів рослин

Є.П. Вотчал розробив теорію, згідно якої в транспорті води і розчинених у ній речовин важливе значення має функціонування кінцевих двигунів – кінчиків коренів та хлорофілоносною паренхіми листків рослин.

Праці, які присвячені дослідженню закономірностей водного режиму, займали одне з основних місць в його науковій спадщині, суттєво розширили і поглибили знання в галузі фізіології рослин. Теоретичні висновки лягли в основу багатьох прикладних досліджень ученого та його учнів.

У 1898 р. Є.П. Вотчал очолює кафедру фізіології рослин і мікробіології факультету сільського господарства і лісівництва Київського політехнічного інституту, в якому було розроблено проект ботанічної лабораторії, а також запрошені відомі вчені С.Г. Навашин, В.В. Фін, М.В.

Цінгер й П.А. Левитський, які стали потім гордістю вітчизняної науки. В КПІ Євгеном Пилиповичем було започатковано власну еколого-фітофізіологічну наукову школу. До його учнів, котрі продовжили традиції цієї школи у своїй дослідницькій діяльності відносять, І.Ф. Заленського, В.В. Колкунова, М.К. Малюшицького, А.С. Оканенка, М.І. Орловського, І.М. Толмачова, О.О. Табенцького, П.Є. Ярошевського та інших.

Наукову і педагогічну діяльність професор Є.П. Вотчал продовжив у Київському сільськогосподарському інституті (нині НУБіП України). Виходячи з тимірязєвського розуміння він в короткий строк організував ботанічну лабораторію, яка була обладнана найновітнішою апаратурою, приладами та моделями. Водночас він згуртував потужний колектив талановитих науковців для вирішення актуальних питань фізіології рослин.

Основним напрямом робіт цього періоду було вивчення асиміляції вуглекислоти і транспірації сільськогосподарських рослин, зокрема буряку цукрового. Вагомою заслугою Є.П. Вотчала є відкриття «транспіраційної втоми». Показано, що в природних умовах не спостерігається повільного переходу від фотосинтезу до дихання за умов зміни дня та ночі. Пріоритетними виявились також його дослідження природи посухостійкості буряку цукрового, яка розглядалась вченим як сукупність фізіологічних особливостей, які забезпечують формування високого врожаю в умовах посухи. Доведено, що для посухостійких рослин мають значення інтенсивність фотосинтезу, транспірації і дихання, а також зміни температури та тургору листків за дії дефіциту вологи. Для практичного застосування вченим були сформульовані положення стосовно відбору рослин на посухостійкість. Визначальну роль відводилось бракуванню

біотипів, які схильні до виявлення патологічного стану в спекотну та ясну погоду. Запропоновано також агротехнічні заходи, спрямовані на пом'якшення стресової дії посухи та створення безперервного водозабезпечення рослин.

Євген Пилипович дав своє трактування посухостійкості рослин, у якому визначальним моментом є їхня урожайність: «Посухостійка рослина – це рослина, створена шляхом творчої діяльності людини, це рослина, здатна в умовах посухи зберігати від паталогічного відхилення нормальний стан комплексного балансу динаміки фізіологічних процесів і завдяки цьому продовжувати нормальну фотосинтетичну роботу навіть в умовах спеки і недостатньої кількості води в ґрунті. Крім особливостей фізіологічної динаміки, посухостійкість пов'язана з кількісними особливостями та ступенем збалансованості». Рослини не посуховрожайні – навпаки, слабостійкі в умовах спеки і посухи, легко й часто переходять у стан транспіраційної втоми, перегрівання асиміляційної депресії тощо. Таким чином, у розвиток проблеми боротьби з посухою, яка і сьогодні гостро стоїть в Україні, суттєвий вклад внесла і наукова школа, що створена Є.П. Вотчалом.

Вагомою заслугою Євгена Пилиповича є вивчення фундаментальних процесів фізіології нагромадження і пересування цукрів в запасуючих тканинах цукрового буряку. У підсумку встановлена чітка залежність між анатомічною будовою, розташуванням судинно-волокнистих пучків та ступенем нагромадження цукрів в коренеплодах. Праці вченого зайняли одне з лідируючих місць в Україні, які охоплюють проблему фотосинтезу, водного режиму, мінерального живлення, вивчення біохімічних процесів у сортів буряку цукрового. Саме уявлення щодо анатомічної будови і процесу нагромадження цукрів в коренеплодах буряків цукрових суттєво доповнено завдяки проведеним в 30-ті рр. дослідженням наукової школи Є.П. Вотчала.

Академік ВУАН Є.П. Вотчал займався розробкою експрес-методів досліджень. Ним уперше сконструйовано апарат для вивчення асиміляції, транспірації, вимірювання температури листків, який уможливив точно досліджувати ці явища за умов різної погоди. Водночас були розроблені стандартні шкали інтенсивності і відтінків забарвлення листків буряку цукрового та пшениці, які широко використовувались на дослідних станціях.

Отже, нові і принципово важливі розробки Є.П. Вотчала дали суттєвий поштовх для розвитку ряду наукових напрямів у фізіології рослин, які надзвичайно актуальні і сьогодні для різних галузей сільського господарства та промисловості. Його багаторічна плідна наукова і педагогічна діяльність відіграє нині помітну роль у розвитку вітчизняної фізіології рослин та ботаніки.

УЧАСТЬ В.В. КОЛКУНОВА У ЗАСНУВАННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО ІНСТИТУТУ СЕЛЕКЦІЇ

Бойко М.М.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

Видатний вітчизняний біолог і ботанік, вчений-агроном, селекціонер В.В. Колкунов був одним із організаторів у 1922 р. Наукового інституту селекції у м. Києві. Маючи неабиякий таланти досвід організаційної діяльності (брав активну участь у створенні Агрономічного гуртка, лабораторії селекції при КПІ) він став директором новоствореної установи і зумів спрямувати науково-дослідну роботу інституту у напрямі селекції.

У статті «Проблеми становлення і розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків» академік НААН М.В. Роїк, розкриваючи історію становлення вітчизняного буряківництва, зокрема створення Наукового інституту селекції (нині Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН), зазначив, що в один із періодів діяльності інституту його очільником був саме В.В. Колкунов [1]. Х.М. Піпан також у своїй праці «Історія заснування та діяльність Наукового інституту селекції (1922–1930)»[2] вказує на визначальну роль ученого в заснуванні та діяльності установи. Зокрема, Володимир Володимирович був засновником, а також членом організаційного осередку, відповідального за наукову діяльність інституту. Управління справами новоствореної установи здійснювали: Комітет, Правління та Рада інституту. До складу інституту увійшли лабораторії КПІ: анатомії і фізіології рослин проф. Є.П. Вотчала, морфології і систематики рослин проф. Г.А. Левицького, часткового землеробства проф. М.К. Малюшицького і селекції В.В. Колкунова (яку він і надалі очолював). Згодом структуру інституту було реорганізовано у шість відділів, з яких відділ селекції знову ж таки взяв під керівництво В.В. Колкунов. Під його наставництвом науково-дослідну роботу проводили з такими культурами як озима і яра пшениця, цукрові буряки, горох. Дослідження здійснювали за двома напрямками: 1) вивчення будови рослин залежно від її фізіологічних особливостей та господарських властивостей та 2) створення нових сортів. Враховуючи той факт, що у вченого вже були результати власних експериментальних досліджень щодо посухостійкості рослин, то не дивно, що тут він продовжив такі роботи. Це і відобразилося у наукових завданнях відділу. Переважно вони стосувалися зазначеній проблемі, а також цукристості та урожайності сільськогосподарських культур [3]. В спеціальній лабораторії селекції проводили схрещування озимої пшениці з метою об'єднання в одному сорті дрібноклітинності і широколистісті. З цією метою було проведено схрещування пирію з декількома пшеницями. Для цього було здійснено схрещування Банатки № 8 (високоврожайна лінія) з Альфа-Банаткою (дрібноклітинна лінія), Банаткою № 348 Іванівської станції (стійка проти вилягання та морозу лінія) та ін. Із ярих пшениць було схрещено у 1921 р. Ульку № 12 з Єжевкою В F₁; отримано скверхедну форму. Крім того, ця форма

вирізнялася вкороченими міжвузлями і широкою листковою пластинкою. В.В. Колкунов зазначив теми, за якими працювали його студенти. Так, відмічено, що Л.П. Максимчук вивчав залежність добового випаровування від величини листових продихів у декількох ліній сорту пшениці Білотурка і у проса.

У лабораторії також здійснювали дослідження з індивідуального добору цукрових буряків і встановлення кореляцій між різними їхніми ознаками. Ці дані вчений висвітлив у власній праці «Киевский научный институт селекции» [4]. Крім цих робіт, у яких брали участь практиканти Максимчук, Міна, Бутовський і Падалка, студент Болсунов працював над з'ясуванням питання стосовно кореляції між скрученістю кореня і несиметричною будовою листової пластинки. Над з'ясуванням можливості застосування нагрівання насіння і вимочування їх у концентрованих розчинах солі для відбору більш ксерофільних індивідуумів цукрових буряків працювали М.В. Малиш і Є.В. Чарнецька. З інших рослин Міна і Моралевич досліджували декілька ліній гороху з різною величиною клітин, П.Є. Ярошевський – лінії вівса. Крім того, було розпочато вивчення і порівняння сортів сільськогосподарських культур селянських та сортових.

Таким чином, проф. В.В. Колкунов у програмі діяльності відділу селекції інституту продовжив розпочатий ще у студентські роки науковий напрям – анатоמו-фізіологічний. Слід зауважити, що напрацювання з питань посухостійкості рослин вченого у той час мали значний вплив на розвиток вітчизняної селекції, особливо після посухи 1921 р. Саме тому перші роки діяльності Наукового інституту селекції були пов'язані саме з дослідженнями ксерофільності сільськогосподарських культур.

Джерела та література

1. *Роїк М. В.* Проблеми становлення й розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків (до 120 річчя вітчизняної селекції цукрових буряків) (Закінчення) / М. В. Роїк // Цукрові буряки. – 2009. – № 1 (67). – С. 5–7.
2. *Піпан Х. М.* Історія заснування та діяльність Наукового інституту селекції (1922–1930) / Х. М. Піпан // Питання історії науки і техніки. – 2013. – № 3. – С. 50–56.
3. *Колкунов В. В.* Отдел селекции сельскохозяйственных растений НИС / В. В. Колкунов // Научный институт селекции : отчет деятельности за период 1922–1926 г. и программа работ 1927 г. / В. С. Н. Х., Сортоводно-семенное управление Сахаротреста. – К. : Изд. ССУ Сахаротреста, 1927. – С. 7.
4. *Колкунов В.* Киевский Научный Институт Селекции / В. Колкунов // Бюл. Сортоводно-семенного упр. Сахаротреста. – К. : изд. Сахаротреста, 1923. – № 6. – С. 3–5.

ЗДОБУТКИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ ННСГБ НААН З РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ

Бойко П.І.

*Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»
(смт Чабани Києво-Святошинського району Київська області, Україна)*

На сьогодні Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН), 100-річчя якої

святкується у цьому році, є провідним науково-інформаційним та освітнім центром з вирішення проблем аграрної науки в Україні [1]. У теоретичних та практичних аспектах ННСГБ НААН реалізує державну програму підвищення ефективності інформаційно-бібліотечного та наукового забезпечення вітчизняного агропромислового виробництва.

Шлях до сучасного загальнодержавного визнання ННСГБ НААН у фаховому середовищі України і світу розпочався у 2000 р. Її директор академік НААН В.А. Вергунов зробив усе можливе, щоб бібліотека організаційно та фінансово здійснила потужний крок у майбутнє через створення умов для впровадження нових підходів у роботі репрезентаційного характеру. Він якісно змінив пріоритети діяльності та організаційну структуру бібліотеки, переорієнтувавши її до відповідних вимог Міністерства освіти і науки України щодо наукової установи категорії «А» за своєю суттю. Ним у 2001 р. створено єдиний у країні Центр історії аграрної науки (з 2013 р. – Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН), який структурно складається з трьох секторів (наукознавства, наукової бібліографії та біографістики, архівів) і здійснює комплексне системне виконання історико-наукознавчих досліджень [2]. Основною метою Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН є здійснення комплексних галузевих наукових досліджень, зокрема історико-наукового аналізу зародження, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні у контексті еволюції світової галузевої наукової думки; всебічного аналізу історичного досвіду та історичних етапів розвитку аграрної науки та її управління в Україні.

При Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН відкрито аспірантуру, докторантуру та спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки [3]. При аспірантурі та докторантурі ННСГБ НААН підготували та захистили свої дисертації понад 110 випускників. Завдяки цим історичним розвідкам до наукового обігу повернуто низку імен видатних постатей, які стоять біля витоків не тільки аграрної дослідної справи в Україні, а й загалом академічної наукової думки.

Підготовлені та захищені при аспірантурі та докторантурі ННСГБ НААН дисертації розподілені за окремими напрямками із загальним агро-біолого-бібліотечним об'єднувальним чинником [4]. При підготовці дисертацій поряд з архівними документами і матеріалами широко використано фонди ННСГБ НААН, що є важливим аспектом, пов'язаним із основною діяльністю бібліотеки, як галузевого депозитарію сільськогосподарської літератури. В основі дисертаційних досліджень історичного спрямування покладено наступний принцип – біографістика через події, враховуючи, що кожна видатна особистість є творцем або рушійною силою всього нового, особливо щодо розвитку галузевої науки. Дисертаційні роботи присвячені вирішенню проблем формування мережі дослідних установ та навчальних закладів аграрного профілю за окремими регіонами, галузями, напрямками науки, системами ведення сільського господарства, науково-освітніми центрами відповідної спеціалізації та ін. Серія

дисертаційних робіт присвячена історії технічного забезпечення сільського господарства, в основі яких історія теорії та конструкції сільськогосподарських знарядь, технічних систем, технічних товариств та ін. Потрібно відмітити, що кандидатські і докторські дисертаційні дослідження готуються на високому професійному рівні та отримують високу оцінку провідних вітчизняних вчених.

Варто згадати і серію бібліографічних видань (понад 300 книг), підготовлених ННСГБ НААН, які створюють необхідне підґрунтя теоретично-практичного та методичного розуміння еволюції галузевої наукової думки [3]. Серед них потрібно відмітити наступні: «Академіки Національної академії аграрних наук України», «Бібліографія вчених-аграріїв України», «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», «Науково-допоміжні ретроспективні бібліографічні, біобібліографічні покажчики», «Відомі вчені-природознавці та освітяни України», «Члени-кореспонденти Національної академії аграрних наук України», «Академіки та члени-кореспонденти НАН України для сільського господарства», «Інформаційно-бібліографічні ресурси агропромислового виробництва України», «Бібліографія діячів науки, освіти, культури України» та ін.

З метою оприлюднення виконаних досліджень з історичної тематики у 2006 р. ННСГБ НААН започатковано наукове видання – електронний міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика», наявність якого відповідає основній функції бібліотеки з інформаційно-бібліотечного супроводження наукового забезпечення агропромислового виробництва [5]. Продовжується активна співпраця між Національним педагогічним університетом ім. М. П. Драгоманова МОН України щодо видання журналу «Вісник аграрної історії» з метою наукових публікацій з історичних наук. Крім того, в бібліотеці готуються і виходять друком різнопланові періодичні й продовжувані наукові видання: реферативний журнал «Агропромисловий комплекс України», «Бюлетень ННСГБ НААН», «Календар знаменних і пам'ятних дат в історії аграрної науки України». Усі зазначені напрацювання забезпечують реконструкцію історії розвитку галузевої науки від зародження до академічного статусу, а також на державному рівні позначення історичних віх становлення НААН та її інституцій і повернення із забуття десятків імен видатних вчених-аграріїв, що прославили Україну в світовому вимірі.

Отже, за роки існування Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН, академіком НААН В.А. Вергуновим сформовано згуртований, надзвичайно фаховий, творчий і унікальний колектив односторонців, видатні звершення якого на благо України ще попереду. Адже без знання історії будь-якої галузі народного господарства, у тому числі агропромислового комплексу, неможливий розвиток пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Джерела та література

1. *Про надання Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України статусу національної*: Указ Президента № 700/2012 від 14 груд. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dns.gb.com.ua/2013-01-03_podii.html . – Заголовок з екрана.

2. *Про перейменування* Центру історії аграрної науки ННСГБ НААН в Інститут історії

аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН : Постанова Президії НААН України (протокол № 14 від 21 серп. 2013 р.).

3. *Вергунов В. А.* Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН: ретроспектива становлення та перспективи (до 15-річчя діяльності) / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – Вінниця, 2016. – 214 с.

4. *Вергунов В. А.* Історія аграрної науки, освіти та техніки в Україні: ретросп. наук.-доп. бібліогр. покажч. автореф. дисертацій, видань та публікацій, підготовлених у Центрі історії аграр. науки ДНСГБ НААН (2001–2011 рр.) / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 385 с.

5. *Вергунов В. А.* Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН : історія і сьогодення / В. А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2007. – 480 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ СЕЛЕКЦІЇ БАВОВНИКУ В ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Боровик В.О., Кузьмич В.І., Рубцов Д.К.

Інститут зрошуваного землеробства НААН (м. Херсон, Україна)

Перші дослідження по вивченню бавовнику в Україні були проведені в 1904–1915 рр. під керівництвом відомого вченого В.Г. Ротмістрова. За його даними врожайність в сприятливі роки становила 0,9–1,2 т/га і не поступалась більшості країн світу.

З початком Першої світової війни вивчення бавовнику припинилось і відновилося у 1924 р. на Херсонській дослідній станції, директором якої було призначено П. Підгорного. Результати післявоєнних досліджень (1924–1928) показали економічну доцільність вирощування цієї сільськогосподарської культури. І вже в 30-ті рр. бавовнику було присвоєно статус «культура Степу», а посівні площі його з 1930 по 1935 рр. зросли майже в вісім раз.

Для вирощування в Україні було рекомендовано найкращий з існуючих на той час сорт Туркестанської селекційної станції № 1306-Шредера, прийнятий як стандарт у селекційній роботі Сорт характеризувався довгим періодом вегетації (138 діб), низьким виходом (32,7%) та малою довжиною волокна (25,4 мм). Крім того, застосовувались в виробництві сорти, виведені в 1914 р. на Голодностепській станції № 182 Ак-Джура, № 169 Дехкан та ін., які також мали довгий вегетаційний період та низькі показники якості волокна.

Тому перед Українською зональною станцією бавовництва була поставлена задача створення сортів з хорошими показниками виходу та довжини волокна. Для більш ефективної роботи, радянським урядом переведено з Таманської дослідної станції до України відомих учених, популяризаторів бавовництва – М.М. Горянського (з 1933 р. його призначили заступником директора станції) і А.А. Колосову, які привезли з собою велику колекцію зразків.

Згідно вимог того часу, коли ще не було зрошення, селекційна робота з бавовником спрямувалась також на виведення посухостійких сортів для неполивних умов. Продуктивна робота селекціонерів дала свої плоди: на початку сорокових років створено ряд скоростиглих сортів: 3521 (автори Колосова А.А.

та Підозерський С.Н.); 3988 (автор Підозерський С.Н.); 6466 (автор Колосова А.А.), які сприяли успішному впровадженню бавовнику в виробництво. І вже в 1944 р. його висівали 542 господарства.

Згодом Херсонська дослідна станція була реорганізована в науково-дослідний Інститут бавовництва (нині Інститут зрошуваного землеробства НААН України).

З уведенням великих зрошуваних масивів в Середній Азії (1952–1958), де кліматичні умови, більша врожайність на поливі (в той час зрошення в Україні не було), велика щільність сільського населення, – схилили важелі терезів перенесення туди сировинної бази бавовництва СРСР.

Лише в 1993 р., за ініціативою нашого Інституту, при підтримці Управління легкої промисловості і Херсонського бавовняного комбінату, відновлено роботи по науковому забезпеченню національної програми бавовництва в Україні.

Починаючи з початку дев'яностих років минулого століття, розвивається якісно новий етап у селекційній роботі з бавовником. В цей час селекціонери Т.Б. Немоловська, В.О. Боровик, Ю.О. Степанова, Т.Ю. Марченко, М.М. Ковтун свої зусилля спрямували на створення сортів для умов зрошення з високою адаптаційною здатністю та хорошими показниками якості волокна.

Ефективність цих досліджень в значній мірі залежала від добре підбраного і всебічно проаналізованого вихідного матеріалу. Основний напрям роботи з ним є виділення донорів та генетичних джерел цінних господарських ознак бавовнику з метою використання в селекційному процесі, формування на їх основі базових, спеціальних ознакових, навчальних, генетичних та робочих колекцій. для застосування в наукових дослідженнях.

Поглиблене вивчення генофонду бавовнику дозволило виділити зразки з джерелами господарсько-цінних ознак: скоростиглості, середньої маси коробочки, якості волокна; визначити матеріал найменш вразливий до вілту та фузаріозу, посухостійкий, пристосований до механізованого збору врожаю, напівголонасінневі форми та з кольоровим волокном. Біометричні виміри дозволили ідентифікувати рослини за висотою стебла.

За результатами вивчення вихідного матеріалу сформовано та зареєстровано в Національному центрі генетичних ресурсів рослин України 2 робочі ознакові (Св. № 107 від 22.12.10 р., № 164 від 10.12.2014 р.) та 1 навчальну (Св. № 179 від 11.12.2014 р.) колекції. Виділені цінні зразки: Підозерський 4 (за посухостійкістю, високою врожайністю, хорошими показниками якості волокна), Л Рудий (за кольоровим волокном), Л Довговолокнутий (за поєднанням високого прикріплення першої симподії, довгого волокна, стійкості до хвороб), Л191/13 (за скоростиглістю, частковим опушенням насіння), Л165/13 (за дуже високим прикріпленням першої симподіальної гілки та крупною коробочкою), Л 417У (опромінений). Інститут зрошуваного землеробства співпрацює в Міжнародному проєкті «Інфраструктура інформації з генетичних ресурсів рослин Європи» (EPGRIS), метою якого є стандартизація національних банків даних та створення європейських інтегрованих колекцій.

Використовуючи колекційний матеріал бавовнику, селекціонери Інституту зрошуваного землеробства НААН створили два скоростиглих середньо волокнистих сорти: Дніпровський 5 і Підозерський 4. Сорт бавовнику Дніпровський 5 рекомендується впроваджувати на зрошенні, Підозерський 4 – в неполивних умовах південного Степу України. Сорти характеризуються якісними показниками волокна, що відповідає вимогам виробництва.

ПРОБЛЕМА КОЛГОСПНОГО ПЛАНУВАННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Л.М. КЛЕЦЬКОГО (1903–1989)

Ваврисевич О.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Досліджуючи наукову спадщину вченого-економіста, академіка УАСГН, члена-кореспондента ВАСГНІЛ Л.М. Клецького з'ясовано, що напрацювання ученого присвячені найбільш актуальним проблемам сільськогосподарського виробництва, зокрема і його планування.

Необхідно зазначити, що планування в сільському господарстві змінювалося і удосконалювалося в зв'язку зі змінами в соціально економічному устрої села, на базі зміцнення колгоспного ладу і завдань подальшого розвитку колгоспів. До здійснення суцільної колективізації (до періоду першої п'ятирічки), коли на селі переважали дрібні індивідуальні селянські господарства, засновані на приватній власності на засоби виробництва, застосовувалося переважно непряме планування. Непряме планування полягало у застосуванні радянською державою системи політичних і економічних важелів, що спрямовували господарську діяльність селянських господарств відповідно до завдань соціалістичного будівництва. Такими важелями були, наприклад: система земельного і трудового законодавства, податки, ціни, кредит, матеріальне постачання, контрактація, кооперації та ін.

З проведенням суцільної колективізації, створенням великих підприємств соціалістичного типу, стало можливим застосування прямого планування. Сутність прямого планування полягала у тому, що держава спрямовувала господарську діяльність колективних господарств не побічно, а безпосередньо в порядку встановлених кожному колгоспу державних завдань. Це планування не тільки стало можливим, але й необхідним у зв'язку з соціалістичним характером колгоспного виробництва, господарська діяльність якого не мислилася без плану. Однак, пряме планування колгоспного виробництва радянською державою спочатку (в період першої п'ятирічки) здійснювалося, головним чином, у землеробських галузях. Ряд інших галузей колгоспного виробництва, зокрема тваринництво, розвивалися поза прямим плановим впливом держави на процес їх розвитку. У період другої п'ятирічки з введенням державного плану тваринництва з 1935 р., на основі директив пленуму ЦК ВКП (б) 1934 р. було застосовано пряме планування щодо тваринницьких галузей за прикладом планування колгоспного рільництва.

Планування колгоспного рільництва і тваринництва здійснювалося головним чином відповідно до факторів, що впливали на розміри продукції (площа, урожайність, поголів'я, продуктивність). У третій п'ятирічці розпочався новий етап у розвитку державного планування колгоспного виробництва. Було встановлено для кожного колгоспу асортимент і норми обов'язкових поставок державі продукції в залежності від земельних ресурсів, переданих колгоспу в довічне користування. Таким чином, з переходом до планування колгоспного виробництва у завершальному показнику – продукції, пряме планування набуло більшої виразності.

Як зазначає Л.М. Клецький, однією з умов в підвищенні якості планування у колгоспах був розвиток і вдосконалення його методів, які поступово сформувалися на основі передового виробничого досвіду і його наукового узагальнення. Проте у 30-х рр. ХХ ст. основоположну роль у плануванні відіграли рішення XVI з'їзду ВКП (б), які мали директивний характер. Надалі в основу побудови плану колгоспу покладали директиви, що впливали з потреб розвитку всього народного господарства. Характерним стало застосування практики розподілу завдань колгоспам без урахування особливостей окремих господарств. Відсутність диференційованого підходу при доведенні до колгоспів державних завдань негативно позначалося на якості планування і загалом всієї діяльності колгоспного виробництва.

Ситуацію в колгоспному плануванні намагалися виправити постановами ЦК ВКП (б) і РНК СРСР щодо планування сільськогосподарських робіт на 1939 р. Документи містили вимоги ретельного обліку особливостей кожного колгоспу при затвердженні виробничих планів колгоспів. Було прийнято цілу низку інших директив партії і уряду в напрямі колгоспного виробництва з диференційованим підходом. Згодом почали надавати значення поєднанню всіх елементів колгоспного плану: правильного поєднанню галузей, обсягів, засобів виробництва і кадрів; обсягу матеріальних витрат і необхідного фінансування; обсягу заходів і їх результативності та ін. Поєднання всіх елементів плану стало найважливішою умовою пропорційного розвитку колгоспного виробництва, що виключало будь-якого роду диспропорції, несумісні з планомірним розвитком господарства. У цьому зв'язку, з метою забезпечення раціонального поєднання всіх елементів виробництва у колгоспному плануванні почали застосовувати так званий балансовий метод. Останній, у свою чергу, полягав у розробці різних балансів – балансу площ, кормів, тяги, праці, капіталовкладень і оборотних коштів, балансу продукції та ін. Таким чином, за допомогою балансових розрахунків у колгоспних планах усували диспропорції і забезпечували поєднання всіх елементів колгоспного виробництва.

На думку Л.М. Клецького, балансовий метод сам по собі ще не гарантував якість планування. Важливим аспектом виступали також форми планування, які умовно розподілили на перспективне планування, в процесі якого визначали етапи розвитку колгоспу, завдання і заходи практичного їх здійснення і на оперативне планування, що будувалося у відповідності з уже наміченими перспективами і визначало поточну діяльність колгоспу. Таким чином, у 30-х рр.

сформувалися основні принципи планування роботи у колгоспах УРСР, що діяли майже до кінця 80-х рр. ХХ ст.

Джерела та література

1. *Записки* Харьковского Ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственного института. 1840–1940 / Харьк. с.-х. ин-т ; отв. ред. П. Т. Дмитренко. – Х. ; Катта-Курган, 1941. – Т. 3, вып. 1–2 (юбил.) – 494 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ХЕРСОНСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА ЩОДО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ЯМЧИТСЬКОЇ НИЖЧОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ШКОЛИ

Василяка О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

З середини 90-х рр. ХІХ ст. владою і Міністерством землеробства і державного майна була проведена значна робота, у результаті якої широка громадськість усвідомила необхідність подальших оновлюючих процесів на селі. Цей період характеризується розширенням сільськогосподарської діяльності земств. Вводилися посади губернських і повітових агрономів, створювалися при земствах спеціальні сільськогосподарські дорадчі і виконавчі органи.

Перша земська сільськогосподарська установа з'явилася в одному з повітів (Верхотурському) Пермської губернії, а в Україні перша сільськогосподарська діяльність відзначалася в роботі земств Херсонської губернії.

1 січня 1895 р. губернським агрономом Херсонської губернії було назначено К.І. Тархова. До головних його обов'язків входило спостерігання за діяльністю агрономічних наглядачів, ведення переписки, яка стосувалася сільського господарства, представництво відділу Херсонського губернського земства на виставках різного масштабу, завідування Херсонським дослідним полем. Крім того, він входить до числа членів комісії з облаштування Ямчитської сільськогосподарської школи згідно Доручення Херсонської губернської земської управи.

Ямчитську сільськогосподарську школу було відкрито в 1889 р. поблизу м. Кривий Ріг. Відкриття школи стало можливим завдяки фінансовій підтримці титулярного радника одесита Павла Захаровича Ямчитського. Підставою для її відкриття стало «Нормальне положення про нижчі сільськогосподарські школи» (1883 р.). Відповідно до статуту школи метою її діяльності було розповсюдження в народні маси, переважно шляхом практичних занять, основних знань з сільського господарства і ремесел.

Вона існувала на кошти щорічної урядової допомоги, з процентів недоторканого капіталу школи, з доходу від господарчої ферми та на кошти пожертв та внесків земств, різноманітних товариств та приватних осіб. При організації шкільного господарства головними задачами було навчити учнів виконувати всі види сільськогосподарських робіт та отримати найбільшу комерційну вигоду.

Головною галуззю господарства школи було землеробство. Також в навчальних цілях було створено фруктовий сад, город і насаджено 3,5 десятин лісу. З ціллю покращення місцевого селянського конярства школа тримала невеликий кінний завод, який у 1893 р. був розпроданий.

Як правило, навчальний процес поділявся на два періоди – осінньо-зимовий і весняно-літній. Осінньо-зимовий розпочинався на початку жовтня і тривав до початку квітня. Весняно-літній період розпочинався на початку квітня і тривав до жовтня. Він був цілковито пов'язаний з роботами на шкільному полі та в господарстві.

Ямчитській сільськогосподарській школі належала ділянка казенної землі у розмірі 402 десятини, частина якої за розпорядженням Херсонської губернської земської управи на 3 роки надавалася в оренду селянам. На залишених 182 десятинах школа повинна була вести господарство робочою силою учнів. Ділянка представляла собою прямокутник чорноземного ґрунту завтовшки від 4 до 10 вершків (1 вершок дорівнює 44,45 мм), під яким залягав шар жовто-червоної глини. Вирощували ярову пшеницю, ячмінь, овес, просо, кукурудзу, картоплю тощо.

Забезпечення навчального процесу у школі здійснювала бібліотека, що постійно розширювала перелік літератури, яка була в її фондах. Так, у звіті школи за 1891–1892 н. р. зазначається, що під час викладання землеробства використовується «Настольная книга для сельских хозяев», «Общее сельскохозяйственное растениеведение» Габерланда, «Об одобрении почв» Колесова, «Краткий учебник огородничества, размножения растений и плодоводства» Клаусена, «Сельскохозяйственные машины и орудия» Андриановского.

По закінченні навчального року учні складали перевідні і випускні іспити в усіх класах. Як правило, іспити проходили на початку вересня і мали урочистий характер. На них запрошувались як представники губернської і повітової влади, так і потенційні роботодавці.

У школі малися проблеми з постачанням питної води та технічним станом будівель. Для огляду та ревізії господарчої частини неодноразово був відряджений губернський агроном К.І. Тархов. За його ініціативи виконувались заходи з ремонту та облаштування учбових приміщень.

Створення Ямчитської нижчої сільськогосподарської школи було дуже важливим заходом Херсонського губернського земства для розвитку сільського господарства у перші роки діяльності земських закладів.

ШЛІОМА МЕСРОВИЧ ФРАНКФУРТ: НОВІ СТОРІНКИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ

Вергунов В.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Не одне десятиліття досліджуючи перебіг життя і творчості видатного організатора й дослідника в галузі агробіології професора С.Л. Франкфурта, підготувавши з цього приводу монографію [1], у черговий раз пересвідчився, що скільки ще потрібно взнати нового і непередбачуваного або взагалі переосмислити. Підставою чергових доповнень чи, швидше, уточнень став «Формулярний список про службу приват-доцента Імператорського СПб Університету причисленого до Департаменту землеробства титулярного радника Шліома Франкфурта», отриманий із фондів Санкт-Петербурзької державної казенної установи «Центральний державний історичний архів Санкт-Петербургу» в березні цього року. Завдячуючи 16-сторінковій справі вдалося в черговий раз уточнити, насамперед, дату народження, яку сам С.Л. Франкфурт за різні роки написання офіційних документів зазначав по-різному: 1866, 1867 та 1870 р. Принаймні останню він вніс, заповнюючи облікову картку Федерального перепису населення США у 1940 р. Вона також фігурує у клопотанні на отримання громадянства цієї країни 6 грудня 1945 р. згідно з рішенням Американського окружного суду в м. Нью-Йорк (штат Нью-Йорк). Як свідчить архівний документ, новою датою народження С.Л. Франкфурта є 13 грудня 1869 р. Принаймні так засвідчив секретар Ради Імператорського Санкт-Петербурзького університету 3 лютого 1899 р. стосовно «... міщанина Віленської губернії...», що не мав ні яких родових маєтків, а тільки дружину Дібору Катанівну Мац і сина Марка, який народився 13 червня 1898 р. Сім'я Франкфуртів мешкала у тодішній столиці Росії за адресою: Виборна частина 2 дільниці будинку № 101 по Великому Самсонівському проспекту. Стало відомо, що диплом магістра агрономії за № 1476 С.Л. Франкфурт отримав відповідно до рішення Ради Імператорського Московського університету від 24 квітня 1897 р. Згідно з його клопотанням журнал Департаменту землеробства від 11 червня 1897 р. за № 13034 внесений до числа чиновників відомства. Височайшим циркуляром від 1 листопада 1897 р. за № 479 затверджений у чині титулярного радника як магістр агрономії зі старшинством.

На початку грудня 1897 р. С.Л. Франкфурт звернувся до декана фізико-математичного факультету Імператорського Санкт-Петербурзького університету професора О. Советова за дозволом «... читати лекції в Університеті по хімії органічної речовини в якості приват-доцента». Трохи згодом, 23 грудня 1897 р., декан згідно з § 109 статуту закладу на підставі рішення вченої ради факультету виніс відповідне за № 1030 клопотання перед ректором університету. Того ж дня ректор вузу направив представлення № 2107 до попечителя Санкт-Петербурзького учбового округу. Враховуючи існуючі в Російській імперії обмеження щодо осіб єврейського віросповідання, той, у свою чергу, звернувся до управителя Міністерством народної освіти за роз'ясненням. Розгляд

питання затягнувся у часі, незважаючи на те, що університетським статутом іудеям не заборонялося читати лекції, займаючи посади приват-доцента. Тільки 25 листопада 1898 р. за № 28771 товариш міністра народної освіти повідомив попечителя столичної учбової округи, що «... не бачить заперечень у тому, щоб ним був даний дозвіл на допуск п. Франкфурта читати лекції на фізико-математичному факультеті С.-Петербурзького університету у званні приват-доцента». Той своїм листом № 13994 від 3 грудня 1898 р. на ім'я «господина ректора...» дозволив Шліому Меєровичу Франкфурту приступити до виконання викладацьких функцій. Уже 25 січня 1899 р. той подає до деканату факультету програму своїх лекцій. Як виявилось, читав їх С.Л. Франкфурт тільки протягом півтора місяці. Згідно з поданням декана фізико-математичного факультету від 19 грудня 1900 р. за № 1173 на ім'я ректора, а також клопотання очільника вузу до попечителя Санкт-Петербурзького учбового округу № 2311 від 22 грудня 1900 р., С.Л. Франкфурта виключають з числа приват-доцентів. Обидва документи, спираючись на § 113 Статуту Російських університетів 1884 р., доводять, що він в останнє півріччя не читав лекцій без «... поважних причин». Вже 28 грудня 1900 р. за № 14968 попечитель дає згоду на відрахування з 1 липня 1900 р. Ці документи підтверджують, що вже з липня 1899 р. С.Л. Франкфурт знаходився у Києві й займався справами хімічної лабораторії та контрольно-насіenneвої станції Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості, або Київського землеробського синдикату, яку у травні 1899 р. залишив її завідувач П.Р. Сльозкін, перейшовши на посаду екстраординарного професора кафедри загального землеробства Київського політехнічного інституту імператора Олександра II.

Ще один архівний документ, датований 24 травня 1906 р., доводить про чергову невідому сторінку життя в діяльності С.Л. Франкфурта, а саме: бажання викладати в Університеті св. Володимира (нині – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). Згідно з його клопотанням до ректора Санкт-Петербурзького університету за № 111 було надіслано за адресою: м. Київ, вул. Бульварна, 9 «Свідоцтво» № 944 від 30 травня 1906 р. про читання ним лекцій у цьому закладі з 21 січня 1889 р. по 1 липня 1900 р. Таким чином, є потреба розширити історичні розвідки вже в межах архіву провідного українського навчального закладу.

Знайдений «Формулярний список» дає надію знайти розширений його варіант по Департаменту землеробства, від імені якого С.Л. Франкфурт працює в сільськогосподарській хімічній лабораторії Міністерства землеробства і державних маєтностей при Імператорському Санкт-Петербурзькому лісовому інституті під керівництвом П.С. Коссовича з окладом 1500 руб.

Джерела та література

1. *Вергунов В. А.* С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження) / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. – К., 2016. – 260 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії» ; кн. 95).

**ШВЕЙЦАРСЬКИЙ КОНСУЛ ЖАН ДЕМОЛЬ –
ПРОВІДНИЙ ФЕРМЕР-НОВАТОР ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ**

Вовчук Л.А., Тригуб О.П.

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(м. Миколаїв, Україна)*

Серед дипломатичних працівників, що представляли інтереси іноземних держав на українських землях за імперської доби, було досить багато неординарних і талановитих особистостей, які окрім виконання своїх безпосередніх дипломатичних обов'язків, залишили значний слід в інших сферах: державницькій діяльності, підприємстві, науці, творчості тощо. Однією з таких видатних особистостей є відомий вчений-практик у галузі сільського господарства, швейцарський консул в Одесі у 1825–1856 рр., Жан Демоль (Jean Demole, у російськомовному середовищі – Іван Антонович Демоль, 1780, Женева – 1859, Одеса).

Ж. Демоль для істориків аграрної науки насамперед відомий як один із засновників Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії (1828) і на посаді дійсного члена якого він сприяв розвитку різних галузей сільського господарства. Як зазначає автор біографічної довідки у словнику А. Половцова: «Діяльність Демоля настільки багатогранна, [що] важко віднести її до якої-небудь галузі сільського господарства».

Вже у 1831 р. на загальній нараді Товариства сільського господарства Південної Росії (далі – ТСГПР) Ж. Демоль у своїй доповіді «Про влаштування метеорологічних спостережень для сільськогосподарських цілей» звернув увагу на важливість для землеробства *метеорологічних спостережень*. Товариство підтримало його і ним було влаштовано дві метеорологічні станції (с. Нова Лансі, 35 верст від Одеси на березі Чорного моря, і в с. Женевка, 40 верст від Вознесенська), де протягом декількох років проводилися спостереження за зміною погодних умов.

Одним із перших експериментів Ж. Демоля стало *використання на Півдні України с/г знарядь* з Європи. Найбільш придатними до місцевих умов аграрій вважав «сильно розхвалені бельгійські плуги», експеримент з якими, за висловом сучасного англійського дослідника Д. Муна, «був провальним».

У 1832 р. він вирішує об'єднати дві моделі плугів «англійську» та «бельгійську» і створити «англійсько-бельгійський плуг». Проте, недоліком цієї установки була його висока ціна і після обговорення на засіданні ТСГПР йому вдалося умовити своїх колег асигнувати йому 190 руб. від товариства на виготовлення двох пробних екземплярів.

Експерименти, за висловом А. Скальковського, не були вдалими та привели Ж. Демоля до досить скептичного ставлення щодо перспектив вирощування зерна у степовій зоні. Лише після того, як він досить успішно завершив експеримент з новими сівозмінами на основі західноєвропейської практики, яку було адаптовано ним до степового середовища, він змінив свою думку про перспективи товарного землеробства у південноукраїнських степах.

У 1843 р. Ж. Демоль представив новий тип багатопрофільної сівозміни – до восьми полів, у тому числі травосіяння. Він виступив за ранній посів, щоб захистити насіння від весняних посух. Його нововведення були засновані на досвіді французьких і швейцарських фермерів, які він пристосував до степових умов (праця Д. Муна «Плуг, який розбив степи: сільське господарство та навколишнє середовище у російських лугах, 1700–1914»). Також він у своєму маєтку в Одеському повіті сів озимі хліби у серпні місяці та постійно отримував кращі врожаї, ніж державні селяни на суміжній дачі, при селах Олександрівка та Тишківка, які сіяли на місяць пізніше.

Важливе місце Ж. Демоль належить у популяризації *вирощування льону* у південноукраїнських степах. До 1830-х рр. розведення льону було малопоширене у Херсонській губернії і незначні врожаї збиралися лише у північно-західній частині губернії, отримуючи волокно для місцевих потреб, оскільки льон вимагав вологи та достатніх дощів. Ж. Демоль перший вказав місцевим господарям на важливість цієї рослини, яка дає олійне насіння, що мало високу ціну за кордоном. Перші його спроби були дуже вдалі і вже у 1830 р. з чорноморських портів було відпущено лляного насіння 6000 чвертей, у 1833 – 70000, з яких 65000 надходило з околиць Одеси. У 1862 р. редакція часопису «Записки Общества сельского хозяйства Южной России» (далі – Записки...) писала з цього приводу: «Демоль перший привіз кілька пудів лляного насіння на тутешній ринок та у вигляді досвіду відправив свій маленький вантаж за кордон. Наслідок цього досвіду – ті сотні тисяч чвертей лляного насіння, які щорічно виробляє не тільки південь, але і схід Росії, і ті мільйони рублів, які ми отримуємо за льон з-за кордону».

Значний внесок Ж. Демоль зробив і у розвиток *тваринництва*. Його «Ручная книга овцеводов» (1842), за відгуками сучасників, становила цілу епоху в історії місцевого вівчарства. Так І. Чернопятав у 1873 р. відзначав, що «складені Демолем правила для цього [південного. – Авт.] краю служать і понині основою раціонального вівчарства».

Окрім книги, Ж. Демоль був автором багатьох журнальних статей, присвячених питанням покращення якості вовни овець у Новоросійському краї, розведенню у регіоні довгошерстих лейчестерських овець, засобам до покращення місцевих порід овець, конярству, присвячував публікації різним зерновим культурам, хлібній торгівлі, ролі залізниць та іншим болючим питанням сільськогосподарської галузі. Більшість робіт видавалися у редактованих ним «Записках...», а також декілька праць були видані на сторінках «Журнала Министерства государственных имуществ».

За таку різносторонню та плідну діяльність Імператорське Вільне економічне товариство нагородило у 1841 р. Ж. Демоль «золотою медаллю у 20 червонців»; у 1848 р. його було нагороджено орденом Св. Анни III ст. За участь у відправці сільськогосподарської продукції з території Північного Причорномор'я на Лондонську виставку у 1853 р., Ж. Демоль удостоївся царського благовоління.

Жан Демоль помер 10 квітня 1859 р. та був похований на Першому

християнському цвинтарі м. Одеси, який було зруйновано на початку 1930-х рр., а на його місці створено Парк культури і відпочинку імені Ілліча (нині – Преображенський парк).

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ПІДХОДІВ У ГАЛУЗІ ГЕНЕТИКИ ТА СЕЛЕКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН (20–40 рр. ХХ ст.)

Ворона Я.С.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)*

У результаті аналізу наукової літератури та архівних джерел щодо процесу впровадження статистичних методів та підходів у галузі генетики та селекції сільськогосподарських тварин вдалося відтворити передумови становлення та подальшого впровадження статистичних підходів. Характерною ознакою періоду є те, що розвиток генетичних досліджень про мінливість, спадковість і взаємозв'язок господарських корисних ознак тварин став причиною широкого застосування математичних методів, особливо методів математичної статистики. Їх застосовують насамперед для точної оцінки продуктивних і племінних якостей тварин, визначення впливу на них окремих факторів, у тому числі спадковості й середовища, на формування цих ознак, для обчислення величини зв'язку між ознаками, а також визначення ефективності методів селекції і прогнозування генетичного прогресу в поколіннях («Решение одной математической проблемы, связанной с теорией наследственности» С.Н. Бернштейн (1924), «Количественный анализ действия наследственности и среды» М.В. Игнатьев (1933), «Оценка расхождений между эмпирическими кривыми распределения в двух независимых выборках» Н.В. Смирнов (1939)).

Прикладом впровадження математики для вирішення проблем генетики, селекції та теорії спадковості є дослідження видатного вітчизняного біолога і генетика Ю. О. Філіпченка, який читав у Петербурзькому університеті перший в Росії курс лекцій з генетики (1913) «Учение о наследственности и эволюции». Вчений застосовував математичну статистику для дослідження проблеми спадковості та змінності кількісних ознак. Його праця «Изменчивость и методы ее изучения» витримала чотири видання; перше – у 1923 р., четверте – у 1929 р. (у 1978 р. було видано ще й 5-е). У цьому популярному посібнику автор наводив основні поняття варіаційної статистики: варіаційного ряду, варіацій, закону Кетле, варіаційних кривих, середніх величин, основного ухилення, коефіцієнтів варіації та їх використання як вимірювачів змінності кожної ознаки.

Також була опублікована стаття В.І. Романовського «Статистичний світогляд», у якій автор писав про важливість статистичних методів для застосування їх в різних науках, у тому числі і в генетиці та селекції. Одну із своїх робіт – стаття «О статистических критериях принадлежности данной особи к одному из близких видов» – В.І. Романовский присвятив математичному

обґрунтуванню вже відомих результатів і розвитку тих математичних методів, які стали використовувати для вирішення сільськогосподарських задач.

Незалежно від результатів В.І. Романовського щодо закону Менделя, С. Н. Бернштейн, який в 1908–1930 рр. працював в Харківському університеті, зайнявся проблемами генетики, для вирішення яких можна було застосовувати методи теорії вірогідності. Результатами досліджень стали статті «О приложении математики к биологии» та «Решение одной математической проблемы, связанной с теорией наследственности». С. Н. Бернштейн використовував лінійні та квадратичні методи для вирішення поставленого ним завдання вивчення спадкових ознак. Він помітив, що при вирішенні подібних задач можливе застосування теорії інтегральних рівнянь.

В 1934 р. М.С. Четверіков розпочав роботу над застосуванням теорії кореляції у біології і, зокрема, генетиці. Отримані результати він виклав в статті 1936 р. «Некоторые формулы для вычислений над близнецами» [1].

В цей же час виходить книга відомого біолога А. С. Серебровського «Гибридизация животных», згодом – «Селекция животных и растений». Вчений вніс великий вклад в розробку основ селекції та гібридизації, методів генетичного аналізу. В 1931–1933 рр. він керував сектором генетики і селекції Всесоюзного інституту тваринництва та племінною справою всієї країни. Все це А.С. Серебровський виклав у великій монографії «Гибридизация животных» (1935).

У 20-і рр. створюється ряд наукових установ із різних біологічних дисциплін та все більше приділяється уваги застосуванню методів статистики. Так, в 1925 р. вийшла збірка «Статистический метод в научном исследовании. Опыт коллективной интернаучной работы» [2], у якій надруковані статті ряду вчених з проблеми ефективності статистичного методу. Названа збірка містить статті і генетика М.М. Завадовського про застосування статистичних методів при вивченні спадковості.

У 1930-х рр. М. М. Завадовський очолював кафедру динаміки розвитку на біологічному факультеті МДУ та лабораторію фізіології розвитку сільськогосподарських тварин у новоствореному Всесоюзному інституті тваринництва (ВІТ), де розгорнув вивчення проблеми регуляції статевої функції самок. В результаті цієї роботи була доведена можливість штучної овуляції й поліовуляції та, відповідно, підвищення багатоплідності в овець і корів шляхом застосування гонадотропних препаратів.

Велике значення для подальшого впровадження математичних методів у галузь генетики мала і знаменита книга В. Вольтерра «Математична теорія боротьби за існування», опублікована у 1931 р. Рівняння Вольтерра стали відправною точкою для створення більшості динамічних моделей в генетиці аж до сьогоднішнього дня. Вольтерра вивчав співіснування видів, зокрема при зміні зовнішніх умов і з урахуванням явища післядії, розгляд якого призводить до інтегро-диференціальних рівнянь.

Джерела та література

1. *Вольтерра В.* Математическая теория борьбы за существование / В. Вольтерра. – М. : Наука, 1976. – 288 с.

2. Смит М. Статистический метод в научном исследовании. Опыт коллективной интернаучной работы / М. Смит, А. Тимирязев ; под ред. М. Смита, А. Тимирязева. – М., 1925.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОЦЕСУ УЩІЛЬНЕННЯ СОЛОМИСТИХ МАТЕРІАЛІВ

Гайденко О.М.

*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(с. Созонівка Кіровоградського району Кіровоградської області, Україна)*

Ущільнення соломистих матеріалів, з метою скорочення транспортних витрат, застосовувалось ще в XVIII ст. Перші преси склалися із дерев'яного ящика, до якого сіно завантажувалось вручну, та нажимної дошки для ущільнення. Тиск на нажимну дошку створювався робітником за допомогою простих механізмів.

На початку ХХ ст. з'явилися перші поршневі преси з кінним приводом, що слугувало подальшому розвитку техніки для сіноущільнення. В 20-х роках почали застосовуватись стаціонарні преси з моторним приводом.

У 1960-70-х рр. для ущільнення соломистих матеріалів почали застосовувати машини різних конструкцій. Найбільшого розповсюдження отримали ущільнювачі з прямолінійним рухом поршня та боковою подачею матеріалу до ущільнювальної камери [1].

Великий вклад у вивчення питання ущільнення сіно-соломистих матеріалів внесли вчені: В.П. Горячкін, А.А. Григор'єв, С.А. Алф'єров, Е.М. Гутьяр, В.Ф. Некрашевич, М.А. Пустигін, В.І. Особов, І.А. Долгов, Е.І. Храпач, М.А. Пережогін, А.А. Колотєв, Г.Н. Шульга, Х. Скальвейт, Д.Л. Батлер, Х.Ф. Мак-Коллі, Ч. Канафойський та інші дослідники. Ними встановлено основні закономірності робочого процесу ущільнення, вплив конструкційно-режимних параметрів робочих органів ущільнювачів, а також фізико-механічних властивостей соломистих матеріалів на показники якості та енергоємності процесу ущільнення.

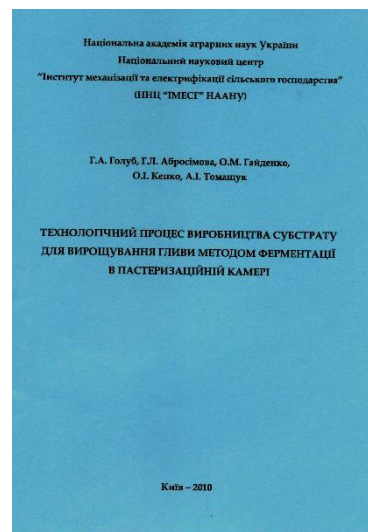
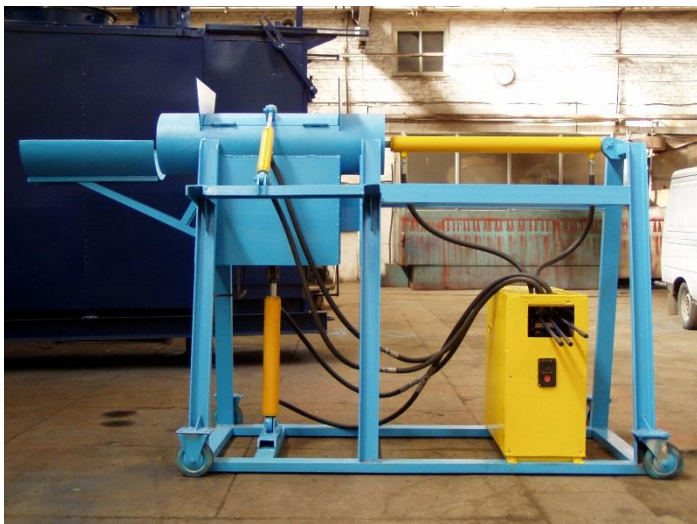
Механіко-технологічні основи створення технічних засобів для агропромислового виробництва компостів, субстратів та їстівних грибів розробив Г.А. Голуб [2], при цьому розроблено пристрій для ущільнення та пакування пастеризованого субстрату для вирощування печериць у мішки ПМС-20П.

Аналіз виробничого досвіду показав, що якісний субстрат є запорукою успішного вирощування гливи. У той же час, ущільнення та пакування субстрату є заключною операцією у виробництві субстрату, яка в значній мірі впливає на його якісні показники. Перспективним напрямком підвищення ефективності виробництва субстрату для вирощування гливи є застосування механізованого процесу ущільнення субстрату ущільнювачами поршневого типу, оскільки вони на даний час, в найбільшій мірі задовольняють технологічним вимогам до ущільнення субстрату з одночасним його пакуванням у мішки. У зв'язку з цим, удосконалення процесу ущільнення та пакування субстрату і створення

ефективного ущільнювача субстрату для вирощування гливи є актуальним.

Дослідження, які протягом 2006–2009 рр. проводили науковці Кіровоградської ДСГДС НААН, сумісно з науковцями ННЦ «ІМЕСГ» НААН, у відповідності до тематичних планів науково-дослідних робіт згідно із завданням 40.01-027а «Розробити механіко-технологічні основи, технологічні процеси та технічні засоби для виробництва субстратів і їстівних грибів з використанням пристосованих приміщень» проекту «Розробити механіко-технологічні основи, технологічні процеси та модульно-адаптивні технічні засоби для виробництва субстратів і біогазу в системі біологічного землеробства» (державна реєстрація № 0106U011555) науково-технічної програми Української академії аграрних наук «Механізація сільськогосподарського виробництва і технічний сервіс» були спрямовані на зниження енергомосткості виробництва та підвищення якості субстрату для вирощування гливи шляхом оптимізації конструкційно-режимних параметрів поршневого ущільнювача з одночасним пакуванням субстрату у мішки.

Результати проведених теоретичних та експериментальних досліджень дали можливість розробити методику інженерного розрахунку конструкційно-технологічних параметрів та конструкцію поршневого ущільнювача з двома взаємоперпендикулярними камерами ущільнення, який впроваджений у виробництво, а наукова новизна була захищена 4 патентами України на винаходи.

Завдяки використанню ущільнювача субстрату поршневого типу забезпечено підвищення якості субстрату, що дозволило отримати приріст урожайності гливи. При час виробничих випробувань було встановлено, що ймовірність отримання запакованих мішків із щільністю субстрату, яка знаходиться у технологічно заданому діапазоні щільності від 360 до 400 кг/м³, становило 85,5 %, при цьому було забезпечено економічний ефект в розмірі 6659,3 грн. за рік (у вартісних показниках 2008 року), а термін окупності ущільнювача субстрату не перевищив 1 року.

Основні результати експериментальних досліджень були представлені у науково-практичному виданні «Технологічний процес виробництва субстрату

для вирощування гливи методом ферментації в пастеризаційній камері», який впроваджено у виробництво в ТОВ «Славута» с. Шкарівка Білоцерківського району Київської області.

Вагомі результати наукових досліджень були висвітлені в дисертаційній роботі «Обґрунтування параметрів поршневого ущільнювача субстрату для вирощування гливи», і надалі можуть бути використані під час визначення об'ємів будівельних робіт при спорудженні пастеризаційної камери, підборі вентиляційного обладнання та обладнання для ущільнення та пакування субстрату в мішки, проведенні техніко-економічної оцінки виробництва, а також у навчанні виробничого персоналу.

Колективом науковців, під керівництвом д. т. н., професора Г.А. Голуба [3], було проведено ряд досліджень, результати яких висвітлено у монографії, а саме: наведено основні принципи біологічної конверсії органічної сировини агроценозів у штучних умовах із виробництвом їстівних грибів, висвітлені наукові основи створення технічних засобів для агропромислового виробництва субстратів та грибів гливи. Значна увага приділена особливостям роботи технічних засобів та їх робочих органів, теоретичним основам їх розрахунку, застосуванню замкнутої системи опалення і вентиляції на основі теоретичних і експериментальних досліджень теплообмінних та газообмінних процесів в замкнутій системі вентиляції. У роботі використані результати власних досліджень, а також результати досліджень українських та зарубіжних вчених.

На сьогоднішній день дослідження процесу ущільнення соломистих матеріалів продовжуються на етапі вдосконалення технічних засобів та елементів їх конструкцій для виробництва твердих видів палива, які будуть представлені в науково-практичному виданні «Технологічний процес заготівлі та використання рослинної біомаси як твердого біопалива».

Джерела та література

1. *Особов В. И.* Машины и оборудование для уплотнения сено-соломистых материалов / В. И. Особов, Г. К. Васильев, А. В. Голяновский. – М. : Машиностроение, 1974. – 231 с.
2. *Голуб Г. А.* Агропромислове виробництво їстівних грибів. Механіко-технологічні основи / Г. А. Голуб. – К. : Аграр. наука, 2007. – 332 с.
3. *Голуб Г. А.* Інженерія виробництва гливи / О. М. Гайденко, О. І. Кепко. – Кіровоград : СПД ФО Лисенко В. Ф., 2012. – 448 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ БАКТЕРІОЗІВ ПЛОДОВИХ ДЕРЕВ В УКРАЇНІ (30-60-і рр. ХХ ст.)

Гамалія В.М., Руда С.П.

*Державний економіко-технологічний університет транспорту
(м. Київ, Україна)*

Бактеріози деревних порід в Україні краще за все вивчені у плодових. Кореневий рак або зобоватість почали досліджувати ще у 30-х – 40-х рр. і продовжували у післявоєнний період. Виявилось, що за несприятливих умов уражені раком рослини гинуть у першу чергу. Так, у Лохвицькому державному

розпліднику «Дичковод» (Полтавська область) впродовж суворої зими 1943–1944 р. вимерзло 50% дичок груші, які мали ракову пухлину на головному корені, хоча вони були прикопані. В той же час вимерзання серед здорових дичок дорівнювало лише 2%. Груша, за даними Українського науково-дослідного інституту плодівництва, більше інших плодових уражається кореневим раком, а з яблунь лісова більше, ніж гібридна. У 1950 р. вчені цього інституту В.С. Михайловський та М.І. Шишкова під керівництвом В.П. Васильєва розробили систему боротьби зі шкідниками та хворобами плодових насаджень, використавши при цьому матеріали Мелітопільської (В.В. Щербаков) та Мліївської дослідних станцій садівництва.

На Мліївській дослідній станції садівництва, що у 1961 р. відмітила 40 років своєї діяльності, вивченням бактеріального раку плодових (яблуні і груші) займалась Д.П. Вовченко. Вона показала, що поширення його може відбуватися через насіння (1961, 1964). В Українському науково-дослідному інституті садівництва Української сільськогосподарської академії кореневим раком плодових та розробкою заходів боротьби із ним займались О.В. Ісаєва (1960) та П.П. Савковський (1959–1965). В Криму Р.І. Калениченко виявила новий тип бактеріального захворювання плодових – дірчастість листя.

У другій половині 50-х рр. Н.І. Петрушова та інші співробітники Нікітського ботанічного саду (Ялта) у співдружності зі спеціалістами радгоспів та колгоспів розробили систему заходів по боротьбі зі шкідниками та хворобами плодових насаджень у Криму. У 1958 р. ця система була ухвалена та рекомендована для впровадження Всесоюзною академією сільськогосподарських наук ім. Леніна та Українською сільськогосподарською академією. У реалізації впровадження, крім Нікітського ботанічного саду, брали участь Кримконсервтрест, Інститут з добрив та інсектофунгіцидів, Київський інститут гігієни праці та профзахворювань, Всесоюзний інститут захисту рослин та деякі установи хімічного профілю.

Поступово зростала кількість дослідників, збільшувалось число досліджуваних видів бактеріозів плодових порід. Захворювання кісточкових порід, так зване передчасне усихання або бактеріальний рак, вивчала А.К. Василькова на Мелітопільській дослідній станції садівництва. Вона вперше показала, що ця хвороба вельми поширена в Україні. Найбільш чутливі до неї абрикоси, потім черешня, вишня і персик. Хвороба уражає всі органи рослини, особливо шкідливе uszkodження кори, що веде до усихання. Найбільш чутливі дерева до збудника у період спокою (ранньої весни або восени), тому дослідниця рекомендує період обрізання кісточкових порід перенести з весни на літо, коли стійкість рослин стає вищою (1958). У 1964 р. А. К. Василькова опублікувала монографію, присвячену передчасному усиханню кісточкових порід.

Бактеріальний опік плодових є небезпечною хворобою, більше 100 років відомою у США, пізніше виявленою у Новій Зеландії, Австралії, Канаді, Японії, а з 1957 р. – в Англії. Для України цей збудник є карантинним об'єктом. У 1962 р. до Центральної лабораторії з карантину Міністерства сільського господарства СРСР надійшов сигнал з Мелітопільської дослідної станції садівництва

Запорізької області про появу опіку плодів на яблунях у розпліднику міста Нікополя. У наступному, 1963 р., на Мелітопольській дослідній станції з уражених дерев були виділені бактерії роду *Erwinia*.

Значну роль у обслідуванні садів України відіграв відділ бактеріозів рослин Інституту мікробіології АН УРСР. Українськими вченими разом із спеціалістами інших республік було встановлено, що захворювання типу бактеріальний опік в Україні спричиняє не *Erwinia amilovora*, а інші види бактерій, цілком відмінні від неї: досить часто *Pseudomonas syringae* та набагато рідше *Pseudomonas cerasi*. Ці дослідження внесли ясність у питання про склад і поширеність бактеріальних хвороб плодів в Україні. Доведення відсутності в наших садах *Erwinia amilovora* дозволило відмінити дорогі карантинні заходи і зекономити значні кошти.

Серію робіт з інших хвороб плодів дерев у 60-х рр. представив І.Г. Скрипаль. Так, у зразках хворих дерев груші, зібраних у плодівих насадженнях під час обслідувань, проведених в 1966 і 1967 рр. в Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях, було виявлено бактеріальне захворювання груші, яке уражує листя, суцвіття та зав'язі. В цих же регіонах вивчалися бактеріальні захворювання кори яблуні, що завдають відчутної шкоди плодорозсадникам та плодівим насадженням, вік яких не перевищує 10 років (викликають загибель від 7 до 25% дерев). Було встановлено, що кора яблуні уражується двома захворюваннями: бактеріальним некрозом (збудник *Pseudomonas cerasi* Griffin) і бактеріальним раком плодів (збудник *Pseudomonas syringae* van Hall).

Навесні 1966 р. у садах Середнього Прикарпаття І.Г. Скрипаль спостерігав пухлиновидне захворювання яблуні, яке при більш детальному вивченні виявилось набагато ближчим до туберкульозу, ніж до раку. Автор визначив його як нове захворювання яблуні – туберкульоз.

Нова для Закарпатської області хвороба, що спричиняла значну загибель кісточкових дерев, привернула увагу організації Міністерства сільського господарства УРСР ще у 1949–1950 рр. У 1964 р. І.Г. Скрипаль у Закарпатській карантинній лабораторії розпочав дослідження по її вивченню, які продовжив у 1965–1968 рр. в Інституті мікробіології та вірусології АН УРСР. В результаті було вивчено етіологію бактеріозу кісточкових дерев, збудника якого вперше виявлено і вивчено на території СРСР І.Г. Скрипалем та ідентифіковано як *Pseudomonas morsprunorum* Wormald.

ВНЕСОК ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІВДЕННОЇ РОСІЇ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТЕПОВОГО ЛІСОРозВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Гармасар В.Г.

ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України» (м. Київ, Україна)

Роль лісу для повноцінного життя суспільства не потребує доказів. Проте, у господарстві України ліси мали неоднакове значення. У північних районах вони були одним з головних об'єктів господарської діяльності, зокрема постачали дерево, попіл і смольчуг як важливі продукти експорту, забезпечували місцеве населення будівельними матеріалами і паливом, пасовищами для худоби і водночас були джерелом місцевого гутництва й природним резервом розширення сільськогосподарських угідь. На степовому півдні, навпаки, відчувалась нестача лісів, без яких важко було опановувати й землі. Потребу в частковому залісенні степу усвідомлювали вже в кінці XVIII ст., саме тоді розпочалось штучне розведення гаїв у степах.

Успіху ідеї степового лісорозведення всіляко сприяло Товариство сільського господарства Південної Росії, створене в 1828 р. в Одесі, за ініціативою графів М. Воронцова та С. Потоцького, колоністів-підприємців Р. Вассаля та І. Демоля, відомого садівника К. Десмета. Товариство намагалося за допомогою запровадження науково-технічних удосконалень, просвітництва в галузі агрокультури підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва, зробити його більш рентабельним. Воно відіграло значну роль у вивченні півдня України, його членами були видатні вчені, зокрема, у ньому співпрацювали: А. Скальковський, М. Мурзакевич, І. Палімпсестов, І. Красильщик, М. Неручев та ін. Почесними членами Товариства виступали швейцарський ботанік А. Декандоль, німецький хімік Ю. Лібих, вітчизняні вчені А. Бутлеров, А. Гросул-Толстой, А. Клоссовський, О. Ковалевський, І. Мечников, М. Пирогов, І. Стебут [1, с. 5]. Ними проводилася значна робота з пошуку способів освоєння природних ресурсів Півдня, застосування науково-технічних удосконалень, поширення прибуткових культур, передових агротехнічних заходів у поміщицькому та селянському господарствах.

М. Воронцов з 1823 р. був новоросійським генерал-губернатором, а з 1828 р. (протягом 27 років) – президентом Товариства сільського господарства Південної Росії. Він домігся особливого щорічного фонду в розмірі 10 тис руб. для заохочення лісорозведення і садівництва. Незабаром після цього, на той час міністр фінансів Є.Ф. Канкрін, видав розпорядження волосним і сільським правлінням при кожному поселенні державних селян Катеринославської, Таврійської і Херсонської губерній: завести плантації лісових дерев поблизу води, обкопати їх ровами та обсадити живими огорожами із дикого жасмину чи акації. Окружним лісничим наказувалось започаткувати при волосних правліннях деревні школи для безкоштовного забезпечення садивним матеріалом населення краю.

В 1832 р. Санкт-Петербурзьке товариство лісівництва та Вільне Економічне товариство нагородили великими золотими медалями М. Воронцова за його працю по лісорозведенню.

В галузі лісорозведення особливо відомі практичні роботи В. Скаржинського, К. Десмета, М. Кир'янова, Куріса, Р. Вассаля. Зокрема, В. Скаржинський почав займатися степовим лісорозведенням у своїх володіннях з 1819 р. В своєму маєтку Трикрати у Херсонській губернії розвів сад до 95 дес. та до 400 дес. лісу у споконвічно безлісому степу. Влаштував великі розсадники, в яких брали садивний матеріал військові поселенці Харківської, Катеринославської, Херсонської губерній, Одеський ботанічний сад, Алушка та Місхор для посадки саджанців сосни та модрина вздовж морського узбережжя.

Секретар Товариства І. Левшин з 1830 р. – одеський градоначальник – з метою усунення неприємних наслідків сусідства міста з піщаною рівниною на півночі від Одеси, вирішив розвести на рівнині ліс, який зв'язав би і закріпив ґрунт. З осені 1831 р. почали проводитись досліді по лісорозведенню. Вони виявились вдалимими, посаджені дерева прийнялись, рівнина вкрилась травою. Загалом, О. Левшин з 1830 р. по 1843 р. розвів на околицях Одеси близько 233 десятин лісу, який згодом почали називати «Левшиновий гай» [2].

З 1830 р. щомісячно Товариство видавало додаток аграрного змісту «Листок» до місцевих газет «Одеський вісник» та «Journal d'Odessa», а з 1841 р. – часопис «Записки Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії», що стали важливим джерелом для вивчення історії сільського господарства Степової України. Товариство збило велику наукову бібліотеку, видавало монографії та сільськогосподарські посібники, організовувало виставки, преміювало найкращих сільських господарів, проводило досліді на своїй фермі.

Джерела та література

1. *Пономарев В.* Агрономическая наука Бессарабии в 1812–1917 гг. / В. П. Пономарев. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 94 с.
2. *Выписка* из письма Одесского градоначальника И. О. Левшина к вице-президенту общества для поощрения лесного хозяйства барону Мейендорфу // Лесн. журн. – Ч. 1, кн. 1. – С. 99–120.
3. *Боровский М. П.* Исторический обзор 50-летней деятельности Императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 гг. / М. П. Боровский. – Одесса, 1878.
4. *Справочные сведения* о сельскохозяйственных обществах на 1911 г. – К., 1912.
5. *Брокгауз Ф. А.* Общество сельского хозяйства южной России / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон // Энцикл. словарь. – СПб, 1897. – Т. 22.

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗАЦІЇ ЗВАРЮВАННЯ І НАПЛАВЛЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОМИСЛОВИХ РОБОТІВ

Герук С.М.¹, Сукманюк О.М.²

¹Житомирський агротехнічний коледж (м. Житомир, Україна)

*²Житомирський національний агроекологічний університет
(м. Житомир, Україна)*

У середині 70-х рр. ХХ ст. одним із напрямків розвитку автоматизації зварювання і наплавлення у світі стало використання промислових роботів, для яких, на відміну від інших засобів автоматизації виробництва, характерна можливість переналаштування з одного типу виробу на інший шляхом зміни програми. Поштовхом для розвитку цього напрямку стала проведена в місті Есен (ФРН) в 1981 р. виставка-ярмарок досягнень в сфері роботизації процесу зварювання.

Однією з перших країн, які стали на шлях роботизації процесу зварювання, була Японія, де виготовленням та впровадженням у виробництво роботів займалися такі фірми як «ShinMaywa», «Osaka Transformer», «HITACHI», «YASKAWA»– «MOTOMAN-L10» і «MOTOMAN-L3» [1].

Роботизація того часу була спрямована, в основному, на зварювальне виробництво. Вищеперераховані фірми також приділяли увагу й розвитку робототехнічних комплексів, які використовувались для відновлення (зварювання та наплавлення) деталей машин, у тому числі і сільськогосподарських. Однією з наукових установ, що займалися розробкою нових технологій відновлення деталей типу «вал», заснована на нанесенні мінімального шару додаткового матеріалу був Центральний інститут зварювання (ZIS) в німецькому місті Галлі. Для цього був створений спеціальний робот, за допомогою якого відновлювались різноманітні деталі, що забезпечувало суттєве зменшення витрат цінного наплавляемого металу та енергії [2, 3].

Цей робот забезпечував наплавлення за п'ятьма програмами: одношарову по всій довжині деталі при поступальній подачі; двошарову при зворотно-поступальній подачі; одношарову посадочних місць на валу при поступальній подачі та швидкому переході через місця, які непотрібно наплавляти; двошарову при зворотно-поступальній подачі та швидкому переході через поверхні що не підлягають відновленню; шліців валів та зубів шестерень шляхом виключення подачі при наплавленні по гвинтовій лінії.

У кінці 80-х рр. ХХ ст. на ремонтних підприємствах Чехословаччини для відновлення дисків копачів бурякозбиральних комбайнів та дискових борін БДТ-7,0 застосовувався метод заміни зношених частин деталей за допомогою напівавтоматичного зварювання в середовищі вуглекислого газу [4, с. 215–216] з попереднім нагрівом до температури 350 – 400⁰С.

Німецькою фірмою «Rege-Motortechник GmbH», яка спеціалізується на виготовленні обладнання для відновлення колінчастих валів, розроблено технологію та установку для наплавки шийок колінчатих валів [5], які відновлювались в МТС м. Мимонь (Чехословаччина). Процес відновлення

проводився наплавкою під шаром флюсу з попереднім підігрівом валу до 250⁰С.

Характерною рисою організації ремонтного виробництва в США, Канаді, Німеччині, Англії, Японії та інших країнах є фірмовий метод ремонту [6, 7]. Обсяг ремонтних робіт в зарубіжних країнах постійно зростає. В США наприкінці 80-х рр. витрати на ремонт виросли з 0,25-0,30 дол. на 1 дол. вартості техніки до 0,6 дол. на 1 дол. вартості техніки [7]. При витраченні одного долара на ремонт або технічне обслуговування забезпечується прибуток в 2 рази більший ніж при виготовленні нової машини.

У США, Канаді, Японії та інших країнах мережа підприємств агросервісного обслуговування створюється, приблизно, за однаковою схемою: фірма-виробник, генеральний агент, дилер, споживач. Сільськогосподарську техніку ремонтують на дилерських пунктах і в невеликих майстернях у сільській місцевості та безпосередньо на фермах.

Чітко відпрацьовані господарсько-договірні відносини при ремонті в розвинутих країнах забезпечують високий рівень організації і якості цих робіт, а також гарантію надійності відновленої деталі. Відновлюють, у першу чергу блоки та головки блоків двигунів, гільзи циліндрів, колінчаті та розподільні вали, шатуни, гальмівні барабани, маховики та деякі інші дорогі деталі. Ремонтною базою є моторо- та агрегаторемонтні підприємства фірм-виробників нових машин, самостійних фірм-посередників, а також невеликі спеціалізовані підприємства.

На підприємстві Лондонського транспортного управління англійської фірми «Engine Rebuilders» [8] перед відновленням деталі розподіляються, в залежності від характеру дефектів, на сім маршрутів, де їх об'єднують в партії оптимального об'єму.

Відновлення деталей на великих підприємствах здійснюється поточним методом. Прикладом цього в Німеччині є три спеціалізовані підприємства з перешліфовки шийок колінчастих валів двигунів. На підприємстві англійської фірми «Angll and Williams» спеціалізуються на відновленні зварюванням блоків циліндрів та інших корпусних деталей.

Широке розповсюдження підприємства, що спеціалізуються на відновленні деталей, отримали також в США. Застосування високопродуктивного обладнання та оптимальна організація контролю забезпечує високу якість та низьку вартість відновлення деталей. Крім блоків циліндрів та колінчастих валів, підприємства можуть ремонтувати деталі паливної апаратури (американська фірма «Lawless») чи рами вантажних автомобілів (канадські фірми «Equipment Gervais Inc» і «Paling Collision»). Спеціалізація також здійснюється і в серединні підприємств, тобто на рівні цехів та виробничих дільниць. Прикладом цього є фірма «Paling Collision», яка має два підприємства, персонал яких складає більше 150 осіб. Окрім рам, підприємство фірми відновлює також кабіни вантажних автомобілів, проводять ремонт причепів та напівпричепів.

Отже, впровадження і використання робіт для зварювання і наплавлення при відновленні деталей сільськогосподарських машин дозволить

по новому, на більш високому науково-технічному рівні вирішити задачу створення комплексної автоматизації на підприємствах, переглянути функції між людиною і машиною, суттєво підвищить продуктивність праці.

Джерела та література

1. Сукманюк О. М. Еволюція наукових поглядів на відновлення деталей сільськогосподарських машин зварюванням і наплавленням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / О. М. Сукманюк. – К., 2010. – 16 с.
2. Восстановление деталей типа «вал» наплавкой тонкого слоя с помощью робота = Automatisches Regenerieren Rotations-symmetrischer Bauteile mit geringer Schichtdicke // KFT. – 1984. – № 1. – S. 30–31.
3. Восстановление ротационно-асимметричных деталей наплавкой тонких слоев металла с помощью робота = Automatisches Regenerieren rotation symmetrischer Bauteile mit geinnger Schichtdicke // Agrartechnik. – 1985. – № 11. – S. 500–501.
4. Современное оборудование и технологические процессы для восстановления изношенных деталей машин (Ремдеталь-83) : тез. докл. на науч.-техн. конф. стран-членов СЭВ и СФРЮ, Киев, 17–22 мая, 1983 г. / Госкомсельхозтехника СССР ; ЦНТИИТЭИ. – М., 1983. – Ч. 1. – 224 с.
5. Установка для наплавки шеек коленчатых валов : проспект / Rege-Motortechnik GmbH. – Б. г. – 8 с.
6. Масин М. А. Организация восстановления автомобильных деталей / М. А. Масин. – М. : Транспорт, 1981. – 176 с.
7. Воскобойников И. В. Техническое обслуживание и ремонт машин за рубежом : обзор. информ. / И. В. Воскобойников, А. Г. Яловенко ; Минлес-бумпром СССР, ВНИПИЭИлеспром. – М., 1985. – 58 с.
8. Колясинский З. С. Восстановление деталей автомобильных двигателей за рубежом / З. С. Колясинский, Н. А. Болтышев // Организация работы автомобильного транспорта за рубежом : экспресс-информ. / ЦБНТИ Минавтотранса РСФСР. – М., 1982. – Вып. 6. – С. 12–21.

ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА В МАРИМОНТІ (1816–1830): ПОЧАТКИ ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Голюкова О.М.

*Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
(м. Харків, Україна)*

5 жовтня 2016 р. ХНАУ імені В.В. Докучаєва відзначив своє 200-річчя. Виш засновано за указом російського імператора Олександра І як Інститут землеробського господарства, практичної ветеринарії та школи рукоділля (синонімічні назви – Інститут землеробства; Агрономічний інститут) в Маримонті, неподалік Варшави. ХНАУ є найстарішим в Україні та четвертим в Європі вищим сільськогосподарським навчальним закладом.

У сучасній вітчизняній історіографії містяться спрощені погляди на початковий період історії найстарішого в Україні аграрного вишу. Автори ігнорують той факт, що за указом Олександра І передбачалося створення інституту, який забезпечував підготовку фахівців як землеробської, так й ветеринарної справи. Водночас по результатах закордонного «науково-

агрономічного відрядження», зокрема до швейцарського Гофвілі (неподалік Берна), першим директором інституту професором Єжи Беньяміном Флятом запропоновано створення при Інституті в Маримонті школи для бідних землеробів. Отже, традиційна назва «Інститут землеробського господарства в Маримонті» є узагальненим найменуванням декількох центрів сільськогосподарської освіти, узгоджене функціонування яких відображало пошук громадськістю найліпших засад підготовки фахівців цієї галузі.

Метою статті є вивчення досвіду функціонування Інституту землеробства в Маримонті у 1818–1830 рр. Хронологія питання охоплює відрізок часу від початку будівництва потрібних приміщень у Маримонті 1818 р. до закриття інституту внаслідок антиросійського повстання 1830–1831 рр.

Документальною базою дослідження послуговували матеріали за 1816–1919 рр., які перебували на постійному зберіганні в архіві ХСПІ до 1970 р., коли їх було передано до Державного архіву Харківської області. Особливий інтерес становить «Історична довідка про Агрономічний Інститут у Маримонті», складена директором навчального закладу Є.-Б. Флятом у квітні 1830 р. й оприлюднена у Щоденнику фізичних, математичних і статистичних наук у червні 1830 р. [1]. Цінність документу полягає в тому, що висновки щодо функціонування вишу впродовж 1818–1830 рр. зробив його фундатор і керівник, автор «Плану заснування землеробської школи у Маримонті» Є.-Б. Флят [2]. На його думку, необхідність підготовки «історичного нарису» зумовлена «урядовим» характером навчального закладу, через що громадськість майже нічого не знала про результати його роботи.

Професор Флят в «Історичній довідці...» підсумував, що у 1818–1820 рр. здійснювалися роботи з будівництва потрібних для професорів і учнів приміщень. Із завершенням будівництва 1820 р. було відкрито «вишу агрономічну школу», де готували «писарів для економій, економів та управляючих маєтками». Ветеринарне училище відкрито 1824 р. в інститутському фільварку «Бураков». Учнями його були військовослужбовці, які прибували з армійського табору для отримання фаху військових ветеринарів. Того ж 1824 р. засновано сільську школу для бідних учнів, яких готували для «низьких посад в економіях» – старост, вівчарів, винокурів, городників, старших батраків тощо. Усі школи перебували під керівництвом директора Агрономічного інституту.

В Агрономічному інституті навчання тривало один рік, однак 1825 р. його було подовжено до двох років. Право вступу в інститут мали лише особи, що закінчили хоча б четвертий клас воєводських шкіл і яким виповнилося 18 років. На думку Є.-Б. Флята, молодшим чоловікам після закінчення інституту бракувало «терпіння і моторності» для керівництва господарством. У ветеринарній школі навчалися два роки (слабші студенти – три роки). Термін навчання у сільській школі визначався віком учнів. Він мав становити 12–15 років, а навчатися учні мали відповідно 6–8 років. Але в сільській школі в Маримонті «через великий вік учнів», ніхто з них більше 3–4 років не навчався. Заняття у всіх школах починалися в кінці серпня, закінчувалися наприкінці

червня; практичні заняття тривали впродовж липня-серпня.

Директор Флят наводить інформацію щодо кількості осіб, які закінчили навчальні заклади в Маримонті у 1818–1830 рр. Агрономічний інститут упродовж 1820–1830 рр. відвідували 122 особи. З них 71 особа у подальшому працювала за фахом; близько 20 випускників працевлаштувалися за іншим (не агрономічним) фахом; близько 30 – полишили навчання. Сільську школу упродовж 1824–1830 рр. відвідували приблизно 165 учнів. За цей час у сільській школі підготовлено 10 спеціалістів – винокурів, старост, вівчарів. З 1825 по 1830 рр. у ветеринарній школі підготовлено 12 ветеринарів. Високі вимоги і брак початкової підготовки утруднювали отримання освіти для багатьох вихованців цих шкіл.

Особливу увагу в «Історичній довідці...» професор Флят приділив проблемі сільськогосподарської освіти для аграрної Польщі, адже фах агронома забезпечував особистий добробут молодих людей і краю в цілому. Агрономічний інститут здійснював підготовку щонайбільше 10 фахівців на рік, що становило лише за найбільш оптимістичними розрахунками 1/7 частину потреб Польщі у відповідних кадрах. Директор наполягав на розширенні мережі сільських шкіл для бідних, які давали корисний фах й запобігали поширенню бродяжництва і жебрацтва. Він відстоював думку щодо відкриття подібних шкіл для неімущих дівчат. Аналіз стану фінансів інститут за 12 років, зроблений професором Флятом, дозволяє зробити висновки про задовільне фінансове забезпечення інституту напередодні листопадового повстання 1830 р.

Діяльність Інституту землеробства в Маримонті відображала тогочасні потреби Польщі у підготовці сільськогосподарських кадрів та здійснювалась в умовах певної автономії краю згідно з польськими освітніми традиціями.

Джерела та література

1. *Державний архів Харківської області (ДАХО)*, ф. 669, оп. 3, спр. 14, арк. 1–7.
2. *ДАХО*, ф. 669, оп. 3, спр. 4, арк. 1–7.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УМАНСЬКОГО УЧИЛИЩА ЗЕМЛЕРОБСТВА І САДІВНИЦТВА

Гончаренко І.М.

Уманський національний університет садівництва (м. Умань, Україна)

Життя і діяльність видатного вченого-помолога, академіка Василя Васильовича Пашкевича (1857–1939) були пов'язані з Уманським училищем землеробства і садівництва (нині – Уманський національний університет садівництва). У 1885–1892 рр. він обіймав посади головного садівника Царициного саду та викладача садівництва в Училищі.

У 1894 р. В.В. Пашкевич як спеціаліст із садівництва при Департаменті землеробства був запрошений для допомоги завідувачу міністерським відділом професору О.Ф. Рудзькому в організації Міжнародної виставки плодівництва, яка відбулась у С.-Петербурзі.

«Деятельное участие в работе по устройству отдела принимали также

представители Уманского училища земледелия Ю.Р. Ланцкий и Н.И. Лапин». Ю.Р. Ланцкий (випускник Училища 1881 р. випуску) та М.І. Лапін (випускник Училища 1886 р. випуску) – педагоги, науковці, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної садівничої справи.

В експозиції виставки Уманське училище землеробства і садівництва було представлено поруч з Імператорським С.-Петербурзьким ботанічним садом, Московським сільськогосподарським інститутом та Імператорським Нікітським ботанічним садом.

Варто зазначити, що представниками Імператорського Нікітського ботанічного саду були: директор П.Г. Анциферов – колишній інспектор Уманського училища садівництва і землеробства (1878–1891); ботанік В.Я. Скоробишевський – колишній викладач садівництва в Училищі та головний садівник Царициного саду до призначення на цю посаду В.В. Пашкевича; Ф.К. Калайда – головний садівник, а згодом – директор Нікітського ботанічного саду (випускник Училища 1885 р. випуску); головний винороб С.Ф. Охременко – засновник вітчизняної школи виноробства (випускник Училища 1881 р. випуску).

На виставці В.В. Пашкевич представив гектографічні записки, складені під час його перебування на посаді викладача садівництва в Уманському училищі землеробства і садівництва: «Теория садоводства», «Патология растений», «Цветоводство», «Культура формовых плодовых деревьев».

Окремим експонатом були представлені дослідження учнів Уманського училища з вирощування городніх культур, зібрані у 28 зошитах. Вихованцями III класу влітку на відведених земельних ділянках велись дослідження з вирощування овочів: «Каждый воспитанник наблюдал за своими грядками и писал на данную ему тему. Каждый ученик в присутствии преподавателя, пред всеми остальными воспитанниками, читал свое сочинение, которое подвергалось общему обсуждению, а затем некоторые из слушавших, по указанию преподавателя, должны были повторить прочитанное их товарищем». Матеріали наукових досліджень учнів публікували періодичні видання із питань розвитку сільського господарства: «Вісник російського сільського господарства», «Землеробство», «Російське садівництво».

Не менш цікавим фактом є те, що на виставці були представлені праці В.В. Пашкевича, написані ним під час перебування в Умані: «О приготовлении плодовых вин», «Ягодные вина», «Земляника (по Шарлю Бальте)», «Культура ананасов», «Слива (по Шарлю Бальте)», «Малина (по Шарлю Бальте)», «Персик (по Шарлю Бальте)».

Також В.В. Пашкевич презентував наукові праці, які побачили світ у 1894 р.: «Культура лекарственных растений», «Орех лесной и его культура», «Уманский Царицын сад», «О выводе формированных декорационных растений в Крыму и на Кавказе».

Окрім того, демонстрував колекцію плодів, зібрану в учасників Воронезької сільськогосподарської виставки та яблука, сушені на сушарці Рідера.

На виставці експонувалися акварельні зображення плодів, виконані головним садівничим Царициного саду Ю.Р. Ланцьким. Автором зображено 63 сорти яблук, 44 сорти груш, 21 сорт слив, 14 сортів вишні та черешні, 5 сортів персика, 2 сорти полуниці, 5 сортів агрусу. На жаль, подальша доля експонатів невідома.

Безумовно, дослідження діяльності і творчості вчених, які самовіддано працювали на протязі всього історичного розвитку навчального закладу та зробили помітний внесок у розвиток садівничої галузі, мають особливе значення у справах навчання, просвітництва та виховання нинішнього й майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. *Каталог* Отдела Министерства на Международной выставке плодоводства в С.-Петербурге в 1894 г. / Мин-во земледелия и гос. имуществ. – СПб.: тип. С.-Пб. Градоначальства, 1894. – С. 244–245.

ВНЕСОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Грищенко Т.Р.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Унаслідок багаторічних історичних досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН було встановлено, що протягом 1918–1927 рр. провідним координаційним науково-методичним центром галузевої науки та дослідної справи був саме Сільськогосподарський науковий комітет України (далі – СГНКУ), що є предтечею Національної академії аграрних наук України. Від початку заснування у його структурі діяла книгозбірня, що перейшла у спадок спочатку від Міністерства, а потім Народного комісаріату земельних справ. У 1919 р. вона була перетворена в Центральну сільськогосподарську бібліотеку СГНКУ, правонаступницею якої стала Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, що цього року відзначає свій віковий ювілей.

Упродовж 1923–1925 рр. в Україні спостерігалися суттєві реорганізаційні та оптимізаційні процеси у різних галузях науки. Першорядного значення набула справа організації наукових бібліотек. До їхньої категорії були віднесені: книгозбірні наукових установ – Української академії наук, науково-дослідних інститутів, кафедр, наукових товариств, наукових музеїв, архівів, обсерваторій, лабораторій, дослідних станцій, відомств та вищих навчальних закладів; центральні науково-навчальні і великі публічні бібліотеки. За даними Центрального статистичного управління УСРР, станом на 1 січня 1925 р. в Україні функціонувало 1958 бібліотек із загальним фондом 9 474 541 книга. З метою з'ясувати кількість та стан наукових бібліотечних установ Всенародна бібліотека України та Секція академії бібліотекарів м. Києва у січні 1925 р. розіслала 400 анкет. Було одержано 214 відповідей, які не надали вичерпних

відомостей про наукові бібліотеки УСРР, а лише про кількісний склад, розмір фондів тощо. Отже, наукові бібліотеки, навіть за неповними даними, становлять значний відсоток загальної кількості бібліотек УСРР (11 %), а за розмірами свого книжкового фонду в кілька разів перевищують решту, складаючи 71 % книжкового фонду всіх бібліотечних установ УСРР (6 726 000 книг із 9 474 541). До найбільших потрапила і Центральна сільськогосподарська бібліотека СГНКУ з понад 100 тис. фондом видань. Вона здійснювала координування діяльністю всіх галузевих книгозбірень, запроваджуючи єдину власно розроблену бібліографічну сільськогосподарську класифікацію, що здобула назву – «Система СГНКУ».

У 20-х рр. минулого століття важливе місце в державній політиці посідали проблемні з'їзди, рішення яких були обов'язковими для виконання на загальнодержавному рівні. З-поміж ключових подій бібліотечного життя України протягом 1918–1927 рр. слід виділити Першу конференцію наукових бібліотек УСРР, що відбулася 28–31 грудня 1925 р. у Києві за участю 67 делегатів від різних установ із Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава, Вінниці, Москви та Мінська і 137 гостей. До президії було обрано 8 делегатів: В. Дубровський, Н. Чепіга, М. Годкевич, М. Хохол, Ю. Меженко, С. Постернак, Я. Розанов, С. Рубінштейн. До секретаріату увійшли: Я. Маяковський, В. Отамановський, Е. Стебельський.

На поряток денний були винесені першочергові організаційні й методологічні питання про: мережу наукових бібліотек, їхні завдання і проблеми; науково-дослідну роботу і підготовку кадрів; бібліографію як основний напрям діяльності; уніфікацію роботи у галузі каталогізації; обслуговування читачів; предметний та систематичний каталоги; комплектування; співпрацю з різноманітними установами та відомствами; тарифікацію; номенклатуру; робочий день; відпустки працівників та ін.

Центральну сільськогосподарську бібліотеку СГНКУ, віднесену до категорії спеціальних наукових, представляв відомий учений, бібліограф К. Дубняк. Принагідно зауважимо, що він є упорядником «Матеріалів сільськогосподарської бібліографії України», що охоплюють галузь за 1925 р. і подають 7122 назви. Наукова спільнота визнала цю бібліографічну працю фундаментальною, адже у ній представлено відомості про сільськогосподарські видання: 1) ті, що вийшли на території етнографічної України; 2) видання про Україну; 3) видання українською мовою; 4) видання, що загалом торкаються актуальних для України питань. Від бібліотеки Київської філії СГНКУ були відряджені А. Носів та В. Лебединський.

Упродовж трьох днів було заслухано та обговорено 22 доповіді. Крім того, функціонувало 12 комісій, які виробили 19 проектів резолюцій. Деякі з них виявилися досить численними і працювали протягом багатьох годин. Так, К. Дубняк увійшов до складу Комісії для підготовки проекту резолюцій на доповіді про бібліографію: М. Сагарди «Науково-дослідчі завдання Всенародної Бібліотеки України», С. Рубінштейна «Завдання наукової бібліографії на Україні», М. Годкевича «Книжкова Палата й наукові бібліотеки», М. Ясинського

«Створення в наукових бібліотеках України краєзнавчих осередків і організація бібліографії продукційних сил» та В. Отамановського «Бібліографія краю («Топобібліографія»)), як одно з основних завдань наукової книгозбірні, та організація топобібліографічної праці на Україні». Дебати, в яких узяли участь 22 особи, охопили шість питань: 1) головне завдання Книжкової палати; 2) централізація каталографічної роботи; 3) сучасне першочергове завдання бібліографії в Україні; 4) обсяг і характер бібліографічної роботи наукових бібліотек у плановій галузевій праці у всеукраїнському вимірі; 5) створення центру, що має регулювати й координувати бібліографічну роботу наукових бібліотек та різних бібліографічних установ; 6) топобібліографія. У спробах знайти спільне рішення вищезазначеної проблематики відбувалися жваві дискусії, відстоювалися різноманітні погляди тощо. Комісія працювала найбільше серед усіх – понад 8,5 годин. Зрештою, у резолюції були окреслені шляхи подальшого розвитку бібліографічної діяльності в Україні на десятиліття вперед. Визначено основне завдання бібліографії УСРР, зокрема і наукових бібліотек, а також конкретні заходи до реалізації запропонованого. Крім того, було порушено питання колосальної ваги й складності – про зведений каталог наукових бібліотек УСРР.

Щодо створення координаційного осередку вітчизняної бібліотечної роботи, Укрнаука ухвалила рішення організувати спеціальну бібліографічну комісію при Українській академії наук. На першому пленумі до складу комісії додатково були введені представники бібліографічно-бібліотечного бюро СГНКУ. Таким чином, було організовано бібліографічний центр України, перший пленум якого відбувся в Києві 11–14 квітня 1927 р.

Підсумовуючи, зауважимо, що Перша конференція наукових бібліотек УСРР уперше на загальнодержавному рівні засвідчила про потужний науковий потенціал, яскраво висвітлила стан бібліотечної галузі, винесла на порядок денний першочергові проблеми та окреслила подальші перспективи розвитку. Зрештою, перед науковими бібліотеками постало три нагальних завдання: служити інтересам науки; брати активну участь у політичному, економічному й культурному житті країни та здійснювати «українознавчу» і краєзнавчу роботу. У Першій конференції наукових бібліотек УСРР взяли участь понад 300 бібліотечних установ різних підпорядкувань. Гідний вклад у розвиток національної бібліографії, зокрема сільськогосподарської, зробив СГНКУ через своє бібліографічно-бібліотечне бюро.

**ВНЕСОК ПРОФЕСОРА Г.О. ЛАТИШЕВА У ЗАПОЧАТКУВАННЯ
ВИКЛАДАННЯ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ
У ХАРКІВСЬКОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ**

Гутник М.В.

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)

Г.О. Латишев

Серед провідних учених Харківського технологічного інституту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. чільне місце належить професору Григорію Олексійовичу Латишеву (1857–1922). За ініціативою першого директора Харківського практичного технологічного інституту (з 1898 р. ХПІ), професора В.Л. Кирпичова, у січні 1896 р. попечитель Харківської навчальної округи постановою за № 645 запровадив викладання сільськогосподарського машинобудування. Штат інституту було доповнено посадою одного професора й одного лаборанта. Кошти у розмірі 66 400 карб. було виділено для організації кафедри та для облаштування станції для випробування

сільськогосподарських машин й інших знарядь.

Створення кафедри у ХПТІ не було випадковим. За розрахунками Навчального комітету ХПТІ організація такої кафедри коштувала на 28 740 карб. дешевше, ніж у Санкт-Петербурзькому технологічному [1, арк. 14 зв.]. Треба зазначити що сільськогосподарська станція мала дослідницьке поле у декілька десятин і стала першою подібною станцією при вищому технічному навчальному закладі у Російській імперії. Викладання сільськогосподарського машинобудування було доручено ад'юнкт-професору Г.О. Латишеву.

Г.О. Латишев у 1880 р. закінчив механічне відділення Санкт-Петербурзького технологічного інституту. Працював на механічному заводі, що спеціалізувався на виготовленні сільськогосподарських знарядь і машин. За запрошенням професора В.Л. Кирпичова розпочав роботу в Харкові. З вересня 1885 р. його призначено викладачем креслення, крім того Г.О. Латишев викладав нарисну геометрію [2, арк. 27.].

Якісне викладання сільськогосподарського машинобудування у ХПТІ потребувало кваліфікованого фахівця, тому Навчальним комітетом інституту було прийнято рішення щодо відрядження Г.О. Латишева у літній канікулярний період 1896 р. за кордон для ознайомлення з діяльністю провідних підприємств Західної Європи. На поточні витрати ученому було виділено 600 карб. Науковець ґрунтовно ознайомився з виробництвом машин сільськогосподарського призначення на провідних підприємствах Західної Європи. Особливу увагу було приділено виробництву чавунних і сталевих виливок та ковальським роботам. Зокрема вчений ознайомився з виробництвом у Плагвіці, Мангеймі, Гейнсборі, Магдебурге, Ульме, Берліні. Сам курс почали викладати з січня 1897 р. З 1898 р.

вчений окрім курсу з сільськогосподарських машин читав і курс технології металів [3, арк. 9].

Окрім викладацької діяльності, Г.О. Латишев здійснював експертизу сільськогосподарських машин та інших сільськогосподарських знарядь. Так, у грудні 1898 р. товариство «Работник» (м. Санкт-Петербург) замовило дослідження сортувальників-триєрів французької фірми «Брати Маро» №5, сортувальника системи Пеннея класу Ф №1 та кормоподрібнювача Дютиля. Про результати досліджень було повідомлено замовнику [4, арк. 1]. У червні 1901 р. вченого запросили провести науково-технічну експертизу діяльності заводу Бельгійського Акціонерного товариства «Сумська машинобудівна майстерня» [5, арк. 1].

Як експерта з механічної технології ад'юнкт-професора Г.О. Латишева часто запрошували на судові засідання [2, арк. 124, 132]. Так у червні 1895 р. виступав на суді щодо позову С. Розена до Правління Товариства чавунно-ливарного заводу Белліно-Фендеріх у Одесі; у травні 1896 р. виїздив для проведення експертизи за запрошенням Полтавського Окружного суду. У червні 1896 р. Міністрами Землеробства і Фінансів призначений експертом сільського господарства на виставці у Нижньому Новгороді [2, арк. 133, 157]. По поверненню Г.О. Латишев надав ґрунтовний звіт, у якому виклав власну оцінку щодо розвитку сільського господарства, використання передових для того часу сільськогосподарських знарядь французьких, німецьких, англійських фірм, а також порівняв це обладнання з тим що виготовлялося у Російській імперії. Найбільш якісними виявилися сільськогосподарські машини французького виробництва. До того ж вони були дешевші у виробництві й простіші в експлуатації [2, арк. 159 зв.].

1902 р. за дорученням Харківського сільськогосподарського товариства виступив одним із організаторів випробувань плугів у маєтку П.І. Харитоненка (одному із прогресивних для свого часу господарстві).

Для забезпечення курсів, що викладалися відповідною літературою 1895 р. видано «Курс сільськогосподарських машин», 1897 р. «Курс нарисної геометрії», 1901 р. – монографію «Сільськогосподарські машини».

31 січня 1902 р. Г.О. Латишева призначено професором сільськогосподарського машинобудування [6, арк. 21].

У 1903 р. професор Г.О. Латишев за дорученням Міністерства державного майна Російської імперії займався випробуванням нових для того часу парових двигунів – локомотивів, що виготовлялися російською промисловістю із місцевих матеріалів й використовувалися для сільськогосподарських потреб. Локомотив використовувався як двигун для стаціонарних сільськогосподарських машин – молотарок, віялок, млинів, насосів. Тому ці дослідження були вкрай необхідними [7, арк. 54].

Таким чином, професор Г.О. Латишев став фундатором викладання курсу сільськогосподарського машинобудування. Як фахівець у цій галузі він залучався до проведення наукових експертиз. Йому належить одна із перших монографій щодо сільськогосподарського машинобудування.

Досягнення Г.О. Латишева були відзначені державними нагородами, у жовтні 1913 р. вчений отримав звання заслуженого професора.

Джерела та література

1. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 232, 69 арк.
2. ДАХО, ф. 1682, оп. 2, спр. 179, 372 арк.
3. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 316, 55 арк.
4. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 367, 2 арк.
5. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 393, 6 арк.
6. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 446, 84 арк.
7. ДАХО, ф. 770, оп. 1, спр. 484, 131 арк.

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО ТОВАРИСТВА (1923 р.)

Дармороз Т.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Згідно з Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) про заходи щодо підготовки до Всеросійської сільськогосподарської та кустарно-промислової виставки (м. Москва, серпень 1923 р.) від 10 лютого 1923 р. та рішення Колегії НКЗС УСРР від 10 лютого 1923 р. Всеукраїнське агрономічне товариство (ВАТ, Товариство) брало участь у роботі Українського виставкового комітету (Укрвиставкому). Взагалі одним із ініціаторів проведення даної Виставки стало Московське товариство сільського господарства, що прагнуло об'єднання сільськогосподарських товариств для демонстрації результатів їхньої діяльності.

ВАТ мало програму, згідно якої мало повністю представити свою діяльність на Виставці. Так, представлення організації діяльності Товариства відбувалося у вигляді: 1) структури центру (секції, курси, видавнича справа, насіннево-контрольна станція, хімічна лабораторія); 2) характеристики складу членів Товариства; 3) організації ВАТ на місцях (місцезнаходження філій (район діяльності), кількість членів філій, соціальний склад, освітній рівень, кваліфікація, рік заснування).

Сама діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства на Виставці представлялася таким чином: 1) видавнича діяльність (ілюстрування тем, розроблених у газеті, розповсюдження газети на місцях, кількість екземплярів в окремі періоди розвитку газети); 2) насіннева контрольна станція; 3) хімічна лабораторія; 4) курсова робота (кількість курсів, слухачів, навчальні плани та програми, організація практичних занять, екскурсії курсантів, науково-дослідні роботи курсантів, лекторський персонал, адміністративний апарат курсів, оплата курсів); 5) робота секцій (науково-дослідна та громадсько-практична); 6) діяльність Центрального Правління та Ради ВАТ (кількість засідань, характеристика питань, складу членів); 7) характеристика філій (географічне розташування філій, район діяльності; кількість та характеристика членів філій, діяльність відділень щодо розповсюдження сільськогосподарських знань, удосконалення окремих галузей сільського господарства, виробничі заходи).

Варто зауважити, що окремо на Виставці Товариством було представлено характеристику минулої діяльності своєї предтечі – Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (науково-дослідна, посередницька промислова, організаційно-інструкторська, видавнича, курсова робота, підготовка наочних посібників, книжкова торгівля), а також установ перехідного періоду (до моменту організації Всеукраїнського агрономічного товариства) – Обласного сільськогосподарського союзу (наукові відділи, інструкторсько-організаційна та торгівельна діяльність).

12 березня 1923 р. при Всеукраїнському агрономічному товаристві відбулася нарада представників установ, що працювали в галузі сільського господарства з питання прийняття участі Одеси у Всеросійській сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці. На засіданні були присутніми: представники Обласного управління дослідної справи [А.]М. Токаржевський, Губернського статистичного бюро – Г.Г. Сушкін, «Сільського господаря» – І.С. Блажко, Губернського сільськогосподарського союзу С.Ф. Славов, Українського виноробного управління С.П. Хоравович, Губернського земельного управління – голова Укрвиставкому І.В. Бала, агрономи Я.[А.] Поляков, [А.С.] Бориневич, член Всеукраїнського виставкового комітету В.О. Онуфрієв. Головував на засіданні [А.]С. Бориневич. Оскільки в м. Одеса на той час існувало Одеське товариство сільського господарства, Обласне управління дослідної справи, Майстерня наочних посібників, на засіданні Виставкому прийнято рішення про представлення досягнень різних напрямів сільського господарства в Одесі, а саме за такими тематиками: 1) культура кукурудзи; 2) виноградарство; 3) шовківництво; 4) наслідки голоду; 5) рибальство; 6) вплив Чорного моря на економіку краю. Для втілення цієї мети було запропоновано створення авторитетного органу при Одеському товаристві сільського господарства у складі представників вищезазначеного товариства, Укрвинробуправління, Обласного управління з дослідної справи, Губернського земельного управління, Одеської філії «Сільського господаря».

Варто відмітити досить високу довіру органів РНК УСРР, ВУЦВК, НКЗС УСРР та ЦК КП(б)У до Всеукраїнського агрономічного товариства щодо налагодження виставкової роботи в галузі сільського господарства УСРР, особливо стосовно влаштування регіональних виставок, про що свідчать рішення засідання Колегії НКЗС УСРР від 16 квітня 1923 р. (прот. № 88), присвяченого питанням роботи Українського виставкового комітету. Згідно знайдених архівних даних можна зробити висновки про незадовільні результати у виставковій діяльності. З'ясовано, що до Президії Укрвиставкому входили: [] Левенштам, [] Леш, [] Алексеєєв.

На даний момент історичні пошуки щодо виставкової діяльності Всеукраїнського агрономічного товариства продовжуються.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЧОРНОЗЕМІВ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ РІВНИНИ

Дегтярьов Ю.В.

*Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
(м. Харків, Україна)*

Найбільше національне багатство України – це її чорноземи. Чорноземи займають в Україні близько 44% території (у світі близько 6%), майже всю лісостепову і степову смуги.

У межах поширення чорноземів типові чорноземи за площею є домінуючими серед інших підтипів. За даними різних авторів, їх загальна площа коливається від 26,6 млн га до 28,7 млн га. Чорноземи належать до найбільш родючих ґрунтів планети і складають майже 60% площі земель сільськогосподарського використання України.

На території України чорноземи формувалися протягом багатьох тисячоліть в умовах надзвичайно сприятливого клімату, ґрунтоутворних порід і переважно степової рослинності. Вони відрізняються від інших ґрунтів високим рівнем потенційної родючості. Ця особливість і дала змогу В.В. Докучаєву назвати чорнозем «царем ґрунтів».

Чорноземні ґрунти справедливо вважають одними з найбільших багатств України, які за генетичними властивостями не мають собі рівних у світі. Проте сучасний стан чорноземів уже не відповідає колишньому уявленню про їхню родючість.

Родючість слід розуміти як здатність забезпечувати необхідні для життєдіяльності рослин земні фактори й умови, які визначають поживний, водно-повітряний, температурний, окисно-відновний та інші режими. Нестача або надлишок навіть одного зі складових компонентів родючості обмежує можливість одержання врожаю.

У цілих ґрунтах ця здатність зумовлена природним ґрунтоутворним процесом і розглядається як природна (потенційна) родючість ґрунту.

У ґрунтах сільськогосподарського використання ці фактори родючості змінюються під впливом діяльності людини і в ґрунтах формується штучна (або ефективна) родючість. Вважається, що потенційна родючість значною мірою визначається такими генетичними показниками, як гранулометричний склад, валовий уміст гумусу, азоту, фосфору і калію, реакція ґрунтового розчину тощо. Родючість ґрунту залежить від дії багатьох взаємопов'язаних факторів і умов. В.Д. Панніков підкреслював, що врожай формується під впливом не якогось одного фактора, а всієї їх сукупності. О.Н. Соколовський відзначав, що родючими будуть ті ґрунти, які дають все необхідне для росту і розвитку рослин, а отже, і для забезпечення високого рівня врожаю.

Властивості цілих ґрунтів формувалися під дією тривалого, вимірюваного тисячами й десятками тисяч років, впливу факторів ґрунтоутворення.

Так, утворенню чорноземних ґрунтів сприяв виключно оптимальний збіг

головних факторів ґрунтотворення, серед яких найважливішим можна вважати: материнські породи, представлені головним чином, лесом і лесовидними суглинками, переважно середньо- та важкосуглинкового гранулометричного складу і добре насичені кальцієвмісними сполуками; природну степову трав'яну рослинність, завдяки якій сформувався потужний гумусовий профіль, під покровом якої розвивався типовий дерновий ґрунтотворний процес. Особливо велику роль у дерновому процесі ґрунтотворення має маса коренів, які зосереджені у верхніх 30-50 см ґрунту.

Збереженню природної родючості чорноземів сприяло те, що їх великі масиви до XVII ст. не розорювалися, були стійкі, не зазнавали деградації. У безкрайніх степах проживали войовничі кочові народи. Їхнім головним заняттям було пасовищне тваринництво, що забезпечувало існування замкнутого біологічного кругообігу.

Не зважаючи на те, що морфологічні ознаки, профіль ґрунту є стійкою зовнішньою характеристикою й відбивають найважливіші її властивості, особливості походження й розвитку, в сучасних умовах спостерігаються їх зміни.

Причина зміни ґрунту в невідповідності властивостей ґрунту й процесів, що протікають у ньому, пов'язаних з функціонуванням екосистеми, факторам ґрунтотворення. Ця невідповідність викликає незбалансованість ґрунтових процесів виносу й акумуляції речовини в горизонтах ґрунту, новоутворення й руйнування специфічних ґрунтових сполук тощо, що призводить до змін ґрунту.

У природних умовах, як приклад, складається практично збалансований колообіг азоту та інших елементів у біосистемі, який переважно замкнений у гумусованому профілі ґрунту й обумовлюється стабільним співвідношенням процесів мінералізації і синтезу органічних сполук ґрунту.

Теоретично можна представити зміни ґрунту в процесі його саморозвитку в чистому виді в умовах стабільних кліматичних, геологічних і геоморфологічних факторів. Однак реально на будь-якій стадії розвитку ґрунту відбуваються істотні зміни природних факторів, а також характеру антропогенного впливу на ґрунт, що призводить до зміни спрямованості ґрунтотворного процесу. У цьому випадку відбувається зміна ґрунту під впливом зовнішніх умов на відміну від змін у процесі саморозвитку.

**МЕЦЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ, ВИДАТНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, АГРОНОМ, ВИДАВЕЦЬ, ЖУРНАЛІСТ
ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО (1861–1929)**

Демиденко Н.М.

*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
(м. Суми, Україна)*

*Треба любити Україну
не тільки до глибини душі,
але й до глибини гаманця
Євген Чикаленко*

Історія України, мабуть, не знає жодного заможного українця, який би скільки жертвував для національної справи, як це робив Є. Чикаленко. У нього, який сам себе називав «буржуєм або феодалом», матеріальне тісно пов'язувалось з духовним.

Народився Євген Чикаленко у 1861 р. на Херсонщині у сім'ї поміщика. Навчаючись у Києві познайомився з професором В. Антоновичем, композитором М. Лисенком, які мали великий вплив на формування його світогляду. Ставши у 1883 р. вільним слухачем природничого факультету Харківського університету, вивчав агрономічну науку. За участь у драгоманивській «Громаді» у 1885 р. був засуджений на п'ять років перебування під наглядом поліції без права проживання у містах Харкові, Києві, Москві та Петербурзі.

Місцем п'ятирічного заслання стали рідні Перешори на Херсонщині. Отримавши від дядька у 1890 р. маєток, він десять років витратив на його модернізацію. У своєму маєтку Чикаленко запроваджує найсучаснішу агрокультуру, застосовуючи передові машини, здійснюючи селекцію місцевих порід худоби. Про неординарні методи його господарювання широко висвітлювалось у тодішній пресі.

Ставши видатним теоретиком і практиком сільського господарства, Євген Чикаленко проїнявся ідеєю популяризації агрономічних знань серед селянства. Він видав науково-популярну брошуру «Розмова про сільське господарство» (1897), яка сприяла опануванню практики передового господарювання на селі. До речі, автор п'ять років домагався дозволу на видання своєї книги українською мовою і отримав дозвіл особисто від міністра внутрішніх справ.

У 1900 р. Є. Чикаленко придбав у власність маєток на Полтавщині. Поміщик-ліберал користувався великою довірою і повагою серед селян, про що свідчать листи селян до Чикаленка у період його еміграції після 1917 р.

Отримуючи чималі прибутки від свого високопродуктивного господарства, Є. Чикаленко розпочав активну матеріальну підтримку видань українських книг, газет та журналів. Він заохочував письменників друкуватися українською мовою, яка була тоді під заборонаю, виплачував авторам гонорари на рівні російських журналів. Зокрема, гонорари від Чикаленка отримували Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Винниченко. Український меценат призначив премію у

розмірі тисяча карбованців авторові журналу «Киевская старина» за кращу статтю з історії України. За українську повість «Дві долі» автор Д. Мордовський від Чикаленка отримав також тисячу карбованців. Таких прикладів можна наводити безліч.

Щоб надати суттєву підтримку (у розмірі 10-и тисяч карбованців) для розвитку щоденної національної газети «Рада», яка спочатку виходила під назвою «Громадська думка», він продає у рідних Перешорах частину своєї землі. Фінансував також газету «Селянин», яка видавалась Революційною українською партією.

Є. Чикаленко, який з 1900 року мав тісну співпрацю з М. Грушевським, вкладав чималі власні кошти у підтримку діяльності Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка у Львові. Також передав 25 тис. крб. (величезна сума на той час) на будівництво у Львові гуртожитку для українських студентів.

Спогади та Щоденник, написані у період еміграції, Є. Чикаленко заповідав видати лише після його смерті. У своїх Спогадах він різко критикував деяких керівників національно-визвольних змагань. Зокрема про Винниченка, діяльність якого тривалий час підтримував матеріально, писав, що той, «сподіваючись всесвітньої соціалістичної революції, розвалив українську державність» [1,159].

У своєму Щоденнику з властивою йому категоричністю і прямолінійністю зазначав: «Я раз у раз твердив, що українці, принаймні наддніпрянські, не доросли до своєї держави, що ще не прийшов час на українську державність, але я благословляю долю, що я дожив побачити змагання української інтелігенції і одиниць народу за свою державність... Тепер можна вже сміливо сказати, що ні поляки, ні росіяни не задушуть нас. Україна рано чи пізно таки буде!» [2, 60]. І далі з глибоким сумом додавав: «А все-таки до сліз жалко, що тепер доводиться теряти те, що нам з неба впало і що, здавалось, можна було втримати...» [2, 61].

Ім'я Євгена Чикаленка, людини, без котрої не відбувалося жодного національного свята чи культурно-просвітницького заходу на початку ХХ ст., замовчували в радянській історії. Прикро, що мало згадують і тепер. Мабуть, причиною тому є те, що безмежна любов до України у Чикаленка завжди дивовижно поєднувалась з обов'язком говорити правду, часом гірку.

Джерела та література

1. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко ; Укр. вільна акад. наук у США. – Нью-Йорк, 1955. – 502 с.

2. Чикаленко Є. Х. Щоденник. 1919–1920 / Є. Х. Чикаленко. – К. ; Нью-Йорк : вид-во ім. Олега Теліги, 2005. – 640 с.

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ МАШИН ДЛЯ РОСЛИННИЦТВА

Деркач О.П.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

Особливе місце в землеробстві, що виникло понад 10 тис. років тому, належить машинам та обладнанню для рослинництва, знання яких, зважаючи на роль землеробства в світових цивілізаціях, має важливе значення для їх розвитку.

Появі знарядь і машин для землеробства передували тривалий історичний шлях. З допомогою перших примітивних знарядь праці – палиці-копалки та ручних рубил можна було обробити лише незначну ділянку легкого за механічним складом ґрунту. Інша справа мотика, якою вже можна було обробити більшу площу та більш тверді ґрунти. І все-таки трудомісткість обробітку ґрунту мотикою була високою, а продуктивність – низькою. Але незважаючи на це на протязі багатьох віків мотика для землероба була основним знаряддям обробітку ґрунту.

Наступним етапом в розвитку сільськогосподарської техніки була поява орних знарядь, зокрема рала, використання якого дозволило дещо підняти продуктивність, при цьому технологія вирощування зернових культур мало в чому змінилась.

Подальшим поштовхом для удосконалення знарядь обробітку ґрунту послужило використання в якості тяглової сили домашніх тварин.

Винахід дерев'яного плуга, найважливішою функціональною властивістю якого була здатність його робочого органа здійснювати повне обертання скиби ґрунту, дозволив більш якісно проводити підготовку ґрунту до сівби, що привело до збільшення врожайності. Сформувалась тогочасна класична технологія вирощування зернових культур: оранка, сівба вручну та боронування, для заробки насіння у ґрунт.

Стародавні тяглові орні знаряддя відомі нам за вавилонськими і староегипетськими наскальними рисунками та на зображеннях на боспорських монетах II тис. до н.е.

Основним орним знаряддям Київської Русі був дерев'яний плуг, про що є згадка в «Повісті временних літ» за 981 р. На території Півдня України найбільш поширеним був степовий плуг – сабан.

На зміну плугам з дерев'яними робочими органами у XV ст. прийшли плуги з металевою полицею та лемешем, які з'явилися майже одночасно в Бельгії і Голландії.

Єдиними засобами для зрізування хлібних культур й трав аж до початку XIX ст. були ручні знаряддя праці – серп та коса. Для обмолоту хлібних культур в основному використовували ціпи. Також для обмолоту застосовували тварин, різні молотильні дошки та котки. Але все це не привело до значного зменшення затрат праці й збільшення продуктивності.

Першою збиральною машиною, що відома людству з барельєфів,

знайдених у Бельгії, був жатний візок галлів (77 р.).

Практично майже до кінця XIX ст. сівба сільськогосподарських культур здійснювалася вручну, розкидним способом, хоча перші примітивні плуги-сівалки з'явилися у шумерів ще біля 1500 р. до н.е. Автором першої європейської сівалки вважають італійця Джованні Ковалліні, але історія рядкової сівалки, по суті, розпочинається із англійця Джетро Талла. І тільки сівалка Кука (кінець XVIII ст.) мала практично всі робочі органи, що характерні для сучасних зернових сівалок Котушковий висівний апарат, що був винайдений американцем Гузьєром у 70-х рр. XIX ст., і донині встановлюється на всіх зернових сівалках.

Ідея заміни живої тяглової сили на механічну привела на початку XIX ст. до появи тракторів, що в свою чергу дало поштовх для створення складних машин, таких як, наприклад, молотарки. Парові трактори також почали використовувати для оранки ґрунту (так звана парова оранка).

Створення, у XIX ст., успішно працюючого різального апарата зі зворотно-поступальним рухом ножів дозволило ручну працю зі скошування хлібних культур й трав частково перекласти на жатні машини. Жатка-лобогрійка та жатка-самоскидка вже не потребували виснажливої праці жниці й косаря, а жатка – снопов'язалка вирішувала проблему не тільки скошування, а й зв'язування снопів. І все ж таки збирання хлібних культур все ще залишалося трудомістким процесом і займало значний проміжок часу.

Думка про створення машини, яка б одночасно зрізувала й обмолочувала хлібні культури, зародилася давно. Першою спробою одночасно жати й молотити було сумісне використання двох машин: жатки та молотарки. Створення зернозбирального комбайна базувалося на двох різних принципах: зрізування й обмолот хлібної маси (американський тип зернозбирального комбайна) і обчісування колосків зі стебел на корені з обмолотом колосків без одночасного зрізування стебел (австралійський тип). Праобрази зернозбиральних комбайнів з'явилися на початку XIX ст. Перший зернозбиральний комбайн, що працював за принципом зрізування й обмолоту хлібної маси, був громіздкою і складною машиною. Він приводився в дію і переміщувався по полю за допомогою 32 коней. Хоча такі комбайни і не набули широкого поширення в світі, все ж таки вони стали основою для створення більш досконалих моделей.

Встановлення, на початку XX ст., на трактори відносно легких двигунів внутрішнього згорання та збільшення їх виробництва послужило значним поштовхом у розвитку сільськогосподарської техніки. Це привело до створення причіпних тракторних зернозбиральних комбайнів, картоплекопачів, бурякокопачів та іншої більш складної техніки. Обладнання цих машин двигунами внутрішнього згорання дозволило створити зернозбиральні, бурякозбиральні картоплезбиральні та інші самохідні комбайни.

Вивчення історії знарядь та машин для рослинництва, а саме технічних розробок минулого, на всіх етапах інженерної діяльності може послужити основою для створення нових, сучасних розробок.

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПОЛІПЛОЇДНИХ ГІБРИДІВ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США (кінець 30-х – початок 60-х рр. ХХ ст.)

Євтушик Р.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Поліплоїдні форми рослин характеризуються збільшеними розмірами репродуктивних органів, квіток, плодів, насіння, більш розвинутою вегетативною масою (листя, стебло), а також іншими ознаками. Виведення експериментальним способом таких популяцій дасть змогу збільшити продуктивність буряків.

Цукрові буряки, як і інші форми культурних буряків (кормова, столова), характеризуються диплоїдним набором хромосом і в соматичних клітинах їх нараховують – 18 ($2n = 18$). Крім цього, за дослідженнями В.П. Зосимовича серед диких видів зустрічаються і тетраплоїдні – *B. corolliflora* ($2n = 36$) та гексаплоїдні – *B. trigyna* ($2n = 54$) форми.

Можливість отримання поліплоїдних форм уперше було доведено російським ученим І.І. Герасимовим (1898), пізніше Вінклер (1919) одержав тетраплоїди щепленням, а дослідженнями Йоргенса встановлено можливість виведення поліплоїдів за допомогою декапітації (подразнення).

У широких масштабах отримати поліплоїдні форми в рослин цукрових буряків стало можливим за результатами проведених робіт американських учених Блексі й Ейвера з використанням колхіцину для штучного створення поліплоїдів. Перші тетраплоїдні форми буряків із використанням колхіцину були отримані наприкінці 30-х рр. ХХ ст. у Німеччині, Данії, Швеції, Угорщині. Однак подвоєння кількості хромосомного набору не дало очікуваних результатів і тетраплоїдні форми характеризувалися зниженою життєздатністю та продуктивністю порівняно з диплоїдними рослинами.

Новим етапом у розвитку поліплоїдії було виведення гібридних поліплоїдних сортів на основі схрещування підібраних пар тетраплоїдних і диплоїдних матеріалів. Перші такого роду дослідження проведено канадськими науковцями Пето й Бойз у 1940 р. і встановлено, що вага коренів триплоїдних гібридів була більша на 12,2 % від диплоїдних, а вміст цукру в корені – на 14,9 %, що свідчило про раціональність використання даного методу і прояв ефекту гетерозису.

Ефективність застосування схрещування диплоїдних форм із тетраплоїдними було підтверджено європейськими селекціонерами. У післявоєнний період даний напрям широко розгорнувся у Швеції, Данії, Угорщині, Австрії, НДР, ФРН, Бельгії, Італії, Польщі, Франції, Японії. Наприкінці 40-х та на початку 50-х рр. ХХ ст. у західноєвропейських країнах створено ряд поліплоїдних багатонасінних сортів. Перший такого роду сорт створено у 1948 р. шведськими вченими – Гіллесхер R полі, а в 1954 р. – Гіллесхер N полі. У публікації вченого Шльоссера зазначено, що в 1951 р. у ФРН районовано перший поліплоїдний сорт під назвою «Kleinwanzlebener Poly». Крім цього, у Польщі наприкінці 50-х рр. районовано перший поліплоїдний

однонасінний сорт, тобто на початку 50-х рр. ХХ ст. у країнах Західної Європи окреслено наукового характеру набув напрям із виведення поліплоїдних гібридів, а результатом роботи селекціонерів було районування нових багатонасінних поліплоїдних популяцій.

На відміну від європейських науковців у США під керівництвом цитогенетика О.І. Харченко-Савицької в 50-х рр. розпочаті дослідження зі створення поліплоїдних однонасінних рослин на стерильній основі. Учена встановила, що найкращі тетраплоїдні форми одержано в процесі обробки колхцином з концентрацією 0,3–0,5 %, а обробка розчином на перших фазах розвитку рослин дала змогу одержати значну кількість тетраплоїдів.

У 1954 р. О.І. Харченко-Савицька в результаті запилення диплоїдних однонасінних пилковостерильних ліній з тетраплоїдами багаторосткового типу, стійкого до вірусу кучерявості, вивела триплоїдні однонасінні гібриди. Разом з тим інбридингові однонасінні лінії SLN 610 та SLN 91 було переведено у тетраплоїдну форму, що дало можливість у подальшій селекційній роботі перевести їх на стерильну основу. Створення тетраплоїдних однонасінних стерильних типів допомогло одержати триплоїдні гібриди від схрещування тетраплоїдних пилковостерильних форм із диплоїдними. Значний внесок у формування даного напрямку в США належить саме вихідцям з УРСР В.Ф. Савицькому й О.І. Харченко-Савицькій, яка в 1961 р. була нагороджена дипломом «2000 досягнень жінок» й визнана одним із видатних американців і міжнародних діячів за 1978–1979 рр.

Дослідження американських учених були спрямовані на одержання однонасінних поліплоїдів на відміну від європейських, де створювали багатонасінні популяції.

Зазначимо, що в західноєвропейських країнах на початку 50-х рр. ХХ століття переважав напрям зі створення багатонасінних поліплоїдів, а у США формували однонасінні триплоїди на стерильній основі. Однак на початку 60-х рр. західноєвропейськими селекціонерами створено ряд поліплоїдів на стерильній основі: Тетра-три-Поляновиця (Польща), Монораве й Трираве (Голландія).

Отже, на основі аналізу архівних документів та наукової літератури встановлено, що наприкінці 30-х – у 50-х рр. ХХ ст. вчені країн Західної Європи створювали багатонасінні поліплоїдні гібриди, а американські науковці – однонасінні триплоїди на стерильній основі.

З ІСТОРІЇ ПЛАНУВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1920–1930)

Зосімов І.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Для дослідження аграрної історії України виявився непростим перехідний період, коли формувалося сільськогосподарське виробництво Радянської України на колективних засадах. Підгрунття – події 1917 р., замість вчорашніх

царських – приватних. Новина формувалася основами сільськогосподарського виробництва, бо система соціалістичної плановості лише утворювалася. В аграрному виробництві 1931 р. виявився зовсім «винятковим», бо світова аграрна криза ускладнювалася низкою новітніх явищ: фінансово-кредитна скрута, падіння фунта стерлінгів та валютно-грошової кризи міжнародного масштабу, шалене зростання протекціонізму, митні війни тощо. Перелічені явища надавали минулому рокові (1931) надто грізного й катастрофічного характеру, наводився навіть вислів Сталіна: «Треба визнати, що нинішня економічна криза є найсерйозніша й найглибша криза із усіх, що були досі, світових криз». Про все зазначене й доводило видання «Світова економічна криза 1931 року» [1].

Спробуємо в цьому зв'язку згадати про наукове сприймання знаного економіста Луї Фішера – «буржуазного журналіста» (так його визначило видання, його стаття «Чи може капіталізм планувати» була розміщена в американському щотижневику «Нейшн» від 21 жовтня 1931 р., № 3459, а це впливовий американський соціально-політичний щотижневик, який видавався з 1865 р. у США, в Нью-Йорку. – Авт.) й повторена радянською газетою «Правда». До того ж згадана наукове бачення цікаве тим, що в ній автор (Л. Фішер) відверто визнавав, що планувати можна тільки за диктатури пролетаріату в рамках соціалізму, що капіталізові властива «анархія» й лише в Радянському Союзі забезпечено швидкий розвиток продуктивних сил, при чому цей розвиток забезпечував «безупинне» підвищення життєвого рівня трудящих (історія свідчить, що таку «безупинність», ще варто дослідити. – Авт.).

Втім, наше дослідження вивчає проблему плановості у народногосподарському секторі Радянської України із її аграрним виробництвом, як тогочасної складової частини Країни Рад. Коли п'ятирічний план (1927–1931) «вперше» оголошували, то радянська людність й, навіть чимало більшовиків, за думкою автора, ставилися до плану «скептично». Плановість здавалася надто велетенською проблемою для такої відсталої країни, якою представлявся Союз РСР, й маловіри (із капіталістичних країн, та й не тільки) вказували, що Москва буде дуже щаслива, коли п'ятирічку закінчать «за десять років». Так було у 1928 та 1929 рр., але в 1930 р. почулися протилежні голоси й факти доводили, що варто змінювати звичайне ставлення до того, що відбувалося у радянській країні. В економічному, соціальному та культурному житті СРСР не було жодної деталі, яку б не включали до п'ятирічного плану, бо це була «ідея п'ятирічки» і в ній була суть – планової економіки.

Й тут увесь світ, за свідченням Л. Фішера, «раптом» визнав переваги «планування». Реально про плановість говорив Чарлз Беббідж ще «сто років тому» (Бebbідж Чарлз (1791–1871) – англійський математик, винахідник першої аналітичної обчислювальної машини. – Авт.). Вважалося, що план мав розв'язати наявні «економічні проблеми» радвлади, до того ж й планування швидко входило у моду. Якщо ідея планування стара, писав Л. Фішер, то чому ніхто не намагався зайнятися плануванням до радянської Росії? Луї Фішер вперше спробував проаналізувати різницю між плануванням – капіталістичним

в США, та плануванням соціалістичним в СРСР. Прикладами він доводив, що попередні підприємства обмежувалися однією фабрикою, де панувала нестримна конкуренція, тобто «анархія» капіталістичного способу, яка закінчувалася – й не раз «цілковитим фіаско».

Радянський досвід доводив, що економічне планування могло привнести результат тільки в тому разі, коли управлінський процес був «загальнодержавним й мав примусовий характер». Таким чином виявилось, що планування й капіталізм, за Фішером, «два несполучених поняття». Існуючий Держплан СРСР складався із цілої низки, пов'язаних між собою секцій, це «безмежно» ускладнювало управлінський процес, але для «анархії» уже не залишалося місця. Автор доводив: якби радянська влада намагалася індустріалізувати країну попередніми темпами, тобто без управлінського впливу – без планування, вона, звичайно, збанкрутувала б [2].

Замість висновків. Якщо вести мову про початок форм соціалістичного планування Радянської України, то варто зауважити, що одним із планових елементів був засіб утворення Українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства при Народному комісаріаті земельних справ УСРР [3, 4]. До основних завдань цього НДІ входило наступне (час переокроював терміни на новий лад): розробляти проблеми економіки та організації сільського господарства України із метою дослідити шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства в цілому та окремих його галузей; науково обґрунтовувати роботу у справі раціональної організації сільського господарства в напрямкові усупільнення та піднесення його продуктивних сил; науково консультувати поточну державну, кооперативну й громадську роботу у галузі організації сільського господарства.

Однак, остаточні висновки щодо наукової діяльності названого НДІ (діяв у 1928–1937 рр.) варто досліджувати окремо, через вивчення тогочасних кшталтів радянської дійсності, які виявилися надто складними.

Джерела та література

1. *Світова економічна криза 1931 року* : зб. матеріалів / упоряд. Я. Мексін. – Х. : Партвидав «Пролетар», 1932. – 402 с.
2. *Фішер Л.* Чи може капіталізм планувати / Л. Фішер // *Світова економічна криза 1931 року* : зб. матеріалів / упоряд. Я. Мексін. – Х. : Партвидав «Пролетар», 1932. – С. 357–364.
3. *ЦДАВО України*, ф. 1055, оп. 1, спр. 161, арк. 16–18.
4. *Вергунов В.А.* Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства (1928–1937 рр.) : док. та матеріали / В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, І. О. Зосімов ; НААН, ННСГБ, ЦДАВО України ; під. заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця, 2015. – 222 с.

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА: КЕРІВНИЙ СКЛАД (1928–1937)**

Зосімов І.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

За допомогою науки економіки, яка, загалом, чіпала й розвиток сільськогосподарського підприємництва та промислового виробництва, торкалася економічної історії та аграрно-суспільних проблем, бо економічні процеси висвітлювали соціальні зрушення в українському суспільстві. Після подій 1917 р., економічний фактор відігравав все більшу роль у сільськогосподарському виробництві країни.

Український НДІ економіки та організації сільського господарства (1928–1937), згідно статуту, діяв як «науково-дослідна установа» під керівництвом Наркомзему УСРР, займався розробкою проблем економіки та організації сільського господарства України із метою дослідити шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства в цілому та окремих його галузей, науково обґрунтовував роботу у справі раціональної організації сільського господарства в напрямкові усупільнення та піднесення його продуктивних сил, консультував поточну державну, кооперативну й громадську роботу в галузі організації сільського господарства. В його складі діяли, за науковою програмою 1929 р., наступні наукові кафедри: сільськогосподарської економіки, організації господарювання, аграрної політики, усупільнення сільського господарства, індустріалізації сільського господарства, економіки землевпорядження та меліорації.

Варто дослідити, хто ж керував зазначеною науковою установою, до якої входило (у різні часи) від 40 й більше ста науковців?

Першим директором був Кажанов Микола Миколайович (1880–1930?) – вчений-агроном-економіст, професор Ленінградського сільськогосподарського інституту, в 1928–1929 рр. – директор Українського НДІ економіки й організації сільського господарства, пізніше – професор Середньоазіатського державного університету. Про обставини наукової діяльності М.М. Кажанова добре свідчать більше десятка аграрно-наукових праць (дивись окрему статтю про нього).

Його змінив на керівній посаді Боднар Іван Миколайович (1897–?) – директор Українського НДІ організації соціалістичного сільського господарства та сільськогосподарської економіки в 1929–1932 рр. Професор І.М. Боднар відомий, як вчений-аграрій-економіст Радянської України, автор ряду наукових статей та видань колгоспного напрямку (дивись окрему статтю про його наукову долю).

В 1930 р., помітно, Український НДІ економіки та організації сільського господарства змінив назву, а в 1932 р. почалася його докорінна реорганізація, на його базі урядовці виділили дві установи: НДІ Радянського будівництва та НДІ Колгоспного будівництва. Правда, президія ВУАСГН (вона діяла в 1931–1936 рр.), на підґрунті економічних чинників щодо сільськогосподарського

виробництва, заперечувала проти такого розподілу наукових установ (загалом це базувалося на класових принципах).

Керівником НДІ Радгоспного будівництва призначили Сидоренко Захара Олексійовича (1899–?), який працював директором до 1933 р., обирався до складу ВУАСГН. Підставою для конфліктного урядового рішення – ЦК КП(б) України та РНК УСРР стосовно наукової ролі ВУАСГН від 9 серпня 1933 р., поставала проблема врожайності. На цих підставах З.О. Сидоренко звільнили.

Після нього НДІ Радгоспного будівництва очолив Лисенко Василь Петрович (1894–?), випускник Тимірязевську сільськогосподарської академії (1928), аспірант Всесоюзного НДІ Колгоспного інституту, більше відомий працями у галузі тваринництва.

НДІ Колгоспного будівництва очолив Качинський Володимир Максимович (1885–1937) – український вчений-аграрій-економіст, довгий час він був заступником наркома землеробства України, автор ряду праць з проблем аграрної політики України (дивись окрему статтю про вченого).

Згідно остаточної реорганізації установи (об'єднання НДІ Радгоспного та Колгоспного будівництва) Український НДІ економіки соціалістичного сільського господарства очолив Стороженко Артем Прокопович (1898–?), він мав військовий досвід.

На підставі організації Аграрно-економічного інституту при Академії наук УРСР, що формувався на базі Інституту економіки ВУАМЛІНу (Всеукраїнської асоціації марксистко-ленінських інститутів) та Інституту економіки Наркомзему УСРР (так сформульовано у наказі НКЗС УСРР № 659 від 26 серпня 1936 р.) директору НДІ економіки соціалістичного сільського господарства запропоновано його директору – А.П. Стороженко, доручено забезпечити закінчення всієї наукової тематики інституту до кінця 1936 р. Балансова комісія підсумовувала роботу НДІ економіки соціалістичного сільського господарства в лютому 1937 р.

Замість висновків. Якщо досліджувати науковий фах перелічених директорів Українського НДІ економіки й організації сільського господарства та реорганізованих пізніше наукових установ, то звертаємо увагу на перших аграрно-наукових фахівців (Качинський В.М., Кажанов М.М., Боднар І.М.), вони мали не тільки професорські звання, але кожний із них був автором солідних наукових праць тощо.

Інші директори НДІ більш знані як адміністративно-господарські фахівці, що займалися розробкою функціональних та посадових завдань, виступали як центральні фігури процесу управління НДІ на відповідних етапах, тобто підготовки рішення та організації реалізації, контролю за своєчасністю та якістю виконання, поточного й заключного аналізу аграрно-економічних проблем тощо.

Джерела та література

1. *Вергунов В.А.* Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства (1928–1937 рр.) : док. та матеріали / В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, І. О. Зосімов ; НААН, ННСГБ, ЦДАВО України ; під. заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця, 2015. – 222 с.

ВНЕСОК В.В. КОЧУБЕЯ (1829–1878) У РОЗВИТОК ЦУКРОВАРІННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Іванченко Л.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Протягом трьох століть – з кінця XVII до початку XX ст. родина Кочубей проживала у с. Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії [1, с. 8]. Добрі господарі доклали рук до процвітання краю, дбали про добробут людей та розвиток промисловості – зводили церкви, відкривали школи, будували заводи, розвивали сільське господарство, піклувались про підняття культурного рівня мешканців поселення.

Роки господарювання Василя Васильовича Кочубея (30) (1729–1878) [2, с. 547–548] в Російській імперії відзначено розвитком цукрового виробництва. У 1802 р. в Тульській губернії збудовано перший рафінадний завод, який виготовляв продукцію з місцевої сировини [3]. Та розвивалась галузь дуже повільно. До 1825 р. було побудовано лише один завод. У період 1825–1833 рр. відкрилось 36 нових підприємств, а до кінця 1848 р. їх налічувалось уже більше 250, і виготовляли вони 962 000 пудів цукру сирцю [4, с. 509]. Першими цукрозаводчикам імперії вважають М.П. Шишкова (1793–1869) [5] та І.Я. Мальцова (1774–1853) [6].

У 1830-х рр. на околиці Дубович функціонували гуральня і костопальний завод. Костопальний завод В.В. Кочубея був оснащений печами для 150 пар чугунів. Устаткуванням для зерніння вугілля слугувала ручна машинка Бутенонів, на якій виготовлялось до 9 кг вугілля з 16 кг сировини [7, с. 197–198].

У 1839 р. було збудовано цукровий вогневий завод Кочубея, що свідчило про високий індустріальний розвиток і прогресивність господарів [1, с. 12].

У 1860–1861 рр. на цукровому заводі В.В. Кочубея у м. Дубовичі Глухівського повіту Чернігівської губернії вироблялось до 38 т (2 340 пудів) цукру-піску [8, с. 48]. Для забезпечення процесу працювало 250 найманих робітників, яким платили в рік по 4 руб. сріблом чоловікам і по 5 руб. жінкам. Дров соснових для переробки 1 640 кг буряків витрачали 20 складометрів. За добу обробляли близько тридцяти тон буряків, на що витрачали 250 000 руб. сріблом [7, с. 198].

Процес виготовлення цукру-піску на вогневому заводі В.В. Кочубея у м. Дубовичі детально описано у виданні «Журнал сільського господарства» [7, с. 193–198], який публікувало Імператорське Московське товариство сільського господарства. Секретарем товариства, незмінним редактором журналу був С.О. Маслов (1793–1879). Ним ініційовано створення Комітету цукроварів у 1834 р. [9, с. 406]. Відомості про роботу цукроварні В.В. Кочубея зібрав управитель п. Барановський.

У журналі товариства запротокольовано засідання від 4 лютого 1856 р., на якому розглядалося обговорення питань щодо роботи цукроварень Російської імперії, зокрема цукроварні Ребиндера з Білгородського повіту, Милорадовича – Чернігівського повіту, Кочубея – Глухівського повіту. А також застосування на

цукрових заводах новітнього на той час процесу відділення вапна з бурякового сиропу за допомогою стеаринової кислоти, про що доповідав розробник методу п. В. Подвисоцький [7, с. 205–227]. В 1855–1856 рр. цей спосіб випробували 49 заводів імперії, та лише 26 з них прийняли його до вжитку [7, с. 207], серед яких заводи В.В. Кочубея [7, с. 212–213], Скоропадського, Сльозкіна [7, с. 212], Кушелева-Безбородька [7, с. 216]. Ці господарі висловили подяку розробнику і просили скористатись патентом на наступний рік.

Для виробництва цукру на землях володінь вирощували цукрові буряки білі Саксонські [7, с. 193] з власного насіння. Для переробки буряків на заводі використовували 6-ти гідравлічні преси. За добу переробляли по 160–180 берківців. Ручний двигун приводився в рух кінним приводом і обертав тертушку до 700 об/хв. Мезгу проціджували через конопляні серветки. Очищали сік вогневим методом Вибілювали вапном.

У кінці XIX ст. технічна перебудова підприємств цукрової галузі здійснювалась швидкими темпами. Продуктивність вогневих цукроварень була значно меншою за виробничу потужність парових, принцип дії яких полягав не у виварюванні соку та сиропу на голому вогні, а у згущенні його під паром [9, с. 48].

Після смерті В.В. Кочубея у 1878 р. його землями і майном розпоряджалась опікунська рада аж до 1896 р. Вогнепальний цукровий завод було закрито у 1894 р. [8, с. 49].

Джерела та література

1. Павлович П. А. Дубовичи. Имение Варвары Васильевны Кочубей, Глуховского уезда, Черниговской губернии П. А. Павлович. – К. : тип. Кульженко. – 1903. – 145 с.
2. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник/ В. Л. Модзалевський. – К. : тип. т-ва Г.Л. Фронцкевича и Ко, 1910. – Т. 2, Е–К. – 720 с.
3. Цукрова промисловість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Сахарная_промышленность . – Заголовок з екрана.
4. Промышленность и техника : энцикл. пром. знаний. – СПб. : тип. Т-ва Просвещение, 1903. – Т. 4 : Сел. хоз-во и обработка важнейших его продуктов. – 745 с.
5. Шишков М. П. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Шишков,_Николай_Петрович . – Заголовок с экрана.
6. Мальцов И. Я. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Мальцов,_Иван_Акимович . – Заголовок с экрана.
7. Журнал сільського господарства. – М. : Университ. тип., 1856. – № 3. – 254 с.
8. Гурба В. Г. Дубовичі : іст.-краєзнавчий нарис / В. Г. Гурба. – К. : Бізнесполіграф, 2012. – 279 с. : фотогр. + 4 с. дод.
9. Ряба О. І. Становлення Московського товариства сільського господарства у контексті еволюції систем землеробства / О. І. Ряба // Таврійський наук. вісн. – 2013. – Вип. 84. – С. 401–410.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ВЕТЕРИНАРНИХ ІМУНОБІОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ В УКРАЇНІ

(70-ті рр. ХХ – перше десятиліття ХХІ ст.ст.)

Іващенко Н.В.

*Державний науково-контрольний інститут біотехнології і штамів
мікроорганізмів (м. Київ, Україна)*

В УРСР з метою підвищення якості, забезпечення належної державної апробації і контролю за випуском біологічних та інших препаратів, що застосовуються в ветеринарній медицині, та на виконання Наказу Міністерства сільського господарства УРСР від 30 вересня 1975 р. № 420 «Про організацію зональних лабораторій Всесоюзного державного науково-контрольного інституту ветеринарних препаратів» та відповідно з листом Міністерства сільського господарства (МСГ) Української РСР від 14 листопада 1975 р. № 11-28/540 у складі Всесоюзного державного науково-контрольного інституту ветеринарних препаратів МСГ СРСР були організовані Західно-Українська зональна науково-контрольна лабораторія, яка знаходилася у Львові директором якої було призначено кандидата ветеринарних наук Косенка Михайла Васильовича. А Українську зональну науково-контрольну лабораторію, яка знаходилася в Києві очолив Зінченко Андрій Васильович [4; 3].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в УРСР з розширенням обсягу робіт щодо контролю ветеринарних засобів починається реорганізація контролюючих закладів. Згідно з Наказом № 179 від 18.10.1989 р. Всесоюзного ордена Трудового Червоного Прапора Державного науково-дослідного інституту ветеринарних препаратів, Західно-Українська зональна науково-контрольна лабораторія була перетворена в Українську філію Всесоюзного державного науково-контрольного інституту ветеринарних препаратів.

У 1991 р. відповідно Наказу № 87 МСГ України від 12 грудня 1991 р. філія була реорганізована у Державний науково-дослідний контрольний інститут ветеринарних препаратів та кормових добавок (м. Львів), а Українська зональна науково-контрольна лабораторія у Київську філію цього Інституту [6; 5].

Згідно «Положенню...» [5], на Київську філію було покладено завдання контролю якості, реєстрації (перереєстрації) ветеринарних імунобіологічних препаратів та удосконалення біотехнологій їх виробництва. З метою забезпечення штамми мікроорганізмів біофабрик України (Херсонської, Дніпропетровської, Сумської, Гожулівської, Галещинської). У 1993 р. на базі філії було створено центр штамів мікроорганізмів. Серед напрямів роботи якого є пошук і вивчення нових штамів серед тих, які циркулюють в Україні, визначення можливості їх використання, як виробничих або контрольних, підтримання їх в активному стані, а також організація умов їх депонування [2].

У зв'язку з розширенням повноважень і збільшенням обсягу робіт Філія у 1998 р. Наказом Міністерства агропромислового комплексу України від 12 лютого 1998 р. за № 44 набула статусу Державного науково-контрольного інституту біотехнології і штамів мікроорганізмів. А центр штамів набув статусу

Національного.

Першим директором Інституту був відомий вчений в галузі ветеринарної вірусології, доктор ветеринарних наук Прискока Віктор Андрійович.

На початок 1999 р. в Національному центрі штамів мікроорганізмів було вже зареєстровано та задепоновано 101 штам мікроорганізмів.

З 2000 по 2006 рр. Інститут очолював доктор ветеринарних наук, професор, академік УААН, Заслужений діяч науки і техніки України Головка Анатолій Миколайович. Ним було налагоджено зв'язки з світовими науковими закладами ветеринарного профілю, відкрито референс-лабораторію зі сказу.

Науково-дослідна робота в Національному центрі штамів мікроорганізмів була спрямована на систематизацію даних про культури мікроорганізмів, що знаходяться в колекціях установ ветеринарної медицини України з метою використання їх у біологічній промисловості та оформленні «Каталогу штамів мікроорганізмів для ветеринарної біотехнології» і «Каталогу штамів мікроорганізмів, патогенних для тварин», розробка методів стабілізації і стандартизації вакцинних штамів мікроорганізмів, організація виготовлення референс-сироваток в установах ветеринарної медицини під керівництвом Центру тощо. Таким чином, діяльність НЦШМ є базовою для подальшого розвитку біотехнологій та виготовлення ВІП зокрема [1; 3; 8].

У 2002 р. Наказом № 522 Держспоживстандарту України у Державному науково-контрольному інституті біотехнології і штамів мікроорганізмів було створено технічний комітет № 149 Держспоживстандарту «Ветеринарні біологічні препарати та засоби ветеринарної медицини для роботи з ними». Із створенням Комітету розпочалась напружена робота у сфері розроблення та впровадження державних стандартів з якості ветеринарних імунобіологічних препаратів та гармонізації їх з міжнародними стандартами (ISO) [7].

З 2006 по 2011 рр. Інститут очолював доктор ветеринарних наук Ушкалов Валерій Олександрович. Під його керівництвом було розширено наукову базу щодо методів оцінки безпечності та ефективності ветеринарних імунобіологічних препаратів, створено кріобанк культур клітин.

З 2006 р. в Інституті було відкрито аспірантуру за спеціальністю 16.00.03 «Ветеринарна мікробіологія і вірусологія». Станом на 2008 р. в Національному центрі штамів мікроорганізмів налічувалося вже 434 штами.

За 1998–2008 рр. співробітниками Інституту було опубліковано 11 методичних рекомендацій та інструкцій, близько 360 статей. За цей час введено чинними: ДСТУ – 82, ДСТУ ISO 17025 – 22, СОУ – 96. Наукові розробки захищені 13 деклараційними патентами.

Таким чином, Державний науково-контрольний інститут біотехнології і штамів мікроорганізмів став науково-виробничою базою щодо контролю якості ветеринарних імунобіологічних препаратів та гарантом одержання безпечної продукції тваринництва, що, в свою чергу, сприяє розвитку ветеринарної галузі України.

Джерела та література

1. Головка А. М. Депонування штамів мікроорганізмів в колекції Державного науково-контрольного інституту біотехнології і штамів мікроорганізмів / А. М. Головка,

Л. І. Акименко, В. О. Ушкалов // Актуальные проблемы интеллектуальной собственности : материалы выступ. 9-й Междунар. науч.-практ. конф. (Алушта, 5–9 сент. 2005 г.). – 2005. – С. 279–282.

2. *Державний науково-контрольний інститут біотехнології і штамів мікроорганізмів: здобутки і перспективи розвитку* / А. М. Головка, Д. Л. Мартиненко, В. Г. Скрипник, В. В. Чумаченко // *Вет. медицина України*. – 2002. – № 8. – С. 22–23.

3. *Національний центр штамів мікроорганізмів ДНКІБШМ: стан і перспективи розвитку* / А. Головка, В. Ушкалов, Л. Акименко, Л. Давидовська // *Вет. медицина України*. – 2007. – № 2. – С. 35–36.

4. *Об организации зональных научно-контрольных лабораторий Всесоюзного государственного научно-контрольного института ветеринарных препаратов* : приказ № 420 от 30 сент. 1975 г.

5. *Положення про Київський філіал Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів і кормових добавок № 152-1554фІл від 1 лют. 1993 р.*

6. *Про приймання Українського філіалу Всесоюзного державного науково-контрольного інституту ветеринарних препаратів (м. Львів) та Української зональної науково-контрольної лабораторії Всесоюзного ордена Трудового Червоного Прапора Державного науково-контрольного інституту ветеринарних препаратів (м. Київ): Наказ Міністерства сільськогосподарства України № 87 від 12 груд. 1991 р.*

7. *Річні звіти технічного комітету № 49 з стандартизації «Ветеринарні біологічні препарати та засоби ветеринарної медицини для боротьби з ними» за 2005–2008 рр.*

8. *Ушкалов В. А.* Национальный центр штаммов микроорганизмов ГНКІБШМ / В. А. Ушкалов, А. Н. Головка // *Міжнар. наук.-практ. конф. з птахівництва (Судак, 18–21 верес. 2005 р.)* : зб. матеріалів. – К., 2005. – С. 18–25.

ІСТОРИЧНІ МОМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА (на прикладі Переяслав-Хмельницького звіроплемгоспу)

Ісак Л.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Норківництво є основною складовою галузі звірівництва у багатьох країнах світу. Перші норкові ферми було організовані в США у 20-х рр. минулого століття, і до середини 30-х рр. шкурки норок не мали великого попиту. Підвищення попиту на норкове хутро дало початок швидкому збільшенню поголів'я норок, і тепер продукція норківництва на міжнародному ринку становить понад 80% кількості проданого хутра у різних країнах світу.

Найважливішим етапом при вирощуванні норок є реалізація хутра на аукціонах, які проводяться в Копенгагені, Санкт-Петербурзі, Лейпцигу, Фінляндії, Північній Америці. Данія вважається світовим лідером виробництва шкурок норки, рентабельність якого становить там 90–95%. Проте в Україні рентабельність норківництва лише 20%. Така різниця пояснюється застосуванням в Україні ручної праці та дорогих кормів.

За радянських часів на території нашої держави налічувалося 16 великих комплексів з виробництва норкового хутра, сьогодні ж лише 4; є ще кілька дрібнотоварних приватних виробників. Лідером галузі є Переяслав-Хмельницький звіроплемгосп, заснований ще в 50-х рр. минулого століття.

Спочатку він спеціалізувався на розведенні сріблясто-чорних лисиць, песців, кролів, а наприкінці 70-х рр. поступово перейшли на розведення норок. Згодом набув статусу племінного. Шкурки норок цього комплексу неодноразово ставали переможцями народногосподарських виставок у радянські часи, учасниками хутрових аукціонів у Санкт-Петербурзі та Лейпцигу; господарству присвоєно статус «Виробник краших вітчизняних товарів України». Продуктивне стадо норок становить тут близько 18 000. Вирощують норку трьох кольорів — стандартну темно-коричневу, коричневу (власно виведена порода переяславська) та сріблясто-голубу.

Переяслав-Хмельницький звіроплемгосп — одне з найбільших в Україні господарств із вирощування норки кліткового утримання та племмолодняку. Його робота розпочалась восени 1951 р., коли, згідно з рішенням Ради Міністрів УРСР, у мальовничому куточку Переяславщини, на березі лісової водойми урочища Біле Озеро, було виділено ділянку площею 58,2 гектара для облаштування звіроферми з розведення нутрій. Тоді були збудовані перші дешеві споруди з очерету для нутрій та завезено 40 тварин із Нижньодніпровського звірогосподарства Херсонської області. Наприкінці 50-х рр. у господарстві з'явилися кролі, сріблясто-чорна лисиця та песець, але з 1979 р. звіроплемгосп спеціалізується виключно на вирощуванні норки. Тут уперше в СРСР була запроваджена технологія заморозки тушок у період забою, що дало значну економію кормів.

У 1982 р. вперше в Україні було впроваджено технологію автоматичної сушки шкурок. Отримано авторське свідоцтво на винахід «Спосіб сушки хутрових шкурок» (1982), а з часом друге — за «Спосіб обробки тушок хутрових звірів перед зніманням шкурок» (1992).

Багато уваги у звіроплемгоспі приділяють селекційній роботі. У 1987 р. спеціалістами спільно з науковими співробітниками Науково-дослідно-го інституту хутрового звірівництва та кролівництва (Москва) виведений та затверджений заводський тип норки — коричнева переяславська. Зараз господарство є центром селекційно-племінної роботи з розведення коричневої переяславської норки, а підбір пар та оптимізація раціону годівлі здійснюється за допомогою програмного забезпечення.

Основне стадо в Переяслав-Хмельницькому звіроплемгоспі налічує 14400 голів норки трьох офарблень: стандартна темно-коричнева, коричнева переяславська та сріблясто-голуба.

Це унікальне підприємство розташоване між селами Великою Каратулло та Строковою. Свого часу тут вирощували нутрій, кроликів, сріблясто-чорних лисиць, песців. 1961 р. завезли норку, спеціалізація по якій почалася з 1979-го. У середині 90-х рр. минулого століття переяславський звіроплемгосп випускав найбільше в Україні шкурок коричневої норки, тільки до Італії їх експортувалося близько 25 тис. на рік. Та й нині хутро цього господарства цінується дуже високо.

У кризові 90-ті рр. у зв'язку з масовим закриттям м'ясокомбінатів, втратою зв'язків з Росією, звідки ми імпортували рибну сировину для корму, та браком коштів норки фактично гинули з голоду (корм у структурі собівартості шкурки

норки становить 60–65%). Переяслав-Хмельницькому звіроплемгоспу вдалося втриматися на плаву лише завдяки напрацьованим зв'язкам з м'ясокомбінатами, нам довіряли і на відміну від інших господарств давали корми в кредит. Крім того, економія на раціоні тварин (м'ясо і рибу намагалися замінити кістковою мукою і рослинною їжею) позначилася на якості шкурок. Тому деякі господарства не змогли представити гідну продукцію на міжнародному ринку, а в Україні норку купувати було просто нікому.

Завоювати світовий ринок легше, якщо підприємство має власну «родзинку». Для Переяслав-Хмельницького звіроплемгоспу до цього часу справжньою рятівницею залишається заводський тип норки «коричнева-переяславська», яку ще в 1987 р. вивели на замовлення італійців. Чималий прибуток можна також отримати і від реалізації племмолодняку фірмової норки. Селекційна робота може проводитись і в напрямку збільшення продуктивності поголів'я. Так, одні господарства сьогодні отримують чотири тварини на одну самку, а інші – шість. Наразі приплід і показник збереження поголів'я є одними з вирішальних чинників рентабельності.

Головне завдання господарств із розведення норок полягає у поліпшенні кольору, хутрових якостей, збільшенні розміру звірів, їх плодючості, підвищенні життєздатності нащадків та інших відтворних показників. Основними умовами успіху є, перш за все, правильна годівля, догляд і утримання, спрямоване вирощування молодняку, відбір і підбір, а також планове проведення ветеринарних лікувально-профілактичних заходів на фермах.

**ІСТОРИЧНІ МОМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ
МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ТВАРИННИЦТВІ
(на прикладі Головного селекційного центру України
(м. Переяслав-Хмельницький))**

Ісак Л.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Перехід до ринкових відносин зумовлює необхідність значного підвищення рентабельності та ефективності певної галузі за рахунок підвищення рівня продуктивності тварин. Основними складовими економічної ефективності ведення тваринництва є генетичний потенціал молочної продуктивності, повноцінність годівлі, інтенсивність вирощування і відтворення стада, використання прогресивних технологій, у тому числі біотехнології, рівень ветеринарного захисту, застосування науково-обґрунтованої системи селекційної роботи. Повільно впроваджуються науково-обґрунтовані методи оцінки екстер'єру тварин, стандартизовані методи контролю продуктивності, інформаційної системи з використанням ЕОМ.

У другій половині ХХ ст. відбувалося впровадження математичних методів та підходів у сільськогосподарське виробництво. Математичні методи та підходи набували поширення у практичному використанні через розвинення

прикладної галузі математичних знань як математичне моделювання [1, с. 58].

XX ст. відзначається тим, що селекція тварин досягла високого розвитку і виділилася як наука. Це стало можливим завдяки розвитку генетики, яка є теоретичною основою селекції; впровадженню сучасних біотехнологічних методів і виникненню біотехнологічної селекції; використанню електронно-обчислювальних машин; обміну племінним матеріалом. Широкого впровадження в практику селекції набули великомасштабна селекція, біотехнологічні прийоми та програмне забезпечення із застосуванням електронно-обчислювальних машин.

В Київській області створюється головний селекційний центр України згідно наказу Національного об'єднання по племінній справі у тваринництві України «Укрплемоб'єднання» від 01.10.1993 р. № 44 відповідно до наказу Міністерства сільського господарства і продовольства України від 06.05.1993р. № 122 «Про державну племінну службу України» шляхом реорганізації держплемзаводу «Центральне підприємство» разом з включенням до його складу згідно наказу Міністерства сільського господарства і продовольства України від № 253 від 18.09.1993р. держплемзаводу ім. Б. Хмельницького [2].

Підприємство мало за мету створення високого генетичного потенціалу у тваринництві України, в першу чергу у скотарстві, шляхом використання для відтворення генетичних ресурсів найвищої якості та впровадження сучасних технологій утримання і використання тварин з метою забезпечення конкурентоспроможності галузі; впровадження передових методів і прогресивних технологій відтворення селекції та утримання тварин... [2, с. 3]

Державне сільськогосподарське підприємство «Головний селекційний центр України» – підприємство, яке спеціалізується на розведенні племінної великої рогатої худоби та реалізації селекційного матеріалу високої якості.

З 1938 р. створений Переяславський держплемрозплідник починає роботу з формування племінних ферм у господарствах району та впровадження штучного осіменіння. На базі держплемрозплідника у 1958 р. створюється Переяслав-Хмельницька держплемстанція, згодом – міжрайплемоб'єднання, Центральне племпідприємство, з 1993 р. – Головний селекційний центр України.

Нині ДСП «Головний селекційний центр України» є виконавцем Державної програми селекції у тваринництві та координатором селекційно-племінної роботи у скотарстві, яка спрямована на поліпшення генетичного потенціалу тварин.

ДСП «Головний селекційний центр України» має статуси: селекційний центр із скотарства, підприємство з племінної справи I категорії, лабораторія трансплантації ембріонів, лабораторія з оцінки якості молока, контрольно-випробувальна станція з м'ясного скотарства, племінні заводи з розведення великої рогатої худоби голштинської породи (канадської селекції) молочного напрямку продуктивності та абердин-ангуської і лімузинської порід м'ясного напрямку продуктивності.

Підприємство має високоякісне чистопородне поголів'я плідників та маток спеціалізованих м'ясних та молочних порід ВРХ. Вироблена тут селекційна

продукція – сперма, ембріони, а також племінні тварини – реалізуються у господарствах України з метою створення високопродуктивних спеціалізованих стад худоби.

Уже кілька років поспіль підприємство працює не лише з сільськогосподарськими підприємствами, а й із господарями – власниками тварин. ГСЦУ готує техніків штучного осіменіння ВРХ, створює пункти штучного осіменіння у приватному секторі, які забезпечують спермопродукцією високої генетичної якості, необхідним обладнанням та інструментами.

Розглядаючи процес впровадження математично-статистичних методів для потреб тваринництва, обов'язково необхідно оцінити внесок вказаних технологій для поширення та одержання нових сільськогосподарських знань та інформації. Самі ж математичні методи та технології є сучасними складовими розробки та впровадження механізму інформаційного забезпечення фахівців-агрономів з використанням усього потенціалу аграрної науки та освіти. Тому досвід процесу становлення та розвитку математично-статистичних методів та технологій для потреб агрономії потрібний і корисний саме в нинішній час кардинальних перетворень у нашому суспільстві.

Джерела та література

1. *Вергунов В. А.* Математичне моделювання в агробіології: започаткування, становлення та розвиток / В. А. Вергунов, І. М. Вергунова // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали II конф. молодих учених та спеціалістів, Київ, 27–28 трав. 2004 р. – К., 2004. – С. 58–61.

2. *Статут* Державного сільськогосподарського підприємства «Головний селекційний центр України». – Переяслав-Хмельницький, 2000. – 15 с.

ІСТОРІЯ СЕЛЕКЦІЇ КОРМОВИХ ТРАВ НА ДОСЛІДНОМУ ПОЛІ

Калашнік О.П., Марініч Л.Г., Кавалір Л.В.

*Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція ім. М.І. Вавилова
Інституту свинарства та АПВ НААН (м. Полтава, Україна)*

Історія Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім.М.І.Вавилова починається з далекого 1884 р., коли на багаторічне клопотання Полтавського сільськогосподарського товариства і його значні кошти, рішенням Полтавського губернського земства було започатковане Полтавське дослідне поле.

Уже в 1885 р. були закладені перші агротехнічні дослідні ділянки з озимими культурами, посіяне озиме жито (беззмінний посів, який ведеться до цього часу), велися спостереження за температурою повітря, ґрунту, закладені перші селекційні ділянки

У 1900 р. був виведений сорт озимого жита Полтавське та новий сорт картоплі Полтавка. За період з 1922 по 1930 рр. надбання дослідної станції поповнилися новими сортами пшениці ярої Білоколоска Полтавська, озимої Червона безоста Полтавка, картоплі Скороспілка Полтавська, Бове та Медіум Полтавської станції, кормового буряка Ідеал Полтавський, люцерни Полтавська

256.

Програмою наукових досліджень установи було передбачено виведення високоврожайних сортів кормових культур, які б забезпечили тваринництво високопоживними кормами, серед них горошок посівний (озимий) та стоколос безостий.

Перші згадування про горошок посівний (озимий) в працях станції відносяться до 1886 р. Проте в цьому році і ряді наступних років про нього згадується лише як про одну із багатьох бур'янів, рослину засмічуючу пари і посіви дослідного поля.

Між тим, горошок посівний (озимий) починає цікавити, як культурна рослина. В пресі з'являються публікації про досвід вирощування її в різних господарствах. На дослідне поле поступають запити про те, де можна придбати насіння горошку, як його вирощувати, яку можна мати користь від провадження його в посіви, що неминуче привело до необхідності вивчення культури в посівах на дослідному полі. З цією метою було виписано насіння із Мінського товариства сільського господарства і в 1892 р. весною проведено перший його посів на досліднім полі. Озимий посів проведено вперше восени 1893 р. В подальшому вивчення горошку і культури його вирощування проводилося як за озимих так і ярих строків сівби. На підставі порівняльної оцінки 24 кормових трав в 1900 р. за високі кормові якості і продуктивність горошок зайняв одне з перших місць, його характеризували як «цариця трав кормових...», «надійна годувальниця...».

Перші роботи з селекції горошку посівного (озимого) на Полтавській дослідній станції відносяться до 1928–1933 рр. На цей час поширилась думка про доцільність використання його як ярої культури. Ці дослідження з низки обставин були припинені. Свій розвиток вони одержали в більш пізні роки, в селекції горошку посівного (озимого) для озимої (з 1947 р.) і ярої (з 1967 р.) сівби. Одночасно вивчались і питання технології вирощування цієї культури.

В результаті багаторічної роботи створено 5 сортів горошку посівного (озимого) – три озимі (Полтавська 25, Полтавська 77, Степна), один дворучка (Ювілейна) і один двоукісна (Лебедина пісня).

Стоколос безостий завдяки своїм кормовим позитивним якостям, високому потенціалу продуктивності, пластичності, вирощувався на кормові цілі ще у середні віки. Так, в Угорщині у 1769 р. ця культура була відома під назвою «исполинский костер». На Україні та Росії її називали аржанцем, бромусом безостим, вівсянухом лучним, пирієм високим, пирієм лучним, угорським костром.

Прості форми лукивництва з використанням цієї культури були відомі у Європі ще у XI ст. У XIV ст. в багатьох губерніях України, Росії функціювали показові ділянки, де разом з еспарцетом, люцерною вирощували райграс високий, бромус безостий (стоколос безостий).

В другій половині XIX ст. стоколос безостий почали вирощувати і в інших країнах – спочатку у Венгрії, потім в Канаді. В кінці минулого століття у Венгрії було організоване товарне насінництво стоколосу, що сприяло його розповсюдженню в інші країни. Невелика кількість насіння культури в 1884 р.

була вивезена в Каліфорнію через Францію із Венгрії де його назвали «венгерським костром».

Як високоврожайну кормову культуру стоколос безостий у 1882 р. був інтродукований до США екотипами Європи, Сибіру, Китаю, де відіграє важливу роль у лучному кормовиробництві, а також у боротьбі з вітровою ерозією ґрунтів, у поновленні родючості майже в усіх штатах США і Канади. В США в 1896–1899 рр. велика частина насіння стоколосу безостого була закуплена в Росії і висівалася фермерами в більшості штатів. І з того часу стоколос став улюбленою травою для фермерів США. За даними Г. Денисова, північний екотип стоколосу безостого був інтродукований в штат Аляска із Сибіру, а південний – із Європи. Слід відмітити, що зима на Алясці триває 6-8 місяців.

Селекційно-насінницькі наукові дослідження з багаторічними травами, зокрема стоколосом безостим, почали проводитися на Полтавській, Дніпропетровській дослідних станціях лише з 1918–1919 рр. У південному регіоні вивченням кормової цінності злакових багаторічних трав та їх травосумішок з люцерною, конюшиною, еспарцетом проводилось у 1951–1955 рр., а селекційні дослідження з 1975 р.

В результаті селекційної роботи створено 3 сорти стоколосу безостого-Полтавський 30, Полтавський 5, Полтавський 52, сорт Красень проходить державне сорто випробування.

За 130 років існування нашої найстарішої в Україні наукової установи доробок селекціонерів нараховує більше 80-ти нових сортів і гібридів різних сільськогосподарських культур, 21 з яких на сьогодні знаходиться в Реєстрі сортів рослин України.

55 РОКІВ ВІД ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛІАЛУ «ГОСНИТИ» ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО СЕРВІСУ НА ЙОГО ПРИКЛАДІ *Калінін О.Є.*

*ННЦ «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства»
НААН (сmt Глеваха Васильківського району Київської області, Україна)*

В серпні 1962 р. було організовано Український філіал «ГОСНИТИ» (рос. «Государственный союзный научно-исследовательский технологический институт ремонта и эксплуатации тракторов и сельскохозяйственных машин», далі УкрГОСНИТИ).

Основними задачами філіалу було проведення досліджень і наукових розробок в наступних областях: економіки ремонтного виробництва і технічного обслуговування машин; організації і технології технічного обслуговування і ремонту електросилового обладнання; використання машинно-тракторного парку (МТП) і нормування робіт в механізованих загонах «Сільгосптехніки»; організації ремонту і технічного обслуговування засобів диспетчерського зв'язку; технічного обслуговування і ремонту в майстернях «Сільгосптехніки»

тракторів Харківського і Кишинівського тракторобудівних заводів і машин для прибирання цукрового буряку.

За час діяльності УкрГОСНИТИ виріс в крупну науково-дослідну організацію. В підрозділах працювало понад 400 чоловік, із них 30 кандидатів наук та 96 конструкторів і технологів.

В УкрГОСНИТИ було розроблено та видано операційні технології і правила виробництва механізованих робіт з вирощування цукрового буряка, кукурудзи, з поверхневого та корінного поліпшення лугів та пасовищ, з освоєння схилів, внесення отрутохімікатів та гербіцидів у садах, рекомендації з розрахунку оптимального складу машинно-тракторного парка, теоретичні та техніко-економічні обґрунтування періодичності ремонтів техніки, а також виконано розрахунки Генеральної схеми розвитку ремонтної бази сільського господарства Української та Молдавської РСР на перспективу до 1990 р., проведено аналіз економічної ефективності капітальних вкладень і розроблено метод оптимізації розподілення капітальних витрат по ремонтним підприємствам. За проектами, створеними фахівцями інституту, побудовано десятки майстерень в районних об'єднаннях «Сільгосптехніка».

В січні 1980 р. УкрГОСНИТИ було перетворено у Всесоюзний науково-дослідний технологічний інститут відновлення спрацьованих деталей машин (ВНДІВСД) Всесоюзного науково-виробничого об'єднання по відновленню зношених деталей автомобілів, тракторів і сільськогосподарських машин.

На ВНДІВСД було покладено наступні завдання: розробка наукових засад відновлення зношених деталей автомобілів, тракторів і сільськогосподарських машин індустріальними способами зі використанням сучасних досягнень науки і техніки; розробка і впровадження прогресивних технологій, спеціалізованого і уніфікованого обладнання і устаткування для відновлення зношених деталей; розробка оптимальної схеми розвитку і розміщення підприємств по відновленню зношених деталей машин; здійснення науково-методичного керівництва і координація науко-дослідних і конструкторсько-технологічних робіт з питань відновлення зношених деталей машин.

Для вирішення цих завдань в інституті було створено 20 науково-дослідних лабораторій і 5 функціональних підрозділів, які очолювали вчені і висококваліфіковані спеціалісти. В інституті працювали 1 доктор наук, 35 кандидатів наук, більше 160 наукових та інженерно-технічних співробітників.

ВНДІВСД розробляв та впроваджував нові прогресивні технології, обладнання і оснащення для відновлення деталей машин і обладнання тваринницьких ферм, підприємств перероблювальних галузей, ремонтних підприємств районного рівня, майстерень господарств, а також підприємств інших міністерств і галузей. Крім того, на контрактній основі інститут виконував роботи та впроваджував свої розробки в Німецькій Демократичній Республіці, Болгарії, Кубі, Чехословаччині, В'єтнамі та інших країнах колишньої соціалістичної співдружності.

Широке визнання отримали наступні технології розроблені ВНДІВСД: відновлення корпусних деталей постановкою згортних кілець з послідуочим

розкочуванням до номінального розміру; відновлення шліцевих та гладких валів наплавленням в середовищі вуглекислого газу, контактним приварюванням металевої стрічки і дроту; відновлення секцій високого тиску розподільчих паливних насосів азотуванням та електролітичним хромуванням; відновлення шестерень наплавленням сталевим дротом під шаром флюсу, використанням струму високої частоти з послідуочим опресуванням в штампі та механічної обробки; відновлення хрестовин карданних валів пластичним деформуванням в холодному стані з використанням спеціального твердосплавного інструменту; відновлення деталей сільськогосподарських, меліоративних машин автоматичним дуговим наплавленням з газополуменевим захистом; відновлення деталей шасі тракторів, автомобілів, комбайнів на дільницях при спеціалізованих ремонтних підприємствах; зварювання чавунних корпусних деталей непрямою дугою.

В 1992 р. ВНДІВСД було реорганізовано в Інститут технічного сервісу новоствореної Української академії аграрних наук (УААН), а в 1997 р. рішенням УААН Інститут технічного сервісу було приєднано до Інституту механізації та електрифікації сільського господарства УААН у кількості восьми лабораторій, структурованих по двом відділам.

В сучасних умовах ринкового господарювання, коли в Україні щорічно зростає відсоток імпортої сільськогосподарської техніки з добре налагодженим фірмовим сервісом, кількість напрямів, над котрими працював колись колектив цілого інституту, значно змінився та скоротився, відповідно відбувалося об'єднання відділів та лабораторій. На даний час питаннями технічного сервісу продовжує займатися один відділ у складі одинадцяти чоловік, із них три кандидати наук. Основними напрямками роботи відділу є розробка технологій відновлення робочих органів ґрунтообробних машин, діагностування паливної апаратури, створення та функціонування кооперативних формувань із технічного сервісу.

ВОЛОДИМИР СИМИРЕНКО – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ПОМОЛОГ І СЕЛЕКЦІОНЕР ПЛОДОВИХ КУЛЬТУР

Кіщак Т.С., Сідько Л.К.

Наукова бібліотека Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

У 2016 р. минуло 125 років від дня народження Володимира Левковича Симиренка, видатного вченого-помолога та селекціонера плодкових культур. З нагоди цієї дати у Національному університету біоресурсів і природокористування України відбулись чергові Симиренківські читання, організовані кафедрою садівництва, що названа на честь Володимира Симиренка. Ця конференція зібрала фахівців садівничої галузі, науковців та викладачів з усієї України. Працівники бібліотеки підготували до цієї конференції книжкову виставку, на якій було представлено 34 видання, це

наукові праці Володимира Симиренка та його батька, Левка Платоновича, а також література про життя та наукову діяльність родини Симиренків.

Володимир Симиренко – один із творців теорії дослідного садівництва. Завдяки його зусиллям, рішенням Колегії Наркомзему УРСР 25 листопада 1920 р. на базі розсадника, який створив його батько, Левко Симиренко, створено Мліївську садово-городню дослідну станцію, директором якої призначено Володимира Левковича Симиренка. Наступного року тут було відновлено плодовий розсадник, який у 1923 р. реорганізовано у Центральний державний плодорозсадник України. Упродовж наступних важких років площі розсадника збільшилися з 10 до 650 дес. На підґрунті станції працювала утворена у 1923 р. Всеукраїнська помологічна комісія при Наркомземі УРСР, яку Володимир Левкович тривалий час очолював [1, 2].

У 1930 р. Володимир Левкович організовує і очолює Всесоюзний НДІ плодово-ягідного господарства, який розмістився на території Китаївської пустині та її монастирських будівлях на околиці Києва. Наприкінці 1931 р. бюро Президії ВАСГНІЛу затвердило наукову мережу симиренківського Інституту на майбутнє. Всесоюзному інститутіві плодово-ягідного господарства у Києві були підпорядковані Мелітопольська, Тираспольська, Мліївська, Кримська, Закавказька, Буйнакська, Гірсько-Кавказька, Астраханська, Туркестанська науково-дослідні станції тощо.

На першій Всесоюзній нараді зі стандартизації асортиментів, що проходила у грудні 1931 р. у Києві, Володимир Симиренко критично висловився на адресу дослідників, так званих «мічурінців», які розпочали заповзятую боротьбу проти генетичного напрямку в науці. Володимир Левкович відверто вказав на недоліки методів роботи І.В. Мічуріна у листі до М.І. Вавилова [1].

Після цього, він був двічі репресований (у 1933, 1938 рр.), а потім і розстріляний.

Слід відмітити, що тривалий час відомості про славетну родину Симиренків в СРСР перебували під заборонаю, а праці і набутки видатних вчених-садівників знищувалися. Яскравим свідченням цього є історія потрапляння книги В. Симиренка «Плодові асортименти України», що була видана 1930 р. Як же ця книга попала до нас у бібліотеку? Очевидно, вона зберігалась у домашній бібліотеці нашого невідомого читача і була передана до нашої бібліотеки лише в 1970 р. (згідно запису в інвентарній книзі). Господар цієї книги, напевно, боячись, що будуть у нього неприємності через її зберігання, корінчик книги зрізав, залишивши лише букву В., а на обкладинці синім чорнилом замалював прізвище і ініціали автора (В. Симиренка).

Дивлячись на цю книгу, розумієш, які непрості та страшні були 30-50 рр. ХХ ст. Навіть зберігання книг видатних вчених, які чимось не догодили політичним діячам, було небезпечним, адже людей могли розстріляти, а книги спалити.

Саме ім'я Володимира Левковича Симиренка комуністична влада намагалася стерти з пам'яті народу, всі його наукові надбання були знищені, а книги вилучені з бібліотек.

Після посмертної реабілітації Володимира Левковича у 1957 р. почалося часткове повернення його імені.

У вересні 1958 р. постановою Ради Міністрів УРСР за № 1221 Мліївській дослідній станції садівництва було присвоєно ім'я Л.П. Симиренка, який все своє життя присвятив розвитку вітчизняного садівництва.

В статті А.І. Шепельського «70-летний юбилей Млеевского помологического питомника», що опублікована була у 1959 р. [3] правдиво розкрита діяльність Л.П. Симиренка, але про сина, Володимира Симиренка, який на той час уже був реабілітований (1957), зовсім не згадується. Це й не дивно, адже навіть сторічного ювілею у вже незалежній Україні не було відзначено. І лише у 2002 р. Верховна Рада України вперше прийняла Постанову про вшанування пам'яті Левка Платоновича та Володимира Левковича Симиренків на державному рівні.

Джерела та література

1. Якубенко Б. Є. Відоме і невідоме про Володимира Симиренка / Б. Є. Якубенко, В. М. Меженський, Л. О. Меженська // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер. Агрономія. – К., 2012. – Вип. 180. – С. 23–28.

2. Жук П. Забытые страницы «Зеленой истории». О Владимире Симиренко. «Я покажу вам сад...» [Электронный ресурс] / П. Жук. – Режим доступа : URL : vodospad.kiev.ua/articles/biographies/o_vasilie_simirenko.html . – Заголовок с экрана.

3. Шепельский А. И. 70-летний юбилей Млеевского помологического питомника / А. И. Шепельский // Сб. науч. работ Млеевской опыт. ст. садоводства им. Л. П. Симиренка. – К. : Госсельхозиздат УССР, 1959. – Вып. 53. – С. 21–32.

ЗДОБУТКИ НАУКОВЦІВ СЕКТОРУ НАУКОЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ ННСГБ НААН З РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕРОБСТВА В УКРАЇНІ

Коваленко Н.П.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

В епоху глобальних змін і проблем розвиток науки має велике значення і вимагає безпосередньо дослідження його як соціального явища. Тому співробітники, заснованого у 2001 р. академіком НААН В. А. Вергуновим, сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН, розуміючи актуальність дослідження теорії, історії, соціології, економіки науки та інших її аспектів, вирішують цю проблему за принципово новим науковим напрямом. Оскільки за своєю суттю сукупність знань про науку зумовила формування нової науки – наукознавства, або науки про науку.

Основними завданнями наукознавства є дослідження законів і тенденцій розвитку науки, аналіз взаємодії наук, прогноз розвитку науки, встановлення проблем наукового знання та наукової творчості, організація науки й управління її розвитком. Тому співробітники сектору наукознавства виконують наукові дослідження із застосуванням методів наукознавства за такими напрямками: дослідження історії формування науково-організаційних засад інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки та її управління в Україні; розроблення

теоретико-методологічних та науково-організаційних основ започаткування, становлення і розвитку аграрної дослідної справи в Україні.

Упродовж 2001–2017 рр. у секторі наукознавства плідно працювали і продовжують примножувати наукові здобутки доктори наук: В.І. Власов (2006–2011 рр.), М.А. Журба (2005–2011 рр.), В.А. Зленко (2006–2015 рр.), С.М. Клапчук (2016 р. – дотепер), Н.П. Коваленко (2011 р. – дотепер), А.П. Коцур (2004–2010 рр.), В.І. Кучер (2004 р. – дотепер), В.П. Михайлюк (2001–2003 рр.), С.С. Падалка (2005–2011 рр.), О.Я. Пилипчук (2001–2004 рр.), С.М. Рижук (2014 р.), В.С. Савчук (2001–2003 рр.), І.Т. Слюсар (2001–2007 рр.), А.С. Чайковський (2014 р.), В.В. Юрчишин (2007–2015 рр.); кандидати наук: А.С. Білоцерківська (2009 р. – дотепер), Т.Р. Грищенко (2013 р.), М.М. Давиденко (2016 р. – дотепер), З.П. Кірпаль (2001–2011 рр.), Н.І. Семчук (2006–2007 рр.), О.О. Черниш (2009–2016 рр.).

Нині сектор наукознавства очолює доктор історичних наук, старший науковий співробітник Коваленко Наталія Петрівна. У секторі працює 5 співробітників, з них 3 доктори і 2 кандидати наук: Н.П. Коваленко, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору; С.М. Клапчук, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору; В.І. Кучер, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору; А.С. Білоцерківська, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник сектору; М.М. Давиденко, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник сектору.

Вченими досліджено історію створення галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, розвиток Національної академії аграрних наук України як науково-організаційного осередку аграрної науки; розроблено теоретико-методологічні та практичні основи функціонування галузевих наукових шкіл і центрів, як історично сформованих, інтелектуальних систем та встановлено їх роль щодо еволюції аграрної науки в Україні. Репрезентовано здобутки аграрної науки і освіти в Україні у контексті діяльності її визначних представників, науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів через підготовку і видання історико-наукознавчих та біобібліографічних довідників, покажчиків, збірників архівних документів і матеріалів та інших наукових видань. За період наукової діяльності співробітниками сектору наукознавства підготовлено та видано понад 680 наукових праць, з яких 28 монографій, 12 збірників документів і матеріалів, 8 біобібліографічних покажчиків та довідників, 6 збірників матеріалів науково-практичних конференцій з вирішення актуальних проблем історії вітчизняної аграрної науки та освіти в контексті світової галузевої наукової думки.

З метою раціоналізації землекористування в Україні вченими значну увагу приділено дослідженню зародження, становлення та розвитку науково-організаційних основ застосування вітчизняних систем землеробства у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст. у контексті світового поступу аграрної науки, освіти й техніки. Визначено внесок науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів та дослідницьких шкіл і центрів у становлення та збагачення

теоретичних, методологічних і практичних знань у землеробстві України в контексті функціонування вітчизняної аграрної науки. Висвітлено теоретичну спадщину та внесок українських вчених і практиків в удосконалення наукових основ та імплементацію оптимальних технологій у землеробстві України. Це забезпечить диверсифікацію аграрного виробництва та зменшення ризикованості його ведення в умовах різких кліматичних змін і непередбачуваності фінансово-економічної ситуації в Україні.

Вченими встановлено оптимальну систему знань у землеробстві, поглиблено аналіз її основних теоретико-методологічних складових, розкрито структуру і сутність методики польових досліджень, обґрунтовано визначальну роль методів в удосконаленні технологій вирощування сільськогосподарських культур. Визначено становлення і розвиток землеробства як науки та навчальної дисципліни в системі вищої аграрної освіти і складової аграрної дослідної справи, сутність та роль громадсько-управлінських і організаційних форм у процесі застосування ефективних технологій у землеробстві України.

Отже, співробітники сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН успішно вирішують актуальні проблеми у галузі наукознавства, як цілісної методолого-соціальної системи знань про аграрну науку. Комплексність наукознавства виражається у використанні різних методів і досягнень всього різноманіття наук для розв'язання специфічних проблем, які не вирішує жодна з окремих наук. Тому науковці узагальнюють світовий досвід розвитку аграрної науки, що активно впливає на інтеграцію вітчизняного землеробства з науковими системами інших високорозвинених країн, оскільки сучасна наука характеризується цілісними і різнобічними підходами системних досліджень.

КОЛГОСПНІ ДОСЛІДНІ СТАНЦІ В УРСР: ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Коваленко С.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (Київ, Україна)

Колгоспна дослідна справа як система організації наукового забезпечення аграрного виробництва УРСР у першій половині 50-х рр. ХХ ст. набула нового забарвлення і отримала нові урядові завдання. Протягом майже двох десятиліть свого існування вона змінювала форми організації. На зміну колгоспним хатам-лабораторіям у 30-х рр. минулого століття з'явилися будинки сільськогосподарської культури, які працювали з кінця 40-х та у 50-х рр. Крім них, до виконання дослідної роботи долучилися також новостворені колгоспні дослідні станції, які за визначенням вченого-агрохіміка і ґрунтознавця професора О.Т. Калачикова «...представляли собою вищу форму дослідної установи в колгоспі порівняно з будинками сільськогосподарської культури» [1].

Колгоспні дослідні станції були створені у 22 колгоспах республіки з метою всебічного вивчення і творчої розробки питань нової системи обробки

грунту і посіву методом почесного академіка ВАСГНІЛ Т.С. Мальцева відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР № 527 «Про широке виробниче випробування та вивчення ефективності обробітку ґрунту за способом рілля колгоспу «Заповіти Леніна», директора Шадринської колгоспної дослідної станції, Шадринського району, Курганської області Т.С. Мальцева в колгоспах Української РСР » від 1 вересня 1954 р. [2] та постанови Ради Міністрів УРСР № 1844 «Про організацію дослідних станцій в колгоспах УРСР» від 30 листопада 1954 р. [3]. Згідно з наказом Міністерства сільського господарства УРСР № 1716-К «Про затвердження голів колгоспів директорами колгоспних дослідних станцій та закріплення за ними наукових співробітників» від 29 грудня 1954 р. [4] було здійснено низку кадрових призначень директорів колгоспних дослідних станцій і закріплено за ними наукових співробітників.

Отже, науково-методичне керівництво 22 колгоспними дослідними станціями проходило через співробітників від профільних наукових установ, яким було надане постійне місце роботи в колгоспах [5]. Зокрема, 1) у колгоспі «Перше травня» Макарівського району Київської області від Українського науково-дослідного інституту соцземлеробства для керівництва було закріплено М.Я. Бережанського, 2) у колгоспі ім. Сталіна Маньківського району Черкаської області від Верхняцької селекційно-дослідної станції – Д.К. Демченка, 3) у колгоспі ім. Суворова Тульчинського району Вінницької області від Уладово-Люлинецької селекційно-дослідної станції М.П. Ізбінську, 4) у колгоспі ім. Ворошилова Красилівського району Хмельницької області від Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків К.О. Маківецького, 5) у колгоспі ім. Жданова Чернігівського району Чернігівської області від Носівської державної селекційної дослідної станції Є.І. Бойка, 6) у колгоспі «Більшовик» Шосткінського району Сумської області від Всесоюзного науково-дослідного інституту луб'яних культур П.Т. Борисенка, 7) у колгоспі ім. Молотова Балакліївського району Харківської області від Харківської державної селекційної дослідної станції І.Ф. Солодкого, 8) у колгоспі ім. Сталіна Володарсько-Волинського району Житомирської області від Поліської науково-дослідної станції Т.Т. Антипенка, 9) у колгоспі ім. Мічуріна Глобинського району Полтавської області від Весело-Подільської селекційної станції Д.І. Калайду, 10) у колгоспі «За краще життя» Криничанського району Дніпропетровської області від Українського науково-дослідного інституту зернового господарства Ф.М. Мажару, 11) у колгоспі ім. Сталіна Старо-Бешівського району Сталінської області від Сталінської державної селекційної станції А.С. Лотова, 12) у колгоспі ім. Сталіна Старобільського району Ворошиловградської області від Донецької яружно-дослідної станції Г.П. Гоні, 13) у колгоспі ім. Петровського Кіровоградського району Кіровоградської області від Української науково-дослідної станції олійних культур В.А. Морозова, 14) у колгоспі ім. Будьонного Березівського району Одеської області від Всесоюзного селекційно-генетичного інституту ім. Т.Д. Лисенка М.І. Барданова, 15) у колгоспі ім. Сталіна Баштанського району Миколаївської

області від Інституту фізіології рослин і агрохімії Академії наук УРСР О.В. Омельчука, 16) у колгоспі ім. Сталіна Ново-Троїцького району Херсонської області від Українського науково-дослідного інституту бавовництва П.А. Скрипку, 17) у колгоспі ім. Мічуріна Михайлівського району Запорізької області від Мелітопольської науково-дослідної станції плодівництва Я.З. Клейнермяна, 18) у колгоспі ім. Молотова Червоногвардійського району Кримської області від Кримської обласної дослідної станції М.П. Паневського, 19) у колгоспі ім. Ворошилова Глинянського району Львівської області від Львівської науково-дослідної станції рільництва Н.У. Барана, 20) у колгоспі ім. Сталіна Кельменецького району Чернівецької області від Чернівецької науково-дослідної станції А.Ф. Шамрая, 21) у колгоспі ім. Будьонного Ровенського району Ровенської області від Сарненської дослідної станції М.С. Данілевську та 22) у колгоспі ім. Маленкова Коломийського району Станіславської області від Інституту агробіології Академії наук УРСР – В.Г. Цибух. Отже, кожна область УРСР мала свою колгоспну дослідну станцію з підпорядкуванням головній регіональній галузевій науково-дослідній установі.

З метою належного виконання завдань, покладених на колгоспні дослідні станції, в умовах колгоспів створювалися агрометеорологічні пости, агрохімічні лабораторії та ін. Всі колгоспні дослідні станції мали програму робіт і тематичні плани.

Отже, колгоспні дослідні станції були організовані для вивчення і творчого впровадження системи обробки ґрунту методом Т.С. Мальцева. Ця робота за результатами перших років діяльності станцій зацікавила галузевих науковців і практиків, однак чергові зміни у веденні та організації дослідництва на союзному та республіканському рівні починаючи з 1956 р. знівелювали таке колгоспне експериментаторство. Вже у другій половині 50-х рр. минулого століття колгоспна дослідна справа функціонувала за рахунок дослідної діяльності місцевих будинків сільськогосподарської культури.

Джерела та література

1. *Калачиков А. Т.* Дом с.-х. культури / А. Т. Калачиков // Колхоз. произв. энцикл. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : Госсельхозиздат УССР, 1956. – Т. 1 : Абрикос–Люцерна – С. 319.
2. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 9148, арк. 1–2.
3. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 8595, арк. 3–4.
4. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 8595, арк. 2–2 зв.
5. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 18, спр. 8595, арк. 9–10.

РОЛЬ СУМСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СПРАВІ ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАНЬ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СУМЩИНИ

Комликова Г.І.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

Друга половина XIX ст. в Російській імперії, до складу якої на той час входила й значна частина українських земель і територія Сумщини зокрема,

характеризувалася значними успіхами в розвитку біології й природознавства, що, у свою чергу, сприяло активізації досліджень в агрономічних науках. Цей же період характеризується й успішним розвитком органів місцевого самоврядування – земств, створення яких було одним з наслідків реформи 1861 р. Земства призначені були піклуватись про користь і потреби своєї губернії чи повіту, отже, і місцевого сільського господарства, на якому трималося благополуччя місцевого населення. Важливим напрямком їх діяльності було розповсюдження сільськогосподарських знань серед місцевих селян, а це й безпосередня участь у заснуванні сільськогосподарських освітніх закладів та науково-дослідних установ, і надання агрономічної допомоги населенню тощо.

Та однією з найважливіших заслуг земств стало створення й фінансова підтримка діяльності сільськогосподарських товариств, що була направлена на вирішення місцевих аграрних проблем та пов'язаних з ним інших сфер діяльності, а також розвиток та вдосконалення методів ведення сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, переважно в заможних господарствах. До основних завдань усіх тогочасних сільськогосподарських товариств входили й такі, як збирання відомостей про стан землеробської промисловості у зоні своєї діяльності, розповсюдження сільськогосподарських знань серед населення різними доступними методами, постійне спостереження за станом та розвитком сільського господарства в інших країнах, влаштування сільськогосподарських виставок та випробування сільськогосподарських машин і знарядь, а також сприяння створенню дослідних установ для перевірки та використання у місцевих умовах сільськогосподарських культур та технологій, що були розроблені в інших регіонах.

Харківська губернія, до складу якої входила й частина території сумського краю, займала одне з провідних місць у Російській імперії за рівнем розвитку структури самоврядування, а Харківське губернське земство було одним з передових в плані розбудови свого сільського господарства. Саме завдяки його матеріальній підтримці та з ініціативи викладачів-аграріїв Харківського університету у 1880 р. розпочало свою діяльність Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (ХТСГ), мета діяльності якого полягала у сприянні розвитку всіх відомих на той час галузей сільського господарства в Харківській, Полтавській, Курській, Воронезькій і Катеринославській губерніях. Досить довгий період ХТСГ було єдиним товариством, яке надавало агрономічні знання й допомогу місцевому населенню Сумщини. І лише у 1903 р. у Сумському повіті розпочало свою роботу Сумське сільськогосподарське товариство, метою діяльності якого було сприяти розвитку та вдосконаленню сільського господарства і сільськогосподарської промисловості в районі своєї діяльності силами членів цього товариства. На момент його створення сільськогосподарські товариства вже здобули широку популярність серед населення.

Програма діяльності Сумського сільськогосподарського товариства була затверджена 7 вересня 1903 р. Відповідно до цієї програми основними функціями товариства були: організація колективних польових дослідів у

маєтках тих осіб, які бажатимуть брати в них матеріальну участь; організація народних читань із сільського господарства; демонстрування у великих селах плугів із земського складу; організація виставок-аукціонів худоби [1, арк. 310]. Однак, через буремні події 1905 р. діяльність Товариства була, за рішенням його ж адміністрації, призупинена.

У 1912 р. з ініціативи Земських Повітових Зборів товариство відновило свою діяльність, але вже з дещо іншою назвою – Сумське товариство сільського господарства. Метою відновлення діяльності Товариства стало прагнення знову об'єднати господарів повіту на спільну роботу для розвитку сільського господарства [2, арк. 60].

В обов'язки відновленого Товариства тепер входили передані від Земства торгівля насінням та піклування про розвиток молочного господарства й бджільництва у повіті, а також поширення сільськогосподарських знань серед місцевого населення шляхом видання сільськогосподарського журналу.

Завдання Товариства більш чітко були сформульовані у 1917 р. Головними з них визнавалися: 1) розвиток насінневої справи та поліпшення насінневого матеріалу, що був би високої якості й користувався бездоганною репутацією та міг би конкурувати із закордонним ринком; 2) покращення збуту й виробництва молочних продуктів (масла, сиру та ін.); 3) поліпшення становища бджільництва та розвиток інтересу до нього серед населення; 4) висвітлення земельного становища повіту для проведення аграрної реформи; 5) сприяння поліпшенню сільського господарства шляхом видання «Вісника сільського господарства» та постановки колективних дослідів; 6) продаж при Товаристві продуктів сільського господарства, даючи цим можливість товаровиробнику продати за найбільш вигідною ціною, а споживачу отримати продукти високої якості з перших рук [2, арк. 62].

Діяльність Товариства супроводжувалась досить широким діапазоном заходів, що враховували найрізноманітніші потреби місцевих господарів і не обмежувалась вищезгаданими. Так, наприклад, Товариство стало ініціатором створення маточного розсадника городніх культур, співпрацюючи з даного питання з Сумською сільськогосподарською дослідною станцією. Товариство взяло на себе витрати щодо оренди земельної ділянки на 13 дес. й щорічного фінансування у розмірі 1500 руб. та користувалося пріоритетом на отримання половини насінневого матеріалу городніх культур, що були найбільш затребувані місцевим населенням – столові буряки, морква, цукровий горошок, спаржева квасоля, редис та капуста. Відповідно, Товариство проводило й торгівлю високоякісним насінням сільськогосподарських культур та готовою продукцією. У 1915 р. Товариство навіть мало дослідний город, де ставились досліди з насінництва, метою яких була перевірка насінневого матеріалу, що продавався у їхньому магазині [3]. Окрім цього, Товариство проводило ознайомлення населення з новими сортами та культурами шляхом влаштування сільськогосподарських виставок. Широкою популярністю місцевого населення користувався й журнал «Вестник Сумского Общества Сельского Хозяйства», який знайомив також з діяльністю Сумської сільськогосподарської дослідної

станції.

Отже, не зважаючи на те, що на території Сумщини розквіт діяльності сільськогосподарських товариств відбувся з деяким запізненням, лише на початку ХХ ст., Сумське товариство сільського господарства змогло стати для сільських господарів свого краю осередком поширення галузевих знань, посередником у забезпеченні різними товарами й знаряддями для виробництва продукції та координатором багатьох заходів, що сприяло розвитку та вдосконаленню сільського господарства і сільськогосподарської промисловості в Сумському повіті.

Джерела та література

1. *Державний архів Сумської області (ДАСО), ф. 2, оп. 1, спр. 7, 341 арк.*
2. *ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 26, 119 арк.*
3. *Торговля и мероприятия Сумского общества сельского хозяйства // Вестн. Сум. о-ва сел. хоз-ва. – 1916. – № 5/6.*

ЗМІНИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Корзун О.В.

*Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова
(м. Вінниця, Україна)*

У період підготовки до Другої світової війни наука стала важливим елементом безпеки держави, що надало їй безпрецедентного політичного значення, зокрема й для аграрних наук, що мали забезпечувати продовольчу стабільність під час військового протистояння. У передвоєнні роки наука в Радянському Союзі стала одним з головних державних пріоритетів. Число наукових співробітників та наукових установ збільшилось багаторазово, використовуючи значну частину національного прибутку та ресурсів. Одночасно було опущено «залізну завісу», що фактично призупинив процес взаємодії наукового співтовариства у Радянському Союзі зі світовою наукою. У розв'язаних владою масових репресіях загинуло чимало вчених, а тотальний контроль над ідеологізацією науки призвів до домінування у деяких галузях псевдонаукових побудов.

Друга світова війна на деякий час вивела радянську науку з стану самізоляції, відновила наукові контакти та завершила формування Великої науки як важливого фактору національної безпеки. Безпосередніми акторами процесу «советізації» науки з її тотальним фінансовим та ідеологічним контролем виступають самі вчені, яким зазвичай історична наука приписує роль «жертви» тоталітарного режиму, забуваючи, що науковці формулювали наукову основу політичної доктрини, з рупором її пропагуючи або мовчазно погоджуючись. Однак беззаперечним фактом є те, що наука з владою ефективно співробітничала, використовуючи потужні державні ресурси для реалізації своїх наукових планів та претензій на активну участь в розробці та прийнятті урядових програм.

У кінці 30-х рр. остаточно склалися три основні сектори науки: академічна, вузівська і галузева. Зокрема, аграрними питаннями займалися 15 НД інститутів, працювали 34 науково-дослідні станції, 16 дослідних полів та 62 опорних пункти, які мали різне підпорядкування. (Наркомзем УРСР, Наркомзем харчової промисловості, Наркомзем СРСР). Крім того, працювала низка сільськогосподарських учбових кафедр в університетах й інститутах Наркомату освіти УРСР. Проблеми аграрної науки розглядалися в межах Академії наук УРСР у Відділі біологічних наук (Інститут ботаніки, Інститут зообіології та ін.). Навіть галузева наука, приписана до наркоматів, не була прямо зацікавлена у вирішенні виробничих завдань, в модернізації виробництва, в зростанні продуктивності праці і зниженні енергетичних і матеріальних витрат. Проте зовні домінувало відомче підпорядкування науки, коли велика мережа наукових установ підпорядковувалася органам, що керують виробництвом. Кожен із секторів функціонував в значній мірі незалежно, навіть у межах окремих відомств. Як не одноразово відзначали аналітики (як сучасники, так і пізніше, вітчизняні так і зарубіжні) основним недоліком, який гальмував розвиток сільськогосподарського дослідництва УРСР у передвоєнні роки була недосконала організаційна побудова його ведення як в межах профільного наркомату, так й інших організацій. Науково-дослідні установи системи Наркомзему УРСР в науково-методичному відношенні були розрізнені і не мали належного єдиного науково-методичного центру, який би керував і спрямовував всю роботу мережі за певним планом. Методична замкненість в рамках кожної установи приводила до розробки схем наукових дослідів, які були не пов'язані між собою і не давали можливості більш чітко і в коротші терміни відповісти на поставлені питання. Навіть один і той же науковець вів ряд розрізнених наукових тем. Це призводило до того, що плани робіт НД інститутів виконувались вкрай незадовільно (подекуди на 10-15%).

Наукове життя, з його тяжінням до «лабораторної тиші» в період війни мало не тільки показати механізм, почасти, самовиживання, але й в екстремальних умовах вибухнути новими відкриттями, які б прискорили перемогу: феномен боротьби на фронті за письмовим столом чи то в лабораторії, КБ чи полі, як у аграріїв. Показовим у дослідженні аграрного наукового співтовариства науки під час військових конфліктів є територія України часів Другої світової війни, де упродовж 6 років кілька разів змінилась організація сільськогосподарської науки під потреби тої сторони, що захоплювала українські території: на Західній Україні від польського зразка до радянського, під окупацією – для потреб німців та румун, евакуація та реевакуація, що теж вимагало реорганізацій в критичних умовах війни. Під час війни відбулись суттєві зміни й у персональному складі науково-дослідних установ аграрного спрямування: значна кількість вчених-аграріїв була мобілізована до лав Червоної Армії; частина вчених була евакуйована у східні регіони Радянського Союзу, частина – з різних об'єктивних та суб'єктивних причин – опинилась на окупованій ворогом території та після звільнення земель змушена була емігрувати, побоюючись політичного переслідування. Ми згадуємо і тих, хто не

дожив до Перемоги і поліг від ворожих куль на фронтах, від каральних органів окупантів через підпільну діяльність, помер від голоду та нелюдських умов життя. Лише в у складі науково-дослідних інституцій системи Наркомзему УРСР кількість науковців скоротилась на 73,5%. Змінився й гендерний показник: вдвічі збільшилась відносна присутність жіноцтва в аграрній науці під час німецької окупації. Пояснює ці зміни не тільки мобілізація чоловічого населення, але й пріоритет, що надавався при евакуації наукових інституцій професорським кадрам, адміністративному керівництву, більшість з яких становили чоловіки (серед «захищених» вчених лише 20% були жінки).

Війна оголила конфлікт радянської влади з суспільством, пропонуючи варіант співпраці на боці іншої воюючої сторони, а згодом, передбачаючи розплату за так звану «зраду», спонукала до еміграції, шукаючи притулок у західноєвропейському світі. Подружжя Савицьких (селекція і генетика цукрового буряку), Г. Махов (грунтознавець), М. Ветухов (ветеринарний генетик) та багато інших були викреслені з анналів вітчизняної аграрної науки, проте заслужено визнані в американському науковому товаристві.

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ О.М. РЯБОТИ (1936–2002) У СФЕРІ ГЕТЕРОЗИСНОЇ СЕЛЕКЦІЇ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ *Косенко Р.О.*

Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків, Україна)

О.М. Рябота (1936–2002) (рис. 1) усе життя присвятив гетерозисній селекції соняшнику та дослідженню питання стерильності у культурі. Його творчий доробок і внесок у розвиток гетерозисної селекції соняшнику в Україні є надзвичайно важливим. Учений залишив після себе велику наукову спадщину: в 1980 р. створив на основі цитоплазматичної чоловічої стерильності (ЦЧС) перший вітчизняний гібрид соняшнику Запорізький 1, є автором численних наукових праць з гетерозисної селекції соняшнику і низки високоврожайних гетерозисних гібридів.

Аналіз літературних даних надав підстави виокремити два періоди у науковій діяльності О.М. Ряботи: харківський і запорізький.

Харківський період (1963 – січень 1978 рр.).

Свій шлях у науці О.М. Рябота розпочав у Харкові в УкрНДІРСГ МСГ УРСР, куди був направлений після закінчення інституту й у червні 1963 р. прийнятий на роботу на посаду старшого лаборанта. У кінці цього ж року його призначено молодшим науковим співробітником лабораторії генетики. Вивчення стерильності у соняшнику було розпочато О.М. Ряботою під час навчання в

**Рис. 1. Кандидат
біологічних наук
Олександр Миколайович
Рябота (1936–2002)**

аспірантурі УкрНДІРСГ (1966 – 1969 рр.) за фахом цитогенетика і селекція соняшнику [1, с. VI] під керівництвом В.Г. Вольфа. О.М. Рябота був не просто учнем В.Г. Вольфа, він був його послідовником і однодумцем. За час навчання в аспірантурі О.М. Ряботою опубліковано низку робіт з біології цвітіння стерильних і фертильних рослин соняшнику, використання в селекції чоловічостерильних форм. Вчений займався також дослідженням мейозу, типів запліднення соняшнику, ЦЧС.

У 1969 р. О.М. Рябота закінчив навчання в аспірантурі, й цього ж року його було призначено на посаду молодшого наукового співробітника лабораторії селекції олійних культур УкрНДІРСГ МСГ УРСР. У 1971 р. відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук за темою: «Цитогенетические исследования мужской стерильности у подсолнечника» (*Helianthus annuus L.*)» [2]. У співавторстві з В.Г. Вольфом написано «Методические указания по селекции подсолнечника на гетерозис» [3]. З 1974 р. О.М. Рябота працює на посаді старшого наукового співробітника і продовжує дослідження гетерозису і шляхів його використання у соняшнику, вивчення ознак чоловічої стерильності. Ним було створено одні з перших вітчизняних ГЧС-гібридів Харківський 1, Харківський 2, Харківський 3. Крім того, учений займався вивченням питання успадкування чоловічої стерильності [4], вивчав теоретичні і практичні методи ГСС, створив велику кількість стерильних аналогів різних за стиглістю ліній, а на їх основі – низку гетерозисних гібридів соняшнику [5, с. 80].

Запорізький період (лютий 1978 – 2002 рр.). О.М. Ряботою було започатковано системні дослідження з ГСС на Українській станції олійних культур ВНДІОК, де учений почав працювати з лютого 1978 р. [1, с. VII]. Ним було створено й організовано науково-дослідницьку роботу лабораторії селекції і насінництва соняшнику, яку він очолював.

Учений продовжив роботи у напрямі вивчення ЦЧС, створення й оцінки самозапилених ліній, кореляції і мінливості кількісних і біохімічних ознак у гібридів соняшнику. О.М. Ряботою були описані різні прояви типів стерильності в залежності від морфоанатомічних особливостей розвитку пиляків і пилкових зерен, опубліковано методичні рекомендації. Роки наполегливої роботи принесли свої результати. У 1980 р. до Держкомісії по сортовипробуванню передано перший ЦЧС-гібрид Запорізький 1 (у 1982 р. – Запорізький 2, у 1985 р. – Запорізький 5) [6]. Хоча гібрид Запорізький 1 не було занесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні, але саме він став першим практичним результатом діяльності у сфері створення гетерозисних гібридів соняшнику. На теперішній час Державний реєстр [7] містить п'ять гібридів, створених за участі О.М. Ряботи (табл. 1)

Таблиця 1

**Гетерозисні гібриди соняшнику
в Державному реєстрі за 2016 рік, створені за участі О. М. Ряботи**

№ з/п	Назва гібрида	№ і дата Свідоцтва про реєстрацію
1	Запорізький 26	04931, 24.02.1999
2	Запорізький 28	04933, 26.02.2000

3	Запорізький 32	04934, 12.02.2003
4	Сувенір	06019, 01.01.2005
5	Рябота	08990, 23.01.2008

Впродовж запорізького періоду наукової діяльності вченим створено високоврожайні гібриди: Зустріч (спільно з Інститутом рослинництва ім. В.Я. Юр'єва УААН), Запорізький 14, Запорізький 26, Запорізький 32, Слов'янин, Байда та ін. [5, с. 80], опубліковано численні наукові праці із проблем селекції, генетики і насінництва соняшнику.

Талановитий учень В.Г. Вольфа, О.М. Рябота до останніх днів залишався відданим науці і справі, якій присвятив життя. Про це може свідчити одна з останніх прижиттєвих публікацій, в якій ним у співавторстві викладено результати роботи з отримання високоврожайних гібридів з високим ступенем зав'язуваності насіння та високою продуктивністю [8]. Крім того, у 2002 р. було надруковано й інші статті О.М. Ряботи, написані у співавторстві: «Влияние хозяйственно ценных признаков у межлинейных гибридов подсолнечника» [9], «Изучение способов опыления при селекции самоопыленных линий подсолнечника на гетерозис» [10]. На честь цього вченого було названо створений у ІОК НААН скоростиглий, олійного напрямку використання гетерозисний гібрид соняшнику Рябота (в Державному реєстрі сортів рослин придатних до поширення в Україні знаходиться з 2008 р.) [7].

Рівень вітчизняної селекційно-генетичної науки, здобутки науково-дослідних установ у сфері гетерозисної селекції соняшнику – це результат кропіткої роботи, за яким, перш за все, стоять конкретні особистості, вчені, що своє творче життя пов'язали з культурою соняшнику, прагненням до її селекційного вдосконалення та, головне, – любов'ю до неї. Одним з таких учених є кандидат біологічних наук Олександр Миколайович Рябота, який зробив вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних завдань гетерозисної селекції соняшнику, створення та вивчення вихідного матеріалу. Його наукові дослідження сприяли подальшому розвитку галузі, збагатили її та є науковим надбанням вітчизняної аграрної науки.

Джерела та література

1. До 70-річчя від дня народження О. М. Ряботи (1936–2002) // Наук.-техн. бюл. Ін-ту олійних культур УААН. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 10. – С. 5–8.
2. Рябота А. Н. Цитогенетические исследования мужской стерильности подсолнечника (*Helianthus annuus L.*): автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. биол. наук : 03.103 «Генетика» / А. Н. Рябота ; ВАСХНИЛ, ЮО, Укр. НИИ растениеводства, селекции и генетики им. В. Я. Юрьева. – Х., 1971. – 16 с.
3. Вольф В. Г. Методические указания по селекции подсолнечника на гетерозис / В. Г. Вольф, А. Н. Рябота. – М., 1973. – 19 с.
4. Рябота А. Н. Наследование признака мужской стерильности у подсолнечника при неродственных скрещиваниях / А. Н. Рябота, Л. П. Думачева, В. Г. Вольф // Селекция и семеноводство : респ. межвед. темат. науч. сб. – 1975. – Вып. 29. – С. 100–105.
5. Юр'ївська школа рослинників (1908–2008) / уклад. В. В. Кириченко, А. Д. Гуменюк, В. М. Ожерельєва ; Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН – Х. : Магда ltd, 2008. – 256 с.
6. Рябота А. Н. Гибриды подсолнечника, их районирование и семеноводство / А. Н. Рябота // Подсолнечник. – 2-е изд. – К. : Урожай, 1985. – С. 62–78.
7. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2016 р.

[Електронний ресурс] // Державна ветеринарна та фітосанітарна служба. – Режим доступу : <http://vet.gov.ua/node/919> . – Заголовок з екрана.

8. Щербань Н. Ф. Взаємозв'язок елементів продуктивності у ліній та гібридів соняшнику / Н. Ф. Щербань, С. В. Щербань, О. М. Рябота // Селекція і насінництво : міжвід. темат наук. зб. / Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН. – Х., 2002. – Вип. 86. – С. 66–76.

9. Кутищева Н. Н. Влияние хозяйственно ценных признаков у межлинейных гибридов подсолнечника / Н. Н. Кутищева, А. Н. Рябота, В. В. Толмачев // Наук.-техн. бюл. / Ін-т олійних культур УААН. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 7. – С. 84–88.

10. Чеха А. А. Изучение способов опыления при селекции самоопыленных линий подсолнечника на гетерозис / А. А. Чеха, А. Н. Рябота, А. В. Чехов // Наук.-техн. бюл. / Ін-т олійних культур УААН. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 7. – С. 103–109.

ВИТОКИ ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ІЗ «НОВОЇ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА» І. ОВСІНСЬКОГО

Котенко С.С.

*ННЦ «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства»
НААН (сmt Глеваха Васильківського району Київської області, Україна)*

Джерела виникнення органічного землеробства історично пов'язані з Україною. Ще у кінці ХІХ ст. перший український вчений-агроном Іван Євгенович Овсінський (1856–1909) запропонував «Нову систему землеробства». Він перший дав наукове обґрунтування і практичне застосування поверхневого безплужного обробітку ґрунту та смугово-рядкового посіву. Його систему сьогодні, без сумнівів, назвали б органічним землеробством, що самовідновлюється.

І.Є. Овсінський в «Новій системі землеробства» доводив, що не потрібно вносити мінеральні добрива. З росю, дощами та просто з повітря рослини отримують азотні добрива у кількості, якої достатньо для одержання високих врожаїв. Калійні та фосфорні добрива, вважав автор, також не потрібно вносити. Калій та фосфор, а також макро- та мікроелементи в достатній кількості знаходяться, навіть, в самому бідному ґрунті, але у зв'язаному стані. Необхідно лише створити умови для переходу їх до стану, при якому вони мають перейти у доступну форму для засвоєння рослинами. Тобто, мінеральні добрива не приносять, по великому рахунку, жодної користі. Відповідні елементи регулярно поповнюються за рахунок відмираючих рослин, опалого листу, залишків коренів, із повітря та ґрунту при відповідному поверхневому обробітку за рахунок життєдіяльності мікроорганізмів. Ці ж мікроорганізми структурують ґрунт, залишаючи у ньому безліч мікроканалів, через які до рослин проникає повітря та волога.

Наукові висновки вченого підтверджені практикою на протязі багатьох років, коли були отримані високі врожаїв на тисячах гектарів у Бесарабії, Подільській та Херсонській губерніях, навіть у несприятливі посушливі роки. Загальна площа, де застосовувалася нова система землеробства, перевищила 100 000 га.

За Уралом (с. Мальцево, Шадринського району Курганської області, Росія)

починаючи з 20-х років значну дослідницьку роботу проводив послідовник І. Овсінського – агроном, рільник, керівник господарства, а потім і почесний академік ВАСХНІЛ, двічі Герой Соціалістичної Праці Терентій Семенович Мальцев (1898–1994). Він обґрунтовував методи закриття і збереження вологи та розробляв і впроваджував безвідвальний обробіток ґрунту. Т.С. Мальцев проводив велику просвітницьку роботу, ділився досвідом, організовував регіональні та всесоюзні семінари. З часом прижилась назва «мальцевська система землеробства». На протязі семидесяти років Т.С. Мальцев мав великий вплив на землеробство Зауралля, Сибіру та Північного Казахстану. Мальцевські методи обробітку ґрунту застосовувалися на мільйонах гектарів полів.

У 40-х рр. ХХ ст. американський вчений-фермер із штату Огайо Едвард Фолкнер також різко висловився проти обертання скиби ґрунту, показав її шкідливість та високо оцінив переваги поверхневого обробітку. Він одним із перших висунув ідею, що будь який ґрунт можна відновити.

Зокрема, після ряду дослідів у 40-х рр. він прийшов до висновку, що у вологому ґрунті весь час активно працюють мікроби, які постійно розкладають органіку, виділяючи при цьому вуглекислий газ. Якщо шар органіки надто заглиблений, то вуглекислий газ від його гниття, витісняє легше повітря з ґрунту, та накопичується під ним. Якщо ж органіка біля поверхні ґрунту, то бактерії – азотофіксатори, якими насичена органіка, отримують достатньо азоту прямо з повітря, а рослини його легко засвоюють.

Е. Фолкнер зазначав, що рослини беруть із ґрунту та містять в своїй структурі приблизно 10% харчування, а решту 90% – із повітря та води. Крім того, саме зерно складає лише п'яту частину рослини, в кращому випадку. Тобто, більше 90% взятого із ґрунту ми можемо повернути, одночасно покращивши структуру цього ґрунту. Решту з надлишком повернуть бактерії. Отже, ніякі високі врожаї при його (Фолкнера) системі не можуть виснажити ґрунт – він збагачується.

Рослини отримують мінеральне живлення не лише з ґрунту або добрив, які ми вносимо (первинний розчин), але більше використовують продукти розпаду органіки (вторинний розчин), які є найкращим будівельним матеріалом для росту рослин. Результати своїх досліджень Фолкнер виклав у книзі «Безумие пахаря».

На сьогодні органічне землеробство широко розповсюджене серед багатьох країн на різних континентах під термінами «природне землеробство», «біологічне землеробство», «органічне землеробство». В Японії природне землеробство (Kuusei) широко використовується для отримання екологічно чистих продуктів харчування. Позитивні результати впровадження ЕМ-технологій Теруо Хіга, які були стабільними на протязі кількох років у Японії зацікавили фахівців інших країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Для більш широкого впровадження ЕМ-технологій в Таїланді у листопаді 1989 р. була проведена науково практична конференція учасників АТР. На конференції було прийнято рішення щодо створення в країнах АТР мережі природного землеробства (APNAN). Мета створення (APNAN) – забезпечити ефективну взаємодію науковців країн АТР в частині більш глибоких досліджень органічних

технологій в рамках спільних програм, підвищення інформативності практиків щодо результатів досліджень.

У наш час діє міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), яка була створена у 1972 р. та на сьогодні об'єднує біля 760 організацій із 100 країн світу. Проте, не слід забувати, що започаткував органічне землеробство наш земляк, український вчений і практик Іван Євгенович Овсінський (1856–1909) ще у кінці XIX ст.

КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Кравчук О.О.

Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ, Україна)

У формуванні й розвитку цукробурякового виробництва в Україні, враховуючи рівень та динаміку розвитку продуктивних сил у галузі, можна виділити наступні етапи: 1) етап становлення цукробурякового виробництва (20-80-і рр. XIX ст.); 2) етап зростання виробництва (90-і рр. XIX ст. – 1913 р. XX ст.); 3) етап нестабільного розвитку (період між двома світовими війнами – від 1914 до середини 40-х рр.); 4) етап відродження та стабілізації галузі (друга половина 40-х – 50-і рр. XX ст.); 5) етап найвищого піднесення галузі (60-і – перша половина 90-х рр. XX ст.); 6) кризовий (сучасний) етап (друга половина 90-х рр. XX ст. – початок XXI ст.).

Етап становлення цукробурякового виробництва. В Україні перший завод був споруджений в 1824 р. в с. Макошино Чернігівської губернії. Цим було започатковане географічне переміщення цукробурякового виробництва з центральних губерній Росії в Україну. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування цукрових буряків при наявності значного запасу дешевої кріпосної робочої сили слугували швидкому розвитку цукробурякового виробництва. З розширенням будівництва нових цукрових заводів збільшувались площі під цукровими буряками.

Етап зростання виробництва. В епоху царату цукрова промисловість мала найбільш повну статистику порівняно з іншими галузями народного господарства. Це було зумовлено тим, що цукровий акциз стягувався з кожного виробленого пуда цукру, що надходив на ринок. З 1895–1896 до 1913–1914 рр. виробництво цукру в Україні зросло в два-три рази. Зросла роль великих комерційних заводів, які не були пов'язані з маєтками. На той час у Києві було розміщено до 130 правлінь акціонерних цукрових заводів. Великий вклад в розвиток галузі внесли українські цукрові капіталісти Терещенки, Харитоненки, Ханенки, Браницькі, Бобринські, Бродські.

Величезної шкоди розвитку цукрової промисловості завдала Перша Світова війна, яка спричинила зменшення плантацій цукрових буряків, кількості заводів, зниження виробництва цукру.

Етап нестабільного розвитку. Цей етап характеризується значними

катаклізмами у розвитку галузі, зумовленими двома світовими війнами з одного боку та розширенням цукробурякового виробництва з іншого. Упродовж 1922–1923 рр. цукрова промисловість швидкими темпами відроджується, розширюється посівна площа. За період п'ятирічок в Україні було побудовано ряд великих цукрових заводів: Лохвицький, Весело-Подільський, Гніванський, Шполянський, Куп'янський. У період Великої Вітчизняної війни українське буряківництво, по суті, було знищено. Руйнації піддалися всі цукрові заводи, а 43 з них було знищено повністю. Після визволення України від німецько-фашистських загарбників одразу розгорнулися роботи з відбудови господарського комплексу взагалі і цукрової промисловості зокрема.

Етап відродження та стабілізації галузі. Проте відразу ж після війни бурякосіяння було відновлено на базі колгоспів і радгоспів. Важливого значення у розвитку бурякосіяння надавалося діяльності селекційних станцій, мережа яких поступово відбудовувалась з поширенням нових районів буряківництва. Селекційна робота мала сприяти підвищенню врожаїв цукрових буряків.

Вже в 1950 р. перевершено довоєнний рівень виробництва. В кінці 50-х рр. площа посівів цукрових буряків зросла до 1457 тис. га, закупівлі сировини до – до 29 млн т, урожайність – до 200 ц/га, вихід цукру – до 33ц/га.

Етап найвищого піднесення галузі. Особливо добре розвивалося буряківництво після 1965 р. За 10 років площа посівів зросла на 17 %, урожайність на 28%. У 1966–1970 рр. площа цукрових буряків в Україні становила в середньому 1756, 8 тис. га. Найвищими показники були у 1976 р. – урожайність – 345 ц/га, а найбільше вироблено цукру у 1987 р. – 5,4 млн т.

Важливими віхами в історії та економіці цукробурякового виробництва було створення 3-рядного комбайна, впровадження нової технології, потокового та потоково-перевалочного способів збирання, випуск 6-рядних збиральних машин, переведення виробництва на одноросткове насіння.

Кризовий (сучасний) етап. У подальші роки посівні площі почали зменшуватись, частина переробних підприємств була закрита. Цукрова промисловість донедавна займала провідне місце серед галузей харчової промисловості України, а за виробництвом цукру країна посідала перше місце в Європі. Ринками збуту продукції були, в основному, країни колишнього СРСР. У даний час ці ринки збуту практично втрачені. Із цукрового експортера Україна перетворилася на цукрового імпортера. Сьогодні в Україні відсутня виважена державна політика щодо ринкових перетворень та реформування галузі, що призвело до значного скорочення обсягів виробництва цукру.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчать, що завжди центральну та координуючу роль відіграє держава, особливо при відродженні не тільки галузі, а й сільського господарства в цілому. Головним завданням цукробурякової галузі є забезпечення внутрішньої потреби держави цукром виключно за рахунок власного виробництва. Сьогодні цілком очевидно, що цукрова промисловість потребує прискорення процесів відродження та стабілізації як історично важливої галузі для економіки України.

Джерела та література

1. *Агропромисловий комплекс Української РСР: посіб. для вчителя / за ред.*

М. М. Паламарчука. – К., 1989. – 175 с.

2. *Захаркевич Н. П.* Формування регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності бурякоцукрового виробництва / Н. П. Захаркевич. – К., 2006. – 20 с.

3. *Іщук С. І.* Дослідження особливостей формування АПК у працях академіка К. Г. Воблого / С. І. Іщук, Я. Б. Олійник, В. М. Матвієнко // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Географія. – 1998. – № 6. – С. 11–15.

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ КАРТОПЛЯРСТВА У СУМСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГРАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Кузьменко Н.М.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

1977 р. в Сумах було засновано філію Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва у складі кількох факультетів, зокрема, агрономічного. В 1982 р. створена кафедра селекції, яку очолив доктор сільськогосподарських наук професор Микола Дем'янович Гончаров (1929–2004). Забезпечення кафедри сучасним обладнанням, розвиток науково – практичної бази сприяв досягненню навчальних цілей та розгортанню наукових досліджень. У навчальний процес підготовки фахівців – агрономів було введено нові курси, зокрема, «Сортовий контроль», «Насінництво», «Картоплярство», «Технологія виробництва картоплі», «Технологія зберігання і переробки картоплі», «Селекція і насінництво картоплі». За різними версіями, на українських землях картоплю почали культивувати наприкінці XVII –XVIII ст. Відтоді ця сільськогосподарська культура стала стратегічно важливим харчовим продуктом, «другим хлібом» для слов'ян. Природнокліматичні умови України дозволяють вирощувати картоплю практично на всій території, але найбільш сприятливі умови і найвища урожайність картопляних ланів досягається на Поліссі та чорноземних ґрунтах лісостепу, до яких належить Сумщина. Отже, колектив очолюваної М.Д. Гончаровим кафедри розгорнув дослідницьку роботу з селекції і насінництва картоплі в Північному сході України. В 1986 р. було засновано науково – виробничу систему «Меристема», на базі якої до 1990 р. функціонував державний центр Сумської області з виробництва еліти картоплі на оздоровленій основі. В 1999 р. Центр було реформовано у Науково-дослідний інститут проблем картоплярства Північно-східного регіону України в складі Сумського національного аграрного університету (НДПК).

Під керівництвом та при участі М. Гончарова виконані такі фундаментальні розробки по селекції і насінництву картоплі: теоретичні основи створення інтенсивних скоростиглих сортів з комплексом господарсько цінних ознак і властивостей, зокрема стійкість до карантинного шкідника картопляна цистоутворююча нематода; теоретичні положення селекції столових сортів одночасно придатних до промислової переробки на картоплепродукти методичні аспекти інтенсифікації селекційного процесу картоплі з використанням математичного моделювання прогнозу показників якості і підбору на цій основі компонентів гібридизації основи збереження генетичного потенціалу

продуктивності картоплі в насінневих поколіннях. Дослідник розробив і удосконалив методи і способи оцінки вихідного і селекційного матеріалу на придатність до: прискореного розмноження насінневого матеріалу (Авторське свідоцтво. Склад для обробітку зрізів, 1974) довгострокового зберігання (А. с. Спосіб зберігання бульб, 1981); промислової переробки на картоплепродукти (Експрес-метод, 1993).

Микола Дем'янович Гончаров – автор більш ніж 170 наукових праць, в тому числі 10 книг з різноманітних питань селекції, оздоровлення, розмноження, апробації сортів польових культур, насінництва та картоплярства. Вченим написано п'ять підручників та навчальних посібників з агротехнології та селекції. М.Д. Гончаров мав 15 авторських свідоцтв та патентів на сорти картоплі та винаходи (1972, 1974, 1978, 1981, 1996, 1999, 2002, 2003). За період з 1982 по 2004 рр. авторським колективом вчених на чолі М. Гончаровим створено понад 20 перспективних нематодостійких сортів столових сортів картоплі, одночасно придатних до промислової переробки на харчові продукти. Це – сорти Молодіжна, Ластівка, Ювіляр 60-70, які занесені до Державного Реєстру сортів рослин України в 1996, 2002, 2003 рр.; в 2006 р. – Аграрна і Фермерська; в 2010 рр. – Слобожанка-2, Селянська і Плюшка; в 2011 р. – Псельська. Вирощування сортів картоплі сумської селекції, адаптованих для умов регіону, вирішує проблему виробництва і споживання екологічно чистої продукції, знижує зараженість ґрунту карантинним шкідником - картопляною нематодою, підвищує при промисловій переробці вихід кінцевої продукції, що важливо при виготовленні напівфабрикатів. Для розробки та апробації нового сорту необхідно близько 10 років.

З 2004 р. НДІПК очолює доктор сільськогосподарських наук, професор Неллі Семенівна Кожушко. Основними напрямками діяльності інституту залишаються селекція картоплі на комплекс таких ознак, як ранньостиглість, якість, нематодостійкість, посухостійкість, лежкоздатність, придатність до механізованого виробництва і промислової переробки; забезпечення виробників різних форм власності оздоровленим високоякісним насінням; підготовка фахівців-картоплярів для наукових і виробничих цілей. Практичним результатом селекційної роботи Н.С. Кожушко є створення 24 нових перспективних сортів картоплі. З 2012 р. в Державному сорто випробуванні знаходяться сорти Пам'ять Гончарова і Смуглянка; розмножуються для передачі до Державного випробування сорти – Ювілейна-35, Університетська, Аспірантська, Студентська, Альтанка, Дружба, Добрянка, Дієтична, Світлична та інші.

Науково – дослідницька робота у галузі картоплярства проводиться також вченими кафедри біотехнології і фітофармакології, створеної 2007 р. під керівництвом доктора с.-г. наук, професора Анатолія Адамовича Подгаєцького.

При кафедрі працює науково-практична лабораторія «Вихідного матеріалу картоплі». Основні напрями досліджень: предселекція та селекція картоплі, регуляція продукційного процесу рослин з використанням фотоактивної радіації, визначення оптимального сортового складу картоплі в Сумській області, теоретичні та практичні основи інтенсифікації створення і використання

вихідного матеріалу картоплі на міжвидовій основі, одержання дигаплоїдів картоплі та їх використання при створенні вихідного селекційного матеріалу, використання фізичного мутагенезу для створення вихідного матеріалу картоплі на основі міжвидової гібридизації, розмноження безвірусного матеріалу сортів картоплі, оптимізація прискореного розмноження сорту Анатан, адаптивний потенціал ранніх сортів та міжвидових гібридів картоплі, генетичний потенціал та селекційна цінність місцевих сортів картоплі та із зони Чорнобильської АЕС.

Плідно працюють у галузі картоплярства науковці С.І. Бердін, С.М. Горбась, І.М. Коваленко, В.М. Коваленко, Н.В. Кравченко, В.І. Оничко.

ДОРОБОК АКАДЕМІКА А.О. ОМЕЛЬЯНЕНКА З РОЗРОБКИ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ОСНОВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

Кунець В.В.

Інститут тваринництва НААН (м. Харків, Україна)

Андрій Оксентійович Омеляненко народився 8 жовтня 1931 р. у с. Веселі Терни Криворізького району Запорізької області в родині сільських службовців. У 1955 р. закінчив агрономічний факультет Харківського сільськогосподарського інституту та покликанням усього життя стало тваринництво. До Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР (нині – Інститут тваринництва НААН) Андрій Оксентійович прийшов у 1959 р., тут він пройшов шлях від аспіранта до директора установи.

Першою сходинкою наукового злету став захист кандидатської дисертації на тему «Економічна ефективність основних елементів системи відтворення стада великої рогатої худоби» (1962), другою – захист докторської дисертації на тему «Основні напрями інтенсифікації молочного скотарства (на матеріалах овочево-молочних радгоспів)» (1974). У 1976 р. йому було присуджено вчений ступінь доктора економічних наук.

У 1976 р. Андрія Оксентійовича призначають директором Науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР (НДІТЛіП УРСР), який він очолював біля 20 років. Крім виконання адміністративних обов'язків, А.О. Омеляненко наполегливо проводив науково-дослідну роботу, працюючи на стиках наук – зоотехнії, агрономії, економіки. Як відомо, саме при цьому поєднанні виникають нові нетрадиційні підходи до вирішення актуальних питань науки й виробництва. Вчений проводив широкомасштабні дослідження з питань молочного скотарства, породоутворення та кормовиробництва.

У вирішенні проблеми раціональної організації відтворення молочної худоби отримала наукове обґрунтування ідея підвищеного щорічного оновлення стада корів до 25–30%. Цей принциповий висновок знайшов широке втілення як у системі планування скотарства, так і в масовій практиці радгоспів і колгоспів. Щорічне поповнення стада великою кількістю молодих корів надавало можливість здійснювати раціональний відбір за їх продуктивністю і

відтворювальною здатністю, починаючи з першої лактації, та заміну малопродуктивних і ялових корів усіх вікових груп первістками, які мали високі показники продуктивності. Це, у свою чергу, прискорювало темпи якісного вдосконалення стада корів у радгоспах і колгоспах. Результати цих досліджень знайшли відображення у численних публікаціях, серед яких: «Эффективность методов интенсификации животноводства» (1971) та «Воспроизводство стада на молочных фермах индустриального типа» (1978).

У рамках цієї ж проблеми – раціональної організації відтворення стада, вченим доведено необхідність створення спеціалізованих господарств із вирощування нетелей з детальним викладенням таких ключових питань організації цього типу господарств: галузева структура виробництва спеціалізованих господарств; організаційно-технологічні питання утримання та годівлі ремонтного молодняку; організація праці; кооперування господарств у системі фінансово-економічних взаємовідносин. Тільки в Україні були створені та функціонували більше ніж 500 господарств, спеціалізованих на вирощуванні нетелей, в яких утримувалось більш ніж 1,5 млн голів ремонтного молодняку. Вони реалізували колгоспам і радгоспам біля 400 тис. нетелей за рік. Ефективність цих господарств представлено в монографії «Спецгоспи по вирощуванню нетелей» (1976) та низці рекомендацій.

А.О. Омелянком виконано фундаментальні дослідження з питань організації племінної справи та порівняльної економічної оцінки порід великої рогатої худоби. Дані з вивчення ефективності виробництва молока при використанні різних порід худоби надали можливість автору рекомендувати чорно-рябу породу як основну при розведенні у приміських господарствах Лісостепової та Поліської зон України. Ці питання висвітлено в роботі «Экономическая оценка пород крупного рогатого скота методом анализа массовых данных» (1971), а пропозиції автора отримали практичне втілення в удосконаленні плану породного районування худоби в Україні.

Розроблялись питання інтенсифікації годівлі корів. За результатами досліджень була надана порівняльна економічна оцінка кормових культур та типів годівлі. Виявлено ефективність виробництва молока при різному співвідношенні кормів у раціонах.

Вченим досліджувалось питання підвищення ефективності використання основних виробничих фондів у молочному скотарстві, запропоновано оригінальну методику оцінки економічної ефективності капітальних вкладень. Отримали розробку основні напрями спеціалізації скотарства. Усі ці питання знайшли узагальнення в монографіях «Интенсификация молочного скотоводства» (1977), «Улучшение породных и продуктивных качеств скота» (1979).

У 1981 р. під редакцією А.О. Омеляненка побачила світ книга «Основы промышленной технологии производства продуктов животноводства», яка була допущена МСГ УРСР як посібник для аграрних технікумів. У цьому виданні питання технології тісно пов'язані з питаннями економіки та організації виробництва.

У подальшому під керівництвом ученого розроблено новий напрям інтенсифікації системи кормовиробництва. Суть якої полягала в наступному: у кормовому кліні вирощувались найбільш високоврожайні культури, які збирались тільки у фазах максимального накопичення поживних речовин для приготування високоякісного сіна, трав'яної різки, сінажу та силосу. У поєднанні з концентратами ці корми складали основу раціонів протягом року, що надало можливість регулювати рівень і повноцінність годівлі худоби за всіма необхідними показниками поживності.

Рекомендована система виробництва та використання кормів дала змогу збільшити вихід поживних речовин з одиниці площі культур, що збирались на силос, сіно, сінаж та трав'яну різку, на 25–30%, виробництво продукції на 15–20%, головним чином, за рахунок підвищення рівня та стабільності годівлі худоби. Це створювало умови для переходу кормовиробництва на промислову основу, виокремлюючи його в спеціалізовану галузь. Система не виключала використання в літній період зеленої маси багаторічних трав як білково-вітамінну добавку до основного раціону (силос, сінаж, солома, концкорми) («Корма из хранилищ – круглый год», 1980). Згодом цю систему ухвалено на засіданні науково-технічної ради МСГ СРСР, РРФСР та УРСР у 1980 р. і впроваджено в господарствах республік.

У 1989 р. за розробку енергозберігаючої технології консервування зерна й качанів кукурудзи підвищеної вологості А.О. Омеляненко спільно з колективом авторів-розробників удостоєно премії Ради Міністрів СРСР.

Учений брав участь у створенні української червоно-рябої молочної породи (Держ. премія України, 1993 р.), української м'ясної породи худоби.

У 1988 р. Андрія Оксентійовича обирають членом-кореспондентом ВАСГНІЛ, йому було присвоєно звання професора за спеціальністю «економіка і технологія виробництва продукції». У 1990 р. він стає академіком УААН, членом Президії академії, Заслуженим діячем науки і техніки України.

А.О. Омеляненко є автором понад 200 наукових праць. Він підготував 2 докторів і 7 кандидатів наук. За наукові досягнення вченого нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1986) і орденом «Знак Пошани» (1976), Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1979), медаллю «За доблесну працю» (1970).

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПЛЕМІННОГО ТВАРИННИЦТВА У РОКИ ВІЙНИ (1941–1945)

Кучер В.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Небезпека окупації території України німецькими військами змусили Раднарком УРСР вжити заходів щодо збереження тваринництва, в тому числі і порідного поголів'я. 11 серпня 1941 р. урядом була прийнята постанова «Про перегін, розміщення і підготовку до зимівлі евакуйованої худоби». Довгі

повторні перегони, несприятливі природно-кліматичні умови, відсутність достатньої кількості кормів, належних умов утримання, догляду, інфекційні і неінфекційні хвороби приводили до загибелі племінного поголів'я тварин. Та частина поголів'я, якій вдалося вижити і дістатись до місць тимчасового розташування була виснажена, нездатна для проведення експериментів, а отже і селекційно-племінної роботи. Наркомат землеробства СРСР у січні 1943 р. видав спеціальну постанову щодо виділення 120 т концентратів для племінних розплідників.

На основі матеріалів, отриманих за результатами проведеної організаційно-зоотехнічної роботи з племінними стадами держплемрозплідників, учені Українського науково-дослідного інституту тваринництва спільно з працівниками Наркомату землеробства УРСР розробили і представили урядовим органам проект постанови про заходи щодо збереження племінного поголів'я великої рогатої худоби, овець і свиней евакуйованих з України. У проекті містилися також пропозиції щодо забезпечення племінним поголів'ям колгоспів і радгоспів УРСР визволених від німецьких окупантів.

Проект був схвалений Раднаркомом УРСР і СРСР, покладений в основу постанови РНК СРСР від 9 лютого 1943 р. «Про збереження племінного поголів'я худоби колгоспів, держплемрозплідників евакуйованих з районів, тимчасово окупованих німецькими загарбниками». Згідно постанови, було визначено цілий ряд важливих заходів щодо збереження і раціонального використання племінного поголів'я евакуйованих з Української РСР державних племінних розплідників і племінних радгоспів. Уряд СРСР вважав за необхідне зобов'язати Раднарком, Наркомзем УРСР впорядкувати племінну роботу і налагодити методичне керівництво племінною справою в цілому. Зокрема, було рекомендовано організувати в 1943 р. селекційну роботу щодо прискореного відновлення миргородської породи свиней на базі гурту, що експонувався на Всесоюзній сільськогосподарській виставці (ВСГВ) перед війною і був вивезений на базу Хвалинського радгоспу Саратовської області. Деяко пізніше гурт свиней миргородської породи було передано Українському науково-дослідному інституту тваринництва для проведення селекційно-племінної роботи згідно рішення Раднаркому СРСР.

Цілком очевидно, що в контексті відновлення порідного тваринництва республіки, перспектив щодо виведення нових покращених порід, підвищення їх продуктивності, велику роль відіграв наказ народного комісара земельних справ Г.П. Бутенка від 7 квітня 1943 р. «Про збереження племінного поголів'я худоби колгоспів, держплемрозплідників, евакуйованих з районів УРСР, тимчасово окупованих німецькими загарбниками». Цей наказ було підготовлено на основі згадуваної нами постанови Раднаркому СРСР від 9 лютого 1943 р. Остання, як відомо, базувалася на матеріалах обстеження, проведеного ученими Українського науково-дослідного інституту тваринництва.

Наказом регулювалося питання щодо розміщення евакуйованих племінних тварин з України до республік і областей, що знаходилися в глибокому тилу СРСР. Зокрема, згідно наказу Градизький, Лебединський, Кобеляцький,

Мелітопольський державні племінні розплідники повинні були розміститися у Саратовській області, Полтавський племрозплідник у Куйбишевській області, а Молочанський ДПР, на території Азербайджанської РСР.

Оскільки, згідно вказівок Наркомзему УРСР Український інститут тваринництва опікувався вище згаданими та іншими держплемрозплідниками, дослідними тваринницькими станціями, на його керівництво покладалися певні зобов'язання. Зокрема, директор інституту Й.А. Даниленко спільно з директорами держплемрозплідників повинні були встановити суворий контроль за збереженням племінного поголів'я ДПР, дослідних станцій і організацій, що знаходилися в інших регіонах. Для забезпечення раціональної годівлі, правильного догляду, ветеринарно-зоотехнічного обслуговування племінних ферм необхідно було прикріпити фахівців, що прибули з України разом з племінними розплідниками. Усі заходи щодо збереження племінних тварин і покращення роботи племінних ферм держплемрозсадників мало здійснюватися спільно з місцевими земельними органами.

Керівники держплемрозплідників, дирекція інституту тваринництва зобов'язувалися наказом наркома землеробства до кінця травня 1943 р. забезпечити готовність тваринницьких ферм до утримання, догляду і збереження племінного молодняку. Фахівці мали розробити норми випоювання молоком молодняку, опрацювати інструкції для колгоспників щодо подальшої годівлі, встановити контроль за дотриманням правил по вирощуванню племінного молодняку.

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ

Литвиненко А.В.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

(м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

Особлива роль в інноваційній діяльності належить аграрній науці, яка поки що має залишки від того потенціалу, що був створений за часи всебічної, перш за все матеріальної, державної підтримки. І це дозволяє завершувати і передавати до впровадження у виробництво наукові розробки. Цей потенціал у найближчій перспективі буде вичерпано і більшість науково-дослідних закладів припинять своє існування.

Для розвитку аграрної науки важливе значення має не тільки збільшення обсягів державного фінансування, скільки налагодження економічних взаємовідносин між науковими установами і підприємствами – споживачами наукомісткої продукції. З цією метою слід запровадити систему захисту інтелектуальної власності на розробки аграрної науки і порядок розподілу доходів, отриманих внаслідок інновацій, між наукою і виробництвом.

Розвиток освіти у будь-якій країні значною мірою визначає не тільки рівень відтворення інтелектуального потенціалу суспільства, але й створює умови для здійснення науково-технічного та соціально-економічного прогресу. Тому освіта, як засіб визначення орієнтирів реформування галузей економіки та інших сфер діяльності, повинна мати випереджальний характер.

Загальні праці з історії аграрної освіти почали з'являтися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Серед найбільш відомих були такі дослідники як Бекетов В. А., Брунст В. Е., Колесов О. М., Мещерський І. М., Міклашевський І. М. та Щусев С. В., які, зазвичай, працювали службовцями в навчальних закладах або державних відомствах [1; 4].

Традиції вищої аграрної освіти знайшли відображення і у радянській історіографії. Значні матеріали для аналізу її історії знаходяться у монографіях Гатліха Г. А., Івановича К. А., Коропова В. М. та ін. [2; 3]

В сучасній українській історіографії питання аграрної освіти також не залишалося поза увагою дослідників, але, на жаль, кількість праць з цієї проблематики незначна. Так, серед них слід виділити такі як «Україна на зламі історичних епох. (Державотворчий процес 1995-1999 рр.)»; «Україна 1991-1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії)»; «Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду», автори яких на широкому історичному фоні розглядають події становлення незалежності української держави та вплив цього процесу на інші сфери суспільного життя, зокрема, розвиток аграрної освіти.

Проблеми аграрної освіти розглядаються не лише у спеціальних історичних дослідженнях. Ними займаються і дослідники, які працюють у галузі соціології, філософії, теорії державного управління, економіки, правознавства тощо. Так, важливі аспекти впливу суспільно-політичного та соціально-економічного життя України на її систему освіти розкриваються у праці Журавського В. С. «Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні». В цій монографії висвітлено проблеми розвитку вищої освіти в Україні, а також роль освіти в державотворенні та розвитку культури.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. почали з'являтися спеціальні дослідження про особливості та напрями розвитку системи вищої аграрної освіти. Так, праця Яблонського В. А. «Вища освіта України на рубежі тисячоліть: проблеми глобалізації та інтернаціоналізації» висвітлює нову концепцію аграрної освіти, включає короткий огляд історії сільськогосподарських вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, відображає проведення роботи щодо вдосконалення навчального процесу з використанням, в першу чергу, своїх здобутків та досягнень зарубіжної освіти.

Важливою також є колективна праця «Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення)», наукові інтереси якої фокусуються в сфері історії. Зокрема, у монографії зроблена спроба проаналізувати історичні основи виникнення, становлення і розвитку аграрної освіти і науки в Україні, дати характеристику її кількісних і якісних змін, їх тенденції, а також розкрити вітчизняний досвід роботи вищих аграрних

навчальних закладів [5].

Таким чином, аналіз стану наукової розробки проблеми розвитку аграрної освіти періоду незалежності України свідчить, що вона знайшла певне відображення у працях вітчизняних дослідників, проте ще не була предметом спеціального історичного дослідження.

Протягом історичного розвитку України становлення аграрної освіти відбувалось у певній залежності від рівня розвитку агропромислового комплексу та продуктивних сил в різних регіонах держави. У процесі реформування колгоспів і радгоспів, розвитку фермерства і орендних відносин, зміни структури владних структур відбулися перерозподіл фахівців та зміна їх кількості. Відповідно, сучасний рівень розвитку сільського господарства в Україні вимагає від аграрних вищих навчальних закладів переглянути та привести у відповідність до сучасних вимог збалансованість між попитом і пропозицією фахівців на ринку праці, уточнити діючий перелік спеціальностей і спеціалізацій, здійснювати пошук нетрадиційних підходів до організації навчально-виховного процесу з урахуванням запровадження ринкових відносин та різних форм власності.

Джерела та література

1. *Бекетов В. А.* Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию / В. А. Бекетов. – СПб. : тип. В. Киршбаума, 1900. – 116 с.
2. *Гатлих Г. А.* Сельскохозяйственные вузы СССР / Г. А. Гатлих. – М. : Высш. школа, 1965. – 368 с.
3. *Иванович К. А.* Сельскохозяйственное образование в СССР / К. А. Иванович. – М. : Сов. наука, 1958. – 240 с.
4. *Колесов А.* Низшие сельскохозяйственные школы / А. Колесов. – Х. : тип. В. Киршбаума, 1894. – 425 с.
5. *Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення) / Д. О. Мельничук, М. В. Зубець, Л. Ю. Беренштейн [та ін.].* – К. : видав. центр НАУ, 2004. – 144 с.

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР (1946–1956)

Мазуренко Т.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Для теперішнього часу важливим є висвітлення й аналіз галузевих науково-організаційних процесів, що відбувалися в радянській Україні, а також їх наслідків. Саме у повоєнний період вітчизняна аграрна наука отримала значний новий поштовх для подальшого розвитку.

Слід підкреслити, що аграрна наука України, яка тривалий час потерпала від жорсткої плановості, централізації, політичної залежності, попри безліч перешкод накопичила потужний науковий потенціал. Станом на кінець 1956 р. в науково-дослідних установах Міністерства сільського господарства УРСР працювало близько 1,5 тис. співробітників, серед них 15 академіків і членів-кореспондентів АН УРСР і ВАСГНІЛ, 35 докторів і 516 кандидатів наук. Вчені досягли вагомих результатів у різних галузях сільськогосподарської науки, таких як селекція, рослинництво і землеробство, тваринництво і ветеринарія,

лісівництво і агролісомеліорація, гідротехніка і меліорація, ґрунтознавство та агрохімія, фізіологія живлення рослин [1, с. 14].

Лісове господарство України внаслідок діяльності мережі науково-дослідних лісових і лісомеліоративних станцій та лісництв, які об'єднував Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації (м. Харків), працювало в 1956 р. за генеральним планом підвищення продуктивного господарювання. Велике значення у розвитку лісового господарства, зокрема для обґрунтування віку вирубування лісу, мали виконані дослідження перебігу росту насаджень основних деревних порід України, таксації приросту, виходу та сортності сортиментів лісу. Багато уваги приділялося розробці способів вирубування догляду і вирубування головного користування в рівнинних і гірських лісах. Окрім того, вченими були складені перспективні плани лісокористування. Науковці запропонували рекомендації з питань економіки лісового господарства та лісовпорядження. На основі досліджень біологічних, екологічних та лісоутворювальних властивостей понад 150 видів місцевих дерев і кущів було підбрано найбільш придатні з них для захисних лісонасаджень в агролісомеліоративних районах України. Також було розроблено комплексні питання захисного лісорозведення на зрошуваних землях південних областей [1, с. 16–17].

Інститут лісівництва проводив комплексні дослідження лісових культур УРСР. З метою підвищення захисних властивостей і продуктивності лісових та полезахисних смуг і лісів степової та лісостепової зони УРСР Інститутом на чолі з акад. П. С. Погребняком проведені розробки та запропоновані практичні заходи щодо створення лісових смуг для кліматичних районів УРСР. За результатами вивчення взаємодії основних деревних порід в різних кліматичних регіонах України та аналізу існуючих лісонасаджень розроблені типи лісових культур, складено і видано покажчик «Типы лесных культур для площадей Гослесфонда УССР» (Лавріненко Д.Д., Флоровський А.М., Ковалевський А.К.). Запропоновано метод гніздової посадки сосни на пісках, а також проведено експериментальні роботи по насажденню на нижньодніпровських пісках дерев і кущів, що ростуть в піщаних пустинях азійського регіону. Одержані перспективні гібриди й поліплоїдні форми тополь. [2, с. 38].

Отже, слід відзначити цінність та значення наукової діяльності для лісового господарства у 1946–1956 рр., які являють собою основу сучасної національної аграрної науки.

Джерела та література

1. *Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках* : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш [та ін.] ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 886 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 75).

2. *Історія Національної академії наук України. 1946–1950/* О. С. Онищенко, Л. М. Яременко, С. В. Старовойт [та ін.] ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України, Ін-т архівознавства, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – Ч. 1 : Док. і матеріали. – 848 с. – (Джерела з історії науки в Україні).

Е.Е. ПЕНІОНЖКЕВИЧ – ТАЛАНОВИТИЙ УЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ ПТАХІВНИЦТВА: ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Мельник В.В.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

Нинішнього року виповнюється 110 років від дня народження всесвітньовідомого вченого в галузі птахівництва, доктора біологічних наук, професора Ераста Ерастовича Пеніонжкевича, який народився 7 травня 1907 року у м. Гродно. У м. Сергеев Посад (Російська Федерація) на двоповерховому цегляному будинку за номером 18, що по вулиці Птицеградська, встановлено меморіальну дошку, на якій зазначено: «Здесь жил крупный учёный-биолог, заслуженный деятель науки Российской Федерации, почётный президент Всемирной научной ассоциации по птицеводству – профессор Пенионжкевич Эраст Эрастович (1907–1986)». Згадуючи видатного вченого, ми не можемо не відмітити, що його наукова діяльність починалась в УСРР. Так, після закінчення Любенської сільськогосподарської школи (1923–1925) Е.Е. Пеніонжкевич навчався у Харківському зоотехнікумі (вінфактично діяв за статутом вищої школи). У 1929 р. Ераст Ерастович закінчив вказаний заклад, якому в цьому самому році було надано статус вищого навчального закладу і назву Харківський молочно-зоотехнічний інститут (вона зберігалась до 1932 р.) У період 1929–1932 рр. Е.Е. Пеніонжкевич працював завідувачем аграрним відділенням і викладачем Старобельського зоотехнікуму, потім інспектором Укрптахотресту, а за сумісництвом викладав у Агроіндустріальному і Харківському ветеринарному інститутах, був деканом факультету птахівництва Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, завідувачем кафедри інкубації і розведення тварин.

Звичайно успішна науково-винахідницька і організаційно-громадська діяльність Ераста Ерастовича в УСРР не могла залишити поза увагою урядовців і вчених, які координували виконання рішень КП(б)У щодо наукового забезпечення птахівництва в СРСР. У 1930 р. за рішенням Наркомзему у м. Загорськ було створено Науково-дослідний інститут птахівництва і птахопромисловості, до якого в 1935 р. запросили працювати Е.Е. Пеніонжкевича. У 1936 р. він одержав ступінь кандидата наук, а в 1941 р. – захистив докторську дисертацію «Морфологические и физиологические показатели, определяющие ход эмбрионального процесса у домашних птиц».

Видатною подією в житті вченого було його обрання у 1966 р. президентом Всесвітньої наукової асоціації по птахівництву (ВНАП). У цей період у Києві відбувся XIII Всесвітній конгрес з птахівництва, в якому взяли участь учені, фермери, птахівники-аматори та інші з 49 держав світу. Свої обов'язки на посаді президента ВНАП професор Е.Е. Пеніонжкевич виконував з 1 січня 1967-го упродовж чотирьох років. За його ініціативи було організовано щорічні засідання Виконкому ВНАП, на яких розглядали важливі проблеми світового птахівництва, а це дозволило розширити обмін науково-технічною інформацією

серед держав. З 1970 р. Е.Е. Пеніонжкевич був почесним президентом ВНАП, членом виконкому радянського відділення цієї асоціації.

Основні наукові дослідження Е.Е. Пеніонжкевича були спрямовані на розробку методів збільшення виводимості яєць сільськогосподарської птиці і зниження ембріональної смертності, підвищення продуктивності птиці в різних кліматичних зонах СРСР та ін. Він обґрунтував необхідність і доцільність створення системи одержання, розмноження і впровадження гібридної птиці у виробництво, пов'язав у єдиний комплекс роботу селекційних центрів (при науково-дослідних установах), племінних заводів, репродукторів I II порядків з товарними господарствами. Ця структура існує і нині.

Упроваджуючи у виробництво результати досліджень, поширюючи знання з птахівництва, професор Е.Е. Пеніонжкевич публікував статті, брошури, підручники, навчальні посібники, рекомендації, читав лекції, виступав з науково-практичними доповідями тощо. Загалом він є автором понад 300 робіт, виданих в СРСР і закордоном.

Таким чином, дослідження науково-практичної, винахідницької, викладацької і організаційно-громадської діяльності професора Е.Е. Пеніонжкевича свідчать про вагомий внесок ученого у розвиток птахівництва як у СРСР, так УССР/УРСР.

АГРАРНИЙ АСПЕКТ У ТВОРЧОСТІ КНЯЗЯ О.С. КУДАШЕВА

Милостян Ю.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Сьогодні вітчизняна аграрна наука прагне мати свою справжню історію, а не скореговану за радянських часів. У зв'язку з цим, вже понад п'ятнадцять років при Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України працює Інститут історії аграрної освіти, науки і техніки, що займається вивченням різних галузевих аспектів. За час існування репрезентовано багато забутих або викреслених на догоду політиканству здобутків аграрної науки і освіти України в контексті діяльності її визначних представників, окремих науково-дослідних установ та галузевих вищих навчальних закладів через підготовку і видання різнопланової наукової продукції.

Серед різних проблем, що досліджуються Інститутом сьогодні, на значну увагу заслуговує особистість князя Олександра Сергійовича Кудашева (1872–1917) відомого у вітчизняній історії творця і першого пілота літака, сконструйованого в Україні і випробуваного 23 травня 1910 р. у Києві. Він прожив коротке, але насичене і багатогранне земне життя. Нажаль, в переважній більшості його знають як піонера вітчизняного літакобудування. Але про те, що він залишив значний слід в аграрній науці знають далеко не всі. Першим з цього приводу висловився у своїй публікації академік В.А. Вергунов [1]. Виявилось, що О.С. Кудашев був колегою і послідовником відомих вітчизняних вчених-

аграріїв: С.Л. Франкфурта і П.Р. Сльозкіна. Приміром, його перша наукова праця аграрного спрямування «До питання про визначення засвоєння фосфорної кислоти», яка побачила світ у 1905 р. доводить, що агрономічними питанням князь системно почав займатися з 1903 р., працюючи безпосередньо у Києві. Восени 1905 р. О.С. Кудашев поряд з проведенням досліджень по всій чорноземній смузі Росії, відібрав зразки глинисто-чорноземного ґрунту біля станції Митрофанівка поблизу хутору Граків Богучарського повіту Воронежської губернії. Він зробив детальний опис технологічних прийомів з вирощування озимої пшениці.

Слід відзначити, що у тому ж році князь Кудашев особисто відібрав зразки лісового чорнозему біля с. Кам'янка Єлісаветградського повіту Херсонської губернії, розташованому на кордоні з Чигиринським повітом Київської губернії, та глинистого чорнозему поблизу с. Кам'янка Житомирського повіту Волинської губернії. Відомо ще близько 60 місць, де він перебував з метою відбору зразків ґрунтів протягом 1903 р. у різних місцевостях чорноземної смуги Європейської частини Російської імперії. Ймовірно, що він був керівником всіх операцій з відбору зразків ґрунту, яких згодом було лабораторно проаналізовано близько п'ятдесяти.

Вдалося довести, що так званий київський період життя та творчості князя О.С. Кудашева, з 1903 до 1908 рр., характеризується високою дослідницькою активністю саме в аграрній сфері. Про що, насамперед, свідчать його публікації у провідних на той час галузевих періодичних виданнях, таких як «Журнал опытной агрономии» і «Хозяйство».

Аграрний аспект в творчості князя О.С. Кудашева, умовно можна поділити на чотири напрями наукових інтересів, а саме: агрохімія, аграрна економіка, ґрунтознавство і загальне землеробство.

Першим доробком з питань агрохімії стала стаття в «Журнале опытной агрономии» за 1905 р. «До питання про визначення засвоєння фосфорної кислоти», у якій ним були представлені загалу результати досліджень відібраних раніше зразків чорноземів на предмет рівня родючості відповідно до географічного розташування територій відбору. Отримання цих даних базувалось на революційній на той час ідеї закономірності щодо рівня родючості в залежності від вмісту і ступеня розчинності: «... найродючіші місцевості чорноземної смуги співпадають з місцями найбільшої розчинності фосфорної кислоти в 0,5% шавлевої кислоти...». У результаті було вперше складено карту-схему, що відображала цю залежність та пояснювала закономірності, що прослідковувалися, стосовно отримання відповідного рівня врожаїв польових культур.

Ці напрацювання князя О.С. Кудашева щодо визначення вмісту фосфорної кислоти не могли залишитись без уваги з боку тогочасних провідних науковців і стали пріоритетними для хімічної лабораторії та контрольно-насіenneвої станції Південноросійського товариства заохочення землеробства та сільськогосподарської промисловості або Київського землеробського синдикату, що була заснована видатним ученим-аграрієм професором П.Р. Сльозкіним 1 березня 1897 р., а згодом, в середині 1900 р., була очолена не менш видатним

вченим і організатором галузевої науки С.Л. Франкфуртом.

У ході цієї роботи, а також у лабораторії загального землеробства при кафедрі часткового землеробства КПІ Кудашев продемонстрував прекрасні знання ще й з геології та мінералогії. Згодом, завдяки своїй наполегливості, цілеспрямованості і багатопрофільності ним засновано у 1904 р. було його власну агрохімічну лабораторію в м. Київ.

Наведена наприкінці першої агрохімічно-грунтознавчої публікації князя О.С. Кудашева двохсторінкова анотація німецькою мовою своєю тогочасною новизною та актуальністю принесла автору заслужене визнання у фаховому середовищі не лише Російської імперії, але і Європи.

Джерела та література

1. *Вергунов В. А.* Невідомі сторінки державної служби та аграрне експериментаторство князя О. С. Кудашева у київській період життя та творчості (До 145-річчя від дня народження) / В. А. Вергунов // Питання історії науки і техніки. – 2017. – № 1. – С. 47–66.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЇ ТРИТИКАЛЕ ОЗИМОГО НА НОСІВСЬКІЙ СЕЛЕКЦІЙНО-ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ *Москалець В.В.¹, Москалець В.І.², Піка Ю.М.², Буняк Н.М.², Москалець Т.З.¹*

*¹Білоцерківський національний аграрний університет
(м. Біла Церква Київської області, Україна)*

*²Носівська селекційно-дослідна станція Миронівського інституту пшениці
імені В.М. Ремесла НААН України (с. Дослідне Носівського району
Чернігівської області, Україна)*

Критерієм національної безпеки є спроможність держави ефективно нарощувати виробництво продовольчого й фуражного зерна, яке повинне бути сталим. При цьому у стабілізації зернового балансу повинні відігравати роль не лише культури-лідери та сорти-рекордсмени, а й сорти-трудівники, які здатні повною мірою використовувати наявні ресурси і проявляти резистентність до несприятливих абіотичних і біотичних стресів довкілля. До сортів-трудівників варто віднести і тритикале – штучно створений людиною ботанічний рід шляхом рекомбінації хромосомних комплексів пшениць і жита. Унікальне поєднання цінних селекційно-господарських ознак, а саме: стабільний потенціал урожайності і якості зерна, посилені адаптивні властивості, комплексний імунітет проти епіфіто- та ентомофітопаразитів, характеризує цю культуру як потужний рушій сталого розвитку та стабілізації зернового господарства в екстремальних умовах.

Зусиллями вітчизняних науковців (здебільшого Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (ІР ім. В.Я. Юр'єва НААН), Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла НААН (МІП ім. В.М. Ремесла), Селекційно-генетичним інститутом Національного центру насіннєзнавства та сортовивчення НААН, ННЦ «Інститутом землеробства НААН», Носівської селекційно-дослідної станції МІП ім. В.М. Ремесла НААН та ін. створені і занесені до Державного реєстру сортів рослин України 26 сортів озимого і 14 ярого

тритикале зернового напрямку використання. За даними ІР ім. В.Я. Юр'єва НААН загальна площа під посівами тритикале в Україні становить близько 300 тис. га.

На Носівській селекційній дослідній станції вперше селекційна робота з тритикале розпочалася в 1992 р. При створенні вторинних тритикале гексаплоїдного рівня вивчався широкий генофонд первинного і вторинного тритикале для включення в схеми схрещувань; створювалися робочі колекції за резистентністю до несприятливих чинників довкілля, урожайністю і якістю зерна та іншими господарсько-цінними і селекційними ознаками і властивостями. З використання методу гібридизації (внутривидової) був напрацьований різноплановий вихідний матеріал вторинного тритикале, що дає широкі можливості для виконання доборів у різних селекційних напрямках. Але на початку одержаних результатів найбільшу практичну цінність мали гібриди, в генотипі яких домінували гени від вихідного матеріалу ІР ім. В.Я. Юр'єва НААН: АД 3/5, АД 201, АД 206, АД 60, № 1364/93, АД 285 та ін. За короткий час на Носівській селекційно-дослідній станції вдалося вирішити низку важливих наукових і практичних питань: створити вихідний матеріал з комплексною резистентністю проти несприятливих біотичних стресів; підвищити рівень зимо-, морозо- та посухостійкості, стійкості проти вилягання, осипання і проростання зерна в колосі; сформувати високопродуктивні сорти для інтенсивного, органічного і адаптивного землеробства.

Впродовж 1993–2004 рр. на Державне сортовипробування було передано 7 сортів, два з яких були занесені до Державного реєстру сортів рослин України (Славетне, 2004; ДАУ 5, 2008), два було офіційно визнано перспективними по Чернігівській області (Августо і Ягуар); також до Національного центру генетичних ресурсів рослин України було передані лінії, дві з яких включені до генетичного банку рослин України (Чаян і Пшеничне); з 2000 по 2016 рр. створено перспективні лінії для подальшої селекції (ПС_1-12; ПС_2-12; ПС_3-12; ПС_4-12; ПС_5-12; Черноколосо, Зерноукісне, Славетне поліпшене, ПС_6-12; УП_1-12; ЛЧ/97 та ін.).

Коротка характеристика деяких генотипів вторинного тритикале ($2n = 42$) за селекційними і господарсько-цінними ознаками і властивостями:

Ягуар: сорт зернового напрямку використання для органічного і адаптивного землеробства, виділений шляхом індивідуального відбору з гібридної комбінації ♀(♀АД 285 x ♂NE 312) x ♂Dagro (автори: В.І.Москалець, В.В. Москалець, Ю.М. Піка). Цей сорт середньостиглий, озимого типу розвитку, рослини висотою – 115–130 см, середньостеблові). Маса 1000 зерен – 43–47 г, потенційна насіннева продуктивність – 6,5 т/га.

Еллада: сорт зерно-кормового напрямку використання для інтенсивного землеробства, створений шляхом індивідуального відбору з гібридної популяції ♀(♀№ 1364/93 x ♂NE 312) x ♂№ 1318/93 (автори: В.І.Москалець, В.В. Москалець, Ю.М. Піка). Цей сорт середньопізній, озимого типу розвитку. Рослини цього сорту висотою – 90–95 см, короткостеблові). Маса 1000 зерен – 37–46 г, натура зерна – 680 г/л. Потенційна насіннева продуктивність – 5,5–6,5

т/га.

Славетне: сорт зернового напрямку використання для органічного і адаптивного землеробства, виділений шляхом індивідуального відбору з гібридної комбінації ♀(♀Августо х ♂Ягуар) х ♂№ 1364/93 (авторське свідоцтво № 0489; автори: В.І. Москалець, В.В. Москалець, Г.П. Іллічов, М.Д. Горган). Цей сорт середньостиглий, озимого типу розвитку. Рослини цього сорту висотою – 115–118 см, середньостеблові). Маса 1000 зерен – 55–59 г, натура зерна – 710–716 г/л, потенційна насіннева продуктивність – 6,5–9,5 т/га.

Чаян: сорт зернового напрямку використання для інтенсивного землеробства, виділений шляхом індивідуального відбору з гібридної комбінації ♀(♀Августо х ♂Ягуар) х ♂К–9844/93 (авторське свідоцтво № 520; автори: В.І. Москалець, В.В. Москалець, Т.З. Москалець). Цей сорт середньопізній, короткостебловий (95–98 см), маса 1000 зерен – 40–45 г, натура зерна – 680 г/л, потенційна насіннева продуктивність – 7,5 т/га.

Є.З. ПЕТРУША (1938–2015) – ВЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ТВАРИННИЦТВА Москальова Н.П.

*Харківський національний технічний університет сільського господарства
імені Петра Василенка (м. Харків, Україна)*

Євген Захарович Петруша народився 29 серпня 1938 р. в м. Лісозаводськ Приморського краю у сім'ї військовослужбовця. Закінчив зоотехнічний факультет Білоцерківського сільськогосподарського інституту у 1962 р., одержав диплом вченого зоотехніка (після захисту диплому по спеціальності «зоотехнія» йому була присвоєна кваліфікація вченого агронома). По закінченню інституту працював головним зоотехніком колгоспу «Прогрес» Черкаської області (1962–1964), старшим науковим співробітником відділу тваринництва Черкаської державної обласної дослідної сільськогосподарської станції (1964–1968), головним зоотехніком колгоспу «Україна» Черкаської області (1968–1969).

Впродовж 1969–1971 рр. він навчався в аспірантурі при науково-дослідному інституті тваринництва Лісостепу та Полісся УРСР (м. Харків), по закінченню якої успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Дослідження з технології машинного доїння корів у стійлах». У 1971–1972 рр. працював заступником директора, потім до 1976 р. директором дослідного господарства «Кутузівка» НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР, старшим науковим співробітником (1976–1983), завідувачем відділу технології утримання і гігієни сільськогосподарських тварин (1983–1998) і відділу технології виробництва молока (1998–2000) Інституту тваринництва УААН.

У 1980 р. йому було присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника по спеціальності «Технологія виробництва продуктів тваринництва». У 1998 р. Євген Захарович Петруша успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеню доктора сільськогосподарських наук із

спеціальності – 06.02.04 – технологія виробництва продуктів тваринництва на тему «Експериментальне обґрунтування параметрів утримання молочних корів». Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України у 2002 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

З 2000 р. вів науково-педагогічну діяльність: був завідувачем кафедри механізації і проектування тваринницьких підприємств, професором кафедри технології переробки продукції тваринництва і технологічного сервісу Харківської державної зооветеринарної академії (2000–2004), з листопада 2004р. за сумісництвом, а з січня 2005 р. в основному складі – на посаді професора кафедри механізації тваринницьких ферм (тепер кафедра технічних систем і технологій тваринництва ім. Б.П. Шабельника) Харківського національного технічного університету сільського господарства імені П. Василенка, був членом спеціалізованої ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій із спеціальності 06.02.04. – «Технологія виробництва продуктів тваринництва» в Інституті тваринництва УААН, з 2009 р. – членом технічного комітету стандартизації ТК 158 «Тваринництво: технології, племінна справа, відтворення», з 2011 р. – членом експертної комісії НААН України по рецензуванню тематики НДР інститутів агропромислового виробництва України.

Є.З. Петруша брав активну участь у наукових дослідженнях з розробки та впровадження прогресивних промислових технологій виробництва тваринницької продукції, режимів природного і штучного освітлення та мікроклімату тваринницьких приміщень, моціону корів, підготовки нетелів до лактації і машинного доїння, удосконалення технології прив'язного утримання молочної худоби, обґрунтування і розробки основних положень проекту на створення ферми-автомата майбутнього «ФАМ-800».

Він є автором понад 300 наукових, науково-методичних праць, зокрема 15 книг, 4 підручників, 15 авторських свідоцтв і патентів на винаходи; науковим керівником 1 докторської та 4 кандидатських дисертацій. Офіційний опонент багато чисельних дисертацій (у його звіті за роботу в 2005–2012 рр. відмічено, що він був опонентом 5 докторських та 11 кандидатських дисертаційних робіт).

Працюючи в ХНТУСГ, вів навчальні дисципліни «Технологія виробництва продукції тваринництва», «Тваринництво», «Технічні системи і технології тваринницьких ферм».

За господарсько-договірною тематикою приймав участь у виконанні науково дослідної роботи для Міністерства аграрної політики по розробці технологічних карт із виробництва продукції тваринництва і для ВАТ «Насінневе» Кегичівського району Харківської області з удосконалення технологічних, інженерних та організаційних рішень виробництва тваринницької продукції, учасник ряду дорадницьких програм. Наукові дослідження під час роботи в університеті були пов'язані з обґрунтуванням параметрів безприв'язного утримання молочної худоби.

Є.З. Петруша користувався значною повагою своїх колег, авторитетом у студентської молоді.

Євген Захарович обирався депутатом місцевих рад Черкаської та Харківської областей, відзначений рядом нагород. Нагороджений трудовою відзнакою Мінагрополітики України «Відмінник аграрної освіти і науки» (III ступеню у 2003 р. та II ступеню (2008 р.). Мав ряд інших нагород.

Помер 29 липня 2015 р., м. Харків.

РОЗВИТОК ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗЕМЛЕРОБСТВІ ПІД ЕГІДОЮ МІНІСТЕРСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР У 1962–1969 рр.

Муска М.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Необхідність удосконалення управління наукою, поліпшення і подальшого розвитку науково-дослідних робіт, підвищення теоретичного рівня досліджень та впровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду в аграрній сфері зумовила потребу в удосконаленні керівного й координуючого центру у галузі сільськогосподарської науки. При черговій реорганізації управління сільським господарством відповідно до постанови ЦК КПУ та РМ УРСР № 487 від 4 травня 1962 р. УАСГН ліквідували і всі науково-дослідні установи безпосередньо підпорядкували МСГ УРСР, яке здійснювало керівництво як галузевими науково-дослідними установами, так і вищими навчальними закладами.

За безпосередню координацію наукової діяльності при МСГ УРСР відповідало Управління науки, пропаганди і впровадження передового досвіду (з 1965 р. – Головне управління сільськогосподарської науки), а також створена у 1962 р. Вчена рада, яка виконувала завдання щодо підготовки пропозицій з вирішення найважливіших справ для подальшого розвитку сільськогосподарської науки і всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Згідно з постановою РМ УРСР № 887 від 10 квітня 1962 р. Вчена Рада МСГ УРСР мала секцію землеробства і рослинництва, яка здійснювала координацію наукових досліджень за профілем з посиленням комплексності і використання досягнень у споріднених галузях науки.

За постановою ЦК КП і РМ УРСР № 643 «Про заходи з поліпшення діяльності Академії наук УРСР» від 28 травня 1963 р. з метою подальшого поліпшення та централізації керівництва найважливішими науковими дослідженнями, концентрації наукових сил і засобів у вирішенні проблем виробництва, ЦК КПРС і РМ СРСР визначено основні напрями та координацію наукових досліджень в УРСР.

Український науково-дослідний інститут землеробства визначили методичним і координаційним центром з удосконалення землеробства та сівозмін, а керівником проблеми «Розроблення і впровадження у виробництво системи сівозмін» – кандидата сільськогосподарських наук В.О. Пастушенка. Наукові дослідження здійснювали за всіма темами плану з виконанням координаційно-методичних нарад, у тому числі і з розроблення раціональних

сівозмін. Уточнено відомчу тематику наукових досліджень та додатково внесені теми дослідження сумісного застосування мінеральних і органічних добрив (органо-мінеральні сумішки та земляні компости з гноєм) у сівозмінах.

Загалом МСГ УРСР створено Координаційно-методичні Комісії з наступних проблем у землеробстві: «Розроблення і впровадження у виробництво системи сівозмін» (керівник – кандидат сільськогосподарських наук В.О. Пастушенко), «Розроблення і впровадження системи обробітку ґрунту в сівозмінах» (керівники – кандидати сільськогосподарських наук Ф.А. Попов, А.М. Мельничук), «Розроблення і впровадження системи удобрення сільськогосподарських культур у сівозмінах» (керівники – академік УАСГН П. А. Власюк і член-кореспондент УАСГН П.О. Дмитренко), «Захист сільськогосподарських культур у сівозмінах від шкідників і хвороб» (керівник – академік УАСГН В.П. Васильєв).

У 1965 р. значну роботу з розроблення ефективних сівозмін під керівництвом кандидата сільськогосподарських наук В.О. Пастушенка виконували науково-дослідні установи МСГ УРСР. Зокрема, лабораторія сівозмін Українського науково-дослідного інституту землеробства за темою: «Розроблення наукових основ побудови зерно-просапних польових сівозмін для Лісостепу і Полісся УРСР» та лабораторія агрохімії за темою: «Наукові умови ефективного застосування добрив і розроблення системи удобрення у сівозмінах для зон Полісся і Лісостепу УРСР»; відділ агротехніки овочевих і баштанних культур Українського науково-дослідного інституту овочівництва і картоплі за темою: «Розроблення системи удобрення і сівозмін для овочевих і баштанних культур»; відділ рільництва Українського науково-дослідного інституту рослинництва, селекції та генетики ім. В.Я. Юр'єва за темою: «Розроблення польових сівозмін» та лабораторія агрохімії і ґрунтової мікробіології за темою: «Дослідження умов ґрунтового живлення сільськогосподарських культур в інтенсивних просапних сівозмінах з метою ефективнішого використання добрив і регулювання мікробіологічних процесів, які покращують азотний режим ґрунту»; відділ землеробства та група боротьби з бур'янами Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства за темою: «Розроблення агротехнічних основ побудови сівозмін для зрошуваного землеробства» та лабораторія агрохімії і фізіології рослин і група масових аналізів за темою: «Розроблення системи удобрення у сівозмінах на зрошенні».

Упродовж 1962–1969 рр. розвиток дослідної справи у вітчизняному землеробстві під егідою МСГ УРСР позначився подальшим розширенням та впорядкуванням мережі галузевих науково-дослідних установ, їх рівномірного географічного розташування, що сприяло охопленню науковими дослідженнями всіх регіонів країни. Цей період відзначився розширенням тематики науково-дослідних робіт, зростанням відсотку наукових досліджень у землеробстві, посиленням їх дії на підвищення урожайності, продуктивності та економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур. Здобутками цього періоду є розширення мережі галузевих науково-дослідних інститутів та поглиблення науково-дослідної роботи у зональному розрізі.

Під керівництвом Координаційно-методичної комісії та за сприяння керівника проблеми «Розроблення і впровадження у виробництво системи сівозмін» – кандидата сільськогосподарських наук В. О. Пастушенка встановлено та рекомендовано кращі попередники зернових, кормових, овочевих культур у високопродуктивних сівозмінах; визначено ефективні сівозміни з чистим та зайнятими парами і багаторічними травами для різних ґрунтово-кліматичних зон УРСР.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТВОРЕННЯ УМАНСЬКОЇ ФІЛІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

Нижник С.В.

Уманський національний університет садівництва (м. Умань)

На початку ХХ століття вчені-аграрії розпочали організовувати структуру, яка змогла б консолідувати науковий потенціал аграрного сектору держави з метою існування в країні особливого автономного об'єднання з вирішення наукових питань сільського господарства та координації наукової сільськогосподарської праці для кращого використання досвіду науки в аграрній галузі. Воно підпорядковувалося б заснованому наприкінці 1917 р. в м. Києві відомству – Міністерству земельних справ (МЗС), яке при швидкоплинній зміні урядів носило різні назви і по-різному виконувало свою діяльність. Так, наприкінці 1918 р. було засновано Сільськогосподарський вчений (згодом науковий) комітет України (СГВ(Н)КУ) при Міністерстві земельних справ, який розпочав діяльність саме з відродження науково-дослідних установ. Його було створено у 1918 р. одночасно з Комітетом сільськогосподарської освіти [1].

СГНКУ в своїй праці спиралася, в значній мірі, на працю місцевих органів Комітету, якими є його місцеві Філії, створені відповідно до Інструкції про організацію та діяльність філій СГНКУ [2]. Як результат, були створені філії: Уманська (голова П. Крижевський), Вінницька (в. о. голови, проф. В. Допельмаєр), К.-Подільська (в. о. голови доц. С. Городецький), Волинська (голова М. Кудрицький), Київська (в. о. голови, проф. С. Веселовський), Полтавська.

У СГНКУ 14 серпня 1920 р. відбулася нарада щодо організації Уманської філії Сільськогосподарського наукового комітету України. У нараді взяли участь: О. Яната (голова), М.І. Данилевський (в. о. Вченого секретаря), Н. Петренко (помічник Вченого секретаря), О.К. Філіповський (завідувач Уманською дослідною станцією). Першочерговим завданням якої було в'яснити: 1) принциповий бік справи: чи є потреба організації філії в Умані, чи не переоцінюються можливість такої організації і чи місцеві обставини взагалі сприяють існуванню філії; 2) практичний бік справи: які наукові місцеві сили зараз можна буде притягти до роботи, і в зв'язку з тим, які саме Секції філії можуть в першу чергу розпочати роботу.

Заслухавши виступ О. Янату про організацію Уманської філії

Сільськогосподарського наукового комітету України, який зазначив що «...Комітет не має на думці неодмінно пристосовувати філії до старих адміністративних меж (губерній чи повітів), а закладати їх відповідно природних районів, а в першу чергу там, де місцеві обставини і присутність на місці наукових сил забезпечують роботу філії. Організація такої філії в Умані є першою спробою в згаданім напрямку...» [3].

У своїй доповіді завідувач Уманською дослідною станцією О.К. Філіпповський наголошує, що Уманський район дійсно є окремий економічний район з характерними особливостями свого стану промислового і загального економічного розвитку. Тому він заслуговує на спеціальне дослідження, і організація Філії є бажана. Крім того, існування в Умані на протязі довгих років старої школи Хліборобства і садівництва лишило по собі гарні наслідки: є на місці значна кількість наукових сил і спеціальних закладів, які можуть бути використані при організації Філії. Значна кількість наукових сил купчиться навколо новоутвореного в Умані Народного Університету (природничий відділ), які також можуть бути відповідно використані. Розуміється, Філія повинна студіювати і досліджувати в першу чергу умови місцевого району. О.К. Філіпповський повідомив, що в Умані на Дослідному полі організується спеціальна лабораторія, пристосована до різних наукових праць і дослідів, на дослідному полі, крім того, є уже організована контрольна-насіннава станція. Всіма цими закладами можна буде скористуватися для роботи Філії.

Після обміну думок Нарада визнала принципово потрібним і фактично можливим організацію Уманської філії СГНКУ. Виділено і ряд Секцій і тих осіб, що можуть бути притягнені до роботи в них: 1) Зоологічна секція: ентомології (підсекція) – З. Головянка (ентомолог, працював на той часв Повземвідділі, завід. лісов. ст.); бджільництво і шовківництво(підсекція) – І. Корабльов (школа Садівництва); зоотехнічна (підсекція) – П.Г.Новосельцев (вчитель школи Садівництва) та Д. Шапіро (зоотехнік, Уманська дослідна станція). 2) Ботанічна секція –П.В. Крижевський (вчитель школи Садівництва), Муравйов (вчитель школи Садівництва) та підсекція Садівництво і огородинство –С. М. Вуколов (Уманська школа хліборобства і садівництва) та Д. Кіркапуло (Уманська школа хліборобства і садівництва). 3) Секція Дослідної агрономії – О.К. Філіпповський (завідувач Уманською дослідною станцією). 4) Економічна секція – І.І. Макаревич (вчитель школи Садівництва). 5) Лісова секція – З. Головченко (лісничий Маньківського лісництва). 6) Секція Народного Господарства – П. П. Курінний. 7) Метеорологічна секція – О. В. Федоров [3].

Відносно розмірів району, якими має обслуговуватися Уманською філією Сільськогосподарського наукового комітету України, Нарада погодилася з думкою О. К. Філіпповського, що в склад Уманського району природно входять і економічно зв'язані такі повіти: Уманський, Таращанський, Звенигородський, Балтський, Гайсинський та Елисаветський.

Головою Уманської філії СГНКУ було призначено П.В. Крижевського, якого знали як організатора та засновника Товариства Любителів Природи

(«Николаевское Общество Любителей Природы») [4].

Підсумовуючи, варто зауважити, що Уманська філія СГНКУ зосередила навколо себе наукову еліту регіону. Мета якої було об'єднати всі наукові та технічні сільськогосподарські сили на Уманщині, щоб допомагати розвиткові економічних та сільськогосподарських наук та суміжних з ними галузей знань, найпродуктивніше і найраціональніше використовувати працю своїх вчених та їх знання, а також зробила значний внесок у становлення й розвиток вітчизняної галузевої науки та дослідної справи у 20-х роках минулого століття.

Джерела та література

1. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 96–97.
2. Інструкція про організацію та діяльність філій СГНКУ // Бюл. С.-г. наук. комітету України. – 1921. – Ч. 1–3.
3. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.
4. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 528 с. : портр., фото. – (Іст.-бібліогр. серія «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 14).

НАУКОВІ РОЗРОБКИ КАФЕДРИ ХІМІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРОТЯГОМ 1920-х рр. Новородовський В.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Формування потужної мережі науково-дослідних установ прикладного характеру на початку 1920-х рр. відбувалося досить слабкими темпами через нестачу фінансових ресурсів. Разом з тим в Академії наук поступово розгорнулася наукова робота у галузі прикладного природознавства, у супереч обставинам, що склалися. Незважаючи на це, на початку 1920-х рр. сформувалася мережа академічних кафедр ВУАН, яка спільно з інституціями НКО УСРР, НКЗС УСРР та вищими навчальними закладами проводила дослідження у аграрній галузі. До переліку цих установ варто віднести кафедру хімічної технології.

Кафедра хімічної технології, згідно з проектами Комісії з утворення УАН, мала стати однією із основних інституцій Академії наук. У записці про фізико-математичний відділ зазначалося, що для охоплення низки галузей у хімічній науці необхідно сформувати 4 кафедри: технології сільськогосподарських продуктів, технології мінеральних матеріалів, технології хімічних матеріалів та металургії і металографії. Як бачимо, на першому місці була поставлена кафедра технології сільськогосподарських продуктів. Однак у зв'язку зі складною політичною обстановкою та недостатнім фінансуванням було організовано лише дві кафедри: хімії та хімічної технології.

У 1919 р. кафедру хімічної технології очолив викладач КПІ, академік В.Г. Шапошников, який протягом 1920-х рр. розгорнув роботу в галузі

дослідження властивостей прядильних культур, зокрема льону і бавовни. Однак у першій половині 1920-х рр. через відсутність необхідного приміщення для устаткування лабораторії, матеріально-технічної бази та кадрового резерву науково-дослідна робота кафедри обмежувалася теоретичними розробками у промисловості та сільському господарству. Так, зокрема, вчений проводив дослідження вологості прядильних культур, особливо льону. Результати роботи були опубліковані у збірнику «Влажность русских льнов» у чотирьох томах.

Відсутність лабораторії позначилася на якості праці кафедри. В.Г. Шапошников, маючи власні ресурси в КПІ продовжував дослідження вологості льону та бавовнику, яке мало не лише республіканське, але й всесоюзне значення. У зв'язку з цим, з ініціативи В.Г. Шапошникова, Спільне зібрання ВУАН поклопоталося перед Укрнаукою про передачу лабораторії у відання кафедри хімічної технології.

Так, ухвалою Укрнауки у 1925 р. лабораторія КПІ мала перейти у підпорядкування кафедри хімічної технології. Відповідно це мало покласти початок розвитку прикладних досліджень у сільськогосподарській галузі. Проте у силу матеріально-технічних проблем кафедра не отримала власної лабораторії у 1925 р., а відтак основною базою для наукової роботи залишався КПІ. У 1926 р. Спільне зібрання ВУАН подало ще одне клопотання про передачу лабораторії хімічної технології академічній кафедрі, мотивуючи це тим, що дослідження В.Г. Шапошникова вологості бавовни та льону мають важливе значення для текстильної промисловості не лише на республіканському, але й на Всесоюзному рівні.

У 1927 р. кафедра хімічної технології ВУАН отримала завдання від Всесоюзної академії розробити проблему стосовно вологості бавовни протягом 1927 р., а також спроектувати тенденцію зміни вологості бавовни для врожаю цього ж року. Разом з тим, кафедра хімічної технології на чолі з В.Г. Шапошниковим мала сформуванати план та програму дослідження вологості бавовни влітку-восени 1927 р. Зважаючи на це, ВУАН подала чергове клопотання про передачу лабораторії, необхідної академіку В.Г. Шапошникову для дослідження вологості бавовни та її впливу на текстильні властивості культури. З третьої спроби уряд УСРР не лише утвердив клопотання, але й сформував спеціальну комісію, яка мала б займатися процесом передачі лабораторії КПІ у підпорядкування кафедрі хімічної технології. Було прийнято рішення про передачу частини обладнання, яке необхідне академіку В.Г. Шапошникову для роботи. Відповідно фізико-математичний відділ ВУАН через Президію розпочав пошуки будівлі для обладнання лабораторії. У 1928 р. кафедра хімічної технології організувала свою власну лабораторію, що прискорило науково-дослідну роботу кафедри. Основним її завданням стало експериментальне дослідження у галузі хімічної технології, промисловості та сільського господарства. Відповідно наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. до організації Інституту хімічної технології лабораторія вивчала з технічної точки зору деякі сільськогосподарські культури.

Наприкінці 1920-х рр. перед кафедрою хімічної технології з лабораторією

було поставлено низку прикладних завдань у галузі сільського господарства, зокрема: 1) вивчення сільського господарства із технічної сторони; 2) дослідження порід дерев УСРР; 3) дослідження текстильної сировини; 4) пошук способів добування та переробки рослинної сировини, що дає ефірні олії. Таким чином, сфера діяльності кафедри з появою лабораторії розширилася. Фактично це поставило перед інституцією нові проблеми – кадрову, фінансову. Наприкінці 1920-х рр. кафедра спільно з лабораторією складалася з трьох штатних наукових працівників, які не могли фізично охопити всі поставлені завдання. Зважаючи на необхідність комплексних досліджень у галузі хімічної технології, керівництво Академії наук прийняло рішення про формування Інституту хімічної технології з лабораторією, що відповідно мало розширити фінансування та кадрове забезпечення інституції. Так, у 1931 р. було організовано названу установу на чолі з академіком В.Г. Шапошниковим.

Варто зазначити, що всі теоретичні розробки кафедри протягом 1920-х рр., зокрема у галузі дослідження текстильних культур, були покладені в основу подальших прикладних досліджень залежності властивостей бавовни, льону від вологості.

Отже, кафедра хімічної технології ВУАН на чолі з В.Г. Шапошниковим, незважаючи на скрутне матеріально-технічне становище та нестачу кадрового забезпечення, все ж розгорнула низку теоретичних та прикладних досліджень. Особливого значення набула розробка проблеми вологості та властивостей текстильних культур, зокрема льону та бавовни.

ІСТОРІЯ ВІДКРИТТЯ В ПОЛТАВІ ВИЩОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Опара М.М.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

Наприкінці ХІХ ст., як у рослинництві, так і в тваринництві Полтавщини виникли проблеми (низька врожайність, велика загибель сільськогосподарських тварин від численних хвороб), які не можна було розв'язати без втручання професіоналів, яких готували у відповідних навчальних закладах.

Перші заяви полтавців про необхідність відкриття в Полтаві сільськогосподарської школи датуються 1887 р., коли губернські збори звернулися до міської Думи з проханням виділити для майбутньої школи 30 десятин землі.

Одержавши позитивну відповідь щодо території полтавці звернулися до Міністерства внутрішніх справ Росії за дозволом відкрити у Полтаві сільськогосподарський інститут, проте відповідь була негативною. Формальною причиною відмови стала відсутність у Полтаві необхідного приміщення.

Та подальша доля відкриття сільськогосподарського вузу залежала від Полтавського сільськогосподарського товариства, на засіданні якого 7 травня 1894 р. було заслухано, а 15 червня обговорено «доклад Н.Г. Кулябко-Корецького

«Об устройстве в Полтаве высшего сельско-хозяйственного учебного заведения».

В доповіді відмічалось, що завдання вищого агрономічного навчального закладу повинно бути двояким: з одного боку воно повинно давати молоді, що в ньому навчається, той найвищий рівень знань, якого досягла наука в обраній нею спеціальності, і розвивати здатність самостійного наукового дослідження з тим, щоб в майбутній своїй діяльності вона могла вирішувати складні теоретичні і практичні проблеми не на основі тільки шаблонних тез, заучених з підручників, що особливо важливі в галузі мало розробленою наукою, зокрема сільському господарстві.

З другого боку вищий навчальний агрономічний заклад повинен бути і місцем для самостійних наукових досліджень у всіх галузях людського бачення, що мають відношення до сільського господарства.

А так як область природних явищ, з якими має справу сільське господарство, відрізняється особливим різноманіттям в значній мірі залежним від кліматичних і інших умов кожної місцевості, то в кожній такій місцевості може в повній мірі продуктивно функціонувати лише місцевий вищий агрономічний заклад.

При виборі черги для відкриття вищого агрономічного закладу, підкреслювалось в доповіді, перевагу прийдеться віддавати тим, які найбільш потребують, а серед них на першу чергу поставити середню чорноземну смугу Росії, що включає Полтавську, Харківську, Воронежську і Курзьку губернії з прилягаючими до них сусідніми губерніями: Тамбовською, Орловською, Чернігівською, Херсонською і Катеринославською, як смугу виключно землеробську, що пред'являє найбільший попит на агрономічні знання.

Новий агрономічний навчальний заклад повинен бути відкритий в порівняно невеликому провінційному містечку з населенням в 50-100 тисяч жителів, тобто в такому, де до певної міри можуть бути задоволені розумові і культурні потреби освітньої людини, але де негативні сторони міського життя не зможуть проявлятися на повну силу. Із міст, які більш-менш відповідають цим вимогам є: Полтава, Кременчук, Ніжин, Курськ, Воронеж.

Серед цих міст Полтава без сумніву має значні переваги при виборі місця майбутнього агрономічного навчального закладу.

З переваг називались наступні.

Полтава розміщена в місцевості з майже виключно землеробською культурою і ця культура різноманітна.

Всі культури, відомі в Європі, культивуються тут в більш або менш помітній кількості; поряд з цим тут вирощується багато видів волокнистих і особливо олійних рослин: льон, коноплі, ріпак, рижій, суріпка, гірчиця, соняшник; тут на полях зустрічаються культури різних видів бобових і просапних рослин, кормових трав і взагалі різного роду промислових рослин з тютюноводством в основі; городництво, баштанництво; садівництво, які здавна були любимим заняттям місцевого сільського населення і в багатьох регіонах поставлені на промислову ногу.

В галузі тваринництва можна зустріти також значне різноманіття як в породах худоби, що розводиться, так і в задачах, що передбачаються в цій галузі.

Не менше різноманіття відмічається в формах землекористування і в системах ведення господарства; поряд з крупними економіями, що користуються всеросійською славою по високій постановці господарства типу Карлівської економії, покійної Великої Княгині Катерини Михайлівни або Баляснорської і Диканської економії князя Кочубея зустрічаються володіння і середніх, і малих розмірів, селянські господарства самих різних типів і величини; рядом із зразками залежного господарства зустрічаються всі види трьохпільної, багатопільної і плодозмінної системи, господарства чисто зернові, промислові, буряко-цукрові і т.д.

Заслуговує на увагу те, що в губернії, яка по заселеності не уступає багатьом густо населеним місцевостям середньої Європи, сільське населення, не дивлячись на майже повну відсутність всяких видів обробної промисловості, користується відносним матеріальним достатком, порівняно з багатьма іншими місцевостями Росії. Переконаливо це довів 1892 рік, коли, не дивлячись на неврожай, який по інтенсивності перевищив навіть неврожай Східної Росії в голодний 1891 р., сільське населення Полтавської губернії обійшло місцевими продовольчими засобами, не звернувшись за допомогою до уряду.

Як підсумок, сільське господарство знаходиться тут, в надто сприятливих умовах і має багато даних для прогресивного свого розвитку.

Місцеві земські установи активно беруться за різноманітні заходи по поліпшенню сільського господарства, розповсюджують удосконалені землеробські знаряддя, якісне насіння, турбуються по поліпшенню місцевих порід худоби, коней і овець, витрачають великі кошти на покращення шляхів сполучення, підтримують місцеві сільськогосподарські товариства і т.д.

Все це переконливо доказує, що заснований в Полтавській губернії вищий агрономічний навчальний заклад знайде багатющий матеріал для педагогічних і наукових завдань і зустріне надто сприятливі умови для свого процвітання.

Власне місто Полтава представляє також значні комфортні умови для заснування в ньому такого навчального закладу: сприятливий клімат, відносна дешевизна життя, комфортне сполучення по залізниці, розміщення Полтави в місцевості з різноманітними ґрунтами – від глибокого чорнозему до супіщаних і піщаних земель; знаходження практично в межах міста дослідного поля, що має 66 десятин землі і школи садівництва із садом в 18 десятин.

В кінці доповіді Кулябко-Корецький підкреслив: «Если сельскохозяйственное общество согласится с соображениями, изложенными выше, то я имею честь предложить Обществу:

- 1) Возбудить пред г. Министром Земледелия и Государственных Имуществ ходатайство о том чтобы в г. Полтаве или в ближайших его окрестностях в возможно непродолжительном времени открыто было высшее агрономическое учебное заведение;
- 2) Для подробнаго мотивирования этого ходатайства избрать Комиссию из компетентных лиц и
- 3) Просить Полтавское губернское земское собрание, Полтавское уездное земское собрание и городскую

Думу г. Полтавы поддержать пред правительством означенное ходатайство и предложить последнему известную материальную помощь из местных средств, в размере, соответствующем тем крупным затратам, которые должно будет понести при устройстве проектируемого учебного заведения само правительство».

2 грудня 1909 р. Полтавське губернське земство подало клопотання про заснування в м. Полтава на честь 200-річчя перемоги в Полтавській битві вищого начального сільськогосподарського закладу та присвоєння йому найменування Петровського (на честь царя Петра I).

Та не судилося... Не маючи можливості організувати роботу вищого сільськогосподарського навчального закладу, полтавці змушені були обмежитися діяльністю нижчої школи садівництва і городництва.

У 1916 р. історія ще раз надала Полтавській губернії шанс мати свій вищий аграрний навчальний заклад. Саме тоді, під час першої світової війни, вирішувалася доля одного з найбільших сільськогосподарських інститутів Росії – Ново-Олександрійського. Він був розташований у Польщі і з метою збереження від захоплення німцями його необхідно було евакуювати у глиб Росії.

Полтавське губернське земство виступило з ініціативою про переведення даного інституту до Полтави. Проте, державна Дума не погодилася з цим, вирішивши за доцільне перевести інститут до м. Харкова.

У період існування Української держави уряд гетьмана П. Скоропадського у 1918 р. обговорював питання про відкриття в Полтаві сільськогосподарського інституту. Однак падіння гетьманату в листопаді цього ж року не дало змоги реалізувати даний проект.

У травні 1919 р. спеціальна комісія у складі представників губернського земського відділу, Полтавської дослідної станції та агрономів колишнього губернського земства за сприяння губернського відділу народної освіти розробила план організації сільськогосподарського інституту в Диканьці на базі маєтку Кочубея.

Проте, у 1919 р. майже всі так звані «дворянські гнізда» були пограбовані і спалені, що не дало змоги використати їх у якості матеріальної бази майбутнього інституту.

Тому, розпорядженням губвиконкому від 23 червня 1920 р. приймається рішення про відкриття в Полтаві при Вищій робітничій школі факультету садівництва та городництва. Прийом на факультет було оголошено у вересні, а навчальний процес розпочався у листопаді 1920 р. Усього було зараховано 49 студентів. До штату увійшов 21 викладач та 3 технічні працівники. Серед фундаторів факультету були: Є.Л. Рекало, О.П. Бондаренко, В.І. Сазанов, Г.С. Оголевець, М.І. Гавриленко, М.М. Самбікін, Д.О. Оглоблін та ін. Директором було призначено Євгена Лукича Рекала.

Отже, 1920 р. є роком започаткування діяльності вищого навчального аграрного закладу – Полтавського сільськогосподарського інституту (з 2001 р. – Полтавська державна аграрна академія).

ЮВІЛЕЙ АПОСТОЛА РАЦІОНАЛЬНОГО РІЛЬНИЦТВА С.Ф. ТРЕТЬЯКОВА (1872–1918)

Опара Н.М.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

Цього року аграрна спільнота не тільки Полтавщини, але й усієї України буде відзначати 145-річчя з дня народження першого директора Полтавської дослідної станції – Сергія Федоровича Третякова. В липні 2012 р. автором була захищена дисертація на тему: «Третяков С.Ф. (1872–1918) – вчений та організатор сільськогосподарської дослідної справи в агрономії України», на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук. Які ж нові наукові пошуки були здійснені за цей період? Які факти можна додати до короткого, але такого яскравого життєвого шляху Сергія Федоровича?

В грудні 2012 р. в серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» побачила світ авторська монографія: «С.Ф. Третяков (1872–1918) та його наукова агрономія» (книга 64).

13 травня 2014 р. на адміністративній будівлі Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва НААН України за адресою м. Полтава вул. Шведська, 86 було відкрито меморіальну дошку, присвячену С.Ф. Третякову.

13–14 травня цього ж року у місті Полтаві відбулася науково-практична конференція, присвячена пам'яті С.Ф. Третякова.

Автор за період з липня 2012 по березень 2017 рр., працюючи в бібліотеці Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН України, знайшла у фондах «Журнали Полтавского общества сельского хозяйства за 1902 год» із особистої бібліотеки Сергія Федоровича.

Було знайдено і опрацьовано «Журнали Полтавского сельскохозяйственного общества, за май-сентябрь 1894, выпуск 3,4», де висвітлюється питання: «Об учреждении в г. Полтава высшесельскохозяйственногоучебного заведения».

Були знайдені «Журнали заседаний Полтавского Сельско-Хозяйственного общества» (6.06.1901; 14.07.1901; 18.07.1901; 7.10.1901; 23.12.1901; 27.01.1907; 25.02.1907; 13.04.1907; 20.04.1907; 2.09.1907; 11.10.1907; 28.11.1907; 11.12.1907; 25.01.1910; 14.02.1910; 25.02.1910; 2.03.1910; 12.03.1910; 22.03.1910; 12.04.1910; 3.05.1910; 12.06.1910; 7.07.1910; 12.07.1910; 13.07.1910; 25.07.1910; 1.08.1910; 2.08.1910; 7.09.1910; 23.11.1910), загальною кількістю – 30 протоколів засідань.

Особливу цінність для дослідників аграрної науки можуть становити протоколи за 1910 р., в яких висвітлено питання створення Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, питання фінансування, проектування будівлі і т. інше.

Вищеперелічені протоколи не ввійшли у видання «Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань)», що побачило світ у історико-бібліографічній серії «Аграрна наука України в особах, документах,

бібліографії» книги 78, 79, 80 (у п'яти томах).

За цей же період у різноманітних виданнях побачили світ – понад 10 публікацій, де мною висвітлено раніше невідомі факти з біографії С.Ф. Третякова. Кількість знайдених бібліографічних джерел стосовно життя та діяльності С.Ф. Третякова збільшилася з 299 у 2012 р. до 346 на вересень 2015 р.

В 1900 р. Третяков входив до складу організаційного комітету з відкриття у Полтаві вищого сільськогосподарського навчального закладу. Доповнено основні дати життя та діяльності Сергія Федоровича. З'ясовано, що 21 січня 1904 р. він був обраний член-кореспондентом Полтавського товариства сільського господарства.

З 2–5 травня 1911 р. брав участь в обласній нараді «Донського товариства сільського господарства».

В період 2–3 червня 1913 р. Сергій Федорович прийняв участь у засіданні комітету Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції. В 1915 р. в Москві вручав медаль Полтавського товариства сільського господарства, вітальну адресу із дипломом Д.М. Прянишникову.

На жаль, авторами видання «Історія Полтавського товариства сільського господарства в біографіях визначних членів», що побачило світ у 2014 р., не згадується постать С.Ф. Третякова, як і інших членів Полтавського товариства сільського господарства: Капністів, Льва, Петра та Сергія Кочубеїв, Маньковського К.Г., Мартоса Г.О., Менделєєва Д.І., Олеховського М.О., Соколовського О.Н.

До 145-річчя з дня народження Сергія Федоровича планується проведення наукової конференції на базі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського під егідою Громадської спілки «Полтавське товариство сільського господарства».

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА Д.І. ТОВСТОЛІСА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛІСОЗНАВЧОЇ НАУКИ

(до 140-річчя з дня народження)

Охмак В.І.

Уманський національний університет садівництва (м. Умань, Україна)

Дмитро Іванович Товстоліс – відомий український вчений у галузі лісівництва, один з перших в рядах діячів лісознавчої науки початку ХХ ст.

Народився 8 вересня 1877 р. у місті Чернігові. У 1902 р. закінчив Петербурзький лісничий інститут. Вчений – лісознавець 1 розряду, асистент кафедри лісовпорядкування і лісової таксації в імп. Лісному інституті (1904).

В 1903 р. він, доцент Лісного інституту, проводить найбільш ґрунтовні дослідження модринових насаджень Ліндуловського гаю, який був єдиним і найстарішим в Європі насадженням цієї культури. Цей гай – перший приклад розведення модрини за межами її природного ареалу, який показав, що вона може рости значно західніше межі свого поширення.

Насадження модрина Товстолісом були картографовані, були закладені пробні площі, проведений перелік і виміри дерев, визначена продуктивність кожної ділянки. Аналіз пробних площ виявив запас насаджень у віці 130 років в розмірі 800-1000 м³/га (2-3 м³ на одне дерево). Вчений дає детальну характеристику ґрунтів, на яких були насадження модрина, рельєфу, зволоження ґрунту і на цій основі виділяє 6 категорій умов для найкращого росту модринових насаджень: 1) схил з щільним сухим супіщаним ґрунтом; 2) схил з пухким вологим піщаним ґрунтом; 3) підвищене плато з щільним суглинковим ґрунтом; 4) підвищене плато з мокрим опідзоленим піщаним ґрунтом; 5) горб; 6) низина.

Висновок вченого – лісівника: краще ростуть насадження модрина на схилах з сухим супіщаним ґрунтом (№1), анайгірше – на підвищеннях з мокрим опідзоленим піщаним ґрунтом (№4). Результати досліджень він оприлюднив у науковій праці – «Модринові насадження Ліндуловського гаю» (СПб : Тип. М. П. Фролової, 1907. – 159 с. : іл.).

З 1912 р. – професор на Стебутовських вищих жіночих сільськогосподарських курсах у Петербурзі.

В 1918 р. віце-інспектор Д.І. Товстоліс входив до складу Постійної редакційної комісії з лісової справи при Лісовому департаменті, яка займалась підготовкою Проекту «Основного закону про ліси». З 1923 р. – професор Горигорецького землеробського інституту, найстарішого вищого навчального закладу аграрного спрямування (з 1925 р. Білоруська сільськогосподарська академія).

Від 1925 р. – професор кафедри лісової таксації та лісовпорядкування в Київському сільськогосподарському інституті, пізніше – в Лісогосподарському інституті. Розробив разом з Є.П. Вотчалом метод організації тривалої підсочки сосни, опрацювавши теоретичні основи короткотермінової та довготривалої підсочки, в умовах рубок догляду і систему лісопаркового господарства. Д.І. Товстоліс вивчав хід росту сосняків, для чого заклав численні стаціонари у Боярському навчально – дослідному лісництві, організованому у 1925 р. для проведення навчальних практик студентів та наукових досліджень викладачів лісо-інженерного факультету. Вчений проводив цікаві дослідження за спостереженням приросту окремих дерев сосни. Він виявив високу мінливість поточного приросту за діаметром, його нерівномірність протягом вегетаційного періоду та зв'язок з кількістю опадів.

У 1928 р. Д.І. Товстоліс створив посадку вільхи чорної на площі майже 5 га у Чорнобильському районі. З 1968 р. вона оголошена ботанічною пам'яткою природи місцевого значення – Вільхові насадження професора Товстоліса. Має наукове значення.

Важливе наукове і практичне значення має головна праця вченого – «Досвід вивчення рубанок в лісовому господарстві» (1930). Дослідженнями вченого було встановлено, що через 2-3 роки після суцільного вирубання деревостану вирубка може покритися товстим шаром відмерлої трави, що може повністю припинити поновлення такої породи, як сосна. Професор Д.І. Товстоліс був прихильником застосування у соснових лісах України двоприймних

рівномірних поступових рубок, при яких після першого прийому забезпечувалося поновлення сосни. Вчений успішно застосовував 2-3-прийомні рівномірні поступові рубки у Черкаському бору.

Вчений-ентузіаст, глибоко відданий своїй справі, Дмитро Іванович з 1930–1938 рр. очолював цю кафедру. У 1932 р. звинувачений в контрреволюційних поглядах, зазнав переслідувань.

Про різнобічність знань, оригінальність методики і теоретичних узагальнень професора Д.І. Товстоліса свідчать його наукові праці з питань організації підсочки сосни в умовах рубок догляду, приросту соснових насаджень, де він застосовував методи фізіологічного впливу на рослини – «Вплив підсочки на приріст сосни» (1931), «Аналіз впливу підсочки на приріст сосни» (1933). На основі наукових досліджень вченим було встановлено, що підсочка – отримання деревної смоли (живиці) з живих зростаючих дерев, як правило, зменшує поточний приріст сосни звичайної, її бокових гілок і їх охвоєність, і тим більшою мірою, чим вона інтенсивніша і триваліша. Тільки в зоні розташування кар – (спеціальні борозенки нанесені у нижній частині на очищені від кори стовбури дерев) на міжкаркових ременях спостерігається збільшення середньорічного приросту підсочених дерев за діаметром.

Помер 28 липня 1939 р. Похований на Старобайковому цвинтарі (м. Київ).

Багато сил, енергії, таланту віддав професор Дмитро Іванович Товстоліс становленню української лісової науки 20-30 рр. ХХ ст. Він належить до українських вчених – лісознавців, які збагатили теоретичні і практичні основи становлення лісознавчої галузі, автор ряду праць з питань лісівництва, теорії приросту дерев і лісостанів. Видатного вченого-лісівника, теоретика і практика, людину, глибоко віддану своїй справі – таким і нині знає лісознавча наука.

ВІТЧИЗНЯНА АГРАРНА НАУКА У ВИМІРІ ГЛОБАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПРОГРЕСУ: ПРОБЛЕМА МІСЦЯ І РОЛІ

Падалка С.С.

Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)

В Україні було сформовано потужний спектр наукових установ, здатних проводити фундаментальні і прикладні дослідження для аграрної сфери. Водночас через скорочення економічного потенціалу сільського виробництва уповільнювались інноваційні процеси, погіршувались умови для науково-технічного розвитку галузі. Установи УААН протягом 2000-х рр. традиційно щорічно проводили 500–600 розробок, які апробувалися і пропонувалися для впровадження в агроформуваннях усіх форм власності. За роки державної незалежності суттєві досягнення мали селекціонери. Їх зусилля спрямовувались, насамперед, на вирішення питань адаптивності нових сортів, яка зв'язана з їх підвищеною морозо-, зимо-, посухо- та жаростійкістю, на максимальну продуктивність із генетичним захистом урожаю від факторів довкілля, стійкість до хвороб, вилягання, осипання, проростання зерна в колосі, на високу якість

продовольчого, фуражного й пивоварного зерна. Науковці УААН вперше в Україні створили і упродували гібриди соняшнику (Еней, Дарій, Ант) з підвищеним вмістом олеїнової кислоти. Їх вирощування відкривало можливість в Україні для виготовлення надзвичайно цінної олії, яка за жирокислотним складом відповідає оливковій. Вперше в світовій практиці створені сорти проса, стійкі до 12 відомих рас сажки, з поєднанням високої продуктивності та якості крупи. Вчені спільно з виробничниками провідних підприємств створили три молочні породи ВРХ з генетичним потенціалом продуктивності – 5–8 тис. кг. молока; виведено три породи м'ясної худоби і дві свиней, дві – овець, одну – коней, дві – риб, значну кількість внутріпородних і заводських типів, ліній, родин і кросів.

Установи регіональних центрів УААН співпрацювали з понад 5 тис. агроформувань. Лише в 2004 р. центри наукового забезпечення агропромислового виробництва регіонів провели 512 виставок, аукціонів і ярмарків, 340 днів поля, 407 «круглих столів», видано 1795 рекомендацій, буклетів та інформаційних листів. Водночас, як і в радянські часи (це визнавали і науковці) слабкою ланкою науки залишалось впровадження. У роки незалежності керівникам і спеціалістам було, як кажуть, не до питань науки, адже кожне впровадження потребувало додаткових фінансових витрат.

В Україні сформувалась ціла плеяда економістів-аграрників, серед яких 70 докторів економічних, сільськогосподарських наук. В аграрному секторі економіки працювало близько 10 тис. науковців. Мали місце труднощі з кадровим забезпеченням установ УААН. Через низьку престижність наукової роботи та недостатні обсяги фінансування зберігалась високою плінність кадрів. В 2004 р. підготовку кадрів вищої кваліфікації вели 39 наукових установ за 50 спеціальностями. Щорічно навчалось близько 1100 аспірантів. В Інституті агроєкології і біотехнології чисельність докторів наук за 2004 р. зменшилась на 20%, кандидатів – 22%. Не вистачало наукових кадрів для ведення наукових досліджень у птахівництві, рибництві, бджільництві, звірівництві, виноградарстві.

В Україні створено і діяло у складі УААН 25 центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва, функції яких виконували державні обласні сільськогосподарські дослідні станції, або науково-дослідні інститути. На них покладалось завдання: сприяння підвищенню науково-технічного прогресу галузей АПК; розробка пропозицій товаровиробникам щодо ефективного використання ґрунтово-кліматичного потенціалу, матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів; аналіз соціально-економічних відносин в АПК та підготовка пропозицій державним органам щодо їх удосконалення; апробація, доопрацювання стосовно умов регіону, пропаганда та організація освоєння товаровиробниками актуальних науково-технічних досягнень, спрямованих на ефективне ведення господарства, збільшення виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; розробка системи насінництва в регіоні, виробництво і реалізація насіння вищих репродукцій та посадкового матеріалу сільськогосподарських

культур у необхідних обсягах; вирощування і реалізація племінної птиці та худоби в обсягах повного забезпечення потреб області. Центром керувала Рада з питань діяльності. Організаційною і науково-методичною роботою центрів керувало Відділення регіональних центрів наукового забезпечення УААН. Робота організовувалась відповідно Програми наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України. Протягом 1998–2000 рр. центрами було апробовано 269 завершених наукових розробок установ УААН, 40 – Міністерства аграрної політики, сім – зарубіжних фірм. Протягом 2000–2003 рр. центри провели 889 днів поля, організували 1281 виставку, аукціону, ярмарку; 3725 конференцій, семінарів і нарад; 632 круглих столів, курсів; організовано 1988 виступів у ЗМІ; видано 4292 рекомендацій, буклетів, інформаційних листів. У Центрі наукового забезпечення агропромислового комплексу, що діяв у Херсонській області, працювало 17 докторів, 98 кандидатів наук та 298 наукових співробітників. Для стабілізації розвитку галузей АПК фахівцями були розроблені програми «Зерно 2001», «Рис Херсонщини», «Насіння», «Корми», «Виноград», «Соняшник», «Соя», «Рапс», «Бавовник», «Таврійська вовна». Протягом 1998–2001 рр. Центр апробував 61 закінчену науково-дослідну роботу.

Водночас, аграрна наука України досить повільно інтегрувалася в конкурентне поле світової аграрної науки. У більшості наукових установ системи УААН перевага віддавалася «чистій» науковій роботі, а проблема перетворення розробок у товар, просування їх у сферу створення наукоємної продукції, трансфер технологій залишалися ніби на узбіччі або мали епізодичний, локальний характер. Не приділялось достатньої уваги успішному функціонуванню служб маркетингового менеджменту та інноваційного провайдингу.

Світовою економічною наукою проблема сталого розвитку сільського господарства розроблялась досить інтенсивно, вважалось фундаментальним завданням сучасності. На початку 2000-х рр. у світі працювало близько 250 наукових центрів, дослідження яких спрямовувались на розв'язання широкого спектра проблем сталого розвитку. Вітчизняні науковці активно включились у роботу по опрацюванню набутків світової науки, з'ясуванню суті та змісту цієї категорії. В агрополітичних рішеннях держави ця категорія не знаходила свого відображення. Як наслідок, галузь функціонувала без науково обґрунтованих критеріїв меж росту, послідовності його циклів, раціоналізму у використанні природних ресурсів тощо. Відповідно, не досягалася сталість у виробництві окремих видів продукції.

Вітчизняна модель сільського господарства мала максимально враховувати етнічні, психологічні, геополітичні, культурні особливості українства і України. Водночас, вона буде неповною, якщо не споритиметься на успішні моделі, що апробовані в провідних країнах світу. Вони були вигідними. Зокрема, в Японії, на Тайвані реалізовувалась унімодальна стратегія, яка враховувала необхідність підвищення рівня доходів сільських жителів і не передбачала створення преференцій для окремих виробництв. Вона включала

такі факторні складові: інновації і ресурси (продуктивність досягалась через національні програми, що реалізовувались у т.ч. й за допомогою ефективної системи служб «екстеншн»). Акцентувалась увага на проблемі ефективного використання наявних ресурсів); стимули («правильні» ціни формувались ринковою лібералізацією; втручання держави обґрунтованим було там, де появились «провали» ринку, і мало орієнтуватись на удосконалення ринків, а не посилення ролі бюрократії); інфраструктура (розглядається суспільним благом, оскільки її не може утримувати приватний сектор; має забезпечувати держава); інститути та ініціативи (рівновага між державним втручанням і приватною ініціативою).

Протягом 1989–1993 рр. науковці Інституту аграрної економіки УААН вивчали найбільш прийнятний досвід перетворень в Східній Німеччині, в якій землі сільськогосподарських кооперативів були відновлені у приватній власності громадян та створені на їх основі господарські товариства. У вказаному Інституті тривалий час працювала консультативна група з Німеччини.

Отже, діяльність наукових установ аграрного профілю, окремих науковців відзначалась конструктивністю і спрямовувалась на удосконалення усього спектру аграрних відносин. Водночас, за традицією радянських часів, вітчизняні політики до напрацювань науковців відносились як до неугодних. Відповідно і трапилося так, що сільське господарство розвивалось без чітко окреслених програм, цілей і стратегій.

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО СИСТЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА

Панченко О.Б.

*Білоцерківський національний аграрний університет
(м. Біла Церква Київської області, Україна)*

Наприкінці XVIII ст. перші російські агрономи А.Т. Болотов (1738–1833), І.М. Комов (1750–1792) та інші зробили спробу дати наукове визначення і обґрунтування системи землеробства стосовно умов країни. На той час вони відрізняли одну систему землеробства від іншої за способом відновлення родючості ґрунту (заліж, переліг, пар). До початку другої половини XIX ст. система землеробства в Російській імперії трактувалась як спосіб розведення культурних рослин на полях заради прибутку і називали її способом нивоведення, системою хліборобства, системою рільництва тощо.

Кращою системою землеробства за М.Г. Павловим (1793–1840) була та, яка у певних умовах і за певних обставин забезпечує з визначеного простору землі найвищий дохід, не виснажуючи її родючості. За визначенням цього вченого під системою землеробства слід розуміти розподіл усієї землі на господарські угіддя (рілля, луки, вигін), а всієї ріллі – на поля сівозміни для вирощування окремих польових культур. Цим самим М.Г. Павлов поняття системи землеробства ототожнював із сівозміною. Я.А. Ліновський (1818–1846) підходив до вивчення систем землеробства виключно з природознавчого боку,

враховуючи умови родючості ґрунту.

Але і Я.А. Ліновського, як і М.Г. Павлова, насамперед, цікавив економічний бік системи землеробства, яка розглядалась як засіб отримання найвищого прибутку, якому він підпорядковував і співвідношення культур у польовій сівозміні, і заходи щодо відновлення та підтримання родючості ґрунту.

Найбільш чітко вчення про системи землеробства, яке завершує і узагальнює увесь дореформений період його розвитку, викладене у спеціально присвяченій цьому питанню праці С.М. Усова (1796–1859) «О системах хлебопашества» (1854).

На відміну від М.Г. Павлова, С.М. Усов одночасно групував і системи землеробства, і сівозміни. В основу їх класифікації він, насамперед, брав спосіб відновлення родючості ґрунту. Всі сівозміни він поділяв на чотири групи відповідно до чотирьох систем землеробства: заліжної, парової, вигінної і плодозмінної.

В дореформений період сільськогосподарська література не знала єдиного терміну, що означав би поняття «система землеробства». Майже кожен вчений розумів це поняття по-своєму: А.Т. Болотов – «учреждение», М.Г. Павлов – «способ нивоводства» або ще частіше «система хозяйства», С.М. Усов – «система полеводства» або «система хлебопашества» і т. д. Вперше термін «система землеробства» був введений у російську сільськогосподарську літературу О.В. Советовим (1826–1901): «разные формы, в которых выражается тот или другой способ земледелия, принято называть системами земледелия». Він підкреслював також залежність системи землеробства від соціально-економічних умов. Вирішальним фактором історичного становлення систем землеробства О.В. Советов вважав тільки земельні відносини, в той час як О.М. Енгельгардт (1832–1893) показав, що нова і більш досконала система землеробства вимагає для свого існування й нових та більш досконалих сільськогосподарських знарядь. Цим самим він визначив пріоритетну роль виробничих відносин у розвитку систем і встановив діалектичну взаємозалежність між технікою та економікою сільського господарства.

О.П. Людоговський (1840–1882) спробував виділити із системи землеробства як її складову, систему рільництва, хоч, судячи з його тлумачень понять «система землеробства» і «система рільництва», цю спробу не можна вважати цілком вдалою.

І.О. Стебут (1882) відмічав існування трьох головних систем господарства: 1) рільничої (головний ринковий продукт – зерно); 2) скотарської (головний ринковий продукт – продукти тваринництва); 3) заводської (головний ринковий продукт – землеробські продукти, що зазначають технічної переробки).

І.О. Стебут (1882) визначав систему рільництва як співвідношення між частинами поля, що відводяться, по-перше, під рослини, продукція яких головним чином відчужується з господарства; по-друге, під рослини, які у вигляді сировини надходять на фабрики і заводи; по-третє, під рослини, що йдуть на корм худобі, і, по-четверте, під пар. О.С. Єрмолов (1846–1916), під системою землеробства розумів не тільки спосіб відновлення чи підтримання родючості

грунту, а й співвідношення між різними сільськогосподарськими угіддями і культурами з їх чергуванням у сівозміні. Таке ж саме визначення системи землеробства давав О.І. Скворцов (1848–1914), хоч при цьому він вживав термін «система рільництва» і не згадувався про спосіб відновлення родючості ґрунту.

Д.М. Прянишников (1865–1948) системою рільництва або землеробства називав спосіб використання землі під тими чи іншими культурами. Вона залежить від системи господарства і визначається співвідношенням площ під кормовими, технічними та зерновими культурами або ж рослинами, що утворюють або не утворюють гній. Під системами він також розумів різні форми землеробства.

Занадто звужив поняття системи землеробства В.Р. Вільямс (1863–1939), розуміючи під нею систему заходів щодо відновлення родючості або водотривкої структури ґрунту. Вчений помилково стверджував, що в умовах соціалістичної держави не можуть існувати різні системи господарства й системи землеробства, а повинна бути одна соціалістична планова система господарства і одна система землеробства – травопільна.

З агрономічної точки зору під системою землеробства в 70-80-х рр. ХХ ст. розуміли комплекс взаємозв'язаних агротехнічних, меліоративних і організаційних заходів, спрямованих на ефективне використання землі та інших ресурсів, збереження і підвищення родючості ґрунту, одержання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур.

ЧАСОПИС ГАЛИЦЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ROLNIK» (1867–1939): ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ ПУБЛІКАЦІЙ

Пинда Л.А.

*Львівський національний аграрний університет
(м. Дубляни Жовківського району Львівської області, Україна)*

Початки наукових і прикладних досліджень в галузі сільського господарства Галичини пов'язані з діяльністю Галицького господарського товариства. Дане товариство, що об'єднувало великих польських землевласників, було засноване в 1845 р. й активно працювало до 1939 р. Його основним завданням протягом усього періоду діяльності було піднесення ефективності сільського господарства Галичини. З цією метою воно організовувало сільськогосподарські з'їзди, виставки, фахове навчання (через сільськогосподарські школи, курси), проводило польові дослідження, захищало в Галицькому сеймі права польських землевласників.

Важливим напрямом роботи товариства була видавнича діяльність. Першим періодичним виданням стали «Rozprawy Towarzystwa gospodarskiego» (Праці господарського товариства). Видання виходило протягом 1846–1867 рр. і налічує 32 томи, зібраний матеріал у ньому висвітлює основні напрями сільськогосподарських досліджень краю. Своєрідним продовженням «Rozprawy...» став друкований орган товариства «Rolnik, czasopismo dla

gospodarzy wiejskich, organ urzędowy s. k. Towarzystwa gospodarskiego galicyjskiego». (Рільник: часопис для сільських господарів) видавався протягом 72 років (1867–1939 pp.), впродовж яких вийшло понад 100 томів. Видання репрезентувало себе як часопис для сільських господарів. Головною метою видання було висвітлення діяльності Галицького господарського товариства та поширення знань з агрономії, економіки, ветеринарії серед землевласників і селян. Характерною ознакою видання була чітка орієнтованість на конкретного читача з відповідними знаннями, вміннями, навичками, світоглядом. Треба відзначити принагідно, що у Фонді рідкісної книги НБ ЛНАУ на сьогодні зберігаються майже всі томи «Rolnika».

Розпочинаючи випуск часопису, редакція взяла на озброєння американське гасло «Вперед, нічого не бійся, розраховуй тільки на себе!». «Rolnik» як орган галицького господарського товариства працював над поширенням рільничої культури, наданням практичних порад щодо ведення сільського господарства, показу передових господарств краю. Часопис уміщував значні оригінальні праці вчених рільничої школи (згодом академії в Дублянах), а також подавав невеликі статті членів товариства з різних питань сільського господарства, статистичні матеріали про діяльність Галицького господарського товариства, а також переклад праць німецьких авторів та витяги статей з іноземних часописів (переважно німецьких і польських).

Упродовж 1875–1887 pp. близько 40% фахових статей «Rolnika» були підготовлені вченими Дублянської вищої рільничої школи: Е. Рильським, К. Тучинським, Я. Гурським, Б. Добжанським. Розгляд тематики робіт, уміщених за 72 роки, засвідчує її розмаїтість. Проте найбільшу увагу приділяли рільництву і ветеринарії. Показово, що статті були написані на основі практичних дослідів у господарствах Галичини. Дописувачами часопису з даних питань були землевласники: А. Любомирський, А. Яблоновський та інші. Друкували також рецензії на нові польськомовні та німецькомовні публікації, подавали перспективну інформацію. У редакційній статті першого числа зазначалось: «Одним з важливих питань суспільства є свобода власності. З-поміж усіх форм власності земля за своєю природою найбільш вразлива на втрату свободи».

За 1868 р. «Rolnik» надрукував багато матеріалів, присвячених питанням комасації землі. Тогочасний стан комасації проаналізував редактор часопису Антоніо Яблоновський. Редакція зобов'язувалась детально висвітлювати сільськогосподарські виставки і з'їзди, котрі відбувалися не лише в Галичині, а й у всій Європі. Зокрема, в «Rolniku» (1870 р., т. 7) знаходимо цікаву інформацію про сільськогосподарську виставку в Перемишлі. Редакція вказує на велике значення такого заходу, що було знаковим для Галицького краю на той час. На виставці були представлені: породи свійських тварин, кращі зразки плодово-ягідних культур, плоди лісівництва і городництва, здобутки в галузі механізації сільськогосподарського виробництва. Переможців і лауреатів виставки було відзначено медалями і грамотами. У цьому ж номері часопису вміщено статтю А. Яблоновського «Дублянська школа та її становище в краю». Автор

підкреслює важливість рільничої школи не тільки для галицького господарського товариства, а й для Галицького краю загалом. На цей час школа переживала фінансові труднощі. Враховуючи небезпеку закриття рільничої школи, Високий сейм Польщі виділив додаткові кошти для школи на 1869/1870 навчальний рік у сумі 10 тис. злотих, усунувши всілякі непевності стосовно майбутнього школи. Яблоновський у статті наголошує, що основою кожного навчального закладу є організація науки та його викладацький склад. Якщо дві складові творять гармонію, утверджується принцип цілісності виховання і навчання молоді. Новий статут рільничої школи (1870) зобов'язував учнів після закінчення навчання відбутися дворічну практику, що давало змогу згодом отримати диплом на кваліфікацію самостійного керівника господарства.

У передмові до першого номера «Rolnika» за 1923 р. зазначалось, що редакція прагне знайти тісний зв'язок із членами товариства, закликаючи їх на своїх сторінках до тісної співпраці. Тут же інформували про безкоштовні додатки до часопису, а саме «Перегляд городництва» (двотижневик) та «Календар рільництва», в яких висвітлювали актуальні теми з питань рільництва й овочівництва краю. Передплатникам «Rolnika» безкоштовно розсилали географічну карту Речі Посполитої, складену професором А. Томашівським. Упродовж 72-х років видання «Rolnika» змінювались його редактори, періодичність, обсяги, структура, автори, проте незмінним залишалось завдання часопису – об'єднання членів Галицького господарського товариства навколо ідеї поступу сільського господарства краю. З проаналізованого періодичного видання бачимо матеріали, які становлять велику цінність для спеціалістів не тільки як архівний матеріал, який потрібно проаналізувати, але можливо, як джерело фахової інформації для подальших досліджень історії сільського господарства краю.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Підгайна Т.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Необхідною умовою існування будь-якої держави є його апарат, адже від рівня організації державного управління залежить ефективність виконання урядових рішень та гарантування державності. В історії України з часу становлення організаційних засад законодавчої та виконавчої гілок влади функціонувало багато урядів, в межах Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, Української Держави, та радянської України, змінювалася влада і, відповідно, – їх назва.

Першим законодавчим органом України була Центральна Рада. Передумовою створення якої стали події, що відбулися в Росії, зокрема, Лютнева революція, зречення з престолу Миколи II та формування Тимчасового уряду. Це

відкрило шлях для активної діяльності більшості українських партій та громадських організацій.

3–4 березня 1917 р. з ініціативи Товариства українських поступовців (ТУП) у Києві відбулися збори представників українських організацій. Саме в цей час виникла ідея створення спеціальної організації для координування українського руху – Української Центральної Ради [1, с. 226].

Вперше гілку виконавчої влади очолив Генеральний секретаріат, затверджений Комітетом ЦР 15 червня 1917 р. на закритому засіданні та схвалений УЦР 23 червня 1917 р. Першим його головою став В. Винниченко, генеральним писарем – П. Христюк, генеральним секретарем фінансів – Х. Барановський, продовольчих справ – М. Стасюк, земельних справ – Б. Мартос, військових справ – С. Петлюра, міжнаціональних справ – В. Садовський, народної освіти – І. Стешенко [2, с. 514].

Створення Генерального секретаріату ЦР стало важливим моментом у розвитку української державності, розмежувавши повноваження законодавчої гілки влади, які виконувала Центральна Рада, та функції виконавчого органу, що здійснювались Генеральним секретаріатом.

До складу останнього входило і Генеральне секретарство земельних справ. Згодом, після проголошення у січні 1918 р. Четвертим універсалом УЦР незалежності УНР, Генеральний секретаріат був перейменований на Раду Народних Міністрів, а всі генеральні секретарства – на міністерства. Генеральне секретарство земельних справ стало Народним міністерством земельних справ УНР. Діяло міністерство до державного перевороту 29 квітня 1918 р., після якого його функції перебрало Міністерство земельних справ Української Держави (УД).

Генеральне секретарство земельних справ Центральної Ради, а згодом Народне міністерство земельних справ Української Народної Республіки, за час свого існування постійно було центром, навколо якого скупчувались всі нації українського селянського працюючого населення, щодо справедливого вирішення земельної справи в Україні, з метою піднесення рівня розвитку сільськогосподарської культури.

У 1917 р. було сформовано структуру Генерального секретарства земельних справ: генеральний секретар, його заступник (товариш), Крайовий український земельний комітет, Рада сільського господарства, Лісовий комітет. А також до нього входили установи самого секретарства у вигляді відділів, що завідували окремими галузями управління, – земельного, лісового, сільського господарства та економічного.

Структура міністерства формувалася впродовж всього його існування в результаті розширення його функцій та напрямків діяльності, збільшення навантаження на підрозділи міністерства. Департаменти, Канцелярія та Вчений комітет міністерства поділялися на відділи. Рада секретарства 30 грудня 1917 р. затвердила структуру Департаменту кооперації, сільськогосподарської економіки та статистики, який поділявся на відділи сільськогосподарської економіки, кооперації, статистики. За рішенням Ради 29 грудня 1917 р.

Земельний департамент був поділений на три відділи: адміністративний, управління державним майном та аграрної реформи, а 5 січня 1918 р. Рада ухвалила поділити департамент на чотири відділи: адміністративний, підготовчий до земельної реформи, управління державним майном, проведення земельної реформи. На тому ж засіданні Ради були затверджені відділи Лісового департаменту (адміністративний, лісокультурно-меліоративний та лісоохоронний, технічно-господарський і торгівельний) та Сільськогосподарського департаменту (агрономічної допомоги, сільськогосподарської освіти, досвідного діла, скотарський, ветеринарний, конезаводський і меліоративний), створений Інформаційний відділ Загальної канцелярії.

Так, у 1918 р. структурно Міністерство земельних справ УНР поділялося на: загальну канцелярію (директор О. К. Кривнов), відділ адміністративного та персонального складу (завідуючий М. Г. Катериненко), інформаційний відділ (В. К. Чудновський), Земельний, Лісовий, Сільськогосподарський департаменти.

Головним завданням Генерального секретарства земельних справ була підготовка та проведення земельної реформи, забезпечення розвитку сільського та лісового господарства, конезаводства, ветеринарної справи, сільськогосподарської кооперації тощо. Врегулювати земельні відносини планувалося через місцеві земельні комітети, які мали право розпоряджатися земельними фондами.

Першим кроком міністерства був «Тимчасовий земельний закон» від 18 січня 1918 року [3, арк. 1]. У цьому законі декларувалося те, що всі землі нетрудових господарств мали перейти у всенародну власність. Нетрудовими вважалися ті господарства, котрі мали більше 40 десятин землі. Був створений земельний фонд, і при цьому кожен громадянин мав право отримати долю з Українського земельного фонду. Представники влади у Міністерстві земельних справ, розробляючи закон, прекрасно розуміли всю відповідальність, покладену на них щодо вирішення земельної справи. Так у їхньому видавничому органі «Віснику народного міністерства земельних справ» за березень-травень 1918 р. редактор К. І. Осьмак зауважував, що «на МЗС падає величезне завдання задовольнити сподівання безземельного і малоземельного селянства щодо землі. Стоячи на принципах Земельного закону і III та IV універсалів ЦР, Міністерство буде твердо триматися цих актів і впроваджуватиме їх в життя», окрім того, на його думку, реалізувати «очевидно, що все це можливо при енергійній допомозі самого селянства, його виборних органів, Земельних Комітетів, Народних Рад (земств) і інших демократичних організацій». Не менш важливу роль у цій справі відіграє підтримка населення «як найбільша солідарність і ясна свідомість значіння і потреби земельної реформи серед усіх щиро демократичних верств українського народу» [4, с. 1–2].

Таким чином, Генеральне секретарство земельних справ – це перший законодавчий орган, який вирішував низку питань галузевого характеру, а його ідеї в подальшому використовувалися українським урядом у своїй аграрній політиці. До того ж, з його боку здійснено перші кроки щодо вирішення питання

аграрної реформи через земельні комітети з їх широкою компетенцією та підготовкою переходу землі до трудящого народу.

Джерела та література

1. *Україна* : політична історія ХХ – початок ХХІ століття / [ред. рада : В. М. Литвин (голова) та ін. ; редкол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін.]. – К. : Парламент. вид., 2007. – 1028 с.

2. *Вергунов В. А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов; НААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2008. – Ч. 2.– 568 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, док., бібліографії ; кн. 24»).

3. *ЦДАВО України*, ф. 1060, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

4. *Осьмак К. І.* Від редакції / К. І. Осьмак // Вісн. Народ. мін-ва земел. справ. – 1918. – № 1. – С. 1–2.

ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Поєдинок М.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Вивчення загально-економічних умов сільськогосподарського виробництва губерній завжди входило до завдань земських статистичних досліджень, а результати статистико-економічних досліджень ставали основою в обґрунтуванні необхідності інтенсифікації сільського господарства за встановленого економічного стану господарських систем та зростання продуктивності полів. Земські статистики на початок ХХ ст. довели, що на вироблення загальної кількості хлібів основний вплив мали: взаємозв'язок середньої урожайності з характером ґрунтів; змінність температури та опадів (у смислі несприятливості); інтенсивність господарства, що виражали, насамперед, у посиленому застосуванні удобрення; щільність сільського населення. Починаючи з визначення ступеню прибутковості експлуатації природних ресурсів з урахуванням врожайності землі, орендних цін, виробничих витрат для виготовлення та реалізації сільгосппродукції у Чернігівщині, земські статистики враховували природно-географічні, соціально-побутові та ін. особливості регіональних виробничих ресурсів. Дослідження господарств, які за типом визначали загальну господарську картину, робило необхідним вивчення відомостей не тільки для встановлення угідь, а й для поділу їх на розряди за природними, господарсько-економічними умовами, що привело до впровадження статистиками виокремлення районів за ознаками природних та господарсько-економічних умов.

Статистики Чернігівщини першими розробили підходи до визначення землеробської продуктивності за системи дрібного господарства та трьохпільної сівозміни на неугноєних або мало угноєних полях. За результатами вивчення основних видів культур, сівозмін, сільськогосподарських процесів з вирощування хлібів та економічних факторів (вартості операцій з обробітку ґрунту, збирання урожаю, оренди тощо) вони довели, що кількість удобрення,

ступінь придатності засобів праці, спосіб ведення господарства неоднакові у різних господарствах, але у кожній місцевості можна встановити типову систему господарства, середню кількість добрива, середню придатність засобів і т.д. Дохід, визначений за середньої величини всіх впливів, назвали середнім доходом та показали, що він змінюється доволі повільно, тому визначене в результаті обстеження його значення може бути нормою впродовж деякого періоду. Для визначення доходу з 1 десятини статистики вивчали відомості про вартість операцій обробки та збору загальноприйнятими способами та знаряддями однієї десятини, оплату праці робітникам, продажні ціни на землю, систему господарства та звичайну сівозміну, кількість засіяних десятин та культури, гущину посіву на 1 десятину, збори врожаїв за ряд років та багато ін. Дослідження розподілу ярих посівів за основними культурами дозволило їм увести економічне районування цих культур у губернії. З вивчення економічних аспектів господарської роботи ними визначені вартості різних господарських операцій. Земські статистики Чернігівщини розробили методи обчислення валової доходності ріллі та довели, що без відомостей про місцеві системи рільництва та сівозміни, даних про пропорції культур, удобрення не можна визначати валову доходність ріллі, а без вивчення техніки рільництва, способів та прийомів культури не можна обраховувати видатки рільництва. Ґрунтовний статистико-економічний аналіз структури землеволодіння, зміни співвідношень між угіддями, характеру та пропорції посівів дозволив виявити статистикам Чернігівського губерньського земства постійне збільшення площ посівів хлібів, що вимагають інтенсивного обробітку й удобрення (початок ХХ ст.). Статистики виявили якісні зміни в області техніки господарювання та у рільництві та зробили висновок про неможливість використання в аграрних дослідженнях поняття природньої врожайності, поширеного в ті часи, вказали на потребу впровадження поняття урожайності культури. Вони довели, що пропорція посівів сильно залежить від характеру та розміру господарства. Регулярна реєстрація явищ та процесів, що впливали на сільське господарство, дозволила їм отримати видатки аграрного виробництва.

Статистичним відділом Херсонського губерньського земства за вивченням умов та тенденцій розвитку сільського господарства регіону був зроблений висновок про необхідність отримання точних значень про наявний живий та мертвий реманент, способи обробітку землі для аналізу напруження праці, докладеної до обробітку землі. Розвинення ним принципів земської статистики забезпечило виконання аналізу впливу природньо-географічних факторів на продуктивність землеробського господарства губернії. Земські статистики Херсонщини аналізували розміри основних показників для оцінки прибутковості земель за врожайністю, орендними цінами, виробничими витратами на сільськогосподарську продукцію. Вони розробляли способи обчислення доходності різних систем господарства у повітах та за виділеними районами й отримали висновок, що кадастр, оснований на вивченні доходності окремих угідь, неможливий для всієї Херсонської губернії, для отримання кадастру треба використовувати оцінку за способом ведення господарства кожним власником, а

тоді необхідно відмічати всі зміни в господарстві кожного власника, тобто проводити оцінку положення кожного господарства, що було не під силу. Статистики показали, що для аналізу стану землеробства необхідне визначення кількості та якості землі, числа робочих рук і худоби, вивчення способів обробітку землі, форм землеволодіння, звичаїв у веденні сільського господарства та грошових виплат, а це зробило необхідним дослідження розподілу населення по території, забезпеченості його земельним майном та робочою силою, загального положення господарств і характеру їх діяльності, визначення доходності земель. Статистики впровадили: порівняльний аналіз доходності культур хлібів за фіксовані періоди, дослідження економічної доцільності сівозмін, прибутковості різних сільськогосподарських культур.

Земські статистики Полтавщини розробили методику поділу на природні райони, в якій основною ознакою для характеристики районів було кількісне відношення угідь. Вони аналізували співвідношення ріллі та сінокосів з іншими угіддями, економічний стан дрібного господарства й отримали, що 6 десятин по відношенню до ступеню забезпечення потреб, вираженого розмірами ділянок, відповідало забезпеченню продовольством середньої сім'ї за звичайного врожаю. Розглядаючи величини орних площ господарств, показали необхідність застосування більш інтенсивних систем, ніж трьохпільна, для забезпечення сільських верств губернії. Статистики доводили, що економічна роль рільництва у загальній системі сільського господарства виявляється з кількості ріллі по відношенню до інших угідь, з форм та розташування польових ділянок тощо. Вони встановили: малоземелля не дає продуктивно вести господарство.

З дослідження систем господарства у маєтках статистики Полтавщини отримали, що за співвідношенням між культурною та кормовою площами найкращі можливості для ведення більш інтенсивного господарства мали маєтки з площею від 1000 десятин. Але і найкращі з умов по відношенню до кормових ресурсів були задовільними лише, щоб вести систему рільництва середню між трьохпільям примітивним та покращеним.

Саме земські статистики розпочали дослідження степені інтенсивності землеробської праці у повітах. Вони виявили її слабку інтенсивність у повітах Полтавської губернії внаслідок недостатності землі у селянських господарствах. Для вирішення проблеми рекомендували покращувати знаряддя обробітку землі, реманент, способи обробітку полів, вводити культури коренеплодів, травосіяння.

Статистики Полтавського губерньського земства запровадили поділ губернії за типами (харчові, кормові та будівельні) з метою більш докладного і точного економічного вивчення губернії (одержали 26 районів). Майже через 20 років вони зробили ще один поділ губернії на частини, названі посівними районами, в основу якого поклали відомості про пропорції посівів хлібів (як ознака, що відображала природні та господарсько-економічні умови одночасно, одержали 49 районів).

Показником високого рівню статистико-економічних досліджень земства Полтавщини є участь у спробі організації господарства з наперед визначеним рівнем економічної продуктивності, а саме з отриманням найвищого постійного

доходу. Було показано, що недоліки господарства можна виявити статистико-економічною оцінкою його організації.

Земські статистики Харківщини проводили економічний розрахунок середнього селянського господарства (землеробських робіт, скотарства, ін.). У дослідженні способів вирощування сільськогосподарських культур розглядали повну послідовність виконуваних операцій, виконували економічну оцінку виконаних дій. Розробляли методи економічної оцінки продуктивного скотарства. З 1910-х рр. почали вивчати технології вирощування цукрового буряку, за своїми дослідженнями наводили послідовність необхідних операцій та економічно оцінювали результати. Виконали поділ на райони за економічно-природними ознаками, а згодом подвірним переписом отримали відомості про стан кожної господарської одиниці, що дозволило їм досягти високої точності оцінки стану сільського господарства повітів. За обчисленими економічними оцінками галузей сільського господарства губернії статистики зробили висновок: господарствам необхідна реорганізація. Вона має складатися в тому, що корми будуть вироблятися на полях, що дозволить розширити оранку під хліби й збільшити кількість продуктивної худоби. На здійснення покращень необхідна прибавка в інвентарі, робочій худобі, оборотному капіталі, але земля буде збагачуватися і за підвищення ренти та збільшення населення стане вигідно увести інтенсивну систему, яка вимагає посиленої експлуатації ґрунтів, але дасть високі виплати вкладеного капіталу та праці.

Роботи земських статистиків Харківщини стосувалися й розробки та обґрунтування методичних підходів до оцінювання землі. В їх основу було покладено: вартість землі визначається отримуваним від неї доходом. Так як дохід може бути різним залежно від типу ґрунтів, способу ведення господарства, можливості збуту врожаю тощо, то визначали наскільки отриманий дохід постійний, відповідний прийнятим у даній місцевості умовам господарювання та економічної діяльності. Для цього проводили аналіз способів отримання доходу від землі, урожайності та цін на продукцію, дослідження та опису земель.

Статистики Таврійського губерньського земства показали, що посів є результатом дії факторів: землі, робочих сил, худоби, оборотного капіталу та ін., й на основі цього провели дослідження способів ведення господарства. Аналізуючи отримані значення урожайності основних культур за 1889–1908 рр. та вплив на них таких факторів, як розвиток техніки землеробства та підвищення витрат на обробіток землі, не виявили збільшення продуктивності посівної десятини. Але за умов, що сила дії негативних факторів зберігалася, отримали зростання продуктивності губернії внаслідок збільшення площі оранки, переходу до вирощування озимої пшениці. Ґрунтуючись на тому, що середня урожайність зернових є кількісним виразом результату сільськогосподарської діяльності, довели, що нормальним є примітність підвищення інтенсивності форм господарства в останні роки періоду. Проводячи подальший аналіз значень урожайності зернових, витрат робочої сили виявили: стійкість зростання озимої пшениці має особливе значення для стійкості господарства губернії; наявні покращання в обробці ґрунту підвищили дохідність господарства.

Земські статистики Катеринославщини на початку ХХ ст. розробляли методи обчислення вартості випасу худоби, здачі її на зимівлю. Проведення статистико-економічного дослідження територій Київщини, Волині та Подолії на початку ХХ ст. показало сильне зростання впливу інших господарств краю та зовнішніх економічних умов на кожне господарство. На цих територіях теж був виконаний поділ на райони за економічними ознаками.

Земські статистики території сучасної України аналізуючи рівень врожаїв на початку ХХ ст., робили порівняння його економічних якостей у різних типах господарств та вказували на більш економічно вигідні пропорції культур.

Отже, можна зробити висновок, що саме земські статистики на основі виконаних ними статистико-економічних досліджень започаткували оціночні методики аналізу економічних умов сільськогосподарського виробництва губерній, економічні оцінки технологічних операцій, продуктивності угідь та господарств, галузей сільського господарства.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА З МОРКВОЮ НА ДС «МАЯК» ІОБ НААН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Позняк О.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області, Україна)*

Селекційно-дослідна станції «Маяк» (тепер Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН) створена в насінницькому радгоспі ім. Котовського в с. Крути Ніжинського району Чернігівської області (за наказом Міністерства сільського господарства СРСР № 192 від 26 квітня 1974 р. з метою удосконалення технології механізованого вирощування і збирання насіння овочевих культур та кормових коренеплодів в районах Полісся УРСР).

На основі результатів проведених у 1977–1980 рр. досліджень в установі розроблена механізована технологія виробництва насіння моркви у зоні Лісостепу України. Проте розроблені у 1977–1980 рр. рекомендації потребували додаткового вивчення окремих елементів, зокрема вивчення схем сівби і норм висіву насіння при стрічково-смуговій сівбі; випробування збиральних машин при вирощуванні маточників; дослідження щодо застосування гербіцидів і десикантів на культурі.

У 1981–1986 рр. дослідження проводились за темою 01.18 «Розробити та впровадити технологічний процес механізованого виробництва насіння моркви». У цей період проведені наступні дослідження: 1) розробка та обґрунтування галузевого стандарту на маточники столової моркви; 2) розробка способів гідротермічного обеззаражування насіння; 3) удосконалення хімічного методу захисту насінників від фомозу і білої гнилі; 4) ефективність сівби столової моркви дражованим насінням.

Проблематиці вирощування моркви на насінневі цілі була присвячена

дисертаційна (на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук) робота наукового співробітника В.Г. Гуцола. Дослідження проводились на СДС «Маяк» у 1984–1987 рр. Метою цього дослідження було вивчення можливості використання едиду, тракефона і басту у якості десикантів на насінниках моркви і встановлення їх доз, виходячи з біологічного стану насінників. Для цього були виконані такі завдання: визначення ступеню стиглості насіння за їх біохімічним складом, вологістю і встановлення оптимальних строків обробки насінників десикантами; виявлення впливу різних видів десикантів і їх доз на урожайність, посівні якості свіжозібраного насіння і у процесі зберігання; вплив десикантів на мікрофлору насіння моркви; вплив мутаційної дії десикантів на насіння; дослідження післядії десикантів на сортові та урожайні якості потомства; вивчення зберігання, вмісту сухої речовини, цукрів, каротину і вітаміну С у коренеплодах, вирощених з насіння, обробленого десикантами.

З 1992 р. напрям з селекції моркви на ДС «Маяк» ІОБ НААН очолив Д.О. Кривець, який у 1998 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук за темою «Селекція і насінництво гетерозисних гібридів моркви на стерильній основі». З цього часу основним напрямом досліджень стала гетерозисна селекція на стерильній основі.

У 1992–1996 рр. дослідження проводилися за тематикою «Розробити теоретичні основи селекції та створити для різних кліматичних зон України сорти та гібриди овочевих і баштанних культур для відкритого і закритого ґрунту з високими смаковими та технологічними якостями, стійкі до шкідників, хвороб, несприятливих факторів середовища. Відпрацювати систему і методи насінництва» за завданням «Створити лежкий гібрид моркви столової консервного призначення. Придатний для механізованого збирання», № держреєстрації 0196U017172. У результаті виконання НДР створено гібриди моркви Ранок F₁ і Статус F₁, які вирізнялися товарною урожайністю на рівні 30 т/га.

У 1997–2001 рр. НДР робота з морквою проводилася за темою 01.05.06 «Гетерозисний гібрид F₁ моркви столової з високою врожайністю, підвищеним вмістом каротину, пристосований до механізованого вирощування в умовах Полісся України». Зокрема в цей період вирішувалися такі задачі: збір і оцінка колекційного матеріалу, виділення генетичних джерел – донорів високої продуктивності, технологічності та якості; оцінка та проведення цілеспрямованого добору за вирівняністю і ступенем прояву морфолого-біометричних показників; продуктивністю та ін. господарсько-цінних ознак в гібридному та селекційному розсадниках; гібридизація методом топкросу чс та чф форм з метою створення та розширення генетичного спектру ліній в розсаднику гібридизації; створення сортових популяцій шляхом вільного перезапилення відібраних зразків та ін. Протягом 2002–2005 рр. НДР проводилась за завданням 01.07.03 «На основі розробки прискорених методів оцінки похідних пізньостиглих адаптивних джерел моркви створити конкурентоздатні модельні батьківські компоненти і гібриди F₁, які відповідають

сучасним вимогам по її вирощуванню в умовах Полісся».

У 2006–2010 рр. метою досліджень з морквою було відпрацювання методичних підходів по практичному створенню гібридів F₁ і батьківських ліній (стерильних, фертильних і закріплювачів стерильності) для умов північного Лісостепу і Полісся України. У 2011–2013 рр. дослідження проводились за прикладною тематикою «На основі новітніх методів селекції стерильних і фертильних ліній створити конкурентоспроможний гібрид F₁ моркви зі стійкістю до біо- та абіотичних чинників північного Лісостепу та Полісся України».

Не зважаючи на значні теоретичні і практичні напрацювання, через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, після 2013 р. на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН науково-дослідна робота з морквою не проводиться.

До об'єктів інтелектуальної власності по культурі моркви, створених на ДС «Маяк» ІОБ НААН у період з 1995 по 2013 рр., належать: 2 гібриди, 1 сорт, 5 ліній і корисна модель «Прискорений метод створення стерильних ліній моркви».

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СЛОБОЖАНЩИНИ У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст.

Поштаренко Д.В.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)*

Забезпечення населення продуктами харчування і їх доступність для пересічного громадянина є необхідною запорукою стабільності суспільства. Це завдання вирішується завдяки розвитку агропромислового комплексу. Вирішення проблеми потребує запозичення досвіду зарубіжних країн з розвиненим сільським господарством, а також критичного аналізу здобутків вітчизняних попередників тих періодів історії України, коли панували форми власності і господарювання у сільському господарстві близькі до сьогоденних.

Чільне місце у розвитку сільськогосподарського господарства Слобожанщини у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст. відіграло Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, яке було засноване у 1880 р., мета якого полягала у сприянні розвитку всіх галузей сільського господарства у Харківській, Полтавській, Курській, Воронезькій та Катеринославській губерніях. Наукова діяльність товариства основним чином була пов'язана з дослідною справою в галузі рослинництва, тваринництва.

В області рослинництва діяльність товариства спрямовувалась на розвиток агрономії, селекції та насінництва у ґрунтово-кліматичних умовах досліджуваного регіону. Уже на першому році своєї діяльності в інтересах місцевого сільського господарства товариство за ініціативи професора Харківського університету А.Є. Зайкевича, виконуючого на той час обов'язки

секретаря товариства, визнало за необхідне створення дослідних полів. Так як на заснування дослідних полів на той час неможливо було розраховувати на субсидію Уряду або допомогу земства, то товариство скористалося пропозицією деяких зі своїх членів організувати дослідні поля у їх маєтках, що потребувало від товариства мінімальних затрат. В наступному ж 1881 р. було засновано перше дослідне поле в Тростянецькому маєтку Л.Є. Кеніга, потім з 1881 р. по 1897 р. товариством було засновано 10 дослідних полів, а, крім того, у 1892 р. була закладена перша мережа дослідних полів для цукрових буряків. У перший рік до складу мережі входило 14 полів, а в 1893 р. додалося ще 9, отже, мережа 1893 р. включала 23 дослідних поля.

За результатами досліджень, виконаних на дослідних полях, вперше обґрунтована економічна доцільність рядкового методу внесення мінеральних добрив та впливу їх на цукристість, доброякісність і врожайність буряків; запропонований спосіб вибору сортів, найбільш придатних для місцевих господарств; розроблені методи селекції буряка. Деякі з дослідних полів мали інший напрямок досліджень: проведено серію дослідів з питань вирощування та селекції зернових культур; агротехніки вирощування картоплі та кукурудзи; впливу суперфосфатного добрива на врожай культурних рослин та трав. До недоліків дослідних полів можна віднести: короткий термін існування (в середньому 2-3 роки); зміна кількості й місця розташування їх; недотримання прийнятої програми досліджень; проведення спостережень, через брак коштів у товариства, недостатньо підготовленими особами. У той же час це дозволяло встановити тісний зв'язок між дослідними установами й практичним господарством.

У 1903 р. товариство вирішило заснувати своє постійне дослідне поле. З причини складності поставлених завдань вирішено було розширити організацію і надати задуманому установі тип дослідної станції. Організаційні роботи по цьому почину тривали п'ять років (з 1903 по 1908 г.). Таким чином, в 1908 р. була створена перша в Україні Харківська селекційна станція. Під керівництвом проф. П.В. Будріна ця станція розпочала роботу щодо поліпшення місцевих сортів озимої і ярої пшениці, озимого жита, проса, вівса, а пізніше і методи гібридизації злаків шляхом перехресного запилення рослин.

У площині тваринництва багатогранна діяльність товариства спрямовувалася, передусім, на обстеження галузі, пошук раціональних прийомів та зростання культури її ведення, організацію відповідних відділів та дослідних станцій, придбання племінного матеріалу і сприяння збуту отриманої продукції, популяризацію досвіду розведення тварин у спеціальних виданнях, на виставках, конкурсах тощо. У зв'язку з різноманіттям худоби Харківської губернії з метою регулювання племінного скотарства пропонувалось завести племінну книгу, яка давала б можливість вивчати історію породи, встановлювати шляхи і методи, які застосовувалися для поліпшення і вдосконалення порід, складати обґрунтовані перспективні плани племінної роботи з породами сільськогосподарських тварин та ін. Відділенням тваринництва у 1911 р. було видане друге видання під назвою «Харківська племінна книга великої рогатої худоби». У зв'язку з швидким

зростанням кількості реєстрованих тварин були відкриті філіали Харківської племінної книги у Київській, Полтавській та інших суміжних губерніях.

Серед інших заходів щодо поліпшення худоби Відділенням тваринництва з 1909 р. організувались у Харкові щорічні обласні аукціонні виставки племінних тварин приватновласницьких господарств, на яких, зокрема, визначались «поліпшені» виробники. До «поліпшених» відносили тих бугаїв та жеребців які встановлені планом покращення місцевих порід худоби. Важливим напрямом у покращенні тваринництва являлось також організація опорних пунктів парування, основне призначення яких полягало у створенні виробників, які згодом поступали на вторинну мережу пунктів парування в якості «поліпшених» виробників.

Таким чином, порівнюючи розвиток сучасного й пореформеного села можна побачити багато схожих проблем. Проведений аналіз показує, що у сільському господарстві України закладений значний потенціал для подальшого підвищення добробуту населення країни. Для забезпечення високих темпів прогресу необхідно об'єднання зусиль усіх суб'єктів господарювання та критичного застосування досвіду роботи вітчизняних попередників щоб не допускати повторення їх помилок.

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО У РОЗВИТОК АГРОНОМІЧНОГО ГУРТКА ПРИ КПІ У 1908–1913 рр. ХХ ст.

Пятницька В.В.

Секретаріат Кабінету Міністрів України (м. Київ, Україна)

Професор С.Ф. Веселовський жив у епоху революційних подій, що відбувались впродовж 1905–1907 та 1917 рр. Його особистість, зокрема світогляд і життєві пріоритети, формувались у непростий для країни час. Відповідно до змін у політичній та соціально-економічній сферах держави діяльність вченого змінювала свої напрями, але загалом основним пріоритетом залишалось служіння на благо українського народу та розвиток агрономічної науки.

Знайдено відомості про те, що в роботі Агрономічного гуртка приймала участь велика низка тогочасних вчених-аграріїв, педагогів та студентів. Так, саме в Агрономічному гурткові робили доклади, читали короткі курси по окремих питаннях відомі на той час діячі агрономії: С.Л. Франкфурт, В.В. Вінер, В.Е. Брунст тощо. Для покращення самостійної роботи студентів було спеціально організовано бібліотеку.

Саме в Агрономічному гурткові обговорювались нагальні проблеми, які поставали перед громадською агрономією того часу. Агрономічний гурток при Київському політехнічному інституті виконував роль товариства при єдиному вищому навчальному закладі на початку ХХ ст. на Україні, що готував висококваліфікованих спеціалістів для сільського господарства. В цьому була його специфіка і своєрідність.

Якісний та кількісний розвиток Агрономічного гуртка виявився у значній потребі диференціації роботи в спеціальних секціях, вже наприкінці першого 10-

річчя існування гуртка їх було три: а) хліборобська; б) зоотехнічна; в) громадської агрономії.

Студент С.Ф. Веселовський входив у склад правління Агрономічного гуртка у 1908–1909 рр., а також був головою правління у 1910–1911 рр.

Професор, доктор сільськогосподарських наук В.А. Вергунов у своїй монографії, присвяченій життю та науково-організаційній діяльності професора Сльозкіна Петра Родіоновича (1862–1927) відносить професора С.Ф. Веселовського до одного із багатьох видатних вчених в Агрономічному гуртку КПІ, якому належить значний особистий внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні, серед яких були, крім С.Ф. Веселовського, майбутні професори: О.А. Яната, Ф.І. Левченко, А.М. Венгеровський, В.В. Колкунов, С.П. Кулжинський, П.О. Широких, А.М. Засухін, А.Г. Терниченко, М.М. Кулешов (майбутній академік АН УРСР), С.Й. Воробйов тощо.

Професор В.Г. Бажаєв, магістр агрономії, славетний вчитель студента Сергія Феофановича Веселовського у вступній промові на відкритті першого чергового засідання Агрономічного гуртка у 1913 р. сказав: «Прежде всего в лице Агрономического кружка Киевский политехнический институт приобретает весьма полезного и ценного союзника и пособника, потому что всякая научная студенческая ассоциация способствует укреплению и развитию того духа свободного научного исследования и научного творчества, которые особенно дороги всякой высшей школе».

«Нельзя не согласиться, что Агрономический кружок вступает в жизнь в пору особенного оживления интереса к вопросам экономии сельского хозяйства и в особенности, экономии крестьянского хозяйства. В деле изучения экономики крестьянского хозяйства очень ценным материалом может служить превосходные по широте захвата и по достоверности земские статистические исследования».

Професор В.Г. Бажаєв був переконаний, що самостійна робота учнів в студентських наукових асоціаціях, подібних Агрономічному гуртку КПІ сприяла формуванню майбутніх спеціалістів, які свідомо розбиралися у складній сукупності питань сучасного села.

Досягненню цієї мети допомагало вивчення головного предмета – суспільної агрономії, тісне спілкування з більш багатими на життєвий досвід викладачами та проява самодіяльності і самоуправління при самостійному керуванні справами Агрономічного гуртка КПІ.

Досить важливим є те, що поряд із науково-практичною метою, Агрономічний гурток мав виховні цілі, що було і залишається безпосереднім завданням, зокрема, у роботі вищих шкіл країни.

Агрономічний гурток був багато в чому своєрідним першим та важливим середовищем для об'єднання творчих сил для потреб вітчизняної аграрної науки, оскільки, на початку ХХ століття не існувало навіть жодного спеціального агрономічного товариства.

СТЕБУТІВСЬКІ КУРСИ – ПРИКЛАД ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЖІНОК

Рибченко Д.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Сільськогосподарська освіта – поширення сільськогосподарських знань серед населення у вигляді спеціальних курсів, читань або через посередництво спеціальних шкіл, народних училищ та інших закладів освітнього характеру.

Питання про жіночу аграрну освіту детально розроблялося в Міністерстві землеробства і було вирішено таким чином, що для профільного навчання жінок потрібно організувати такі ж школи, як і для чоловіків, лише з незначними відмінностями. Тому цим займалося Петербурзьке товариство сприяння жіночій сільськогосподарській освіті, яке 1900 р. влаштувало курси для жінок з середньою загальною освітою. Набули поширення різного роду курси і читання з сільського господарства при сільськогосподарських навчальних закладах.

21 листопада 1898 р. колишні випускники Петровської академії постановили заснувати в Петербурзі фонд імені професора І.О. Стебута для влаштування вищого жіночого навчального закладу, при цьому було зібрано 362 руб. Адже ідея заснування вищого навчального закладу для надання жінкам сільськогосподарської освіти належить саме І.О. Стебуту. У 1898 р. ця ідея почала втілюватися у життя, адже в Петербурзі засновано Товариство сприяння жіночій сільськогосподарській освіті. Крім того, прихильники жіночої освіти в Москві, Києві, Харкові, Саратові створили особливі гуртки, представники, яких звернулись до товариства з проханням відкрити відділення. Загальне зібрання розглянуло представлені гуртками устави, затвердило їх і відправило в Міністерство землеробства і державних маєтностей. Так, товариство у 1899 р. отримало пожертви в сумі 10000 руб. від Є.В. Барановської, від В.А. Морозової – 1000 руб. і зібрані петрівцями – 350 руб.

У 1904 р. Товариство відкрило перші вищі жіночі агрономічні курси. На честь заслуг І.О. Стебута була викарбувана іменна медаль, а курси стали називатися Стебутівські. Вони мали на меті «давати вищу сільськогосподарську освіту, необхідну для різного роду наукової та практичної сільськогосподарської діяльності».

Директор Стебутівських курсів – В.Р. Тизенгольт. На них приймалися жінки, які закінчили середні або вищі навчальні заклади на підставі атестатів. У разі нестачі вільних вакансій і неможливості прийому всіх охочих, перш за все, брали тих, хто закінчив вищі навчальні заклади. Плата за перше півріччя здійснювалася до 10 серпня в розмірі 65 руб., інші 60 руб. вносилися до 15 січня, загальна сума за рік складала 125 руб. Стипендій на курсах не було, але слухачки, які не мали можливості сплачувати навчання, але показали хороші результати, могли бути звільнені від оплати, але не раніше II триместру. Кількість звільнених від сплати за курси не повинно перевищувати 10% по відношенню до загальної кількості слухачок. Викладання на курсах відповідало програмам вищих агрономічних навчальних закладів. Курс навчання – чотирьохрічний,

розподілений на 12 триместрів, по 3 триместри в році: осінній, весняний, літній. Предмети, що викладалися розподілялися на основні і додаткові (необов'язкові). До перших належали такі предмети: фізика, хімія неорганічна, аналітична і органічна, мінералогія, геологія і ґрунтознавство, ботаніка – анатомія і фізіологія рослин, морфологія, систематика і географія рослин, бактеріологія – зоологія, анатомія, гістологія і фізіологія тварин, метеорологія загальна і сільськогосподарська, геодезія, ентомологія, фітопатологія, сільськогосподарський аналіз, загальне і часткове тваринництво, зоогігієна і ветеринарія, законодавство, політична економіка, сільськогосподарська статистика, сільськогосподарська економіка, організація господарства і рахівництво, сільськогосподарські машини і знаряддя. До необов'язкових предметів відносилися: математика, сільськогосподарське будівельне мистецтво, плідівництво, лісівництво, молочне господарство, насінництво, сільськогосподарська технологія, луківництво, меліорація, городництво, німецька мова. Лекції на курсах читали видатні вчені, як правило, професори провідних російських вузів: Д.М. Прянішніков, О.Ф. Фортунатов, В.Р. Вільямс, І.П. Бородін, М.І. Прохоров та ін.

Навчальний план Стебутівських сільськогосподарських курсів включав в себе теоретичні та практичні заняття з хімії, ботаніки, зоології, землеробства, тваринництва, сільськогосподарської будівельної справи, економіки, рахівництва та вчення про сільськогосподарські машини. Причому програми Стебутівських курсів в Санкт-Петербурзі в 1902–1904 рр. відрізнялися від подібних курсів у Москві і Саратові. Якщо останні охоплювали питання землеробства, рільництва і луківництва, то Петербурзькі спеціалізувалися на вивченні організації садибного господарства.

При курсах були навчально-допоміжні установи: лабораторії – агрономічна, ґрунтова, хімічна та кабінети – приватного та загального землеробства, зоотехнічний, ветеринарії та зоогігієни, лісівництва, бактеріології, ботаніки, зоології, ентомології, фізики і сільськогосподарської механіки, а також велика бібліотека. Для літньої практики в княжому дворі, який був переданий в розпорядження Товариства, спеціально для потреб Стебутівських курсів, влаштовані господарство, зоотехнічна лабораторія, теплиця для вегетаційних дослідів і метеорологічна станція. Щорічно в кінці річного триместру для 3-го курсу проводилися екскурсії в приватні маєтки, дослідні установи та сільськогосподарські навчальні заклади, а в кінці навчання слухачки проходили сільськогосподарську практику в приватних і державних господарствах. Практичні заняття проводилися в маєтках, наприклад, у 1904 р. в маєтку академіка Ф.В. Овсяннікова Лужського повіту Санкт-Петербурзької губернії, в якому був фруктовий сад.

Учениці, які прослухали повний курс і виконали літні практичні заняття і самостійну практику, після успішної здачі іспиту перед особливою комісією (в присутності голови Головного управління землевпорядкування і землеробства), отримували дипломи агрономів і право «займати посади, що вимагають спеціальних знань по сільському господарству». Найбільш здібним слухачкам,

за вибором ради курсів, пропонували продовжити поглиблене вивчення предметів курсів.

Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. в Російській імперії почала складатися система вищої жіночої аграрної освіти. Проте розвиток її був уповільненим, що пояснюється низкою факторів. По-перше, нестача коштів, збір яких тримався на ентузіазмі небайдужих. По-друге, вплив чинила значна консервативність мислення населення, обумовлена недовірою і сумнівами щодо доцільності вищої жіночої освіти. По-третє, слід враховувати і особливості освітньої гендерної політики уряду. Незважаючи на це, слід відзначити, що система вищої сільськогосподарської жіночої освіти зробила значний крок до її трансформації, який характеризувався пошуком нових механізмів упровадження форм і методів навчання, відповідно до тогочасних запитів суспільства.

З ІСТОРІЇ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ НА СУМЩИНІ

Рожкова Л.І.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

Розвиток тваринництва на Сумщині бере початок з другої половини XVII ст., коли перші слобожани-переселенці привели з собою багато рогатої худоби, а також коней, волів, овець, кіз, свиней. У подальшому молочне скотарство стало однією з провідних галузей тваринництва регіону. Пошук оптимальних засобів поліпшення порід, підвищення ефективності галузі зумовили розвиток селекційно – племінної справи. Виведення породи почалося стихійно на території сучасної Сумської області ще в середині XIX ст. і пройшло декілька етапів.

1934 р. на території Лебединського і Штепівського районів був створений Лебединський державний розплідник високопродуктивної бурої худоби швіцької породи (країна походження – Швейцарія). За 6 років у районах з'явилося 26 племінних ферм, які налічували понад 2 тис. високопродуктивних швіців. Основою племінного тваринництва були господарства у селах Токарі – Бережки, Межиричі, Ворожба, Бішкінь. Створена у Токарях сільськогосподарська комуна, згодом – артіль, – стала опорним господарством Лебединського держплемрозплідника бурої породистої худоби. Результатом вдалого господарювання стало представлення трудових здобутків артілі у 1939 р. на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві. На цей час середньодобовий доважок живої маси бичків досягав 1200 грамів, а це – небувалі результати. Наступного, 1940 р., лебединські тваринники представили на Всесоюзній виставці рекордні показники середньодобового доважку живої маси при вирощуванні молодняка великої рогатої худоби у 1044 грами.

Поступальний розвиток тваринництва, сільського господарства країни в цілому був перерваний початком Другої світової війни. З наближенням театру воєнних дій до території Сумської області (створена у січні 1939 р.) постала

необхідність у стислі терміни евакуювати до східних районів країни промислове обладнання, кваліфікованих робітників, сільськогосподарську техніку, племінну худобу. Основні завдання та зміст заходів з евакуації визначалися постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 червня 1941 р. «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів та цінного майна».

19 серпня 1941 р. директору Лебединського Держплемрозплідника М. Бондаренку було направлено директиву Наркомату оборони з вимогою організувати відправку найбільш цінних племінних корів у Саратовську область. Відповідальним за евакуацію худоби було призначено старшого селекціонера Григорія Кириченка. Стадо супроводжували доярки, серед них – Марія Харитонівна Савченко (1913–2005 рр.), згодом – заслужений працівник сільського господарства УРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці.

Лебединські тваринники подолали довгий та небезпечний шлях до навчального господарства сільськогосподарського технікуму, що знаходився у Вольському районі Саратовської області. Цінна худоба була збережена, лебединські корови забезпечені приміщеннями і кормами. У важких умовах евакуації не припинялась і племінна робота. Її вели працівники Українського науково – дослідного інституту тваринництва, вивезеного до міста Енгельс Саратовської області, а також фахівці з Лебединського державного племрозплідника на чолі з Г. Кириченком. Після повернення на Сумщину 1944 р. Г.П.Кириченко очолив Лебединський держплемрозплідник.

В 1950 р. лебединська порода була затверджена як самостійна порода молочно-м'ясного напрямку. В її створенні брали участь спеціалісти Лебединського держплемрозплідника, племінних заводів і наукові співробітники Українського науково-дослідного інституту тваринництва під керівництвом професора А.Є. Яценка. Характерна особливість «лебединок» - це підвищений вміст жиру та білка в молоці, а також високий уміст казеїну, основного компоненту сиру, тому молоко добре підходить для виробництва саме цього продукту.

Значний вклад у розвиток селекційної та племінної справи внесли випускники та науковці Сумського національного аграрного університету (заснований 29 квітня 1977 р. згідно з наказом Міністерства сільського господарства СРСР як філія Харківського сільськогосподарського інституту імені В.В. Докучаєва). З 1981 р. у Сумській філії працював відомий вчений в галузі розведення і селекції с/г тварин професор Валентин Тихонович Лобанов (1913–1991 рр.). Працюючи на посаді завідувача кафедри приватного тваринництва (згодом – спеціального тваринництва), В.Т. Лобанов здійснював науково – методичне керівництво обласною системою «Молоко», складав селекційні плани і програми для господарств області, зокрема, учбового господарства інституту, зробив значний внесок у підготовку наукових співробітників. Зокрема, доктор с.г.наук, професор, академік НААН В.І. Ладика розпочав дослідження у галузі племінної справи під час навчання на зооінженерному факультеті. В.І. Ладикою розроблено методику оцінки типу будови тіла бурої худоби, включено до переліку ознак добору капа – казеїнові

фракції білка молока, опрацьовано концепцію вдосконалення бурої худоби на принципах відкритості популяції із залученням кращого генофонду північно – американських та західноєвропейських швіців. З 2005 р. професор В.І. Ладика – ректор Сумського НАУ, який за 40 років подолав шлях від філії до провідного національного університету. У Всесвітньому рейтингу університетів світу Webometrics 2017 р.(було представлено 100 вітчизняних вишів), Сумський НАУ посів I місце серед аграрних вищих навчальних закладів України.

Протягом 1980-х – початку 2010-х рр. у Сумському НАУ сформувалася наукова школа селекції та племінної справи великої рогатої худоби. Доктор с.г. наук, професор, завідувач кафедри технології виробництва продукції тваринництва, Геннадій Павлович Котенджі (1939–2013) очолив роботу зі створення і удосконалення порід і типів великої рогатої худоби. Під його керівництвом було вдосконалено молочний тип бурої худоби, а в 2003 р. – нову українську буру молочну породу і дві заводські лінії бугаїв – плідників Елеганта і Стретча, а також брали участь у створенні сумського внутріпородного типу української чорно-рябої молочної породи. Г.П. Котенджі проводив велику роботу зі збереження генофонду лебединської породи, створення стад м'ясних порід в умовах Лісостепу України, формування стад молочної худоби, здатних до інтенсивних технологій виробництва молока у господарствах різних форм власності. У даний час дослідження у галузі племінної справи та селекції тваринництва здійснюють науковці Л.М. Хмельничий, Л.В. Бондарчук, Ю.М. Бойко, І.О. Рубцов, В.В. Вечорка.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РОКИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Руденко С.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

На початку 1990-х рр. в Україні розпочато реформування земельних відносин, позитивними результатами запровадження якого стали: ліквідація державної монополії власності на землю з подальшим роздержавленням і приватизацією громадянами земель сільськогосподарського призначення, реформування сільськогосподарських підприємств (радгоспів і колгоспів). Це створило передумови для розвитку різних форм господарювання на землі. Також запроваджені земельні торги (аукціони), автоматизована система Державного земельного кадастру, публічна кадастрова карта України, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, вільний доступ до відомостей про власників та користувачів земельних ділянок.

Однак земельна реформа, на жаль, оминула важливе завдання забезпечення правової охорони використання сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості ґрунтів. Зокрема, одним із основних завдань земельної реформи мало б бути забезпечення раціонального використання та

охорони земель. Через це процес перерозподілу земель та розвиток різних форм власності та господарювання на землі призвели до порушення науково обґрунтованих сівозмін, подрібнення земельних масивів сільськогосподарських угідь. Крім того, втрачено межі та елементи контурно-меліоративної організації території. Внаслідок цього суттєво знизилися показники природної родючості ґрунтів, зросли втрати гумусу на родючих землях країни, поширилися вітрова та водна ерозії.

Значною подією в історії розвитку земельних відносин можна вважати прийняття 25 жовтня 2001 р. Верховною Радою України Земельного кодексу України. Важливе місце в Кодексі відведено вирішенню проблеми правової охорони земель. Так, у статтях 162–172 Земельного кодексу України детально розкрито поняття, завдання, зміст і порядок охорони земель, розглянуто проблему використання техногенно-забруднених земель, консервації деградованих і малопродуктивних угідь та рекультивациі порушених земель. Важливі положення щодо охорони земель та відтворення родючості ґрунту закріплені у статті 165, яка регламентує стандартизацію і нормування землекористування. Насамкінець статтею 168 ґрунти визнано об'єктом особливої охорони. Разом з тим, у Земельному кодексі практично відсутні положення щодо правового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості ґрунтів. Виняток становить передбачений статтями 91 і 96 обов'язок землевласників і землекористувачів підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі у процесі її використання. Це значно ускладнює правову регламентацію відносин у зазначеній сфері, а зміст кодифікованого нормативного акта потребує відповідного доповнення.

З прийняттям чинного Земельного кодексу України сформовано розгалужену систему нормативних актів, які постійно удосконалювали та деталізували. Ця система окреслила нові напрями щодо правового забезпечення охорони та підвищення родючості ґрунтів. На підставі Земельного кодексу України затверджено низку нормативно-правових актів. Особливо важливе значення мають прийняті 19 червня 2003 р. закони України: «Про охорону земель» і «Про державний контроль за використанням та охороною земель».

Закон України «Про охорону земель» містить перелік основних понять та визначень щодо правового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості ґрунтів. Нормами Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» на законодавчому рівні здійснено розподіл повноважень органів управління щодо правового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості ґрунтів.

Крім того, прийнято низку нормативно-правових актів. Зокрема, наказ Мінагрополітики України від 26 лютого 2004 р. № 51 «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення», наказ Держкомзему України від 4 грудня 2005 р. № 1 «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та

перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок», постанову Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 681 «Про затвердження Порядку здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель» тощо. Як наслідок, норми, які мають забезпечувати підвищення родючості ґрунтів, розпорошені в багатьох чинних нормативних актах. Відсутність єдиного нормативно-правового документа, в якому були б сконцентровані приписи, присвячені правовому забезпеченню охорони та підвищення родючості ґрунтів, ускладнює, а то й унеможлиблює реалізацію тих правових заходів, які спрямовані на вирішення зазначеної проблеми.

У законодавстві не визначено загальної концепції правового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості ґрунтів. Поодинокі правові норми, що регулюють ґрунтоохоронні відносини, розташовано фрагментарно у великій кількості різноманітних нормативно-правових актів. Нажаль, це так само стосується чинного на сьогодні законодавства. Ця проблема потребує негайного вирішення шляхом прийняття спеціалізованого базового правового акта. Таким нормативно-правовим актом має стати Закон України «Про охорону ґрунтів та підвищення їх родючості» і постанова Кабінету Міністрів України «Про нормативи якісного стану ґрунтів», що входять до Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затвердженого 30 березня 2016 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 271. Здійснення зазначених заходів певною мірою сприятиме вирішенню завдань своєчасного запобігання та усунення явищ деградації ґрунтів та можливих еколого-економічних ризиків, пов'язаних з неправомірним, екологічно небезпечним землекористуванням в Україні.

**ВАЛЕНТИН НІКОЛАЄВ (1889–1973):
ЖИТТЄПИС ЛЮДИНИ ВЕЛИКОЇ ЕРУДИЦІЇ
Самородов В.М.¹, Кигим С.Л.²**

¹*Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)*

²*Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
(м. Полтава, Україна)*

Валентин Федорович Ніколаєв – знаний дослідник у галузі субтропічного рослинництва, селекціонер-квітникар, педагог-біолог, краєзнавець, третій завідувач природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). Народився 20(7) серпня 1889 р. у місті Слав'янськ Харківської губернії (нині Донецька область) у родини провізора. Початкову освіту одержав у Бахмутській гімназії. Подальше навчання продовжив у 1-ій Харківській класичній гімназії, яку закінчив у 1908 р. Цей період життя був визначальним у формуванні його нахилів. У 1909 р. Валентин вступив до Імператорського Харківського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Після

закінчення першого курсу університету чотири місяця канікул працював практикантом у природничо-історичному музеї Полтавського губернського земства. Для літніх польових робіт його запросив брат Микола, який в цей час завідував цим закладом. Вдруге В.Ф. Ніколаєв працював практикантом музею влітку 1912 р. Цього разу виключно в ролі ботаніка. Йому було доручено обстежити флору заболочених річок Трубіжа і Супою в Переяславському повіті Полтавської губернії (нині територія Київської області), де земство починало осушення земель. Тоді Валентин Федорович зібрав гербарій – близько 1000 екземплярів 550 видів, який значно поповнив зібрання музею. Влітку 1914 р. В.Ф. Ніколаєв продовжив роботу з обстеження болотистої місцевості річок Супою і Золотоноші, які не були охоплені раніше. Дослідження проведені у 1914 р. В.Ф. Ніколаєв виклав у дипломній роботі «Рослинність західної частини Полтавської губернії». За неї його було удостоєно дипломом 1-го ступеня. Роботу було надруковано у Щорічнику Полтавського музею (1919 р.) під назвами «Рослинність багнищ західної частини Полтавщини» та «Особистий опис річок і багнищ». У передмові до статті В.Ф. Ніколаєв зазначає: «В середині травня 1914 р. я одержав пропозицію від спеціаліста багнознавця Полтавської губерніяльної земської управи Петра Володимировича Спесивцева взяти участь, як ботанік, в обстеженні багнистих річок та багнищ західної частини Полтавщини. Це обстеження організовано було П.В. Спесивцевим з доручення сільськогосподарського відділу П.Г.З.У.», а Петро Володимирович у передмові до книги «Болотные почвы Полтавщины и организация их опытного изучения» висловив щире подяку В.Ф. Ніколаєву за працю зі збору гербарного і ґрунтового матеріалу. Тоді було зібрано 717 аркушів гербарію приблизно 400 видів лучних та лісових рослин; зразків торфу (монолітів) 32 та проб (в мішечках) 600. Ці збори були передані до Полтавського земського природничо-історичного музею.

Після закінчення університету Валентин Федорович знову повернувся до Полтави, де став працювати на посаді завідувача музею (з весни 1916 р. до початку 1923 р.). Робота В.Ф. Ніколаєва припала на дуже важкі часи: Перша світова війна, жовтневий переворот, громадянська війна, період становлення музею. Після жовтневих подій у будинку губернського земства (перлина української архітектури В.Г. Кричевського початку ХХ ст.) розташувався Губраднаргосп. Тільки стараннями В.Ф. Ніколаєва та згуртованих ним співробітників музею, цей чудовий будинок було віддано під музей.

У 1916 р. В.Ф. Ніколаєв, за пропозицією В.І. Вернадського, розпочав роботу з організації Товариства любителів природи. У березні 1918 р. його було обрано секретарем правління. Основним своїм завданням Товариство ставило дослідження природи краю та розповсюдження знань серед населення. Природодослідник мав сміливі думки, надто з охорони пам'яток природи Полтавщини. Саме він запропонував зробити заповідними Струківський та Карлівський степ на Костянтиноградщині, Кочубеївські ліси на Диканщині, сфагнове болото поблизу села Коржі на Переяславщині, болото в заплаві р. Супой.

У 1919 р. на базі природничо-історичного музею Полтавського

губернського земства розпочалось створення Центрального Пролетарського музею Полтавщини. Для цього було організовано спеціальну комісію. Відповідальним секретарем було призначено В.Ф. Ніколаєва, який одночасно виконував обов'язки завідувача музею та Голови комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи Полтавщини. З січня 1920 р. по квітень 1923 р. В.Ф. Ніколаєв музейну роботу поєднував з викладацькою в Полтавському педагогічному інституті, Інституті народної освіти (нині Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), де працював викладачем ботаніки, завідувачем однойменного кабінету (читав курси морфології та систематики квіткових рослин), деканом фізико-математичного відділення. У той же час він дуже активно опікувався станом Ботанічного саду інституту, проживаючи недалеко від нього, часто навідувався на ділянки, проводив заплановані дослідження.

У 1923 р. В.Ф. Ніколаєв призначається на посаду завідувача музейно-екскурсійно-виставковою секцією (старшого інспектора) Наркомпросу УРСР, а згодом – голови Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. Крім цього, у 1923 р. Українське кооперативне товариство «Книгоспілка» запросило В.Ф. Ніколаєва очолити її майстерні з виготовлення наочних посібників.

У подальшому В.Ф. Ніколаєв трудився у Харківському сільськогосподарському інституті (нині Харківський аграрний університет імені В.В. Докучаєва), Сухумському субтропічному відділенні ВІРа, де під проводом М.І. Вавилова стає одним з кращих знавців субтропічних культур у колишньому СРСР; Сухумському інституті субтропічних культур, де він без захисту дисертації 1 липня 1936 р. отримав науковий ступінь кандидата біологічних наук. В.Ф. Ніколаєв вніс вагомий вклад в інтродукцію та первинне вивчення низки каучуконосів, передовсім – гваюли. Крім цього йому належить пріоритет у вивченні таких культур, як австралійські акації, азіміна, евкалипти.

До Полтави В.Ф. Ніколаєв повернувся у 1938 р. і почав працювати на посаді виконуючого обов'язки завідувача кафедри генетики, селекції і насінництва Полтавського сільськогосподарського інституту. Викладацьку роботу продовжив у м. Курган, куди було евакуйовано інститут, згодом – у Курганському сільськогосподарському інституті (нині Курганська державна сільськогосподарська академія імені Т.С. Мальцева). Від листопада 1946 р. по 1953 р. В.Ф. Ніколаєв жив у Таджикистані, де працював заступником директора з наукової роботи Всесоюзного інституту сухих субтропіків, вивчав мигдаль, інжир, гранати. У цей час викладав також курс «Дарвінізм» у Таджицькому державному університеті (нині Таджицький національний університет).

У 1953 р. починається Уманський період життя В.Ф. Ніколаєва, куди його було запрошено для завідування кафедрою ботаніки Уманського сільськогосподарського інституту імені М.О. Горького (нині Національний університет садівництва). Тут разом з колегами та студентами він розгорнув вивчення своєї багатой колекції декоративних квіткових рослин: тюльпанів (понад 200 сортів), гладіолусів та жоржин (майже по 100 сортів кожної з

культур). Крім вивчення біології цих культур, науковець проводив їх селекцію. Ним було виведено три сорти жоржин та 21 сорт гладіолусів. Деякі з них, зокрема, Туманні далі, Юрій Гагарін та Фідель Кастро набули великої популярності серед квітників колишнього СРСР. Восени 1964 р. В.Ф. Ніколаєв переїхав до Харкова, де оселився у родині дочки Неллі Валентинівни Місостової – кандидата сільськогосподарських наук, пристрасного садівника-аматора. Сюди ж у господарство інституту тваринництва, де працювали зять і дочка, Валентин Федорович перевіз головне своє багатство – колекцію гладіолусів та тюльпанів, вивчення яких не полишав до самої смерті 26 лютого 1973 р.

Валентину Федоровичу був притаманний комплексний підхід до вивчення природи та музейної справи. Недарма, представляючи В.Ф. Ніколаєва у січні 1940 р. до звання професора, академік М.І. Вавилов характеризував його як одного з досить компетентних рослинників: «...праці якого виявляють в ньому велику ерудицію...».

ФРАГМЕНТЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛОК ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОПЫТНОЙ СТАНЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ НААН

Самородов В.Н., Поспелов С.В.

Полтавская государственная аграрная академия (г. Полтава, Украина)

Весной 2016 г. Опытной станции лекарственных растений Института агроэкологии и природопользования НААН Украины исполнилось 100 лет. За эти годы она стала настоящим форпостом интродукции, культивирования, селекции, семеноводства и фитохимического изучения лекарственных растений не только в Украине, но также на всем постсоветском пространстве. Это в значительной степени определили исторические предпосылки возникновения данного самобытного научного учреждения. Они были абсолютно адекватными запросам жизни, а также национальной ментальности населения, более трехсот лет занятого целенаправленной заготовкой лекарственного сырья в природе.

Лубенский край издавна славился разнообразными и богатыми запасами целебных растений. Это способствовало тому, что уже в первой половине XVII в. монахи расположенных тут католического Бернардинского и православного Мгарского Спасо-Преображенского монастырей активно собирали лекарственные растения природной флоры, изготавливая из них многочисленные лекарства, которые пользовались большой популярностью. Затем, монахи упомянутых монастырей стали возделывать лекарственные растения в своих «аптекарских садах».

Заготовка же лекарственного сырья для государственных потребностей началась на Лубенщине после Полтавской битвы. Именно тогда, летом 1709 г. прибывая в окрестностях Лубён, царь Петр I обратил внимание на обилие растущих тут видов растений, которыми можно было лечить личный состав армии. В результате этого можно было отказаться от закупаемых заграничных лекарств. Всё это привело к открытию в 1709 г. «казенной аптеки» в Лубнах.

Несколько позже, – в 1714 г. при ней были заложены два «аптекарских огорода». Один – в самих Лубнах, а другой, на его окраине, в селе Терны. Данная аптека пополнялась дикорастущим лекарственным сырьем, заготавливаемым специальной военной командой, привлекавшей при необходимости местное население. Упомянутая «запасная аптека» была признана в 1736 году лучшей среди четырёх подобных аптек всей Российской империи. Ставился даже вопрос о её переводе из Лубён в Киев. Таким образом, регион начал превращаться в общероссийский центр обеспечения армии лекарственным сырьём. Всё это способствовало развитию аптекарского дела на Полтавщине, открытию новых аптек не только в самих Лубнах.

Среди них наиболее авторитетной и хорошо оборудованной оставалась лубенская аптека Франца Деля. Данная аптека многие годы являлась лидером не только аптекарского дела, но и заготовки, а также выращивания лекарственных растений, их фитохимического изучения. Поэтому не удивительно, что в те времена 83 % населения Лубенщины целыми семьями заготавливало, выращивало (мята) и сдавало лекарственное сырьё. Следует отметить, что тогда же упомянутая аптека преобразовалась в фирму Деля-Белявского и очень активно и планомерно стала заниматься закупкой у населения более 200 видов дикорастущего лекарственного сырья. Это главным образом был аир, белена, бузина, дурман, липа. Закупленное сырьё подвергалось тщательной сортировке, а затем продавалось преимущественно за границу.

Такая схема развития местного промысла лекарственных растений способствовала тому, что в регионе, впервые, как в целом по России, так и на украинских землях в частности, были введены в культуру многие очень важные виды. Это такие растения, как календула лекарственная, наперстянка пурпурная и марена красильная. Кроме этого, регион стал лидером более чем векового выращивания мяты перечной. В свою очередь, это привело к тому, что уроженец Лубенщины профессор Императорского Харьковского университета Анастасий Егорович Зайкевич вывел первый украинский сорт этого важнейшего полифункционального растения.

Всё изложенное способствовало интенсификации промысла лекарственных растений на Лубенщине, ставшей настоящим центром развития этой стратегической по своему значению отрасли для всей огромной Российской империи. При этом заготовка лекарственного сырья приобрела экспортную направленность. Так в XIX в. отсюда отправлялись и по сегодняшним меркам огромные партии лекарственного сырья в Санкт-Петербург, Москву, Одессу и Ригу. В этих городах оно не только перерабатывалось в различные лекарства, но в значительной мере, после доработки перепродавалось еврейским и польским купцам, которые затем продавали его представителям различных фирм Англии, Германии и Франции. Всё это обеспечивало иностранным (особенно немецким) лекарствам лидерские рыночные позиции. Затем эти лекарства ввозили в Россию. Таким образом, страна обеспечивающая Европу разнообразным высококачественным сырьём попадала в полную зависимость от иностранных производителей лекарств.

На существование указанной зависимости обратил внимание талантливый и образованный молодой специалист с глубокими украинскими патриотическими убеждениями Пётр Гавсевич (1883–1920). Приехав первый раз в Лубны в 1912 г. для выполнения дипломной работы, он сразу же разобрался в состоянии дел связанных с промыслом лекарственного растительного сырья в регионе. Кроме этого, он положил начало системному изучению лекарственных растений. Для этого он по собственной инициативе в уже упомянутом ранее селе Терны заложил специальные опыты по культивированию лекарственных растений. Ставши секретарём Лубенского общества сельского хозяйства, П.И. Гавсевич был главным организатором целенаправленной работы по заготовке на кооперативных началах лекарственных растений, активным популяризатором выгоды не только их заготовки в природе, но и культивирования.

Всё это привело к тому, что к началу первой мировой войны, по данным большого знатока лекарственных растений Н.Н. Монтеверде, который проводил системные исследования вместе со своим отцом – Н.А. Монтеверде, Полтавская губерния занимала в России первое место по количеству заготавливаемого и продаваемого растительного сырья. Общая стоимость лекарственных растений, собранных тогда в Полтавской губернии составляла 300 тыс. руб. в год, из них 200 тысяч приходилось только на Лубенский уезд.

Однако, несмотря на это, огромной воюющей стране катастрофически не хватало сырья для производства собственных лекарств. В связи с этим, весной 1915 г. в Москве под эгидой Департамента Земледелия было проведено два межведомственных совещания по вопросу культивирования лекарственных растений. Именно тогда, агроном П.И. Гавсевич поставил вопрос о создании специальной Опытной станции по исследованию данной проблемы.

Несколько позже Петр Иванович в собрании, созванном 18 апреля 1915 г. Советом Лубенского общества сельского хозяйства, при участии представителей Полтавского губернского земства и профессора А.Е. Зайкевича, сделал исторический доклад «К вопросу организации опытного изучения лекарственных растений в г. Лубны».

Собрание направило прошение Губернскому Земскому Собранию и Департаменту Земледелия о выделении денежных средств для осуществления данного проекта. Одновременно с этим было возбуждено ходатайство перед казённым Лесным Ведомством об отводе земельного участка в прилегающих к Лубнам лесных массивах. Упомянутые выше прошения 26 ноября 1915 г. поддержала Городская дума Лубён.

Уже 27 декабря 1915 г. общее собрание Лубенского общества сельского хозяйства утвердило «Смету на закладку и ведение Лубенской опытной станции и семенной плантации лекарственных растений на 1916 год» и «Список лекарственных растений, которые необходимо подвергнуть изучению на Лубенской опытной плантации». Значительным импульсом к созданию Лубенской опытной плантации лекарственных растений (именно таким было первоначальное название Станции) стало совещание по вопросу культуры и

сбора лекарственных растений, созданное 22-28 февраля 1916 г. в Петрограде под патронатом Управления Верховного Начальника Санитарной и Эвакуационной частей армии. Именно оно и способствовало тому, что 20 марта 1916 г. начались первые практические работы по организации плантации, посевы лекарственных растений на которой были выполнены 23 марта 1916 г. под руководством её заведующего – специалиста по культуре лекарственных растений Департамента Земледелия – П.И. Гавсевича.

Весь 1916 г. прошёл в организационной деятельности заведующего. При этом, были заложены ботанический участок (0,5 десятин), наблюдательный участок (1 десятина), паровое поле (0,5 десятин), хозяйственные посевы (1,75 десятин). Кроме этого, велась работа по созданию химико-фармацевтической лаборатории, перегонной эфирного масла, сушилок, библиотеки и музея.

Одновременно с этим началось комплектование видового состава изучаемых растений. При этом, П.И. Гавсевич считал первоочередным изучение таких из них: ранее культивируемых – мяты перечной, ромашки аптечной, фенхеля аптечного, шалфея лекарственного и аниса; дикорастущих аптечных растений – валерианы лекарственной, горицвета весеннего, белены черной; иностранных растений, которые следовало акклиматизировать – гидрастиса канадского, ревеня лекарственного, белладонны лекарственной, мака опийного и сенеги.

Программа изучения культивируемых и дикорастущих растений была комплексной и разнообразной. Она предусматривала проведение анатомических, морфологических, физиологических, агротехнических, фитохимических и даже генетико-селекционных исследований. Уже с первого года работы Станция начала издательскую и популяризационную деятельность.

Такая последовательная и многоцелевая работа Станции начала привлекать к ней внимание ученых, практиков и население. Так, по приглашению П.И. Гавсевича, тут побывал видный русский фармаколог и фармаколог профессор Московских высших женских курсов Д.М. Щербачёв. В специальной публикации о своей поездке, Дмитрий Михайлович в частности отметил, что Станция поразила его своей программой и масштабами деятельности.

Интересно, что кроме перечисленных выше видов, которые выращивались тут, Д.М. Щербачёв упоминает культивируемые клеверину обыкновенную, солодку голую, алтей лекарственный. Кроме этого, он отметил высокое качество лекарственного сырья (особенно шалфея лекарственного). Впечатлили Д.М. Щербачёва изготовленные на Станции настойки. Прежде всего, настойка валерианы лекарственной, – которая была качественней аналогичной немецкой настойки. Неизгладимые впечатления оказала на профессора тематическая литература в библиотеке Станции.

Вообще же, оценивая по прошествии пяти лет после создания Станции деятельность П.И. Гавсевича, большой знаток отечественного растениеводства Г. Оголевец отмечал её самобытность. При этом он подчеркивал, что на западе опытное изучение лекарственных растений всецело

было подчинено требованиям рынка и фармацевтической промышленности, и это приводило к тому, что опытные учреждения занимаются «опытами посевов», а не «опытными посевами». Что превращало опытные станции, по существу, в справочно-посреднические бюро фармацевтического рынка.

Программа, разработанная П.И. Гавсевичем, базировалась на общественном принципе удешевления единицы лекарственного продукта, получаемого в урожаях. Именно это и делало её привлекательной для развития фармацевтической промышленности. И хоть в 1919 г. П.И. Гавсевич вместе с семьёй переехал на постоянную работу в Киев, организованная им Станция не прекратила своей деятельности.

Все изложенное позволяет сделать заключение о том, что исторические предпосылки создания Станции сделали её «центром кристаллизации», в котором удачно соединились национальные традиции по сбору лекарственного сырья с программой культивирования лекарственных растений. Все это привело к последующему интегрированию учреждения к выполнению стратегических общегосударственных программ по производству лекарственного сырья для нужд Российской империи, СССР, СНГ и Украины.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЇ КВАСОЛІ ЗА КОРДОНОМ

Семенюшко А.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Дослідження питання створення нових сортів квасолі потребує вивчення великої кількості матеріалу, який виходить за рамки досліджень лише в Україні, зокрема питання селекції культури в Румунії, Польщі, Болгарії, Австралії, Молдові, Грузії, Росії та США.

Саме у США були створені сорти, більшість з яких одержали широке поширення в різних країнах Світу завдяки урожайності, стійкості до вірусної мозаїки, бактеріозів, антракнозу, придатності до механізованого збирання. Із сортів зернового продовольчого напрямку використання всесвітнє визнання набули: Great Northern Tara, Great Northern Vally, Aurora, Robüst, Michelite, Sanilac та ін. Багато сортів дали початок великій кількості високоякісних сортів у різних країнах Світу.

Серед Європейських країн широке розповсюдження квасоля отримала в Болгарії. Тут проводилася значна селекційна робота, в результаті якої створені високопродуктивні і стійкі до ураження збудниками хвороб сорти зернового напрямку використання: Русе 13, Русе 17, Коларовец 27, Добруджански 2.

В Австралії, незважаючи на незначні посівні площі, створюють сорти стійкі до ураження збудниками хвороб іржі, склеротинії та кореневої гнилі.

У Молдові роботу з селекції квасолі розпочали в 1945 році на Дослідній станції селекції і генетики Кишинівського сільськогосподарського інституту, де створено сорти Кишинівська рання 4, Кишинівська 5 та Кишинівська штамбова

яку вважають еталоном продуктивності і стійкості до ураження хворобами. На Молдавській державній селекційній станції (зараз Молдавський науково-дослідний інститут польових культур) створено продуктивний сорт Молдавська біла поліпшена, сорт Бесарабка, які успішно використовуються в селекції, сорт з білим насінням Бельцька 16, сорт Порумбіца продуктивний, стійкий до ураження звичайною вірусною мозаїкою.

На Грузинській державній селекційній станції Грузинського науково-дослідного інституту землеробства проводили селекційну роботу з квасолею та у 1958 р. вперше в колишньому СРСР використали індукований, а у 1965 р. хімічний мутагенез. В результаті було створено продуктивні зернові сорти Чохатаурис 23 та Мукранула 4. Багато сортів стійкі до ураження збудниками хвороб: Читис, Кверцха, Усара універсального напрямку використання. В 1968 р. вперше зареєстровано радіомутант Сапарке 75.

У Білоруській сільськогосподарській академії, а з 1966 р. і на Брестській державній сільськогосподарській дослідній станції, проводиться міжсортowa гібридизація, фізичний і хімічний мутагенез. Результатом стало створення сорту з білим насінням, добре пристосований до різних умов вирощування, зі стабільною урожайністю Мотольська біла який використовується в селекції для одержання середньостиглих і скоростиглих сортів. В Білоруському науково-дослідному інституті землеробства індивідуальним добром із зразків колекції ВІР створено сорти Белорусская 145 і Белорусская 288, зареєстровані ще в довоєнні роки.

Певних успіхів в селекції скоростиглих сортів квасолі досягли у Всесоюзному (зараз Всеросійському) науково-дослідному інституті зернобобових і круп'яних культур (м.Орел, ВНДІЗБК). З метою створення високоврожайних сортів квасолі, стійких до хвороб і шкідників, розпочато роботу з міжсортowoї, міжвидowoї та вегетативної гібридизації.

Великий внесок в селекцію квасолі зробив доктор сільськогосподарських наук О.М. Зеленов, який очолював з 1973 р. відділ зернобобових культур, а з 1975 по 1997 рр. – створену на його базі лабораторію селекції гороху і квасолі. З 1973 по 1995 рр. певних успіхів у селекції скоростиглих сортів квасолі досяг кандидат сільськогосподарських наук В.М. Зайцев, який згодом очолив лабораторію кормових зернобобових культур, використовуючи гібридизацію, мутагенез і добори, він створив ряд сортів (Ока, Зуша, Горналь та ін.), придатних для вирощування в умовах півдня Нечорноземної зони Росії. З 1995 р. дослідження квасолі продовжує кандидат сільськогосподарських наук М.П. Мірошникова. Основним завданням селекційної роботи з квасолею в даний період є створення високопродуктивних, пластичних сортів, придатних до механізованого обробітку, з високою якістю продукції. Створені та районовані 8 сортів, найбільше поширення з них отримали Ічня, Ока, Рубін, Шоколадниця, Геліада.

Науково-дослідна робота та створення нових сортів проводиться у тісній співпраці з вченими Орловського державного аграрного університету, Українського інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, НДІСГ Північного

Зауралля, Белгородської ДСГА, Шатиловской СГДС, Самарського НДІСГ ім. Н.М. Тулайкова, Татарського НДІСГ та ін.

Зараз, селекцію квасолі займаються кандидати сільськогосподарських наук М.П. Мірошникова, науковий співробітник О.В. Іконніков. Селекція спрямована на: скринінг світового генофонду і оригінального селекційного матеріалу з метою виділення донорів та джерел господарсько цінних ознак трансформацію генофондів, квасолі з метою виведення сортів нового покоління, адаптованих до умов Центральної Росії, які володіють високою врожайністю, технологічністю, стійкістю до впливу абіотичних та біотичних стресорів.

На Грибівській селекційно-дослідній станції методом відбору виведено близько 10 сортів квасолі, а саме: Тріумф луцильний 47, Широкостручкова 92, Диво Франції 72, Куцова без волокна 85, Цукрова Грибівська 802 та два ранньостиглих сорти квасолі Латвія 800 та Куцова 1021, Пагода, Креолка, Попелюшка, Рашель, Фантазія, Арішка, Сакфіт, Ліка та Мрія.

У Румунії роботи з селекції квасолі проводили у науково – дослідному інституті зернових та технічних культур (НДІЗТК) – Фундулія, Бухарестському, Ясському та Крайовському агрономічному інституті. Практичними результатами досліджень у напрямку створення цінних сортів квасолі, стало районування та впровадження у виробництво таких високоврожайних сортів квасолі, як F-416, F-332 та Прогрес. Протягом 1978–1979 рр. районовано два новостворені сорти в НДІЗТК – Фундулія Орідонт, затверджений в 1977 р. та Преміал – 1978 рр. Сорти відрізнялися високою для Румунії врожайністю зерна (до 40 ц/га), мали крупне зерно високої якості, стійке до посухи та хвороб. Сорт Преміал відрізнявся екологічною пластичністю та пристосованістю до різних ґрунтово – кліматичних умов вирощування. 1980 р. було розпочато насінництво цих сортів з метою впровадження та розповсюдження їх у виробництві.

Ефективний розвиток виробництва квасолі ґрунтується на розробленні нових технологій створення та вирощування культури. Звернення до досвіду минулого, визначення та аналіз наукових здобутків і дослідницької діяльності закордонних вчених, наукові напрацювання яких мають велике теоретичне та практичне значення в контексті моніторингового вивчення селекції квасолі, можуть слугувати джерельною базою для дослідження еволюції галузевої дослідної думки.

НАУКОВИЙ СПАДОК СВІТЛАНИ ВІТАЛІЇВНИ РАБІНОВИЧ

Сергєєва І.Л.

Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків, Україна)

У 2017 р. виповнюється 85 років з Дня народження С.В. Рабінович – відомого вченого, фахівця з генетичних ресурсів рослин. Це є приводом відзначити внесок у науку цієї надзвичайної жінки.

Світлана Віталіївна Рабінович народилася 1 жовтня 1932 р. у м. Харкові. Її батько – відомий агроном, селекціонер багаторічних кормових трав Віталій

Мойсейович Рабінович. Мати – Валентина Володимирівна Василевська належала до відомого роду, з якого вийшли відомі вчені, інженери, викладачі. Зокрема, троюрідним братом С.В. Рабінович по материнській лінії був видатний філософ, історик, релігійний діяч Олександр Вульфович Мень.

З дитинства Світлана залучалась до батьківської роботи. Але почалася війна. Вона пережила першу окупацію Харкова і у лютому 1943 р. була

С.В. Рабінович

евакуйована до Красного Кута, де одинадцятирічною дівчинкою, нарівні з дорослими, працювала на полях евакуйованої туди Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції. У квітні 1944 р. сім'я Рабіновичей повертається до Харкова. У 1949 р. Світлана закінчила середню школу і поступила на агрономічний факультет Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва, який у 1954 р. закінчила за спеціальністю вчений агроном селекціонер-насінняр.

З лютого 1957 р. С.В. Рабінович починає працювати старшим лаборантом в Українському НДІ рослинництва, селекції та генетики ім. В.Я. Юр'єва (УНДІРСіГ) у лабораторії рослинних ресурсів, яку очолював видатний вітчизняний генетик Лев Миколайович Делоне. Тоді було обрано науковий напрям, якому вона присвятила своє життя – мобілізацію, вивчення і впровадження у селекцію світових генетичних ресурсів пшениці. У 1961 р. вона готує реферат обсягом 100 сторінок про досягнення селекції озимої пшениці у більшості країн світу, і направляє його до Всесоюзного інституту рослинництва (ВІР). Реферат був високо оцінений керівництвом відділу зернових культур, і у лютому 1962 р. С.В. Рабінович зараховують до заочної аспірантури ВІРу. Науковим керівником був відомий вчений В.Ф. Дорофєєв. У січні 1965 р. в УНДІРСіГ С.В. Рабінович успішно захистила кандидатську дисертацію за темою «Агроэкологическое изучение образцов озимой пшеницы различного географического происхождения в Восточной Лесостепи УССР» і продовжила працювати у Харкові, вивчаючи світові колекції озимої та ярої пшениці, жита та тритикале.

З 1970 р. протягом більше ніж 20 років С.В. Рабінович була керівником наукових досліджень з генетичних ресурсів пшениці, жита і тритикале. Проводила сортовивчення польових культур. Нею залучено до колекції та вивчено за комплексом господарсько-цінних ознак понад 14 тис. зразків озимих і ярих пшениці та тритикале з колишнього СРСР та різних країн п'яти континентів. Цей матеріал став основою цілої низки сортів зернових культур, створених вченими України у 70–80-ті роки ХХ сторіччя.

Результати досліджень було узагальнено у монографії «Современные сорта пшеницы и их родословные» (1972). Ця монографія стала вагомим внеском у розвиток ідей М.І. Вавилова, нею відкрито важливий і плідний напрям у вченні про генетичні ресурси рослин – аналіз генеалогій сортів. У 1975 р. за матеріалами монографії С.В. Рабінович захистила дисертацію на здобуття наукового ступеню

доктора сільськогосподарських наук. Вона збрала, систематизувала та опублікувала у майже 200 друкованих роботах інформацію про особливості та напрямки селекції, родоводи понад 3500 сортів пшениці України та зарубіжних країн.

Світлана Віталіївна була ініціатором використання маркерних генів як інструменту аналізу родоводів пшениці, зокрема генів, що контролюють якість зерна та її елементи, включаючи електрофоретичний склад запасних білків зернівки пшениці, генів стійкості проти хвороб і шкідників.

Вона провела історичний аналіз використання українських пшениць і створених за їх участю сортів та ліній у селекції цієї культури у різних країнах світу; дослідження історії та результатів включення у геном пшениці генетичного матеріалу жита та пирію у вигляді транслокацій, заміщень та доповнень.

Вивчення генетичного різноманіття пшениці та родоводів стало базою для розробки стратегії добору вихідного матеріалу для селекції у різних напрямках та для різних регіонів. С.В. Рабінович розробила концепцію сортоутворюючої здатності зразків генофонду.

Вона є автором цікавих досліджень з історії біологічної та сільськогосподарської науки в Україні.

Світлана Віталіївна була активним учасником ряду міжнародних конгресів та симпозіумів з селекції пшениці, жита й тритикале. У 1981–1985 рр. вона була членом Координаційної Ради ВАСГНІЛз селекції озимої пшениці, до 2007 р. – членом спеціалізованої ради з захисту докторських дисертацій Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва УААН.

ЗНАЧЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В.Г. БАЖАЄВА

Сиченко І.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Вирішення проблеми розмежування повноважень органів центральної та місцевої влади виникла наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. разом із процесом відокремлення органів місцевого самоврядування із системи органів державної влади та продовжує залишатися актуальною і донині.

Своє бачення щодо вирішення даного питання В.Г. Бажаєв розкриває у публікації «К вопросу об органах аграрной политики»[1–4]. На його думку, неможливо створити складний механізм аграрної політики абсолютно заново, без використання накопиченого досвіду, а її завдання можуть успішно вирішуватися лише спільними зусиллями органів державної влади і органів місцевого самоуправління. Питання може виникнути лише щодо способів розмежування компетенції органів цих двох категорій. Володимир Гаврилович абсолютно погоджується з загальним правилом, яке запропонував Адольф Вагнер для будь-якої державної діяльності: «Держава приймає на себе такі задачі

по задоволенню потреб населення, котрі або взагалі не можуть бути виконані місцевими силами, або можуть бути виконані менш досконало, або з великими затримками» [1, с. 5].

Швидкий занепад сільськогосподарської промисловості та особливо прогресивне збідніння селянства, указували на необхідність реформ, а разом з тим і на відповідні перетворення у сільськогосподарському управлінні. У 1893 р. – Міністерство державних маєтностей реорганізували в Міністерство землеробства і державних маєтностей. Однак згодом з'ясувалося, що покладені обов'язки по суті не розширилися. Завдання відомства поділялися на дві категорії: 1) ті, що стосувалися потреб сільського господарства та 2) з розвитку і покращення державного майна. Фактично, реорганізація відомства суттєво не розширила його компетенції.

Порівнюючи післяреформені зміни, В.Г. Бажаєв зазначає, що у Міністерстві державних маєтностей інтереси землеробства знаходилися в завідуванні одного лише Департаменту землеробства і сільської промисловості. Після реформи, справи пов'язані з управлінням державними оброчними статтями, зрошенню і торфодобуванню, а також статистична частина були передані до сформованих установ – Департаменту державних земельних маєтностей і 2 самостійних відділів (на правах департаментів): 1) сільськогосподарської економіки і сільськогосподарської статистики; 2) земельних покращень. Відділ сільської економіки і сільськогосподарської статистики здійснював участь Міністерства в розробці і висвітленні різних питань економічного характеру. Але, оскільки вирішенням цих питань займалося ряд інших відомств, то новому відділу в області економіки довелося обмежитися розробкою різних проектів та ще деякими незначними практичними починаннями, на зразок, видачі з суду на сільськогосподарські покращення. Відділ земельних покращень об'єднав всі справи по здійсненню осушувальних і зрошувальних робіт, а також меліорацій, які перед цим були розподілені безсистемно між різними установами: Департаментом землеробства і Лісовим.

Система нових установ реорганізованого Міністерства, покликаних завідувати інтересами землеробства, була доповнена сільськогосподарською радою, органом «для обговорення заходів щодо розвитку й удосконалення сільського господарства загалом і окремих його галузей» [2, с. 5].

На основі порівняльного аналізу, вчений здійснив оцінку діяльності Департаменту землеробства і земств, торкаючись найважливіших галузей. Оскільки головне завдання Міністерства землеробства і, відповідно, Департаменту землеробства – популяризація сільськогосподарських знань, то до сфери ведення відомства належала вища, середня і нижча сільськогосподарська освіта. Щодо вищої профільної освіти, то із всіх 4 вузів до компетенції Міністерства землеробства належав лише Московський сільськогосподарський інститут. Відповідно, по відношенню до цієї галузі сільськогосподарської освіти, роль Міністерства – абсолютно другорядна. Щодо середніх шкіл, то їх нараховувалося 11. Обов'язки засновувати і утримувати повинні покладатися виключно на уряд. Однак із усіх існуючих середніх шкіл, 3 засновані на кошти

земств, а одна з них і утримується за рахунок земства. У результаті виходить неправомірність, адже на земські засоби утримуються професійні управлінські школи, які обслуговують не одну губернію, а багато районів. Таким чином, і в області середньої сільськогосподарської освіти, діяльність Міністерства землеробства недостатня. Щодо нижчих сільськогосподарських шкіл різних категорій, то станом на 1901 р. у підпорядкуванні Міністерства нараховувалося – 159. Звертаючись до статистичних відомостей, В.Г. Бажаєв констатує, що із 106 нижчих сільськогосподарських шкіл двох вищих типів (1-го і 2-го розрядів) за рахунок держави утримується всього лише 29. На земські кошти – 36 інших розрядів, і, нарешті, на приватні гроші – всі інші навчальні заклади. Із 53 шкіл інших типів за рахунок держави і земства – лише по 4 школи, а всі решта – на приватні засоби [4, с. 5].

Виходячи з наведених статистичних даних, В.Г. Бажаєв вважає, що більшість нижчих сільськогосподарських шкіл утримуються за рахунок земських та інших місцевих засобів. Загалом, при вузькоспеціалізованому значенні шкіл цього типу, існування їх за рахунок місцевих джерел цілком справедливе, але неправильне прагнення Міністерства регламентувати нижчу сільськогосподарську освіту.

Земство бере участь в організації нижчої та середньої сільськогосподарської освіти, хоча остання поки що немає ясно вираженого місцевого характеру. Але, якщо земству не вдалося досягнути в питанні сільськогосподарської освіти суттєвих результатів, то це через надмірну регламентацію з боку профільного міністерства.

Недостатня кількість сільськогосподарських дослідних установ неодноразово визнавалася самим відомством. Правильна постановка сільськогосподарської дослідної справи неможлива без відповідної організації сільськогосподарської метеорології. Але, як відомо, метеорологічні мережі виникають і підтримуються майже виключно по приватній ініціативі.

Також, що стосується всіх галузей агрономічної допомоги населенню, то тут усі значні агрокультурні успіхи селян за останні 10–15 років досягнуті за допомогою саме земських агрономічних організацій. У свою чергу, діяльність Міністерства зводилася до того, що воно приходило на допомогу місцевим організаціям, відряджаючи спеціальних інструкторів, іноді відпускаючи по пільгам сільськогосподарські машини.

На думку В.Г. Бажаєва, Міністерство землеробства, замість зосередження своїх скромних бюджетних коштів на задачах, які належать до забезпечення загальних умов розвитку сільського господарства, тобто сприяння сільськогосподарській освіті, розвитку сільськогосподарської дослідної справи, сільськогосподарській метеорології, поширило свій вплив на всі галузі агрокультурної політики і тому не досягло серйозних результатів.

У цілому, В.Г. Бажаєв вважає, що вся реформа зводилася, по-перше, до зміни назви, а, по-друге, до більш систематизованого і деталізованого розподілу тих галузей сільськогосподарського управління, котрі й раніше майже цілком входили до компетенції Міністерства державних маєтностей.

Нове Міністерство землеробства не проіснувало і 12 років, як відбулися нові зміни, проведені поспішно, без попереднього обговорення в державній раді. Згідно з наказу від 6 травня 1905 р. – заснувався Комітет по земельних справах та реорганізовувалося Міністерство землеробства і державних маєтностей в Головне управління землеустрою і землеробства. На Комітет покладалося загальне керівництво всіма земельними і переселенськими справами. Головне управління, фактично, було перетворено в звичайний виконавчий орган Комітету по земельних справах.

Отже, враховуючи спроби вирішення питання взаємодії державних органів влади та органів місцевого самоврядування, відзначимо, що воно потребує чіткого законодавчого розмежування функцій органів управління різних рівнів та утворення такої моделі керівництва, яка б поєднувала місцевий демократизм зі стабільною політикою держави. Адже історичний досвід показує, що неефективність системи влади є однією з основних причин відсталості соціально-економічного розвитку.

Джерела та література

1. *Бажаєв В. Г.* К вопросу об органах аграрной политики / В. Г. Бажаев // Вестн. сел. хоз-ва. – 1906. – № 17. – С. 4–7.
2. *Бажаєв В. Г.* К вопросу об органах аграрной политики (продолжение) / В. Г. Бажаев // Вестн. сел. хоз-ва. – 1906. – № 18. – С. 3–5.
3. *Бажаєв В. Г.* К вопросу об органах аграрной политики (продолжение) / В. Г. Бажаев // Вестн. сел. хоз-ва. – 1906. – № 19. – С. 3–6.
4. *Бажаєв В. Г.* К вопросу об органах аграрной политики (окончание) / В. Г. Бажаев // Вестн. сел. хоз-ва. – 1906. – № 20. – С. 3–5.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ МУЗЕЇВ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ (XIX ст.)

Снагощенко В.В.

*Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
(м. Суми, Україна)*

Європейська історія розвитку музеїв свідчить, що перші колекції наукового характеру з'являються саме в університетах. Перший університетський музей виник у 1621 р. у Данії при Копенгагенському університеті. Він був створений з метою забезпечення університетської науки фактичним матеріалом для досліджень у галузі природознавства.

Концепція вітчизняного університетського музею передбачала забезпечення курсів окремих навчальних дисциплін фактичним матеріалом. Музеї активно проводили наукові дослідження, адже їх керівниками були, як правило, визначні вчені, що мали науковий ступінь доктора наук, професори (Докучаєв В., Бессер В.-Г., Кесслер К., Паульсон О., Пирогов М. та інші).

Перші відомості про існування великого кабінету натуральної історії при Львівському університеті стосуються 1784 р. Тут були зосереджені природничі зразки не лише тварин, але й мінералів, сільськогосподарські колекції. У I пол. XIX ст. у «музеї агрокультури» зосередились значні сільськогосподарські

зібрання, всього було заінвентаризовано понад 8 000 предметів.

Згідно університетських Статутів (1804, 1835, 1863) музеї вважались структурним підрозділом ВНЗ. Музейні колекції слугували базою і основою для наукових досліджень, виконували навчальну функцію, предмети з музейних колекцій використовувались як наочність у навчальному процесі, сприяли освіті населення, пробудженню інтересу до наук. Кожен із університетів мав декілька природничих кабінетів чи музеїв.

У 1807 р. при Харківському університеті було утворено кабінет природничої історії, зібрання якого інтенсивно збагачувались. З них виділились спочатку окремі кабінети, згодом самостійні музеї – мінералогічний, геологічний, зоологічний, з 1848 р. започатковано агрономічний кабінет.

У структурі Київського університету існували музеї: ботанічний, зоологічний, геологічний та ін. Зокрема, Зоологічний музей відіграв роль методологічного центру викладання природничих дисциплін у гімназіях Київського навчального округу. Для обміну інформацією відбулися два з'їзди вчителів природничих наук гімназій і вищих навчальних закладів округу. Музей мав безліч кореспондентів і став науковим центром, який формально і неформально об'єднував природознавців України.

1865 р. в Одесі створено Новоросійський університет. У мінералогічному кабінеті було представлено 6764 мінералів. 1872 р. виділився геологічний і палеонтологічний кабінети. Його колекцію склали 318 закам'янілостей і зразків гірських порід. Унікальним був і ботанічний кабінет, колекція якого складалася з двох частин: гербарію місцевої флори і фауни (7000 од.) та гербарію, що складався за системою «Жюсї і Бартлінга» (6018 од.). До 1889 р. колекція досягла 21675 од. Існували також зоотомічний, фізіологічний, зоологічний та інші кабінети.

В Одесі ідея створення музею землеробських знарядь виникла в 1832 р. Спочатку на поповнення музею кошти не передбачалися. Багато з предметів поступали як дарунки. З 1848 р. відбувалось систематичне поповнення музею різними моделями сільськогосподарських знарядь, з цією метою було виділено 150 руб. Вплив музею на розповсюдження і вдосконалення знарядь праці зростав. На поповнення фондів музею щорічно виділяли 400 руб. сріблом. Проте, невдовзі музей припинив своє існування. Зразки сільськогосподарської техніки було передано Новоросійському університету для його дослідного хутора.

У приміщенні колишнього студентського гуртожитку працював обласний музей ґрунтів. Початок музею було покладено колекціями з ґрунтознавства, зібраними в 1906–1908 рр. персоналом агрономічної лабораторії університету. Поступово музей настільки зміцнів, що взяв на себе функції центрального закладу з вивчення ґрунтів обширного регіону. Він надавав допомогу в створенні музеїв ґрунтознавства в Житомирі, Сумах, допоміг поповнити колекції Харківського університету. В його експозиції були представлені зразки ґрунтів багатьох повітів Херсонської, Таврійської, Бессарабської, Подільської, Волинської губерній, а також Донської області. Завдяки колекціям і експедиціям, що організовувались ученими університету на замовлення і завдяки

фінансуванню земств, були складені карти опадів і ґрунтів південно-західного регіону. Музей мав величезне освітнє, наукове значення не тільки для студентів університету, а й для інших навчальних закладів, а також для селян, агрономів, землевласників. Музей ґрунтознавства був корисним для поширення знань з агрономії, проведення детальних ґрунтознавчих досліджень у губерніях південного регіону.

Важливі відкриття в 50-60-рр. ХІХ ст. у галузі природознавства зробили благотворний вплив на розвиток зоологічних музеїв, які створювалися лише в університетах. Дослідження учених (Мечников І., Ковалевський А. та інші) дозволили підвести фундамент під ембріологію тварин. На основі порівняльної анатомії, ембріології і палеонтології вчені доводили тваринне походження людини. У дореформений період у зоологічних музеях найсерйозніша увага приділялася систематичній обробці колекцій, випуску списків і описів предметів колекцій за видовими ознаками. Зоологічні зібрання користувалися особливою прихильністю публіки, яка охоче брала участь у комплектуванні найбільш доступного їй фонду тваринного світу, активно відвідувала експозиційні зали. Проте, перше місце по кількості експонатів належало Зоологічному музею Варшавського університету. Значні зоологічні колекції сформувались також в інших вишах, зокрема в 1884 р. в Київському університеті нараховувалось 43777 предметів. На початку 60-х рр. в країні відмічені істотні зміни в народному господарстві, що привело до підвищення значущості сільськогосподарської науки. У нових умовах з'явилася необхідність розробки наукових основ лікарських і декоративних рослин. Разом з Академією наук ці і інші проблеми успішно вирішували ВНЗ. Науковою базою були сільськогосподарські і ботанічні музеї. При ветеринарних інститутах також формувалися сільськогосподарські та інші колекції.

Таким чином, університетські музеї в Україні в ХІХ ст. відігравали важливу роль у наукових дослідженнях у галузі сільського господарства.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст.

Ткаченко С.С.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)*

На сучасному етапі, коли в Україні реформується економіка, актуальним є вивчення історії української аграрної науки. Історичний досвід дасть можливість запобігти повторенню помилок минулого, прогнозувати недопущення серйозних прорахунків у проведенні сучасних радикальних перетворень в аграрній сфері. Порівнюючи розвиток сучасного й минулого села в Україні, можна побачити багато схожих проблем: невисока продуктивність праці в селянському господарстві, недостатня матеріально-технічна база, брак необхідних капіталів і т. д. Все це негативно обумовилося на загальному виробничому рівні сільського

господарства, особливо порівняно із провідними західноєвропейськими країнами.

Мета дослідження полягає у здійсненні історико-наукового аналізу діяльності Харківського товариства сільського господарства в контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. Важливе значення у дослідженні історії аграрної науки в Україні належить Національній Академії аграрних наук України.

Сільськогосподарське товариство у Харкові засновано в 1881 р. [1, с. 1–4]. Згідно статуту його мета – сприяння розвитку всіх галузей сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у Харківській, Полтавській, Курській, Воронежській і Катеринославській губерніях, а також в інших суміжних з ними губерніях в разі згоди губернаторів [2]. Коло питань, завдань було визначено Статутом Товариства.

Установа належала до Департаменту землеробства й сільської промисловості, якому щорічно подавала звіти щодо діяльності. Фундатором і першим головою товариства став В.А. Кочетов. До складу товариства входили також почесні та дійсні члени. Керівництво товариством здійснювалося Радою, до складу якої входили: голова, заступник, казначей та 7 співробітників. Питання діяльності, прийняття нових членів, встановлення членських внесків розглядалися на загальних зборах товариства.

Товариство складалося з відділів, відділень, а також тимчасових комітетів для надання консультацій з питань землеробства, скотарства, садівництва, бджільництва, птахівництва, сільськогосподарських технічних виробництв та ін. Діяльність відділів пов'язувалася обговоренням питань та потреб тих місцевостей, для яких вони були засновані, а діяльність відділень – в межах спеціалізації кожного району і розповсюджувалася на всі губернії, де діяло це товариство. Про роботу звітували в щорічних доповідях товариству [2, с. 13–15].

Якщо оцінювати основні напрями діяльності товариства кількістю засідань комітетів і комісій, то згідно наявних даних, наприклад, [1, с. 118–122] в 1908 р. найчастіше збирались комітети: дослідної станції (10), насінневої виставки (7), тваринництва (4), сільської кооперації (4), комісії з випробовування машин (4), вищої аграрної освіти в Харкові (4). Особливо активним була діяльність насінницького бюро, яке стало посередником між товариством та громадськими установами, сільськими господарями в справі постачання посівними культурами та ін.

Найбільша частина щорічного прибутку цього бюро (69%) надходила від приватних покупців і лише (31%) – від громадських організацій: сільськогосподарських товариств півдня Росії, губернських земств та ін. Основу товарообігу складало насінництво (82,6%). Оскільки в діяльності товариства, а відповідно і бюро, перевага надавалася посередництву між громадськими установами, то шляхом анкетування доцільно було установити, які товари та засоби необхідно запровадити для узгодження інтересів як бюро, так і громадських установ. Щодо анкетування, то використовувались видавництва: щотижневий обласний громадсько – агрономічний журнал «Південно– Російська

сільськогосподарська газета» та двотижневий «Хлібороб» [3, арк. 1–2].

Важливу роль у розвитку дослідної справи відіграли сільськогосподарські товариства, які почали організовуватися в губерніях України ще в першій половині XIX ст., але процес розвитку дослідної справи просувався досить повільно, оскільки перші науково-дослідні установи здебільшого не користувалися підтримкою російського уряду [4, арк. 4], а існували головним чином за рахунок праці і коштів окремих учених та ентузіастів дослідної справи або меценатів.

Значний внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Росії й в Україні в останній чверті XIX ст. зробило Харківське сільськогосподарське товариство. Завдяки ініціативі товариства на кошти Департаменту землеробства і губерньського земства у 1908 р. була створена Харківська сільськогосподарська станція, яка у наступному році була перейменована на Харківську селекційну станцію, а її першим директором став професор П.В. Будрін [5, с. 93].

У лютому 1909 р. товариством була проведена насіннева виставка, яка продемонструвала результати науково-дослідної роботи науковців. З цієї виставки, а також з кустарної і сільськогосподарської виставки Харківського повітового земства, що відбулася восени 1909 р, стацією отримано значну кількість зразків зернових культур і кормових рослин. На цій виставці значний інтерес представляла колекція різних сортів зернових культур, що вирощувалися на той час на Полтавському дослідному полі. Всі ці зразки були надані Харківській станції директором поля С.Ф. Третьяковим, а пізніше він надіслав особливу колекцію насіння: 11 зразків озимої пшениці, 5 – озимого жита, 5 – ярої пшениці, 2 – ячменю, 11 – вівса [6, с. 56].

Після перших переважно організаційних років діяльності станції радою Харківського товариства була внесена пропозиція про скликання спеціального з'їзду діячів із селекції та насінництва сільськогосподарських культур. Місцем проведення з'їзду було обрано м. Харків, що пояснюється його вдалим розташуванням серед великої низки насінницьких господарств сусідніх повітів, а також організацією саме у цьому місті першої селекційної установи. В організації з'їзду безпосередню участь брало Харківське сільськогосподарське товариство за сприянням Департаменту землеробства, Державного управління землевлаштування і землеробства. Членами Комітету було обрано: М.С. Барабошкіна, П.В. Будріна, А.Є. Зайкевича, П.П. Корхова, П.А. Пахомова, Б.М. Рожественського, В.Я. Юр'єва та інших представників з'їзду [7, с. 112]. Завдяки з'їзду багатьом фавхівцям того часу була надана можливість удосконалити свої знання шляхом відряджень у провідні селекційні установи Західної Європи й Америки. Працівники станції впродовж 1911-1912рр. отримали таку можливість. Вагомий внесок у розвиток дослідної справи внесли активні члени Харківського товариства А.Є. Зайкевич, П.В. Будрін, В.Я. Юр'єв, Б.К. Енкен, М.А. Єгоров та інші.

Таким чином, ефективна діяльність Харківського товариства сільськогосподарства сприяла підвищенню сільськогосподарського виробництва не лише в Харківщині, але й в сусідніх губерніях. Визнанням досягнень цього

товариства стало проведення у Харкові у 1909 р. з'їзду.

З часів створення Харківського сільськогосподарського товариства Харківщина перетворилася на один з провідних центрів розвитку аграрної науки в Україні.

Джерела та література

1. Головка А. Сельскохозяйственные общества Харьковской губернии / А. Головка. – Х. : Из-во Харьк. зем. управы, 1910. – 136 с.
2. Устав Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – Х., 1879. – 15 с.
3. ДАХО, ф. 237, оп. 1, спр. 5, арк. 1–9.
4. ДАХО, ф. 304, спр. 217, арк. 4.
5. Коваленко С. Д. Діяльність професора П. В. Будрина в контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07. «Історія науки й техніки» / С. Д. Коваленко ; ДНСГБ УААН. – К., 2002. – 231 с.
6. Отчет по Харьковской сельскохозяйственной областной селекционной станции за 1908–1909 гг. – Х. : тип. М. Сергеева и К. Гальчека, 1910. – 106 с.
7. Труды 1-го Съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала 10–15 янв. 1911 г. в г. Харькове / Х.О.С.Х ; под ред. П. В. Будрина [и др.]. – Х., 1911. – Вып. 2. – 238 с.

ПРОФЕСОР ШИКУЛА МИКОЛА КІНДРАТОВИЧ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ГРУНТОЗНАВЕЦЬ

Товмаченко В.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Професор Микола Кіндратович Шикуча – відомий ґрунтознавець, основоположник ґрунтозахисного та органічного (біологічного) землеробства в Україні. Доля цього непересічного вченого багата драматичними, інколи трагічними моментами [1], які визначались протистоянням двох протилежних підходів у землеробстві, назвемо перший з них «класичним», і так званої «нової системи землеробства» [2].

М.К. Шикуча

На протязі 25 років Микола Кіндратович працював завідувачем кафедри ґрунтознавства та охорони ґрунтів Національного університету біоресурсів і природокористування України. Його ім'я по праву стоїть в ряду видатних вчених, яких відносять до фундаторів і сподвижників нової ґрунтозахисної системи землеробства – органічне землекористування, або «нова система землеробства», що на протязі вже майже століття важко прокладає собі дорогу в життя. У витоків цієї системи землеробства стояв І.Є. Овсінський, продовжили його справу у тому числі і українські вчені і практики Ф.Т. Моргун, Н.К. Шикуча, С.С. Антоненко, ін. Ім'я М.К. Шикучитісно пов'язане з проведенням у 1974–

1984 рр. Полтавського великомасштабного експерименту, під час якого здійснено прискорену розробку та широке впровадження ґрунтозахисної

системи землеробства [3].

Автобіографічні дані за даними [3]: М. К. Шикула народився 5 січня 1925 р. у с. Велика Лепетиха на Херсонщині. Після закінчення у 1955 р. Московської сільськогосподарської академії ім. К.А. Тимірязєва навчався в аспірантурі при Українському науково-дослідному інституті ґрунтознавства та агрохімії, де в 1960 р. захистив кандидатську, а в 1968 р. – докторську дисертації. Головним напрямом творчих пошуків М.К. Шикули були охорона і відтворення родючості ґрунтів за їх сільськогосподарського використання. Основним організаційним та агротехнічним заходом розв'язання цієї проблеми, на його думку, було впровадження у виробництво ґрунтозахисних технологій вирощування культур, що базуються на безполицевому мінімальному обробітку ґрунту. М.К. Шикула з позиції генетичного ґрунтознавства обґрунтував механізм посилення дернового процесу ґрунтоутворення за їх використання. Про масштабність і фундаментальність наукової спадщини професора М.К. Шикули свідчить кількість проведених кафедрою ґрунтознавства та охорони ґрунтів під його керівництвом довгострокових польових стаціонарних дослідів. Площа впровадження ґрунтозахисних технологій лише в рамках проведення Полтавського експерименту сягнула 1 млн га. У завершеному вигляді всі новітні підходи і розробки були представлені у створеній ним Національній програмі впровадження ґрунтозахисних, енерго-, ресурсо- і вологоощадних технологій вирощування культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України (2003) і Концепції біологічної системи землеробства (2000). М.К. Шикула заснував наукову школу ґрунтозахисного та біологічного землеробства, підготував 14 докторів та понад 50 кандидатів наук. З 1953 по 2006 рр. учений опублікував понад 650 наукових праць. У доробку М.К. Шикули – 20 авторських свідоцтв і патентів, 15 монографій. Микола Кіндратович удостоєний звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки (1991) і «Заслуженого діяча науки і техніки України» (1996). На кафедрі ґрунтознавства та охорони ґрунтів імені професора М.К. Шикули НУБіП України, якій присвоєно ім'я вченого з 2010 р., успішно тривають дослідження, розпочаті ним у 70-х рр. ХХ ст. Наукова школа ґрунтозахисного та біологічного землеробства зберігає і примножує традиції свого фундатора і вчителя багатьох поколінь учених – Миколи Кіндратовича Шикули, а також розвиває сучасні напрями досліджень з охорони і раціонального використання ґрунтів.

Учень і послідовник М.К. Шикули кандидат с.г. наук О.В. Демиденко так пише про свого вчителя [1]: «Як і всі талановиті та обдаровані люди, Микола Кіндратович був скромною людиною». Багато його колег та учнів досягли набагато більших кар'єрних висот, ніж він – стали керівниками наукових установ, здобули академічних звань, тоді як професор М.К. Шикула аж понад 25 років працював завкафедрою ґрунтознавства та охорони ґрунтів НАУ. Хоча ще у 70-х рр. минулого сторіччя мав реальну перспективу очолити академічний науково-дослідний інститут та сягнути значних висот в академічній науці, та доля вирішила по-іншому. В основу наукової діяльності Миколи Кіндратовича було покладено принцип: «У науці несміливому робити нічого», тому все життя

пішло на захист своїх переконань, відстоювання наукових принципів, доказ власної правоти. Ціна істини На першому етапі точилася боротьба за те, що на чорноземах України взагалі можна відмовитися від глибокої оранки та перейти до ґрунтозахисного безполицевого обробітку. Результати 14-річного широкомасштабного експерименту на Полтавщині засвідчили: можна! Висновки з впровадження ґрунтозахисного обробітку в Полтавській області в 1995 р. захищені Ф.Т. Могуном докторською дисертацією, а нині ця людина є академіком УААН. Офіційна наука погодилася лише на мінімальний обробіток при вирощуванні пшениці озимої. Ціна цього протистояння – інфаркт міокарда з висновком лікарів про цілковиту непрацездатність і другу групу інвалідності Миколи Кіндратовича. Проте рівно за 4 роки – присудження Державної премії України в галузі науки і техніки. Що це? Це висока ціна істини та історії розвитку наукової думки про ґрунтозахисний обробіток на Україні. Практичний доказ наукової думки. Незважаючи на трагічні обставини, наукова робота М.К. Шикучи триває і формує ідею про те, що майже вся територія України придатна для виконання мінімального обробітку. Це доведено на прикладі, По-перше, – господарства «Агроєкологія» Шишацького району Полтавської області, де понад 30 років не застосовується оранка, а останні 5–7 років виконується мінімальний обробіток на глибину заробки насіння при сівбі практично всіх культур в сівозмінах. По-друге, – господарства «Агро-Союз», де майже 10 років застосовується нульовий обробіток. Такі господарства існують і в інших регіонах України. Чи це не доказ часом? Чи потребує це додаткового вивчення і об'єктивної оцінки? Мабуть, потрібно широке впровадження та роз'яснення шляхів переходу до такої системи ведення землеробства. Для майбутніх поколінь!»

Джерела та література

1. Демиденко О. В. Відвага наукової думки [Електронний ресурс] / О. В. Демиденко. – Режим доступу : http://a7d.com.ua/analtika/332-vdvaga_naukovo_dumki.html . – Заголовок з екрана.
2. Товмаченко В. М. Нова система землеробства І. Є. Овсінського сьогодні // Матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару, присвяч. 130-річчю виходу книги проф. В.В. Докучаєва «Російський чорнозем» і появи с.-г. дослід. справи як галузі знань, Київ, 10 груд. 2013 р. / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського НААН»; редкол. : В. А. Вергунов, С. А. Балюк, Х. М. Піпан [та ін.] – К. :ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – С. 302–306.
3. До 90-річчя від дня народження М. К. Шикучи (1925–2006) / О. Г. Тараріко, А. Д. Балаєв, О. Л. Тонха, О. В. Демиденко // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 2. – С. 78.

СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ В АСПЕКТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДЖАМСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ

Томашина Г.П.

*Кіровоградська^о державна сільськогосподарська дослідна станція^о НААН
(с. Созонівка Кіровоградського району Кіровоградської області)*

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на території України започатковується сільськогосподарська дослідна справа. Її становлення відбувається шляхом трьох-етапного створення значної кількості сільськогосподарських дослідних станцій:

перший етап (кінець ХІХ ст.) – організація Полтавської (1884 р.), Херсонської (1889 р.), Одеської (1896 р.) дослідних станцій;

другий етап (1910–1914 рр.) – створення Красноградської, Маріупільської, Сумської, Київської, Аджамської, Дніпровської, Харківської, П’ятихатської, Макіївської дослідних станцій;

третій етап (1916–1925 рр.) – започаткування діяльності спеціалізованих дослідних станцій: Лубенської, Поліської, Мліївської, Чарторійської, Артемівської, Чемерської.

Передумовою розвитку дослідної справи в сільському господарстві України була ситуація, коли промислове зростання початку ХХ ст. вимагало докорінного упорядкування технічного забезпечення великих приватних селянських господарств – основних постачальників с.-г. сировини з території України на світовий ринок у період посилення на ньому конкуренції серед виробників та постачальників продовольчої продукції.

У період зародження сільськогосподарської дослідної справи в Україні, більша частина території сучасної Кіровоградської області відносилася до Херсонської губернії, яка була досить значною за розмірами та вже мала кілька с.-г. дослідних установ, що розташовувались у її південній частині. Однією із головних передумов становлення дослідної справи в північній частині Херсонської губернії (сучасна Кіровоградщина) була необхідність поліпшення використання земель, обумовлена безконтрольним розорюванням цілини та недотриманням сівозмін, що призводило до зниження родючості чорнозему. Відміною особливістю становлення дослідної справи в межах сучасної Кіровоградської області, стала відсутність на початку ХХ ст. на її території губернських центрів, науково-дослідницьких установ (крім навчальних), крупних промислових об’єктів. До того ж, розташування території сучасної Кіровоградської області на межі кількох крупних губерній (Херсонська, Київська, Катеринославська, Полтавська, Подільська), в першій третині ХХ ст. обумовлювало часті зміни адміністративного підпорядкування.

За таких обставин, Постановою XLVI сесії надзвичайного Херсонського земського зібрання від 20 квітня 1911 р. «Объ Аджамской опытной станции» було прийнято рішення щодо створення Аджамської сільськогосподарської дослідної станції на земельній ділянці, що знаходилася на відстані 10 км від Єлисаветграда

(нині Кропивницький). Відповідно до згаданої вище постанови, головним завданням та напрямком діяльності Аджамської дослідної станції був пошук кращих методів культури рільництва в умовах північної частини Херсонської губернії. При цьому, станція мала вивчати умови та методи застосування с.-г. техніки та виявляти закономірності використання різних елементів місцевої культури землеробства в існуючих природних умовах. Програма досліджень Аджамської дослідної станції, маючи свій місцевий відтінок, у той же час, вимагала зв'язку з програмами досліджень Херсонського та Одеського дослідних полів. Утримання Аджамської станції передбачалося як за казенні кошти (50 %), так і за рахунок губернських коштів (50%).

Після проведення підготовчих робіт, у 1912 р. Аджамська сільськогосподарська дослідна станція розпочала свою діяльність, а у 1914 р. започаткувала польові дослідження. Наукова діяльність Аджамської дослідної станції ґрунтувалася на проведенні:

Дослідів із озимими культурами. Вивчення впливу на врожайність озимих культур: способів підготовки ґрунту (пар та різні непарові попередники), методів та строків посіву, догляду за посівами, сортів озимих культур;

Дослідів з ярими культурами. Вивчення впливу на врожайність ярих культур попередників (сівозмін), різних способів посіву та догляду за ними. Порівняння сортів різних ярих культур: злаки, олійні, бобові, картопля;

Дослідів із кормовими рослинами: однорічними, багаторічними, сумішками різних кормових рослин;

Дослідів щодо застосування органічних та мінеральних добрив;

Дослідів із маловідомими та малопоширеними рослинами;

Проведенні допоміжних спостережень та досліджень на метеорологічній станції, у вегетаційній споруді, у хімічній лабораторії щодо досліджень метеорологічних умов, вологості ґрунту, ґрунтоутворюючих процесів;

Випробувань сільськогосподарських машин та обладнання, зокрема тих, що вироблялися Єлисаветградським заводом братів Ельворті.

Відсутність коштів і методичного керівництва, дефіцит кваліфікованих наукових кадрів не дозволяли станції широко запровадити науково-дослідну роботу навіть із рільництва. Слід зазначити, що перші десять років становлення Аджамської дослідної станції відбувалися в період значних історичних подій: першої світової війни, революцій 1917 р., громадянських війн. У цих умовах, проведення досліджень було зведено до мінімуму, проте не припинено.

З 20-х рр. ХХ ст. поступово відновлюються та розширюються обсяги здійснюваних нею наукових досліджень. Цьому сприяли як Наркомзем України, так і Єлисаветградський (надалі Зінов'ївський) Земельний Відділ. Фінансування станції здійснюється із державного бюджету, відбувається регулярне забезпечення науковим обладнанням, розширюються обсяги досліджень та штат працівників.

Наукова діяльність Аджамської дослідної станції започатковано зі створення у 1912 р. відділу рільництва, завідувач М.І. Ірліков, який до 30-х рр. одночасно був директором станції. Даний науковий підрозділ займався

вивченням попередників с.-г. культур, строків їх сівби, норм висіву, різних доз добрив, глибини оранки та оптимальних термінів її проведення. З 1914 р. проводяться дослід з пшеницею озимою і ярою, ячменем ярим, кукурудзою, ріпаком. З 1920 р. вивчається агротехніка вирощування олійних культур: рицини, сої, соняшника, льону, кенафу.

З 1913 р. на станції розпочав роботу машиновипробувальний відділ, який очолював відомий інженер В.І. Нагібін. Завданнями даного відділу було випробування плугів, культиваторів та рядкових сівалок, що вироблялися заводом братів Ельворті м. Єлисаветграда, дослідження продуктивності окремих екземплярів дискових борін та культиваторів іноземного виробництва.

У 1921 р. на Аджамській дослідній станції з метою виробництва і поширення сортового насіння основних польових культур, було організовано відділ сортовипробування, завідувач Г.І. Заворіцький.

Робота з науково-інформаційного забезпечення в установі розпочалася з 1924 р. зі створення відділу застосування, що займався впровадженням наукових розробок у зоні діяльності станції, організацією екскурсій для агрономів, селян, учнів і службовців, створенням с.-г. гуртків, підготовкою до друку в періодичних виданнях інформації про науково-дослідну роботу установи.

Відмінними особливостями діяльності Аджамської дослідної станції від аналогічних дослідницьких установ України були вузькоспеціалізований напрямок проведення досліджень та незначна чисельність наукових підрозділів (4) та працівників (10). У той період на Харківській дослідній станції існувало 10 відділів, Дніпровській відповідно 11, Полтавській – 7, Одеській – 6, Київській – 5.

Головні висновки відділу рільництва Аджамської дослідної станції, зроблені за результатами досліджень двох десятиліть діяльності:

- чистий пар є найкращим засобом підвищення врожайності озимих зернових культур;
- глибина пару не має істотного значення для посіву озимих культур;
- кращі строки посіву озимих зернових – 5-10 вересня;
- органічне добриво – потужний засіб підвищення врожайності с.-г. культур.

Внаслідок проведення колективізації сільського господарства, з метою покращення координації роботи наукових установ, було організовано Всесоюзну академію сільськогосподарських наук та проведено реорганізацію ряду наукових установ. У зв'язку з цим, у 1932 р. Аджамську сільсько-господарську дослідну станцію було реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур, яка ввійшла до системи Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур. У цей час організовуються відділи селекції, насінництва та захисту олійних культур. Для широкого вивчення їх агротехніки були організовані опорні пункти у шести областях.

Враховуючи те, що в складний історичний період свого існування (1912–1932 рр.) Аджамська дослідна станція не припиняла своєї наукової діяльності, а з роками навіть розширила її обсяги, мала певну матеріальну базу та кадровий

потенціал, вона змогла стати базою для розвитку єдиної науково-дослідної установи на території сучасної Кіровоградщини – Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції.

ЗЕМЛЯ І ЛЮДИ ДНІПРОВСЬКОГО КРАЮ

Узбек І.Х.

*Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
(м. Дніпро, Україна)*

Серед густонаселених областей степової зони України Дніпропетровщина виділяється високим рівнем виробництва сільськогосподарської продукції. Саме тут інтенсивно проводиться і видобуток корисних копалин кар'єрним способом, який неминуче супроводжується руйнацією найбагатших в Україні чорноземів. І немає сумніву в тому, що шкодочинність таких процесів полягає не тільки у зменшенні кількості орних земель, але і у значному погіршенні екологічного стану густонаселеної степової зони України. Тому у 1962 р. були розпочаті перші в межах СРСР наукові дослідження з рекультивації порушених земель. Організатором і науковим керівником цих досліджень був завідувач кафедри ґрунтознавства Дніпропетровського сільськогосподарського інституту (тепер аграрно-економічного університету) професор Бекаревич Микола Омелянович. Першими виконавцями цієї наукової роботи стали аспіранти Масюк Микола Трохимович і Узбек Іван Харлампійович.

Спочатку були проведені лабораторні, а потім на відвалах кар'єрів закладені і польові дослідження з сільськогосподарськими культурами. Перші результати цих робіт були оприлюднені у 1966 р., а у 1969 р. були опубліковані і перші в межах СРСР «Рекомендации по биологической рекультивации земель в Днепропетровской области». У 1971 р. вийшла і перша монографія під назвою «Рекультивация земель в степи Украины».

Основні результати досліджень представлялися на Міжнародних (м. Спокан, США, 1974 р.; м. Будапешт, 1980 р.) виставках, а також на ВДНГ СРСР і на щорічних Міжнародних агропромислових виставках України (м. Київ), де отримували золоті, срібні та бронзові медалі. Наукові досягнення демонструвалися і доповідалися на з'їздах ґрунтознавців і екологів та на численних Міжнародних і вітчизняних конгресах, симпозіумах і конференціях.

Надзвичайно складна проблема з рекультивації порушених земель отримала не тільки Державну, але й всесвітню популярність. На єдиній в державі Запорізькій біоекологічній станції моніторингу техногенних ландшафтів приїздили і знайомилися з результатами досліджень високопосадові діячі держави та багатьох областей України, науковці різних сфер економічної діяльності, делегації з Америки, Канади, Англії, Польщі, Німеччини, Швеції, Японії, Грузії та інших країн світу. Без перебільшення, Дніпропетровський аграрно-економічний університет, став планетарним центром розповсюдження досвіду з рекультивації порушених земель.

Основними науковими здобутками, які підтверджені практичним застосуванням є наступні результати: вивчені склад і властивості рекультивованих земель степової зони України та надана їм еколого-біологічна оцінка; встановлено види рослин, що є найбільш придатними для впровадження на штучних землях; удосконалено метод відбору ґрунтових монолітів ризосфери; визначено особливості будови і поширення в товщі рекультивованих земель кореневих систем рослин; вперше для практичної мети рекультивації розроблено математичну модель розрахунку еколого-біологічних характеристик кореневих систем, що є основою для проектування фітомеліоративних заходів; вперше виявлена висока екологічна пластичність кореневих систем багаторічних бобових рослин; вперше в умовах техногенного середовища досліджено характер транслокаційного процесу вищих рослин, що дозволяє регулювати розвиток рослин; показана циклічна динаміка загальної чисельності мікроорганізмів та окремих їх фізіологічних груп; визначено ендодинамічні особливості формування комплексу ґрунтових мікроорганізмів та їх пул у верхньому шарі рекультивованих земель; вперше розкрито інтенсивність розкладу коренів рослин в умовах техногенного середовища; виявлено рівень ферментативної активності штучно створених земель і вперше розроблені градації ступенів їх біогенності за активністю гідролітичних та окисно-відновних ферментів; доведена можливість використання особливостей розвитку кореневих систем рослин і ґрунтових мікроорганізмів, а також активності ферментів у якості об'єктивних ґрунтово-діагностичних ознак при економіко-екологічній оцінці, експертизи і паспортизації деградованих земель; показана доцільність створення високопродуктивних рекультивованих ґрунтів, покритих шаром чорнозему, а також можливість конструювання земель без ґрунтового покриву; визначені функції кореневих систем багаторічних бобових трав і ґрунтових мікроорганізмів щодо корінного поліпшення екологічних умов навколишнього середовища; вперше розроблена стратегія підвищення рівня біогенності рекультивованих земель на основі пріоритетної ролі біологічного фактору ґрунтоутворення; розширено поняття «агроекосистема»; розроблені унікальні технології рекультивації порушених земель, згідно яким на місці кар'єрних розробок відтворюються сільськогосподарські угіддя; обґрунтована практична цілеспрямованість фітомеліорації та визначені перспективні моделі створення штучних ґрунтів з родючістю на рівні непорушених південних та звичайних чорноземів, а також інші наукові розробки.

Заслугою вчених Дніпропетровського аграрно-економічного університету є і те, що саме вони вперше у вітчизняній науці відкрили явище родючості в осадкових гірничих породах і довели специфіку її проявлення в порівнянні з непорушеними ґрунтами і різними видами рослин. Це є важливим, принципово новим науковим відкриттям, на підставі якого розроблені ефективні способи створення високопродуктивних агроценозів на відвалах кар'єрних розробок та еродованих земель. Ця обставина дозволила розробити еколого-біологічну класифікацію рослин, яка увійшла окремим розділом до підручників з геоботаніки, ґрунтознавства та землеробства.

Багаторічні дослідження впевнено свідчать про те, що рекультивовані землі слід розглядати як важливий резерв земельного фонду України, як надбання і добробут держави, що забезпечує її фінансову незалежність.

Доведено, що результати досліджень можуть бути науковою основою при складанні програм для спеціалізованих дослідних станцій моніторингу техногенних ландшафтів, а також для створення штучних земель різноманітного цільового призначення.

ПРОФЕСОР І.О. ШОВГЕНІВ (1874–1943)

Уткін О.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Видатний український вчений гідротехнік і меліоратор Іван Опанасович Шовгенів народився 25 вересня 1874 р. в с. Кам'янці Куп'янського повіту Харківської губернії в родині хліборобів. 1893р. закінчив з відзнакою реальну школу в Ізюмі, потім вступив до Петербурзького інституту шляхів, який закінчив у 1899р. з відзнакою та отримав диплом інженера шляхів. Працював рядовим інженером, потім став керівником гідротехнічних робіт на Волзі, Оці та р. Москві. Пізніше молодого здібного інженера призначили державним інспектором судноплавства [5, с. 3887]. В галузі гідротехніки він отримав хороші знання, показав себе сумлінним працівником, знавцем теоретичних проблем гідротехніки та судноплавства. Свої погляди на ці питання інженер виклав у перших друкованих статтях «Выправительные работы на II группе перекатов р. Волги» та «Наблюдения над ручьем, влекущим наносы», опубліковані 1901 р. в Санкт-Петербурзі. 1907 р. в сім'ї І.О. Шовгеніва народилася дочка Олена, яка стала згодом відомою поетесою, публіцистом і політичним діячем [3, с. 3164].

В процесі роботи любив спостерігати за станом гідротехнічних споруд на ріках, аналізував певні успіхи і недоліки, їх відповідність чи не відповідність тогочасним теоретичним установкам, записував ці враження з наступним використанням як практичного матеріалу в наукових працях. Підвищенню його кваліфікації сприяло дворічне державне відрядження в Німеччину. В 1913 р. його відрядили до Сполучених Штатів Америки для вивчення меліораційних, в основному іригаційних робіт. Повернувшись з-за кордону протягом 1913–1918 рр. працював в галузі меліорації як керівник меліоративних дослідів в Туркестані на р. Сир-Дар'я, потім обіймав посаду інспектора меліорації та заступника директора меліораційного відділу Міністерства хліборобства і державного майна у Петербурзі. Ставши доцентом Петербурзької політехніки викладав водні і водногосподарські дисципліни, головував у Комісії по оцінці дипломних проектів випускників інституту [1, с. 49].

З початком революційних подій 1917 р. він виїхав у Київ, де український уряд призначив його керівником водних робіт у республіці. Одночасно в 1918–1920 рр. займався викладацькою роботою як професор Київського політехнічного інституту, активно працював у Меліоративній секції при

Всеукраїнській академії наук, розробляв різні документи державного значення. В обох урядах Української держави під керівництвом Лизогуба Міністерство шляхів очолював Б.А. Бутенко, його товаришами були П.П. Чубинський і В.Д. Єщенко, а директором департаменту водних шляхів став І.О. Шовгенів [2, с. 314]. Разом з українськими військами емігрував у Польщу. Спільно з іншими емігрантами організовував різні технічні проекти для майбутнього господарства України.

Вчений розгорнув інтенсивну діяльність після приїзду 1922 р. до Чехословаччини, де виступив одним із організаторів Української господарської академії в Подебрадах, ставши її першим ректором. Для новоствореної вищої політехнічної школи необхідно було підібрати професорсько-викладацький склад, провести набір студентів, створити кафедри й навчальні програми на 3-х факультетах, вирішити за допомогою чехословацького уряду питання матеріально-технічного і фінансового забезпечення академії, викладачів та студентів, організувати навчально-виховний процес, управлінські структури, підготовку й видання підручників та іншої літератури. Всього в академії за весь період її існування навчалось 786 осіб, із них закінчили повний курс і отримали дипломи інженерів 559 [1, с. 50, 86].

І.О. Шовгенів, очолюючи вищу школу протягом перших 5-и років(з однорічною перервою), разом з керівниками кафедр і факультетів, інших підрозділів, показавши себе як вмілий адміністратор й організатор навчального і науково-дослідного процесу, провів значну роботу по становленню вузу та підготовці кваліфікованих фахівців. Ректор академії був і професором її інженерного факультету. З 1923 р. викладав гідравліку, гідрологію і гідротехніку, підготував та видав ряд статей, монографій, підручників. Серед них: «Аналітична геометрія на площі», «Гідравліка» ч. 1, «Гідростатика», «Водне господарство на Україні», «Гідрологія», «Курс гідротехніки» ч. 1, «Сільськогосподарська гідротехніка», «Гідравліка» ч. 2, «Гідромеханіка», «Криві підпору та зниження», «Механічна подібність в гідротехніці».

Названі праці стали не лише навчально-методичним матеріалом для студентів, а й отримали позитивну оцінку науковців діаспори, вчених Чехословаччини та Польщі. Окрім українського вузу професор викладав в чеській політехніці у Празі [1, с. 50]. Був активним організатором наукових форумів, брав участь у їх діяльності і виступав на них з доповідями. Так, на I Українському науковому з'їзді 1926р. (Прага) на секції технічно-математичних наук Іван Опанасович прочитав доповідь на тему «Джерела механічної енергії на Україні» [6].

1928 р. він виїхав до Польщі. Працював у варшавській приватній меліоративній фірмі, а в 1929–1939 рр. обіймав посаду інспектора меліоративних робіт, проектів Міністерства хліборобства. На польській державній службі займався вивченням проблем водного господарства на українських територіях басейну р. Дніпро, меліорації земель, використання вітру при їх проведенні, способів боротьби з повеннями, гідрографії Чорного моря та його басейну.

Як патріот незалежної України він долучився до науково-дослідної роботи

Українського наукового інституту у Варшаві, керував у ньому працями молодих науковців, публікував різні матеріали присвячені аналізу та способам вирішення актуальних питань водного господарства, меліорації на своїй Батьківщині та в Європі. Певні позитивні надії, можливості втілити свої плани, знання і досвіду розбудову українського водного господарства Іван Опанасович розкрив в роки Другої Світової війни, активно працюючи в реформованому Українському науковому інституті до його закриття окупантами та Союзі Українських інженерів і техніків у Варшаві. В останній емігрантській організації його обрали почесним головою Союзу. Однак німецька окупаційна влада не підтримувала плани професора по удосконаленню діяльності гідротехнічних споруд. Гальмували це тяжка хвороба і скрутне матеріальне становище вченого. Але з 1941 р. він брав участь в роботі новоствореного Українського чорноморського інституту (1940–1948) у Варшаві та деякий час очолював його. Ця установа досліджувала різні питання про Чорне море, чорноморський простір. Її співробітники підготували та видали 67 публікацій як оригінальних, так і передруків [4, с. 3447]. І.О. Шовгенів був обраний головою «Видавничої комісії публічних робіт», що друкувала праці, присвячені розвитку техніки.

Матеріально-побутові негаразди змушували його шукати вихід з такої ситуації і він погодився зайняти запропоновану посаду у науковому відділі Центрального господарського уряду в Данцигу, куди вчений перебрався на початку 1942 р. Знаючи про важкі умови праці, невідповідність клімату для проживання в місті, професор мріяв про матеріальну незалежність та майбутню перспективу працювати для незалежної України. Іван Опанасович зайнявся цікавою проблемою функціонування водногосподарського комплексу, а саме, розробкою проекту регуляції ріки Вісли та її допливів [1, с. 51]. Перебуваючи в Данцигу підтримував систематичні зв'язки з українськими громадськими, науково-дослідними й навчальними організаціями, відомими вченими, співпрацював з ними. Зокрема, будучи членом Комітету святкування 20-річчя Української господарської академії, підготував розвідку «Меліоративний 50-літній план в Італії та його здійснення» (висушення Понтійських багнин під Римом і будова на цих теренах п'ятьох нових міст). Ці матеріали передбачалось надрукувати у запланованому ювілейному збірнику наукових праць. Але німецька окупаційна влада публікувати його не дозволила.

Важкі умови життєдіяльності професора, сильна простуда восени 1942 р. призвели до того, що він змушений був наступного року працювати вдома, займався впорядкуванням і доповненням своїх праць, надрукованих у видавництвах різних країн та прагнув створити підручник для молодих інженерів, які будуватимуть гідротехнічні споруди. В цілому науковий доробок І.О. Шовгеніва за період 1901–1943 рр. складав більше 50-и великих праць, кілька десятків статей, присвячених численним проблемам водного господарства. Серед них: «Водне господарство в басейні р. Дніпра на Україні», «Водне господарство на українських землях в Європі», «Організація водного господарства в УРСР, Польщі, Чехословаччині, Італії та Німеччині», «Вища технічна освіта в Україні та потреба закладення Української господарської

академії в Генеральній губернії», багато підручників з гідротехніки [5, с. 3887]. Вони були надруковані українською, російською, чеською, польською, німецькою мовами. Ряд його робіт залишилися в рукописному варіанті.

В останні роки життя Іван Опанасович мріяв передати наступному поколінню свій досвід організатора, педагога та набуті знання з водного господарства в Україні. Для цього він готував записку з науковим обґрунтуванням необхідності «Української морської академії» як вищого навчального закладу в Севастополі. Передбачалось створити три факультети : 1) теоретико-господарський, 2) суднобудівельний, 3) портовий. Мета цього закладу зводилась до підготовки кадрів українських морських інженерів. Професор помер 13 квітня 1943 р. в Данцигу, де і похований [1, с. 52].

Джерела та література

1. *Українська господарська академія в ЧСР. 1922–1935* / Укр. госп. акад. та укр. техн.-госп. ін-ту. – Нью-Йорк, 1959. – Т. 1. – 247 с.
2. *Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.* / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930 ; Нью-Йорк, 1954. – Т. 2. Укр. гетьман. держава 1918 р. – 424 с.
3. *Енциклопедія українознавства.* – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. – Т. 8. – 3200 с.
4. *Енциклопедія українознавства.* – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – 3600 с.
5. *Енциклопедія українознавства.* Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1984. – Т. 10. – 4015 с.
6. *Український науковий з'їзд у Празі // Тризуб.* – 1926. – 7 листоп.

СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ ШКОЛИ ЗРОШУВАНОВОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Ушкаренко В.О., Лавренко С.О., Лавренко Н.М.

Державний вищий навчальний заклад

«Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, Україна)

Чисельні представники аграрної науки минулого сторіччя (Стебут І.О., Шишкін А.Н., Костичев П.А., Докучаєв В.В., Ізмаїльський О.О. та інші) спрямовували свою увагу на дослідження вологості степових ґрунтів і вивчення історичного минулого степів. В наукових і громадських колах того часу все більше і більше зростав інтерес до різних питань, які стосувалися степової зони (минуле степів, походження чорноземів, межі чорноземної області, можливість вирощування лісу в степах, накопичення та збереження вологи в ґрунтах степів, тощо). Саме цими обставинами пояснюється той факт, що двоє молодих вчених – В.В. Докучаєв за ініціативою Вільно-економічного суспільства і О.О. Ізмаїльський за особистою ініціативою – в один той же час (В.В. Докучаєв почав свої дослідження в 1877 р., О.О. Ізмаїльський в 1879 р.) присвячують свої наукові праці, які стали класичними, дослідженням вологості степових ґрунтів.

Дослідження, що були розпочаті О.О. Ізмаїльським, знайшли своє продовження у становленні і розвитку зрошувального землеробства як науки і наукової школи зрошувального землеробства в роботах доктора

сільськогосподарських наук, професора Лисогорова Сергій Дмитровича.

Професор С.Д. Лисогоров – заслужений працівник вищої школи України, автор і співавтор підручників «Орошаемое земледелие» (рос. мовою) видань 1959, 1965, 1971, 1981 та 1995 рр., співавтор підручника «Орошаемое земледелие» на мові дарі для Кабульського університету (1986 р., Афганістан), співавтор підручника «Мелиоративное земледелие» (російською мовою) видань 1966 та 1972 рр., автор великої кількості наукових статей з питань загального та зрошуваного землеробства.

З ім'ям С.Д. Лисогорова асоціюється уявлення про високий рівень якості розуму, честі, совісті, культури, порядності. Учень і продовжувач справи П.І. Підгорного, засновник школи зрошуваного землеробства, він своїми класичними науковими працями зробив вагомий внесок у скарбницю вітчизняної та світової науки, розширив і поглибив теоретичні знання про закони землеробства. Разом із своїми багаточисельними учнями, послідовниками він досліджував фактори та заходи агротехніки в умовах зрошення, розробив метод прогнозування продукційних процесів і програмування врожайності сільськогосподарських культур на основі урахування дії та взаємодії факторів життя рослин, показав можливість зміни ефективної дії фотосинтетичної активної радіації (ФАР) і тепла на основі регулювання водного та повітряного режимів ґрунту, а також живлення рослин.

З початком широкого розвитку зрошуваного землеробства на півдні України великого значення набуває науково-дослідницька робота. Багатопланові дослідження в галузі загального та зрошуваного землеробства в цей період проводили аспіранти і здобувачі С.Д. Лисогорова: П.Я. Біленко, Ф.В. Ківер, В.Д. Михальчевський, А.К. Лисенко, В.О. Ушкаренко, А.О. Лимар, В.С. Сніговий, В.П. Кириченко, які згодом стали докторами наук, професорами, провідними діячами вітчизняної аграрної науки.

Життєвим кредо С.Д. Лисогорова було: «пізнавати об'єктивні закони розвитку природи, на основі чого будувати наукову і громадську діяльність у землеробстві, передавати світло знань своїм послідовникам, працювати над собою все життя, поповнюючи запас необхідних знань, незалежно від звання, чи посади, тому що припинити активно міркувати – значить припинити жити; бути стриманим і стерпним з усіма, не принижувати чиєїсь гідності; цінувати працю і вміння кожної людини; любити і зберігати природу». Професор С.Д. Лисогоров мріяв, щоб його справа продовжувала жити після нього в працях його учнів – і у сфері виробництва, і в лабораторії вченого.

З 1978 р. кафедру землеробства очолив та продовжив впевнено розвивати школу зрошуваного землеробства учень С.Д. Лисогорова – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, Віктор Олександрович Ушкаренко, на світогляд якого вплинули науково-методичні дослідження професора Доспехова Бориса Олександровича. Б.О. Доспехов – видатний вчений, землероб, один з засновників напряду сільськогосподарської дослідної справи. Наукові дослідження професора Б.О. Доспехова охоплювали широке коло актуальних проблем підвищення родючості ґрунтів, інтенсифікації

землеробства, методики польового досвіду та статистичної обробки експериментальних даних. Нині В.О. Ушкаренко автор багатьох підручників з теорії і практики інтенсифікації зрошуваного землеробства (підготував 12 докторів наук, 70 кандидатів наук, автор 870 науково-методичних розробок серед яких підручники, навчальні посібники, практикуми та монографії). Він зробив значний внесок в удосконалення методів планування експериментів і обробки даних з використанням багатофакторного аналізу.

Учнями наукової школи зрошуваного землеробства розроблені агротехніка вирощування 2-3 врожаїв на рік зернових, технічних і овочевих культур; удосконалені технології вирощування сільськогосподарських культур на меліорованих землях; проведені актуальні дослідження з розробки технологій вирощування сільськогосподарських культур в проміжних посівах і програмування їх врожаїв в умовах Сухого Степу України. Ці роботи знайшли широке визнання, як в Україні, так і в країнах близького та дальнього зарубіжжя. На даний час наукова школа зрошуваного землеробства розширила наукову тематику і підвищила результативність досліджень.

За роки існування наукової школи її членами захищено більше 30 докторських та 450 кандидатських дисертацій, В.О. Ушкаренко став академіком, а В.Х. Ківер, В.С. Сніговий, В.П. Кириченко – член-кореспондентами Національної академії аграрних наук України. Наукова школа зрошуваного землеробства занесена до реєстру Книги рекордів України, як найстаріша і єдина наукова школа в Україні зрошуваного землеробства (64 роки) (№33/02-05573).

ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ДОКУЧАЄВ – РЕФОРМАТОР АГРАРНОЇ ОСВІТИ

Чеботарьова Л.В.

*Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
(м. Полтава, Україна)*

У 2016 р. наукова спільнота відзначала 170-річний ювілей природознавця світового значення, фундатора генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії, професора В.В. Докучаєва. Його різнопланова діяльність викликає повагу і захоплення. Наукове надбання вченого було актуальне як у часи, коли значення ґрунту, тільки вивчалось, так і зараз, коли це природно-історичне тіло треба рятувати і ще більш глибоко вивчати для раціонального використання.

Розглядаючи теорію і практику сільського господарства, займаючись ґрунтовими дослідженнями В.В. Докучаєв дійшов висновку про необхідність перегляду відношення людини до природи, від залежності і підкорення її, до гармонійної єдності між навколишнім середовищем і людським суспільством. Зокрема, вчений розумів, що для змін у аграрній сфері потрібні агрономи, які люблять і знають свою справу, які мають якісну професійну підготовку.

В.В. Докучаєв був яскравим організатором, педагогом, громадським діячем, адміністратором. Особливо це проявлялося під час викладання в Санкт-

Петербурзькому університеті, та, коли вчений розгорнув у 90-х рр. ХІХ ст. широку діяльність по реорганізації вищої та середньої сільськогосподарської освіти, усвідомлюючи, що для підйому землеробства потрібні освічені люди. Це стало для нього важливою практичною справою, бо вважав, що вищу землеробську освіту слід зробити доступною простим землеробам.

Вчений, враховуючи складність умов того часу і специфіку сільського господарства ставив перед сільськогосподарськими закладами певну мету і конкретні завдання: а) вивчити загальні основи сільського господарства; б) ознайомити з найважливішими методами, прийомами, знаряддями операціями та виробництвами сільського господарства; в) розвивати агрономічне мислення, смак, для того, щоб можна було на практиці застосовувати вдало агрономічні знання у складних сільськогосподарських умовах будь-якого господарства.

Докучаєв В.В. вказував на зональне, порайонне розміщення вищих, середніх навчальних закладів сільськогосподарського спрямування, наприклад, виділяв такі їх типи: зональні, обласні, чорноземні, аеральні, тайожні. Пропонував створити три науково-дослідних інститути або комітети, які повинні були б проводити всебічне дослідження природних умов: ґрунтових, метеорологічних та біологічних. Основне завдання таких установ – дослідження природно-історичних основ російського сільського господарства. Разом з тим, він відстоював створення трьох зональних вищих навчальних агрономічних інститутів: нечорноземної, чорноземної і західної смуги. Інститут у чорноземній зоні повинен був відображати у своїй діяльності характерні особливості цієї зони і розробляти шляхи підйому землеробства, наприклад, забезпечити правильне використання дощових і снігових вод шляхом влаштування раціонального водного і лісового господарства (штучне лісорозведення). Василь Васильович усвідомлював, що поєднання результатів, які отримані у науково-дослідних, навчальних інститутах, дослідних станціях, показових полях дозволить отримати дані, які б охарактеризували весь комплекс сільського господарства.

Прикладом втілення ідей Докучаєва була діяльність Полтавського дослідного поля (нині Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук), заснованого Полтавським сільськогосподарським товариством (1884), яке мало на меті науково розробляти практичні питання сільського господарства і надавати сільським господарям відповіді по вирощуванню тих сільськогосподарських культур, в яких вони найбільше мали потребу. А створені чисельні показові господарства, показові поля, сади і городи, повинні були популяризувати серед населення і сільських господарів наукове ведення рослинництва, зокрема овочівництва, впровадження сівозмін, нових технологічних процесів вирощування. Так, з метою пропаганди люцерни як цінної кормової культури в Оржицькій волості Лубенського повіту, Полтавської губернії, у 1913 р. було закладено 49 показових ділянок де й було висіяне насіння цієї рослини. Для таких полів земством, або ж товариством малого району відпускались ще і мінеральні добрива або за зниженими розцінками, або ж зовсім безкоштовно.

В.В. Докучаєв був переконаний у тому, що зараховувати у вищі навчальні заклади, на курси потрібно безпосередньо з виробництва – практиків, так як вони могли розумно впроваджувати аграрні знання. Система сільськогосподарської освіти за В.В. Докучаєвим мала такі складові частки (напрямки роботи): 1) друкування детально розроблених навчальних планів і програм з усіх дисциплін, які повинні були роздаватися студентам (у цих планах обов'язково повинна була бути вказана вітчизняна та іноземна література, для поглиблення знань з окремих предметів); 2) проведення поглиблених лабораторних занять та практикумів з перевагою індивідуальних; 3) створення пакету лекцій по кожному предмету з рекомендаціями додаткових літературних джерел; 4) організація лекційних курсів з різних дисциплін із залученням вчених фахівців, практиків, землевласників, економістів, державних діячів; 5) захист планових, семестрових курсових робіт; 6) публічний захист дипломних робіт на отримання звання вчених агрономів та лісоводів у Державній комісії під керівництвом призначеного з іншої установи видатного вченого; 6) заохочення студентів до самостійної творчості, залучаючи до опрацювання наукових кафедральних тем; 7) розробка програм виробничих практик тривалістю 8-9 місяців, для проходження їх у галузевих господарствах, на дослідних станціях, у лісництвах; 8) тривалі літні навчальні практики у природі, на сільськогосподарському виробництві чи у лісовому господарстві; 9) проведення екскурсій в різні райони держави для ознайомлення з сільськими господарствами на місцях.

Докучаєв В.В. вважав, що лекція у вищій школі – основна ланка навчального процесу, тому систематично і наполегливо працював над змістом кожної лекції. В.І. Вернадський неодноразово зазначав, що лекції Менделєєва, Докучаєва відкривали перед студентами новий світ. Вони спонукали їх енергійно і завзято братися за наукову роботу.

Величезне значення Василь Васильович надавав приватним публічним курсам, де можна було розглядати вузькоспеціальні теми, які цікавили сільських господарів або науковців; виставкам, які давали змогу продемонструвати колекції зібрані у численних експедиціях; створення природничих, природничо-історичних музеїв як осередків збереження і популяризації унікальних або притаманних лише певній території знахідок. Так, з його ініціативи у 1891 р. був заснований природничо-історичний музей Полтавського губерньського земства. Саме в цей час Докучаєв із своєю командою проводив експедиційні дослідження по вивченню ґрунтів, геологічної будови, флори та фауни Полтавщини. Була складена велика десятиверстова ґрунтова карта Полтавської губернії, написані звіти обстеження по повітах та зібрана велика природнича колекція. Саме в земському музеї повинні були зберігатися ці унікальні територіальні знахідки.

Яскравим прикладом реформування вищого навчального закладу сільськогосподарського спрямування став Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва, куди восени 1891 р. В.В. Докучаєв виїхав в якості ревізора від Міністерства народної освіти, який був розташований у м. Пулава Люблінської губернії (Польща). Передбачалося закрити інститут, уже був припинений прийом до нього студентів. Вченому не тільки вдалося

відстояти цей вищий сільськогосподарський навчальний заклад, але і домогтися додаткових коштів на його розширення. У 1892–1893 рр. Докучаєв В.В. тимчасово виконував обов'язки директора і керував перетворенням його у Вищий сільськогосподарський і лісовий навчальний заклад. За часів його директорства у виші була заснована (1895) перша у Росії кафедра ґрунтознавства; проведена докорінна реорганізація викладання і програми інституту. З початком Першої світової війни Ново-Олександрійський інститут був евакуйований вглиб країни і деякий час працював, маючи статус евакуйованого. З 1921 р. він на законних підставах був розміщений постійно у м. Харкові і став іменуватися Харківським інститутом сільського господарства і лісівництва. Сьогодні це Харківський національний університет імені В.В. Докучаєва.

Започатковані В.В. Докучаєвим принципи лекційних курсів, лабораторних занять, польових практик та шляхи заохочення студентів до самостійної творчості сьогодні залишаються актуальними у навчальних закладах і сьогодні. Реформація аграрної освіти проведена вченим та його плідна академічна робота відіграли значну роль в історії природничої науки та аграрної освіти.

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛТАВСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОГО ЦЕНТРУ

Чехлатий О.М.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

У 1974 р. керівництвом республіканського об'єднання «Укрсільгосптеіка» та органами місцевої влади було прийнято рішення створити в Полтаві інформаційно-обчислювальний центр (ІОЦ) для обслуговування агропромислового комплексу області.

Це вкрай складне завдання було доручено заступнику голови обласного об'єднання «Сільгосптехніка» Івану Афанасійовичу Копотуну. Слід відмітити, що на той час в Полтавській області вже діяло близько п'ятдесяти машинолічильних станцій та машинно-лічильних бюро і планувалося побудувати обласний обчислювальний центр. Щоправда до сільського господарства руки не доходили, незважаючи на передбачені п'ятирічними планами роботи по створенню і впровадженню автоматизованих систем планування та управління галузями.

Основою для створення інформаційно-обчислювального центру послужили Постанова Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1968 р. № 444 «Про заходи по прискоренню впровадження автоматизованих систем управління з використанням обчислювальної техніки в народному господарстві УРСР» і Постанова від 6 вересня 1971 р. № 433 «Про заходи по підвищенню ефективності роботи вже створених обчислювальних центрів у народному господарстві УРСР та з метою впровадження обчислювальної техніки в діяльності підприємств і організацій республіканського об'єднання «Укрсільгосптехніка» [1].

Слід відмітити, що ІОЦ створювався, як підприємство автоматизованих систем управління, що функціонувало в системі агропрому. Воно виконувало функції збору, накопичення і централізованої обробки даних, розраховувало і видавало планові завдання відповідним структурам і галузям сільськогосподарського виробництва, здійснювало облік у матеріально-технічному забезпеченні, організовувало розв'язання задач оптимального планування, впровадження проектів автоматизації систем управління (АСУ), прогнозувало виробничо-господарську діяльність підприємства чи галузі на різні періоди життя на основі єдиної інформаційної бази АСУ [1].

Відразу ж після створення Центру розпочалося його технологічне забезпечення. Першу електронно-обчислювальну машину (ЕОМ) «Мінськ-32» ІОЦ отримав уже в листопаді 1974 р. Робота проводилася за трьома напрямками: власними силами був обладнаний машинний зал для ЕОМ, розроблені схеми радіомережі для районних відділень «Сільгосптехніки», електромеханіки підготувалися до встановлення електронних фактурних машин типу «Іскра-2301» і «Іскра-2302». Необхідно відзначити, що в основному всі питання технічного оснащення центру, баз і райсільгосптехнік вирішувалися керівництвом оперативно і з перспективою. В майбутньому практика підтвердила правильність прийнятих рішень. Разом із запуском ЕОМ члени колективу ІОЦ паралельно освоювали нову техніку. Постійно зростало навантаження на ЕОМ: спочатку працювали в одну зміну, потім – у дві, а згодом – і в три зміни [1].

Інтенсивними темпами в ІОЦ проводилися конструкторські роботи. Розроблений Центром проект підсистеми АСУ капітального будівництва в 1977 р. був затверджений як типовий. Уже в 1975 р. Центр увійшов до числа кращих у Радянському Союзі і став базовим, щодо впровадження АСУ в системі «Сільгосптехніки». Центр розробив проект і здійснював необхідні розрахунки щодо впровадження задач автоматизованої системи управління в усі галузі виробництва на селі – рослинництво, тваринництво, транспортне обслуговування, систему «Сільгосптехніка» [1].

За 20-річний період функціонування Центру в галузях АПК було реалізовано на ЕОМ близько 500 різних проектів, комплексів і окремих задач, у тому числі з:

- рослинництва і тваринництва – 46;
- матеріально-технічного постачання – 155;
- механізації і автоматизації виробництва – 52;
- транспорту і будівництва – 67.

За цей час програмістами Центру розроблено і впроваджено близько п'яти тисяч різноманітних програмних засобів, їх складових та баз даних. Розроблялися програми з певною послідовністю і спрямованістю. При розв'язанні багатьох прикладних задач використовувалися методи математичного моделювання, що давало змогу за допомогою порівняння кількісних ознак приймати правильні рішення [2].

Центр став школою передового досвіду серед подібних підприємств

агропромислового комплексу Радянського Союзу, одержавши статус європейського. Про це засвідчили відгуки численних делегацій із різних республік СРСР і навіть із далекої заокеанської Куби, з Сахаліну. Цей статус неодноразово підтвердили проведені в Полтаві семінари і відгуки керівників міністерств союзного і республіканського рівнів [1, 2].

Про діяльність ІОЦ позитивно висловився і льотчик-космонавт СРСР Павло Попович, який зазначив, що роботу Полтавського ІОЦ можна порівняти з діяльністю центру підготовки космонавтів – вони аналогічні за призначенням, цілеспрямованістю і відповідальністю [2].

За двадцять років директорів Центру І.А. Копотуну вдалося створити фундаментальне кібернетичне підприємство зі штатом працівників понад 400 чоловік. Полтавський інформаційно-обчислювальний центр був занесений на дошку пошани Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР, а його директор І.А. Копотун нагороджений знаком «Отличник Госкомсельхозтехники ССРСР» за особистий внесок у розвиток матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва області [2].

На жаль, нові економічні реалії, недолугі псевдореформи та нові керівники призвели до цілковитого знищення інформаційно-обчислювального центру.

Джерела та література

1. *Копотун І. А.* Кібернетика на службі АПК / І. А. Копотун. – Полтава : вид-во «Полтава», 2007. – 496 с.
2. *Ємець О. О.* Кібернетична зірка / О. О. Ємець // Вісн. Полтав. держ. аграр акад. – 2008. – № 1. – С. 208–209.

ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ГЕНОФОНДУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА

Шульга В.П.

Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)

Однією із глобальних проблем сучасності є збереження біологічного різноманіття, у компоненті якого істотне місце посідає тваринництво. Поряд з інтенсивним використанням незначної кількості зарубіжних комерційних порід на межі зникнення опинилися вітчизняні аборигенні та локальні породи, яким притаманні високі адаптаційні та резистентні властивості, екстер'єрно-конституціональна міцність, життєздатність, пластичність, невибагливість до кормів та їх належна оплата, відмінні відтворні та материнські якості, подовжена тривалість використання, багатоплідність тощо. Вони є носіями унікальних генів і генних комплексів, відновити які за їхнього зникнення навіть за допомогою генної та клітинної інженерії не можливо.

До розроблення загальних питань раціонального використання та збереження генофонду сільськогосподарських тварин доклали зусиль зарубіжні та вітчизняні вчені: С. Драгонеску, І. Бодо, Г. Брем, Л.С. Жебровський, Б.М. Вепринцев, І.А. Паронян, Л.К. Ернст, Б.Д. Завертяєв, Я.Л. Глембоцький,

Ю.А. Столповський, І.Г. Мойсеєва, С.В. Уханов, А.М. Машуров, Ф.Ф. Ейснер, М.А. Кравченко, М.В. Зубець, В.П. Буркат, Ю.Д. Рубан, Д.Т. Вінничук, В.І. Глазко та ін.

Значний внесок в оптимізацію системи збереження сільськогосподарських тварин, який полягає в розробці комплексу селекційно-племінних заходів, спрямованих на збереження життєздатності популяцій, догляду й утримання худоби для подальшого використання в галузі стійкого виробництва продовольства і сільськогосподарської продукції, зробив доктор сільськогосподарських наук, професор М.А. Кравченко. Зокрема, вченим запропоновано програми селекційно-племінного вдосконалення та раціонального використання симентальської та білоголової української порід великої рогатої худоби. Понад півсторіччя він координував селекційно-племінну роботу у стадах симентальської худоби як заступник голови, а потім голова республіканської Ради з її вдосконалення. Конкретизував цінні біологічні характеристики сименталів, найбільшу їх перевагу вбачав в універсальності, поєднанні таких ознак, як високі удої та жирномолочність, відмінні енергія росту та кулінарна якість м'яса. Дослідженнями вченого доведено, що симентальська худоба УРСР за молочною продуктивністю та живою масою має певну перевагу над сименталами інших зон розведення. Вирішальну роль у цьому відіграло їх походження від сірої української худоби, частка спадковості якої залишилася у новій породі.

М.А. Кравченко довів низьку ефективність схрещування симентальської і джерсейської порід, що проводилося згідно з урядовими директивами в СРСР в 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. з метою зростання жирномолочності худоби. Взяв активну участь у роботі комісії, створеної Президією Академії наук СРСР для розслідування діяльності лабораторії експериментальної науково-дослідної бази АН СРСР «Горки Ленінські», очолюваної з 1938 р. академіком Т.Д. Лисенком. На спільному засіданні Колегії Міністерства сільськогосподарства СРСР, Президії ВАСГНІЛ та Президії АН СРСР у вересні 1965 р. М.А. Кравченко спростував основні складові теорії академіка Т.Д. Лисенка: 1) жирність молока помісних джерсейсько-симентальських корів не залежить від її рівня у матерів; 2) наявність високого вмісту жиру в потомстві джерсейських бугаїв при схрещуванні з коровами крупних порід, середній удій яких складає не менше 6000–7000 кг молока; 3) залежність між кількістю молока та відсотком жиру, жирністю молока та дрібноплідністю у потомків. Це дало змогу зупинити процес поглинання симентальської та інших цінних вітчизняних порід худоби джерсейською. Натомість М.А. Кравченко запропонував ефективні заходи породного вдосконалення за умов чистопородного розведення, що включали систему лінійного розведення, цілеспрямований добір і підбір кращих племінних тварин з урахуванням поєднуваності ознак, оцінку племінної цінності тощо. Довів ефективність запровадження селекції на формування довічної продуктивності та селекції худоби за оплатою корму.

У 70–80-х рр. ХХ ст. з початком кардинального перетворення вітчизняного генофонду на основі залучення зарубіжного племінного матеріалу,

М.А. Кравченко обґрунтував ефективність методу відтворного схрещування при створенні нових порід. Це дозволило поєднати високий потенціал продуктивності зарубіжних порід сільськогосподарських тварин з відмінними адаптаційними, екстер'єрно-конституціональними, репродуктивними властивостями вітчизняної худоби. Зокрема, вченим розроблено основні методичні положення відтворного схрещування, спрямованого на створення першої вітчизняної м'ясної породи. Завдяки запропонованим схемам схрещування вдалося асимілювати позитивні якості материнських порід: сірої української та симентальської. Залучаючи до відтворного схрещування споріднені їх породи, зокрема шароле та кіаніна, вдалося прискорити процес породотворення.

Таким чином, професор М.А. Кравченко зробив вагомий внесок у розроблення системи збереження та раціонального використання вітчизняного генофонду порід. Запропонував програми селекційно-племінного вдосконалення симентальської та білоголової української порід за умов чистопородного розведення, що ґрунтуються на використанні лінійного розведення, ефективних методів оцінки племінної цінності, інтенсивного використання тварин з рекордною продуктивністю тощо. Розробив і реалізував програму і методику виведення спеціалізованої м'ясної породи, які дозволили зберегти позитивні біологічні характеристики вітчизняної худоби.

ПРОЕКТУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ ТИПІВ ЯК СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА (30-і рр. ХХ ст.)

Щебетюк Н.Б.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

З метою вирішення питань планування та організації виробництва на початку 30-х рр. ХХ ст. розробляли виробничі типи сільськогосподарських підприємств відповідно до певних природно-економічних умов України. Господарства виробничого типу мали схожі показники розвитку різних галузей та напрямів. Опрацювання такої типізації значною мірою сприяло раціональному плануванню сільськогосподарського виробництва та подальшому обґрунтуванню зональної спеціалізації. Економічні відділи науково-дослідних установ системи Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) активно готували типові виробничі плани для спеціалізованих колгоспів, зокрема Український науково-дослідний інститут бавовництва, Всеукраїнські дослідні станції олійних культур і лікарських рослин та ін. [1, арк. 5зв.] Науковими співробітниками Всеукраїнської дослідної станції хмелярства проведено детальне економічне обстеження основних хмелярських районів, вивчено та встановлено нормативи щодо вирощування культури хмелю за умов наявної техніки. У Південному науково-дослідному інституті плодівництва та ягідного господарства визначено типи плодоягідних господарств, встановлено розміщення виробничих завдань в плодоягідних

господарствах на 1932 р. Колективом УНДІ птахівництва у 1931 р. розроблено основні принципи подальшого розвитку птахівництва і визначено завдання для проектування нових типів підприємств птахівництва у зв'язку з переходом на безвигульну систему вирощування та утримання птиці. В УНДІ кормів розроблено орієнтовні схеми сівозмін для спеціалізованих господарств та ін.

Виробничий тип зернового радгоспу на другу п'ятирічку (1933–1937) розроблено співробітниками Українського науково-дослідного інституту радгоспного будівництва [2, с. 141–145]. Цей проект було представлено у доповіді заступника директора з наукової роботи УНДІ радгоспного будівництва О.І. Бородаєва на IV пленумі ВУАСГН (20–25 вересня 1932 р., м. Одеса), який було скликано для розгляду питань підвищення урожайності сільськогосподарських культур та організації праці на науковій основі в зернових господарствах УСРР [3].

Загалом, під виробничим типом спеціалізованого зернорадгоспу розуміли зразкове підприємство (зернорадгосп), яке репрезентувало собою певну групу зернорадгоспів за характером покладених на них народногосподарських завдань, рівня спеціалізації, техніки й енергопостачання, організації праці тощо. Таки виробничий тип не був міркою або шаблоном, але відображав основні напрями розвитку зернорадгоспів у 1933–1937 рр. У кожному окремому зернорадгоспі було безліч особливостей та відмінностей, які вимагали уваги при проектуванні перспектив розвитку. Виробничий тип допомагав поєднати планування зверху із зустрічним плануванням знизу. Його розроблено на конкретному підприємстві – Бугському зернорадгоспі, одному з зернових господарств, розташованих у південній степовій смузі (Одеська та Дніпропетровська обл.) [2, с. 141].

Основним орієнтиром щодо визначення розмірів території зернорадгоспу стала директива щодо «розукрупнення зернорадгоспів та утворення стабільності у землекористуванні радгоспів й колгоспів». Виходячи із цього, було спроектовано у зернорадгоспі п'ять відділів площею 6000–7000 га та загальною площею ріллі 31340 га. Основним в організації території було створення умов для досягнення найвищої ефективності у роботі бригад, використання засобів виробництва та обслуговування (організаційного й технічного) виробництва. Факторами, які обумовлювали таке розміщення ділянок та відділів, як і конфігурацію останніх були наявність вільних земельних фондів у даному районі та можливість проведення заміни земельних ділянок з навколишніми колгоспами з метою концентрації землекористування радгоспу. Провідною культурою у проекті зернорадгоспу визначено озиму пшеницю, яка займала 50 відсотків загальної орної площі. Наступними за значимістю культурами стояли ячмінь та кукурудза (табл. 1) [2, с. 142].

Таблиця 1

Розміщення провідних сільськогосподарських культур (%)

№п/п	Роки	1933	1934	1935	1936	1937
1.	Озима пшениця	16.913	16.388	16.535	15.330	15.486
2.	Ячмінь	4.310	3.028	3.385	2.248	1.780

3.	Овес	1.080	1.000	1.000	1.000	1.000
4.	Кукурудза	4.926	5.654	5.699	7.037	6.436
5.	Чистий пар	6.428	7.037	6.420	5.730	6.654

Наведені дані засвідчують певні обмежені можливості поширення посівних площ під зерновими культурами. Такий стан склався у зв'язку з майже повним використанням придатних земель. Тому на перше місце висували завдання піднесення врожайності, що базувалося на запровадженні комплексу агротехнічних заходів.

У свою чергу, агротехніка в зернорадгоспах тісно пов'язувалася з організацією виробництва, забезпеченням подолання несприятливих явищ, які призводили до зниження, а іноді й до повної загибелі урожаю. Особливе значення в умовах посушливого Південного Степу України мали недостатня кількість опадів та їхня нерівномірність випадання протягом року, вимерзання озимини, величезна засміченість ґрунту бур'янами тощо. Тому, з метою зведення до мінімуму негативних дій цих чинників та забезпечення високих і сталих урожаїв, пропонували використовувати чистий та кулісний (кукурудзяний) пар, обов'язкове лущення стерні та оранку на зяб, раннє весняне боронування зябу, завчасне та доброякісне проведення усіх сільськогосподарських робіт. Сівозміну, як одну з вирішальних складових у піднесенні врожайності та боротьбі з посухою, проектували відповідно до спеціалізації радгоспу. Для Бугського зернорадгоспу науковцями запроєктована, як найбільш ефективна, наступна сівозміна: 1) чистий пар; 2) озима пшениця; 3) пар кулісний (кукурудзяний); 4) озима пшениця; 5) половина озимої пшениці та половина ячменю.

Передбачалася повна механізація виробничих процесів та максимальне застосування механізованого тягла. Зокрема, йшлося про використання провідних систем машин, комбінуванні виробничих процесів, забезпечення найбільшої однотипності, як сільськогосподарських машин, так і тракторів. Поновлення тракторного парку планували завдяки застосуванню тракторів колісних ХТЗ та плазових ЧТЗ. Лімітним періодом щодо визначення потужності тракторного парку залишалася збиральна кампанія. Основним засобом для транспортування продукції проектували автомобіль. Потужність автомобільного парку визначалася можливістю найбільш повного використання у зернорадгоспі впродовж року [2, с. 143].

Головним завданням щодо організації праці була подальша розробка відрядності, запровадження госпрозрахунку, а також зміцнення бригади як основної виробничої ланки з подальшою ліквідацією сезонності роботи основних виробничих кадрів трактористів та бригадирів. Місце другорядних галузей у зернорадгоспі визначали необхідністю вироблення певної кількості продуктів харчування та використання відходів зернової галузі. Враховували і елементи комбінування галузей рослинництва з тваринництвом, зокрема в напрямі використання відходів основної зернової галузі та природних кормових ресурсів. Розмір і структуру останніх встановлювали згідно з кількістю поголів'я

та структурою тваринницької галузі. Основним видом тваринництва у зернорадгоспі проектували м'ясне скотарство. Свинарство, рибне господарство та городництво проектували у розмірах, потрібних для задоволення внутрішніх потреб зернорадгоспу.

На 1933–1937 рр. визначили проблему якісних показників як одну з найактуальніших, що поєднувала врожайність, собівартість, продуктивність праці, коефіцієнт використання енергетично-технічної бази тощо. За умови повної механізації виробничих процесів, організації праці, застосування комплексу аграрно-технічних заходів та удобрень, було спроектовано наступну врожайність (табл. 2) [2, с. 145].

Таблиця 2

Урожайність основних сільськогосподарських культур (ц)

Попередники		Озима пшениця		Ячмінь		Овес		Кукурудза	
№п/п	Роки	1933	1937	1933	1937	1933	1937	1933	1937
1.	Чистий пар	14	21	–	–	–	–	–	–
2.	Кулісний пар	12	17,6	–	–	–	–	8,5	10
3.	Просо	9	–	–	–	–	–	13	–
4.	Стерня	10	15	10	16	6,5	12	–	–

Отже, сталий процес підвищення врожайності сільськогосподарських культур засвідчив ефективність запропонованого проекту зернорадгоспу. Найбільш чітко простежується підвищення рівня урожайності озимої пшениці та ячменю. Крім того, у наведеному проектуванні зернорадгоспу, колектив НДІ радгоспного будівництва представив наступні показники продуктивності праці:

1933 р. 1937 р.

витрати людино-днів на 1 га посіву 2,181,21

гуртової продукції на 1 людино-день 3,9410,48

пшениці на 1 людино-день 2,457,58.

Собівартість продукції:

1933 р. 1937 %

озима пшениця 3,24 2,1633,3

ячмінь 4,051,9352,3

овес 4,822,4549,2.

Таким чином, проектування виробничих типів сільськогосподарських підприємств здійснювали на основі конкретних показників організації господарства (агротехніка, машини, знаряддя, способи обробки ґрунту, комбінування, організація праці, врожайність, продуктивність праці, собівартість тощо). Крім того, під час проектування виробничого типу спеціалізованого зернорадгоспу враховували основні завдання розвитку зернорадгоспів у другому п'ятирічному плані (рух капіталовкладень, рівень механізації, енергопостачання тощо). Усе разом давало можливість тісно пов'язати спеціалізацію з конкретними умовами виробництва з метою подальшого підвищення продуктивних сил у галузі сільському господарстві України.

Джерела та література

1. ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 242, арк. 1–23.

2. Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського

господарства (1928–1937) : док. та матеріали / В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, І. О. Зосімов // НААН, ННСГБ, ЦДАВО України ; під заг. ред. В. А. Вергунова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 222 с.

3. *IV Пленум* Всеукраїнської академії с.-г. наук (20–25 жовтня 1932 р. в м. Одеса) // Шляхи соц. реконструкції сіл. госп-ва. – 1932. – № 12. – С. 79–91.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА-СЕКРЕТАРЯ ВІДДІЛЕННЯ ФІЗІОЛОГІЇ, БІОХІМІЇ ТА ТЕОРЕТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ ПРЕЗИДІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР БОГАЧА ПЕТРА ГРИГОРОВИЧА

Юдіна К.Є.

Вищий державний навчальний заклад України

«Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава, Україна)

Народився Богач Петро Григорович 30 січня 1918 р. в с. Соколівці (Хмельницької області). Закінчив Ніжинський педагогічний інститут в 1937 р. З 1939 р. працював у Київському державному університету імені Тараса Шевченка.

Відповідно до рішень XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР та даних прямих вказівок «збільшити виробництво м'яса, перш за все, за рахунок розвитку свинарства, як галузі найбільш скоростиглого тваринництва, довести питому вагу свинини в загальному обсязі виробництва м'яса в країні до 50 відсотків». В країні почався бурхливий розвиток галузі з досліджень фізіології годівлі та фізіології травлення свиней.

З усіх сільськогосподарських тварин-свині виявились найбільш плідні. Однак, до останнього часу, відхід поросят від шлунково-кишкових захворювань залишався найбільш частим. Це залежить, головним чином, від неправильної організації годування поросят в ранньому віці.

З цілі скорочення цих захворювань необхідно було організувати зразковий догляд за поросятами, а годування проводити з урахуванням фізіологічних особливостей як їх ротового, так і шлунково-кишкового травлення.

Значення ротового травлення і роль слини в цьому процесі в різні вікові періоди у свиней було ще недостатньо вивчені. Робіт, присвячених вивченню слинних залоз і слиновиділення у свиней, було недостатньо. До числа таких робіт слід віднести дослідження Линдемана (1899), Елленбергер (1911), Шимкевіча (1923), Елленбергер і Баума (1926), Боде (1932), Шмальгаузена (1933), Климова (1933), Кратінова і Сінешечекова (1935), Кудрявцева (1935), Квасницького (1936, 1951, 1955), Бакеева (1940), Автократова (1949), Іванова і Троїцького (1951), Садовського (1953), Глаголева та Іпполітова (1956).

В 1952 р. П.Г. Богач захистив кандидатську дисертацію на тему «Моторна функція шлунково-кишкового тракту». У тому ж році він став заступником, а потім – директором Науково-дослідного інституту фізіології університету. З 1964 по 1973 роки працював завідувачем кафедри біофізики. В 1960 році захистив докторську дисертацію за темою «Механізми нервової регуляції

моторної функції тонкого кишечника».

В своїх наукових працях П.Г. Богач описав цілий ряд раніше не відомих моторних рефлексів шлунково-кишкового тракту і створив теорію його періодичної діяльності. Запропонував нові варіанти датчиків рухової активності шлунково-кишкового тракту. Спростував дуже поширену у середині ХХ ст. концепцію про передачу збудження на різні ділянки кишечника тільки по стінках травної трубки. Відкрив основний закон рефлекторної регуляції рухової діяльності травного апарату. Описав новий вид електричної активності гладеньких м'язів і розробив низку питань генерації біопотенціалів. Встановив розташування центру споживання води в гіпоталамусі. Вперше показав, що гіпоталамічні нервові структури регулюють виділення соку підшлункової залози і жовчі, а також всмоктування речовин слизовою оболонкою тонкого кишечника.

Це були на той час фундаментальні дослідження в області нейрогуморальних механізмів регуляції моторної діяльності травного апарату та ролі гіпоталамічної ділянки і лімбічної системи головного мозку в регуляції вегетативних функцій.

В 1961 р. отримав звання професора. З 1973 по 1979 рр. очолював кафедру фізіології людини і тварин. У 1972 році його було обрано членом-кореспондентом, а в 1978 р. – академіком АН УРСР. В 1972–1976 рр. обіймав посади декана біологічного факультету, проректора з навчальної роботи та першого проректора Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, а потім академіка-секретаря Відділення фізіології, біохімії та теоретичної медицини Президії Академії Наук УРСР (1978–1980). В 1980–1981 рр. повернувся до Інституту фізіології університету. Помер 23 червня 1981 р. Похований у Києві.

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОБІОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ (50-ті рр. ХХ – кінець 90-х рр. ХХ ст.ст.)

Ярошик К.О.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)*

Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє агрономам вести історію полів за врожайністю, культурами, добривами; планувати виконання внесення добрив з урахуванням особливості полів; здійснювати аналіз результатів та формувати пропозиції по перспективним роботам; здійснювати контроль за витратами та проводити аналіз ефективності вкладання коштів; автоматизувати планування та облік робіт та ін. Тому необхідно розглянути процес історичного розвитку інформаційних технологій в агробіологічних системах – започаткування та використання інформаційних методів та технологій в агробіологічній науці [1].

Одним з перших вчених нашої країни, хто сприяв впровадженню математичних методів для потреб агрономічної науки, був вчений-агроном М.М. Вольф. Можливості використання математичних методів і підходів, а також їх практичне використання були питаннями, що входили до наукових інтересів М.М. Вольфа ще з початку його роботи на Харківщині. Підтвердженням цього є його наукові роботи, які були опубліковані у 1910–1911 рр. [3; 4].

Слід звернути увагу, що особливу роль інформаційних методів та технологій у науковій та виробничій сфері відіграли знання В.М. Глушкова. У 1963 р. В.М. Глушков розробив концепцію мережі обчислювальних центрів для керування економікою на всіх рівнях. Під його керівництвом в 1964 р. було розроблено ескізний проект мережі, а також перший варіант загальнодержавної автоматизованої системи керування, яку планувалося реалізувати в цій мережі. Передбачалися радикальна перебудова загальнодержавної довідково-інформаційної служби, запровадження неперервної системи оптимального планування, що впливало із завдань випуску кінцевого продукту та ін. [2].

Сучасні агротехнології неможливо уявити без застосування математичних методів та інформаційних технологій. На основі опрацьованих літературних джерел та архівних матеріалів проведено періодизацію становлення та розвитку процесу впровадження інформаційних технологій та математичного моделювання для потреб агрономічної науки та практики. Адже впровадження інформаційних технологій для потреб агрономії стало закономірним наслідком не тільки поширення використання різних розділів математики з метою дослідження та описання агробіологічних процесів на основі системного підходу, а й самого розвитку та виникнення нових розділів математики і загальної теорії систем, а також розвитку інформаційних технологій та обчислювальної техніки як, окремої галузі науки та практики. При дослідженні процесу розвитку інформаційних технологій для потреб агрономії були виділені наступні етапи.

Перший етап (50-ті рр. – 70-ті рр. ХХ ст.). У 50-ті роки ХХ ст. в нашій країні були створені центри з розробки та впровадження обчислювальних машин. Провідними центрами були інститут точної механіки та обчислювальної техніки АН СРСР. В результаті роботи цих потужних інститутів з'явилися цілі серії вітчизняних обчислювальних машин, що широко використовувалися у різних галузях народного господарства. Створюються розрахункові пристрої в Агрофізичному інституті (дослідження А.Ф. Іоффе в журналі «Бюллетень научно-технической информации по агрономической физике») [2]. У 70-х рр. ХХ ст. відбувалося створення цілої мережі обласних інформаційно-обчислювальних центрів (ІОЦ) для безпосереднього обслуговування агропромислового комплексу України.

Другий етап (80-і рр. ХХ ст.) був пов'язаний з появою у закладах міні-ЕОМ та пізніше персональних комп'ютерів. Змінюється підхід до створення інформаційних систем, проходить удосконалення інтерфейсу. Цей період мав за мету створення інформаційних технологій, спрямованих на розв'язання

стратегічних фахових задач: на основі формалізованих задач кількісної теорії продукційного процесу відбулося обґрунтування та побудова систем прийняття технологічних рішень за умов керування комплексом агроеліоративних, агротехнічних та захисних заходів. Поява міні-ЕОМ, а пізніше і персональних, викликала зміни у підходах до використання інформаційних технологій. Використовується децентралізоване опрацювання даних, що базувалося на розв'язанні локальних задач і роботі з локальними базами даних на основі використання персональних ЕОМ в окремих лабораторіях, відділах, кафедрах.

Третій етап (кінець 90-х рр. ХХ ст.) пов'язаний з досягненнями телекомунікаційної технології розподіленого опрацювання інформації. Відбувається повна автоматизація процесу керування технологіями. Характерним для цього періоду є поширене використання локальних та розподілених мереж у наукових дослідженнях. Поширюється також впровадження систем позиціонування, геоінформаційних систем, комплексних систем моніторингу, які надали можливості розв'язання задач керованого, або точного землеробства.

Сучасний розвиток галузі агровиробництва, як складної економіко-виробничої системи, має на меті підвищення ефективності функціонування на основі інтелектуалізації сфери управління, що, нерозривно пов'язано з використанням інформації та різних видів інформаційних технологій (а саме: інформаційної технології опрацювання даних, інформаційної технології керування, інформаційної технології підтримки прийняття рішень, інформаційної технології експертних систем).

Джерела та література

1. *Вергунова І. М.* Історія процесу інформатизації в агрономії України (60-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.) / І. М. Вергунова, О. В. Мігульов. – К., 2011. – 180 с.
2. *Сергієнко І. В.* Інформатика в Україні: становлення, розвиток, проблеми / І. В. Сергієнко; НАН України, Ін-т кібернетики ім. В. М. Глушкова; відп. ред. Ю. В. Капітонова, Т. Т. Лебедева. – К.: Наук. думка, 1999. – 354 с. та 52 вкл.
3. *Вольф М.* Труды сети коллективных опытов с минеральными удобрениями в Екатеринославской губернии / М. Вольф. – Х.: Печат. дело, 1910. – Ч. 2. – 306 с.
4. *Вольф М.* Труды сети коллективных опытов с минеральными удобрениями в Екатеринославской губернии / М. Вольф. – Х.: Печат. дело, 1911. – Ч. 3. – 170 с.

СЕКЦІЯ 2
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ
СОЦИОЛОГИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ**

Абасов Р.

*Академия государственного управления при Президенте Азербайджанской
Республики (г. Баку, Азербайджанская Республика)*

В социологии общественного мнения, в первую очередь, следует подчеркнуть проблему выбора объекта исследования общественного умонастроения. Если в качестве объекта исследования была выбрана республика, регион, район и деревня как масса респондентов, то, это усложняет процесс. И в этом случае, будет целесообразным проведение исследования по следующим этапам.

1. Определение стратегии исследования, вернее его основного направления, которое может быть реализовано за определённое время, зависит от поставленных целей исследования, а также от объектов исследования.

2. Определение основных задач в рамках долгосрочных программ или же перспективного исследовательского плана.

3. Определение основных этапов и направлений исследования. В то же время, к общественному умонастроению можно подойти с разных аспектов – и как общественная и социально-психологическая среда индивида, группы и коллектива, и результат взаимодействия микро, макроклиматов в процессе ее деятельности и развития.

Вполне понятно, что первичной задачей исследования является фиксация положения социальной реальности и ее проявление в субъектах. В таком случае, если отношение респондентов к социальной, экономической и духовной сторонам своей жизни и данные им оценки можно определить по анкете, опросу по телефону, то, на мой взгляд, уровень их эмоций и чувств можно определить только на почве интервью, разговоров лицом к лицу. В этом случае, интервью может еще легче определить их реакцию на поставленные вопросы и к их содержанию.

В связи с этим, можно разработать план поэтапного проведения всех видов исследований. Он будет состоять из трех основных этапов:

1. С целью диагностики его состояния разработка концептуальных и инструментальных основ исследования общественного умонастроения в исследованных регионах, коллективах, группах, сбор данных и материалов, прогнозируемых под воздействием объективных и субъективных условий социальных, экономических, политических и моральных сфер: разработка общих практических рекомендаций по улучшению и регулированию

социального умонстроения.

2. Разработка концептуальных и инструментальных основ прогнозирования общественного мнения в масштабах конкретного региона, коллектива, создание структурно-типологической характеристики основных тенденций общественного настроения

3. Разработка концептуальных и инструментальных основ регулирования практического учета, общественного умонстроения. Основным методом, применяемым на этом этапе является программное предложение регулирования общественного настроения с помощью социально-экономических проектов, программных систем средств психологического воздействия на общественное умонстроение (встречи с представителями правительства, национальными депутатами, прочими людьми, способными повлиять на настроения населения того или иного региона). Основная цель исследования общественного умонстроения: определение влияния общественного умонстроения на методы его измерения в различных социальных группах, а также в отдельных регионах, на разработку методов изучения его состояния, на организацию и производительность труда, на изменение досуга и в конечном счете на методы регистрации, оптимизации. Основная гипотеза исследования – представление общественного настроения как системы проявления, способ регулирования и компенсации на различных уровнях социально-психологических тенденций на опыте современного общества.

Основными методами программ реализации исследования показателей и индикаторов общественного настроения могут быть анкеты, устные и телефонные, экспресс опросы, интервью. Эти технологии применяются для определения общественного настроения, его направления. Однако, цель этого исследования в том, чтобы показать, что общественное мнение можно как исследовать, так и сформировать. В качестве современной технологии формирования, образования выступают «public relations».

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Абиева Л.

*Институт философии НАН Азербайджана
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Роль национальной элиты состоит в том, чтобы сохранить государственную независимость, национально-исторические ценности, национальную идентичность общества. Но эта цель достижима только в том случае, если элита в состоянии обеспечить свою нацию экономическими, социальными и военно-политическими позициями, соответствующими мировому уровню развития. Под элитой понимается высший, привилегированный слой общества, который, управляя это общество, одновременно развивает его науку и культуру. Как известно, французское

«элита» в переводе означает «лучший», «избранный». В словарях это понятие определяется в следующих значениях: 1) предназначенные для размножения отборные, полученные путём селекции растения и животные; 2) выдающиеся представители определённой части общества, высший слой правящего класса или его отдельных групп; 3) отборные военные соединения в армиях некоторых зарубежных стран.

Начало теориям элит было положено ещё Платоном, Карлейлем, Ницше. Но всё же сформирование их в систему взглядов произошло в XX в. Благодаря работам Парето, Моска, Михельс, Миллс и др. В этих работах об элите говорится как о небольших группах людей, активных, компетентных и обладающих способностями воздействовать на других людей. Эти группы способны определить социальную структуру, жизнедеятельность и даже поведение общества. Личности, вышедшие из этих групп формируют идеи, изменяют характер социальных взаимоотношений, одним словом. Как говорится, «пишут историю». Поэтому уместно вспомнить мысли французского психолога Г. Лебона. Лебон писал, что изучение цивилизаций показывает, за все достигнутые успехи мы обязаны кучке избранным. И поэтому создание условий для созревания и развития последних, означает создание условий для процветания всего человечества. Моска считал, что политическое руководство в самом широком смысле слова осуществляется особым, организованным *классом управляющих*, правящим меньшинством, отличающимся от большинства масс присущими только ему особыми качествами. Он осуществляет все политические функции, монополизирует власть, получает материальную выгоду от своего положения, т. е. пользуется всеми преимуществами. Другой класс, – *класс управляемых*, более многочисленный, находится в подчинении. Он управляется и регулируется первым более или менее законным образом.

Со временем, учёные стали дифференцировать различные виды элит-политические, экономические, культурные, военные и т.д. Особое место среди них определялось политической элите, что в свою очередь, неслучайно. Под политической элитой подразумевается группа людей, которые принимают политические решения, занимают важное место в политической жизни общества, и потому обладающие привилегированным статусом.

В политическую элиту входят узкий круг людей, занимающие руководящие должности в государственных органах власти, политических партиях, общественных организациях, играющие важную роль в разработке политики в стране и претворении её в жизнь. Фактически, это меньшинство и представляет руководящий класс.

ВХОДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО ЗАВОДУ «КОНТАКТ» ДО ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УРСР (1939–1941)

Анненков І.О.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

Восени 1939 р. більша частина українських терен Польщі ввійшла до складу УРСР, а з нею – до Радянського Союзу. Відразу ж по закінченню формування в контексті існуючого в СРСР суспільно-політичного устрою органів нової місцевої влади розпочалися й заходи з адаптації регіональної промисловості до радянських умов господарювання. Одним з перших таких кроків стала націоналізація раніше приватних підприємств. Не став виключенням і заснований у 1918 р. Львівський електромеханічний завод «Контакт», що знаходився за адресою: вулиця Кордецького 45, і до окреслених подій належав місцевим підприємцям Б. Кульбінгеру та Е. Саломону. У номенклатурі продукції цього підприємства значилися: трубки Бергмана, електричні лічильники однофазного струму, праски, обмежувачі струму, радіоприймачі «Mignon» та різного роду електрофурнітура. Окрім того, на заводі був налагоджений поштучний ремонт електродвигунів та динамо-машин різних марок. На кінець 1930-х рр. середньорічна кількість працівників підприємства становила 216 чоловік, що складало більше 80% від усіх зайнятих в електротехнічному виробництві у Львові. Отже, за масштабами електротехнічного виробництва в Галичині й на Волині, завод «Контакт» був достатньо великим підприємством. Зважаючи на цей регіональний статус, власники заводу не обходили меценатську діяльність щодо підтримки місцевих осередків науки. Так, наприклад, ними бралася участь у безкоштовному постачанні низки матеріалів і приладів електротехнічній лабораторії Львівської політехніки [1, арк. 12; 2, арк. 2; 3, арк. 28].

Слід зауважити, що всі чотири виробничі корпуси заводу загальною площею 10 902 м² були практично новими: ввід їх до експлуатації відбувався впродовж 1930–1935 рр. Однак, у той же час, приміщення бакелітового цеху було дерев'яним тинькованим, що ніяк не відповідало вимогам пожежної безпеки до таких виробництв. Проте це був єдиний цех, який не підпадав під радянські стандарти для того роду приміщень, хоча, заради справедливості, можна зазначити, що в Радянському Союзі існувало чимало заводів (у тому числі – найсучасніших), на балансі котрих утримувалися основні виробничі фонди в ще більш ганебному стані. Усього ж на «Контакті» цехів було сім: бакелітовий, механічний, гальванічний, складальний, інструментальний, штампувальний та цех складання і регулювання електролічильників. Також була наявною центральна заводська лабораторія. Верстатний парк підприємства впродовж 1920–1930-х рр. оновлювався достатньо періодично, в результаті чого середній вік верстатів не перевищував 10 років, а технічний рівень – дозволяв вирішувати всі завдання в межах існуючої виробничої програми. Таким чином, завод «Контакт» на 1939 р. цілковито відповідав радянським критеріям щодо

сучасності основних фондів для такого роду підприємств [4, арк. 51; 5, арк. 56].

Між тим, досліджуваний Львівський завод до 1939 р. функціонував за дещо іншою концепцією організації промислового виробництва, ніж базові електромеханічні підприємства УРСР. По своїй суті, «Контакт» був складальним заводом, працюючим на основі широкої кооперації з іншими польськими виробниками та іноземними фірмами. Тобто, левова частка номенклатури продукції не виготовлялася ним самостійно, а являла з себе вироби, складені з деталей та вузлів, виготовлених на інших підприємствах. У радянському ж народногосподарському комплексі для базових галузевих промислових установ ставилася вимога щодо організації як можливо більш повного замкненого циклу виробництва переважної частки своєї номенклатури продукції. Підприємства на кшталт «Контакту» знаходилися в радянській промисловій ієрархії у розряді другорядних допоміжних заводів, поза залежністю від показників їх потужності, кількості промислового персоналу, номенклатури продукції, тощо. Відповідно цьому ієрархічному розподілу формувалося й підпорядкування електромашинобудівних підприємств, базові з яких знаходилися у відомстві союзної влади, а більшість з другорядних – республіканської. Тому, у 1939 р. завод «Контакт» був підпорядкований Народному комісаріату комунального господарства Української РСР [6, с. 14].

Республіканський уряд не став змінювати характер виробництва на «Контакті», вдавшись лише до заміни постачальників, оскільки внаслідок перерозподілу державного кордону між СРСР та Німеччиною практично всі з попередніх контрагентів опинилися за кордоном. Щоб не ускладнювати господарську діяльність заводу та Наркомату вступом у додаткові зовнішньоекономічні стосунки, постачання комплектуючих на підприємство було налагоджено з Митишчинського заводу «Електролічильник» та Харківського електротехнічного заводу. Проте даний захід удалося втілити тільки на початку 1941 р. До 1940 р. «Контакт» простоював в очікуванні завершення процесу переформатування його організаційних засад, після чого штат заводу був доведений до 500 чол. і поновив роботу на наявних запасах комплектуючих [7, арк. 19].

Джерела та література

1. *Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 1028, оп. 1, спр. 28, 19 арк.*
2. *ДАЛО, ф. 47, оп. 2, спр. 110, 19 арк.*
3. *ДАЛО, ф. 27, оп. 3, спр. 2145, 55 арк.*
4. *ДАЛО, ф. Р-1356, оп. 1, спр. 1, 87 арк.*
5. *ДАЛО, ф. Р-1356, оп. 1, спр. 5, 113 арк.*
6. *Анненков І. О. Організаційні структури електромашинобудівної галузі в Україні у 1922–1941 рр. / І. О. Анненков // Історія науки і техніки : зб. наук. праць / голов. ред. О. Я. Пилипчук. – К. : ДЕТУТ, 2015. – Вип. 7. – С. 3–20.*
7. *ДАЛО, ф. Р-1356, оп. 1, спр. 6, 49 арк.*

**ШЛЯХИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ВЕРСТАТНИХ ПАРКІВ
МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ СРР
УПРОДОВЖ 1922–1927 рр.**

Анненкова Н.Г.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

По закінченню громадянської війни, в Україні набуло актуальності питання запровадження заходів з поживлення промисловості. Однак достатньо тривала паливна криза, що розпочалася ще в 1917 р., втрата через збройний конфлікт і націоналізацію приватних підприємств сталих внутрішньодержавних та зовнішніх коопераційних зв'язків разом із значним відтоком кадрів з індустрії, іншими чинниками, супутніми революційним подіям, привели до виснаження всіх видів ресурсів, необхідних для одночасної підтримки працездатного стану кожного з наявних у республіці підприємств. Тому, урядом було ухвалено низку рішень, що дозволяли, з одного боку, концентрувати державні ресурсні можливості на галузеутворюючих підприємствах індустріальної групи виробництва засобів виробництва, а з іншого, – залучити широкі кола комерційно активної частки населення до формування ресурсної бази промисловості з виробництва засобів споживання. Скоротивши в такий спосіб ділянку прикладання державних зусиль в промисловому секторі економіки, уряд УСРР розпочав заходи з поживлення важкої індустрії. Проте задля налагодження повноцінної роботи всього комплексу відповідних галузей, необхідно було, насамперед, організувати випереджаючий розвиток енергетичної сфери, а за нею – металургії. При цьому, вказаний розвиток повинен був організованим пропорційно споживчим потребам. Однак у післявоєнний період рівень споживання основними користувачами продукції металургії та енергетики в сфері важкої індустрії – машинобудівними підприємствами був не дуже високим через брак попиту на основну номенклатуру продукції. Разом з тим, така ситуація мала змінюватися відповідно до змін в економіці в цілому, що в при наявності на території УСРР достатньо великої кількості машинобудівних підприємств широкого діапазону потужнісних характеристик в існуючих умовах робило досягнення окресленої пропорційності доволі проблематичним. Зважаючи на це, союзним урядом ухвалюються заходи на концентрацію засобів виробництва на тих машинобудівних заводах, що являли з себе галузеутворюючі підприємства на місцевому, регіональному, республіканському або союзному рівнях. Решта заводів підлягала здаванню в оренду приватному капіталу, або консервації. Дана концепція й лягла в основу порядку формування верстатних парків республіканських машинобудівних підприємств на весь період відновлення народногосподарського комплексу УСРР [1, с. 28, 33–35].

Теоретично правильне рішення, ухвалене радянським урядом, під час виконання зазнало певних трансформацій. Так, до галузеутворюючих підприємств партійно-господарською номенклатурою стали зараховуватися ті з

великих та середніх заводів, відновлення працездатності яких завдавало менше клопоту місцевому державному керівництву. Через це до галузеутворюючих підприємств не потрапили, наприклад, єдиний на постімперському просторі верстатобудівний завод «Герлях і Пульст» у Харкові та другий за потужністю в Україні електромеханічний завод «Vickers» у Катеринославі, будівництво яких було практично завершено, але які ще вимагали дооснащення активної частки основних фондів, до комплектації кадрами та інших заходів, необхідних для запуску цих підприємств на повну потужність. Оскільки процес здавання в оренду навіть готових до роботи дрібних машинобудівних заводів не надбав очікуваних темпів, на оренду підприємств, що вимагали достатньо великих капіталовкладень для запуску їх на виробничі потужності, годі було сподіватися. Таким чином, на початку 1920-х років у машинобудуванні Української СРР, з точки зору необхідності зміцнення верстатного парку, утворилася, по суті, лише одна група підприємств – крупні та середні державні заводи, що не потребували негайних відповідних заходів для відновлення своєї працездатності [2, с. 6; 3, с. 95].

Незважаючи на штатну укомплектованість верстатами, вказаним вище підприємствам, все ж таки, прийшлося розширювати власні верстатні парки з огляду на те, що встановлені їм планові нормативи почасти вмістили в себе номенклатуру продукції тих заводів, що не ввійшли до юрисдикції Рад народного господарства всіх рівнів. Частково, це вдалося зробити за рахунок тих верстатів, що були отримані по імпорту ще дореволюційною владою і знаходилися на зберіганні в портах. Але даного ресурсу вистачило не надовго й, здебільшого, лише на приморські машзаводи. Перші ж спроби запустити підприємства хоча б на чверть довоєнного навантаження показали хибність урядових розрахунків на наявне на заводах верстатне обладнання. У першу чергу, існуючі на українських машзаводах верстати, у своїй більшості, виявилися фізично застарілими: термін експлуатації понад 50 % верстатів перевищував 25 років, фізичне спрацювання верстатного парку в середньому по промисловості становило 63%. Велика частка з наявних верстатів тривалий час не обслуговувалася і не ремонтувалася з-за відсутності потрібних комплектуючих, постачання якими навіть не передбачалося. Окрім того, підприємствам бракувало кваліфікованих верстатників та ремонтників цього обладнання, і до відповідних робіт часто залучалися випадкові люди без належної кваліфікації. Через це устаткування швидко псувалося, терміни його простоїв, з цієї причини, почали зростати в геометричній прогресії, а незадіяне в процесі виробництва обладнання хутко перетворилося у верстати-донори запчастин [4, с. 50; 5, арк. 127].

Таким чином, уже на початку 1923 р. стає зрозумілим, що вирішити поставлені перед машинобудівним комплексом завдання з темпів зростання виробництва наявним на не законсервованих заводах обладнанням неможливо. Тому, з дозволу (і без дозволів) урядових структур, працюючі підприємства розпочинають демонтаж і вивіз верстатів з законсервованих заводів на свої промислові майданчики, перетворюючи перші вже на підприємства-донори верстатного устаткування і запчастин. Однак успішність і цього заходу

виявилася короткотривалою з тих же причин, що згадувалися попередньо. Отже, без урахування вартості вивезеного з законсервованих заводів устаткування, у 1924 р. витрати на ремонти верстатного обладнання в українському машинобудуванні перевищили 20 % від загальної суми капітальних витрат і продовжували збільшуватися. Зважаючи на це, частина підприємств розпочала налагодження поштучного виготовлення верстатів на власні потреби. Але масового характеру це явище не було, оскільки таке виробництво виявилось економічно абсолютно неефективним, через що здійснювалося лише в безвихідних ситуаціях. Природно, що в такій ситуації на порядок денний постало питання стосовно розширення імпорту верстатів, який до того на українські підприємства практично припинився. У 1925–1926 рр. обсяги постаченого українським машинобудівникам верстатного обладнання за імпортом сягнули 60 % загального обсягу придбаних ними верстатів, у тому числі – за рахунок не припиненого демонтажу та вивозу устаткування з законсервованих підприємств. На останній крок працюючі машзаводи підштовхувало те, що навіть додатково розширений імпорт верстатів у 1927 р. не міг компенсувати їх нестачу в світлі розгорнутих заходів з індустріалізації країни. В результаті такого стану, радянський уряд був вимушений підвищувати фінансування обсягів верстатного імпорту до розмірів, що почали нести загрозу для виконання плану індустріалізації у цілому. Власне цей момент і став збуджувальним мотивом до розгортання заходів з прискореного розвитку власного верстатобудування [5, арк. 128–129].

Джерела та література

1. *Нестеренко О. О.* Розвиток промисловості на Україні / О. О. Нестеренко. – К. : вид-во АН УРСР, 1959. – Ч. 3 : Промисловість України в період будівництва соціалізму і комунізму. – 1966. – 488 с.
2. *Анненков І. О.* Організаційні структури електромашинобудівної галузі в Україні у 1922–1941 рр. / І. О. Анненков // Історія науки і техніки : зб. наук. пр. / голов. ред. О. Я. Пилипчук. – К. : ДЕТУТ, 2015. – Вип. 7. – С. 3–20.
3. *Анненкова Н. Г.* Завод «Gerlach i Pulst» в Украине (1915–1925 гг.): польский след в истории украинского станкостроения / Н. Г. Анненкова // *Studia Orientalne*. – 2016. – № 1 (9). – С. 79–99.
4. *Омаровский А.* Советское станкостроение и его роль в индустриализации страны / А. Омаровский. – М. : Акад. обществ. наук при ЦК ВКП(б), 1948. – 188 с.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2034, 145 арк.

МОЛОДЁЖНАЯ ПОЛИТИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ахмедов Д.

*Научно-методологический центр по культуроведению Министерства культуры и туризма Азербайджанской Республики
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Молодежная политика – это система мероприятий осуществляемых государством для всестороннего развития молодежи, обеспечения ее активного участия в жизни общества. Проводимая сегодня в Азербайджане молодежная

политика охватывает широкий спектр вопросов, связанных с образованием, воспитанием, здоровьем, интеллектуальным и нравственным развитием, организацией досуга, решением проблем, защиты прав, участием в общественно-политической жизни и культурной республики молодежи.

После обретения в конце XX в. свою независимости Азербайджан достиг значительных успехов в деле построения современного, демократического, правового, социального государства, формирования стабильной рыночной экономики, основанного на гражданских ценностях общества, занятия достойного места в современном мире. Эти успехи достигнутые за короткий с исторической точки зрения период непосредственно связаны с именем феноменальной личности, обладавшим выдающимся организаторскими способностями, богатым жизненным опытом, избавителем народа, общенациональным лидером Гейдаром Алиевым. После возвращения к власти во второй раз, одно из основных направлений многогранной деятельности Гейдара Алиева, явилось усиление внимания и заботы о молодом поколении, определение основных принципов государственной политике о подростках и молодежи, обеспечение активного участия молодежи в общественно-политической, социально-экономической жизни страны, обеспечение социально-нравственных потребностей молодежи, создание благоприятных условия для их формирования достойными гражданами в будущем. Это – естественно. Поскольку молодежь является надеждой народа, основным показателем, барометром показывающим его развитие и возвышение. Материально-нравственное развитие любого общества зависит от выработки правильно молодежной политики, социального-психологического состояния, условий деятельности молодежи. В целом, изучение молодежного движения, усвоение нашей молодежью уроков истории, верная оценка и правильное понимание сегодняшней ситуации, наряду с воспитанием у них гражданственности и патриотизма, способствует их активному участию в созидании независимого демократического, расцветающего Азербайджана. Как отмечал наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, «главная задача нашей молодежи, состоит из посвящения себя развитию независимой Азербайджанской Республики, служению достижению упрочения и незыблемости независимости Азербайджанской Республики». Считавшим важным воспитание молодежи в национальном духе, на основе национальных морально-нравственных ценностей общенациональный лидер напутствовал их хорошо знать свою историю, прошлое, язык, нравственные ценности. Поскольку молодой человек, не знающий хорошо свои национальные ценности, национальные традиции, историю не может быть патриотом. Молодой человек не любящий свою Родину, страну, землю, язык, веру, национальные обычаи, не считающий их для себя нравственными устоями, не сможет найти своего места в жизни, и несомненно не сможет достаточно активно участвовать в общественно-политических процессах, в развитии независимого Азербайджана. 26 января 1996 г. общенациональный лидер Гейдар Алиев подписал распоряжение о проведении 2 февраля 1996 г. I Форума Молодежи Азербайджана. На Форуме были

определены задачи стоящие перед государственными органами, молодежными организациями, и в целом перед молодежью, всестороннее развитие молодого поколения, проведение действенных мероприятий по решению проблем в этой сфере перед всеми соответствующими организациями. На I Форуме Молодежи приняло участие около 2000 представителей молодежных организаций, политических партий прибывших из разных уголков республики. В работе Форума принял участие общенациональный лидер Гейдар Алиев с выступлением программного характера, выслушал замечания и предложения молодежи. Общенациональный лидер, в своем выступлении, охватив все волнующие молодежь проблемы, отметил большие задачи, стоящие перед молодежью, и самой главной служение ее делу развития и упрочения независимой Азербайджанской Республики. В 1997–2000 гг. была проделана значительная работа по совершенствованию нормативно-правовой базы молодежной политики. В это период были приняты ряд законодательных актов и государственных программ деятельности по физическому, морально-нравственному, патриотическому воспитанию подростков и молодежи, ускорения решения их социально-экономических проблем. В Азербайджане стала проводиться последовательная работа по воспитанию нового поколения молодежи на национальных ценностях, родном языке, сохраняющим и оберегающим обычаи и традиции, и одновременно способное усвоив общечеловеческие идеалы интегрироваться с передовой молодежью мира. Молодежь стала действовать в деле укрепления Азербайджана именно в рамках важных программ в рамках Государственной политики.

На современном периоде, молодежь Азербайджана продолжает свою деятельность, идя по пути общенационального лидера Гейдара Алиева. Основные показатели этого движения, это государственная независимость Азербайджана, территориальная целостность Родины, Азербайджанство, демократизация и плюрализм.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ І. ГОРБАЧЕВСЬКОГО ТА І. ПУЛЮЯ

Бабічук І.В.

НВЦ «Мала академія наук» (м. Київ, Україна)

Життя і громадська діяльність видатного українського ученого і громадсько-політичного діяча, академіка Української Академії наук, почесного члена Наукового товариства імені Шевченка, почесного професора, ректора чеського Карлового та Українського вільного університетів у Празі Івана Горбачевського тісно пов'язана із Іваном Пулюєм, фізиком, електротехніком, математиком, астрономом, теологом, енергобудівником, педагогом, політиком, громадським діячем, який був засновником першої кафедри електротехніки в Європі, ректором Німецької Вищої Школи у Празі. Своїм талантом та важкою працею вони примножили славу і збагатили велич тих країн, де вони вчилися, а

потім і працювали.

І. Горбачевський та І. Пулюй познайомилися під час навчання у Тернопільській гімназії, де на той час діяло таємне товариство «Громада», членами якого вони були. Для вступу до товариства необхідно було скласти присягу: ніколи і нікому не зрадити таємниці товариства і все життя працювати на користь українського народу та народної справи. Далі – навчання та праця у Відні, де вони знову почали підтримувати тісні дружні стосунки, про що свідчить їх постійна участь у організації і проведенні «українських вечорів» [1].

Громадсько-політична діяльність І. Горбачевського та І. Пулюя тісно пов'язані з їх суспільно-просвітницькою працею у Науковому товаристві ім. Шевченка в Львові. Фактично це була своєрідна Українська академія наук, хоча офіційного статусу академії австрійський уряд їй не надав [2]. У структурі Наукового товариства ім. Шевченка поряд із Філологічною та Історико-філософською створили Математично-природописно-лікарську секцію [1], головним завданням якої було сприяння розвитку природничих досліджень на Правобережжі України [3]. Серед найважливіших досягнень учених Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Львові необхідно відзначити насамперед: дослідження катодних променів (Іван Пулюй), розроблення теорії бульових алгебр (Мирон Зубрицький), синтез сечової кислоти (Іван Горбачевський), вивчення геоморфології Карпат і Прикарпаття (Степан Рудницький) [4].

Варто відзначити заснування вченими об'єднання «Українська громада» з метою матеріальної та моральної підтримки українських студентів, які навчалися у Празі. В цьому об'єднанні обидва учені виступали з лекціями і заохочували студентів до навчання та виступів у самодіяльному театрі. Для бідніших студентів був створений допомоговий фонд за рахунок різних прибутків обидвох професорів [1].

1917–1918 рр. Горбачевський стає засновником міністерства і першим міністром здоров'я Австро-Угорщини. У листі до І. Горбачевського Іван Пулюй згадує про надходження до їхнього фонду від Доктора Тітта. Також, знаючи про тісні стосунки між українськими вченими, др. Тітта вважав за потрібне звернути увагу І. Горбачевського на «питання опіки над коєннем немовляток» [5].

Після смерті І. Пулюя у 1918 р., цей фонд названо Фондом імені І. Пулюя. Він проіснував до 1939 р., тобто до початку Другої світової війни [1]. На жаль, куди зникли кошти після початку війни поки що не знайдено.

На противагу багатьом українцям І. Горбачевський та І. Пулюй, проживши багато років за межами України, не порвали з нею зв'язків, не відреклися рідної мови, постійно відчували себе синами Української Землі і докладали всі свої зусилля для возвеличення та визволення свого народу. За часів тоталітаризму в Україні про вчених знало лише вузьке коло людей. Водночас їх знали, шанували і високо цінували в Австрії, Чехії, Німеччині, Франції та Польщі. Незважаючи на вагомий вклад наших співвітчизників у світову наукову та культурну спадщину, досі залишається не достатньо висвітленим питання про життєвий і науковий шлях І. Горбачевського та І. Пулюя.

Джерела та література

1. Головацький І. Іван Горбачевський (1854–1942): життєписно-бібліогр. нарис / І. Головацький. – Львів: НТШ, 1995. – 125 с.
2. Вадзюк О. Видатні природодослідники – члени Наукового товариства ім. Шевченка / О. Вадзюк // Біологія і хімія в школі. – 1998. – № 3. – С. 53–55.
3. Вадзюк О. Внесок учених математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка в розвиток української національної науки / О. Вадзюк // Історія укр. науки на межі тисячоліть. – К., 1999. – С. 44–47.
4. Кіцера О. З історії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові / О. Кіцера // Лікар. зб. – 1991. – Т. 1. – С. 80–83.
5. Збожна О. М. Іван Пулюй: листи / О. М. Збожна. – Тернопіль: Воля, 2007. – 544 с.

НЕКОТОРЫЕ СТРАНИЦЫ ИЗ ЖИЗНИ ВЕЛИКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА Н. НАРИМАНОВА

Бахшалиев С.Э.

*Азербайджанский государственный педагогический университет
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Нариман Нариманов остался в истории Азербайджана благодаря широкой политической деятельности, направленной на борьбу с несправедливостью и угнетением. Он запомнился своим современникам душевной открытостью, а также самоотверженностью перед народом. Но у этого человека была достаточно сложная жизнь. что такие люди рождаются очень редко.

После кончины отца устроился на работу в селение Кызыл-Аджылы, которое находилось в Борчалинском уезде Тифлисской губернии. В те времена обстановка была очень тяжелой, местное население предпочитало не отдавать своих детей на учебу, и поэтому Нариманов смог пробыть здесь всего полгода.

Далее Нариманов переезжает в Баку. Он мечтал, чтобы все дети Азербайджана учились в школах и были грамотными, поэтому наряду с преподавательской деятельностью занялся просветительством. Он открыл первую в городе общедоступную библиотеку. Среди населения библиотека пользовалась большой популярностью. Здесь проводились диспуты, ставились спектакли и, конечно, царским властям это не могло понравиться.

Занимаясь преподавательской деятельностью, Нариманов не переставал думать о продолжении своего образования и, наконец, у него появилась такая возможность. Он решил стать врачом, потому что мечтал приобрести профессию, более-менее независимую от властей. Из-за отсутствия высших учебных заведений во всем Закавказье Нариманов поехал в Одессу и поступил на медицинский факультет. Образование в те годы было платным, и он заключил договор с Бакинской городской думой, которая оплачивала ему учебу. Кроме того, известный меценат Гаджи Зейналабдин Тагиев, с которым писатель поддерживал очень теплые отношения, договорился, что выделит другу необходимую денежную сумму. Только на условиях последующего возвращения долга Нариманов согласился принять подобную помощь.

В 1905 г. в России началась первая русская революция, волнения перекинулись и на Одессу, в результате чего институт был временно закрыт.

После того как университет был вновь открыт, Нариманов вернулся в Одессу, получил диплом врача и начал работать по этой специальности. Пока писатель на протяжении семи месяцев находился в тюрьме, вся демократическая общественность вела борьбу за его освобождение.

После выхода из тюрьмы Нариманова отправляют в ссылку в Астраханский край, где он продолжает свою врачебную и просветительскую деятельность, пишет несколько произведений, посвященных медицине. Также, говоря современным языком, его избирают депутатом Астраханской городской думы.

Нариманов блестяще знал языки турецкий, фарсидский, арабский, киргизский языки и его пригласили в Москву, потому что он мог оказать большую помощь в работе с народами Востока. Таким образом, вначале Нариманов был заместителем Чичерина, а потом – Сталина.

Вернувшись в Баку, сделал все возможное, чтобы остановить репрессии, которые в то время происходили. Когда наша страна была оккупирована XI Красной армией, Нариманов находился в Москве, однако его заочно избрали председателем Временного военно-революционного комитета Азербайджана. Он согласился принять этот пост при одном условии – что с ним будут считаться, что будет претворяться в жизнь его политика.

Нариманов переписывался с Ататюрком – основателем современного Турецкого государства, и хотя Азербайджан в тот период сам находился в тяжелом положении, всячески оказывал ему финансовую помощь, а также отправлял эшелоны с нефтью и смазочными материалами. М.К. Ататюрк всегда ему высылал благодарственные письма и телеграммы.

Многие представители нашей интеллигенции обязаны своей жизнью именно ему. В частности, Узеир Гаджибеков два раза был спасен Наримановым, когда он исключил его из списка людей, подготовленного для расстрела, и посоветовал уехать за границу, чтобы переждать смутные времена. Или, например, наши знаменитые генералы Шихлинский и Мехмандаров, арестованные после восстания против советской власти. Их должны были неминуемо расстрелять, но Нариманов отправил письмо Ленину, в котором охарактеризовал их заслуги. В результате, они также были освобождены.

По возвращении в Баку он отстаивал интересы нашей страны и боролся против армян, которые практически узурпировали власть в Азербайджане и третировали местное население. Нариманов постоянно писал письма в Москву, в которых вскрывал все отрицательные моменты, в результате чего его попытались отсюда удалить, предложив хороший пост в Москве. Его избрали председателем ЦИК СССР. Он все это прекрасно понимал и даже, приняв предложение, продолжал отстаивать интересы своей родины. На этой почве у него постоянно были конфликты со Сталиным.

«Нариманов никогда не молчал, видя несправедливость, он на протяжении всей своей жизни был честным, порядочным человеком, выступал против

безобразий и это не могло понравиться тем, кто эти безобразия творил».

После смерти Нариманова при загадочных и весьма странных обстоятельствах о нем долгое время не упоминали, а в 30-е гг. «сделали» националистом и врагом народа. И только в 50-х гг. стали вернуть его имя из небытия, представив общественности таким, каким он был на самом деле.

Он прожил недолгую жизнь, умер в возрасте 55 лет, но многое успел сделать. Чем он только ни занимался всегда был неудобным человеком для властей, потому что никогда не молчал и говорил то, что думал. За это его преследовали, но он всегда продолжал выступать за справедливость.

Нариманов всегда ненавидел угнетение, в какой бы форме оно не проявлялось. Он мечтал о том, чтобы его народ был счастлив.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Бахшалиев Э.Ф.

*Институт права и человеческих прав НАН Азербайджанской Республики
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Азербайджан осуществляет социально ориентированную политику и осуществляет последовательные программы, направленные на улучшение в стране социального обеспечения и социальной инфраструктуры. Стремительное экономическое развитие и рост бюджетных доходов в стране создали условия для планомерного увеличения социальных расходов, а также снижения уровня бедности за последние 5–7 лет в несколько раз и укрепления системы социального обеспечения. Социально ориентированные расходы занимают весомую часть бюджетных расходов страны. За последние 7–8 лет в стране осуществлено более 11 социально ориентированных государственных программ. Весомая часть этих программ охватывает социально-экономическое развитие регионов страны, остальная часть – столицы Баку и близлежащих поселков. Только по делам юношества приняты две государственные программы, охватывающие 2005–2009 и 2011–2015 гг.

Создание механизма адресной социальной помощи является одной из самых важных осуществляемых программ, направленных на усиление социального обеспечения и улучшения материального положения малообеспеченных социальных слоев в Азербайджане. Этот механизм регулируется законом, подписанным президентом страны от 25 октября 2005 г.

Диверсификация экономики, устойчивое развитие ненефтяного сектора и создание сотен тысяч рабочих мест, параллельно последовательному росту средних ежемесячных доходов населения применение механизмов адресной социальной помощи создали условия для понижения из года в год уровня бедности в Азербайджане. По официальным данным на 2011 г. Министерства труда и социальной защиты населения количество получающих адресную социальную помощь семей по стране достигало 132,000. С целью оценки

механизма адресной социальной помощи и изучения его воздействия на бедность, в рамках «Проекта пенсий и социальной защиты» Мирового Банка в хозяйствах 6600 домов по стране был проведен мониторинг. В результате этого мониторинга было выяснено, что в направлении социальной помощи на 90% был соблюден принцип адресности, и данный показатель был оценен как один из лучших среди стран, в которых применяется адресная социальная помощь.

Очередная программа по улучшению в Азербайджане социального положения граждан направлена на упрощения возможностей приобретения жилья на приемлемых условиях определенными социальными группами. С этой целью в стране за последние несколько десятков лет начато осуществление программ социальной ипотеки, которую считают одной из важных социальных программ. Целью этой программы является выдача за счет государственных финансов определенным социальным группам долгосрочных квартирных кредитов с низким банковским процентом. Несмотря на то, что ипотечная программа начата всего несколько лет назад, интерес к ней растет весьма стремительно. На сегодня на реализацию данной программы из государственного бюджета выделяется средств на сумму в 20 миллионов манат. Но в ответственный за реализацию этой программы Национальном Банке Азербайджана считают, что этих средств недостаточно для покрытия растущего к программе интереса со стороны населения, и в будущем на эту сферу возможно выделение еще большей суммы.

Одновременно ведутся обсуждения в направлении упрощения условий социальной ипотеки и снижения уровня банковских процентов. Процентная ставка социальных ипотечных кредитов, финансируемых по линии Ипотечного Фонда Азербайджана при Национальном Банке, составляет 4% годовых. Максимальный срок возврата кредита равняется 30 годам. Правила выдачи льготных ипотечных кредитов в Азербайджане определяются законом подтвержденным указом президента страны от 23 января 2007 г. Предусмотрена выдача льготных ипотечных кредитов таким социальным группам как молодые семьи и военнослужащие. Эта программа является частью осуществления государственно политики направленной на поддержку юношества в Азербайджане.

Как и в других странах в Азербайджане пенсионеры считаются слоем населения, нуждающимся в социальной защите больше остальных. За последние 8 лет осуществляется последовательный рост средних ежемесячных пенсионных выплат всех видов. Также были проведены реформы системы пенсионного обеспечения, в результате чего в 2011 г. был осуществлен весомый рост среднего уровня ежемесячных пенсионных выплат. В результате реформ, осуществляемых согласно распоряжению президента Азербайджанской Республики об утверждении «Государственной программы развития пенсионно-страховой системы в Азербайджанской Республике в 2009–2015 годах», с 1 июля 2011 г. в пенсионном обеспечении начато применение единого принципа. В результате данной реформы пенсионное обеспечение населения в Азербайджанской Республике регулируется единой системой.

В целях роста социального благосостояния населения страны осуществляется развитие и перестройка социальной инфраструктуры. За последние несколько лет в стране построено и сдано в эксплуатацию более 2200 средних школ, 400 новых современных больниц, 34 олимпийских центра. По данным на 2012 г. на сегодня в стране идет строительство 400 новых школ, 10 олимпийских центров и новых больниц. Осуществленные и осуществляемые программы направлены на резкое понижение количества бедности, финансы, направленные на проекты социальных инфраструктур по стране, служат укреплению системы социального обеспечения.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О НОВЫХ ФОРМАХ И МЕТОДАХ ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

Бахшалиева А.Н.

*Азербайджанский Государственный Университет
Иностранных языков (г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Мы живем и работаем в век бурного прогресса и стремительных изменений во всех сферах жизни. Коснулись они и образования: основная цель которых – учить детей так, чтобы подготовить их к жизни в современных условиях, в условиях сложных социально-экономических отношений, уплотнившихся информационных потоков, жесткой конкурентности. Задача учителя в современной школе воспитать личность, способную адаптироваться в этих условиях, найти свое место в жизни. Теперь урок строится не на учителе как ключевой фигуре, а на ученике. Чтобы научить ученика анализировать, логически мыслить, давать оценку своим знаниям и делать выводы, изменилась и система оценивания достижений учащихся.

Слово «контроль» мы теперь употребляем редко. Все большее распространение получает новое методическое понятие – современные средства оценивания степени сформированности коммуникативной компетентности учащихся. В настоящее время согласно Закону об образовании Азербайджанской Республики каждое образовательное учреждение свободно в выборе системы оценок для промежуточной аттестации учащихся.

В этой статье приводятся некоторые мысли и опытом по вопросу, какими формами, методами, инструментарием пользуются для оценивания достижений учащихся в данный, по сути, переходный момент, когда действует «старая» пятибалльная система оценок и активно вводится «новая», можно назвать ее «тестово-балльная». В связи с этим впервые разработана система оценки достижения планируемых результатов освоения основных образовательных программ. Большое внимание уделяется процедурам и механизмам оценки. Система оценки рассматривается как сложная и многофункциональная система, включающая как текущую, промежуточную, так и итоговую оценку результатов деятельности школьников.

Система оценки достижения планируемых результатов освоения основной

образовательной программы основного общего образования предусматривать использование разнообразных методов и форм, взаимно дополняющих друг друга (стандартизированные письменные и устные работы, проекты, практические и творческие работы, самоанализ и самооценка, наблюдения)

Для постоянного текущего контроля применяется рейтинговая система, чтобы «наполняемость» оценок была максимальной, а итоговая оценка была более объективной. Она позволяет преодолеть недостатки традиционной пятибалльной системы и дифференцированно оценить успехи учащегося.

Обычно под рейтингом понимается «накопленная оценка». В практике «рейтинг – это некоторая числовая величина, выраженная, как правило, по многобалльной шкале (например, 20-балльной или 100-балльной) и характеризующая успеваемость и уровень знания обучающегося в течение определенного периода обучения». Рейтинговая система применяется как «накопление оценок» следующим образом:

- создать такие условия на уроке, чтобы каждый ученик был активен или накапливал «баллы». Засчитывается любая форма работы: чтение, составление вопросов, правила, высказывание и т. д.;

- на каждом уроке используется раздаточный материал: карточки для контроля усвоения темы, задания в рабочей тетради, индивидуальные задания в учебнике и т. д.;

- все дети могут прислать индивидуальную работу по электронной почте.

Это позволяет иметь хорошую «накопляемость оценок» и достаточно ясную картину уровня знаний и умений каждого учащегося. Результат итоговой проверочной работы в форме теста уже практически предсказуем.

Особо хочется отметить такую форму оценивания, как тестирование.

На практике имеется текущий, промежуточный, предварительный и итоговый контроль, и содержит очень разнообразные задания, которые позволяют достаточно точно оценить уровень владения учащимися материалом.

Имеются разнообразные задания творческого характера: проекты, мини-проекты, письма, объявления, рекламы, интервью и другие.

Для проведения текущего промежуточного и итогового контроля даны стандартизированные тесты в учебнике и в рабочей тетради.

Итоговый контроль в конце четверти проводится в форме стандартизированного теста и проектов, в рабочей тетради подробно расписана схема работы над проектом.

Выполнив тест учащийся сам может оценить свои достижения, выставить баллы и даже перевести их в пятибалльную систему. В учебниках, в рабочих тетрадях после каждого теста даются таблицы перевода баллов в пятибалльную систему оценок. Уже в начальной школе дети сами оценивают свои результаты.

Таким образом, самоконтроль своих достижений становится неотъемлемой частью системы оценивания с самых первых шагов освоения новых знаний.

Несколько слов о форме внешнего контроля, которым может быть централизованный выпускной экзамен, позволяющий на основе единой критериальной базы провести экспертизу сформированности коммуникативной

компетентности выпускников.

На наш взгляд, он не учитывает психологических особенностей испытуемых. Например, время на высказывание дано 1,5 минуты.

Имеет место нарушение принципа, что «все экзаменуемые должны быть в одинаковых условиях». На самом деле некоторые учащиеся спокойно приходят в соседнюю школу, в которой они бывали не один раз, и сдают экзамен, а другие встают очень рано и едут 2 часа в другой район, в незнакому школу. Уставшие после дороги, в нервном напряжении, в окружении совершенно незнакомых людей они должны проходить сложное испытание.

В конце надо отметить, что у учителя имеется немало форм и методов оценивания достижений учащихся, но по моему мнению их необходимо приводить в четкое соответствие с теми, что существуют на выпускном экзамене.

ВНЕСОК І.М. СЕЧЕНОВА У СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ В НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1870-і рр.)

Варивода К.С.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

Вагомий внесок у становлення електрофізіології не лише в Новоросійському університеті, а й на теренах колишньої Російської імперії зробив відомий учений-фізіолог, засновник російської наукової школи електрофізіологів І.М. Сеченов (1829–1905 рр.). У 1860 р., працюючи в Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії І.М. Сеченов уперше запровадив викладання курсу «Електрофізіологія». У 1863 р. вийшла друком праця «Рефлекси головного мозку», де І.М. Сеченов обґрунтував рефлекторну природу нервово-психічної діяльності людини, яка забезпечує найтонше й удосконалене пристосування організму до змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Учений уперше показав, що в основі психічних явищ лежать фізіологічні процеси, які можуть бути вивчені об'єктивними методами.

Слід підкреслити, що відразу ж після виходу «Рефлексов головного мозга» реакційні кола створили для І.М. Сеченова настільки несприятливі умови для роботи в Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії, що він був змушений у 1870 р. її залишити. У цьому ж році ректор Новоросійського університету Ф.І. Леонтович за рекомендацією І.І. Мечникова запросив ученого до Одеси. Упродовж 1871–1876 рр. творчий шлях ученого був пов'язаний із Новоросійським університетом. Перші роки дослідник усю свою енергію зосереджував на створенні фізіологічної лабораторії при кафедрі зоології фізико-математичного факультету. Однак бюджетні асигнування на навчально-допоміжну роботу були вкрай недостатніми. Розуміючи важливість розвинутої і досконалої матеріально-технічної бази для якісної теоретичної і практичної підготовки студентів, І.М. Сеченов власним коштом замовив деякі прилади за

кордоном, а інші конструював спільно із співробітниками в механічній майстерні університету. У 1872 р. фізіологічна лабораторія була оснащена всіма необхідними приладами та устаткуванням для забезпечення експериментальних досліджень. Варто зазначити, що в цей період наукова діяльність ученого в галузі електрофізіології була зосереджена навколо вивчення біопотенціалів центральної і периферичної нервової системи, а також написання за результатами досліджень психофізіологічних праць. Серед електрофізіологічних напрацювань безперечний інтерес становить стаття вченого «Несколько замечаний о действии на нервы очень быстро следующих друг за другом раздражений» (1872 р.). У ній на основі численних експериментальних даних І.М. Сеченов зробив важливе відкриття, що чергування процесів збудження й гальмування відбувається не лише в центральній, а також і в периферичній нервовій системі. Таким чином, учений уперше вказав на наявність процесу гальмування в периферичній нервовій системі.

І.М. Сеченов спільно з І.І. Мечниковим провели дослідження впливу блукаючого нерва на серце. У спільній статті «К учению о действии блуждающего нерва на сердце» (1873 р.) учені підкреслювали, що при постійному подразненні блукаючого нерва черепахи упродовж 5–6 хвилин виникає періодичність у його гальмівному впливі на діяльність серця. Встановлений факт періодичної діяльності блукаючого нерва пізніше ввійшов до наукової літератури як «феномен Сеченова – Мечникова».

Виступаючи 1 березня 1873 р. на засіданні Новоросійського товариства природознавців із приводу доповіді студента В.М. Реп'яхова, який продовжував ці дослідження, І.М. Сеченов підкреслював, що періодичність впливу блукаючого нерва на серце відкриває низку важливих фактів і перспектив для подальших досліджень: зокрема, виступає фізіологічним доказом локалізації блукаючого нерва в серці; гальмівний вплив блукаючого нерва на серце спрощує дослідження серцевої діяльності; відкриває нові можливості для порівняльного аналізу діяльності блукаючого нерву і доцентрових нервів спинного мозку; служить вихідною точкою для встановлення періодичності в діяльності нервових центрів як загальної властивості цих утворень.

Спільно з Н.П. Суисловою І.М. Сеченов вивчав гальмівний вплив головного мозку на діяльність лімфатичних сердець жаби. Зупинка діяльності лімфатичних сердець у період діастолі була виявлена вченими в умовах центрального гальмування при подразненні зорових горбів. Результати досліджень увійшли до публікацій «Заметка о механизмах затормаживающих рефлексов», «К вопросу о затормаживающих рефлексах» (1875 р.). У висновках до цих статей І.М. Сеченов уперше висловив припущення про існування в головному мозку спеціальних нервових центрів, які регулюють діяльність внутрішніх органів.

Під керівництвом І.М. Сеченова П.А. Спіро в 1873 р. захистив магістерську дисертацію «К вопросу об иннервации дыхательных движений», за яку йому було присуджено науковий ступінь магістра зоології, порівняльної анатомії і фізіології. Основним здобутком цієї праці було встановлення факту наявності в головному мозку центрів регуляції дихання. У цьому ж році

П.А. Спіро обирають приват-доцентом кафедри фізіології. Саме П.А. Спіро очолив лабораторію фізіології після від'їзду І.М. Сеченова з Одеси в 1876 р. Учений продовжив започатковані І.М. Сеченовим дослідження з фізіології ЦНС, особливу увагу зосереджуючи на вивченні явища гіпнозу.

Отже, становлення електрофізіології в Новоросійському університеті пов'язано з діяльністю відомого вченого-електрофізіолога – І.М. Сеченова. Відкриття І.М. Сеченовим явища гальмування в периферичній нервовій системі як самостійного нервового процесу сприяло з'ясуванню нових підходів до розуміння процесів збудження й гальмування не лише в центральній, а й у периферичній нервовій системі. І.М. Сеченовим, І.І. Мечниковим, Н.П. Суисловою і П.А. Спіро також була встановлена координуюча функція головного мозку в регуляції організму шляхом відкриття в мозку центрів регуляції діяльності легень, серця й лімфатичних сердець.

НИЖЧІ РЕМІСНИЧІ ШКОЛИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1905–1917)

Василевич А.В.

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Миколаїв, Україна)

Одним з типів професійно-технічних навчальних закладів у дорадянській період були нижчі ремісничі школи. Їх відкриття було дозволено указом 1895 р. з метою «навчання різного роду ремеслам».

Протягом 1905–1910 рр. на теренах Херсонської губернії виникло три нижчих ремісничих школи: Березівська (1910), Бобринецька (1910) та Степанівська (1905). На 1913–1914 н.р. у них навчалось відповідно 48, 60 та 40 учнів. Майже усі учні цих закладів, за невеликими винятками, потім працювали на фабриках і заводах, а дехто вступав на навчання до середніх технічних училищ. При цьому, як вдало зазначалося на Першому окружному з'їзді директорів народних училищ, начальників професійних навчальних закладів Одеського навчального округу з питань ремісничої та професійної освіти (3-10 серпня 1915 р., Одеса), нижчі ремісничі школи «завдяки дешевизні утримання» та кращій відповідності «запитам даної місцевості – вважаються найбільш життєздатними».

Основний курс у таких школах був трирічним, але дозволялося відкривати ІV клас для удосконалення практичних навичок. Навчальний план було мінімізовано. У школах вивчалися ремесла, необхідні для регіону, а також відбувалося навчання ремонту та виготовленню сільськогосподарських знарядь і машин відповідно до місцевих умов. Серед предметів викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, технологія ремесел, що вивчаються, рахівництво, малювання та креслення відповідно до ремесел спеціалізації.

Практичні заняття у нижчих ремісничих школах тривали цілий рік, за винятком різдвяних і великодніх канікул. Теоретичне навчання тривало 10 місяців і припинялося на два літніх місяці. У разі необхідності учні могли по

черзі чи групами відпускати на літній час на польові роботи.

Даний тип представляв собою елементарний професійно-технічний начальний заклад, де загальноосвітні предмети максимально мінімізовані. Зрозуміло, що даний тип школи був призначений, насамперед, для сільської місцевості та навряд чи міг задовольнити роботодавців на міських чи великих підприємствах.

Щодо терміну навчання, то серед нижчих ремісничих шкіл Херсонської губернії одна була трирічною (Степанівська) і дві – чотирирічні (Березівська та Бобринецька). Останні дві спеціалізувалися на столярному та слюсарно-ковальському ремеслах, а Степанівська школа мала, окрім цих ремесел, окреме відділення з обробки каменю (кам'яנותесне). Загалом же рівень і зміст навчання у всіх трьох школах був на однаковому рівні.

Бюджет нижчих ремісничих шкіл, згідно штату 1895 р. затвердженому 24 квітня 1895 р., взагалі був мізерним і дорівнював 2770 руб.: завідувачу школою – 600 руб., 420 руб. за додаткові уроки та наймання квартири, законовчителю – 150 руб., за викладання російської мови й арифметики – 150 руб. та майстру – 600 руб. і квартира; на господарські видатки – 300 руб., навчальні посібники та бібліотеку – 150 руб. і на придбання знарядь, станків, інструментів та їх ремонт і матеріали для навчання – 400 руб.

У 1902 р. відбулося реформування нижчих ремісничих шкіл у результаті чого було затверджено нові штати, які поділяли школи на чотири типи: з одним відділенням (річний бюджет 3250 руб), з двома відділеннями (4670 руб.), з трьома відділеннями (6050 руб.) та школа, що знаходиться при нижчому чи середньому технічному училищі (з одним відділенням – 1970 руб., двома – 3180, трьома – 4240). Таким чином ми бачимо, що бюджетування нижчих ремісничих шкіл було збільшено, що стимулювало їх появу після 1902 р. як на Півдні України, так і загалом в імперії. Необхідно зазначити, що усі нижчі ремісничі школи (Бобринецька, Березівська, Степанівська) мали власні шкільні приміщення, які були побудові місцевою громадою. Шкільний бюджет, як правило, відповідав штатному розкладу, що засвідчує сума, яку отримувала Степанівська нижча реміснича школа (4670 руб. + 300 руб. асигнувань із коштів Державного Казначейства).

Щодо забезпеченістю педагогічними кадрами даних навчальних закладів, то усі три школи мали найменший учительський штат серед усіх видів ремісничих навчальних закладів. В усіх школах разом працювало усього 15 (1913 р.) і 14 осіб (1914 р.).

Досить складну ситуацію з кадрами спостерігаємо у Березівській нижчій ремісничій школі. У 1914 р. тут працювало 6 осіб: завідувач школи (титулярний радник Ф.М. Семенов), законовчитель (священик М.Є. Соколовський), майстер-технолог (І.Г. Дуженко), слюсарний підмайстер (М.М. Баюра), столярний підмайстер (А.Т. Устинюк) і лікар (Жано Стірес), вчитель загальноосвітніх предметів – вакансія. При цьому, згідно низки довідкових видань, останнім вчителем загальноосвітніх предметів був Є.Х. Галушко, який залишив школу близько 1912 р. і з того часу вакансія так і не була заповнена.

Бобринецька нижча реміснична школа мала у своєму колективі (1914 р.) усього 4 особи: завідувач (титулярний радник В.П. Аристов), законовчитель (св. І.О. Ільменський), майстер-технолог (О.Ф. Сіверенко), вчитель загальноосвітніх предметів (П.В. Якушев). Увесь колектив почав працювати з моменту відкриття школи у 1910 р.

У Степанівській нижчій ремісничій школі у 1914 р. також працювало усього 4 особи: завідувач (титулярний радник В.Г. Опекунов), майстер-технолог (М.М. Левандовський), в.о. майстра столярного ремесла (О.Є. Бураков) і підмайстер коваля (Т.Є. Маєвський). Посади законовчителя та вчителя загальноосвітніх предметів були вакантними.

Як ми бачимо, педагогічні колективи нижчих ремісничих школах були невеликі, що відповідало штатному розпису за указом від 24 квітня 1895 р. Натомість існувала явна проблема з учителями загальноосвітніх предметів, що спостерігається у двох з трьох наявних шкіл.

Не дивлячись на наявні проблеми, нижчі ремісничі школи Херсонської губернії виконували свою головну задачу – підготовку професійних майстрів для сільського господарства та невеликих промислових підприємств.

THE CONTRIBUTION OF LONDON SCHOOL OF LINGUISTICS TO THE SCIENCE OF LINGUISTICS

Gafarova T.

Azerbaijan State Oil and Industry University (Baku, Republic of Azerbaijan)

London School of Linguistics or the London school of structuralism, a trend in contemporary structural linguistics (J. R. Firth, W. Sidney Allen, R. H. Robins, and M. A. K. Halliday). The London school of linguistics is involved with the study of language on the descriptive plane (synchrony), the distinguishing of structural (syntagmatics) and systemic (paradigmatics) concepts, and the social aspects of language. In the forefront is semantics. The school's primary contribution to linguistics has been the situational theory of meaning in semantics (the dependence of the meaning of a linguistic unit on its use in a standard context by a definite person; functional variations in speech are distinguished on the basis of typical contexts) and the prosodic analysis in phonology (the consideration of the phenomena accruing to a sound: the number and nature of syllables, the character of sound sequences, morpheme boundaries, stress, and so on). The distinctive function is considered to be the primary function of a phoneme. The London school rejects the concepts of the speech collective and social experience and studies the speech of the individual person; it is subject to terminological and methodological inaccuracy and proves in many aspects to be linguistics of speech and not language.

John R. Firth, in full John Rupert Firth (born June 17, 1890, Keighley, Yorkshire, Eng. – died Dec. 14, 1960, Lindfield, Sussex), British linguist specializing in contextual theories of meaning and prosodic analysis. He was the originator of the «London school of linguistics». After receiving an M.A. in history from the University

of Leeds (1913), Firth joined the Indian Education Service in 1915 and served intermittently until 1928. From 1916 to 1919 he also saw military service in Afghanistan, Africa, and India and, from 1919 to 1928, was professor of English at the University of the Punjab at Lahore. In 1928 Firth became a senior lecturer in phonetics at University College, London. He held teaching positions at the London School of Economics and at the Indian Institute, Oxford; in 1944 he was appointed to the first chair of general linguistics in Britain at the University of London, where he taught until his retirement in 1956. Beginning in 1941, Firth gave intensive courses in Japanese to military personnel, for which he was awarded the Order of the British Empire (1946). Apart from popular books on linguistics, Firth published comparatively little during his lifetime. A collection of his most important articles, *Papers in Linguistics 1934–1951*, appeared in 1957. Firth published his only books while at UCL. Meant for non-academic audiences, these nonetheless contain the basics of much of what was later recognized as «Firthian» linguistics. The populist approach of these texts, *Speech* (1930) and *The Tongues of Men* (1937), is the first sign of Firth's constant striving to promote linguistics in Britain. Both books end, after a tour through many linguistic issues, with a call for the establishment of linguistic institutes. Firth writes on the last page of *Speech* that Britain needs to promote the investigation of English (as the only possible world language) and of other languages, together with its «partners in a world empire with hundreds of millions of Asiatic and Africans speaking hundreds of languages». The books cover similar points, and such repetition is frequent in Firth's writing. A positive way of viewing this is to recognize that Firth's ideas, which were not of the linguistic mainstream, were, with the exception of his phonological work, remarkably consistent throughout his working life. Firth's main writing interests, can be split into four: (I) the idea that the study of «meaning» and «context» should be central in linguistics, (II) discussion of the history of linguistics, especially of linguists from Britain, (III) work on phonology, particularly the development of a model called «Prosodic Analysis», and (IV) linguistic descriptions and encyclopedia articles on Indian and southern Asian languages, particularly their orthography and phonology. Aspects of (I), (II) and (IV) are present in his writing from the start; (III) only developed later. He is best known for (I) and (III), where he laid out his views as to how language works and how linguists should Chapman, S. & Routledge, P. (eds) (2005) *Key Thinkers in Linguistics and the Philosophy of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Pp 80–86. approach its analysis. While by no means incompatible, there is, however, no necessary connection between his ideas in these two areas. Firth's ideas on (I) are fundamental to his conception of language, as he considered the analysis of the meaning of utterances to be the main goal of linguistics; this was unusual at a time when contemporaries such as *Bloomfield were positively excluding meaning from linguistic study. Firth rejects any kind of distinction between «langue» and «parole» (as *Saussure made before Firth) or «competence» and «performance» (as *Chomsky did after him), because, for Firth, language was not an autonomous entity, and was not to be studied as a mental system. Rather, in keeping with the behaviourist and positivist ideas of the contemporary intellectual environment (see the work of *Skinner, for example), Firth saw language as a set of events which speakers uttered,

a mode of action, a way of «doing things», and therefore linguists should focus on speech events themselves. This rejected the common view that speech acts are only interesting for linguists to gain access to the «true» object of study – their underlying grammatical systems. Some of Firth's ideas on meaning were developed in his misleadingly titled article *The Technique of Semantics* (1935). Much of the article deals with the history of usages of the term «semantics» and of the study of meaning, although it does make a start at recognising a taxonomy of possible situation types (never developed further). Firth proposes to use the term «semantics» to describe his whole approach to language, which is to link all levels of linguistic analysis (from phonetics to lexicography) with their contexts and situations. He does not maintain this usage elsewhere in his writings, but he does extend the meaning of «meaning» in remarkable ways, writing about the «phonological meaning» of phones and the «grammatical meaning» of constituents. This was due to his overarching definition of meaning as the function or effect of an item in a particular context, thus phonological entities have meaning because they can contrast and have relations with other entities in particular phonological environments. At a lexical level, this embraces the notion of the «collocation», that is, which other words a particular word consistently co-occurs with (part of the «meaning» of words in collocations, such as «an egregious ass» is that they co-occur together). These usages of «meaning» allowed Firth to perceive a fundamental unity among linguistic levels, linked through the search for statements of «meaning» at each level.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДАГЕСТАНА

Гебеков Г.Ф.

Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт истории, археологии и этнографии Дагестанского научного центра Российской академии наук (г. Махачкала, Республика Дагестан)

Актуальность проблемы состоит в том, что многие проблемы, исследуемого, совсем близкого, исторического периода (1985–2015), дают знать о себе и в наше время: социально-политическая нестабильность, религиозно-политический экстремизм, национализм.

В 2016 г. в Дагестане было проведено социологическое исследование по проекту РГНФ № 16-01-00038. Перед респондентами были поставлены различные вопросы, имеющие непосредственное отношение к политическим проблемам. Среди них: 1. «Как Вы относитесь к тому, что Дагестан после 1991 г. мог бы добиться независимости от России (как того хотели некоторые политические деятели)?»; 2. «С 1989 г. в Дагестане создаются национальные движения различных народов республики. Цели у них были (есть) разные. От сохранения национальных культур, языков вплоть до призывов к независимости. Какое высказывание Вы считаете наиболее верным? (можно выбрать несколько вариантов ответа)»; 3. «В чём на Ваш взгляд состоят причины распространения религиозно-политического экстремизма на территории Дагестана с 1990 г. по настоящее время? (можно выбрать несколько вариантов

ответа)»; 4. «В приведённом ниже списке политических деятелей отметьте только тех, кто по Вашему мнению принёс пользу (или продолжает это делать) Дагестану (можно выбрать несколько вариантов ответа)».

То обстоятельство, что по результатам ответов на вопрос о религиозно-политическом экстремизме процент респондентов, возлагающих вину за религиозно-политический экстремизм на федеральный центр, будет сравнительно небольшим, не было неожиданностью. Причина состоит в том, что средства массовой информации многие, из которых в той или иной степени находятся под влиянием государственных структур, возлагают основную вину за развитие религиозно-политического экстремизма на определённые зарубежные силы, которые ставят перед собой цель дестабилизировать ситуацию на Кавказе, отторгнуть некоторые северокавказские регионы от России и тем самым нарушить территориальную целостность страны. Учитываются при этом и социально-экономические проблемы общества, как фактор, способствующий успешной деятельности деструктивных зарубежных сил.

При всём при этом не акцентируется внимание на том, что сама федеральная власть совместно с властью региональной своими решениями и действиями фактически способствуют клерикализации общества, что идёт вразрез с тенденциями секуляризации, протекающими в большинстве стран мира. Нарушение светских основ государства решениями и действиями власти проявляется, в том числе, в усилении влияния институтов религии в армии, в государственных учебных заведениях, в публичной демонстрации политиками своей религиозной принадлежности и так далее. Всё это обосновывается политиками необходимостью укреплять патриотические, патриархальные, традиционалистские ценности в обществе с целью повышения рождаемости, укрепления государственных институтов, института семьи и брака.

По результатам социологического опроса, проведённого в 2016 г., можно сделать выводы: 1. большинство дагестанцев не подвержены сепаратистским настроениям; 2. сторонники независимости от России (7,1%) и затруднившиеся ответить (17,1%) в совокупности составляют 24,2% от общего количества респондентов, то есть примерно четверть, что должно быть довольно тревожным сигналом для федерального центра. И что свидетельствует о значительных недостатках в деятельности федеральной власти; 3. политики общенационального уровня пользуются в обществе большей популярностью в сравнении с политиками регионального уровня; 4. большинство респондентов видят причину религиозно-политического экстремизма в социально-экономических проблемах, по одной трети в финансировании из-за рубежа и в пропаганде идей исламского экстремизма, четверть в ошибках деятельности федеральной власти; 5. большинство респондентов больше склонны видеть себя гражданами светского государства; 6. падение уровня жизни населения, усилившееся после присоединения Крыма к России и других внешнеполитических событий, происходящих в Сирии, в Украине и в других регионах мира может снизить авторитет федеральной власти в общественном сознании и при неблагоприятных геополитических условиях может способствовать появлению новых проблем

или усилению имеющихся.

В результате исследования пришли к следующим выводам. Основными тенденциями политических процессов в Дагестане являлись: усиление национального фактора в политической жизни республики; клерикализация общественно-политических процессов; рост сепаратистских настроений.

Для улучшения политического положения в Дагестане необходимо: 1. продуманная национальная политика, учитывающая интересы всех народов республики; 2. сохранение и развитие светских основ государства (и борьба с отходом от светских принципов на федеральном, региональных и муниципальных уровнях власти); 3. усиление работы правоохранительных органов по борьбе с религиозно-политическим экстремизмом (без нарушения основных прав и свобод граждан); 4. способствовать развитию институтов гражданского общества, создавать благоприятные условия для успешного функционирования механизмов рыночной экономики с акцентом на развитие малого бизнеса и развитой налоговой системы; 5. практическое выполнение социальных функций государством с целью защиты наиболее социально-незащищённых групп населения; 6. патриотическое воспитание населения в направлении формирования общероссийского духа в массовом сознании, в направлении сохранения и развития российской нации; 7. наличие чётко сформулированной государственной идеологии, базирующейся на либеральных ценностях (рыночная экономика, правовое государство, демократия, светскость и т. д.).

ОСОБИСТІ ЗАПИСИ ПРОФЕСОРА О.П. ЛІДОВА ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ РОСЛИННОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

Голова В.В.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

Наукова еліта завжди відігравала особливу роль у розвитку вітчизняної науки, у тому числі й у розвитку хімічної технології. До провідних науковців цієї галузі слід віднести заслуженого професора Харківського технологічного інституту Олександра Павловича Лідова. Важливою складовою наукової діяльності вченого стала участь у підготовці статей до енциклопедичного видання Брокгауза та Ефрона. Професор проводив наукові дослідження щодо експертизи різноманітних речовин безпосередньо у лабораторії фарбувальних та органічних речовин ХТІ, що відобразилося на різнобічному змістовому наповненні цих публікацій.

Варто підкреслити, що статті професора відрізнялися за обсягом. З одного боку, невеликі мали короткі визначення. Проте статті, які присвячені окремим хімічним технологіям отримували досить значну наповненість. Ці великі статті є фактично окремими науковими працями, де розкрито не лише самі технології,

а і надано історичну довідку щодо цих процесів. Так як у хімічній технології використовувалися природні складники, О.П. Лідов добре володів основами ботаніки та зоології. Тому, ці статті можна віднести не лише безпосередньо до хімічної науки, але й до біології, зокрема до ботаніки. Навіть у особистих записниках Олександра Павловича автор тез виявила декілька зразків гербарію [1, записник № 35].

Вчений зібрав невеликий гербарій, у записниках містяться квіти блакитного кольору та окремі рослини, які мабуть професор використовував для фарбування тканин. У цій же книжці зберігалася сушена брусниця із Келі у скріплених між собою аркушах. Багато дослідів було виконано науковцем «між справою» і записи про це містяться у щоденниках науковця. Наприклад, у дві різні посудини професор помістив по бобу та за умов повної ізоляції від світла спостерігав за розвитком рослин та зміною газового середовища у колбах [1, книжечка за 1914 р. № XI арк. 40].

Окрім надання визначень рослинам, які мали фарбувальні властивості, з точки зору хімічної технології, О.П. Лідов вважав за потрібне визначити морфологічну будову рослин. Тому, у 20 енциклопедичних статтях подано морфологічну будову рослин та визначено їхні фарбувальні властивості. Серед таких були: вау, джут, куркуми, перрі, тощо. [2, с. 389 – 402].

Окрім статей із ботанічного спрямування, професор неодноразово займався визначенням якості готової сільськогосподарської продукції. Так, у 1915 р. він отримав лист від Південного маслобійного та хімічного товариства «Саломас» із запитом на проведення досліджень: «Вельмишановний Олександр Павлович, пересилаємо вам два зразки макухи. Вони були завернуті у серветку та отримані із насіння, майже очищеного від ошурків, добре промитого для видалення пилу, грязі та інших домішок» [3, 1 арк.]. Після проведення дослідження наявності ядер у зразках, науковець виявив 54,5% олії у ядрі та 20 % олії у макусі. Роботу було виконано з використанням відкритого пресу. Хоча ця макуха виявилася досить смачною, їсти її було не можливо, бо вона була занадто жирною. Другий зразок, завернутий у папір, був надісланий для прикладу. Нею виявилася звичайна макуха з 8 % олії із 12% або 15 % твердої речовини. Перший із зразків науковцем було відправлено на екстрагування та визначенню вмісту домішок [3, 1 арк.].

Перед проведенням досліджень прийшла відповідь від замовника, щодо повної згоди з вимогами ХТІ щодо оплати експерименту. Замовник погодився із повною передоплатою послуг, та виплатою однієї п'ятої від загальної суми незалежно від результатів досліджень. «Саломас» (замовник) вважав обов'язковою присутність професора О.П. Лідова (як експерта) під час досліджень та вимагав безпосереднього керівництва операцією, за що була внесена додаткова сплата. Акціонерне товариство вважало Олександра Павловича найкращим спеціалістом з даного напрямлення, тому і наполягало на його особистій присутності [4, 2 арк.].

Вже після проведення дослідів двох зразків макухи – очищеного та неочищеного. Олександр Павлович звернув увагу «Саломасу» на деякі деталі, що

завадили безпосередньо правильному проведенню аналізів. Так як, макуха була у конвертах, то частково масло залишилось і на них. Тобто, екстракцію зразків зробити було неможливо, бо частина олії вже увібралася папером, або була втрачена при транспортуванні. Тому, науковець указав при наступному пересиланні зразків не подрібнювати насіння, він це зробить самостійно у лабораторії.

Отже, Олександр Павлович був не тільки знавцем із фарбувального виробництва, а й володів повним знанням морфологічної будови досліджуваних рослин. Окрім того, учений на професійному рівні займався визначенням якості сільськогосподарської продукції. Тобто, О.П. Лідова за правом можна вважати провідним науковцем із «широкими поглядами» на дослідження хімічної технології.

Джерела та література

1. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 165, оп. 1, спр. 32, 1318 арк.
2. *Лидов А. П.* Отделка изделий из волокнистых веществ / А. П. Лидов // Энцикл. Брокгауза и Эфрона. – Спб. : Издат. дело, 1897. – Т. 22. – С. 398–402.
3. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 165, оп. 1, спр. 3, 2 арк. і конверт.
4. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 165, оп. 1, спр. 3, 3 арк. і конверт.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГАЗОТЕРМІЧНИХ ПОКРИТТІВ

Головащук М.В.

Національний транспортний університет (м. Київ, Україна)

Напилення покриттів безпосередньо та у поєднанні з іншими видами обробки визнано сьогодні одним із найбільш перспективних засобів реалізації технічного напрямку що ефективно забезпечує поліпшення надійності машин та конструкцій.

Газотермічне напилення – одна з найдосконаліших та найбільш продуктивних економічних технологій, яка широко застосовується для захисту, відновлення та зміцнення поверхонь деталей та конструкцій. В теперішній час відомо досить багато різних сторін техніки напилення газотермічних покриттів, яка є важливою складовою науково-технічного прогресу в галузі поверхневих покриттів.

За останніми даними, що є в технічній літературі, обсяг використання газотермічних покриттів сягнув майже 20,5% від усіх інших покриттів. Серед них плазмові становлять 48%, газопулуменеві 37%, електродугові – понад 14%, детонаційні – близько 1%.

Техніка напилення газотермічних покриттів на сьогодні – це невід’ємний елемент виробничих сил суспільства. Тому дослідження історії цієї техніки є надзвичайно важливим питанням, вирішення якого певним чином дозволить висвітлити глибину її впливу як на поліпшення техніки покриттів, так і на загальний технічний розвиток.

Витоки техніки напилення газотермічних покриттів, очевидно, необхідно шукати в древньому палеоліті та енеоліті, коли освоєння вогню дозволило оволодіти технологіями розплавлення металів.

Протягом декількох тисячоліть людство використовувало техніку напилення газотермічних покриттів, але тільки епізодично та надзвичайно локально з географічної точки зору (і не для напилення покриттів, а виключно для розпилення розплавів, в основному, з метою виготовлення порошоків для декоративного оздоблення виробів).

І тільки в XVI ст. збільшення потреб у металевих порошках позитивно вплинуло на її вдосконалення. Поява горизонтальних обертових дисків, привід у дію яких здійснювався без застосування мускульної сили людини від водяного колеса, що дозволяло значно ефективніше розпилювати розплавлений метал з метою отримання порошоків, знаменувала собою початок машинної стадії розвитку техніки розпилення. Отже, початковою датою машинної стадії будемо вважати саме середину XVI ст., коли з'явилася техніка розпилення розплавів, яка стала забезпечувати диспергування рідкого металу відповідними технічними засобами, що дозволило розпочати процес поступового усунення людини від цієї операції.

Починаючи з середини 1950-х рр., розплави поступово вийшли зі вжитку, а сьогодні техніка напилення, що працює на розплавлених металах, переживає новий підйом. Цьому сприяє те, що, поряд із напиленням покриттів, вона знайшла застосування і при виконанні формоутворювальних операцій. Такі показники досконалості покриттів як міцність їх зчеплення з основою узч і пористість протягом періоду тигельної техніки напилення сягнули відповідно значень 50 МПа і 25%. На рубежі XIX–XX ст., вже у межах машинної стадії розвитку найбільше розповсюдження отримало нагрівання та розплавлення напилюваних матеріалів теплом спалюваного горючого газу. Це сприяло формуванню наступного періоду розвитку – періоду газової техніки напилення газотермічних покриттів.

Історичне дослідження функціонування та розвитку техніки напилення газотермічних покриттів, передумов появи основних віх на шляху її формування та становлення дозволяє накопичувати матеріал, за допомогою якого можна розглядати і сучасний стан і особливості еволюції цієї техніки, яка дозволяє оволодівати ресурсозберігаючими технологіями, що сприяють більш ефективному існуванню всіх сфер людської діяльності.

ПРОФЕСОР Я.Н. ЯКИМОВИЧ (1848–1908)
ЯК ПРЕДСТАВНИК ПЕРШОЇ КИЇВСЬКОЇ ГІСТОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Горак В.В.

*Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського
(м. Київ, Україна)*

**Професор Я.Н. Якимович
(1848–1908) (фото з фондів
Національного музею
медицини України)**

Яків Никифорович Якимович народився 9 липня 1848 р. (за іншими даними 23 жовтня). У 1868 р. вступив на медичний факультет Київського університету св. Володимира, після його закінчення, у 1873 р. майбутній учений розпочав науково-педагогічну діяльність на посаді помічника прозектора на кафедрі анатомії цього ж навчального закладу. Учителями Я.Н. Якимовича були відомі вітчизняні вчені з світовим ім'ям. В.О. Бец, який очолював в той час кафедру анатомії та П.І. Перемежко – перший завідувач кафедри гістології. У цей період сформувалися і перші наукові інтереси Я.Н. Якимовича як вченого. Найбільший інтерес він проявляв до гістології.

У 1880 р. Я.Н. Якимович захистив докторську дисертацію на тему «Про регенерацію гладких м'язових волокон» та невдовзі, в 1884 р., був призначений прозектором кафедри гістології. Учений поєднував свої основні обов'язки з посадою прозектора в Анатомічному театрі Київського університету св. Володимира.

У наступних роках, з 1888 по 1892 рр. Я.Н. Якимович працював на посаді приват-доцента кафедри гістології та ембріології, читав курс лекцій з мікроскопічної техніки. У 1891 р. ученого було обрано екстраординарним професором Київського університету св. Володимира. Відповідно до вимог зазначених у статуті дану посаду могли обіймати вчені, які мали ступінь магістра, викладали на посаді приват-доцента не менше трьох років та були відомими своїми науковими працями й лекторською діяльністю.

Після свого головного наставника та учителя, дослідника мітозу – П.І. Перемежка, Я.Н. Якимовича обрали завідувачем кафедри гістології та ембріології. Дану посаду він обіймав до 1904 р. включно, вдало поєднуючи при цьому наукову і педагогічну діяльність. Зокрема, читав лекції із загальної гістології, мікроскопічної техніки, висвітлював окремі теми з анатомії, фізіології та бактеріології, досліджував поділ клітин тощо. У навчальному процесі переважало вивчення загальної гістології. Ембріологія викладалася в невеликому обсязі. Що стосується спеціальної гістології то заняття проводилися в основному з використанням мікропрепаратів, які були виготовлені студентами. Серед наукових досліджень, виконаних Я.Н. Якимовичем, слід відзначити спостереження над регенерацією м'язових волокон, які лягли в основу його

докторської дисертації, вивчення будови осьових циліндрів, сухожиль, структури зубів та ін.

До основних наукових праць Я.Н. Якимовича можна віднести опубліковану в паризькому журналі «Journal de l'anatomie et de la Physiologie G. Rouchet» роботу, присвячену будові осьового циліндру і нервових клітин «Sur la structure du cylinder axe et des cellules nerveuses» (1888), та статтю «До вчення про непрямої або складний поділ клітин (Karyokinesis)» (1891), яка була надрукована у «Вестнике общественной гигиены, судебной и практической медицины». Вищезгадані публікації є по суті продовженням і наслідком тих гістологічних досліджень, які проводив учитель вченого П.І. Перемежко. Серед інших наукових праць Я.Н. Якимовича варто відзначити також «Об окрашенных костяках» (1900) та «О микроскопическом строении молочных зубов нижней челюсти человека каменного периода» (1900). Остання з вищезгаданих робіт була основою доповіді зачитаної вченим під час чергового засідання фізико-медичного товариства Київського університету св. Володимира.

Послідовником та найвідомішим учнем Я.Н. Якимовича вважають Ф.І. Ломінського, який очолив кафедру гістології та ембріології після свого вчителя, згодом на цій посаді його змінив ще один відомий вчений-гістолог О.Г. Черняхівський. Вищезгадані вітчизняні дослідники модернізували та розвинули кафедру гістології та ембріології до світового рівня серед аналогічних наукових структур європейських університетів та сприяли розвитку гістології на теренах нашої держави.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ В УСРР

У 20-х рр. ХХ ст.

Горбань Т.Ю., Кругляков В.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Серед численних установ, що у зазначений період займалися науково-дослідною діяльністю в сфері гуманітарних наук – як у структурі Всеукраїнської Академії наук, так і поза нею – окреме місце належало музеям. Маючи статус науково-дослідних інституцій, визначений на державному рівні, музеї для проведення дослідницької роботи отримували відповідні кошти та можливість комплектувати необхідні штати співробітників. Завдяки цьому такі великі наукові дослідження, як експедиція з вивчення Трипільської культури, розкопки Ольвії, Березані, дослідження пам'яток староукраїнської архітектури, території Дніпрельстану і Запоріжжя, які дали важливі результати у сфері вивчення історії української матеріальної культури, проводилися головним чином силами музеїв або, принаймні, за їх активної участі.

Значним науково-дослідним центром був музей антропології і етнографії ім. Ф. Вовка. Згідно із заповітом видатного вченого, його рукописи і наукові матеріали, уся бібліотека, що складалася головним чином з видань з антропології, археології, історії, етнографії та фольклору, а також колекції

передавалися науковій інституції в Києві для наукових досліджень у галузі української антропологічної науки. Питання про заснування відповідного центру (музею, інституту або науково-дослідної кафедри), де антропология і етнологія України, до того часу фактично «не розроблені в науковому розумінні», були б поставлені «на твердий ґрунт планомірного наукового студіювання», піднімалося ще в процесі становлення Академії наук. Створений у 1921 р. музей складався з двох відділів – антропології та етнології (етнографії). Діяльність його переважно була зосереджена на опрацюванні архіву і наукової спадщини Ф. Вовка, підготовці і виданні наукових праць відповідної тематики, упорядкуванні української антропологічної термінології. Найбільш ґрунтовною працею, підготовленою відділом антропології, стала монографія «Антропологічне вивчення людини – населення України». Відділ етнології займався дослідженням народного побуту та збиранням етнографічного матеріалу – як речових експонатів, так і вивченням та фіксацією елементів української духовної культури. Результати дослідної роботи відображалися у численних наукових розвідках.

Історію Слобожанщини, частково – Лівобережжя в цілому, найбільш повно репрезентували археологічні матеріали, різноманітні експонати й колекції Харківського археологічного музею. Матеріали музею давали загальний нарис розвитку матеріальної культури, життя та побуту народів, що у різні часи заселяли територію України. В експозиціях були відтворені кам'яна, бронзова, скіфо-сарматська, хозарська доба, періоди пізніх кочовиків та слов'янський. Наукові співробітники музею організовували щорічні археологічні розкопки, складали археологічні карти, проводили наукові семінари тощо.

Одеський, Херсонський, Миколаївський історико-археологічні музеї (засновані, як і Харківський, у дорадянський час) предметно представляли історію і культуру українського Причорномор'я. У ретельно досліджених та класифікованих експонатах цих музеїв відображалися головні віхи історії, зміни культур Нижнього Дніпра, Дністра, Буга від доісторичних часів до «Новоросійської доби». В структурі Херсонського музею, наприклад, вирізнялися розділи, що репрезентували татарсько-турецьку старовину, литовсько-польський період української історії, російську колонізацію краю. Один з найстаріших в Україні Одеський історико-археологічний музей широко представляв українське мистецтво і побут, мав відділ рукописів, спеціальну бібліотеку з історії та археології. Результати наукових узагальнень, що робилися на основі опрацювання музейних фондів, публікувалися в спеціальних виданнях.

Плідна науково-дослідна робота проводилася у Катеринославському (Дніпропетровському) краєзнавчому історико-археологічному музеї, що мав відділи: передісторичний, історичний, запорізький, культів, соціально-побутовий, нумізматичний та мистецтв. Її підсумки відображалися у публікаціях «Збірника» музею. Неоціненною була діяльність директора, Д. Яворницького, який особисто зібрав для музею понад 75 тис. експонатів, серед них рідкісні рукописи, твори мистецтва, портрети історичних діячів, нумізматичні колекції тощо, а в період іноземної інтервенції та громадянського протистояння в Україні

цінні реліквії музею його зусиллями було збережено від розграбування та знищення.

Наукову спрямованість мав Київський музей культів та побуту, організований з колишніх музеїв Києво-Печерської Лаври, Київської Духовної Академії та деяких інших культурно-історичних закладів. У вересні 1926 р. постановою ВУЦВК УСРР територія Лаври була визнана державним історико-культурним заповідником і перетворена на Всеукраїнське музейне містечко.

Єдиний на той час в Україні музей українського мистецтва в Харкові організувався з колекцій Харківського університету, Харківського Єпархіального музею, Житомирського Єпархіального сховища старовини. Своїм завданням ставив дослідження та експозицію українського мистецтва Х-XX ст. Особливу цінність мали збірка живопису XVI ст., збірки рукописів та стародруків, колекції кераміки і виробів ткацтва. Більшість музейних колекцій було зібрано з території майже всієї України, що було важливо для всебічного дослідження українського мистецтва, історії його розвитку, тож і наукові розвідки співробітників музею відзначалися широкою проблематикою й масштабними узагальненнями.

Отже, науково-дослідна діяльність українських музеїв у галузі історії, археології, етнографії, мистецьких студій тощо була невід'ємною складовою наукових процесів, що відбувалися в УСРР у 20-х рр. XX ст., і, маючи свою специфіку, являла собою важливу ланку українознавчих досліджень у зазначений період.

МІСІЯ ХЛІБОРОБІВ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Гордієнко М.Г.

*Університет державної фіскальної служби України
(м. Ірпінь Київської області, Україна)*

Чверть століття тому українцям вдалося відродити свою державність. Але в ній замість утвердження демократії й компетентної влади панувала олігархічна вертикаль. Олігархія априорі не спроможна здійснювати ринкові перетворення і забезпечувати соціальний добробут громадян. Тому з кожним роком тотальна криза української держави лише посилюється і сьогодні сягнула свого апогею. Ми зазначимо лише два фактори, які свідчать про катастрофічні реалії українського буття – це депопуляція нації і втрата територіальної цілісності держави. Причини цих бід обумовлені не лише зовнішніми факторами, зокрема, агресією путінської деспотії, що порушує міжнародні угоди й моральні імперативи. У більшості випадків руйнація державності спричинена нашою меркантильною владою, що має паразитичний формат олігархічно-кланового режиму. Причини сучасної кризи українського суспільства пов'язані з його політичною неструктурованістю, яка породжує безвідповідальність і сприяє корупції владних структур. Жертовна боротьба українців, як у минулі часи, так і

в нинішніх майданних революціях та війні на Донбасі переконливо доводять, що наш народ не втратив своєї пасіонарності, мужності й відваги у прагненні до свободи і захисту своєї вітчизни. Ми добре навчилися ліквідувати соціальні атавізми, тепер прийшла пора засвоювати уроки конструктивного державотворення.

Для цього нам треба звернутися до своєї історичної спадщини та її креативних вчених. Одним із таких був теоретик українського консерватизму В. Липинський. Ще на початку минулого століття він задавався питанням, яка ж суспільна верства здатна створити надійні підстави української державності і забезпечити національну інтеграцію? Відповідь на це питання Липинського зберігає значущість і в сьогоденних політичних реаліях. На думку вченого, єдиним класом, що може мати в Україні потрібні для об'єднання та організації цілої нації силу й авторитет, – є найпотужніший з усіх українських класів – клас хліборобський. Липинський стверджує: «Тільки український клас хліборобський встані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто сотворити Українську Державу і Українську Націю» [1, с. 72]. А щоб виконати це політичне завдання, український хліборобський клас, за Липинським, сам має бути політично об'єднаний і зорганізований. Тоді навколо нього консолідувалася уся українська нація.

Радикально-войовнича політика сьогодення має багато аналогій з початком ХХ ст. Цим обумовлюється актуальність політичного мислення Липинського, для якого такі домінанти, як сила, воля, боротьба, влада були визначальними. У лаконічній формі його філософські засади окреслюються так: все суще існує насамперед тому, що воно сильне, а сильне тому, що моральне й розумне. Продовжуючи цю логіку, можна сказати, що порядок денний пострадянської України визначається законом соціального дарвінізму – виживає сильніший. Загалом у людській цивілізації існує два етноси – євреї та українці – які впродовж віків, системно і перманентно виборюють своє право на суверенне буття. Для українського народу змагання за державність стало способом життя. Виходячи з цього «Головним предметом політичної боротьби, – зазначає В. Бурлачук, – є земля; політична боротьба – це боротьба за право володіти й розпоряджатися землею. Реальна політика є результатом зіткнення двох сил, двох законів – сили землі й сили капіталу. Інакше кажучи, це боротьба органічних і неорганічних стихій, не спроможних досягти компромісу... Щоб захистити свою землю, народ потребує держави, яка здатна зберегти його право на володіння даною землею. Так, за Липинським, влада майже буквально виростає з землі. Тому справжнім носієм державної ідеї виступає народ-хлібороб, народ-власник» [3, с. 376]. Наявність консолідованого хліборобського класу є головним інструментом українського державотворення.

У своїй головній праці «Листи до братів-хліборобів» Липинський підкреслює: «Від об'єднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить об'єднання та зорганізування цілої Української Нації» [1, с. 72]. Трагічним для України стало те, що цю політичну настанову Липинського по-

своєму усвідомлювали комуністи. Використовуючи варварські засоби – насильницьке розкуркулення, депортації, штучно створені голодомори – вони намагалися викорчувати коріння українського етносу, фізично та духовно знищуючи нашого селянина – головного носія національної державності та власних традицій. Саме про таких хліборобів веде мову Липинський. «Тільки єдиний хліборобський, – говорить він, – до землі міцно прив'язаний і з рільничої продукції, а не з політики живучий клас заінтересований кровно – життям, а не словами – в існуванні власної, незалежної Української Держави... Він українцем може бути тільки у власній державі, або мусить бути неукраїнським у державі чужій» [1, с. 41]. Отже, спираючись на ідеологію українського консерватизму треба зауважити таку сентенцію: соціальною основою української державності має бути верства заможних селян-хліборобів, що практикують усталений спосіб життя й забезпечують тяглість національної ідентичності.

За часів панування колгоспно-радгоспної форми організації праці в аграрному секторі, де селянин був не господарем землі, а фактично середньовічним кріпаком, відбувається занепад хліборобського етосу. Очевидно, що дистанціювання від колоніального минулого можливе лише після відродження земельно-господарського духу нашого селянина. Тому ідейна спадщина В. Липинського і на сьогодні зберігають свою доречність і практичну цінність. На цьому наголошує І. Лисяк-Рудницький: «Головним пунктом в аргументації Липинського, пунктом, який досі зберігає чинність, була теза, що українські самостійницькі змагання соціально мають опиратись на ті класи – сільськогосподарський, промисловий або на обидва, – які контролюють матеріальне виробництво, мають економічну владу й володіють, так би мовити, “основною частиною капіталу в країні» [2, с. 161]. Сильна Україна, за Липинським, – це передусім могутня консервативна хліборобська держава, на основі якої відбувається становлення середнього класу як головного носія державної ідеї й національної візії.

Узагальнюючи вищесказане, треба відзначити, що особливо актуальною для розробки ефективної концепції аграрної політики й розбудови державності нам бачиться утвердження самодостатності хлібороба, про що ґрунтовно аргументує у своїй консервативній доктрині В. Липинський. Якщо для Маркса універсальним джерелом соціального поступу був робітничий клас, то для Липинського таким класом було селянство, або, як він його називав, хліборобський клас. Тобто це орієнтація на село, його культуру, традицію, релігію, на те найвище, чого досягла аграрна цивілізація – аристократію духу. За Липинським, «часи революційні минають, і на цій руїні той самий український плуг, який мусить нові пожарища розорати та засіяти». Маючи здоровий консерватизм селянин орієнтується на природу, здоровий глузд і спирається на досвід минулих поколінь. Напевно тому в українців відсутня агресивна войовничість, а домінує бахання конструктивного творення, розвитку й свободи.

Спираючись на історичні архетипи український хлібороб має всі підстави створити надійне підґрунтя держави, бо ці риси спадково записані у його свідомості. Батьківщиною хлібороба є його земля, а його нацією – народ, що на

тій землі проживає. Звідси, за Липинським, націоналізм хлібороба зветься патріотизмом. Отже, провідною рисою, що спроможна здолати соціальну кризу, перемогти путінську агресію й об'єднати націю є хліборобська домінанта. А відтак, стимулюючи відродження господаря землі, рятуючи село ми зберігаємо й розбудовуємо власну національну державність.

Джерела та література

1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995. – 470 с.
2. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. / І. Лисяк-Рудницький / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
3. *Соціологічна думка України* : навч. посіб. / [М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін.] ; Міжнар. фонд «Відродження». – К. : Заповіт, 1996. – 424 с.

ПРОФЕСОР Е. РАЙС (1917–2000) ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З УКРАЇНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ (до 100-річчя від дня народження)

Давиденко М.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Елой Райс (1917–2000)

Цього року виповнюється 100 років з дня народження Елоя Леона Райса (Elroy Leon Rice, 1917–2000) – американського вченого-алелопата, який разом з українським колегою академіком АН УРСР А.М. Гродзинським (1926–1988) стояв біля витоків наукового обґрунтування хімічної взаємодії рослин.

Він народився 31 січня 1917 р. на фермі недалеко від м. Едмонд, штат Оклахома, США, де жив до закінчення коледжу (нині Університет Центральної Оклахоми). У 1942 р. став магістром наук у галузі ботаніки (M.S. in Botany) в Університеті штату Оклахома. Після служби у військах зв'язку та військово-повітряних силах США під час Другої світової війни вступив до Чиказького університету, де в 1947 р. отримав ступінь Ph.D. Згодом приєднався до кафедри ботаніки та мікробіології Університету штату Оклахома, де пропрацював до виходу на пенсію у 1981 р. У 1962 р. став професором, а 1967 отримав найпрестижніше призначення університету – «David Ross Boyd Professor» [1].

Е. Райс обіймав посаду оклахомської філії Науково-дослідного товариства Північної Америки Sigma Xi у 1955 р. і Південно-Західної асоціації дослідників природи в 1970 р. Був активним членом Академії наук Оклахоми, зокрема у 1981 р. був обраний її президентом.

На початку 60-х рр. молодий еколог зацікавився процесами сукцесії на занедбаних сільськогосподарських полях. Саме в ці роки центр тяжіння алелопатичних пошуків змістився до США, дев 70–80-ті рр. вони набули дуже широкого розмаху (К.Х. Мулер, Е.Л. Райс, Ф. Вудс і Дж. Мак-Корм, Т.М. Мак-

Калла). Це пояснювалося насамперед прагненням великих хімічних концернів (Монсанто та ін.) знайти якусь альтернативу тим величезним і важко поправним збиткам, що потерпіло і терпить сільське господарство індустріально розвинених країн у результаті практично необмеженого застосування гербіцидів і інсектофунгіцидів [2]. У 1974 р. Е. Райсом видано першу англomовну книгу, присвячену алелопатії, яка у 1978 р. була перекладена на російську, а в 1984 р. – японську і корейську мови. Учений з'ясував роль алелопатії у взаємодії степових рослин і азотфіксуючих мікроорганізмів у послідовному ряді сукцесій під час заростання залишених ораних площ.

Е. Райс підтримував зв'язки з фундатором алелопатичних досліджень в Україні А.М. Гродзинським. У 1968 р. український учений узяв участь у Міжнародній конференції з хімічної взаємодії рослин і комах, що проходила в Каліфорнійському університеті (м. Санта-Барбара, США). Це була фактично перша міжнародна конференція, присвячена проблемі хімічної взаємодії рослин, яка дала змогу приблизно оцінити стан досліджень і окреслити подальші напрями роботи. Під час цієї подорожі А.М. Гродзинський відвідав Оклахомський університет, де відбулося ознайомлення з лабораторіями, тематикою і основними результатами дослідження кафедри ботаніки і мікробіології Біологічного відділу, очолюваного професором Е. Райсом. Американський учений у передмові до своєї книги «Алелопатія» визнав пріоритет А.М. Гродзинського в галузі хімічної взаємодії рослин. У свою чергу український фахівець був головним редактором перекладу цієї книги на російську мову [3]. Однак варто відмітити, не зважаючи на високий приладотехнічний рівень, дослідження з алелопатії в США велися досить хаотично. Зокрема, книга Е. Райса, як і інших американських дослідників, не містила принципово нових положень, порівняно з українськими публікаціями. Почасти це пояснюється модою, захопленням алелопатичними дослідженнями, до яких беруться не завжди достатньо підготовлені вчені, і відсутністю потужних біологічних ідей з цього приводу. Певною мірою деяка інформативна бідність американських публікацій пов'язана з намаганням зберегти промислову таємницю.

Е. Райс був одним із засновників Міжнародного алелопатичного товариства (International Allelopathy Society – IAS, 1994), яке нині об'єднує понад 1000 учасників з більш ніж 50 країн. Під час засідань товариства, яке проходить раз на три роки у вигляді всесвітнього конгресу, передовим ученим вручаються іменні премії – Г. Моліша, А.М. Гродзинського і Е. Райса. Остання (Rice Award: For the best single paper or article presented by a student at a symposium sponsored by the IAS) присуджується за кращу доповідь, представлену на симпозіумі IAS. Разом з тим, саме Е. Райсу в 1996 р. було вручено першу нагороду в галузі алелопатії – премію Г. Моліша за видатні академічні досягнення.

Більше 40 років свого життя він присвятив викладанню і науковим дослідженням в Університеті штату Оклахома. Під його керівництвом захистили дисертації 32 учні. У 1984 р. Академією наук Оклахоми його названо «Вчений року Оклахоми». У 1995 р. Асоціація випускників Університету Чикаго назвала

його одним із провідних світових фахівців у галузі алелопатії.

Ним опубліковано більше 100 праць, його дослідження отримало безперервне фінансування з Національного наукового фонду США. Учений здійснював активну редакційну діяльність як член редколегій журналів «Journal of Chemical Ecology» і «Allelopathy» (офіційний журнал IAS).

Його праця «Природные средства защиты растений от вредителей», яка була опублікована у 1983 р. і перекладена на російську у 1986 р., мала надзвичайний успіх [4]. Кульмінацією його кар'єри була остання книга «Біологічна боротьба з бур'янами та хворобами рослин: Досягнення в галузі прикладної алелопатії» (Biological Control of Weeds and Plant Diseases: Advances in Applied Allelopathy, 1995).

Е. Райс помер 9 серпня 2000 р.

На II Всесвітньому конгресі з алелопатії в 1999 р., він сказав: «Щоб задовольнити постійно зростаючий попит на продукти харчування, корми і волокна, вчені-аграрії повинні згуртуватися для підвищення врожайності сільськогосподарських культур і розробити екологічно сумісний і сталий розвиток сільського господарства на основі алелопатичних досліджень. Стійке сільське господарство може бути досягнуто тільки шляхом включення алелопатії в аграрний менеджмент».

Джерела та література

1. *Mallik M. A. Bari.* Elroy Leon Rice / M. A. Bari Mallik, G. R. Waller // Proc. Okla. Acad. Sci. – 2000. – V. 80. – P. 158–159.
2. *Науковий архів Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка НАН України, Особистий архів А. М. Гродзинського*, спр. 58, 14 арк.
3. *Райс Э.* Аллелопатия / Э. Райс ; пер. с англ. под ред. А. М. Гродзинского. – М. : Мир, 1978. – 392 с.
4. *Райс Э.* Природные средства защиты растений от вредителей / Э. Райс. – М. : Мир, 1986. – 184 с.

ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

Джахангирова Т.Э.

*Бакинский государственный университет
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Нынешний опыт построения демократического общества основан на том, что правовое государство означает, прежде всего, справедливость, основанную на признании и полном принятии высшей ценности человеческой личности и гарантируемую учреждениями, образующими структуры, обеспечивающие ее наиболее полное выражение.

Сегодня миллионы людей во всем в мире находятся за пределами своей страны происхождения. Причины, заставившие их покинуть родину, связаны в основном с поиском защиты и новых возможностей. Вынужденные переселенцы, относясь к слабозащищенным слоям населения, несоразмерно уязвимы к дискриминации и эксплуатации. Подход к этой категории лиц на

основе прав человека обеспечивает включение вопросов, затрагивающих их интересы, в соответствующие национальные планы действий и стратегии, планы по международному и межрегиональному сотрудничеству, в том числе внедрение результатов исследований.

Вынужденным переселенцем признается лицо, которое, являясь гражданином страны, предоставившей убежище, было вынуждено покинуть место своего постоянного жительства на территории другого государства-участника вследствие, как правило, совершенного в отношении него или членов его семьи насилия или преследования в иных формах либо реальной опасности подвергнуться преследованию по признаку расовой или национальной принадлежности, вероисповедания, языка, политических убеждений, а также принадлежности к определенной социальной группе в связи с вооруженными и межнациональными конфликтами. Так, Азербайджанская Республика, оказавшись перед лицом необходимости разрешения одной из самых тяжёлых и болезненных проблем, вот уже более 25 лет остаётся в числе тех редких стран, на территории которых проживает более одного миллиона беженцев и вынужденных переселенцев. То есть каждый девятый из числа населения страны, является беженцем или вынужденным переселенцем.

Универсальные и региональные международные документы провозглашают принципы демократии, уважения прав человека, сохранения общего культурного наследия, отмечают необходимость содействия занятости социально незащищенных категорий населения. Руководствуясь международными обязательствами и законодательством отдельных государств сохраняется необходимость совершенствования нормативно-правового закрепления гарантий прав этой категории населения, способствующей решению задач в этой области и созданию дополнительных условий их реализации. Провозглашение человека, его прав и свобод высшей ценностью означает распространение правозащитной политики государства также и на вынужденных переселенцев, находящихся на территории той или иной страны. Право на защиту – неотъемлемая составная часть конституционного статуса этой категории лиц.

Необходимо отметить, что люди, пересекшие международные границы, защищаются нормами международного гуманитарного права. Между тем, этот принцип не распространяется на вынужденных переселенцев. Этим определяется пробел в современном международном праве. Так, нет ни одного международного документа, который бы относился к вынужденным переселенцам. Подобным образом, назрело время решительных перемен в этой области и для принятия единого международного документа на основе Руководящих принципов ООН (UN Guiding Principles on IDPs).

Общие нормы, затрагивающие права вынужденных переселенцев, зафиксированы, в основном, в различных международных договорах по правам человека. Большинство прав, предусмотренных в таких договорах, предоставляются всем людям, находящимся на территории или под юрисдикцией государств-участников этих договоров.

К данної категорії належать міжнародні акти, захищаючі загальні права і свободи, належачі всім людям, без різниці їх статусу і положення – Всеобща декларація прав людини 1948 г., Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 г., Європейська конвенція про запобігання тортурам і бесчеловіччю або принижуючому гідності поводженню або покаранню 1987 г., Конвенція про права дитини 1989 г., Декларація про права осіб, належачих до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 г., Конвенція про права інвалідів 2006 г. і др. Саме ці документи утверджують такі фундаментальні права людини, як право на життя, свободу і особисту неприкосновенність, захист від тортур і бесчеловіччю або принижуючому гідності поводженню або покаранню, інші соціальні і політичні права, поширюючіся, в тому числі і на примусових переселенців. Норми, що містяться в зазначених угодах, є загальнообов'язковими і підлягають імплементації в національне законодавство держав. Дієє принцип, згідно з яким в національному законодавстві зазначені права можуть лише розширюватися, але обмеженню з боку держави не підлягають.

Разом з тим, на черговій міжсесійній експертній дискусії Радю прав людини Генеральної Асамблеї ООН, що відбулася в 2016 г., були підтверджені пріоритетні напрями діяльності ООН в області сприяння розвитку міжнародного співробітництва для надання допомоги національним системам і процедурам прийняття наступних заходів в системі захисту прав людини.

ЗАГОТІВЛЯ І ВИВЕЗЕННЯ З КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ САДОВИНИ ТА ГОРОДИНИ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Довгорує Ю.О.

*Супоївський НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів (ясла-садок)»
(с. Супоївка Яготинського району Київської області, Україна)*

У період німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр. Сільськогосподарським сектором на Київщині керував Відділ продовольства і сільського господарства Генеральної округи Київ (нім. Generalbezirk Kiew). Основною метою відділу була заготівля і примусове вилучення сільгосппродуктів для постачання армії і відправлення в Німеччину. Дана організація керувала проведенням посівної і збиральної кампанії, займалася розподілом продуктів харчування серед німецьких військових частин і службовців різних окупаційних установ та відомств. Вилучення продукції і в тому числі садовини та городини здійснювалося через пункти заготівлі розташовані в колишніх колгоспах, радгоспах та райспоживспілках. Все робилося з німецькою педантичністю і ґрунтовністю на підставі офіційного наказу. Цілком зрозуміло, що така політика по відношенню до місцевого населення неминує призводила до дефіциту на продукти харчування, великих

цін а подекуди і голоду.

Про самі способи і організацію заготівлі і вилучення городини та садовини в досліджуваній період можемо довідатися з таких окупаційних газетах як «Українське слово» (№ 49 від 05.11.1941, ст. 4), «Українське життя» (№ 9 від 10.11.1941, ст. 2) та «Звільнена Україна» (№ 25 від 16.11.1941 ст. 1), де знаходимо наказ комісара відділу продовольства і сільського господарства Гофмана від 15 жовтня 1941 р. про посилення мір по заготівлі продукції в колгоспах, радгоспах та райспоживспілках Київської області: «...мною встановлено, що здача продукції проходить надто повільно, і це внаслідок нечіткої організації здачі більшістю голів районних управ і сільських старост та зовсім недостатньої роботи ряду голів райспоживспілок, які ще й досі не включилися в цю роботу».

Виходячи з цього і враховуючи, що наближається встановлений термін закінчення обов'язкової здачі – 1 листопада 1941 р., німецька адміністрація дала детальні інструкції з такими пунктами: «1. Zobов'язати голів районних управ протягом 2 днів перевірити правильність доведення zobов'язань по здачі картоплі і городини всім відповідно до фактичного засіву площі в розрізі культур та перевірити перебіг виконання здачі, обов'язково встановивши щоденний графік здачі та оперативний контроль і керівництво сільськими старостами, надаючи останнім потрібну допомогу. 2. Головам районних управ та сільським старостам, в разі виявлення злісного ухиляння від здачі від них картоплі та городини, проводити примусове вилучення останніх, допускаючи й цілковите вилучення від таких господарств не тільки належної від них частини продукції, але й всієї наявної кількості. 3. Нагадати головам райспоживспілок, що система споживкооперації повинна здійснювати не лише прийманая продукції, але й бути справжнім організатором всіх заготівель, за що керівництво кооперації несе відповідальність нарівні з головами районних управ та старостами».

Також в наказі знаходимо детальні вказівки про організацію заготівельних пунктів: «...5. Щоб забезпечити приймання від здавців картоплі та городини та ефективніше використати транспорт, а також щоб краще обслуговувати здавців, дозволити райспоживспілкам утворення якнайбільшої кількості додаткових приймальних пунктів, розташовуючи їх при шосейних пристанційних та при пристанських шляхах. 6. У випадках неможливості через бездоріжжя, холоди вивезти картоплю на приймальні пункти дозволяється приймати картоплю в буртах від сільських громад під розписки засвідчені старостою, на якого покладається відповідальність за охорону та своєчасне вивезення всієї картоплі на приймальний пункт райспоживспілки».

Стосовно зберігання врожаю на самих пунктах збору: «...8. Для забезпечення безвратного зберігання картоплі й городини zobов'язую Київське облземуправління разом з науково-дослідним інституте до 8 листопада 1941 р. скласти та надіслати до районних управ Київської області повну інструкцію про зберігання картоплі й городини в сховищах, буртах та кагатах, додавши відповідні схематичні плани-малюнки... Відповідальність за зберігання картоплі й городини, що надходять на приймальні пункти райспоживспілок, покладається

персонально на голів райспоживспілок...».

Про прийняття мір проти саботажу заготівлі повідомлено наступне: «...9. Довести до відома всіх здавців, що невиконання ними встановлених для них планів обов'язкової здачі картоплі, садовини й городини розглядатиметься як саботаж, за що винні відповідатимуть за законами воєнного часу. Про це голови районних управ протягом однієї доби з часу одержання цього наказу повинні повідомити всіх, яким доведені плани обов'язкової здачі картоплі й городини. 10. Місцеві військові сільськогосподарські керівники мають перевірити виконання цього наказу в цілому...».

Основною причиною не повного виконання вищезгаданого наказу і часткового зриву планів поставок садовини та городини як в Київській, так і інших окупованих областях восени 1941 р., було різке падіння продуктивності аграрного сектора економіки регіонів. Це було викликано, насамперед, значним скороченням посівних площ та зниженням врожайності сільськогосподарських культур а також зменшенням кількості робочих рук, технічного забезпечення та тягової сили.

У результаті жорсткої системи неприхованого пограбування населення з застосуванням розстрілів та арештів, а також тотальної конфіскації сільськогосподарської продукції окупантам вдавалося і надалі здійснювати планові поставки продукції як військовим частинам, так і цивільному населенню Німеччини.

**ВЧЕННЯ АКАДЕМІКА АН СРСР
Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987) ПРО ФІТОГЕОСФЕРУ
Дрозд П.Ю.**

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

Наукова спадщина академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987) охоплює основні напрями розвитку вітчизняної ботанічної науки 20–80-х рр. ХХ ст. Ним розроблено широке коло питань, зокрема: дослідження рослинного покриву аридних і субаридних територій, географія видів рослин, ботаніко-географічне районування, вчення про фітогеосферу, проблеми історії флори і рослинності, геоботанічне картографування, класифікація рослинності, комплексне вивчення екобіоморф, структура рослинних угруповань, систематика рослин, методика і програми геоботанічних досліджень тощо.

Вивчаючи рослинність (як у минулому, так і в сьогоденні), Є.М. Лавренко завжди розглядав її у зв'язку з елементами ландшафту. У своїх ранніх дослідженнях він присвятив багато часу вивченню ґрунтів: у 1927 р. опублікував роботу «Почвоведение и геоботаника», у 1930 р. – «Деякі спостереження над корою звітрування на Провальськiм степу в Донецькому кряжі», а в 1936 р брав участь у складанні ґрунтової карти УРСР М. 1: 4500000 (врізка на карті «Фізична карта УСРР» М. 1: 1 000 000, Харків, 1936); у 20-х і на початку 30-х рр. він поглиблено займався вивченням стратиграфії торф'яників. Свої висновки про

флорогенез рослинного покриву вчений пов'язував з реконструкцією палеоландшафтів, матеріалами про палеофауни тощо. Не випадково, що він зосередив увагу на розробці питань взаємодії живої і неживої природи в ширшому масштабі, розвиваючи ідеї В.І. Вернадського про біосферу та В.М. Сукачова про геоеценози (пізніше названих В.М. Сукачовим біогеоеценозами).

У 1945 р. Є.М. Лавренко опублікував статтю «Значение биогеохимических работ акад. В.И. Вернадского для познания растительного покрова Земли», а в 1948 р. у статті «Проблема закономерностей географического распространения растительного покрова на предстоящем Всесоюзном ботаническом съезде» виклав програму своєї доповіді на цьому з'їзді під назвою «О фитогееосфере и ее положении в системе земных оболочек». У 1949 р. в опублікованій статті «О фитогееосфере» Є.М. Лавренко, викладаючи історію уявлення про геосфери, або земні оболонки, і пропонуючи залишити термін «біосфера» в широкому розумінні його В.І. Вернадським, пропонує поняття «фітогеосфера» як «особливої геосфери основного осередку життя» («область концентрації життя», за висловом В.І. Вернадського). «Під фітогеосферою, – писав Є.М. Лавренко у цій статті, – розумію не тільки сукупність живих істот (рослин і тварин), але і те середовище (тверде, рідке і газоподібне), яка насичене життям» (с. 53). У понятті фітогеосфери як особливого біокосного утворення він синтезує ідеї В.І. Вернадського з ідеями В.М. Сукачова, вважаючи саме біогеоеценози в розумінні В.М. Сукачова елементарними одиницями фітогеосфери. Приймаючи, що ці системи і є у своєму живому компоненті тим, що накопичує енергію Сонця, Є.М. Лавренко далі звертається до важливої публікації В.Л. Комарова, який називав суттю і причиною процесу еволюції живого уповільнення ентропії (розсіювання) енергії Сонця в живих системах. На думку Є.М. Лавренка, саме в результаті біологічного кругообігу речовин і енергії в конкретних біогеоеценозах це уповільнення ентропії найбільш ефективно.

Обговорюючи питання про рівні організації життя на Землі у своїй детальній рецензії (1963) на книгу К.М. Завадського «Учение о виде», Є.М. Лавренко знову порушує проблему фітогеосфери й розвиває її у статті «Об уровнях изучения органического мира в связи с познанием растительного покрова» (1964, 1965). У ній він обґрунтовує виділення шести рівнів організації органічного світу: 1) молекулярного, 2) клітинного, 3) організменного, 4) видового, або популяційного, 5) біоценотичного, або мультипопуляційного, 6) «шару живої речовини» (за висловом В.І. Вернадського), який Є.М. Лавренко запропонував назвати «біостромою» за аналогією з терміном «фітострома», що використовував Г.М. Висоцький. Шар, утворений живою речовиною рослин, що населяють Землю, Є.М. Лавренко запропонував, слідом за Г.М. Висоцьким (1925), назвати «фітостромою» на відміну від біокосного утворення – фітогеосфери.

Біогеоеценози Є.М. Лавренко розглядав як одиниці розчленування фітогеосфери. Учений спільно з М.В. Дилісом дав наступне визначення біогеоеценозу, побудоване дещо інакше, ніж це робив В.М. Сукачов у своїх

працях: «Біогеоценоз –біокосна система, яка за допомогою своїх живих компонентів запасає і трансформує енергію в біологічний кругообіг речовин; система, що володіє в межах займаного нею простору більш-менш гомогенною або гомогенно-мозаїчною структурою як своєї косної, так і живої (біоценотичної) частини». У статті «Успехи и очередные задачи в изучении биогеоценозов суши в СССР» (1968), опублікованій у співавторстві з М.В. Дилісом, Є.М. Лавренко викладав широку програму вивчення суходільних біогеоценозів Радянського Союзу. У роботі 1968 р. наведено також відмінне від В.М. Сукачова уявлення про фітоценоз: «Під фітоценозом слід розуміти всю рослинну частину біогеоценозу, починаючи від вищих фотосинтезуючих рослин і закінчуючи редуруючими мікробами в ґрунті» (с. 156). Таким чином, «мікробоценоз» не виділяється як особлива частина біогеоценозу, але входить до поняття фітоценозу, причому Є.М. Лавренко акцентує увагу на важливості вивчення діяльності редуцентів у здійснюваному за допомогою фітоценозу біологічному кругообігу речовин біогеоценозу.

УПРАВЛІННЯ ПТУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Дубовик С.Г.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

Протягом останніх років потенціал кваліфікованих робітників в Україні значно знизився у порівнянні з розвинутими країнами. Це зумовлено падінням престижу робітничих професій, неефективним інформуванням населення щодо попиту на професії на ринку праці, недостатньою участю суб'єктів господарювання у розв'язанні проблем професійної освіти і навчання. Як наслідок суб'єктів господарювання не задовольняє якість підготовки робітничих кадрів, що пов'язано із застарілою матеріально-технічною базою професійно-технічних навчальних закладів, недосконалістю кваліфікаційних характеристик на професії та види робіт, невідповідністю державних стандартів професійно-технічної освіти вимогам сучасного виробництва, недостатнім рівнем підготовки педагогічних працівників.

Назріла необхідність якісних змін у взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо питань функціонування і розвитку професійної освіти і навчання. Потребує подальшого вдосконалення управління закладами професійно-технічної освіти в Україні.

Різні аспекти загальної адміністративно-педагогічної діяльності ПТУ були предметом поглиблених наукових досліджень. Дослідження вчених мали теорію та практику діяльності керівників з навчальних закладів та були спрямовані на фундаментальне вирішення актуальних проблем управління НЗ і мали суттєвий вплив на розвиток вітчизняної науки управління НЗ, що знайшло відображення у фундаментальних працях.

Серед них особливо слід відмітити роботи: В.І. Бондаря, Л.М. Ващенко, Л.І. Даниленко, Г.В. Єльнікової, Л.М. Калініної, М.О. Кириченка, В.І. Маслова,

В.Г. Кременя, В.В. Крижко, О.І. Мармази, В.І. Маслова, О.С. Боднар, К.В. Гораш, С.М. Ніколаєнка, В.В. Олійника, Н.М. Островецької, Є.М. Павлютенкова, В.С. Пикельної, Т.М. Сорочан, Є.М. Хрикова та інших, в яких були розкриті найбільш характерні для навчальних закладів в цілому, теоретичні підходи та шляхи їх практичного вирішення в умовах реформування освітньої галузі України, так і окремі аспекти організаційно-педагогічної діяльності.

Диверсифікація управління професійно-технічною освітою розглядається як інноваційний процес, що може виявитися ефективним засобом підвищення якості професійної освіти; по-друге, диверсифікація управління ПТУ сприятиме підвищенню соціального попиту на неї, освоєнню ПТУ освітніх програм різних напрямів і рівнів, проведенню організаційно-управлінських заходів суб'єктами управління ПТУ щодо професійної підготовки робітничих кадрів для нових галузей економіки; по-третє, диверсифікація припускає розширення переліку методів управління ПТУ в умовах ринкової економіки; по-четверте, диверсифікація управління ПТУ як педагогічна проблема недостатньо розроблена в загальнотеоретичному плані і практично не вирішувалася на рівні розробки управлінських технологій, методів і засобів забезпечення цього процесу.

З метою забезпечення розширення розвитку ПТУ пропонуємо бізнес-план створення майстерні сервісного обслуговування техніки в новостворюваних громадах віддалених від районного центру.

Проект передбачає розширення зони обслуговування населення, тобто відкриття майстерні в громадах, віддалених від районного центру.

У ПТУ пропонуємо відкрити три навчально-виробничі майстерні в громадах району, які знаходяться на значній віддалі від районного центру.

Майстерня буде надавати послуги навчальним закладам даного регіону і населенню по ремонту і обслуговуванню радіотелевізійної апаратури, комп'ютерної техніки, побутової техніки, електроінструментів, а також буде слугувати якісному проходженню виробничої практики слухачами даного навчального закладу.

Для впровадження диверсифікації управління ПТУ необхідно розробити стратегію її впровадження та розвитку.

Щоб дана стратегія давала бажані результати, необхідно провести комплексну підготовку до її впровадження. Найголовнішими стратегічними змінами, що мають відбутися в навчальному закладі, є:

- освітні (характеризуються диверсифікацією асортименту освітніх послуг та зниженням їхньої собівартості);
- технологічні (виражаються у запровадженні інноваційних навчальних технологій і методів навчання, сучасного обладнання тощо);
- культурні (полягають у створенні внутрішнього клімату, що сприяє саморозвитку та самонавчанню як окремих педагогічних працівників, так і навчального закладу в цілому);
- зміни в управлінні (ефективне розроблення та впровадження системи

стратегічного управління навчальним закладом);

– зміни у маркетинговій діяльності (обґрунтування та впровадження комплексу маркетингу і реалізації маркетингових заходів, підвищення ефективності маркетингової політики);

– зміни у кадровій політиці (підвищення кваліфікації персоналу, зайнятого освоєнням нових видів надання послуг, та створення відповідної системи мотивації та стимулювання кадрів).

Джерела та література:

1. *Ніколаєнко С.М.* Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України : монографія / С. М. Ніколаєнко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.

2. *Остапенко А.* Профільне навчання як можливість одержання якісної освіти / А. Остапенко // Директор школи. – 2007. – № 31–32.

3. *Пілюшенко В. Л.* Стратегія інноваційного управління сферою послуг на основі маркетингового підходу / В. Л. Пілюшенко, І. О. Аракелова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 133–139.

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК П.А. КОЧУБЕЯ (1825–1892) У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРИРОДООХОРОННІЙ ГАЛУЗІ

Зіборова І.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Оцінюючи природні територіальні комплекси, якими з 1824 р. володіла родина Кочубеїв, з боку ефективних умов їх використання для сільського господарства, приходимо до висновку, що стан степових земельних угідь потребував регулювання водного режиму, раціональної обробки ґрунтів і системи заходів щодо їх захисту від водної та ґрунтової ерозій.

В 1850-ті роки на території Згурівського маєтку Прилуцького повіту Полтавської губернії П.А. Кочубей здійснив реконструкцію місцевого степового рельєфу з одночасним лісорозведенням на основі ландшафтного планування [1, с. 294]. При формуванні меліоративних систем враховано осушувально-зволожувальний характер їх функціонування. Станом на 1892 р. площа «Старого парку» становила 257 га, на якій росло 322 листяних і 59 хвойних видів дерев і кущів [2, с. 16–29].

На початку 1880-х рр. власник садиби приступив до насадження «Нового парку», під який відведено землю, площею 106,9 га вздовж заплавних берегів р. Супою. Фактично на цю прибережну територію поступово наступала трясовина. Тому лісорозведення в цій частині маєтку розпочалося також після осушення берегів. Загалом, Згурівський парк П.А. Кочубея зайняв площу 363,9 га (1892).

У радянські часи завдано великої шкоди лісопарковому господарству П.А. Кочубея, оскільки збереження зелених насаджень поклали на Згурівський цукрорадгосп, який не забезпечив належний догляд за парковими посадками. З 382 видів дерев і кущів, що зростали в 1892 р., дослідники з Інституту ботаніки ВУАН у 1938 р. виявили лише 150 порід [3, с. 19]. Зникли великі масиви

рідкісних екзотичних видів дерев, що були головною цінністю лісової оази. В 1940 р. на паркових галявинах лісництво заклало соснові культури, що призвело до зникнення мальовничих краєвидів і перетворення парку на суцільний ліс. До 1948 р. збереглося лише близько 70 видів і форм рослин.

У 1960 р. Згурівський парк оголошено парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва [4, с. 46]. Його площа зменшилась до 309 га у зв'язку зліквідацією 54,9 га луків, які в 1920-х рр. віддали під забудову житлового сектора для селян. До 1954 р. в лісовому осередку П.А. Кочубея зростало лише 65 найменувань рослин. Багато цінних видів загинуло в 1968–1970 рр. внаслідок підтоплення, яке спричинила збудована на р. Супої дамба Яготинського цукрокомбінату. Під час обстежень лісостану в 1990-х роках виявлено лише 41 деревну породу. Отже, за 125 років існування парку видове розмаїття втрачено внаслідок антропогенного впливу.

За результатами наукових досліджень природних осередків Згурівського регіону та тривалої еколого-просвітницької діяльності вчених-біологів з усього комплексу парків і левад, створених П.А. Кочубеєм впродовж 1850–1880-х рр. на згурівських землях, двоє найбільш збережених лісопосадок внесено до Природно-заповідного фонду Київської області.

1) *Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Згурівський»*, як один з найбільших дендропарків України, площею 309 га [5, с. 51]. Підпорядкований Згурівській селищній раді та перебуває на балансі ДП «Переяслав-Хмельницьке лісове господарство» (Постанова Колегії Держкомприроди УРСР № 22 від 26.07.1972 р.)

2) *Заповідне урочище місцевого значення «Галатанове»*, розташоване в межах Безуглівської та Шевченківської сільських рад Згурівського району, площею 170 га [5, с. 104]. Землекористувачем є ДП «Переяслав-Хмельницьке лісове господарство» згідно Рішення Київського облвиконкому № 118 від 28.02.1972 р. Деревні насадження в урочищі зроблено на початку 1870-х рр. під керівництвом П.А. Кочубея в період формування степових агроландшафтів.

За роки освоєння окраїни Пирятинсько-Золотоніського степу, крім насадженого Згурівського парку, у власності П.А. Кочубея поступово зібралося чимало сільськогосподарських угідь з виходом на території низовинних річок. З 1852 р. у володінні родини перебувала частина земельного фонду сіл Красного й Усівки [6, с. 86–87]. 1873 р. до цієї маєтності приєднано Усівську греблю з переїздом через болото, урочище біля греблі з полем 0,95 га, що простягалися до заплави р. Супою [6, с. 10–11, 78–79]. За період 1847–1852 рр. Кочубеї придбали с. Безуглівку [7, арк. 131–132]. Потім впродовж 1854, 1857–1859 рр. купували навколишні урочища та господарські ниви [6, с. 105–109, 113–114]. Особливо щедрими на сінокоси були 7,7 га землі на р. Супій поблизу с. Безуглівки [6, с. 123]. Насаджуючи дерева і чагарники на її берегах, П.А. Кочубей намагався зупинити деградацію болотистого русла, щоб зберегти давнє середовище, що виконувало важливу роль у водному балансі прилеглих до нього степових територій. Відтак, впродовж 1850–1890-х рр. аграрій постає як зберігач природного (чи наближеного до природного) функціонування збалансованої

екологічної системи конкретних водотоків.

Далі, в період індустріалізації УРСР 1920–1930-х рр., будівництво Дніпровської ГЕС суттєво не змінило природний екокомплекс р. Супою, хоча в гирлах допливів Дніпра і балках утворилися численні довгі затоки. В 1954–1966 рр. меліоративні роботи проведено в басейні р. Трубежа, що межує на сході – з басейном р. Супій. Проте, до згурівських заплав на р. Супої подібна «інтенсифікація сільськогосподарського виробництва» не дійшла [8, с. 102]. Тут залишилася усталена віками екологічна структура, до якої поступово мігрувала флора і фауна колишніх трубежанських боліт. Тому, з огляду на давню сформованість первинних біоценозів, стійкість їх динамічної рівноваги і саморегуляції, забезпечених мінімальним втручанням людини, П.А. Кочубей в повній мірі причетний до існування на території Згурівського району сучасних гідрологічних заказників «Усівський-1» і «Усівський-2».

Так, *Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Усівський-1»* розташовано в межах Усівської, Красненської, Безуглівської сільських рад Згурівського району і Згурівської селищної ради та займає площу в 2307,4 га (Постанова Ради Міністрів Української РСР від 25.02.1980 р. № 132) [5, с. 46]. Цей типовий болотний масив в заплаві р. Супій має характерну багнову рослинність лівобережного Полісся; є регулятором водного режиму Згурівської системи озер. Тут зростає близько 10 видів осок та знайдено рідкісний вид орхідей Середнього Придніпров'я – жировик Льозеля (*Liparis loeselii*) родини Зозулинцевих (*Orchidaceae*), який занесено до Червоної книги України та має охоронний статус Бернської (1979) та Вашингтонської (1973) конвенцій.

Ще один *Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Усівський-2»* знаходиться в межах Малоберезанської, Малосупоївської сільських рад Згурівського району та займає площу 1447,7 га (Указ Президента України від 10.12.1994 р. № 750/94) [5, с. 47]. Є продовженням заказника «Усівський-1». На цій ділянці біля с. Безуглівка зростає льодовиковий релікт-медонос – верба лапландська (*Salix lapponum*) родини Вербових (*Salicaceae*), а також виявлено місце зростання пальчатокорінника м'ясо-червоного (*Dactylorhiza incarnata*) – рідкісної медоносної орхідеї, родини Зозулинцевих (*Orchidaceae*). Рослини занесено до Червоної книги України 1996 р. з позначкою «Вразливий». Заказник є резерватом водно-болотних видів птахів, серед яких журавель сірий (*Grus grus*) родини Журавлиних (*Gruidae*) та кульон великий (*Numenius arquata*) родини Баранцевих (*Scolopacidae*), які охороняються Боннською та Бернською конвенціями, угодою АЕВА та включені до Червоної книги України (1994, 2009).

Отже, раціональне господарство П.А. Кочубея без застосування мінеральних добрив не спричиняло шкідливий вплив на довкілля. Навпаки, воно створило сприятливі умови для збереження екосистем навколишнього природного середовища, що впродовж ХХ ст. завдяки обмеженому атропогенному впливу та самовідновленню залишились у первинному стані.

Джерела та література

1. *Кочубей А. В.* Семейная хроника : записки Аркадия Васильевича Кочубея. 1790–1873 / А. В. Кочубей. – СПб. : тип. бр. Пантелеевых, 1890. – 314 с.
2. *К–н (NN).* Очерк деятельности П. А. Кочубея по лесоразведению в Полтавской губернии / (NN) К–н. – К. : тип. С. В. Кульженко, 1892. – 30 с., 3 л. іл. 26.
3. *Липа О. Л.* Дендрофлора УРСР / О. Л. Липа ; АН УССР. – 1939. – Ч. 1 : Хвойні породи садів і парків УРСР. – [Б. м. : б. в.]. – 214 с.
4. *Липа О. Л.* Визначні сади і парки України та їх охорона / О. Л. Липа. – К. : вид-во Київ. ун-ту, 1960. – 176 с.
5. *Природно-заповідний фонд Київської області* / О. Василюк, В. Костюшин, К. Норенко [та ін.] ; Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – К. : НЕЦУ, 2012. – 338 с., з дод.
6. *Краткое описание имѣній Церемоніймейстера В. Д. Дѣйств. Статс. Совѣтника В. П. Кочубея, расположенных въ Полтавской, Черниговской, Кіевской и Петроградской губерніях* / сост. Ф. И. Суховъ. – К. : тип. Имп. ун-та Св. Владимира Акцион. о-ва печат. и изд. дела Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1914. – 168 с.
7. *ЦДІАК України*, ф. 486, оп. 9, спр. 174, арк. 131–132.
8. *Корінний М. М.* Природні умови Переяславської землі в Х–ХІІІ ст. / М. М. Корінний // *Іст.-геогр. дослідження в Україні*. – К., 1988. – № 6. – С. 100–105.

ЖИЗНЕННОСТЬ И ЖАНРОВОЕ БОГАТСТВО ФОЛЬКЛОРА

Ибрагимли М.

Бакинский евразийский университет (г. Баку, Азербайджанская Республика)

Азербайджанскому фольклору присуще жанровое богатство. Сказки и эпосы, являющиеся одним из эпических фольклорных жанров, пословицы и крылатые выражения, являющиеся выражением народной мудрости за всю историю, оказывали сильное влияние на фольклор и литературу соседних народов. В одном из лирических жанров – баяты художественно-эмоциональным образом отражали различные стороны народной жизни и быта. Трехсотлетние традиции Азербайджана в XIX в. дали толчок росту мощных народных мастеров. Азербайджанское устное народное творчество, в особенности, ашугское искусство, также оказало влияние на литературу соседних народов, ряд грузинских и армянских поэтов писали и творили на турецком языке. Первые образцы азербайджанского фольклора в письменном виде дошли до нас в труде «История» древнего греческого историка Геродота (V век до н.э.). Они – плод народного художественного мышления о причинах падения азербайджанского государства Мидия и его захвата Иранским государством. Эти легенды были записаны в работе Геродота под названием «Астиаг», «Томрис» и др. Написавший, не только историческую работу в современном понимании, но также художественное произведение, Геродот с высокой художественностью выполнил также азербайджанские легенды и добился создания чувственных психологических сцен. Легенда «Томрис» в этом смысле более привлекательна. Здесь основные события построены на сновидениях и предопределении судьбы. Крайнее беспомощность людей в изменении определенной высшими силами судьбы, здесь представляется на примере трагедии Астиага. Схожие мотивы

широко распространены и во многих литературах мира, в том числе и в античной греческой литературе.

В азербайджанской фольклористике различаются обрядовый фольклор, трудовые песни, с точки зрения связанных с ними событий или процессов. Сам обрядовый фольклор охватывает также сезонные обряды, обряды, связанные с различными природными явлениями, бытовые обряды, в том числе церемонии свадьбы и похорон. Одним из самых богатых жанров азербайджанского фольклора составляют баяты. Баяты в основном служат лаконичному поэтическому отражению лирико-философских чувств человека. Среди содержательных видов этой поэтической формы имеются лай-лай (колыбельная), назлама (лелеяния), агы (элегия), сайачы-созлер (слова животноводов), холавар, весфи-хал и др. Кроме того, такие образцы как баяты-баглама (закрытие), баяты-дейишме (спор), баяты-тапмаджа (загадка) занимают место среди этого жанра. Баяты состоят из четырех строк, каждая из которых в свою очередь состоит также из семи слогов. Один из широко распространенных лирических фольклорных жанров, составляют также народные песни. Они являются различной формы поэтическими текстами, связанными с конкретным музыкальным жанром. В отличие от волшебных сказок, являющихся носителем схожего признака, в легендах сюжет носит не заверченный характер, он бывает только в форме одного фрагмента. По содержанию описываемого ими объекта и события в азербайджанском фольклоре легенды носят космогонический, зоонимический, топонимический, этнографический, религиозный, исторический, геройский и пр. характер. Самые древние легенды это образцы, связанные с созданием вселенной, мира и небесных тел. Среди образцов азербайджанского фольклора после легенд и рассказов, составляя самые широко распространенные образцы эпического жанра, сказки, стали своеобразным крепким трамплином в передаче обычаев и традиций нашего народа из поколения в поколение. Пословицы и поговорки также широко распространены среди эпического жанра азербайджанского фольклора. Пословицы, являющиеся обобщенным итогом, результатом накопленного народом за долгие века, опыта, часто продолжают играть роль духовно-морального составляющего в обществе. С этой точки зрения, выражающие мудрость древних огузских тюркских племен «Огузнаме» – специальные сборники пословиц, являются ценными памятниками азербайджанского фольклора.

ВЗГЛЯД НА ЭТНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДА ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ибрагимов Г.

*Институт философии и права НАН Азербайджана
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Каждый из этнических конфликтов содержит в себе ряд специфических особенностей, а также такие положительные и отрицательные моменты, которые затрудняют процесс управления ими и их урегулирование. Поэтому пути и

средства их решения необходимо всегда рассматривать на практике.

Следует отметить, что практическое использование принципов урегулирования реальных и потенциальных конфликтов имеет большое значение с точки зрения управления конфликтами. Вместе с тем, изучение опыта стран с полиэтничным национальным составом, а также опыта стран, столкнувшихся со схожими проблемами, играет важную роль в урегулировании существующих и потенциальных конфликтов. Наблюдения показывают, что этнические столкновения являются либо результатом, либо причиной возникновения различных сепаратистских идей.

Начало и конец конфликта, а также пути его решения нужно искать в идеях, выдвигаемых процессом исторического развития. Одной из основных таких идей, с которой столкнулся современный мир, является идея, связанная с процессами глобализации. Глобализация, активизировавшаяся после окончания «холодной войны», обрела исключительные возможности влияния на все сферы экономической, политической, культурной жизни стран мира. Если на первых порах мир осознавал лишь экономический аспект глобализации, то сегодня это касается всех сфер социальной, политической и культурной жизни. Соответственно, глобализация не может обойти стороной проблемы этносов, многочисленные вопросы, связанные с характером взаимоотношений народов и этносов. С этой точки зрения, продолжение сепаратизма на конфликтных территориях в условиях глобализации поднимает ряд противоречивых вопросов. Казалось бы, если глобализация является в целом позитивной тенденцией современного мирового развития, то этнический сепаратизм должен был прекратиться. Между тем, в мире наблюдается рост межэтнических конфликтов и столкновений.

В целом, реальные результаты межэтнической интеграции всегда зависят от содержания идей, выдвигаемых тем или другим государством или обществом.

Задача современного национального государства заключается в том, чтобы обеспечить стабильность за счет прагматического и позитивного управления обществом. Роль гражданского общества заключается в том, чтобы сбалансировать конфликт интересов в обществе. Роль ведущего этноса заключается в том, что он, как высшее проявление единства, должен сохранять и приумножать связи солидарности между всеми этносами, оказать поддержку развитию культур, способствовать становлению единой нации, как символа политического и гражданского единства и равенства всех членов общества без всяких ограничений.

ОРГАНІЗАТОР ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ – ВІКТОР ЛЬВОВИЧ КИРПИЧОВ

Іваницька Л.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Народився Віктор Кирпичов 8 жовтня 1845 р. в селищі Бардіно Псковської губернії в сім'ї викладача математики військового училища. Ранні роки майбутнього ученого пройшли в Петербурзі. Військова служба на той час вважалась престижною, тому юнак за наполяганням батьків потрапляє на службу в Полоцький кадетський корпус. Після його закінчення протягом двох років (1863–1865) відбуває службу в Кронштадтській фортечній артилерії. Необхідною умовою подальшого кар'єрного росту було отримання спеціалізованої вищої освіти, яку Віктор Кирпичов здобуває у Михайлівській артилерійській академії. У 1868 р. Віктор Львович блискуче закінчує академію і як один із найкращих студентів залишений при цьому навчальному закладі «репетитором», але вже через рік він стає викладачем і починає читати в Михайлівській артилерійській академії свій перший в житті курс опору матеріалів, одночасно керуючи справами однієї з комісій Артилерійського комітету.

Здавалося б в житті Віктора Кирпичова поступово налагоджується військова кар'єра. Але несподівано для себе юнак починає розуміти, що потяг до науки переважає над перспективою військової служби. В 1870 р. Віктор Львович переходить на службу до Петербурзького технологічного інституту викладачем механіки. А в 1873 р. у Кирпичова з'являється реальна можливість стажування за кордоном. У Гейдельберзі (Німеччина) він із захватом слухає курс експериментальної та теоретичної фізики Г. Кірхгофа. Знайомиться з машинобудівними заводами і гідротехнічними спорудами в Німеччині, Бельгії, Швейцарії, працює під керівництвом відомих В. Томсона і Дж. К. Максвелла.

Стажування не минуло даремно, у 1876 р. Віктор Кирпичов стає професором і секретарем навчального комітету Петербурзького технологічного інституту. Він працює над курсом опору будівельних матеріалів, який неодноразово переробляє, доповнює і врешті видає літографічним способом. У цьому курсі дуже вдало поєдналися теоретичні узагальнення з практичними рекомендаціями і прикладами. Цікаві дослідження молодого ученого були широко розповсюджені, що надало Віктору Львовичу надзвичайної популярності серед російських інженерів і техніків.

З 1880-х рр. починається новий етап в житті Віктора Кирпичова. Саме в цей час урядовими інстанціями було прийнято рішення про заснування технічного вузу у Харкові. Створення такого навчального закладу було обумовлене потребами економіки. За рекомендацією Івана Вишнеградського, який на той час був членом ради міністра народної освіти, Віктору Львовичу було доручено розпочати роботи з організації в Харкові практичного технологічного інституту. Подібний навчальний заклад на теренах Російської імперії існував на той час тільки в Петербурзі. На думку Вишеградського, саме

Кирпичов мав всі шанси вміло організувати і очолити такий технологічний науковий заклад. Віктор Львович блискуче виконав урядове доручення. 15 вересня 1885 р. відбулося урочисте відкриття інституту, першим директором якого став Віктор Кирпичов. Під його керівництвом Харківський технологічний інститут (тепер Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») швидко завоював високу репутацію та популярність. За короткий термін В. Кирпичову вдалося створити зразкову вищу технічну школу, запросивши в якості викладачів цілу плеяду видатних спеціалістів – професорів Х. Головіна, Д. Зернова, О. Ляпунова, М. Бекетова та багатьох інших відомих учених.

Після того, як Харківський технологічний інститут пройшов через етап становлення, у січні 1898 р. Віктор Кирпичов отримав нове призначення і став першим директором новоутвореного Київського політехнічного інституту (тепер Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»). Цей учбовий заклад Віктор Львович буде очолювати до 1902 р. В організацію КПІ він поклав принцип поєднання академічної теоретичної підготовки з лабораторними заняттями й виробничою практикою, на той час цей принцип був не типовим для технічних учбових закладів.

В 1902 р., у зв'язку зі студентськими страйками, після яких студенти першого курсу були відраховані, інститут був закритий до осені. Ці події негативно вплинули на здоров'я Віктора Кирпичова. Він відмовляється від посади директора і переїжджає до Петербурга, де у вересні 1902 р. його призначають членом ради міністра фінансів, а навесні 1903 р. головою Будівельної комісії із завершення будівництва Санкт-Петербурзького політехнічного інституту.

Таким чином, як організатору вищої технічної освіти Віктору Кирпичову по-новому вдалося організувати навчальний процес. Учений постійно боровся за збагачення навчального процесу у вищих технічних школах науковим матеріалом, більш фундаментальним за своїм змістом. Разом з тим В.Л. Кирпичов добре розумів необхідність прикладних знань і практичної підготовки для інженера та майбутнього керівника виробництва. Перспективне значення для подальшого прогресу вищої технічної освіти мали думки В.Л. Кирпичова про роль математики у вихованні інженерного мислення. Він розглядав математику не лише як важливий допоміжний засіб при розрахуванні машин, механізмів та споруд, але й як «єдиний спосіб кваліфікованої підготовки інженерів».

Перспективною виявилася ідея Віктора Львовича про необхідність прищепити у вищій школі майбутнім фахівцям уміння користуватися лічильною та обчислювальною технікою. На той час ця техніка була надзвичайно примітивною, але сама ідея передбачала провідну роль обчислювальної техніки в інженерній діяльності. Основоположного значення він надавав графічним і графоаналітичним методам та технічному кресленню: інженер повинен добре уміти читати технічні креслення, володіти основами графічного мистецтва, вміти

творчо малювати. Віктор Кирпичов ішов далі у вимогах розвивати такий хист у майбутнього фахівця в галузі техніки. Він став одним з основоположників нової науки – графічної статистики, яку учений трактував як інженерну науку.

Віктор Кирпичов залишив після себе чималий науковий спадок. Його праці, присвячені різним проблемам опору матеріалів, механіки та основам конструювання машин, увійшли до золотого фонду вітчизняної технічної літератури. Загальне визнання отримав його підручник «Опір матеріалів» та лекції з цього предмету. Велике значення для розвитку науки та техніки мала створена В. Кирпичовим теорія подібностей. Зразком ясного і популярного викладу найскладніших питань теоретичної механіки є його книга «Беседи о механике», яка вийшла друком у 1907 р., а пізніше перевидавалася чотири рази.

20 жовтня 1913 р. Віктора Львовича не стало. Він помер у Петербурзі від мозкового крововиливу. Похований у Петербурзі.

Я.М. ГАККЕЛЬ У ПЕРІОД ЗАСЛАННЯ ДО СИБІРУ

Ісаєнко С.А.

Державний економіко-технологічний університет транспорту

(м. Київ, Україна)

Яків Модестович Гаккель – одна з видатних і яскравих фігур в історії розвитку техніки Російської імперії початку ХХ ст. Однак, Я.М. Гаккель яскравість свого інженерного таланту, сміливість і водночас прагматичність рішень складних інженерно-технічних проблем, ретельність і відповідальність виконавця робіт, чесність і сумлінність працівника продемонстрував задовго до того, як він став відомим інженером та науковцем.

Під час навчання у Санкт-Петербурзькому Електротехнічному інституті Я.М. Гаккель під впливом О.Г. Успенського – сина письменника Г.І. Успенського – зближується із революційно налаштованою студентською молоддю. Від О.Г. Успенського Яків Модестович Гаккель отримував нелегальну літературу, яку потім поширював в організованому під виглядом каси взаємодопомоги студентському гуртку. У 1896 р. Я.М. Гаккеля було заарештовано за участь у революційних організаціях. Йому дозволили закінчити навчання в інституті, але після закінчення інституту в 1897 р. Я. Гаккеля «за участь у студентських революційних організаціях» відправляють у заслання до Пермі на п'ять років. По дорозі до місця заслання Я.М. Гаккель дізнається, що на копальнях Ленського золотопромислового товариства (недалеко від м. Бодайбо, Іркутська губернія) був потрібний інженер-електрик. На прохання Я.М. Гаккеля жандармське управління дозволило змінити місце заслання.

Ще у 1893 р. головний керівник Ленських золотих копалень інженер Л.Ф. Грауман, передбачаючи неминуче виснаження покладів і, відповідно, зростання енергоємності видобутку дорогоцінного металу, запропонував інвестувати частину тоді ще дуже високих прибутків у спорудження місцевої гідроелектростанції. За три роки, у вересні 1896 р., біля Павлівської копальні на

річці Нигрі почала свою роботу перша в Східному Сибіру і друга в Росії (після Зирянівської ГЕС на Алтаї) гідроелектростанція потужністю 300 кіловат, спроектована фірмою «Шуккерт і Гольцерн». Розрахунки Л.Ф. Граумана підтвердилися: енергія Павлівської ГЕС виявилася вчетверо дешевшою за парову. Тому і було вирішено продовжити успішний експеримент і започаткувати використання води потужнішої річки – Бодайбо. Молодий інженер Я. Гаккель брав участь у будівництві і експлуатації однієї із перших у Росії (і першої у світі в районі вічної мерзлоти) гідроелектростанції. У 1898 р. на річці Бодайбо побудували першу станцію потужністю 430 кВт; а вже на початку двадцятого століття на цій річці працювало п'ять ГЕС, потужність першого в Сибіру каскаду склала 2800 кВт. І це при загальній потужності гідроелектростанцій тодішньої Російської імперії у 16 тисяч кВт. Гаккель брав участь у забезпеченні цілорічної експлуатації ГЕС. Одночасно талановитий інженер вивчав характеристики слабкої течії і підступного донного льоду – шуги, а задля ефективної роботи станції він «перекроїв» русло каналу. Я.М. Гаккель взагалі «фантазував» досхочу: кладку каналу вів без цементу, камені клав «по живому мху». Всупереч побоюванням споруда діяла влітку і взимку, золотошукачі більше не ховали породу до зими у відвалах, а мали можливість «мити» золото і мили породу в морози до п'ятдесяти градусів за Реомюром. Каскад гідроелектростанцій на річці Бодайбо діяв цілий рік, у тому числі і в найлютіші морози, практично не маючи водосховищ. Цей досвід показав, що малі річки «працюють» і взимку, причому ГЕС перешкоджає їх перемерзанням. Також Яків Модестович Гаккель брав участь в прокладанні від ГЕС до копалень першої в Росії високовольтної лінії електропередачі, брав участь у відкритті першої в Росії електрифікованої залізниці.

Можна стверджувати, що район, куди на заслання потрапив Яків Модестович Гаккель, виявився «випробувальним полігоном» технічних ідей і сміливих практичних рішень, що поклали початок формування досвідченості яскравого інженера електротехніка.

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛІКЕРО-ГОРІЛЧАНОЇ ГАЛУЗІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (XVIII – перша половина XX ст.ст.)

Киричата Л.І.

Державна наукова установа «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів» (м. Київ, Україна)

Перші згадки щодо популярності горілчаних напоїв містяться в творах народної творчості X–XI ст., причому поряд з назвою горілка вживалася і назва «хлібне вино», або просто «вино». Першу назву згодом запозичили інші народи для вироблюваних ними аналогічних спиртних напоїв. Вперше згадку про будівництво винокурні зустрічаємо у В'ятському літопису 1174 р. Отже, основні принципи технології виробництва горілки, що включають оцукрення, бродіння і перегонку, були відомі здавна. Горілку виготовляли з жита, пшениці та ячменю.

Залежно від якості її поділяли на просте вино, добре (покращене) і боярське вино (більш високої якості). Виготовлялися вина більшої міцності – подвійне, потрійне і четвертне (дво-, три- і чотирикратної перегонки).

Становлення лікero-горілчаної галузі відбувалося більш інтенсивно в XVIII ст., що було забезпечено відкриттям академіком Т.Є. Ловіца здатності деревного вугілля очищати водно-спиртові розчини. Технологія і техніка винокуріння зробили крок уперед в першій половині XIX ст. з винайденням К.С. Кірхгофом ферментативного зцукрення крохмалю, а Т. Шванном і Ф. Кютцінгом – збудника спиртового бродіння, у виробництві стали застосовувати пар, з'явилися тарілкові апарати для перегонки бражки і зміцнення спирту.

У другій половині XIX ст. Д.І. Менделєєвим отримано безводний спирт, з неперевершеною точністю визначено щільність водно-спиртових розчинів, вивчено контракцію (стиснення) при змішуванні спирту і води, створено основи спиртометрії. Д.П. Коноваловим встановлені основні закони перегонки бінарних, в тому числі водно-спиртових розчинів; Е. Сорелем створена теорія і розроблений метод очищення спирту від домішок, експериментально визначені коефіцієнти випаровування домішок. Саваллем запропонований періодично діючий (кубовий) ректифікаційний апарат, а Е. Барбе – постійно діючий ректифікаційний апарат і введено поняття про коефіцієнт ректифікації. Сименсом сконструйований контрольний снаряд (лічильник спирту), а Генце – апарат для розварювання сировини. Всі ці досягнення, які є результатом праці видатних учених і інженерів багатьох країн, знайшли своє втілення в технології і техніці вітчизняного винокуріння XIX ст., що дозволило підняти його науково-технічний рівень і підвищити якість ректифікованого спирту та горілки.

У кінці XIX ст. для контролю за виробництвом та якістю горілки створено Технічний комітет Головного управління неокладних зборів Міністерства фінансів. До складу комітету входили такі відомі вчені, як Д.І. Менделєєв, Д.П. Коновалов, М.Г. Кучеров, А.А. Веріго, Ф.Ф. Бейльштейн, Н.І. Тавілдаров і ін.

У 1930 р. Комітетом по харчовій промисловості ВРНГ СРСР на базі дослідної станції при Всесоюзному об'єднанні спиртової промисловості був організований Науково-дослідний інститут бродильної і біохімічної промисловості, який потім називався Центральним, а пізніше Всесоюзним науково-дослідним інститутом спиртової та лікero-горілчаної промисловості (ВНДІСПрБ). У 1957 р. Київська філія інституту перетворена в Український науково-дослідний інститут спиртової промисловості (УкрНДІСП). У цих двох інститутах були зосереджені основні наукові роботи з виробництва алкогольних напоїв. Крім того, наукові дослідження проводилися в Київському і Воронежському технологічних інститутах, а також на Московському, Ленінградському та інших лікero-горілчаних заводах.

У 1937 р. вперше введені уніфіковані рецептури горілок, лікерів, наливок і настоянок, розроблені і прийняті до впровадження типові технологічні схеми горілчаного і лікero-наливочного виробництва. Важливе значення мало освоєння

більш раціональних методів переробки рослинної сировини на напівфабрикати (спиртовані плодово-ягідні соки, ароматні спирти з ефіроолійних сировини). Цього самого року на заводах почала впроваджуватися техніка, особливо на трудомістких процесах і операціях. Були встановлені імпортні пляшко-миючі машини, вітчизняні розливні і етикеточні автомати.

У 1938–1940 рр. горілку виробляли практично тільки з зерна (пик пшениці, ячменю, вівса) і перед ректифікацією спирт розбавляли водою і очищали тільки березовим і липовим вугіллям, який до Другої світової війни був в УРСР в достатній кількості. Для приготування столових горілок вживався спирт вищого очищення подвійної ректифікації, так званий «прима-прима», причому його відбирали майже так само, як і в XVIII столітті, – не більше 60%. Таким чином, в довоєнний час в УРСР підтримувався високий світовий стандарт горілки, вводилися додаткові заходи для забезпечення вищої якості продукту.

У 1941–1944 рр. в період Другої світової війни виробництво горілки не було припинено, але скоротилося з 90,5 (1940) до 20–18 млн дал (1944).

Таким чином, на шляху розвитку лікєро-горілчаної галузі в УРСР важливим періодом був період зародження, так би мовити, окультурення лікєро-горілчаної галузі, що розпочався з XVIII ст. завдяки відкриттю академіка Т.Є. Ловіца здатності деревного вугілля очищати водно-спиртові розчини. Низку заходів з її подальшого розвитку розроблено у зв'язку зі створенням науково-дослідних інститутів ВНДІСПрБ у 1930 р. та УкрНДІСП в 1957р.

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВАХ

Кір'ян С.М.

ПВНЗ «Європейський університет» (м. Київ, Україна)

Головне завдання формування національної системи бухгалтерського обліку полягає у приведенні її у відповідність вимогам ринкової економіки та міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Розпорядники бюджетних коштів ведуть бюджетний облік, який з 2017 р. має назву облік у державних установах.

З 01.01.2015 р. у бюджетному обліку застосовують такі НП(С)БОДС: 121 «Основні засоби»; 122 «Нематеріальні активи»; 123 «Запаси»; 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок»; 127 «Зменшення корисності активів»; 128 «Зобов'язання»; 130 «Вплив змін валютних курсів» (крім розд. III); 132 «Виплати працівникам»; 133 «Фінансові інвестиції» [1].

З початку 2017 р. в державному секторі відбулися зміни в зв'язку з виданням Мінфіном Наказу про затвердження деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку [4]. Відповідно набули чинності нові НП(С)БОДС (табл. 1).

Нововведення в обліку державних установ

НП(С)БОДС	Дата прийняття
101 «Подання фінансової звітності»	наказ Мінфіну від 28.12.2009 р. № 1541
102 «Консолідована фінансова звітність»	наказ Мінфіну від 24.12.2010 р. № 1629
103 «Фінансова звітність за сегментами»	наказ Мінфіну від 24.12.2010 р. № 1629
124 «Доходи»	наказ Мінфіну від 24.12.2010 р. № 1629
126 «Оренда»	наказ Мінфіну від 24.12.2010 р. № 1629
129 «Інвестиційна нерухомість»,	наказ Мінфіну від 24.12.2010 р. № 1629
105 «Фінансова звітність в умовах гіперінфляції»	наказ мінфіну від 25.01.2012 р. № 52
131 «Будівельні контракти»	наказ Мінфіну від 29.12.2011 р. № 1798
134 «Фінансові інструменти»	наказ Мінфіну від 18.05.2012 р. № 568
135 «Витрати»	наказ Мінфіну від 18.05.2012 р. № 568
130 «Вплив змін валютних курсів» (розд. III)	наказ Мінфіну від 11.08.2011 р. № 1022 (розділ визначає порядок складання фінзвітності в іноземних валютах закордонними суб'єктами держсектору та її консолідацію контрольованими суб'єктами)

Джерело: [1; 4].

Також з 01 січня 2017 р. передбачено нові: План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі; Порядок застосування Плану рахунків; Типова кореспонденція субрахунків бухгалтерського обліку для відображення операцій з активами, капіталом та зобов'язаннями розпорядниками бюджетних коштів та державними цільовими фондами, затверджені наказом Мінфіну від 29.12.2015 р. № 1219 [1].

Основними заходами щодо впровадження та адаптації нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі є наступні:

- запровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі;

- створення системи подання електронної звітності розпорядниками бюджетних коштів і державними цільовими фондами, складеної згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі;

- консолідація фінансової звітності, складеної згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку державного сектору [3].

Наукове забезпечення розвитку обліку у державних установах передбачає формування механізму його адаптації для установ різного профілю. Зокрема, одним з прикладів функціонування обліку в державних установах є дослідні польові станції рослинництва [5]. Ведення обліку тут має двобічне завдання – як наукової діяльності та як процесу виробництва.

Тому перехід на нову систему ведення обліку у державних установах вимагає від обліково-фінансової служби цих станцій, як суб'єктів господарювання, визначати межі та форми внутрішньовиробничого (управлінського) обліку. Для цього, крім нормативних вимог щодо ведення обліку у бюджетних установах [4], необхідно використовувати і галузеві облікові

стандарти, зокрема з обліку біологічних активів [2].

При цьому, поєднання таких ланок обліку, вимагає значного професіоналізму, що передбачає необхідність наукового аналізу чинних стандартів та формування Методичних рекомендації з ведення бухгалтерського обліку для науково-дослідних структурних підрозділів.

Визначення об'єктів і суб'єктів облікового забезпечення процесу наукової та виробничої діяльності дослідних станцій передбачає, що формування таких рекомендації має відбуватися у спілці науки і практики, що і є перспективою подальших досліджень даного напрямку.

Джерела та література

1. *Для працівників* бюджетної сфери [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://buhgalter.com.ua/news/buhgalterskiy-oblik/> . – Заголовок з екрана.

2. *Методичні* рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів : затвержені наказом Мінфіну від 29.12.2006 р. №1315. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MF06097.html] . – Заголовок з екрана.

3. *План заходів* щодо модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2016–2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/normativno-pravovi-akti-z-buhgalterskogo-obliku-v-derzhavnomu-sektori?category=bjudzhet> . – Заголовок з екрана.

4. *Про затвердження* деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі : Наказ Міністерства фінансів України № 1219 від 29 груд. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0085-16/paran13#n13>] . – Заголовок з екрана.

5. *Устимівська* дослідна станція рослинництва / Ustymivka experimental station for plant production [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udsr.ucoz.ua/> . – Заголовок з екрана.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

М.М. РОГОЖИ «НАРИСИ З ІСТОРІЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (1859–1941) : ОРНІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ»

Кланчук С.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Дослідження різних аспектів історії зоографічної науки в Україні і зокрема, як окремого напрямку зоології, було і є в центрі уваги українських учених. Нещодавно українська наука поповнилася цікавим і важливим за змістом дослідженням – М.М. Рогожа «Нариси з історії зоогеографічної науки в Україні (1859–1941) : орнітологічний аспект». Кондор, Київ, 2014.

У названій монографії, а у вересні 2016 р. захищеній на цю тему дисертації М.М. Рогожа провів надзвичайно велику аналітичну роботу, що дозволяє з'ясувати закономірності поширення та розповсюдження птахів на окремих територіях, а це дає можливість для розуміння власного розвитку суспільством та переосмислення сутності тих явищ і процесів, що супроводжували розвиток природознавства та його складової – зоології, властивої їй дослідницької діяльності і людського фактора в ній, оскільки тваринний світ є неодмінним складником майбутнього людства (с. 314).

Автор наголошує, що необхідною умовою дослідження в історії науки в

цілому й природничої зокрема є потреба встановити часові рамки. Саме тому початковою точкою відліку автором взято момент оприлюднення Чарльзом Дарвіном еволюційної теорії як винятково потужного методологічного поштовху в науці.

Дослідник адресував працю професійним біологам зоологам і, зрештою, природознавцям, спеціалістам орнітологам, а також широкому колу природознавців аматорів.

Цікава структура дослідження. Текст нарису розділено на шість розділів, кожен з яких структурований відповідно до змістового поширення, зроблено огляд матеріалів, що розглядаються в кожному тексті.

Цікавий аспект еволюційної теорії Ч. Дарвіна, яка змінила парадигму розвитку біології в цілому, а цілісний підхід дозволив досліднику М.М. Рогожі започаткувати історичний напрям у вивченні птахів. Автор дослідження виділяє декілька особливостей регіональних досліджень птахів. По-перше, специфічність видового складу, що історично склалася на відповідних територіях, наявність ендемічних видів. По-друге, наявність на території України різних географічних зон. І по-третє, достатньо велика концентрація промислового виробництва та інтенсивне освоєння і ведення різноманітного сільськогосподарського виробництва (с. 342).

Всі розділи дослідження, без виключення, є змістовними і пізнавальними. Якщо в першому автор характеризує історіографію проблеми, розкриває розуміння того як накопичувалися знання, то в наступних дослідник розмірковує про розвиток знань, про передумови виникнення нового напрямку зоологічної науки. І третій розділ присвячений становленню та розвитку географічних досліджень птахів.

Змістовними є розділи IV і V монографії (с. 202–288), в яких проаналізовано теоретичні основи становлення і розвитку української орнітології та структурування діяльності в контексті становлення та розвитку зоогеографії.

Отже, науковці, що досліджують зазначену проблему, широке коло біологів, природознавців одержали цікаве дослідження, що значно доповнює історіографію проблеми.

ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В ГАЛИЧИНІ У ДІЯЛЬНОСТІ О. БАРВІНСЬКОГО

Кліш А.Б.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)*

О. Барвінський у своїй діяльності опирався на позитивні результати «нової ери» – спроби українсько-польського порозуміння 1890 р. за участі австрійського уряду та українських громадських діячів Наддніпрянщини. Поняттям «нова ера» окреслюють не так конкретні політичні домовленості, що

офіційно не були обнародувані, як попередній кількарічний переговорний процес та спроби реалізації угоди, під знаком яких у Галичині минули 1890-ті рр. «Нова ера» стала наслідком не лише внутрішнього розвитку українсько-польських взаємин у Галичині та українського національного руху, а й зовнішньополітичних обставин, в яких опинилася Австро-Угорська монархія.

О. Барвінський у промові, виголошеній на засіданні комісії, торкнувся питання рівноправності народів у державі, їх права на збереження та плекання рідної мови. Це стало ще одним прикладом відстоювання християнськими суспільниками національних прав галицьких українців. Християнські суспільники зазначали, що «хто не плаче ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагають ся іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживала ся не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: в школі, церкві, уряді, науці, в законодавстві і у всяких зносинах з властями».

Зокрема, на думку О. Барвінського, молодь потрібно учити «своє любити а чуже шанувати». Ця ідеологія передбачала формування основ для побудови розвинутого українського суспільства в Галичині у національно-політичному, економічному, культурно-духовному та науково-просвітньому напрямках. Це передбачало значну роботу щодо залучення усього суспільства. Християнські суспільники зазначали, що до цього необхідно підходити із зрозумінням справи та терпінням. Вони вважали, що українське суспільство потребувало різнопланових реформ, а не революційно-радикальної пропаганди, націленої на руйнацію суспільних устроїв.

Християнські суспільники вважали, що лише нормальні добросусідські взаємини сприятимуть подальшому поступу обох народів. Окрім того вони застерігали поляків від можливого українсько-російського порозуміння: «Поляки без порозуміння і згоди з Русинами також не будуть сильнішими, як суть. Поляки при своїх політичних обчисленнях завсїгди забувають, чим ми є для них на границі з Росією, а вже зовсім не хочуть подумати над тим, що колись же може змінити ся політика Росії супротив Українців, а тоді готові настати і в Галичині зовсім інші відносини між Русинами, як є тепер. І польско-руські відносини можуть тоді змінити ся, і то неконче так, щоб Русини мусїли притім програти справу. Красше не плювати в керницю, з котрої може прийде ся і пізнійше спільно воду пити».

Неодноразово представники суспільно-християнської течії намагалися налагодити українсько-польські взаємини. Зокрема, на засіданні крайового сейму, О. Барвінський зазначав, що у міжнаціональному конфлікті українці лише відповідають на провокації поляків та доводив значний внесок українців у міць польської держави.

З іншого боку, християнські суспільники засудили вбивство Мирославом Січинським галицького намісника Анджея Потоцького. Це ми можемо прослідкувати із листа їх лідера О. Барвінського до Андрея Шептицького від 30 квітня 1908 р., у якому зазначалося на трагічності становища галицьких українців, засуджувалася діяльність деяких депутатів та закликалося

митрополита очолити боротьбу з радикалізмом.

О. Барвінський гостро реагував на закиди поляків щодо меншовартості української культури: «Не від нині се видить ся у нас, що наші сусіди висловлюють ся згідно про нашу мову яко хлопс..ку, невироблену і простацку, вважають наше письменство маловартним і недостойним уваги, нашу руску суспільність яко недорослу до культури».

Християнські суспільники усвідомлювали негативне ставлення інших польських політичних середовищ до українського національного руху. Зокрема, О. Барвінський у своїх спогадах зазначав: «... не тільки польські людовці (мазурські селяни) на котрих поміч пос. Романчук покладав свої політичні надії, не тільки міщанські псевдодемократи відносилися неприхильно до українських змагань, але витворене під впливом зайдів з Когресівки (всеполяків) з русофільською ідеологією стануло супроти наших народних змагань на становищі цілковитого перечення нашого ествання, яко окремого і самостійного українського народу і всяких прав до такого розвитку. Навіть польські соціялісти під проводом Дашинського, котрі мали деколи доволі милозвучних фраз для руської опозиції, ішли рука в руку з противниками нашого народу і станули на становищі історичної Польщі...».

Слід зазначити, що всередині суспільно-християнського табору точилися дискусії щодо українсько-польського порозуміння. Яскравим прикладом цього свідчить конфлікт О. Барвінського з його багаторічним прихильником, заступником у «Руській громаді» Т. Реваковичем. Останній вважав за необхідне досягнення широкої коаліції українських національних сил та відмови від «угодової» політики. Врешті-решт, не знайшовши підтримки у О. Барвінського, Т. Ревакович 25 вересня 1905 р. звернувся до правління «Руської громади» із повідомленням про вихід з товариства та продовження роботи у Ширшому Народному комітеті НДП. Це він пояснював втратою надії на можливість українсько-польсько-австрійського порозуміння та переходом до «рішучої опозиції».

Таким чином, О. Барвінський розглядав міжнаціональні взаємини як одне із найпріоритетніших. Він намагався захищати інтереси українців, їх мову, культуру. Водночас, він виступав проти шовіністичних поглядів як українців, так і поляків та виступав за мирне співжиття усіх народностей в Галичині.

НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Ковальська К.В., Ковальська Ю.В.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)*

В історії української етнографії діяльність Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства мала велике значення. Він згуртував навколо себе багато діячів народознавства, сприяв широкому розгортанню досліджень у царині культури та побуту народу, публікації наукових матеріалів. Найважливішим є те, що Відділ звернувся до проблем, котрі тривалий час стали визначальними в розвитку етнографічної думки. Продовжуючи подальше вивчення матеріальної та духовної культури, яке на Україні вже мало певні традиції, Відділ велику увагу приділяв проблемам новим і малодослідженим у етнографії. Саме товариство започаткувало дослідження в галузі звичаєвого права, общини, етнічної статистики.

Величезний інтерес до вивчення культури та побуту українського народу, що пробудився серед широких кіл наукової громадськості під впливом РГТ, накопичення етнографічних матеріалів. Про потребу створення такого Відділу свідчило і успішне завершення Російським Географічним Товариством статистико-етнографічної експедиції до Південно-Західного краю під керівництвом П.П. Чубинського. Експедиція не лише зібрала величезний і маловідомий фольклорно-етнографічний матеріал, але й дала поштовх подальшій розробці програми народознавчих досліджень, показала широкі перспективи розвитку таких досліджень в Україні.

В Україні в кінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст. не існувало жодного наукового етнографічного центру. Київська Археографічна комісія, як відомо, основну свою увагу спрямовувала на вивчення історії та археології, а Комісія для опису Київського учбового округу, де був спеціальний відділ етнографії і яка склала першу на Україні етнографічну програму, надрукувавши при цьому ряд етнографічних праць, 1864 р. припинила своє існування.

Пожвавлення суспільного руху на початку 70-х рр. XIX ст. і участь у ньому широких кіл прогресивної громадськості змусили київського генерал-губернатора 20 квітня 1872 р. надіслати відповідного листа віце-президентові РГТ, де висловлювалося прохання дати дозвіл на заснування Південно-Західного Відділу РГТ на засадах, прийнятих і для Північно-Західного Відділу (відкритого ще у 1867 р.), але вилучивши археографію та археологію.

Російське Географічне Товариство підтримало ініціативу українських вчених і в кінці 1872 р. прийняло рішення про відкриття Відділу в Києві. Офіційне ж відкриття відбулося в лютому наступного року. На голову новоствореного Відділу обрано за рекомендацією урядових кіл ліберала-землевласника Г.П. Галагана, а на секретаря — П.П. Чубинського.

Членів Відділу глибоко хвилював рівень розвитку освіти в Україні.

Зокрема, їм належить зведення статистичних даних про навчальні заклади, особливу увагу приділено стану народних училищ в Київській, Подільській і Волинській губерніях (1861 – середина 70-х рр. XIX ст.) (праці М. Константиновича).

Протягом усього періоду існування Відділу відбулося усього 28 засідань, на яких прочитано 33 доповіді. Майже усі вони були надруковані у двох томах «Записок» Відділу, що вийшли у світ в 1874–1875 рр.

Значне місце у діяльності Відділу займали дослідження в галузі географії і природознавства. У цьому плані слід виділити праці О. Классовського, О. Русова, Ф. Волкова, присвячені вивченню особливостей кліматичних умов розвитку України, середньої течії Дніпра у статистичному і географічному відношеннях; створення ботанічного словника із фіксацією лікувальних властивостей рослин. П. Житецький здійснив значний внесок у розвиток українського мовознавства, зокрема, таких його галузях, як морфологія та фонетика.

Етнографічні надбання Відділу представляють собою цінне історичне джерело. Його діячів цікавили весільні, святкові звичаї українського народу, предмети побуту, домашнє приладдя, житло, господарчі споруди, одяг, страви, напої, особливості орнаменту українських писанок, вишиванок (реферати О. Лоначевського, М. Левченка, Ф. Волкова, матеріали, зібрані С. Носом). Вперше було здійснено етнографічне дослідження Буковини (матеріал Г. Купчанки). Члени Відділу займалися також проведенням досліджень у галузі економіки. Їх цікавили такі проблеми: розвиток хлібної торгівлі, ремісничої і фабричної продуктивності, селянське землеволодіння, ощадно-позичкові товариства, стан селян-власників (реферати М. Яснопольського, В. Антоновича, П. Чубинського).

За період існування Відділ здійснив ряд окремих видань, зокрема, 1874 р. побачила світ праця О. Русова «Кобзарь Остап Вересай», 1875 – «Киев и его предместья»

Видання Відділу на той час становили важливу подію у науковому і культурному житті й викликали багато відгуків як у вітчизняній пресі, так і за кордоном. Відомі зарубіжні вчені француз Л. Рамбо, італієць А. Де-Губернатіс, англієць Ральстон присвятили цим працям огляди і рецензії.

За час свого існування Товариство, яке налічувало 170 членів, видало два томи наукових праць (у 1873 і 1874 рр.), а також обробка статистичних даних про перепис населення Києва і передмістя 2 березня 1874 р. При Товаристві створена бібліотека, яка нараховувала понад 1000 цінних наукових видань, і музей, що налічував біля 3000 експонатів.

**ТУТКОВСЬКИЙ ПАВЛО АПОЛЛОНОВИЧ –
ВИДАТНИЙ ГЕОГРАФ, ДОСЛІДНИК ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
кінець XIX – початок XX ст.ст.
Ковальська К.В., Руленко Л.Л.**

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)*

Аналіз наукової спадщини Павла Аполлоновича Тутковського переконує, що значна кількість його досліджень виявилася не тільки перспективними на довгі роки, а й залишаються актуальними й у сучасному «зрізі» наукового пізнання. Сформульовані теоретичні та методологічні підходи у роботах П.А. Тутковського не тільки не втратили свого значення, а й на сьогоднішній день дають змогу дослідникам вибудовувати зміст сучасної науки. «Кращий знавець неорганічної природи України» – таке високе визнання заслуг перед Україною від першого президента Всеукраїнської академії наук, академіка В. Вернадського отримав Павло Аполлонович Тутковський – географ і геолог, мінералог і петрограф, палеонтолог і гідрогеолог, організатор і популяризатор науки, академік Української і Білоруської академії наук.

Павло Аполлонович працював практично у всіх галузях наук про Землю. Всесвітню відомість йому принесли праці, присвячені питанням петрографії, мінералогії, палеонтології, стратиграфії, ґрунтознавства, регіональної і динамічної геології, четвертинним відкладам і проблемам четвертинного періоду, геоморфології, фізичній географії, етнографії та етнології, гідрогеології, корисним копалинам, крає- і ландшафтознавству.

Після закінчення університету в 1882 р. П.А. Тутковський працював лаборантом мінералогічного кабінету. У 1880–1890-х рр. XIX ст. в щорічних відрядженнях від Київського товариства природодослідників вчений досліджував Правобережну Україну, зокрема Волинь і Полісся, детально вивчив геологічну будову цих регіонів.

У 1900–1906 рр. за завданням Геологічного комітету вчений проводить спочатку геологічні зйомки вздовж залізниці Київ-Ковель, а потім 16-го листа карти Європейської Росії. Це була величезна, майже зовсім не досліджена територія північно-західної України, з корисних копалин на цій території було розвідано будівельний камінь, крейда, каолін, глини, торф і болотна залізна руда. У своїх працях цього періоду П.А. Тутковський описує низку проблем того часу, що згодом будуть розв'язані ним під час роботи в Товаристві дослідників Волині, Київському університеті та Українській академії наук. Загалом ця робота мала важливе значення для формування Павла Аполлоновича як геолога широкого профілю.

В 1911 р. у Московському університеті Павло Аполлонович захищає дисертацію на тему: «Ископаемые пустыни Северного полушария», і серед Українських учених здобуває ступінь доктора географії. У цей час, враховуючи його здобутки, Казанський університет присвоїв йому доктора геології, мінералогії та геогнозії.

П.А. Тутковський був першим, хто розпочав ґрунтовні дослідження в галузі викопної мікрофауни у Російській імперії. Він звернув увагу на значне поширення мікрофауни в різних відкладах Київщини, Чернігівщини, Волині, Полтавщини, Таврії, Подніпров'я, встановив особливості її стратиграфічної належності. Праці вченого здобули визнання не лише вітчизняних колег, а й зарубіжних вчених, що свідчить про новизну та важливість його досліджень. У праці «Полесские окна» (1899 р.) П.А. Тутковський подає топографічну карту Луцького повіту Волинської губернії, описує походження назви «оконських» джерел, особливості рельєфу, походження та характер вод, причини утворення та їхнє значення в гідрології Волині. Активні дослідження вчений здійснював на Шацьких озерах, зокрема в найглибшому озері Світязь. Дослідження озера настільки його зацікавило, що він провів докладну лімнологічну розвідку.

Значна кількість наукових праць Павла Аполлоновича присвячена палеогеографії четвертинного періоду; він розвинув учення про материкове зледеніння антропогену та про зв'язок стадій зледеніння з епохами українського лесу й довів його еолове походження: «К вопросу о способе образования лёсса», «До питань про вік поверхів лісу та похованих ґрунтів України».

Павло Аполлонович завжди пов'язував свої теоретичні дослідження з практикою. Прикладом цього слугує вирішення наприкінці ХІХ ст. проблеми водопостачання Києва. Учений дав загальну характеристику підземних вод України і запропонував у 1895 р. проект водопостачання Києва артезіанськими водами. Водогін Києва забирав воду з Дніпра, яку тоді, ще не вміли фільтрувати й очищати, що стало причиною епідемій черевного тифу та холери. У 1895 р. на Подолі він на власні кошти заклав дві свердловини, що дозволило отримувати чисту та якісну воду, результатом чого стало припинення епідемії в Києві. П. Тутковський доводив, що вода повинна бути невичерпна й бездоганна в санітарному відношенні.

На Волині при Товаристві дослідників Павло Аполлонович заснував декілька премій, якими нагороджувалися молоді науковці, які найкраще виявили себе, збираючи та оформлюючи колекції місцевих мінералів і гірських порід. Таким чином він намагався долучити до наукових досліджень талановиту молодь.

Вчений-енциклопедист залишив величезну наукову спадщину – понад 1350 праць. П. Тутковський створив перший україномовний довідник «Загальне землезнаство», «Словник геологічної термінології».

Як заповіт новим поколінням звучать слова дослідника: «ми повинні далі вивчати наші краєвиди, які мають важливий вплив на все наше господарство і побут».

ШЛЯХИ СТЕПОВИКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У XVIII ст.

Коніва Ю.В.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)*

Заселення Слобідської України сприяло становленню цілісної мережі суходільних дорожніх комунікацій у Слобідській Україні. На початку XVIII ст. тут функціонували дороги сформовані номадами та осілим населенням. Степові шляхи пролягали цими землями ще з XV ст. Ці дороги слугували, насамперед, для військових та торговельних цілей. З заселенням цього регіону відбулося і переформатування «старих» доріг у зв'язку зі змінами цілей їхньої експлуатації. Тобто, поступово зникали степові шляхи, а залишалися лише ті, які розпочали використовуватися, насамперед, як торговельні.

Фіксація у джерелах шляхів сполучення на території Східної України, відбувається в 20-х рр. XVIII ст. в картографічних матеріалах Деліля [15]. Карти Деліля свідчать, що на початку XVIII ст. у цьому регіоні ще переважали шляхи степовиків і спеціальних заходів до перебудови їх місцевим населенням не застосовувалося. Однак, тенденція до створення системи доріг уже спостерігалася. В картографічних матеріалах кінця XVIII, насамперед, картах-планах Генерального межування татарські шляхи та сакми не були зазначені [2].

Найвідомішими шляхами та сакмами³³ на території Слобожанщини тоді були Муравський шлях, Кальміуська і Ізюмська сакми. Муравський шлях проходив водорозділом Дніпровського та Донського басейнів. Сам шлях розпочинався від Перекопу і йшов через усю Лівобережну Україну аж на територію Російської імперії до Тули. Кальміуська та Ізюмська сакма були східними відгалуженнями Муравського шляху.

Зі зростанням чисельності сільськогосподарського населення на території Слобожанщини у XVIII ст. розорювалася цілина, в тому числі, шляхи степовиків, які до цього були досить широкими. Адже ці шляхи були умовними і їхня ширина була обумовлена цілями їхньої експлуатації. Насамперед, це військові напади на осіле населення. Варто зазначити, що татари останній напад на Слобожанщину здійснили у 1769 г.

У XVIII ст. татарські шляхи, активно використовували українські переселенці для торгових цілей. Слобожанці возили, зерно на продаж до Криму та Одеси, де міняли його на сіль, рибу та інші товари. Сільськогосподарська продукція, вироблена в Слобідській Україні, возилася також до Росії, Польщі та Німеччини. Для цих потреб використовували «старі» степові шляхи. Крім цього, продовжували функціонувати дороги започатковані осілим населенням у XVII ст. – Сагайдачний та Ромоданський шляхи. Найбільш активно використовувалася стара мережа комунікацій чумаками. Чумацький промисел

³³Сакма з тюрського означає слід звіря, а також слід від колеса, тобто колію. В давньоруській літописній термінології сакми – це шляхи пересування татарських військ, а також головні дороги із Золотої Орди, тобто з степових просторів на Русь. Пізніше сакма означала всяку проторену, випробувану, перевірену дорогу.

процвітав, аж до середини ХІХ ст., тобто до появи залізниць [3–14, с. 66–77]. Тому, степові дороги втратили свої комунікаційні функції лише у другій половині ХІХ ст.

Отже, степові шляхи на території Слобідської України у ХVІІІ ст. продовжували функціонувати, хоча і почали слугувати українським переселенцям. Ці дороги використовували, насамперед, для торгівлі.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
2. Российский государственный архив древних актов, г. Москва (РГАДА), ф. 1356, оп. 1, д. 6390.
3. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6311.
4. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6319.
5. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6346.
6. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6357.
7. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6351.
8. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6371.
9. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6372.
10. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6327.
11. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6395.
12. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6339.
13. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6340.
14. РГАДА, ф. 1356, оп. 1, д. 6341.
15. *Partie de l'Ukraine 1724-1729* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003172w/f1>. zoom. r= Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle.langEN . – Заголовок з екрана.

ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ТА ПРИРОДООХОРОННІ ЗАХОДИ ЧАСІВ П. КАЛНИШЕВСЬКОГО У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О. АПАНОВИЧ

Коцур Г.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

О.М. Апанович справедливо назвали «першою жінкою, яка проникнувши на Запорожжя, порушила при цьому ідеологічне табу на минуле козацтва. І залишилась там ...на все своє життя» [5, с. 24]. Дослідження О. Апанович, «берегині козацької слави» [4, с. 82], стали золотим фондом, класикою української історії. Науковець настільки глибоко проїнялася історією козацтва, що присвятила її дослідженню все своє життя. Український дух цієї жінки характеризує фраза: «Вважаю, що не може такого бути, щоб по-справжньому вивчити історію українського козацтва і не стати патріотом України», – яку скаже вона на схилі літ [6].

Працюючи над книгою «Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі», дослідниця цілий розділ під назвою «Останній кошовий отаман Запорозької Січі» присвятила П. Калнишевському [2]. Про високу цінність даної праці свідчить Державна премія ім. Т. Шевченка, лауреатом якої стала

О. Апанович у 1993 р.

У «Розповідях про запорозьких козаків» [3] О. Апанович з'ясувала тривалий час замовчувані трагічні й героїчні сторінки козацької січової епопеї, сказала гірку правду про політику Російської імперії супроти українського народу та української державності, відобразила боротьбу запорожців проти колоніального наступу царизму, за збереження своїх прав і володінь.

У своїх працях О. Апанович розкрила заслуги останнього кошового отамана в економічній сфері. Історик наголошує, що запорозький керманіч дбав про розвиток сільського господарства в Січі, різних промислів, поширення торгівлі, енергійно займався колонізацією Запорожжя. О. Апанович доводить, що саме за період отаманування П. Калнишевського зросла кількість запорозьких зимівників – багатогалузевих господарств фермерського типу, що базувалися на власній і найманій праці [2, с. 257]. У публікації «За плугом Господь іде» [1] О. Апанович зауважує, що у запорозьких козаків виявилася притаманна українському селянству ментальність – не тільки зв'язок із землею, а й глибинні взаємовідносини з природою. Мешканці зимівників перебували вічна-віч з природою і вчилися правильному до неї ставленню. Запорожці відчували себе її синами, користуючись багатствами природи, прагнули ні в якому разі не зменшувати їх. Як свідчать документальні матеріали Архіву Коша Запорозької Січі (XVIII ст.), запорозьким урядом була розроблена система природоохоронних заходів, зокрема упорядкованого і регульованого земле- і лісокористування. Жоден козак, який збирався заснувати власний зимівник, не отримував від Коша дозвіл, доки попередньо не давав письмового зобов'язання дотримуватися сівозміни на полі, зберігати і примножувати навколишній ліс. На кожну вирубку лісу для зимівника або на продаж теж вимагався спеціальний дозвіл Коша. Не дозволялося вирубати найцінніших порід дерев, таких як дуб, липа – медоносне дерево, ясень – з нього вироблялися деталі для возів, а також садових дерев. Заборонялося виловлювати дрібну рибу і бити молоду звірину. Яскравою ілюстрацією для природоохоронних порядків, які встановлювалися на Запорозькій Січі, може бути такий архівний документ. Кошовий отаман Запорозької Січі наказував писарю й осавулу Кодацької паланки 8 грудня 1764 р.: «Кошу стало відомо, що учинилося при Дніпрі в острові, званому Монастирським, з відомства вашого обивателі різне дерево вирубали і взагалі спустошили і буди там плодючі дерева, грушу та яблуко та інше, не боячись мук Божих за викорінення отого дерева, на загальне добро щороку даючи плід, бездумно вирубали, тому для Вас підтверджуємо, щоби на тому острові надалі дерева не тільки плодового, а й ніякого не рубано і спустошено не було, всім обивателям підтверджуємо, щоби на тому острові дерево могло бути для загального добра». З лісу на Монастирському острові був створений заповідник, який мав стратегічне значення.

Зростання землеробства й розвиток скотарства на Запорозькій Січі поєднувалися з поширенням там різних промислів (мисливства, рибальства, млинарства, рудництва тощо), а також удосконаленням ремесел. Січ завжди проводила активну внутрішню і зовнішню торгівлю.

О. Апанович звертає увагу на таке виняткове для того часу явище, як наявність статистичної служби, що свідчило про певну досконалість системи управління. Маючи відповідну статистичну інформацію, кошовий міг впливати на різноманітні явища та події, які відбувалися на Запорозжжі. Як приклад, наводяться статистичні відомості по паланках, зібрані 1768 р., де є інформація про збитки через падіж худоби у 1767–1768 рр. по селах, зимівниках, хуторах, господарствах. Виявивши тяжкий стан у скотарстві, запорозький уряд ужив заходів до його поліпшення [2, с. 258].

Отже, український історик О. Апанович у своїх наукових працях детально розкрила питання економічного розвитку Запоріжжя в часи кошового отамана П. Калнишевського, акцентувала увагу на його природоохоронній діяльності.

Джерела та література

1. *Апанович О.* За плугом Господь іде : агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського / О. Апанович. – Севастополь, 1999. – 26 с.
2. *Апанович О. М.* Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. – К. : Либідь, 1993. – 287 с.
3. *Апанович О.* Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
4. *Дмитрієнко М. Ф.* 80-річчя від дня народження О. М. Апанович / М. Ф. Дмитрієнко // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 70–86.
5. *Дмитрієнко М. Ф.* Жіночий портрет в історичному інтер'єрі / М. Ф. Дмитрієнко // Дія укр. середньовіччя : козацька доба : зб. наук. пр. на пошану Олени Михайлівни Апанович. У 2-х ч. – К., 1995. – Ч. 1. – С. 5–28.
6. *Интерв'ю В. Овсієнка з О. Апанович 20 серпня 1999 р., м. Київ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/en/index.php?id=112119522> . – Заголовок з екрана.

НАУКОВІ РОЗРОБКИ УЧЕНИХ-ГІГІЄНІСТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. В ПРОФІЛАКТИЦІ СОЦІАЛЬНИХ ХВОРОБ ХХІ ст.

Коцур Н.І.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

У процесі реформування національної системи охорони здоров'я та вдосконалення профілактичних технологій з урахуванням хвороб ХХІ ст. особливо важливе значення має повернення з сучасних наукових позицій до набутого досвіду минулих поколінь. Під цим кутом зору слід відмітити діяльність учених-гігієністів, які зробили неоціненний внесок у розвиток профілактичної медицини – розробку науково-теоретичних засад санітарно-епідеміологічної справи, бактеріології, поширення медико-гігієнічних знань серед населення, подолання епідемій, поліпшення санітарного стану міст і сіл та регіонів.

В умовах нових викликів ХХІ ст. – всеохоплюючої економічної кризи і обмеження матеріальних і фінансових ресурсів, насамперед охорони здоров'я, питання профілактики захворювань набирають особливої ваги і актуальності. У більшості європейських країн сьогодні вже зроблені важливі кроки на шляху реалізації низки національних профілактичних програм, спрямованих на

подолання найпоширеніших хвороб сучасності і факторів їх ризику. Як ніколи, співзвучними з сучасною епохою є питання, поставлені професором С.А. Томіліним ще більше 80 років тому про необхідність проведення соціально-медичної профілактики, пропаганди здорового способу життя.

Не дивлячись на всі переконливі аргументи профілактичної медицини, на жаль, на всіх етапах розвитку вітчизняної медицини її фінансування відбувалося за залишковим принципом. Недофінансування медичної галузі є реаліями і сучасності. Саме тому слід використати результати, методик та деякі методологічні підходи наукових відкриттів минулого на новому витку соціально-економічного розвитку у зв'язку з появою нових хвороб ХХІ ст. Наприклад, методики профілактики, запропоновані професором С.А. Томіліним, якнайкраще підходять для упередження таких швидкопоширюваних і загрозливих захворювань нашого часу як туберкульоз та ВІЛ/СНІД. На сьогодні реальна ситуація з ВІЛ/СНІДом в Україні практично не контролюється з боку державних структур, не удосконалена система тестування, діагностики хвороби, не розроблено ефективну тактику профілактики і боротьби з цією вкрай небезпечною хворобою. Гостра і швидка реакція громадськості на появу нових епідемій ХХІ ст. свідчить про існування серйозної загрози соціальному благополуччю в країні та її демографічній складовій.

У нових умовах залишається актуальною думка професора С.А. Томіліна, який вважав, що «... профілактика є соціальною дисципліною» і «... попередження інфекційних захворювань відноситься до заходів загальносанітарного характеру, тобто заходів, спрямованих на підвищення рівня соціального імунітету до гострих інфекцій» (С.А. Томілін, 1931).

До основних засобів профілактики ВІЛ-інфекції сьогодні слід додати санітарно-освітню роботу серед населення з метою попередження та зменшення ризику інфікування ВІЛ різних груп населення, зменшення темпів розповсюдження, насамперед серед молоді, що має ризиковану поведінку щодо інфікування.

Важливо сфокусувати досвід минулого і на сучасній проблемі діагностики туберкульозу серед ВІЛ-інфікованих. Адже саме тут найбільше ускладнюється епідемічна ситуація щодо поєднаної інфекції – туберкульоз і ВІЛ на фоні ослабленого людського організму. Як і на зорі становлення гігієнічної науки, сьогодні слід створити такі умови, щоб інформація профілактичного спрямування стала доступною для широкого загалу; в рамках реалізації цих програм повинні приймати участь владні структури, адже оздоровлення середовища в цілому – основа профілактики інфекційних захворювань.

Учені-гігієністи, організатори соціальної медицини – С.М. Ігумнов, О.В. Корчак-Чепурківський, М.І. Тезяков, С.А. Томілін, Г.В. Хлопін, В.Я. Підгаєцький, В.В. Удовенко, А.І. Якобій та ін. зробили помітний внесок у вивчення соціальних хвороб, організацію санітарно-профілактичної роботи серед населення. Їх наукові рекомендації сьогодні слід враховувати при розробці профілактичних та оздоровчих технологій.

Окрім того, як позитивний досвід минулого, так і помилки, слід

використати при формуванні сучасної державної політики України в галузі охорони здоров'я та її реформування в умовах ринкової економіки. Враховуючи сучасний стан здоров'я громадян України, творче використання і впровадження досвіду минулого має бути, як ніколи, активним і ефективним.

Надбання минулого є актуальним для сучасного, наприклад, під кутом зору перегляду норм фізичного і навчального навантаження, розумової працездатності учнів і студентів з кореляцією на зміни в їх здоров'ї, пов'язані з способом життя та станом навколишнього середовища. Досі першочерговими є питання оздоровлення населення шляхом раціонального харчування, створенням належних гігієнічних умов вдома, в школі та установах фізичної культури, підготовка кваліфікованих педагогів-фахівців фізичної культури та лікарів, розробка науково обґрунтованих програм з фізичної культури з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей. Як на початку 20-х рр. ХХ ст., коли професор В.Я. Підгаєцький актуалізував питання еugenіки і спадковості, вони є вирішальними сьогодні у плануванні сім'ї, визначенні репродуктивного здоров'я, медико-генетичного консультування, спрямованих на відтворення здоров'я людини та забезпечення повноцінного генетичного фонду нації.

Таким чином, вивчення соціально значимого внеску вчених-гігієністів у збереження життя і здоров'я людей як найбільшої земної цінності, означає відтворення і осмислення їхнього великого життєвого подвигу, який слугує прикладом для наслідування сучасним поколінням лікарів.

ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІРЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст.

Левицький В.О.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)*

Виробництво з обробки шкір було створено злиттям кустарної і фабрично-заводської промисловості і характеризувалось низьким рівнем механізації праці. Найбільшими заводами з обробки шкір в Україні були Бердичівський, Одеський, Васильківський і Київський.

Промисловість з обробки шкір на Україні відзначалась низькою енергоозброєністю робітників. Якщо, наприклад, енергоозброєність праці одного робітника в шкіряній промисловості США дорівнювала 1,17 к. с, то на Україні лише 0,4 к. с. Для конкретного уявлення про заклади по обробці шкір наведемо кілька описів.

Шкіряний завод заснований 1900 р. в м. Київ. Власник Самуїл Шепелянський. Завод переробляв сирих волоних та кінських шкір 1500 пудів за рік. Вартість товару становить 17 000 крб. Головне виробництво – юхта й підшви – 750 пудів. Сума річного виробництва – 17000 крб. На заводі працювало 20 робітників. Діяв шестисильний (6 кінських сил) двигун, один локомотив. Завод не займався експортом безпосередньо.

Найбільшим був завод «Н.М. Брусніцин з синами», заснований в 1847 р. з виробництвом 4000 шкір на суму близько 50000 крб. В 1878 р. завод вичиняв 40000 шкір, з оборотом до 800000 крб. в рік. Виробляючи високоякісний важкий підшовнений товар (з американської сировини), привідні й мостові ремені та постійно удосконалював своє виробництво при наявності найновіших машин та запроваджені передових методів. На заводі діяло 4 парових котли, дві парові машини на 100 к. с., до 1100 різних чанів і багато спеціальних машин та механічна майстерня. Завод освітлювався електрикою. На ньому працювало 500 робітників, з яких 450 проживали безкоштовно в спеціально влаштованому при заводі приміщенні, облаштованого лазаретом. Робітники відвідували школу Імператорського технічного суспільства, яку підтримували власники заводу.

В Бердичівському повіті був завод Шленкера, заснований в 1875 р. На ньому діяло дві парові машини на 75 кінських сил. Річний оборот досягав 33300 виправлених шкір на суму 320 тисяч крб. Робітників на заводі – 127 чоловік. При заводі була лікарня на два лікарняних ліжка. Менше за розмірами виробництво в 100 тисяч крб. – завод Кобеєца в передмісті Києва, заснований 1845 р. Він мав парову машину на 20 к. с. і 24 робітники. Кількість виправлених шкір становила 16500 штук.

Шкіряна промисловість Херсонської губернії була представлена 16 заводами з 475 робітниками, з сумою виробництва – 1070000 крб., зосереджена переважно в м. Одеса. Найбільшими заводами були: Параскева, заснований в 1858 році, мав 2 парові машини на 30 к. с., виготовляв 21,500 шкіру на суму 400 тисяч крб., робітників – 117. Завод Коадзаки працював з двома паровими двигунами і 38 робітниками, в рік виправляв 36200 шкір, вартістю 362 тисячі крб. В Єлисаветградському повіті завод Товариства Ольвіопольського шкіряного заводу, заснований в 1869 році, виготовляв 12 тисяч шкір на суму 180 тисяч крб. На заводі працювала одна парова машина і 70 робітників.

Як відомо, в шкіряній промисловості України до Першої світової війни не було задіяно потужної машинно-виробничої бази, а та незначна частина, що працювала була іноземного виробництва. Так, спочатку на заводі Карла Шленкера було організоване напівкустарне шкіряне підприємство, де всі операції проводилися вручну. Згодом прийшла механізація: завод приводився в дію трьома паровими машинами (дві – корнвалійські по 40 кінських сил, одна – 16-сильна локомотивного типу). Серед устаткування були 3 американських млини для дубової кори, 1 дезинтегратор для розмелювання валонея, 1 машина для розщеплення шкіри, 2 – для вигладжування, 5 колючих барабанів, 1 курбельвилка, 1 машина для розм'якшування шкіри, 2 плющильні, 2 преси для дуба, 8 вентиляторів, 425 різних чанів. Бердичівський шкіряний завод у своєму розпорядженні мав: парову машину «Компаунд» потужністю 325 к. с., генератор 3-х фазного струму фірми Ерлікон на 620 Вт, нову силову станцію, що була основою виробничих потужностей заводу, і складалася з 2-х котлів фірми Фіцнер і Гампер, поставлені в Бердичів у 1913 р. Необхідно відзначити також поганий технічний стан споруд і обладнання заводу, але вони максимально експлуатувалися до 1914 – 1921 рр.

В 1900 р. на всіх підприємствах шкіряної галузі на Наддніпрянській Україні використовувався 31 паровий котел, поверхня нагріву яких становила 13300 кв. футів, 25 парових двигунів потужністю 650 к. с., 3 керосинові двигуни на 15 к. с.

**ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ В СВІТІ:
ДО 60-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ
ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ**

Литвинко А.С.

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України» (м. Київ, Україна)*

Міжнародний союз історії та філософії науки і техніки (International Union for History and Philosophy of Science and Technology (IUHPST)) був створений 1956 р. за ініціативи Міжнародної ради з науки та ЮНЕСКО на базі Міжнародного союзу історії науки, заснованого 1947 р., а також Міжнародного союзу філософії науки, заснованого 1949 р. Організація складається з двох незалежних підрозділів зі своїм власним статутом, членством і структурою управління - Відділення історії науки і техніки (DHST) та Відділення логіки, методології та філософії науки і техніки (DLMPST). В межах Союзу взаємодія підрозділів регламентується Меморандумом про їх співпрацю.

Міжнародний союз історії та філософії науки і техніки об'єднує дослідників в галузі історії науки і техніки, а також філософії, методології та логіки науки і техніки. Ці напрями пов'язані як з природничими, так і соціогуманітарними науками, тобто мають міждисциплінарний характер. Тому у даному професійному об'єднанні широко представлені національні та міжнародні інститути, діяльність яких торкаються такої тематики. Наприклад, членами Відділення історії та філософії науки є 98 національних членів (представлених національними комітетами з історії науки) та 26 міжнародних наукових товариств.

У 2005 і 2015 рр., відповідно, відділення додали у свої назви слова «і техніки» (нові аббревіатури – DHST і DLMPST), в 2013 і 2015 рр. відповідно, погодилися додати «і техніки» до назви Союзу. Починаючи з літа 2015 р. Союз використовує назву - Міжнародний союз історії та філософії науки і техніки (International Union for History and Philosophy of Science and Technology (IUHPST)).

Союз є членом Міжнародної ради з науки (International Council for Science (ICSU)), кожне з відділень окремо є членами Міжнародної ради з філософії та гуманітарних наук ЮНЕСКО (International Council for Philosophy and Human Sciences within UNESCO (ICPHS)), тісною є взаємодія осередка з Міжнародною радою з соціальних наук (ISSC). Мета діяльності IUHPST - встановлення та зміцнення зв'язків між вченими-істориками та філософами науки, а також між галузевими установами, товариствами,

журналами; зібрання документів та джерел, корисних для висвітлення історії науки і техніки та логіки її розвитку, а також методології та філософії науки; вживання необхідних заходів для організації і проведення досліджень та поширення одержаних результатів; організація міжнародних конгресів та інших міжнародних заходів з історії науки і техніки, логіки, методології і філософії науки і техніки. Наукова спільнота прагне здійснити свій внесок у збереження єдності науки в цілому, встановлення зв'язків між різними напрямками людського знання, сприяння розширенню контактів і обмінів серед істориків, філософів і вчених, що займаються дотичними питаннями.

Статут ІУНПС був затверджений Генеральною Асамблеєю ІУНС у вересні 1956 р. (Флоренція-Мілан), а також Генеральною Асамблеєю ІУПС у вересні 1958 р. (Брюссель). Після підготовчої роботи, проведеної виконавчими комітетами, а також Загальних Зборів двох відділень, правління ІУНПС на своєму засіданні від 29 вересня 1961 р. (Лондон) доручило розробку нового Статуту Комітету в складі професорів С. Кліні (S. Kleene) від DLMPS і М. Клагета (M. Clagett) (від DHS). Цей проект, переглянутий виконкомом двох відділень, був затверджений Генеральною Асамблеєю DLMPS (24-26 серпня 1962 р., Гельсінкі) і Генеральною Асамблеєю DHS (26 серпня - 2 вересня 1962р., Ітака) та вступив у дію 1 січня 1963 р.

На кінець 90-х рр. спроби віднайти оригінал тексту статуту в архівах обох підрозділів не принесли результату. Тому з практичних міркувань відділення прийняли рішення, що співпрацюють та беруть участь в управлінні Союзом на основі Меморандуму про співпрацю, затвердженому Радами DHST і DLMPS в грудні 2012 і січні 2013 рр. відповідно. У травні 2015 р. Статут був віднайдений Б. Леве в архівах Національного комітету Німеччини з логіки, методології та філософії науки. На цій основі Комітет у складі професорів Є. Собера (E. Sober), П. Шредера-Хейстера (P. Schroeder-Heister), Б. Леве (B. Löwe) від DLMPS і Е. Ніколайдеса (E. Nicolaidis), С. Джамі (C. Jami) та М. Осборна (M. Osborne) від DHST розробили новий варіант Статуту відповідно до існуючої практики управління, яка визначена в Меморандумі. Статут був схвалений Генеральною Асамблеєю DLMPS в Гельсінкі 6 серпня 2015 р. та буде розглядатись Генеральною Асамблеєю DHST в Ріо-де-Жанейро влітку 2017 р.

Ключовим напрямом діяльності Союзу є проведення один раз на чотири роки двох конгресів, організованих двома його відділами: Міжнародного конгресу з історії науки і техніки (ICHST), організованого DHST і Конгресу з логіки, методології та філософії науки (CLMPS), організованого DLMPS.

Перший Конгрес з історії науки відбувся у Парижі 1929 р., наступні форуми проводились у Лондоні (1931), Порто-Комбрі-Лісабоні (1934), Празі (1937), Лозанні (1947), Амстердамі (1950), Ієрусалимі (1953), Флоренції-Мілані (1956), Барселоні-Мадриді (1959), Ітаці (США, 1962), Кракові (1965), Парижі (1968), Москві (1971), Токію (1974), Единбурзі (Шотландія, 1977), Бухаресті (1981), Берклі (США, 1985), Гамбурзі (1989), Сарагосі (Іспанія, 1993), Льєжі (Бельгія, 1997), Мехіко (2001), Пекіні (2005), Будапешті (2009), Манчестері (Англія, 2013). 25-й Міжнародний конгрес з історії науки та техніки

відбуватиметься 23-29 липня 2017 р. у Ріо де Жанейро (Бразилія). Слід зазначити, що на Міжнародному конгресі з історії науки в Льєжі (Бельгія, 1997) в українську делегацію входили вчені Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Інституту ботаніки НАН України, Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського університету та Миколаївського педагогічного інституту. На цьому конгресі відбулося прийняття в члени Міжнародного союзу історії та філософії науки Національного комітету України.

У конгресі 2009 р. у Будапешті брали участь представники Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, а також Київського та Харківського політехнічних інститутів.

Конгреси з логіки, методології та філософії науки відбувались у Стенфорді (США, 1960), Ієрусалимі (1964), Амстердамі (1967), Бухаресті (1971), Лондоні (Онтаріо, Канада, 1975), Ганновері (1979), Зальцбурзі (Австрія, 1983), Москві (1987), Уппсалі (Швеція, 1991), Флоренції (1995), Кракові (1999), Овієдо (Іспанія, 2003), Пекіні (2007), Нансі (Франція, 2011), Хельсинкі (2015). Проведення наступного XVI Конгресу планується 2019 р. у Празі.

Різниця тематики досліджень зберігається не тільки в межах двох відділень, а й між різними дослідницькими групами в них. З метою зміцнення співробітництва було створено спільну комісію, основним завданням якої є вивчення наукових напрямів, що становлять взаємний інтерес для істориків і філософів науки і техніки та логіків за допомогою спільних конференцій і симпозіумів. Основним видом діяльності Спільної комісії є організація сесії на з'їздах обох підрозділів. Відповідно до рішення Рад обох відділень (DLMPST в Гельсінкі, серпень 2015 і DHST в Пекіні, грудень 2015), спільний комітет двох підрозділів проводить оцінку діяльності Спільної комісії і запропонує її повторну організацію на Генеральній Асамблеї DHST у Ріо-де-Жанейро 2017 р. Діють й інші спільні для двох відділень Союзу комісії: Комісія історії та філософії комп'ютерних наук, Міжнародна асоціація з науки та культурного розмаїття, Комісія з викладання історії та філософії науки та техніки в університетах.

Міжнародний союз історії та філософії науки і техніки застосовує різні форми стимулювання галузевих досліджень. Однією з них є Премія за есе з історії та філософії науки, якою відзначаються праці, що характеризуються новим методологічним мисленням в галузі історії та філософії науки як цілісної наукової дисципліни. Пропонуються також проекти досліджень, які фінансуються Міжнародною радою з науки (ICSU). Наприклад, у 2014-2015 рр. виконувався проект «Культури підготовки дослідників-математиків» («Cultures of Mathematical Research Training»), спрямований на вивчення різних підходів до математичних досліджень і спільне обговорення громадськістю та дослідниками, які вивчають математичну практику, з тим щоб визначити наукові теми, які представляють інтерес для суспільства.

Джерела та література

1. *Greenaway F.* Science International : A History of the International Council of Scientific Unions. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
2. *Halleux R. and Severyns B.* Twenty-five years of international institutions // *Llull : Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias.* – 2003. – № 26. – С. 315–321.
3. *Van Ulsen P.* The birth pangs of DLMPs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wilfridhodge.co.uk/dlmps/history.html> . – Заголовок з екрана.
4. *Оноприенко В. И.* XX Международный конгресс по истории науки // *Наука и науковедение.* – 1997. – № 3–4. – С. 181–183.
5. *Офіційний Сайт Міжнародного союзу історії та філософії науки і техніки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iuhps.net> . – Заголовок з екрана.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

Лобенко С.В.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)*

Історія розвитку Харківської геологічної школи – досить складний, тривалий і багатосторонній процес. Вона почала формуватися з відкриття в Харкові університету у 1805 р., який протягом усього часу був основним центром, що готував геологічні кадри. Його співробітники виконували також різного роду спостереження, видавали навчальну та довідкову літературу, брали участь в наукових дослідженнях. У даних тезах основна увага зосереджена на розмаїтті напрямків, які поступово сформувалися в складі школи – регіональна геологія, вивчення підземних вод, корисних копалин і речовини земної кори, палеонтологія і стратиграфія, екологічна та інженерна геологія.

З відкриттям Харківського університету почала формуватися найстаріша в Україні Харківська геологічна школа. Сучасні дослідники пов'язують історію розвитку школи зі створенням в університеті мінералогічного кабінету, основу якого склала закуплена у 1807 р. колекція мінералів і гірських порід. У середині ХІХ ст. в університеті були відкриті кафедри мінералогії і геогнозії (1837 р.), а згодом – геології і палеонтології (1863 р.). Визначні вчені Харківського університету Н.Д. Борисяк (1817–1882), І.Ф. Леваковський (1828–1893), О.В. Гуров (1843–1921) сформували основні напрями Харківської геологічної школи ще у ХІХ ст., які включали регіонально-геологічні дослідження, вивчення підземних вод, речовини земної кори, рельєфу. Ними були сформульовані уявлення про Великий Донбас, Дніпровсько-Донецький (Харківський) артезіанський басейн, проведені перші стратиграфічні дослідження, намічені перші екологічні дослідження тощо.

Протягом другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. в Харківському університеті здійснювалися геологічні та мінералогічні дослідження такими науковцями, як О.К. Алексєєв, Н.Д. Борисяк, О.С. Брю, М.О. Гольдрінг, О.В. Гуров, М.І. Дмитрієв, Ф.М. Женжуріст, М.Д. Залесьський, Л.І. Карякін, М.Ф. Клемм, М.Є. Крендовський, І.Ф. Леваковський, А.О. Носов, К.К. Пенго,

П. Пустовітов, П.П. П'ятницький, О.Л. Рейнгард, К.І. Родін, Д.М. Соколов, Ю.М. Успенська, І.В. Фавр, О.С. Федоровський та іншими.

За весь час існування та розвитку Харківської школи регіонально-геологічні дослідження були пріоритетним напрямом в її діяльності. Сучасні науковці відзначають, що «регіонально-геологічні дослідження являють собою основу вивчення різних площ. Це багатозначне поняття, яке включає характеристику основних тектонічних структур, їх будову та історію розвитку, виявлення певних структурних особливостей».

Слід відзначити, що формування школи харківських геологів значною мірою пов'язано з діяльністю видатного вченого, почесного члену Харківського університету – Никифора Дмитровича Борисяка (1817–1882). Як зазначають Л.Д. Божко та В.О. Соловйов: «Регіонально-геологічний напрям праць був традиційно важливим для дослідників Харківської геологічної школи, який розвивався протягом усього часу. Він розпочався з побудов Н.Д. Борисяка, який сформулював перші уявлення про Харківський гідрогеологічний басейн (пізніше – Дніпровсько-Донецький) і намітив геологічну позицію ряду корисних копалин, а також контури Донбасу, які виходять за межі поширення на поверхні кам'яновугільної системи; пізніше вони стали основою ідеї Великого Донбасу. Подібні дослідження були продовжені І.Ф. Леваковським, О.В. Гуровим, які в цілому ще у ХІХ ст. заклали харківську геологічну школу».

О.В. Гуров спрямував свою діяльність, головним чином, на вивчення геологічної будови і корисних копалин Донецького кам'яновугільного басейну, давніх кристалічних порід Дніпровської площі та Маріупольсько-Бердянського плато. З цією метою ним здійснено ряд екскурсій в районі Харківської, Воронежської, Курської, Полтавської, Катеринославської губерній і Області Війська Донського. Вчений вивчав викопні рештки Донецьких кам'яновугільних осадів, кам'яновугільні родовища Донецького кряжу, кристалічні породи Бахмутського, Маріупольського і Бердянського повітів, геологію Катеринославської, Харківської і Полтавської губерній, здійснював численні буріння на води в різних містах Південної Росії, і як член комісії з вивчення Слов'янських солоних озер, вивчав їх у геологічному відношенні.

У 1863 р. кафедру геології в університеті очолив І.Ф. Леваковський, а згодом – його наступник і учень О.В. Гуров. Діяльність цих вчених була присвячена всебічному вивченню Харківської, а також Катеринославської та інших сусідніх губерній.

Саме під керівництвом професора О.В. Гурова Ф.М. Женжуристом вперше в Україні було здійснено мікроскопічне дослідження кам'яного вугілля. Ф.М. Женжурист дослідив мікроскопічну будову кам'яного вугілля Донецького басейну різних марок. Вивчав напівантрацити та антрацити. У результаті йому вдалося встановити, що донецьке вугілля утворилось із вищих рослин і що в його утворенні не брали участь водорості. Праця вченого на той час представляла великий інтерес. Через 17 років, у 1898 р., М.О. Гольдринг здійснив мікроскопічне дослідження кам'яного вугілля Голубовського й Корсунського районів Донецького басейну. Дослідження Ф.М. Женжуриста і М.О. Гольдринга

свідчать про високий рівень наукових досліджень у Харківському університеті наприкінці XIX ст.

Геологічні дослідження в Україні в цей час були здебільшого пов'язані з вивченням геологічної будови та складанням геологічних карт, розвідкою корисних копалин, із залізничним будівництвом та підготовкою екскурсій до VII Міжнародного геологічного конгресу, який відбувся в Росії у 1897 р. На основі проведених геолого-зйомочних робіт було вивчено в геологічному відношенні більшу частину України і здобуто нові дані в галузі стратиграфії, тектоніки, петрографії, корисних копалин.

Представники геологічної школи Харківського університету приділяли значну увагу регіонально-геологічним дослідженням. Причому вивчали вони не лише Харківщину, а й райони, які знаходяться далеко від неї. Їхні праці цікаві нині не тільки в історико-науковому плані, але й у суто науковому.

НАУКОВІ ОБРІЇ АКАДЕМІКА АН УРСР М.М. ГРИШКА (1901–1964)

Лук'янчук Л.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

До плеяди творців і генераторів ідей, які прославляли нашу країну, по праву належить видатний учений-ботанік, селекціонер, генетик, педагог та організатор науки – Микола Миколайович Гришко (1901–1964). Природознавство стало сенсом його життя. У 28-річному віці він почав викладати генетику, селекцію, насінництво та дослідну справу в Майнівському сільськогосподарському технікумі заснував навчально-дослідне поле площею 11 га, на якому розмістив 400 ділянок.

1931 р. очолюючи відділ генетики й селекції новоствореного Всесоюзного науково-дослідного інституту конопель у Глухові до кола наукових інтересів молодого дослідника увійшли питання виведення нових сортів конопель, придатних для механізованого збирання. Як наслідок, приріст волокна на експериментальних площах конопель, виведених М.М. Гришком, сягав 30–40% і надавав можливість механізувати збирання. Його працю високо оцінили на державному рівні. В 1936 р. нагородили орденом Леніна. Тогоріч присудили науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації. За рік він здобув звання професора.

У 1933 р. світ побачив підручник М.М. Гришка українською мовою «Курс загальної генетики». В 1938 р. разом із професором Л.М. Делоне видав «Курс генетики» російською мовою, що вважався еталонним для вищих навчальних закладів упродовж XX ст. і витримав декілька перевидань різними мовами. Вже в 1939 р. М.М. Гришко обраний дійсним членом Академії наук УРСР.

Слід зазначити, що М.М. Гришко вдало поєднував наукову працю з викладацькою. У різні часи він працював у Сумському педагогічному, Чернігівському, Глухівському та Київському сільськогосподарських інститутах. З 1944 р. очолював кафедру генетики та селекції в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка.

У цей час відбулося нове призначення – директором Інституту ботаніки АН УРСР. Активну роботу перервала Друга світова війна, під час якої М.М. Гришко продовжував очолювати Інститут ботаніки АН УРСР в евакуації і одночасно обіймав посаду директора Чишмінської сільськогосподарської дослідної станції у Башкирії. За роботу з організації постачання продовольчих ресурсів для фронту М.М. Гришко був відзначений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

М.М. Гришко першим з академіків АН УРСР прибув до щойно звільненого Києва, щоб створити необхідні умови для повернення Академії з евакуації і налагодження розгортання її роботи. У цей час учений особливу увагу звертав на розвиток української сільськогосподарської науки, пов'язаний із прискоренням розвитку національного господарства в зруйнованій війною Україні. Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1945 р. вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа вперше офіційно репрезентується в системі АН УРСР через спеціально створений Відділ сільськогосподарських наук на чолі з академіком М.М. Гришком. Внаслідок панування ідеологічної боротьби антинаукових сил на зібранні Академії наук УРСР 4–6 жовтня 1948 р. його було усунуто від виконання обов'язків голови Відділу сільськогосподарських наук.

Наступний творчий етап в житті М.М. Гришка пов'язаний зі створенням його дітища – Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (нині – Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України). У березні 1944 р. Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову про відновлення будівництва й наукової роботи Ботанічного саду. Директором призначили М.М. Гришка. Слід зауважити, що Ботанічний сад АН УРСР почали створювати набагато раніше, але зібрані колекції під час окупації Києва фашистами були повністю знищені. Таким чином, М.М. Гришку довелося займатися відновлювальними роботами. Він став автором наукової частини генерального плану Ботанічного саду, опрацював принцип закладання його насаджень, титанічно працював над створенням експозиційних ділянок Ботанічного саду, опікувався капітальним будівництвом та проведенням наукових досліджень. Учений зробив вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем інтродукції та акліматизації рослин. Зазначимо, що саме за особистої участі М.М. Гришка з Німеччини було завезено понад 800 сортів троянд, бузку, різних оранжерейних рослин. Офіційне відкриття Ботанічного саду відбулося у травні 1964 р. Однак його фундатор через передчасну смерть 4 січня 1964 р. до цієї події не дожив. У 1991 р. Ботанічний сад отримав ім'я свого засновника – М.М. Гришка.

Автор понад 150 наукових праць із генетики, селекції, акліматизації та інтродукції рослин, проблем статі вищих рослин. Він був першим вітчизняним вченим, який описав культурну форму північного лісостепу, зокрема зернові та овочеві культури. Під науковим керівництвом М.М. Гришка захищено 40 кандидатських та докторських дисертацій. Діяльність ученого була відзначена багатьма державними нагородами та дипломами.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПЕРВИННОГО ЕТАЛОНА ОДИНИЦЬ ЧАСУ ТА ЧАСТОТИ

Ляшуга І.Ю.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)*

З розвитком технологій набуває актуальності інтенсивне використання високоточних вимірювань часу та частоти. Власне високоточні вимірювання стали базою для системи забезпечення єдності вимірювань у державі, безпеки транспортних перевезень, синхронізації технологічних процесів у науці і народному господарстві. Практично в усіх розвинених країнах існують національні служби часу та частоти або уповноважені спеціалізовані установи, що займаються питанням єдності вимірювань часу і частоти та забезпеченням споживачів еталонними сигналами. Еталон часу – це вимірювальний прилад, який потрібен для відтворення, зберігання та передачі одиниць часу, затверджених в якості вихідних. Міжнародним стандартом часу прийнято вважати секунду. На сьогодні в Україні є головний еталон одиниць часу та частоти, який знаходиться у Національному науковому центрі «Інститут метрології», м. Харків.

З розвитком промисловості та наукових досліджень стало необхідним забезпечити точним часом підприємства та наукові організації України. Відкриття в Харкові Української Головної палати мір та ваг у 1922 р. стимулювало виконання цього завдання. Перші передачі сигналів точного часу проводилися з 1929 р. Організатором і першим керівником служби часу був професор Харківського університету М. Євдокимов. Наприкінці 1929 р. відбувалися передачі сигналів точного часу через радіостанцію РВ-20, а також регулярно визначалися за результатами астрономічних досліджень поправки часу Рифлера. Впродовж 1930–1940 рр. Харківська служба входила до Міжнародної служби часу.

З 1935 р. в Україні передавалися зразкові частоти через радіопередавач, виготовлений у Харкові, якій був першим передавальним пунктом у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). З 1939 р. Харківський метрологічний заклад приступив до розробок еталона одиниць часу та частоти. У 1950 р. було створено перший в СРСР державний еталон одиниць часу та частоти, основу якого становила група високоточних кварцових генераторів. Еталон був виконаний на рівні національних еталонів часу таких країн як Німеччина, США та Англія. У 1954 р. на маятниковому астрономічному приладі конструкції інженера лабораторії часу Харківського метрологічного закладу Ф.М. Федченка вдалося досягти точності 0,0002 сек. за добу. Проте, наука розвивалася, на зміну маятниковим хронометрам прийшли електронні кварцові. У 1958 р. вперше до складу еталона було введено молекулярний генератор на аміаку. Застосування нових технологій дозволило відтворювати одиниці часу і частоти за допомогою квантових генераторів. Зокрема, з допомогою новітньої техніки вдалося дотримуватися точності, що на той час вважалася істотним

досягненням метрології.

Протягом 1960–1980-х рр. вагомими фундаментальними дослідженнями часу і частоти займався також Інститут фізико-технічних і радіотехнічних вимірювань, який знаходився у м. Москва. В інституті було розроблено та відтворено первинний державний еталон одиниць часу і частоти на новій науковій основі – атомній шкалі часу. Сигнали цього еталона передавалися засобами радіо та телебачення на всю територію СРСР. Зауважимо, що в СРСР служба часу і частоти Харківського інституту метрології входила до структури відповідної служби СРСР, а вторинний еталон – до складу державного групового еталона одиниць часу та частоти СРСР.

Після розпаду СРСР більшість технічних засобів Державної служби єдиного часу і еталонних частот, у тому числі Державний первинний еталон, пересувна лабораторія, яка була оснащена квантовими годинниками, засоби передавання еталонних сигналів частоти і часу за допомогою наземних та супутникових радіонавігаційних систем, залишилися в Російській Федерації. Саме тому при організації в Україні Державної служби єдиного часу і еталонних частот першочерговим завданням було визначено створення державного первинного еталона одиниць часу і частоти.

Постановою Кабінетів Міністрів України від 16 березня 1993 р. № 191 Державній комісії єдиного часу та еталонних частот було доручено створення Державної служби часу та еталонних частот України. За участі науковців та фахівців протягом 1994 р. було розроблено Державну програму «Створення і розвиток Державної служби єдиного часу і еталонних частот». Протягом 4 років у Харківському державному науково-дослідному інституті метрології проводилися розробки еталона. 18 квітня 1997 р. наказом № 220 Держстандарту України було затверджено державний первинний еталон одиниць часу та частоти. Еталон – це складний науково-технічний комплекс, до якого залучалися групи різних засобів вимірювання. Основу еталона становила група квантових зберігачів часу та частоти в складі одного цезієвого та трьохп'яти водневих стандартів частоти.

На сьогодні державний еталон включає в себе 9 зберігачів – водневих стандартів часу і частоти, з яких формується групова міра частоти. Проводяться подальші роботи, спрямовані на удосконалення техніки вимірювань у даному виді, нормативному і правовому забезпеченні важливого для держави питання.

Отже, перший національний еталон одиниць часу та частоти було створено в Україні у 1950 р. У подальші роки проводилися постійні роботи із удосконалення еталона. Політичні зміни початку 1990 рр. та реорганізація національної науки вплинули на відсутність національної еталонної бази. Державний первинний еталон одиниць часу і частоти було розроблено знову, сьогодні він є національним надбанням країни.

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА
О.С. ФЕДОРОВСЬКОГО (1885–1939) У ТОВАРИСТВІ ДОСЛІДНИКІВ
ПРИРОДИ ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

Мандибура І.П.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Професор Олександр Семенович Федоровський (1885–1939) був активним учасником багатьох наукових та громадських організацій 10-30-х рр. ХХ ст. Прізвище вченого лише згадується у переліку членів Харківського товариства аматорів природи, Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, Товариства дослідників природи при Харківському університеті, Українського комітету охорони пам'яток природи, Всеукраїнської асоціації сходознавства та інших організаціях. В архівних документах зазначається, що О.С. Федоровський входив до Всеросійської громадської організації «Російське палеонтологічне товариство», Всеросійської громадської організації «Російське мінералогічне товариство», Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії та ін., що підтверджує широту кола і авторитет науковця [1, арк. 4зв.].

Учений народився 30 квітня 1885 р. у м. Лебедин Харківської губернії (нині – Сумської області) в сім'ї службовця. Після закінчення 4-ї харківської гімназії у 1903 р. [2, арк. 3зв.–4]. О.С. Федоровський вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету, який закінчив у 1911 р. з дипломом 1-го ступеня. У 1914 р. О.С. Федоровського зараховано штатним аспірантом кафедри геології Харківського університету. Того ж року на літніх канікулах фізико-математичним факультетом О.С. Федоровського як здібного науковця відряджено закордон для занять у музеях Західної Європи із забезпеченням його необхідними коштами зі спеціального фонду факультету. У 1917 р., склавши іспит на магістра мінералогії і геології, став приват-доцентом Харківського університету, почав викладати курс палеонтології [1, арк. 2].

Як і більшість науковців цього навчального закладу, О.С. Федоровський долучився до наукового товариства, створеного у травні 1869 р. в Харкові під назвою «Общество испытателей природы при Харьковском Университете». Ідею організації товариств дослідників природи приросійських університетах було запропоновано під час Першого всеросійського з'їзду природознавців (28 грудня 1867 р. – 4 січня 1868 р.), в роботі якого взяли участь 464 делегати. Разом з Київським та Новоросійським вищими навчальними закладами у 1869 р. таке товариство почало діяти і у Харкові. Метою товариства був розвиток різних напрямів природознавства: геологічного, зоологічного, ботанічного тощо. Воно об'єднувало місцевих та іногородніх вчених. У своїй діяльності товариство звертало увагу на систематизацію мало вивчених досліджень або тих, які мали соціально-економічне значення. Також товариство дбало про підвищення наукового рівня і професійної кваліфікації своїх членів.

Влітку 1912 р. за дорученням Товариства дослідників природи при

Харківському університеті О.С. Федоровський провів археологічні розкопки на Кубані, дослідив третинний та крейдяні поклади, відкрив могильник зі специфічними похованнями в кам'яних ґрунтах. У цей період дослідник здійснював «різні командировки від Товариства в різні частини Харківщини для вивчення кучугур та рухомих пісків по Донцеві, зібрав матеріал про фульгуріти, також до геологічних околиць Харкова», – як зазначається в його автобіографії [1, арк. 2]. Учений разом з іншими членами товариства сприяв створенню найбільших зібрань музейних експонатів з геології у Харківському університеті.

О.С. Федоровський долучився до найвагомішого здобутку товариства – заснування Донецької біологічної станції (офіційно заснована 1914 р., Сіверсько-Донецька біологічна станція імені професора В.М. Арнольдї, яка знаходиться за 50 км від Харкова поблизу с. Гайдари в Гомільшанському природному парку), тут вчений проводив дослідження з геології та палеонтології. Результатом цих розвідок стала його праця «Находка ископаемого китообразного в Змиевском уезде Харьковской губернии» (1912), опублікована у «Трудах Общества испытателей природы при Харьковском Университете». У буремний 1917 р. О.С. Федоровський долучився до комітету із завідування станцією разом з В.М. Арнольдї, Я.В. Роллом, Л.А. Шкорбатовим, Г.Ф. Арнольдом, В.П. Горяєвим, М.П. Марковим [3, арк. 149.].

Професор О.С. Федоровський брав участь у популяризаційній діяльності товариства. Він очолив створену у 1922 р. Науково-популярну комісію. Разом з тим, на одному з 25 засідань зачитав лекцію «Корни жизни». Долучився до організації комісією курсів з методики екскурсійної справи, а саме: брав участь у проведенні їх теоретичної частини, читаючи курс лекцій «Методика геологічних екскурсій» [3, арк. 136–137зв.].

У 1923 р. О.С. Федоровський очолював товариство. Підтвердженням цього є документ, що зберігається в ЦДАВО України, датований 27 квітня 1923 р. У ньому він як голова організації клопотався про видачу коштів Науковим Комітетом у розмірі 75 карб. золотом для виписки літератури, облаштування бібліотеки товариства, на організацію екскурсій, лекцій для широких верств населення, відновлення зв'язків з іншими науковими установами, розсилку видань і на поточні витрати. Цим же документом товариство клопотало про одноразову субсидію в розмірі 11500 карб. для організації курсів з методики екскурсійної справи і влаштування виставок [3, арк. 72].

У звіті товариства за той же 1923 р. зазначається, що з 16 доповідей членів, О.С. Федоровський зачитав два: разом з Л.А. Шкорбатовим «Доклад о Всероссийском съезде краеведов в Москве» і самостійно «Результаты раскопок в Липовой Роще в Куряже» [3, арк. 136–137зв.].

Учений залишався дійсним членом товариства до припинення його існування у 1930 р.

Джерела і література:

1. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7966, 15 арк.
2. Державний архів Сумської області, ф. 743, оп. 1, спр. 56, арк. 3 зв., 4.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 454, 800 арк.

БИОТЕРРОРИЗМ И ЕГО СУЩНОСТЬ

Марифли А.

Академия государственного управления при Президенте Азербайджанской Республики (г. Баку, Азербайджанская Республика)

Биотерроризм это угроза, которая возникает в результате использования биологического оружия. Объяснение, особенности и история биологического оружия имеет особое значение в нашем исследовании. Чтобы объяснить понятие «биологического оружия» состоящего из двух слов, надо в отдельности рассмотреть эти два слова. В этом контексте, слово биология происходит от корня латинского слова *биос* (жизнь) и является наукой, которая изучает жизнь и структуру, функцию, рост, происхождение, эволюцию, распространение и классификацию живых существ. А вот оружие это совокупность средств, которая может убить, ранить, обезвредить и заразить живые организмы, а также разорвать и уничтожить неживые существа. Следует отметить, что в качестве биологического оружия могут рассматриваться: атака в виде писем, содержащих в себе Сибирскую язву (антракса), биологические оружия привлекающие внимание международной общественности, микроорганизмы используемые и выращенные с целью нанесения вреда, токсины, животные, убийца растений, вредные насекомые и животные, и т.д. Одной из актуальных проблем является заражение биологическими веществами через смешивание в медицинские препараты, в воздушные спреи и взрывчатые вещества, а также в воду или пищу. Помимо всего, легкодоступность и низкая цена биологических оружий, которые наносят массовый урон и обладают летальными характеристиками, увеличение последствий и перманентность, более лёгкое использования и позднее осознание его воздействия явно отличают их от других видов оружия массового уничтожения. Не будем забывать, что даже мелкомасштабное биологическое нападение может привести к гибели массы людей. Сегодня влияние биологических атак растет параллельно технологиям. Развитые биотехнологические исследования подтвердили, что уже распространяются 30 видов новых инфекционных заболеваний. В этом случае для сохранения глобальной безопасности необходимы новые методы исследования и меры борьбы. Принимая во внимание вышесказанное, необходимо разделить биологические оружия по целям и средствам. Когда говорим о целях биологических оружий, имеются в виду бактерии, вирусы, токсины и грибки а ссылаясь на сами цели, мы говорим о людях (смерть, болезнь, страх), о животных (продукты питания, экономика, страх), о растениях (продукты питания, экономика). Биотерроризм, как вспышка холеры, который распространялся в прошлом, может вызвать социальный и политический хаос. В зависимости от структуры, террористические группировки не всегда могут приобрести биологическое оружие широкого спектра действий, хотя множество стран способны изготовить свои биологические оружия. Очевидно, что некоторые государства поддерживали терроризм в прошлом и этот факт усиливает возможность террористического акта биологическом путем.

Большинство этих стран недемократические и сталкиваются с политической нестабильностью. Однако, террористы в демократических обществах, независимо от того какие идеологические цвета они имеют, это люди которые выступают против нынешнего правительства, и которые из-за либеральных демократических ценностей стали отчужденными и беспомощными.

Выброс, распространение и распределение этих микроорганизмов может осуществляться с использованием воздушных судов, беспилотных летательных аппаратов, ракет, артиллерии, бомб, мин, генераторов и т.п., а также с помощью почты, насекомых и жуков, вмешательства в систему вентиляции или диверсии с пищевыми продуктами и т.п. Биологические оружия, которые невозможно почувствовать, и которые сложно и трудоемко определить на открытой местности; могут быстро увеличиваться в соответствующей среде, а также нейтрализуя все защитные меры адаптироваться к ней. Биологические оружия, будучи смертельными даже в самых маленьких количествах, являются одними из самых опасных для жизни. Тем не менее, химические оружия могут быть менее смертельными, когда разваливаются или обмываются.

ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОРПУСУ ЛІСНИЧИХ У ХІХ ст.

Махінько А.І.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» (м. Київ, Україна)

Лісове господарство завжди має для держави велике значення, як частина комплексу її природних ресурсів, тому перебуває під пильним контролем владних структур. Крім того до першої половини ХІХ ст. ліс був стратегічною сировиною для кораблебудування. Відтак, у Російській імперії Лісовий департамент, заснований у 1798 р., перебував у відомстві Адміралтейства. У 1802 р. його було переведено структури Міністерства фінансів., проте в жє у 1811 р. вводять у склад Департаменту держмайна. З 1839 р. управління лісами перебуває у компетенції трьох державних органів: Міністерства фінансів, Міністерства державного майна та Морського міністерства. Лише у 1853 р. було здійснено централізацію управління лісовим господарством, коли Лісовий департамент зі всіма структурними підрозділами увійшов до Міністерства держмайна.

Використання лісових ресурсів мало базуватися на ефективності, що було неможливим без їх відновлення та захисту. Остання функція була покладена на лісову сторожу, яка створювалася при територіальному лісовому управлінні. Особливістю було те, що вона була непостійною та складалася з місцевих мешканців, переважно селян. Неefективність такої служби була очевидною, тому 1802 р. здійснена її реорганізація. Тепер до складу входив лісовий наглядач (ферстер), який був відставником з нижчих військових чинів, і перебував у штаті лісового управління. Його помічниками були молодші ферстери. Але при цьому

зберігається найнижчий штат лісової сторожі, що комплектується селянами.

Згодом і ця структура перестає відповідати державним вимогам у галузі лісокористування, а відтак у 1832 р. при Міністерстві фінансів створюють нову лісову сторожу. Ця служба входила до складу лісового управління та поділялася на регулярну та іррегулярну. Функцією регулярної сторожі була охорона найбільш цінних лісових масивів, а її штат комплектувалася службовцями з середовища відставних військових, що не мали офіцерських чинів. Тимчасова лісова сторожа складалася з полісовщиків та пожежних старост, які набиралися з селянського середовища, для охорони менш цінних лісів. Крім того урядом на цих низових ланках заохочувалася родинність шляхом надання відповідних пільг: передача у користування земельної ділянки, будинку, пільги у повинностях та податках. Лісова сторожа також наділялася поліційними функціями, які проте були досить обмеженими і зводилися до допомоги місцевим правоохоронцям, якщо протиправні діяння мали місце на лісовій території. Діяльність такої служби в цілому відповідала завданням, які були поставлені владою, але у структурі були наявні залишки попередньої ланки, яка комплектувалася із селян [3, с. 131].

Тенденція до централізованого управління галуззю лісового господарства перегляду принципів організації служби лісової сторожі. Відтак Височайшим наказом на початку 1839 р. було сформовано Корпус лісничих. Особливістю було те, що він отримав військову організацію перебуваючи у відомчій підлеглості цивільного Міністерства державного майна. В одній структурі корпусу об'єднали підрозділи, які до цього часу функціонували окремо, хоча і мали службові перетини: лісові управління та лісову сторожу.

Безпосереднє керівництво здійснював інспектор, маючи військове звання генерала. Хоча положення передбачало і наявність чиновників із цивільними рангами, проте усі вони прирівнювалися до військових. Всі офіцерські посади мали обіймати особи з відповідною військовою або цивільною освітою (перевага надавалася випускникам Лісового та Межового інститутів, які мали право на першочергове зарахування). Підрозділи лісової сторожі, функцією яких була охорона державних лісових масивів, мали діяти на постійній основі, перебуваючи на державному забезпеченні, також мали право на зброю. Штат сторожі складався з лісничих, підлісничих, об'їждчиків та стрільців. Останні дві посади вважалися нижніми військовими чинами.

Особливою структурою був Лісовий аудиторіат, який за своєю компетенцією вважався відомчим слідчим органом щодо службовців корпусу і розглядав справи, що мали ознаки службових протиправних дій [1].

Під впливом ліберальних реформ у 1869 р. та змін, що відбувалися у соціальній та господарській сферах, проведено нову реорганізацію Корпусу лісничих за якою йому було повернено цивільний статус. Чиновників було переведено на посади відповідно нового статусу. У 1869 р. було ухвалено Положення про лісову сторожу у державних лісах, яким внесено зміни до попереднього нормативного акту. Даний підрозділ вже не комплектувався селянами, а повністю переходив на фаховий рівень. Його штат (лісники,

об'їзники) мали становити вільнонаймані службовці з обов'язковим освітнім цензом. За виконання службових обов'язків вони отримували заробітну плату згідно штатного розпису, а також пільги у вигляді службового будинку та земельної ділянки у користування [2]. Власне кажучи, уряд визначився з системою матеріального забезпечення низових працівників лісової сфери, які виконували так звану польову роботу, що мало стимулювати результативність праці.

Таким чином, служба лісової сфери проходила складний еволюційний шлях структурного становлення. На початок ХХ ст. вона являла собою фаховий підрозділ, який виконував урядові завданнями щодо ефективного та прибуткового використання лісового масиву, а також, що було важливим, його захисту і відновлення.

Джерела та література

1. *Полное собрание законов Российской империи* (далі ПСЗРИ). Собрание 2-е. – Т. 14. – № 11978.
2. *ПСЗРИ*. Собрание 2-е. – Т. 44. – Отд. 1. – № 47118.
3. *Тяпкин М. О.* Реформирование системы лесного управления и охраны лесов Российской империи в 20–30-е гг. XIX в. / М. О. Тяпкин // *Вестн. Томск. гос. ун-та.* – 2016. – № 403. – С. 130–134.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ім. ШЕВЧЕНКА (1895–1913) ЯК ТВОРЦЯ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКИ

Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І.

Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ, Україна)

У 1873 р. у Львові виникло Товариство ім. Шевченка. а з 1892 р. стало називатися Науковим товариством ім. Шевченка (НТШ). Воно набуло чіткої структури і за зразками тогочасних західноєвропейських академій наук складалося з трьох секцій з підсекціями: історико-філософської, філологічної та математично-природописно-лікарської. З 1892 р. почали виходити «Записки НТШ» – основний друкований орган Товариства, редактором якого став з 1895 р. М. Грушевський [1, с. 16–26] ,збірники, часописи. Члени товариства обирали дійсних і почесних членів. Поряд з науково-дослідницькою діяльністю НТШ проводило культурно-просвітницьку роботу серед населення. НТШ об'єднувало фахівців різних галузей знань, письменників, культурних та державних діячів Західної та Наддніпрянської України, інших держав. Членами й активними діячами НТШ були О. Барвінський, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, С. Томашівський. Іноземними членами НТШ обирались А. Ейнштейн, М. Планк, Т. Масарик та ін.

Михайло Грушевський (1866–1934) під керівництвом В. Антоновича сформувався як історик, що дуже ґрунтовно відносився до документів, джерел і сприймав народ як творця історії. За роботу «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.» молодий вчений був нагороджений вченою

радою університету св. Володимира золотою медаллю. Вже як зрілий історик М. Грушевський виступає як творець новітньої схеми політичної історії України без традиційних підходів московської династичної генеалогії М. Карамзіна, В. Соловйова, В. Ключевського та інших відомих російських істориків [2, с. 159]. Його перу належать понад 2 тисячі наукових, науково-популярних, публіцистичних праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору. Особливо при вивченні творчої спадщини Михайла Грушевського вартує, на наш погляд, звернути більше уваги на вченого як наукового організатора, його роль у становленні та розвитку української національної науки. Тут маємо німецькомовну працю Мирона Кордуби, написану після смерті вченого [3, с. 30–50], монографію Любомира Винара [4], статті Ярослава Дашкевича [5, с. 65–71], Голови НТШ Олега Романіва [6, с. 89–92].

У травні 1894 р. М. Грушевський захистив дисертацію по темі «Барське староство. Історичні нариси» на ступінь магістра. Того ж року «царським рескриптом» у Львівському університеті засновується кафедра «всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східної Європи» і М. Грушевський переїздить за порадою В. Антоновича до Львова і обіймає посаду завідувача цієї новоствореної кафедри. У 1897 р. М. Грушевського обирають Головою НТШ, де він із запалом взявся за організацію наукової роботи з українознавства. На думку професора Я. Дашкевича, 28 річний історик М. Грушевський прибуває до Львова з готовими принаймі двома концепціями (це фундаментальна «Історія України-Руси» та Українська Академія наук) [5, с. 66; 7, с. 94].

У рамках Історико-філософської секції під проводом М. Грушевського виросла значна Львівська історична школа, до якої Любомир Винар відносить таких вчених: Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Денис Корениця, Василь Герасимчук, Степан Рудницький, Іван Джиджора, Омелян Терлецький, Богдан Баранівський, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Микола Чубатий, Богдан Бачинський та ін. [8, с. 65; 9, с. 15]. До кагорт вчених-правників та суспільствознавців належали К. Левицький, В. Охримович, В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Лозинський, В. Панейко та ін.

Філологічна секція крім І. Франка мала особливо багато видатних вчених: М. Возняк, С. Єфремов, І. Зілинський, О. Огоговський, С. Смаль-Стоцький, М. Сумцов, К. Студинський, Є. Тимченко, В. Щурат, етнологи Ф. Вовк, В. Гнатюк, О. Колеса, Ф. Колеса, І. Свенціцький, В. Шухевич [10, с. 10–11].

Третя секція НТШ називалася математично-природописно-лікарська і охоплювала широкий спектр стислих наук, починаючи від математики до медицини і в рамках якої вперше, в нашій історії почато генерування україномовного наукового продукту в сфері стислих наук. Тут яскраво виділяються імена математика В. Левицького, природодослідників І. Верхратського, І. Раковського та М. Мельника, славетного електротехніка І. Пулюя, світової слави біохіміка і водночас парламентського діяча І. Горбачевського, лікаря Є. Озаркевича [11, с. 7].

НТШ належить виняткова роль в історії науки і консолідації національних сил на українських теренах. Це перша неофіційна українська академія наук, яка

стояла на захисті всього національного до створення 1918 р. Академії наук України. НТШ – сформована у теоретично-практичних дійових вимірах наукова інституція з чіткими державницькими підходами до трактування і до конкретної праці над вивченням наукових процесів [12, с. 8].

Михайло Грушевський як вчений світового рівня творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю і фундаментальністю створив цілісну концепцію українського історичного процесу, науково обґрунтував історичну окремішність української нації, що увібрала в себе кращі здобутки сучасної йому світової української науки. Як організатор наукового життя Михайло Грушевський виступає як Голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Українського наукового товариства, історичної секції Всеукраїнської Академії наук, керівник університетської та академічної кафедр, засновник Львівської і київської наукових шкіл, що творить цілу епоху у вітчизняній історіографії [13, с. 209–227]. Не випадково І. Франко називав його чоловіком «широкої освіти, незламної волі і невичерпної енергії». Це справді багатогранна постать в якій органічно поєдналися: історик, історіограф, історіософ, джерелознавець, архівознавець, літературознавець, організатор науки, письменник, видавець, мемуарист, колекціонер, громадський діяч і політик. Отже, діяльність Михайла Грушевського в Науковому товаристві ім. Шевченка як його Голови і організатора української національної академічної науки потребують подальшого осмислення і ґрунтовного дослідження.

Джерела та література

1. Романів О. М. З іменем Шевченка / О. М. Романів, Я. Й. Грицак // Аксіоми для нащадків : укр. імена у світовій науці. – Львів, 1992. – С. 16–26.
2. Медвідь Ф. М. Грушевський – творець концепції національно-державного інтересу України / Ф. М. Медвідь // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. – Львів : Світ, 1995. – С. 158–160.
3. Korduba M. M. Hruschewskyj als Forscher und Organisator der wissenschaftlichen Arbeit / Korduba M. M. – 1935. – S. 30–50.
4. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1930 / Л. Винар. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1970.
5. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки / Я. Дашкевич // Наукове товариство ім. Шевченка і українське національне відродження : перша наук. сесія НТШ : доп., повідомлення, матеріали (берез. 1990 р.) / упоряд. О. Купчинський. – Львів, 1992. – С. 65–71.
6. Романів О. Михайло Грушевський і його роль у становленні та розвитку української національної науки / О. Романів // Михайло Грушевський : зб. наук. пр. і матеріалів Міжнарод. ювіл. конф., присвяч. 125-й річниці від дня народж. Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 89–92.
7. Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка : дослідження, матеріали : вибрані ст. та повідомлення / О. Купчинський. – Львів, 2013. – Т. 4. – 492 с.
8. Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення / Л. Винар // Михайло Грушевський – історик і будівничий нації. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – С. 61–83.
9. Педич В. П. Львівська історична школа М. Грушевського (1894–1914) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / В. П. Педич. – К., 1996. – 24 с.

10. Романів О. 130 років праці для України / О. Романів. – Львів : НТШ, 2003. – 40 с.
11. Романів О. Чергова ювілейна віха в історії української науки (до 130-ліття Наукового товариства ім. Шевченка) / О. Романів // Пр. Наук. т-ва ім. Шевченка. Студії з поля історії укр. науки і техніки. – Львів, 2004. – Т. 13. – С. 6–14.
12. Купчинський О. Передмова / О. Купчинський // Наукове товариство імені Шевченка. Енцикл. – Львів, 2012. – Т. 1 : А– Бібл. – С. 7–36.
13. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Мехтиева Г.

*Институт философии НАН Азербайджана
(г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Начиная с конца XX в., факторы влияния глобализирующегося мира стали обогащаться сложными элементами. Во второй половине XX в., эти проблемы начали проявляться еще острее. Известный немецкий социолог У. Бек считал, что глобальные проблемы являются результатом нелинейного (трансграничного) мирового развития и отличаются своим динамизмом, комплексностью, взаимозависимостью, остротой и иерархичностью. Во все времена, и в языке, и в науке, человек неоднозначно представлял себе поиск относящихся к нему явления.

Сегодня, наша всесторонне развивающаяся страна, интегрирует в различные мировые процессы. А процесс интеграции на современном этапе характеризуется многосторонностью и сложностью. Азербайджан присоединяется к данному процессу своей философией толерантности. Господин Ильхам Алиев, осуществляя в стране политику глобальной социокультурной интеграции, также не упускает из виду важные факторы и допущенные ранее другими государствами недочеты. Он превращает в свою стратегию самые важные парадигмы из эффективных способов в направлении достижения страны до уровня цивилизованных государства, поиска межцивилизационного диалога.

Глобальные социокультурные проблемы в основном возникают из религиозно-культурных противостояний глобального масштаба, которые ставят конкретные ограничения темпам развития глобальной политической системы, а также характеру и форме конкуренции и сотрудничеству различных стран, их социокультурным системам. Вообще, эти противостояния формируют содержание глобальных проблем, повышают нетерпимость.

Богатые социокультурные реалии мультикультуральной среды обуславливают систему новых принципов в системе глобальных отношений.

Неприятие культурного разнообразия в некоторых европейских странах начинает делать безнадежным поиски диалога культур. Взаимосвязанность культур, наряду с поддержкой жизни общества и развития индивидуального сознания, также налагает ответственность на индивида за его выбор.

Современные проблемы человечества отражают в себе негативные

последствия глобальных политических процессов в социосферу и глобальный политический порядок (в том числе, на систему международных отношений); они носят планетарный характер и касаются интересов не только всего человечества, но и каждого человека в отдельности. Глобальная тенденция мира обуславливает также его мультикультуральный смысл и делает необходимым способы комплексного решения его безопасности. Исходя из этого, нас не могут не волновать эффективные способы поиска применения толерантных отношений.

Начиная с конца XXI в. люди стали каждую минуту сталкиваться с нетерпимостью. Разработка общечеловеческой концепции путей решения должна заставить всех задуматься и собраться вместе.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛЬНЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ХІХ–ХХІ ст.ст.

Можаровська А.В., Дзюбенко О.В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди

(м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

Доморобне виробництво тканин було поширене на українських теренах від неоліту. За часів Київської Русі воно відокремилось в окреме ремесло і набуло деякої диференціації. Значним осередком ткацького ремесла і торгівлі тканинами був Київ, куди привозили ірано-візантійські шовкові і золототкані матерії і суконні вироби з Західної Європи. Військові потреби княжих дружин впливали на поширення виробництва вітрильного полотна, шатер, теплового вовняного одягу тощо.

Льон-довгунець – прядивна культура. Вона дає два цінних продукти: волокно і насіння. Дана галузь вже давно є традиційною для Українського села. Але на жаль відсутність правильної стратегії розвитку, призвела дану галузь до глибокої кризи. На даний момент спостерігається тенденція до різкого зниження показників цієї галузі, що дуже негативно впливає не тільки на особливості внутрішнього ринку льняної промисловості, а і на економіку даної країни в загальному.

Льняна промисловість з'явилась в Україні дуже давно, тому в історії її становлення виділяють декілька основних етапів розвитку:

– донауковий період – час накопичення стихійно-емпіричного досвіду в процесі практичної діяльності льонівиробників;

– 1859–1904 рр. – піднесення льонівиробництва, накопичення фактичного матеріалу в процесі дослідів з культурою льону;

– 1905–1924 рр. – період занепаду льонарства внаслідок соціальних зрушень, зміни спеціалізації сільськогосподарського виробництва;

– 1925–1940 рр. – відновлення льонівиробництва, початок промислової переробки трести, товарного льонарства;

– 1930 – створення Всесоюзного науково-дослідного інституту льону;

– 1941–1946 рр. – спад льонівиробництва, припинення наукової роботи з культурою через Другу Світову війну;

До 1941 р. сільськогосподарські підприємства отримували дотації до 40–45% виробничих витрат, в той час існувала система доплат за реалізацію трести у певні календарні терміни.

– 1937–1974 рр. – процес формування дослідних робіт у льонарській галузі та селекції і насінництва льону;

– 1975–1991 рр. – розквіт льонівиробництва у результаті впровадження в практику досягнень у селекційній промисловості;

– 1991 р. – кризовий стан у виробничій і науковій сфері льонарства.

В Україні з 1990 р. льон-довгунець на волокно виробляли у Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Рівненській, Сумській, Чернігівській та Чернівецьких областях. На даний час ситуація з льонівиробництвом докорінно змінилась і переробкою займаються в Житомирській, Львівській, Сумській та Чернігівській областях.

– 1996–1998 рр. – обвал льонарства, скороченні посівів на 40 тис. га.

Починаючи з 2000-х років було почато роботу, стосовно відновлення галузі льонарства на основі не тільки власного досвіду.

– 1995–2000 рр. – галузь льонарства опинилась у складній економічній ситуації, для якої були характерні нестійкість виробничо-господарських зв'язків, відсутність кредитних ресурсів та дотацій з боку державного й обласного бюджету.

– 2001–2004 рр. – відродження льонарства, розширились посіви льону (32400 га), зросло виробництво насіння і волокна, підвищилась урожайність;

– 2005 р. – різке скорочення посівів льону з 32400 га до 8500 га;

– 2010 р. – занепад площ льняних посівів (1200 га);

Посіви льону-довгунця були зосереджені в Чернігівській (43,6%), Сумській (13,4%), Житомирській (22,9%), Київській (5,5%), Львівській та Тернопільській (7,3%)

– 2011 р. – відносне збільшення посівів 1700 га;

– 2012 р. – стрімкий розвиток посівів площ льону-довгунця, даний показник становив 2183,4 га. Найбільша кількість посівів льону-довгунця було зосереджено в Чернігівській та Житомирських областях.

– 2013 р. – зниження посівних площ (1500 га), які були зосереджені в Чернігівській (34%), Житомирській (39%), Сумській (27%) областях;

У цілому загальний стан галузі льонарства на даний час в Україні можна характеризувати, як після кризовий, що потребує певних інвестицій.

Основними причинами занепаду льняної промисловості є:

– розпад сформованих економічних, виробничих і технологічних зв'язків, які були сформовані при переході економіки до ринкових умов;

– відсутність в Україні спеціалізованих машин, необхідних для збиральних та післязбиральних робіт (льонокомбайнів, льоноворохосушилок), а також первинної обробки льону;

– низька ефективність переробних підприємств, що дозволяє одержувати

тільки 25–30% тіпаного льону від загальної маси виробленого льноволокна;

– різке скорочення сировинної бази, що призвело до зниження обсягів виробництва продукції з льону;

– дуже великий диспаритет між вартістю матеріально-технічних ресурсів і вартістю льоносировини, що слався в умовах нестабільної економіки.

Проведено аналіз стану галузі льонарства в Україні за показниками посівної площі на прикладі льону-довгунця за період 1850–2013 рр. та виявлено причини занепаду льновиробництва. Для покращення роботи даної промисловості необхідно: залучати нові інвестиції у галузь льонарства; модернізувати техніку промисловості, що займаються первинною обробкою льону; збільшити посівні площі; покращити врожайність за допомогою селекційної промисловості.

ІСТОРИКО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

Москалюк М.М., Москалюк Н.В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

У сучасних умовах реформування України, коли людина все активніше вмішується в природні процеси, охорона навколишнього середовища є однією з актуальних проблем, має глобальний характер. Її вирішення потребує зусиль всіх людей, які населяють нашу планету.

Упродовж тисячоліть людство справляло вкрай обмежений вплив на навколишнє середовище, але у другій половині ХХ ст., у зв'язку з різким збільшенням антропогенного навантаження на нього і важкими екологічними наслідками, найбільш гостро постала проблема охорони навколишнього середовища, знаходження рівноваги між забезпеченням економічних і соціальних потреб суспільства і збереженням навколишнього середовища. Проблема охорони навколишнього середовища нерозривно пов'язана з боротьбою за мир, постійним змаганням за зброю, заборонами військового або інших ворожих дій на природу. Все більшу тривогу викликає забруднення атмосферного повітря, рік, озер, морів, ґрунтів, зменшення видового різноманіття флори і фауни в різних країнах з їх споживацьким відношенням до природи і її ресурсів.

Ще в 40-х рр. ХХ ст. академік В.І. Вернадський звернув увагу на глибокі якісні зміни, що відбуваються на Землі під впливом людського розуму і виробничої діяльності людства, на глобальний характер інтелектуальних, інформаційних, екологічних і соціально-економічних процесів, пізнання яких і розумне керування якими вимагає тісної співпраці фахівців різних галузей науки і народного господарства [1].

Термін «охорона природи» в науковому світі з'явився на початку ХХ ст. В 1913 р. у Берні відбувся міжнародний з'їзд з охорони природи, на якому цей напрямок розглядався як діяльність людей з охорони унікальних природних

об'єктів, рослин, тварин і трактувався як «біологічна проблема» [2].

Подальший розвиток поняття отримало в 20-30-ті рр. ХХ ст., коли стала очевидною небезпека виснаження природних ресурсів і виникла необхідність організації їх охорони і раціонального використання. В Україні, організований громадський рух за охорону природи, виник на базі студентського гуртка любителів природи при Харківському університеті, перші збори якого відбулися 1 листопада 1906 р. [4]. Саме цю дату вважають початком зародження громадського природоохоронного руху.

У період незалежної української держави (з 1991 р.) засади регулювання екологічних правовідносин було закладено ще у Декларації про державний суверенітет від 16.07.1990 р., в якій окремим розділом «Екологічна безпека» визначалося, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу тощо. Видано низку фундаментальних законів «Про охорону навколишнього середовища» (1991 р.), «Про природо-заповідний фонд» (1992 р.), «Про Червону Книгу України» (2002 р.) тощо. З прийняттям Конституції України було вперше на конституційному рівні закріплено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, право кожного на безпечне довкілля, встановлено для кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі. 16 березня 2000 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про державні нагороди України», у якому була встановлена державна нагорода України – почесне звання «Заслужений природоохоронець України».

В останні десятиріччя практично у всіх країнах посилюються вимоги національних законодавств і нормативів з охорони навколишнього середовища, що регламентують пріоритетність забезпечення екологічної безпеки у всіх видах діяльності. В Україні, на сьогоднішній день, одним з головних питань є воєнні дії в зоні АТО. Зокрема, на засіданні Всеукраїнської ради Українського товариства охорони природи 30 жовтня 2014 р. було питання «Про екологічні наслідки війни на Донбасі» [3]. Відзначалось, що війна спрямовується, перш за все, проти біосфери – людини і природи, а тому є масштабним анти-екологічним злочином. Екологічні наслідки військових дій на Донбасі, такі ж як економічні, соціальні і людські втрати, є катастрофічними. Це друга за масштабами (після Чорнобильської техногенно-ядерної катастрофи) військово-техногенна екологічна катастрофа в Україні.

Реалії сучасної української держави привели до необхідності створення інноваційно-технологічної бази і підготовки кадрів для екологічного виховання й освіти, комплексного розгляду та осмислення екопроблем, формування стратегії загальнонаціонального екологічного збереження на державному рівні. В Україні вироблення й реалізація державної політики у цій важливій сфері суспільно-політичного життя все більшої уваги приділяють українські науковці і громадськість.

Отже, настала пора спільними зусиллями всіх, хто живе на Землі, об'єднатися заради майбутнього, а охорона природи повинна бути стилем життя кожного жителя. Сама Україна і вся світова спільнота мають зробити усе необхідне, щоб зупинити війну, бо коли хоч одна людина зробить на рік бодай

одну добру справу – усе це складається в мільйони добрих справ на благо природи, людини, країни.

Джерела та література

1. Грицик В. Екологія довкілля / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій // Охорона природи : навч. посібн. – К. : Кондор, 2009. – С. 3.

2. Недюрмагомедов Г. Теорія і практика екологічної освіти наприкінці ХХ століття : проблеми розвитку / Г. Недюрмагомедов // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 38. – С. 243–254.

3. Шевчук В. До 70-річчя утворення Українського товариства охорони природи [Електронний ресурс] / В. Шевчук. – Режим доступу : <http://www.ukrpryroda.org/2016/07/70rokiv.html> . – Заголовок з екрана.

4. Шевчук В. Технологія конструювання еко-майбутнього [Електронний ресурс] / В. Шевчук. – Режим доступу : <http://www.ukrpryroda.org/2013/06/blog-post.html> . – Заголовок з екрана.

STRUCTURAL – SEMANTIC AND FUCTIONAL EVOLUTION RESEARCH OF THE WORD «FIANCE» IN THE TURKISH LANGUAGES

Musayeva I., Pashayeva G.

Sumgayit State University (Sumgayit, Republic of Azerbaijan)

Structural – semantic and fuctional evolution research of the ceremony lexems, comparative study of ethno linguistic factors are the most important issues. While we analys the ceremony lexicology, that a product of people creation thought, reflecting ethnic – national points, we follow the research aspect of lexic layer not only with semantic processes, it is determined by phonetical delimitation. Ceremonies, their ethnology and mythology roots should be studied with the history of Turkish clans in mutually. Firstly, when we comment old written monuments widely, we can seet that, it is closely linked in phonetical, lexical, grammatical structure. The product of people thinking «Kitabi-Dede-Gorgud» monument has rich materials regarding Turkish language. The research of structural – semantic and fuctional evolution of ceremony lexems that used in «Kitabi-Dede-Gorgud» is very important problem. The lexem *adakhli* – *fiance* linked in wedding ceremony in«Kitabi-Dede-Gorgud». This is one of the names reflecting some levels of wedding ceremony (party) in the Azerbaijani language and in the other several Turkish languages.

If we review the etymology of te word, we can see clearly the lexic units of paragenonims, Turkish origin words – *adak* (*foot*), *yadak*, *ayaq* (*foot*) words.

The word *adakhli* – *fiance* consists of the verb«*ada*» and it is used in 2 meaning: 1. To rename (*ad vermek*); 2) to engage (*nişanlamaq*, *ad eləmək*). A noun *adag* is made from the verb *ada*, *adaxli* is an adjective.

Lexems adak (*foot*), *adhaklıg* (*ayaklı* – *with foot*), *adhaklan* (*ayaklanmaq to arise*) given in the dictionary«*Divan*» by Mahmud Kashgari can be followed being of multi-components of semantic structure in Orkhon Yenisey monuments. So, the word *adak* (*foot*) under went and means foot Several synonyms of *adaxli* term are used in«*Kitabi-Dede-Gorgud*». For example, *yavuqlu*, *beshikkertmə* – *betrothed*, *fiance*, *finacee*.

The term *adakhli* – *fiance* is differ in phonetic point of view in the Azerbaijani

language, but the same in semantic point of view in comparison with Turkmen language.

In the result when the marriage time approach, the term *adaxli* – fiance (to marry, marriage) is created among the people. The terms *ayagachdi*, *ayagachma* means different as ethnographic term. *Ayagachma* is a tradition and a ceremony, after marriage bride's first visit her father's home. It is called *ayagachma*. This ceremony is implemented after first of bride's parents and relatives, and bride's first visit to her parents and relatives home.

The terms *deyikli* – *fiance*, *engaged* are used as a semantic equivalent of the words *adakhli* in Azerbaijan language. The ethnographic terms *beshikkertme*, *gobekkesme* are close by semantic point of view. These terms had been used in the same meaning. Ethnographer Hasan Guliyev wrote: marriage traditions such as «*Gobekkesme*» – *cutting the umbilical* was not a specific for former Azerbaijan families. During the birth of girl process and boy, and in the umbilical cutting process they engaged. This is an ancient tradition of the people. In some regions they hung silver or golden money from her (the girl's) neck or cradle. The explanation of these terms, the names of wedding ceremonies are given as a tradition of old welfare in the «Explanation vocabulary of Azerbaijan Language». These names had been created in the result of unity 2 different lexic words – cradle + cut (*beşik+kərt (kəs)*) and *nəblə+couple*. The verb *Kertmek* is a paronym of the verb *to cut*. These words are used in dialects and accents seldom (limited) which often and widely used in the past.

Some episodes from *Kitabi-Dede-Gorgud* can be a good example: «both names are used as lexic parallel *Kitabi-Dede-Gorgud*». The historical formation of the word engaged is old and its use is dynamic in the modern level. The words engagement and engaged are high – functioned and have a wide use areal. Some word combinations such as «little engage», «big engage» had been created from the engage word. These are the names of wedding. Engage ceremony is mentioned as little wedding, wedding is mentioned as old engage in the book. For example: «*Yalinjig (it is a name of a man) held his little wedding. He appointed dates for his old wedding*».

If we review in modern language ceremony terms followed with different phonetical change and semantic differentiation, we see that despite of changing the structural elements and sound formula of these terms, they save their semantic features.

НАУКОВІ ПОШУКИ ВИВЧЕННЯ БІОЕЛЕКТРИЧНИХ ЯВИЩ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АКАДЕМІКА В.Ю. ЧАГОВЦЯ (1873–1940)

Новак Ю.М.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)*

Найважливішими чинниками інтелектуального простору виступає вчений, його наукові здобутки, комунікативні зв'язки в соціумі. У зв'язку з цим назріла потреба розглянути внесок учених першої половини ХХ ст. в аспекті авторських

лабораторій наукового пошуку, горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків, особистого внеску дослідників у розвиток електрофізіології.

Заслуга створення першої науково обґрунтованої теорії походження біопотенціалів в живих тканинах (1896 – 1903) належить українському вченому, академіку АН УРСР В.Ю. Чаговцю. Майже в усіх напрямках електрофізіології учений позначив нові віхи, що спрямували наукову думку в потрібне конструктивне русло.

Своїми дослідженнями В.Ю. Чаговець заслужив світову славу, його свого часу справедливо називали «російським Гельмгольцом». Особливу увагу В.Ю. Чаговця привертає до себе центральна нервова система (ЦНС). У 1906 р. учений опублікував ґрунтовну статтю «О тормозящем действии прерывистого гальванического тока на центральную нервную систему». В ній учений висвітлив отримані експериментальні дані стосовно вивчення впливу переривистого гальванічного струму на рефлекторну діяльність центральної нервової системи. В.Ю. Чаговець визначив, що гальмування і стан наркозу в ЦНС розвивається лише за умови проходження переривистого постійного струму у висхідному напрямку вздовж центральної нервової системи

Передачу збудження від однієї ділянки до іншої дослідник уявляв як результат явищ біофізичного і біохімічного характеру. За В.Ю. Чаговцем, проведення збудження є поширенням поляризаційного заряду вздовж тканини – біофізичний процес. Що ж до біохімічних процесів, то це процеси розпаду, в результаті яких утворюються різні кислі продукти, необхідні для іонної поляризації «тканинних» конденсаторів, тобто для виникнення струмів дії.

У 1906 р. наукова праця В.Ю. Чаговця, присвячена вивченню електричних явищ на живих тканинах, була представлена на отримання премії імені хірурга Н.З. Юшенова, яка присуджувалася Військово-медичною академією кожні 5 років за найкраще відкриття у галузі медичних наук.

І.П. Павлов високо оцінив експериментальні роботи В.Ю. Чаговця. На сторінках «Фізіологічного журналу» (1953, вип. 39) він відзначав: «Автор у своїй теорії є одним із перших, хто ступив на шлях обговорення і дослідження електрофізіологічних явищ з точки зору сучасної фізичної хімії і на сьогодні знаходить собі у фізіологічній літературі все більше і більше однодумців».

Роботи В.Ю. Чаговця, присвячені дослідженню впливу гірких речовин на виділення шлункового соку, підтверджують припущення І.П. Павлова про психічний механізм дії гірких речовин. Також він вивчав вплив штучного харчування на тривалість діяльності м'язів і нервів теплокровних та ін. Ці дослідження, а також деякі розділи своєї дисертації В.Ю. Чаговець надрукував у німецьких журналах.

У Київському університеті В.Ю. Чаговець продовжив наукові дослідження, започатковані С.І. Чир'євим, – вивчення природи електрорушійних сил живих тканин, механізмів подразнення, впливу електричного струму на рефлекторну діяльність центральної нервової системи. Завдяки дослідженням біоелектричних явищ у живих тканинах, проведеним у лабораторії В.Ю. Чаговця, складаються передумови для більш детального вивчення генези і

природи електричних потенціалів живих клітин і зв'язку між цими потенціалами та процесами збудження й гальмування.

Учням В.Ю. Чаговця належить пріоритет у створенні перспективного розділу електрофізіології – електрогастрографії (ЕГГ). Суттєве значення для теоретичної медицини мають дослідження із вивчення електричних явищ у стінці шлунка. Електрогастрограма зацікавила українських клініцистів, які впровадили електрогастрографічне дослідження у клініку.

Крім того, В.Ю. Чаговець був одним із піонерів застосування математичного методу в загальній фізіології. Свої міркування він виклав у доповіді «Про математичний метод у біології» на IX з'їзді Товариства Російських лікарів у пам'ять М.І. Пирогова в 1904 р. У доповіді автор ґрунтовно аналізує зв'язок експериментальних даних із математичними розрахунками та робить висновок: «Таким чином, уже з невеликої кількості наведених тут прикладів зрозуміло, яке велике значення при вивченні біологічних законів, встановлених шляхом експерименту, може мати математичний їх аналіз, застосування якого в даний час значно полегшується завдяки успіхам, отриманим за останні роки в цьому напрямку фізико-хімією... І чим швидше займемося ми культивуванням цього методу в ділянці біологічних наук, тим буде краще».

Отже, впродовж творчого життя В.Ю. Чаговець як вчений прагнув до узагальнення фактів, широкого теоретичного осмислення їх, до створення теорій, які би пояснювали процеси життєдіяльності організму. Ученому належить пріоритет у створенні перших науково-обґрунтованих теорій походження біоелектричних явищ та конденсаторної теорії електричного подразнення живих тканин. Ці теорії лягли в основу пізнання фізико-хімічного механізму процесів збудження і гальмування.

**ПРОФЕСОР ВИСОЧИН ІВАН АНДРІЙОВИЧ – ЯСКРАВИЙ
ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ ШКОЛИ
*Островська Н.М.***

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

*Хто думає про науку, той любить її,
а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися,
хоча б зовні він і здається бездіяльним
Г. Сковорода*

Іван Андрійович Височин народився в 1946 р. в с. Попово-Балівка Дніпропетровського р-ну Дніпропетровської області. Після закінчення середньої школи (1964 р.) навчався у Нікопольському технікумі механізації та гідромеліорації сільського господарства (1964–1967), а пізніше – у Харківському сільськогосподарському інституті за спеціальністю «Архітектор». Після закінчення в 1974 р. з відзнакою вузу молодого фахівця було обрано на посаду архітектора Сумського району Сумської області (з 1974 по 1981 рр.). Саме тут і розпочалася його основна творча, наукова і практична діяльність. За цей період

він розробив зонінги на 45 сіл та селищ; 27 проектів на пам'ятники (меморіальні комплекси) воїнам та односельцям, які загинули у роки Другої світової війни; 17 проектів на проектування або розширення середніх шкіл, дитячих садків; розробив близько 30 проектів на житлові будинки (у той час в районі кожне господарство за рік зводило за свої кошти 5-10 індивідуальних будинків котеджного типу); 7 декоративних в'їзних знаків у великі селища; 3 декоративних в'їзних знаки у Сумський район; зумів створити в районі творчу групу у складі якої були скульптор, художник-монументаліст, будівельники. У названих творчих доробках Іван Андрійович є автором або співавтором. Багато з цих об'єктів функціонують і сьогодні.

З 1981 по 1983 рр. І.А. Височин був керуючим трестом «Зеленого будівництва» Сумської області. За цей період було укріплено матеріальні бази існуючих у містах Суми, Шостка, Конотоп, Ромни підприємств з вирощування декоративних дерев, кущів (у т.ч. троянд), квітів і створено системне озеленення міст, селищ та сіл. Учений брав активну участь у виставках з ландшафтної архітектури у м. Одеса (1981 р., 1982 р.), м. Київ (1983 р.). З 1981 р. він є членом спілки архітекторів СРСР, а згодом і Національної спілки архітекторів України.

З 1983 по 1993 рр. І.А. Височин працював архітектором, керівником групи, головним архітектором Сумської філії «Гіпрохім» (сьогодні «Укрхімпроект»). За цей період він став автором, співавтором близько 150 творчих робіт (70 з них втілено в життя) на теренах СРСР: м. Костянтинівка, м. Вінниця, м. Суми, АР Крим, «Воскресенський», «Ярославський», «Комсомольськ на Амурі», нафтопереробні заводи і хімкомбінати. Це були комплексні проекти: промислові та житлові будинки, школи, дитячі садки, їдальні, санаторії, спортивні бази, бази відпочинку тощо.

Іван Андрійович Височин відомий не тільки як архітектор-практик, але і як вчений і педагог. За вагомі здобутки у 1993 р. він отримав запрошення на посаду доцента кафедри «Промислове та цивільне будівництво» Сумського державного аграрного університету (далі СДАУ) від визначного вченого д.т.н., проф. Л.М. Фомиці – завідуючого кафедри, декана і засновника факультету СДАУ. Саме під його керівництвом І.А. Височин у 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук з теми «Ефективні конструкції споруд фермерських господарств» за спеціальністю 05.23.01 «Будівельні конструкції, будівлі та споруди». У 1997 р. отримав вчене звання доцента. З 2001 р. – член-кореспондент Академії будівництва України.

У 2013 р. І.А. Височин під керівництвом провідного вченого Харківського національного університету будівництва та архітектури, доктора архітектури, професора В.Й. Кравця захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора архітектури з теми «Композиційна організація просторової системи щодобової міграції у мегаполісі» за спеціальністю 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». У цьому ж році отримав вчене звання професора.

На сьогодні Іван Андрійович Височин – професор кафедри «Архітектури та інженерних вишукувань», активний учасник відкриття напряму

«Архітектура» (2014) Сумського національного аграрного університету (далі СНАУ). Під його керівництвом було підготовлено близько 200 дипломників (бакалаври, спеціалісти, магістри), котрі успішно захистилися і працюють на різних посадах архітектурно-будівельної галузі як на теренах України, так і на п'яти континентах світу. Іван Андрійович автор та співавтор близько 170 міжнародних, регіональних статей, монографій, навчальних посібників, методичних вказівок. Він і по сьогодні займає активну життєву позицію, бере участь у міжнародних, регіональних та місцевих конференціях. Займається підготовкою та атестацією науково-педагогічних кадрів, є науковим керівником аспірантів та здобувачів за двома напрямками 05.23.01 «Будівельні конструкції, будівлі і споруди», 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». Організовані науковцем при кафедрі лабораторії рисунку, живопису та скульптури і будівельного матеріалознавства дадуть змогу на вищій рівень підняти дослідницьку роботу кафедри, а також знання студентів.

До того ж, на кафедрі виконуються держбюджетні, наукові та господарчі теми, де він сам бере активну участь як керівник, так і виконавець. Учений тісно співпрацює з національною спілкою архітекторів України. Нині є членом спеціалізованої вченої ради Д 64.056.02 при Харківському НУБА, членом науково-методичної ради СНАУ, вченої ради факультету, членом редакційної колегії наукового журналу «Вісник Сумського НАУ» серії «Будівництво».

Іван Андрійович відомий не тільки своїми науковими працями, він – талановитий художник. Його картини отримали визнання серед студентської молоді та колег-викладачів СНАУ.

НІЖИНСЬКИЙ ПЕРІОД НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.Х. БУНГЕ

Пасічник Н.О.

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені В. Винниченка (м. Кропивницький, Україна)*

Масштабні економічні перетворення, що відбувалися в Російській імперії в XIX ст., зумовили кардинальні нововведення в державному управлінні, законодавчій базі й актуалізували необхідність якісної підготовки майбутніх чиновників. Підготовка фахівців для різноманітних сфер державного управління здійснювалася в основному через вивчення юридичних наук в університетах та ліцеях юридичного профілю. У першій половині XIX ст. на території Наддніпрянської України юридичну освіту окрім університетів (Харківського та Університету Св. Володимира (м. Київ)) можна було здобути в Рішельєвському ліцеї (1817–1864) м. Одеси та в юридичному ліцеї князя Безбородько (1840–1875) м. Ніжин. Студенти ніжинського юридичного ліцею ґрунтовно вивчали законодавство, на засадах Зводу Законів Російської імперії та здобували загальноосвітню підготовку, необхідну для їхньої майбутньої діяльності як юристів-практиків в конкретних сферах юридичної діяльності. Фінансово-

правові знання студенти Ніжинського юридичного ліцею здобували при вивченні законів казенного управління.

1845 року в ліцеї князя Безбородько розпочав свою науково-педагогічну діяльність видатний український вчений-економіст, відомий громадський діяч, майбутній міністр фінансів Російської імперії М.Х. Бунге (1823–1895). По закінченню університетського курсу юридичного факультету Київського університету, зі ступенем кандидата законодавства 31 жовтня 1845 р. Миколу Християновича було призначено викладачем законів казенного управління, а після успішного складання іспиту на ступінь магістра державного права і захисту дисертації на тему «Дослідження засад торговельного законодавства Петра Великого» [1], з 19 грудня 1847 р. – професором ліцею князя Безбородько [2, с. 6]. На цій посаді він перебував до 31 жовтня 1850 р. Саме в ніжинський період діяльності М.Х. Бунге розпочав свої наукові дослідження з фінансової проблематики. Для урочистого акту 1849 р. ним була підготовлена промова про кредит, котра являла собою загальне дослідження цієї важливої галузі фінансової науки. Через півтора року у передмові до праці «Теорія кредиту» [3] М.Х. Бунге самокритично оцінює цю промову й публікацію, відзначаючи, що це було лише загальне, «незріле» (на його думку) дослідження, проте ця праця отримала значну кількість схвальних відгуків. Тому ми можемо відзначити, що вже на початку наукової діяльності Миколі Християновичу були притаманні значна працездатність, вимогливість до себе, здатність до постійного саморозвитку.

У філії Чернігівського обласного державного архіву в м. Ніжині (фонд 1359, опис № 1 за 1832-1874 рр.) зберігається програма викладання законів казенного управління за 1849/50 н. р. [4] та перелік екзаменаційних питань з цього предмету, розроблених професором М. Бунге [5, арк.19], на основі аналізу яких можна відтворити тогочасну змістовну складову фінансової науки. Через обмежений обсяг даної публікації, ми не будемо аналізувати ці архівні документи, а лише визначимо змістовні складові курсу: 1) про державні потреби; 2) про державні доходи; 3) фінансове управління; 4) про державний кредит. При розробці програми і підготовці курсу М.Х. Бунге використовував твори К.А. фон Мальхуса, Ж. Греві, К.Г. Рау, Є.Ф. Канкріна, І.Я. Горлова – комплексні тогочасні теоретичні дослідження з фінансово-правової проблематики.

В енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона подається інформація щодо ніжинського періоду діяльності Миколи Християновича як особистості й викладача. У Ніжині Бунге приєднався до невеликого гуртка передових людей, котрі мали значний вплив не тільки на учнівську молодь, а й на місцеву громадськість в цілому. Високоосвічений, у цьому повітовому містечку він сприймався як місіонер європейської науки і громадянськості. Саме він привніс у навчальний процес просвітницькі ідеї, інтерес до явищ західноєвропейського життя і науки. Серед визначних рис науково-педагогічної діяльності Бунге сучасники відзначали небайдужість до студентської молоді, уміння розгледіти їхні особистісні здібності й таланти і, як наслідок, наявність значної кількості студентів, які цікавилися фінансовою наукою, яку викладав Микола Християнович та її економічними й правовими аспектами [6, с. 927]. Він перший

почав проводити практичні заняття зі студентами; щотижнево проводив консультації (у річному звіті ліцею за 1850 рік використано поняття «репетиції» [7, арк. 6]); додатково займався вдома зі своїми учнями німецькою і французькими мовами, щоб вони самостійно могли опрацювати наукові праці іноземних науковців. Цю унікальну рису – відчувати в молодому поколінні винятковість, обдарованість М.Х. Бунге зберіг і ставши професором Київського університету.

Джерела та література

1. *Бунге Н. Х.* Исследование начал торгового законодательства Петра Великого / Н. Х. Бунге // *Отечеств. зап.* – 1850. – Т. 68, № 1.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) в м. Ніжині, ф. 1359, оп. 1, спр. 93, 25 арк.
3. *Бунге Н. Х.* Теория кредита / Н. Х. Бунге. – К., 1852. – 312 с.
4. Відділ ДАЧО в м. Ніжині, ф. 1359, оп. 1, спр. 238, 13 арк.
5. Відділ ДАЧО в м. Ніжині, ф. 1359, оп. 1, спр. 412, 169 арк.
6. *Энциклопедический словарь* Ф. А. Брокгауза и. А. Ефрона. – СПб. : Брокгауз-Ефрон. 1890–1907. – Т. 8.
7. Відділ ДАЧО в м. Ніжині, ф. 1359, оп. 1, спр. 100, 52 арк.

ДО ІСТОРІЇ «ЗАЛІЗНИЧНИХ СТОРІНОК» В ЖИТТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ С.Ю. ВІТТЕ

Петрученко О.А.

*Державний економіко-технологічний університет транспорту
(м. Київ, Україна)*

В історії ліберального реформаторства в Російській імперії останньої третини ХІХ – поч. ХХ ст. С.Ю. Вітте (1849–1915) належить особливе місце. Голова Міністерства шляхів сполучення, багаторічний міністр фінансів, голова Комітету міністрів, член Державної ради – такі основні службові посади. Цей відомий сановник мав помітний і визначальний вплив на різні напрями зовнішньої і особливо внутрішньої політики Російської імперії, став своєрідним символом можливостей і одночасно безпорадності російської державної системи.

Сьогодні інтерес до біографії Сергія Юлійовича постійно зростає. Про це свідчать книги і статті, присвячені життю та діяльності видатного державного діяча і реформатора. Слід, в першу чергу, відзначити біографічні наукові монографії О.П. Кореліна і С.О. Степанова (1998) [1], Б.В. Ананьїча та Р.Ш. Ганеліна (1999) [2], монографію С.Д. Мартинова (2002) [3], його ж статтю (2002) [4]. На особливу увагу заслуговує науково-популярна книга-біографія Сергія Ільїна «Вітте», опублікована у видавництві «Молода гвардія» у Москві у серії «ЖЗЛ» (2006) [5]. Однак, у переважній більшості цих книжок та статей практично відсутній аналіз діяльності С.Ю. Вітте як залізничника, зокрема на посаді керівника Міністерством шляхів сполучення Російської імперії, його участь у будівництві Транссибірської магістралі, різних проблем залізничного транспорту і залізничного господарства. Так звані «залізничні сторінки» в

біографії С.Ю. Вітте досліджені дуже мало [6].

Також сьогодні закономірно підвищується інтерес до реформ і до реформаторів минулого, актуалізується потреба в осмисленні вітчизняного досвіду соціально-економічних перетворень, у визначенні ролі держави в економіці, обранні форм і методів її регулювання. Отже, є потреба озирнутися назад, адже ретроспектива є основою для прогнозу. У даному контексті звернення до так званої «залізничної спадщини С.Ю. Вітте» викликає особливий інтерес.

На жаль, багатогранна діяльність С.Ю. Вітте як реформатора не отримала ще адекватної оцінки. За досить-таки широкого визнання імені С.Ю. Вітте про його творчість відомо не все. В радянські часи особа С.Ю. Вітте як прибічника капіталістичного шляху розвитку країни не викликала симпатій у радянської влади, дослідження його діяльності не заохочувалося, його фундаментальні праці не перевидавалися, були малодоступними для істориків науки і техніки архівні матеріали. Тут доречно також зауважити, що ім'я С.Ю. Вітте в радянській історії згадувалося лиш з так званим «хмурим періодом царизму». А також його об'єднували з іншими антагоністами соціал-демократії – в основному з Петром Аркадійовичем Столипіним. Стосунки цих двох людей і справді були складними, особливо у питаннях шляхів прогресу країни. І все ж у головному їх погляди співпадали, вони були відзеркаленням служіння Батьківщині, обоє повністю заперечували революційний шлях розвитку. Реалізувати плани побудови російської держави їм не вдалося, хоча для цього потрібно було не так багато часу – всього декілька десятиліть миру і спокою.

Перші наукові праці С.Ю. Вітте стосуються залізничної проблематики. І далі, час від часу, він постійно звертався до залізничної теми, яка розпочався під час його діяльності в Україні, за часів його керування Південно-Західними залізницями. Цей незгасаючий інтерес С.Ю. Вітте до залізниць зумовлений не тільки проблемами експлуатації залізничного транспорту, а й проблемами економічного розвитку усієї Російської імперії [7].

Безперечно, С.Ю. Вітте розумів, що залізничне будівництво було ключовою ланкою у модернізації економіки російської держави другої половини XIX сторіччя. Воно зумовило потребу в розвитку вітчизняної важкої промисловості – металургії і машинобудування, які сприяли різкому зростанню аграрного виробництва та сільськогосподарського експорту. З розширенням залізничної мережі і перетворенням залізниць в органічну частину вітчизняної економіки, стало зрозумілим значення фінансового боку експлуатації залізниць (окрім, звичайно, технічної складової). Ось чому С.Ю. Вітте став одним з перших спеціалістів, який на практиці займався переважно економічною компонентою залізничної справи. Власне, це і обумовило його інтерес до питань теорії залізничних тарифів.

У 1883 р. побачила світ одна з найбільш значних наукових праць С.Ю. Вітте у сфері залізничної проблематики «Принципи залізничних тарифів з перевезення вантажів» [8]. Появі цієї фундаментальної монографії передувала серія наукових статей під рубрикою «Принципи залізничних тарифів» в

київському журналі «Инженер» у 1883 р. Згодом С.Ю. Вітте об'єднав ці статті в одну книгу і опублікував в кінці цього ж 1883 р. Дана праця С.Ю. Вітте була вузькоспеціальною і її зміст цілком відповідав назві. Ця книга стала першою спеціальною працею з теорії залізничних тарифів. Вона відразу зацікавила спеціалістів і пресу. Тому у наступному 1884 р. з'явилося її друге видання, але вже значно доповнене і розширене параграфами про школи в політичній економії, про державне регулювання економіки. Розширення меж книги було обумовлене такими обставинами. По-перше, створення залізничної мережі буквально зумовило переверот в економічному житті суспільства і зв'язаних з нею широкому комплексі соціальних стосунків. У цей час звернення до питань експлуатації залізниць обов'язково призводило до вивчення широкого колатісно пов'язаних між собою проблем. Це стосувалося приватної і державної експлуатації залізниць, взаємного впливу здійснюваної державою таможньої політики і торгівлі, збалансованість темпів розвитку промисловості і сільського господарства.

Вирішення питань залізничної експлуатації зумовило проблему свободи особистості у її стосунках з практикою державного управління економікою. У цей час загострювалась потреба у дослідженні можливостей і меж державного втручання в економічне життя суспільства. Історія стверджує, що сьогодні ці проблеми знову набули надзвичайної актуальності. Як і понад сто років тому виникають жорсткі суперечки і зіткнення різнопланових інтересів та позицій. Ось чому енциклопедичні за своїм змістом погляди С.Ю. Вітте сьогодні представляють інтерес як для економістів, так і для соціологів, філософів, наукознавців і, звичайно, залізничників. Сьогодні, уважно знайомлячись з книгою С.Ю. Вітте «Принципи залізничних тарифів для перевезення вантажів», ми переконуємося, наскільки є схожими шляхи розвитку суспільно-економічних ідей в ХІХ ст. з економічною практикою, яку випробувала на собі українська економіка в останніх роках ХХ і перших десятиріччях ХХІ ст. Багато суджень С.Ю. Вітте не втратили свого науково-теоретичного значення до теперішнього дня і в цьому плані виявилися пророчими. Це чудово видно з його праць.

Джерела та література

1. *Корелин А. П.* Витте – финансист, политик, дипломат / А. П. Корелин, С. А. Степанов. – М. : ТЕРРА Книжный клуб, 1998. – 464 с.
2. *Ананьич Б. В.* Сергей Юльевич Витте и его время / Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – 430 с.
3. *Мартынов С. Д.* Государство и экономика : система Витте / С. Д. Мартынов. – СПб. : Наука, 2002. – 405 с.
4. *Мартынов С. Д.* Путь С. Ю. Витте / С. Д. Мартынов // Витте С. Ю. Собр. соч. и док. материалов / С. Ю. Витте. – М. : Наука, 2002. – Т. 1 ; кн. 1 : Пути сообщения и экон. развитие России. – С. 78–108.
5. *Ильин Сергей.* Витте / С. Ильин. – М. : Молодая гвардия, 2006. – 546 с.
6. *Хусаинов Ф. И.* Железнодорожные страницы в биографии С.Ю. Витте / Ф. И. Хусаинов // Бюл. транспорт. информ. – 2007. – № 10 (148). – С. 34–40.
7. *Российские реформаторы : соц.-экон. очерки* / под ред. А. П. Корелина. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 318 с.
8. *Витте С.* Принципы железнодорожных тарифов по перевозке грузов / С. Витте. – 3-е изд., доп. К. : ООО «Инпрес», 2012. – 284 с.

СМЕРТНА КАРА В АНТРОПОЛОГО-ПОЗИТИВНІЙ ШКОЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА *Пилипчук О.О.*

*Державний економіко-технологічний університет транспорту
(м. Київ, Україна)*

У другій половині XIX ст. в Італії виникла антропологічна школа кримінального права, основна суть діяльності якої полягала в поєднанні юриспруденції з природничими науками і медициною. Антропологічна школа сформувалась на основі трьох наукових теорій: теорії природного добору (Ч. Дарвін), органічної теорії суспільства (Г. Спенсер) і френології³⁴ (Ф. Галль).

Основними представниками антропологічної школи були італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо, який безпосередньо був засновником даної доктрини, італійський юрист і кримінолог Р. Гарофало, який став спеціалістом з реформування кримінально-правової теорії і пенології³⁵, а також італійський кримінолог і політичний діяч Є. Феррі – автор вчення про соціальні умови злочину. Усі їх наукові положення користувались широкою популярністю в Російській імперії, що не могло не накласти свій відбиток на наукові дослідження київських юристів – членів Київського юридичного товариства.

Положення антропологічної школи отримали такий сильний резонанс у науковому світі завдяки принциповій концептуальній новизні, яка закликала до кардинального реформування усієї системи боротьби із злочинністю. Окреме місце у даній теорії займали дослідження системи засобів покарання, одним із яких була смертна кара.

В антропологічній доктрині усі засоби покарання розділялись на дві групи: перші відповідали сучасним засобам позбавлення волі, а другі базувались на методі виділення і викидання негідних членів із суспільства. Саме другій групі в антропологічній школі приділялось найбільше уваги і надавалось першочергового значення. Антропологічна школа класичним методам покарання надавала лише другорядного значення і зовсім ігнорувала сучасний тип покарання позбавлення волі.

Смертна кара в даній школі стояла на першому місці серед усіх засобів покарання. Взагалі в усі часи вона особливо привертала увагу вчених, громадських діячів та й пересічних людей взагалі. Відбувалось це, напевне, через те, що смертна кара пов'язана безпосередньо з самим життям і його втратою, з його цінністю і страхом. Влюбій країні, влюбі часи, і прилюбих соціально-політичних умовах люди поділялись на тих, хто був прихильником смертної кари, і тих, хто був проти неї. Світове співтовариство ще ніколи не прийшло до однієї думки стосовно цього виду покарання.

У другій половині XIX ст. в провідних країнах Європи відбувались певні реформи, зокрема і в правовому полі. Провідні вчені різних країн, на ґрунті

³⁴ **Френологія** – псевдонаука, основні положення якої базувались на теорії взаємозв'язку психіки людини і будови її черепа.

³⁵ **Пенологія** – наука про покарання.

активного розвитку капіталістичних відносин закликали взагалі до скасування смертної кари. Але в антропологічній школі ставлення до цього виду покарання було зовсім протилежне.

Ч. Ломброзо у своїх наукових працях вважав смертну кару *«радикальним засобом соціального захисту, найлогічним в сенсі кримінальної соціології не тільки відповідно закону природного добору, а й записаним на багаточисельних сторінках в книзі природи»*. Він був категоричним прихильником смертної кари і вважав, що її потрібно зберегти у суспільстві для певного виду злочинів і для спеціального виду злочинців.

Трохи інші погляди спостерігались у наукових поглядах італійського кримінолога і політичного діяча **Е. Феррі**³⁶. Висловлюючись про природних злочинців вчений пропонував їх поміщувати у спеціальні заклади довічно і безстроково. Але з іншого боку він задавався питанням, чи не є кращим застосування смертної кари до «цих потворних істот», які постійно становили загрозу суспільству. Він вважав смертну кару абсолютно нормальним явищем суспільства. Зокрема зазначав, що: *«Смертна кара накреслена природою в будь-якому кутку всесвіту і в будь-який момент життя у світі. Вона не безумовно протирічить праву, адже коли вона абсолютно необхідна, як, наприклад, при обороні особистій або соціальній, вона абсолютно є справедлива. Крім того, загальний закон еволюції показує, що прогрес усілякого живого виду здійснюється завдяки постійному природному добору, який відбувається шляхом смерті менш сильних в боротьбі за існування. Тому штучний добір, що здійснюється суспільством у власному середовищі шляхом знищення шкідливих для його існування елементів, відповідає би не тільки праву, а й природному закону існування людства»*.

Але загалом, у поглядах Е. Феррі спостерігаються певні коливання. З одного боку він бачив логіку і зміст у таких радикальних методах боротьби із злочинністю, а з іншого багато нюансів, коли брав до уваги вивчення особи злочинця.

Третій представник антропологічної школи французький вчений-криміналіст **Ж. Пул'** став принциповим противником смертної кари. У своїх дослідженнях він заявляв, що йому видається дивним те, як представники позитивного напрямку можуть стверджувати необхідність смертної кари, адже вона може призначатися лише для вроджених злочинців, які взагалі смерті не бояться. Тому вчений вважав її безглуздим видом покарання і не бачив у ній сенсу.

Представників антрополого-позитивної школи називали «новими криміналістами». Серед них дуже відомим був учень Ч. Ломброзо, італійський юрист і кримінолог, автор теорії «природного злочину» **Р. Гарофало**, який усіляко закликав до застосування смертної кари. Він, застосовуючи теорію Дарвіна відповідно до кримінального права, зазначав, що питання зменшення

³⁶ **Енріко Феррі** – з 1884 р. професор кримінального права провідних італійських університетів. З 1886 р. депутат італійського парламенту. В 1919 р. увійшов в комісію зі створення проекту Кримінального кодексу, певні положення якого увійшли в фашистський італійський кримінальний кодекс Італії 1930 року.

злочинності потрібно вирішувати відповідно до принципу виключення із суспільства і штучного добору злочинців, які з'являються на світ у вигляді злочинного потомства від злочинних батьків, тому й вимагав смертної кари для покращення раси.

Найголовнішою метою смертної кари він вважав необхідність усунути можливість рецидиву злочинної дії. Бачив у ній засіб «зробити злочинця безумовно нешкідливим, вирвати з коренем отруйну рослину». Він не бачив необхідності і сенсу в утриманні злочинців довічно в ув'язненні і був переконаний, що лише смерть може дати суспільству впевненість у безумовній ізоляції злочинця.

У підтвердження своїх слів Р. Горофало цитував англійського соціолога Г. Спенсера: *«У країнах, де люди надають значення тільки речам певним і конкретним, не розраховуючи на далекі ймовірності майбутнього, необхідні покарання суворі, швидкі, точні, сильно вражаючі уяву. Для людини культурної достатньо тривалої і одноманітної дисципліни. Для людей грубих необхідні покарання сумні і смертна кара».*

Ще один представник антропологічної школи, вчений-тюрмознавець, директор італійських тюрем **М. Бельтрані-Скалія** був переконаний, що нація може застосовувати смертну кару тоді, коли доведено, що вона може зберегти загальну суспільну безпеку. І як приклад, зазначав, що у великих європейських країнах, які відмінили смертну кару, або замінювали її довічним ув'язненням рівень злочинності зростає.

Не дивлячись на цю пропаганду, представники класичної школи кримінального права і діючої системи покарання, вчені провідних європейських країн, зокрема і Російської імперії, члени наукових товариств активно впроваджували в життя ідею відмови від смертної кари. Негативне ставлення до даного виду покарання в суспільній свідомості обумовлювалось розвитком культури, успіхами суспільного і приватного життя. І в європейському науковому співтоваристві постійно висловлювалась нетерпимість до смертної кари, про що писав у своїй науковій праці «Дослідження про смертну кару» видатний український вчений-юрист, голова Київського юридичного товариства О.Ф. Кістяківський.

Європейське суспільство потроху стало приходити до пануючої на сьогоднішній день ідеї про те, що не держава вирішує, коли людині народжуватись, і не державі вирішувати, коли їй померати. Високо розвинуті країни Європи шукають інші шляхи боротьби із власним рівнем злочинності. І, як відомо, на сьогодні в жодній країні, що входить до Ради Європи, немає такого виду покарання, як смертна кара.

Як бачимо, якою б не була радикальною і новаторською антрополого-позитивна школа, і в ній вчені не змогли дійти згоди у питанні необхідності смертної кари. Напевне через те, що це питання за своєю природою не можна підвести під одну загальну риску. Як би не змінювалось суспільство, які б соціально-політичні течії панували в ньому, завжди знайдуться ті, хто багатиме застосовувати смертну кару й ті, хто від неї відмовиться.

Не дивлячись на те, що антропологічно-позитивна школа не мала у майбутньому свого розвитку, окремі агресивні погляди її представників широко застосовувались у наукових працях вчених або соціально-політичних течій у майбутньому. Прекрасним прикладом цього є ідеї А. Гітлера і загарбницької діяльності нацистської Німеччини.

Основні ідеї антрополого-позитивної школи кримінального права так і не були науково доведені, тому з часом інтерес до неї було втрачено. І в 1889 р. в Італії, за прикладом інших європейських країн, смертну кару було відмінено.

Е. ЧАРГАФФ ПРО ІНЖЕНЕРІЮ МОЛЕКУЛЯРНОГО КОШМАРУ

Пилипчук О.Я.

Державний економіко-технологічний університет транспорту

(м. Київ, Україна)

З розвитком молекулярної біології, генетики, ембріології, фізіології і біохімії з'явилися нові можливості для регулювання і зміни ходу онтогенезу різних організмів, у тому числі й людини [1]. Для сучасної людини цілком звичними стали такі явища як штучне запліднення, сурогатне материнство, використання ембріональних тканин у медичних цілях. Ряд вчених вважає, що із впровадженням і активним використанням нових методик екстракорпорального запліднення і вирощування ембріонів поза материнським організмом саме поняття батьківства і материнства в сучасному суспільстві зазнає серйозної трансформації [2].

У США і країнах Західної Європи в суспільстві значно поширений свого роду репродуктивний лібералізм, що підтримує різні способи зачаття і виношування дитини. Він базується на правах людини, рівності можливостей, свободі вибору. Незважаючи на те, що за допомогою штучного запліднення і методик «вирощування дітей в пробірках» багато бездітних сімей набули батьківського щастя, у подібного роду медичних маніпуляцій завжди були і продовжують залишатися супротивники і критики подібного втручання людини в закони природи.

Видатний американський біохімік Е. Чаргафф (1905–2002) виступав як затятий супротивник екстракорпорального запліднення та експериментів над людськими ембріонами. Оцінюючи досягнення генної інженерії, він говорив про те, що ці експерименти становлять велику загрозу світові, більшу, ніж ядерні випробування. Прогрес науки, на його думку, безповоротно впливає на біосферу, причому так сильно, як ніколи раніше. Його погляди часто не співпадали з уявленнями наукової еліти про майбутнє науки.

У 1987 р. журнал «Nature» опублікував статтю Е. Чаргаффа «Інженерія молекулярного кошмару» про можливі небезпеки і наслідки екстракорпорального запліднення [3]. У статті він пише, що прогрес науки багато хто пов'язує з розвитком нових технологій. Штучно вирощені діти здаються нам першосортними, але наші очікування не завжди виправдовуються.

Експерименти з ембріонами – це, в першу чергу, комерція і бізнес. На жаль, через перерозподіл грошей в цій сфері у менш виграшному становищі опиняються дослідження в галузі лікування безпліддя, діагностики ембріональної патології, медико-генетичної діагностики.

Е. Чаргафф упевнений, що втручання в природні процеси надалі можуть призвести до занепаду в суспільстві. Прогрес науки і розвиток технологій різного рівня йдуть, на його думку, не тим шляхом. Гасла, овіяні благими намірами, тільки посилюють наближення кінця світу.

Вчений вважав, що в науці і медицині при проведенні яких-небудь маніпуляцій з людським життям повинна проходити серйозна незалежна експертиза можливих ризиків і оцінок наслідків подібних експериментів. Навіть при вдалому штучному заплідненні, нормальному ембріональному розвитку і народженні немає гарантій, що дитина не матиме яких-небудь патологій. За цими дітьми не ведуть спеціальних спостережень, які мають бути багаторічними – десять, п'ятнадцять, двадцять років. Тому, перш ніж доповідати про успіхи сучасної медицини, необхідно, на думку Е. Чаргаффа, проводити комплексне дослідження результатів різних експериментів.

Чи можливо взагалі створювати живе методами *in vitro*, тобто «в пробірці», поза живим організмом? Це питання не давало спокою Е. Чаргаффу. Людина зараз навчилася здійснювати такі маніпуляції, над якими природа працювала багато мільйонів років, але чи володіє вона тією мудрістю, яка належить їй.

У статті він висловив занепокоєння стосовно невідомих наслідків процесу екстракорпорального запліднення, оскільки в природних умовах жіноча яйцеклітина буде запліднена одним сперматозоїдом з великої кількості життєздатних чоловічих гамет. У нормі жіноча яйцеклітина протистоїть декільком мільйонам сперматозоїдів, відбувається природний відбір чоловічих клітин, селектує чинником в якому виступає сама яйцеклітина. Запліднення яйцеклітини Е. Чаргафф метафорично порівнює з вибором, в якому яйце шукає потрібного сперматозоїда. При штучному заплідненні такого вибору не відбувається. Навіть у двох сперматозоїдах склад ДНК відрізнятиметься, тому ніхто, ні маститий вчений, ні професійний лікар не зможе вибрати для запліднення потрібний об'єкт, а тим більше, передбачити міру життєздатності майбутнього організму.

«Ми хочемо маніпулювати життям, – зазначав Е. Чаргафф, – так само як і проводити хімічні досліди. Але і в хімічних дослідах ми не бачимо суті процесів, що перебігають там. Якщо підлити до розчину хлориду натрію розчин нітрату срібла, то спостерігається випадання білого сирнистого осаду. Ми спостерігаємо тільки зовнішній прояв, а не помічаємо, як іони срібла з'єднуються з іонами хлору з утворенням нерозчинної солі. У житті усе відбувається набагато складніше і має серйозніші наслідки, тому люди не повинні «своїми грубими пальцями сплітати тонку павутину людських доль» [Там само, с. 199].

Сучасна наука навчилася зберігати деякий час отримані ембріони, які можна поміщати не в тіло справжньої мами-донора яйцеклітини, а в тіло іншої жінки, що виконує функції сурогатної матері. Як правило, для зберігання таких

ембріонів використовують заморожування, в результаті якого тільки частина матеріалу залишається життєздатною. Це пов'язано з тим, що вода при замерзанні перетворюється на лід, який має більший об'єм, що призводить до розриву клітинних структур і самих клітин. Крім того, при замерзанні деякі молекули втрачають свої первинні властивості. Наприклад, низькі температури можуть порушувати нативну структуру ДНК. Той факт, що велика частина ембріонів гине з різних причин, так і не народившись, змусило Е. Чаргаффа говорити про антигуманність різних маніпуляцій із вже створеними людьми, яким так і не доведеться народитися на світ.

Вчений закликає до розвитку однієї з гілок філософії – етики – вчення про мораль і моральність. Якщо порівнювати різні дисципліни, то питання морального плану особливо гостро звучать для дослідників живого, тобто для біологів. Етика повинна на усіх рівнях застерігати від можливих наслідків тих або інших експериментів з природою. Хіба не аморально, розмірковує Чаргафф, викидати у водоймища отрутохімікати, що знищують усе живе навколо, або шкодити здоров'ю людей при випробуванні різних ліків.

Спочатку наука проводила дослідження стосовно схрещування рослин і тварин, потім у полі її зору потрапили примати, найбільш близькі людині. Число об'єктів для біологічних досліджень збільшувалося з року в рік з геометричною прогресією. Не уникнув цього і *Homo sapiens*. Подібно до вивчення атомного ядра біологів особливо зацікавило дослідження клітинного ядра. Саме там містяться молекули – хранителі спадкової інформації. Вченим було недостатньо вивчити будову і функції цих речовин, на передній край вийшли роботи із зміни спадкового апарату. Ми намагаємося виправляти «помилки» природи, міняючи будову ДНК новими надточними методами.

Е. Чаргафф щиро вірив, що його протест проти бездумного втручання в природні процеси зможе змусити суспільство хоч би замислитися про наслідки свого загарбницького ставлення до довкілля. «Я хочу хоч якось виправити напрям розвитку науки і показати суспільству інший бік біомедичних експериментів», – ідеалізував вчений [Там само, с. 200].

Природно, наука не стоятиме на місці, вона розвиватиметься і допомагатиме суспільству вирішувати наболілі питання. А проблем у людства стає дедалі більше. Здоров'я людини погіршується, незважаючи на те, що лікарі всього світу намагаються боротися з різними хворобами і прагнуть продовжити життя людей.

Якщо різні академії наук у минулому оголошували гранти для відповіді на питання: «Як провести зачаття без участі чоловіка», то зараз для багатьох медичних установ екстракорпоральні методики запліднення є звичайною справою. Така постановка проблеми була неможлива для науки старого часу, оскільки вчені не вірили в можливість проведення запліднення поза тілом жінки. Етичні проблеми перед наукою так гостро не стояли. «Я не можу уявити собі виробництво людських ембріонів руками таких учених як Бер або Вірхов», – писав Е. Чаргафф [Там само, с. 200]. Вчений вважав, що необхідно заборонити штучне виробництво людських ембріонів навіть у наукових цілях. Науковий

інтерес, навіть, якщо він спрямований на благо, не має бути безмежним. Для вчених не менш цікавою проблемою є вивчення процесів диференціації клітин при ембріональному розвитку. Будь-який дослідник при плануванні своїх експериментів, ніколи не повинен втрачати людську гідність, вважав Е. Чаргафф.

Вчений категорично був проти використання сурогатного материнства, особливо, якщо це здійснювалося з комерційною метою. По правді кажучи, в розділі 30 «Походження» описується цікава ситуація, коли давні мешканці пустель зушені виробити певні правила і принципи, що дозволяють їм існувати в примітивному полігамному суспільстві.

Величезні кроки зробила наука, особливо у вирішенні глобальних проблем, проте, вчені тільки почали замислюватися над питанням, наскільки сучасні досягнення безпечні для здоров'я. Багато антропогенних чинників є часто причиною жіночого і чоловічого безпліддя. Замість того, щоб ліквідувати причини цих негативних наслідків, наука звернулася до пошуку нових методів запліднення і вирощування ембріонів. Біотехнологи намагалися різними способами створювати штучні химери і вивчати можливості впровадження ембріонів у чужу матку. Здавалося б, що суспільство повинне було відреагувати на подібні експерименти і перешкодити їх практичному впровадженню. Проте цього не сталося. Більше того, нині біотехнологія набуває промислового характеру: створюються спеціальні заводи з виробництва гормонів, ферментів, вирощується величезне поголів'я худоби для отримання спеціальних біологічних тканин і речовин, використовуваних у медицині. Ці великі комплекси Е. Чаргафф образно порівнював з «молекулярним Освенцимом».

Вчений вважав, що усі маніпуляції з природою для людства не пройдуть безслідно. На його думку, існує дві людські вади, які штовхають людство у прірву, – це жадоба і гординя. Якби медицина не поставила на комерційну основу процедуру екстракорпорального запліднення, можливо, що ці технології не отримали б такого стрімкого розвитку. І якби вчені, що публікують роботи про зачаття *in vitro*, не підписували свої статті, а проводили дослідження інкогніто, не отримуючи наукового і громадського визнання, можливо біотехнологія не була б такою привабливою для дослідників.

Біоетичні погляди Е. Чаргаффа не втратили актуальності і сьогодні. З часом деякі видатні вчені та лікарі розчарувалися в можливостях маніпулювання із штучним заплідненням. Проте до теперішнього часу інтерес до цієї проблеми не пропав.

Через глобальне погіршення стану довкілля, пов'язане з хімічними і радіоактивними викидами, збільшується частота негативних мутацій серед популяцій людини. У зв'язку з цим існування здорового суспільства виявляється під загрозою. У такій ситуації виникає нова спокуса неоевгеніки: зменшити кількість спадкових патологій, але із залученням гуманних методів регулювання дітонародження.

У світлі успіхів генної інженерії евгеніка отримала новий сенс. Влада уважно стежить за генетичними дослідженнями, оцінюючи їх вплив на

громадське життя. У засобах масової інформації стали обговорюватися питання клонування людини, пренатальної діагностики, передчасного переривання вагітності, використання досягнень генної інженерії в лікуванні спадкових аномалій. Як зазначає філософ Є.М. Гнатик, людство третього тисячоліття прагнучиме взяти під контроль власні генетичні процеси і внести корективи не ціною життя володаря негативних мутацій, а координуючи їх генетичні тексти за власним розумінням, черпаючи знання в процесі дослідження генома [4].

Експерименти з маніпуляції із спадковістю людини заборонені, тому суспільство шукає інших шляхів «оздоровлення» населення від вроджених аномалій. Можна назвати основні заходи в цьому напрямі: розробка сучасних методів захисту людини від шкідливого впливу мутагенів (хімічних, радіаційних) та профілактика спадкових аномалій.

Подібні заходи міцно увійшли у громадське життя більшості країн світу. Багато еugenічних ідей стали реалізовуватися на практиці. Люди, що скоїли жорстокі злочини, засуджуються до довічного ув'язнення, а то і до страти, що, тим самим, запобігає їх розмноженню. Психічно хворі люди ізолюються від суспільства в спеціальних лікарнях, втрачаючи можливість залишити потомство. Створена мережа медико-генетических консультацій, в яких наречені можуть дізнатися про стан свого здоров'я, про свою спадковість і можливість передачі негативних ознак майбутнім дітям.

У всьому світі активно впроваджуються методики пренатальної діагностики спадкових хвороб. Існують методи аналізу на рівні клітини, до того як вона буде підсаджена в тіло матері. Ця методика дістала назву преімплантаційної діагностики, тобто діагностики до початку вагітності.

Сьогодні, на думку прибічників неоеugenіки, підтримка інвестицій в медико-генетичні дослідження могла б привести до подальшого зростання тривалості і підвищення рівня життя населення. Проте, які б не були гуманні неоеugenічні цілі, вони піддаються сумнівам з позицій біоетики. Прагнення до прогресу людства не вписується у складну структуру суспільства, повністю пронизаного різними суперечностями. Неможливо однозначно відповісти на питання, що хвилюють багатьох. Які ознаки спадкового апарату мають бути підтримані штучним добром? Які ознаки потрібно елімінувати? Як уникнути дискримінації різних генотипів в умовах загальної демократії?

Нині, як ніколи, стали актуальними можливі наслідки генетичних дослідів і маніпуляцій з людськими ембріонами, що важливо у визначенні перспектив розвитку тих або інших галузей експериментальної біології. У науці і медицині при проведенні яких-небудь маніпуляцій з людським життям необхідна серйозна незалежна експертиза можливих ризиків і оцінок наслідків подібних експериментів. Навіть при вдалих генних маніпуляціях, штучному заплідненні, нормальному ембріональному розвитку і дітонородженні немає гарантій, що дитина не матиме яких-небудь патологій. Тому перш ніж впроваджувати досягнення сучасних медико-біологічних досліджень, необхідно залучати до розгляду можливих наслідків цих технологій різних фахівців, у тому числі філософів і гуманітаріїв. Хочеться сподіватися, що питання, підняті у кінці

XX ст. Е. Чаргаффом, обговорюватимуть і вирішуватимуть не лише професійні біологи, а й політики, юристи, усе суспільство. Від розумного рішення залежатиме подальший розвиток людського суспільства тайого етичних норм і цінностей.

Джерела та література

1. *Спирин А. С.* Где, когда и в каких условиях мог возникнуть и эволюционировать мир РНК? / А. С. Спирин // Палеонтол. журн. – 2007. – № 5. – С. 11–19.
2. *Janice G.* Women as wombs / G. Janice. – San Francisco : Spinifex Press, 1993. – 245 p.
3. *Chargaff E.* Engineering a molecular nightmare / E. Chargaff // Nature. – 1987. – Vol. 327, I. 6119. – P. 199–200.
4. *Гнатик Е. Н.* Генетика человека : былое и грядущее / Е. Н. Гнатик. – М. : ЛИКИ, 2007. – 280 с.

М.С. СТРЕЛЕЦЬКИЙ (1885–1967) ЯК ЗАСНОВНИК ШКОЛИ МЕТАЛОБУДІВНИЦТВА

Підкошаная О.М.

*Державний економіко-технологічний університет транспорту
(м. Київ, Україна)*

Член-кореспондент АН СРСР, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки Микола Станіславович Стрілецький відомий нам як вчений у сфері металевих будівельних конструкцій, видатний інженер і педагог. Він народився у 1885 р. у сім'ї військового інженера фортифікатора, який брав активну участь у будівництві ряду оборонних споруд і фортець на Далекому Сході. Власне тому його дитячі і юнацькі роки протікали в різних місцях Російської імперії, які були обумовлені роботою його батька.

У 1904 р. після закінчення Владивостоцької гімназії він поступив до Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення. І тут він проявив свої технічні здібності настільки, що після закінчення інституту у 1911 р. йому надали 2-х річне відрядження до Німеччини для удосконалення знань в мостобудуванні. У Німеччині молодий Стрілецький прослухав цикл лекцій в Шарлоттенбургській вищій технічній школі, брав участь у будівництві кількох мостів, працював у проектному бюро. Все це дозволило йому не тільки значно розширити науково-технічний кругозір в обраній ним спеціальності, а й оцінити позитивну і негативну сторони німецької проектно-конструкторської школи у галузі металевих мостових конструкцій.

Позитивна сторона з його точки зору полягала в тому, що детальним обранням найбільш вигідних схем і співвідносин основних розмірів, не менш детальним розрахунком конструкції, а також дуже уважною, скрупульозною пропобкою деталей забезпечувалась можливість отримання конструкції, яка вимагала відносно малої затрати металу. Негативною стороною цієї німецької школи була певна недооцінка ролі та значення технологічних питань, пов'язаних з виготовленням металевих конструкцій, що призводило до підвищення трудоемності, а значить, і вартості виготовлення. Згодом, накреслюючи основні напрями радянської проектно-конструкторської школи металевих конструкцій,

М.С. Стрілецький врахував ці особливості німецької школи.

Після повернення із закордонного відрядження, М.С. Стрілецький працював в галузі залізничного будівництва – проектував великі штучні споруди, в тому числі і мости. За його безпосереднього керівництва були розроблені проекти мостів через Оку і тунеля під Волгою в Нижньому Новгороді. Виконуючи ці перші роботи, М.С. Стрілецький вносив в них елементи узагальнення, аналізу і наукового дослідження. Власне до цього часу діяльності молодого інженера відноситься і поява у друку перших наукових праць М.С. Стрілецького з розрахунку безрозкосих балок (1913), історії розвитку підводних тунелів (1914), аналізу ескізних проектів міського і залізничного мостів через Оку в Нижньому Новгороді (1915), найновіші розкривні мости (1915) та ін. Усі ці наукові праці Миколи Станіславовича по суті представляють собою результати досліджень, виконаних їх автором в процесі проектування згаданих двох великих інженерних споруд.

Яскраво висловлене прагнення і здатність до узагальнення і глибокого аналізу питань, які виникають під час вирішення практичних завдань, а також бажання поділитися своїми думками і роздумами привели Миколу Станіславовича і до педагогічної роботи, яку він поєднуючи з великою науковою та інженерною працею, розпочав у Московському Вищому технічному училищі на інженерно-будівельному факультеті (1915). З 1917 по 1928 рр. М.С. Стрілецький вів педагогічну роботу і в Московському інституті інженерів залізничного транспорту.

У 1918 р. М.С. Стрілецький отримав пропозицію очолити дослідну роботу над мостами в Науково-експериментальному інституті шляхів сполучення Народного Комітету шляхів сполучення. Приймаючи цю пропозицію, М.С. Стрілецький чітко уявляв собі, що перед країною в найближчі роки постануть завдання відновлення зруйнованого під час першої світової і громадянської війн великого мостового господарства, а також будівництва багатьох нових мостів, що ці завдання будуть вирішуватися в умовах різко ускладненої економіки країни і нестачі будівельних матеріалів, особливо металу. Виникла необхідність усестороннє завчасно підготуватися до цього періоду і, зокрема, розробити найбільш відповідні цим умовам нормативні документи, які забезпечують проектування мостових конструкцій з найменшою затратою матеріалу і з найбільшим урахуванням справжньої їх роботи під навантаженням.

Власне тому М.С. Стрілецький звернув увагу на необхідність розвивати експериментально-теоретичні дослідження мостових конструкцій. Ці дослідження дозволили б отримати правильне уявлення про фактичний характер роботи конструкцій в цілому, як і окремих її елементів під дійсними статичними і динамічними руховими навантаженнями. Розробивши основи методики експериментальних досліджень мостових споруд, М.С. Стрілецький з групою учнів і співробітників у важких умовах того часу організував в широких масштабах експериментальні дослідження. Вони здійснювалися створеними для цієї мети трьома мостовипробувальними станціями, які знаходилися в Москві

(П.В. Шувалов, Г.М. Фаєрман, С.О. Ільясевич, Ленінграді (Г.П. Передерій, М.С. Беляєв) та Києві (Є.О. Патон). Вже перші експериментальні дослідження, проведені на ряді металевих мостів з їздою понизу, встановили наскільки складно насправді виявляється напружений стан прогонової споруди порівнянні з розрахунковим і як, наприклад, неприємно впливає на роботу прогонової споруди під динамічним навантаженням так звана проїзна частина.

М.С. Стрілецький не тільки керував експериментальними дослідженнями, які проводилися трьома мостовипробувальними станціями, але й брав безпосередню участь в цих дослідженнях, часто їздив з московською станцією на випробовування мостів. У практику роботи були запроваджені періодичні наради для обговорювання результатів досліджень, методики їх проведення, техніки експериментування і удосконалення вимірювальної літератури. Так М.С. Стрілецький формував свою школу металобудівництва.

CAUCASIAN NATION'S INTEGRATION ISSUES

Rahimli R.

Institute of Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan (Baku, Republic of Azerbaijan)

The idea of integration of the peoples of the Caucasus began to be realized in an active form since 1992. On the 4th–5th of September, 1992 a Caucasian Forum was held in the city of Grozny (Chechen Republic) where the participants of the round table adopted an appeal to the Caucasian peoples, republics, social and religious organizations, and political parties. In the adopted communiqué the creation of a «Caucasian House» was declared as a guarantee of security and opportunity for the independent development of all the peoples of the Caucasus. The «Round Table» also adopted the Declaration. One of the articles of the Declaration adopted by the participants of the «Round Table» stated the need for creation of the Confederation of Caucasian states.

Note that, the idea of creation of the Commonwealth of the Caucasian states was first proposed in 1991 in Chechnya. But the idea of the Commonwealth of the Caucasian states did not match the real situation, and the Caucasian republics were not ready to make such a political structure because large sources of conflicts existed on the territories of the leading republics of the South Caucasus.

Of particular note is the role of Armenia as a blow to the idea of unification of the Caucasus along with the fact that Armenia is a country-aggressor in the South Caucasus, it has traditionally sought to upset the unity of the peoples of the Caucasus. Both at the beginning and at the end of the XX century, Armenia performs its destructive mission in the general Caucasian matters in the interests of Russia. On the other hand, questions on the status between Chechnya and Russia remained unresolved. As a result, the conclusion with this republic of any political treaty and political integration was seen as an open challenge against Russia. In general, there was a large separation in the Caucasus. For example, some North Caucasian republics because of membership in Russia had to speak in terms of the interests of the Russian state.

Thus, the Caucasian House organization was created as a public association on September 27, 1992 in the Chechen Republic, and this structure has been formed to meet the needs of social and political integration of the nations of the Caucasus. In fact, created in 1992 the «Caucasian House» was not something new, and was considered the heir existed at the beginning of XX century «Free Caucasus» movement. The idea of «Free Caucasus» appeared in the XIX century in the course of the war in the Caucasus, and its main goal was to provide the union of the mountain nations against the Russian Empire. Indeed, there was a great need in creation of a new organization similar to «Caucasian House» because regional organizations existed in the Caucasus, such as the Assembly of Mountain Peoples of the Caucasus and the Assembly of the Turkic peoples were too weak to join the Caucasian peoples and states. They could not deal with issues that cover the entire region, and spoke from the local positions.

In broad terms «Caucasian House» was created as a single point of the Caucasian nations and republics. Azerbaijan also took part in the «Caucasian House» and played a leading role in the organization.

Although the clergy of the Caucasus proposed establishment of the Supreme Council of the Islamic Caucasus House (February, 1994, Grozny), an option of creation of Supreme Religious Council of the Caucasian peoples was eventually adopted. It was decided to bring together all the religious leaders of the Caucasus, unify all religions, exclusion of religious discrimination.

Thus, the main purpose of «Caucasian House» was not only Muslim unity but the unity of all religions. Of course, not using the Islamic factor, it would be difficult to achieve the integration of the peoples of the Caucasus, because most of the nations of the Caucasus are muslim and muslim solidarity has deep roots here. Even during the Caucasian wars of the XIX century Islam united the Highlanders, who fought against Tsarist Russia. Thus, other confessions have been invited to collaborate with the «Caucasian House». Participation of representatives of all religions and spiritual leaders at conferences organized by the «Caucasian House» confirms this.

Subsequently, the idea of «Caucasian House» was developed by the heads of Azerbaijan and Georgia Heydar Aliyev and Shevardnadze accordingly. This idea has been replaced by the idea of «For Peace in the Caucasus.» During the official visit of the President of Azerbaijan Heydar Aliyev, on March 8, 1996 in Georgia, 14 new documents were signed. One of these documents is the «Declaration on Peace, Security and Cooperation in the Caucasus», known as the Tbilisi Declaration. The Declaration called for creation of common Caucasus house based on respect for human rights and freedoms, respect for minorities, regardless of their ethnic or religious background. The Declaration proclaimed that this document was signed in order to establish peace, security and cooperation in the Caucasus and was open to other countries of the Caucasus. Heydar Aliyev and Shevardnadze made a lot of efforts for the development of the idea of «common Caucasian home». Tbilisi Declaration can be regarded as a new direction in the establishment of the unity of the Caucasus. The agreement, signed in 1996 between Azerbaijan and Georgia and official documents signed in 1997 during the official visit of Georgian President Shevardnadze to Azerbaijan, laid the essential foundation for the implementation of the idea of «Caucasian House».

ЛЕВ ДАВИДОВИЧ ЛАНДАУ – НАЙВИДАТНІШИЙ ФІЗИК СВОГО ЧАСУ

Сак С.І.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

Один з найвидатніших фізиків минулого ХХ ст. Лев Давидович Ландау був у той же час універсалом, який вніс фундаментальний внесок у різні галузі науки: квантову механіку, фізику твердого тіла, теорію магнетизму, теорію фазових переходів, ядерну фізику, квантову електродинаміку, фізику низьких температур, гідродинаміку, теорію атомних зіткнень, теорію хімічних реакцій та ряд інших дисциплін.

Лев Ландау був вихідцем із інтелігентної сім'ї: батько – інженер-нафтовик, мати – медик. Народився він в січні 1908 р. в Баку. У школі він виявив великі здібності до математики і закінчив її у тринадцять років. Після закінчення школи, батьки вважали за потрібне віддати дитину на навчання в Бакинський економічний технікум, адже у тринадцять років вступати до університету було зарано. Тому, після першого курсу у технікумі Л.Д. Ландау вступає в Бакинський університет на два факультети: фізико-математичний і хімічний. Вже у 1924 р.і, коли Ландау перевівся в Ленінградський університет, він відмовився від подальшого вивчення хімії, хоча ця наука супроводжувала його все життя, і він мав величезний інтерес до неї. Вже в 1927 р. Ландау стає аспірантом Ленінградського фізико-технічного інституту. З 1929 р. по 1931 р. Л.Д. Ландау перебував у науковому відрядженні у Німеччині, Швейцарії, Англії, Нідерландах і Данії. Там він зустрічався з фундаторами нової тоді квантової механіки, у тому числі з Венером Гейзенбергом, Вольфгангом Паулі і Нільсом Бором.

Перебуваючи за кордоном, Л.Д. Ландау провів важливі дослідження магнітних властивостей вільних електронів. Ці роботи поставили його в число провідних фізиків-теоретиків. Він навчився працювати із складними теоретичними системами, і це вміння знадобилося йому згодом, коли він розпочав дослідження у напрямку низьких температур.

У 1931 р. Лев Давидович повернувся до Ленінграду, але дещо пізніше переїздить до Харкова. У Харкові Л.Д. Ландау стає керівником теоретичного відділу Українського фізико-технічного інституту. Одночасно він завідує кафедрами теоретичної фізики в Харківському інженерно-механічному інституті та Харківському університеті. Академія наук СРСР надала йому в 1934 р. вчений ступінь доктора фізико-математичних наук без захисту дисертації, а у 1935 р. він отримує звання професора. У Харкові Л.Д. Ландау публікує роботи на такі різноманітні теми, як походження енергії зірок, дисперсія звуку, передача енергії при зіткненнях, розсіяння світла, магнітні властивості матеріалів, надпровідність, фазові переходи речовин із однієї форми в іншу та рух потоків електрично заряджених частинок. Це створює йому репутацію надзвичайно різнобічного теоретика. Його роботи за темою електрично-взаємодіючих часток виявилися необхідними у подальшому виникненню фізики плазми. Запозичуючи

поняття з термодинаміки, науковець висловив чимало новаторських ідей щодо низькотемпературних систем. Роботи Л.Д. Ландау об'єднує одна характерна риса – віртуозне застосування математичного апарату для вирішення складних завдань. Учений зробив великий внесок у квантову теорію дослідження природи і взаємодії елементарних часток. Надзвичайно широкий діапазон його досліджень, які охоплюють майже всі галузі теоретичної фізики. Також запросив на роботу у провідні Харківські інститути багатьох високообдарованих студентів та молодих учених. Школа, що почалася із постаті Л.Д. Ландау перетворила Харків у провідний центр вивчення теоретичної фізики. У 1935 р. видатний фізик створив вичерпний курс теоретичної фізики, опублікований ним і Є.М. Ліфшицем у вигляді серії підручників, зміст яких автори переглядали і оновлювали протягом наступних двадцяти років. Ці монографії, перекладені на багато мов та вважаються класичними. За створення цього курсу автори у 1962 р. отримали Ленінську премію. Паралельно, у 1937 р. Л.Д. Ландау на запрошення П. Капіци очолив відділ теоретичної фізики в Інституті фізичних проблем в Москві. Але на наступний рік він був заарештований за безпідставним звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини. Тільки втручання Капіци, який звернувся безпосередньо в Кремль, дозволило звільнити науковця.

Лев Давидович висунув гіпотезу про існування двох компонентів руху: фононів, що описують відносно нормальне прямолінійне поширення звукових хвиль при малих значеннях імпульсу і енергії, і ротонів, що описують обертальний рух, тобто більш складний прояв збуджень при більш високих значеннях імпульсу і енергії. Теорія Ландау допомогла істотно спростити розуміння природи надпровідності. Під час Другої світової війни Л.Д. Ландау займався дослідженням горіння і вибухів, а саме ударних хвиль на великих відстанях від джерела. Після закінчення війни і до 1962 р. він працював над вирішенням різних завдань, у тому числі вивчав рідкий ізотоп гелію з атомною масою 3 (замість звичайної маси 4), і передбачив для нього існування нового типу розповсюдження хвиль, який був названий ним «нульовим звуком». Варто зазначити, що Лев Ландау брав участь і у створенні атомної бомби у Радянському Союзі.

Незадовго до того, як йому виповнилося п'ятдесят чотири роки, Л.Д. Ландау потрапив в автокатастрофу і отримав важкі поранення. За станом здоров'я він не міг вирушити в Стокгольм для отримання Нобелівської премії 1962 р., яку він отримав за працю «За основоположні теорії конденсованої матерії, особливо рідкого гелію». Премією його нагородили пізніше, вже у Москві посол Швеції. Він прожив ще шість років, але так і не зміг повноцінно повернутися до роботи. Помер у Москві від ускладнень, що виникли після отриманих травм.

Отже, Лев Давидович Ландау був відомим, признаним за життя фізиком-теоретиком. Він присвятив двадцять років свого життя створенню класичного Курсу теоретичної фізики. Окрім Нобелівської та Ленінської премій Л.Д. Ландау отримав три Державні премії СРСР, йому було надане звання Героя Соціалістичної Праці.

**АСИМЕТРИЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОФЕСОРА Л.Д. ПРОСКУРЯКОВА (1858–1926):
НОТАТКИ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ
Салата Г.В.**

Київський національний університет культури і мистецтв (м. Київ, Україна)

У публікації зроблена спроба окреслити асиметрію інформації з проблеми життя і діяльності професора, видатного інженера у галузі мостобудування і будівельної механіки Лавра Дмитровича Проскуракова (1858–1926). Стверджується про достеменно не досліджений внесок Л.Д. Проскуракова у сторінку світової історії науки і техніки, що формує асиметрію інформації з окресленої проблеми та продукує власне, асиметрію історіографії питання.

Висловлено переконання, що незважаючи на вагомий внесок Л.Д. Проскуракова у скарбницю світового мостобудування, інженерної думки, педагогічної діяльності систематизація і аналіз документних джерел життя і діяльності вченого практично не здійснювався. Публікації про його діяльність є, по суті, різноманітними варіантами перекладу біографії вченого, складеної до 25-річчя його науково-педагогічної діяльності, опублікованої у «Известиях Императорского Московского инженерного училища», що не містять жодних посилань на документні джерела архівних, бібліотечних і музейних установ.

Асиметрія історіографії – ситуація, в якій документно-джерельна база, або інформація доступна тільки деяким, а не всім науковцям, вченим, дослідникам науки та (або) учасникам когнітивно-інформаційного поступу. Неповнота інформації і асиметричність пов'язані з витратністю процесу її отримання, скажімо, проживаючи в Україні науковець не завжди може ознайомитись з матеріалами архівів світу, адже фінансова сторона такої справи є ваговою, обмеженою можливістю суб'єктів в обробці інформації через недостатні знання та навички чи великі обсяги інформації (мовний бар'єр українських історіографів), зі змінюванням актуальності інформації у часі (старіння), ненадійністю інформації.

Асиметричність і неповнота інформації суттєво впливають на висновки дослідження суб'єктом дослідження, що в кінцевому результаті приводить до порушення принципів об'єктивного аналізу в роботі історіографа та приводить до калькування раніше зроблених висновків та прийняття їх за основу в подальших історіографічних розвідках, що не відповідає принципам об'єктивності та неупередженості аналізу джерельної інформації.

Вище зазначене надає підстави, згідно методики та методології історичних досліджень, застосувавши хронологічний, аналітико-синтетичний методи реконструкції подієвих явищ, залучившись джерельною базою: документальною бібліотечних фондів України і Росії та електронною зі сторінок публічного доступу мережі Інтернет, відкритих джерел фізичної інфраструктури Інтернет на основі протоколів передачі даних НТТР (НТТРС), впорядкувати, виокремити неточності та забуті сторінки головних віх життя та професійної діяльності Л.Д. Проскуракова.

Історіографічний аналіз робіт з окресленої теми свідчить, що проблема не обійдена увагою дослідників, однак вона носить безсистемний характер, розвідки хибують на асиметрію історіографії проблеми. Зазвичай, енциклопедичні видання; публікації присвячені вшануванню ювілейних дат Курського і Білгородського країв; загальна література з архітектури; історії залізничного транспорту; науково-технічні і науково-популярні журнали; електронні джерела, що також складають певний сегмент історіографічних надбань: це роботи, що присвячені історії будівництва мостів, в яких тією, чи іншою мірою зазначено про Л.Д. Проскуракова як автора проекту у їх створенні.

Видається важливим знайти, виокремити, дослідити і впорядкувати розрізнену наукову, науково-популярну джерельну базу та здійснити спробу у наданні цілісної картини з ключових етапів життя і діяльності Л.Д. Проскуракова; довести неперевершену й нині інженерну думку професора; відобразити внесок Лавра Дмитровича в історію світової науки і техніки, зокрема будівництво перших металевих залізничних мостів в Україні; виокремити його науково-педагогічну діяльність і відобразити роль наукової школи Л.Д. Проскуракова.

Асиметрія інформації життя і діяльності Л.Д. Проскуракова зумовлена низкою причин: не сформованість бази інформаційних послуг для наукового дослідження, а саме бібліометрії та наукометрії; збирання інформації, бібліографія, бібліометрія, наукометрія передбачають додаткові попередні ресурсовкладення (як людські, так і фінансові).

Вище означене приводить до втрати цінності наукових розвідок про життя і діяльність Л.Д. Проскуракова, а саме: втраті переваг у сенсі наукової розробки проблеми; звуженні меж досліджуваного об'єкту; недотриманні мети і завдань наукового дослідження; зростанні загроз, пов'язаних з неправомірно зробленими висновками з досліджуваної проблеми; зниженні мотивації щодо наукової діяльності вчених, «псевдонаука»; зростанні витрат на зменшення рівня асиметричності в документних та електронних джерелах інформації; наявності латентних загроз, дії та характеристик у висновках; збільшенні ймовірності формування у неоптимальних рішень серед альтернативних; неефективному розподілі напрямів наукових досліджень, що потребують вивчення.

Асиметрія інформації в історіографії – це тільки один з аспектів інформаційної недосконалості будь-якого документного джерела, в той час як всі її аспекти можуть призвести до серйозних наслідків при формуванні висновків та підготовки алгоритму дій на основі таких досліджень.

Процес виявлення і вивчення документних джерел з інженерної, наукової і педагогічної діяльності професора Л.Д. Проскуракова тільки розпочався. Наукові здобутки вчених, суспільствознавців, історіографів допоможуть розкрити всю повноту і потужність творчого потенціалу майстра. Адже історія світу, за Карлейлем – це біографія великих людей, якою не можна нехтувати, яку необхідно досліджувати так, як це дійсно було, а не у межах анахронічних ідеологій.

ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ МАЯК – УКРАЇНСЬКА ПАМ'ЯТКА ІЗ ФРАНЦУЗЬКИМ КОРИННЯМ

Сандурська О.В.

Херсонська державна морська академія (м. Херсон, Україна)

Україна, як морська держава має бути забезпечена навігаційними знаками. Так вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів налічується близько тридцяти маяків. Кожен з них має свою історію.

Одним із таких маяків є Джарилгацький маяк. Розташований він на східному боці острову Джарилгач, і вказує не лише на кінцівку острова, але й шлях до Чорноморського порту Скадовська.

10 жовтня 1899 р. Морське міністерство прийняло рішення спорудити на острові Джарилгач маяк. Його спорудження почали з весни 1900 р.

Його проект замовив наприкінці XIX ст. у Франції С.Б. Скадовський, засновник міста Скадовськ.

Отже, Джарилгацький маяк розробила команда учнів Гюстава Ейфеля – того самого, який збудував знамениту Ейфелеву вежу в Парижі. В деяких джерелах маяк навіть отримав назву маяк Ейфеля.

Являв собою металеву каркасну розкосу вежу, квадратну у плані з циліндричним з куполом завершенням. Загальна його висота 24,4 м з видимістю світла до 14,8 миль. Світло було двох кольорів – білого та червоного. Останній означав небезпеку. Цей маяк був побудований за 200 м від моря, але берег відступав щороку приблизно на 1,5 м. Через декілька років маячний ліхтар огородили сіткою, оскільки птахи постійно летіли на світло і одного разу спричинили пошкодження обладнання.

В 1902 р. маяк вступив у дію. Проте, через постійне наближення води виникла необхідність для забезпечення навігації спорудити інший маяк.

У 1997 р. біля старого маяка, подалі від моря було споруджено новий.

Старий маяк також був відкритий, до нього можна було вільно зайти. Сто п'ять сходинок вели на чудовий оглядовий майданчик, з якого було видно весь острів, материкове узбережжя Херсонщини. Фото мису Джарилгач з маяка були чудовою пам'яткою відвідувачам острівних маяків. З вересня 2005 р. вхід до маяка було заварено, а сам маяк обмотано колючим дротом.

Оскільки острів за 25–50 метрів від берега оточений мілиною менше 2 м, там розташовані кілька світлових знаків і буїв. Південно-східна частина мілини огорожена південним буєм, який розташований за 5 кабельтових на південь від мису Джарилгацький біля східного кінця острова та східного буя, що розміщується на відстані однієї милі на північний схід від мису Джарилгацький. Мілина з півночі огорожена світловими і звичайними буями, що розміщуються у 6 кабельтових на південь від рекомендованого шляху, що веде до підхідного каналу порту Скадовськ.

Зазначимо, що Джарилгацький маяк є частиною Джарилгацького національного природного парку і пам'яткою культурної спадщини України, до сьогодні він зберіг свою початкову автентичну конструкцію.

З 2009 р. весь острів Джарилгач охороняється державою.

**ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ
ІНСТИТУТ» НА КАФЕДРІ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ**

Скляр В.М.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)*

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») є прямим спадкоємцем першого за часом створення вищого технічного навчального закладу у Наддніпрянській Україні Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ). Фундатором ХПТІ у 1885 році став видатний науковець, педагог та організатор вищої технічної школи професор Віктор Львович Кірпічов. За понад 130 років свого існування, маючи значні досягнення насамперед у галузі технічних наук, нинішній НТУ «ХПІ» став одним із провідних технічних університетів України, де зберігаються традиції науково-освітньої діяльності закладені ще першим директором ХПТІ професором В.Л. Кірпічовим.

У 2004 р. за ініціативою тодішнього ректора НТУ «ХПІ» професора Л.Л. Товажнянського створено першу в Україні кафедру історії науки і техніки. Крім загальноуніверситетського курсу «Історія науки і техніки», що читається для всіх технічних спеціальностей, з 2015 р. на окремих факультетах розпочато викладання спецкурсу «Історія НТУ «ХПІ». Важливою складовою наукової діяльності кафедри стали дослідження історії НТУ «ХПІ», у тому числі і підготовка аспірантами та здобувачами кафедри дисертаційних праць, присвячених безпосередньо чи опосередковано історії університету. Ці дисертації виконувалися у межах науково-дослідних робіт «Науковий доробок провідних учених та інноваційні досягнення наукових шкіл НТУ «ХПІ» (2013–2016) та «Історія розвитку науково-освітнього та промислового потенціалу Слобідської України наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст.» (з 2016 р.).

Першою кандидатською дисертацією, присвяченою безпосередньо одній із провідних наукових шкіл НТУ «ХПІ» стала праця Н.І. Жорник «Діяльність науково-технічної школи професора М.Ф. Семка у контексті розвитку науки про різання матеріалів в Україні» (2005). Нині кафедра інтегрованих технологій машинобудування (раніше кафедра різання матеріалів та ріжучих інструментів), яку очолював ректор ХПІ М.Ф. Семко, носить його ім'я. Тоді ж захистив кандидатську дисертацію і П.В. Кузнецов «Наукова та науково-організаційна діяльність академіка В.І. Атрощенко в хімічній технології». Дисертація О.Є. Тверитникової «Внесок учених Харківського технологічного та електротехнічного інститутів у розвиток електротехнічної галузі України (1885–1950 рр.)» (2010) розкриває наукові досягнення харківських електротехніків та значущість постаті професора П.П. Копняєва у становленні цього напрямку наукових досліджень. У 2011 р. в електротехнічному корпусі встановлено бронзовий бюст видатному вченому-електротехніку. Розкриттю основних напрямів та наукових здобутків харківських політехніків другої половини ХХ ст. присвячена дисертація М.В. Гутник «Науково-дослідна робота у Харківському

політехнічному інституті (1950–1980-ті роки)» (2010). Дисертації за тематикою, опосередковано пов'язаною з історією НТУ «ХПІ», захищено Н.Г. Анненковою (2005) та І.О. Анненковим (2010).

Протягом 2009–2011 рр. та 2012–2015 рр. у НТУ «ХПІ» функціонувала спеціалізована вчена рада К 64.050.16 із захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. За перший термін її діяльності захищено 3, а за другий термін – 14 дисертаційних праць. Із 14 дисертацій останньої каденції спецради – 10 виконано аспірантами та здобувачами кафедри історії науки і техніки. Серед цих дисертацій 5 праць безпосередньо присвячені історії університету: О.В. Виноградова «Формування науково-педагогічного складу та програмове забезпечення викладання природничих наук у Харківському технологічному інституті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» (2014); В.Ю. Фесенко «Життя та науково-педагогічна діяльність професора М.О. Валяшка (1871–1955 рр.)» (2014); І.М. Шульга «Становлення і розвиток хімії у Харківському технологічному та хіміко-технологічному інститутах (1885–1949 рр.)» (2015); Н.В. Веселова «Становлення і розвиток харківських наукових шкіл у галузі техніки та електрофізики високих напруг (1930–2010 рр.)» (2015); В.Г. Камчатний «Науково-освітній доробок професора І.П. Осипова (1855–1918 рр.) в галузі хімії» (2015). У 2015 р. за ініціативою В.Г. Камчатного та за підтримки ректора член-кореспондента НАН України Є.І. Сокола на хімічному корпусі університету встановлено меморіальну дошку директору (ректору) ХТІ професору І.П. Осипову.

Наукові досягнення харківських політехніків знайшли також відображення ще в 4-х кандидатських дисертаціях: Т.В. Мельник «Становлення та розвиток хімічної технології азотовмісних сполук і соди в Україні (наприкінці ХІХ – 80-ті рр. ХХ ст.)» (2013); О.О. Подгаєцький «Формування та діяльність провідних центрів виробництва комп'ютерної техніки в Україні наприкінці 40-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.» (2014); І.А. Тарасенко «Становлення та розвиток Харківського науково-виробничого комплексу цементної галузі України у 50-80 рр. ХХ ст.» (2015); П.А. Ушенко «Становлення та функціонування Харківського науково-виробничого комплексу кондиціонеробудування (початок 30-х – початок 90-х рр. ХХ ст.)» (2015). У 2016 році докторант кафедри історії науки і техніки О.Г. Кривоконь захистив у Києві докторську дисертацію, присвячену історії тракторобудування в Україні, де окреслено також і внесок харківських політехніків. Аспірант С.А. Радогуз завершив роботу над кандидатською дисертацією щодо науково-освітнього доробку фундатора та першого директора ХПТІ професора В.Л. Кірпічова.

Отже, протягом останнього десятиліття на кафедрі історії науки і техніки розгорнулося проведення дисертаційних досліджень з історії НТУ «ХПІ». Крім безпосередньо наукового значення, ці студії мають і важливу соціальну значущість. Зокрема, забезпечують розкриття історії досягнень наукових шкіл та провідних науковців, допомагають повернути із небуття імена незаслужено призабутих учених, а також сприяють усвідомленню причетності нинішнього покоління харківських політехніків до славетних традицій університету.

ВНЕСОК СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Страйгородська Л.І.

*Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського
(м. Київ, Україна)*

Висвітлення історії національної освіти і школи початку ХХ ст. було б далеко не повним без аналізу та наукового осмислення творчої спадщини народного вчителя, письменника Спиридона Феодосійовича Черкасенка (1876–1940), особистість якого всім нам більше знайома як поета і письменника.

Суттєвим є внесок С. Черкасенка у реформування української школи і національної освіти як активного учасника громадсько-педагогічного руху української інтелігенції першої третини ХХ ст. Він, випускник двох російськомовних навчальних закладів, згодом став активним борцем проти русифікації українського народу в рідній країні та поширював свої національні ідеї під час перебування в еміграції.

Доленосним виявилось перше знайомство з творами Б. Грінченка, що були опубліковані на сторінках антології «Вік» (1902), яка випадково потрапила до рук учителя С. Черкасенка. З тієї миті він дізнався, що видаються українські книжки, часописи, газети, про які він не чув і не здогадувався, а маючи творчі здібності, мріяв бути російським письменником. Творчість відомих вже тоді письменників, таких як Л. Глібов, І. Котляревський, Є. Гребінка, Л. Українка, П. Куліш та ін., твори яких увійшли до збірки, надихнули молодого поета до написання українською мовою. Автор-початківець швидко увійшов до кола української еліти, а чітке усвідомлення національної приналежності спонукало до активної участі у боротьбі за ідеї української школи та рідної мови.

Основою для побудови національної школи та національно-патріотичного виховання педагог вважав українізацію народної освіти. Саме за такий світоглядний вибір і прогресивні та реформаторські ідеї ім'я народного вчителя й письменника Спиридона Черкасенка в радянські часи залишалось осторонь літературного процесу з початку 1920 рр. Літературознавці розпочали вивчення творчості та біографії педагога тільки після проголошення незалежності України, вивчаючи епістолярну спадщину письменника та сторінки життєвого й творчого шляху.

Народився С.Ф. Черкасенко 24 грудня 1876 р. в м. Новий Буг Херсонської губернії (нині – Миколаївська область) у селянській родині. Змалку помітною була його жага до знань, яку підтримував батько, прилаштувавши його у двокласній школі, де він успішно навчався і виявляв здібності до науки. Знайомство з літературою й знання української мови майбутній педагог виніс із родинного кола, зокрема, читаючи Кобзаря Шевченка, якого він брав у старшого брата. Після закінчення Новобузької учительської семінарії у 1895 р. С. Черкасенко працював учителем у народних школах Катеринославщини та на Лідіївських рудниках, навчаючи шахтарських дітей і проводячи серед шахтарів культурно-освітню роботу. С. Черкасенко – один із ініціаторів створення

Всеукраїнської учительської спілки та її друкованих видань «Світло» і «Вільна українська школа». Як письменник і педагог завжди був у центрі українського культурно-освітнього середовища, активно популяризуючи рідну мову й українізацію. Проживаючи в Ужгороді й будучи непохитним у своїх поглядах і переконаннях, С. Черкасенко змушений був у 1929 р. під натиском влади покинути місто й виїхати до Чехії. Йому часто пропонували повернутися до радянської України за умови публічної відмови від своїх ідейних та світоглядних позицій (каяття), на що педагог звісно не погоджувався, про це сам розповідав у своєму листі до Софії Русової (12 червня 1928 р.). Помер письменник 8 лютого 1940 р. Похований на Ольшанському цвинтарі в Празі, поряд з могилами О. Олеся та С. Русової.

У 1917–1918 рр. С. Черкасенко, розуміючи нагальну проблему нестачі україномовних підручників, укладав читанки й букварі для українських шкіл («Буквар», «Рідна школа», «Читанка», «Найпотрібніші правила правопису», «Граматка» та ін.). Був активним доповідачем на педагогічних з'їздах, де проводив бесіди щодо необхідності створення української школи, запровадження українознавства як основи національно-патріотичного виховання. Свої ідеї з питань українізації школи і літературні твори публікує в періодичних виданнях («Світло», «Дзвін», «Вільна українська школа», «Літературно-науковий вісник» та ін.) [1, с. 10].

Загалом педагогічна та літературна діяльність просвітителя свідчить, що пріоритетними темами статей у пресі були проблема українізації народної школи та проблема соціального й правового становища вчителя. Висвітлення й роз'яснення нагальних питань шкільного життя активно відображав в своїх публікаціях, зокрема допис «Кілька слів про українізацію народної школи» на сторінках часопису «Вільна українська школа», в якій він наголошує, що одним із перших і «найголовніших завдань нового життя стало практичне переведення в життя здавна укоханої мрії – відродження української школи, або, як тепер звикли говорити, – українізація народної освіти». Він визначає ті основні перепони, які слід здолати для реалізації реформ, зокрема несвідомість національного «я», людська свідомість має стати підґрунтям засвоєння ідей українізації. Спільнота розділена була на дві думки, одні були за, інші проти. Противники реформування поширювали думки серед людей, що тільки навчаючись російською мовою, людина має перспективи для подальших знань, науки та кращого життя. У своїй статті письменник обґрунтував, що саме вивчення українознавчих предметів, рідної мови, її минулого, звичаїв і традицій дасть можливість нової долі для України та її громадян, вихованих у національно-патріотичному руслі. Він із надією вірить, що «прийде час, зацвіте наш коханий рідний край прекрасним квітом культури, культури справжньої, що виросте на національним природнім ґрунті...».

СПРОБИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ АВІАЦІЙНОГО НАПРЯМКУ ОСВІТИ В КИЇВСЬКОМУ ПОЛІТЕХНІЧНОМУ ІНСТИТУТІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ (квітень – грудень 1918 р.)

Татарчук В.В.

*Державний політехнічний музей при Національному технічному університеті
України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(м. Київ, Україна)*

Найбільш досконалим на сьогодні видом транспорту, якому не потрібні шляхи і для якого не існує перепон, є авіація. Цей термін означає теорію і практику польотів на літаючих апаратах важчих за повітря, яка включає в себе особовий склад, авіаційну техніку, наземне устаткування аеродромів, спеціальні служби, ремонтні бази, органи управління, науково-дослідницькі установи та навчальні заклади.

На початку ХХ ст. викладачі і студенти Київського політехнічного інституту працювали в теоретичній і практичній площині в галузі авіації. Вони відмовилися від простого копіювання іноземних літаків і удосконалювали свої кращі дослідні зразки, сконструювавши і побудувавши у 1909–1913 рр. близько 30 типів різних літаючих апаратів. Водночас в самому інституті було здійснено декілька спроб запровадити підготовку авіафахівців. Так, вагому складову діяльності в КПІ у 1908-1915 рр. студентської авіаційної організації – Повітроплавного гуртка – становили лекції професорів КПІ з питань повітроплавання та авіації, а також виступи студентів з рефератами та науковими доповідями. У 1909–1910 н.р. професор кафедри теоретичної механіки КПІ М.Б. Делоне читав необов'язковий курс повітроплавання (його спроби домогтися запровадження цього курсу на постійній основі успіху, на жаль, не мали). Другою спробою запровадити в КПІ спеціальність з авіаційної справи була здійснена 27 травня 1915 р., коли на засіданні Механічного відділення заслухали і прийняли відповідну доповідну записку, а на території інституту звели авіаційно-автомобільні майстерні для ремонту і будовання літаків, які почали функціонувати у вересні 1916 р. У травні 1917 р. розглядалося питання щодо можливості розташування Київської школи льотчиків-спостерігачів саме в КПІ, але через маленьку площу, що їх міг надати інститут, цього здійснено не було.

На початок Української революції 1917 р. в нашій країні функціонувала низка авіаційних центрів та визнаних шкіл, збудовано багато літаючих апаратів, а після війни залишалися авіаційні частини Південно-Західного та Румунського фронтів. Розмірковування щодо подальшого використання всього авіаційного майна в Україні були викладені в «Доповідній записці Українців-фахівців авіації про використання авіації в мирний час» на адресу Міністерства торгу та промисловості УНР від 18 березня 1918 р. Серед 12 підписантів «Записки» були брати Григорій та Андрій Касяненки (колишні київські політехніки-авіаконструктори), льотчик Гатчинської авіашколи К.О. Калінін (майбутній студент КПІ і авіаконструктор), інженер-технолог В.Ф. Бобров (випускник КПІ і

його майбутній ректор).

На думку авторів «Записки», в умовах мирного часу авіація може використовуватись в різноманітних сферах людської діяльності. Так, Міністерство освіти повинно використовувати авіашляхи для культурно-просвітньої діяльності, як-то розповсюдження у важкодоступній місцевості науково-популярних книжок, листівок, кінострічок, грамплатівок. Це мало б призвести до піднесення культурного рівня сіл та містечок. Дослідження географії країни через фотографування могло бути здійснене більш ніж детально. Водночас швидке сполучення між значними центрами країни викличуть поширення місцевих газет й журналів, що призведе до їхнього здешевлення і більшого розповсюдження серед населення, що матиме наслідком ліквідацію безграмотності. До того ж робота в авіації мала виховати якісно нову категорію робітників, спричинивши піднесення їхнього інтелектуального розвитку. Для цього навчальні заклади мали коригувати свої програми згідно з новими потребами життя. На тлі всіх переваг нового виду техніки – авіації – та використання її в різноманітних сферах діяльності автори «Записки» пропонували прийняти закон про встановлення державної монополії на всю авіаційну промисловість України, утворивши окреме Головне Управління авіашляхами з передачею йому всього майна військових авіаційних та повітроплавних частин, організацією окремих військових частин для потреб армії в мирний час й повітряних шляхів між великими центрами – такими як Київ, Одеса, Миколаїв, Катеринослав, Полтава, Херсон, Севастополь. Передбачалося, що утворення за сталим планом 8 округів з місцевими авіалініями вкриє всю країну потрібною для нормального розвитку держави мережею авіашляхів.

У квітні 1918 р. Міністерство Народної освіти УНР передбачало «...можливість/необхідність закласти відділи, які розроблені в Росії, але не були представлені в Україні – архітектурний, залізнодорожний, корабельний, аероновний та ін...».

Окремі пропозиції авторів «Записки» почав використовувати уряд гетьмана П.П. Скоропадського, який в буремний період Української революції і Громадянської війни найбільш послідовно опікувався питанням освітнього процесу в державі. Так, у липні 1918 р. уряд надав істотну підтримку ВНЗ у вигляді коштів на погашення їх заборгованості у 1917 р.: КПІ отримав 149,3 тис. карб., водночас отримавши статус державного. На ремонт інституту за рахунок бюджету витрачено 200 тис. карб.; при цьому платня працівникам вищої школи суттєво підвищувалася. А влітку в інституті таки відкрили ще один факультет – електротехнічний.

Викладання основ повітроплавання та авіації в КПІ не припинялось навіть в умовах частої зміни влади. Так, 7 серпня 1918 р. на ім'я декана механічного відділення КПІ з проханням на дозвіл читання факультативного курсу лекцій з авіації, надіслав воєнний інженер, військового льотчика, полковник О.М. Вегенер – колишній начальник Головного аеродрому Повітряного флоту Російської імперії, що функціонував у 1916-1918 рр. поблизу Херсона.

Враховуючи його величезний педагогічний досвід – близько 10 років, – наявність загальної, воєнної, спеціальної та вищої освіти (скрізь за першим розрядом), величезної практичної діяльності, Рада КПІ в своєму засіданні від 12 жовтня 1918 р. зарахувала його на службу. Курс «Техніка авіації» він читав в інституті до літа 1919 р. – причому безкоштовно – паралельно із практичними заняттями в авіаційно-автомобільних майстернях КПІ. За цей час О.М. Вегенер написав 2 наукові праці з воєнної авіації (зокрема, розробив проект учбової аеродинамічної лабораторії для вивчення законів опору повітря, стійкості, зовнішнього ефекту тиску повітряного потоку та інших аеродинамічних явищ). За це Наукова Рада інституту кооптувала його до свого складу і прийняла постанову про переведення факультативного курсу на платну основу та розширення його до 2-річних або 4-семестрових годин.

Авіаційний напрям освіти в КПІ після повалення Гетьманату продовжився вже за Радянської влади. З всіх діячів періоду Української революції П.П. Скоропадський мислив послідовно як державник, розуміючи всю необхідність впровадження нових напрямків в освіті, що дало б змогу підготувати фахівців і ліквідувати залежність від більшовицької Росії. І лише недолугість і недалекоглядність політиканів Директорії звела нанівець всі ці зусилля, коли в 1921 р. в КПІ – вже за інших суспільно-політичних умов – все довелося починати знов.

ІНСТИТУЦІЙНЕ І ТЕМАТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОЇ ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ НАН УКРАЇНИ

Тверитникова О.Є.

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна)

Початкові дослідження в галузі електротехніки в системі НАН України слід віднести до першої половини ХХ ст. У 1929 р. в Харкові на базі Експериментального українського товариства створений Український науково-дослідний інститут енергетики (УНІПЕ). Керівником інституту протягом шести років перебував професор Харківського електротехнічного інституту В.М. Хрущов. У 1939 р. за ініціативою академіка В.М. Хрущова в системі АН УРСР створено Інститут енергетики, де проводилися фундаментальні і прикладні дослідження автоматизації енергетичних систем, передачі і розподілу електроенергії, підвищення ефективності та надійності процесів електромеханічного перетворення енергії, автоматичного регулювання.

У 1947 р. Інститут енергетики АН УРСР за пропозицією академіка С.О. Лебедева був розділений на два заклади: Інститут електротехніки, директором якого призначено С.О. Лебедева та Інститут теплоенергетики, який очолив академік І.Т. Швець. В ІЕ АН УРСР вагомі дослідження проводилися під керівництвом С.О. Лебедева. Створення першої в СРСР і в континентальній Європі електронної обчислювальної машини сприяло впровадженню

обчислювальної техніки для дослідження режимів складних енергосистем. За ініціативою Л.В. Цукерника і С.О. Лебедева почав розвиватися новаторський в СРСР і дуже важливий напрям, пов'язаний із застосуванням цифрових обчислювальних машин до моделювання електричних енергосистем [1].

У 1960 рр. почався новий етап у розвитку академічних інститутів, пов'язаний з обранням Б.Є. Патона президентом АН УРСР. Найбільш численною групою стали інститути технічного профілю. У цей час відбувалася зміна профілю і реорганізація багатьох установ. Реформа була спрямована на фундаменталізацію академічної науки і інститути, які проводили в основному прикладні дослідження або були виведені зі структури академії, або повинні були підняти рівень фундаментальних досліджень. Наприкінці 1963 р. завершилося й переформування Інституту електротехніки. Враховуючи різні пропозиції, Інститут електротехніки було перейменовано в Інститут електродинаміки АН УРСР, що найповніше відображало тематику дослідних робіт і давало змогу, враховуючи накопичений досвід, надати новий поштовх у розвитку інституту. Науковий колектив інституту очолив представник наукової школи академіка В.М. Хрущова – О.М. Мілях.

У 1961 р. був організований Інститут кібернетики. Базою для створення інституту став підрозділ Інституту електротехніки – лабораторія моделювання та регулювання, в якій С.О. Лебедев починав роботу над електронною обчислювальною машиною. Ця лабораторія була реорганізована в лабораторію обчислювальної математики і техніки Інституту математики АН УРСР, потім – в Обчислювальний центр Академії наук УРСР. Інститут кібернетики займався проблемами розвитку обчислювальної техніки і кібернетики і їх застосуванням в усіх галузях господарства, науки, оборони [2].

В Інституті електродинаміки Г.Є. Пуховим почато розробку нового перспективного наукового напрямку, який значно поширював галузь застосування аналогової та гібридної обчислювальної техніки – основи теорії квазіаналогових систем. На основі теорії квазіаналогових моделюючих систем, під керівництвом Г.Є. Пухова було розроблено і запроваджено у масове виробництво низку спеціалізованих обчислювальних машин для застосування у різних сферах. У 1981 р Г.Є. Пухов ініціював створення і очолив Інститут проблем моделювання в енергетиці АН УРСР [3].

На базі підрозділів Інституту електродинаміки, Інституту проблем моделювання в енергетиці та Інституту технічної теплофізики АН УРСР в 1988 р. створено Інститут проблем енергозбереження зі спеціальним конструкторсько-технологічним бюро і експериментальним виробництвом, реорганізований в 1997 р в Інститут загальної енергетики НАН України. Напрями науково-дослідної роботи інституту – це фундаментальні наукові дослідження з розробки та вдосконалення методів і засобів дослідження довгострокового розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Зміни соціально-політичного і економічного порядку, проблеми глобалізації нового століття спонукали шукати нові форми організації науки і нові підходи до вирішення поставлених завдань. Для підтримки нових напрямів

в 2003 р. створено Інститут відновлюваної енергетики НАН України, що став базою для інтенсифікації розвитку та впровадження в країні сучасних технологій генерації теплової та електричної енергії з використанням відновлюваних джерел енергії.

Отже, за невеликий проміжок часу Інститут енергетики АН УРСР, сформувався на потужний науково-дослідний центр. На базі окремих підрозділів інституту були створені нові установи: Інститут електротехніки АН УРСР (1947); Інститут електродинаміки АН УРСР (1963 р); Обчислювальний центр АН УРСР (1957 р), з 1961 р – Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України; Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова (1981 р.), Інститут загальної енергетики (1997 р.) та Інститут відновлюваної енергетики НАН України (2003 р.). Результати досліджень наукових колективів інститутів зробили величезний вклад в розвиток науки, формування наукових і науково-технічних шкіл, підготовці наукових кадрів, посилення міжнародного співробітництва. Тому, безумовно, потрібен більш детальний і повний історико-науковий аналіз діяльності кожного інституту окремо.

Джерела та література

1. *Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України*, ф. 263, оп. 1, спр. 273, 40 арк.
2. *Національная академия наук Украины. 1918–2008 : к 90-летию со дня основания* / глав. ред. Б. Е. Патон. – К. : КММ, 2008. – 670 с.
3. *Архів Президії НАН України*, ф. 251, оп. 632, спр. 21, 108 арк.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ГІГІЄНИ ПРАЦІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ОТРУТОХІМІКАТІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УКРАЇНІ У 20-30 рр. ХХ ст.

Товкун Л.П.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

У 1924 р. в Радянському Союзі було налагоджено виробництво деяких отрутохімкатів, які використовувалися в сільському господарстві для боротьби зі шкідниками. Так, у Середній Азії авіахімзагони використовували окремі отрутохімкати для боротьби з саранчею, котра спричиняла величезні збитки сільському господарству. В 1926 р. з'явилися перші скарги від учасників авіахімекспедицій щодо погіршення здоров'я, викликаних отрутохімкатами.

В Україні перші дослідження отруєнь отрутохімкатами (1927 р.) мали санітарно-описовий і клініко-описовий характер і в гігієнічних дослідженнях мало використовувалися лабораторні методи. Проте вони відіграли важливу роль в обґрунтуванні та розробленні заходів профілактики отруєнь.

Так, перші результати досліджень із застосуванням інсектофугінцидів (для знищення шкідливих комах і збудників грибкових захворювань) у 1930-1931 рр. опублікували В.І. Салтиковський, М.Ю. Шерешевська, П.І. Маргуліс, І.І. Добровольський і А.Є. Ашеревич. Зокрема, у роботі «Отравление парижской

зеленю при протравке зерна среди сельскохозяйственных рабочих» В.І. Салтиковський здійснив санітарний опис методів протруєння насіння і умов праці робітників під час цієї роботи. На основі цього автор надав рекомендаційний комплекс профілактичних заходів і звернув увагу на особливу загрозу отруєнь, які можуть виникнути у зв'язку з використанням в їжу протравленого зерна. Опис симптомокомплексу отруєнь, які виникають через вживання в їжу протравленого зерна міститься у статті М.Ю. Шерешевської «Полиневриты в связи с отравлением парижской зеленью».

Стаття «О мышьяковистых полиневритах» П.І. Маргуліса стала першим дослідженням у галузі гігієни праці, у якому ставилося питання про заходи безпеки під час зберігання і видачі отрутохімікатів. Автор описав випадок отруєння всіх членів однієї сільської сім'ї, котрий виник при зберіганні в оселі миш'яквистокислового натрію у зв'язку з тим, що один із членів сім'ї працював на видачі отрутохімікатів сільським господарствам. У 1931 р. І.І. Добровольський і А.Є. Ашеревич у статті «Мышьяковистый полиневрит» описали випадки отруєнь, які виникли у 1929 р. серед осіб, які протравлювали насіння препаратами миш'яку.

Отже, перші дослідження українських гігієністів праці показали, що хімічні речовини, котрі застосовуються в якості інсектофугінцидів, можуть, при недотриманні заходів безпеки, викликати отруєння; одночасно засвідчили те, що за строгого дотримання заходів безпеки і правил особистої гігієни отрутохімікати можуть застосовуватися без шкоди для здоров'я робітників.

Ці та інші дослідження у цій царині привернули увагу органів Наркомздраву і Наркомпраці до проблеми профілактики отруєнь отрутохімікатами. Так, у серпні 1931 р. Наркомпраці СРСР затвердив «Правила безопасности при сухом протравливании семян» (обов'язкова постанова № 205). У цих правилах знайшли відображення профілактичні рекомендації, котрі були опубліковані у наукових працях 1930–1931 рр. Це був перший законодавчий акт про охорону праці осіб, які залучені до роботи з отрутохімікатами у сільському господарстві, котрий відіграв важливу роль у профілактиці отруєнь. У результаті дотримання цих правил у наступні роки відмічалось зменшення отруєнь отрутохімікатами в СРСР.

Завдяки вказаним працям стало безсумнівним те, що одним тільки розслідуванням випадків отруєнь і описом обставин, які їх викликали, не можна забезпечити повного успіху в боротьбі з отруєннями. Для вишукування радикальних методів і засобів профілактики отруєнь необхідні відповідні експериментальні дослідження.

Такі дослідження були розпочаті у 1932 р. в токсикологічній лабораторії Київського інституту гігієни праці і профзахворювань, який займався вивченням гігієни сільськогосподарської праці. Дослідження, що виконувалися в цій лабораторії, були спрямовані на вивчення токсикологічних властивостей і токсикодинаміку препаратів миш'яку, міді та фтору, котрі застосовувалися на той час у сільському господарстві. Згодом ці дослідження стали основою кандидатської дисертації П.Л. Брагинського «Влияние некоторых медь- и

мышьякосодержащих пылевых инсектофунгицидов на живой организм» (1940) – першої в СРСР, присвяченої питанням токсикології інсектофунгицидів і гігієні праці при їх застосуванні.

На основі вказаних досліджень і літературних даних у 1936 р. у збірнику праць Київського інституту гігієни праці і профзахворювань опублікований спеціальний розділ «Токсикологія хімічних речовин, що вживаються в сільському господарстві» (Г.Ф. Поллак). У цьому розділі вперше в СРСР опублікувалися відомості про токсичні властивості усіх застосовуваних на той час отрутохімікатів. Це дослідження за своїм змістом і викладом стало першим посібником для лікарів з токсикології інсектофунгицидів.

Результати досліджень фтору опубліковані в журналі «Профилактическая медицина» за 1936 р. відомими ученими-гігієністами Г.Л. Шкаверою і Г.Ф. Поллаком у статті «К вопросу о действии фтористых соединений», а на І з'їзді промислово-санітарних лікарів УРСР (1936 р.) у доповіді «Влияние пылевой формы солей меди (углекислой и АБ), фтора (фтористый натрий), мышьяка (парижская зелень) на организм животных через дыхательные пути» П.Л. Брагінський виклав результати вивчення пиловидних форм інсектофунгицидів.

У передвоєнні роки у Київському інституті гігієни праці та профзахворювань проводилися експериментальні дослідження, що дозволили з'ясувати механізм дії нових препаратів, отримати певні показники для гігієнічного нормування їх у повітрі робочої зони сільськогосподарського виробництва.

Отже, у 20–30 рр. ХХ ст. в Україні були проведені значні дослідження щодо вивчення токсичних властивостей отрутохімікатів (які вже застосовувалися і ті, що лише тільки впроваджувалися), а також санітарно-гігієнічних умов праці під час використання їх в сільському господарстві. На основі цих досліджень були розроблені заходи профілактики отруєнь. Накопичено перший досвід токсикологічної та гігієнічної оцінки нових інсектофунгицидів. У результаті цього в передвоєнні роки число отруєнь отрутохімікатами у сільському господарстві країни, у порівнянні з першими роками їх застосування, значно скоротилося.

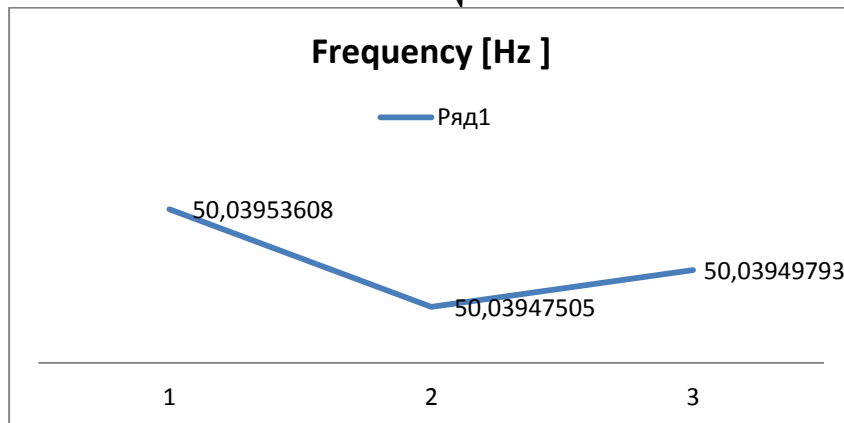
LOW-VOLTAGE MEASUREMENTS WITH DIGITAL MULTIMETER HP3458A

Ferković K.

University of Zagreb (Zagreb, Croatia)

Standard deviation, represented by the Greek letter sigma σ or the Latin letter *s*, is a measure that is used to quantify the amount of variation of a set of data values.

$$\sigma = \sqrt{E[X]^2 - (E[X])^2} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2}$$

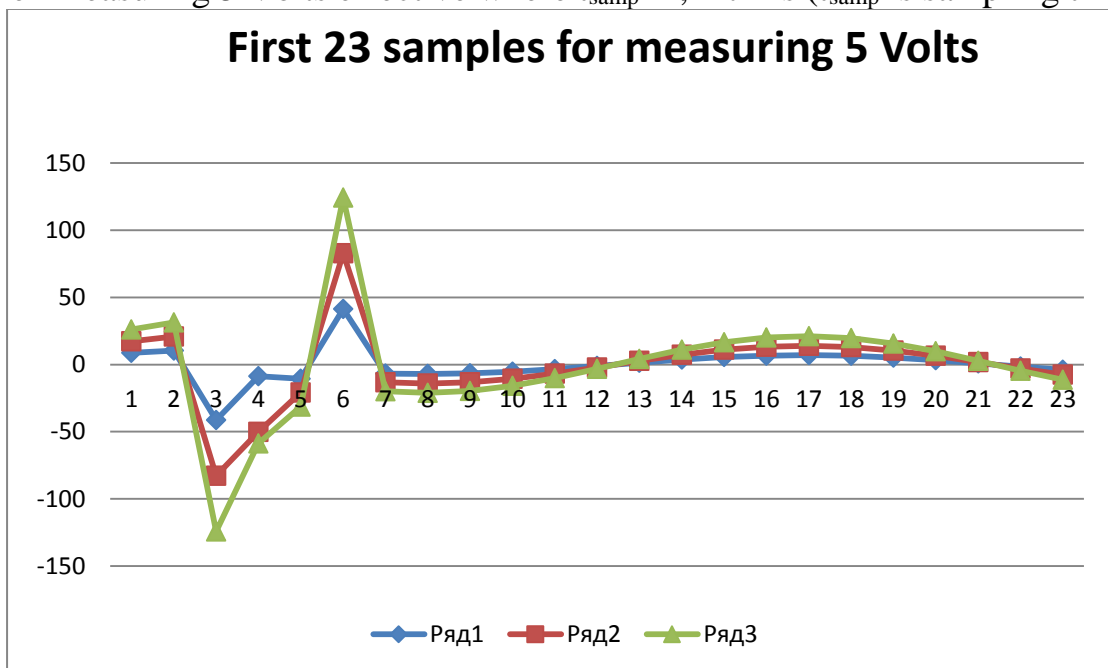
Graph 1. Measuring power frequency [50 Hz] on DMM3458A

According to upper formula, standard deviation of a frequency is 2,51754E-05 Hz.

PEL [1] laboratory uses Swerlein's Algorithm [2] as a software to make high accuracy AC Volts measurements. The DMM3458A is used in the DC voltage mode to maximize resolution and minimize noise. The smaller bandwidth is adequate for low-frequency voltage measurements to 10ppm.

Algorithm takes near 1000 samples in 6 bursts, calculates mean of each burst, and gives final root-mean-square value of a measured voltage and standard deviation of a result. Best measuring score is achieved on 10V range.

I developed LabVIEW application where I stored all samples taken with Swerlein algorithm. First few samples are represented on Graph2 for 3 subsequent series when measuring 5 Volts effective where $t_{\text{samp}}=1,117$ ms (t_{samp} is sampling time).

Graph 2. Taking samples with Swerlein algorithm developed in LabVIEW, running on DMM3458A

Graph2 shows first few peaks, which can be smoothed when applying filters, such as Besel filter, Butterworth filter, etc.

Sources and literature

1. *Primarni elektromagnetski laboratorij (PEL)* [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.fer.unizg.hr/pel>. – Title Screen.

2. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.keysight.com/upload/cmc_upload/All/Swerleins_Algorithm.pdf?&cc=HR&lc=eng. – Title Screen.

ИНЖЕНЕР В.О. СОКОВИЧ ЯК ПРАКТИК ТА ТЕОРЕТИК ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У ВІЙНАХ першої половини ХХ ст.

Фесовець О.Р.

Публічне акціонерне товариство «Українська залізниця» (м. Київ, Україна)

Як відомо, з кінця ХІХ-го ст. залізничний транспорт став відігравати одну з вирішальних ролей у веденні бойових дій на суходолі. Російська імперія в перше зіткнулась з необхідністю організації залізничних військових перевезень під час російсько-японської війни (1904–1906). Цей досвід виявився негативним через недостатньо чітку організацію руху на тільки-но збудованій Транссибірській магістралі. Основною проблемою тієї війни було забезпечення достатньої пропускної та провізної можливостей залізничних ліній, чого фактично не було зроблено в силу цілої низки як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. У результаті Росія зазнала поразки в цій кампанії, втратила території та контроль надкитайсько-східною залізницею, що звичайно, відобразилось на загальному економічному і політичному стані імперії та призвело до першої російської революції 1905–1907 рр.

Володимир Сокович у той час, після закінчення Санкт-Петербурзького інституту шляхів сполучень (1902 р.), розпочинав практичну діяльність далеко від театру військових дій, на залізницях рідної йому України. Але він, як і більшість молодих прогресивних інженерів-залізничників, спостерігав, вивчав та аналізував досвід колег задіяних у тій війні. І звичайно робив висновки, так як знав, що це далеко не остання війна у його житті, і не помилився.

1 серпня 1914 р. у Європі розпочалась велика війна, відома тепер як перша світова, а в той час у Росії її назвали – друга вітчизняна, потім в радянські часи – імперіалістична. Ось тоді питання військової оперативності та мобілізаційних можливостей залізничного транспорту постало дуже гостро, адже воювати прийшлося проти Австро-Угорщини та Німеччини, країн з дуже розвинутою мережею залізничних шляхів сполучень та новітньою, як на той час, залізничною технікою.

Сокович зустрів ту війну на посаді керівника служби руху Катеринінської залізниці з центром у Катеринославі, нині Дніпро. Катеринінська залізниця на той час була провідною у імперії за обсягами вантажообігу. У 1913 р. залізниця перевезла рекордну на той момент у країні кількість вантажів – два мільярди триста мільйонів пудів, що принесло прибуток у сорок мільйонів рублів [1].

Перша половина 1914 р. також відзначилась значними темпами перевезень і це зрозуміло, так як Катеринінська залізниця знаходилась на території, що у той час дуже динамічно розвивалась, як у промисловому так і сільськогосподарському плані. Донецький вугільний та Криворізький залізорудний басейни, найхлібніші райони півдня України та Дону, ось умови, що забезпечували напружену роботу залізниці.

З початком війни вимоги до залізничного транспорту тільки підвищились. Питання пропускнуої спроможності залізниць знову стало основним. Володимир Олександрович уже мав теоретичні напрацювання з цього питання. Були надруковані перші його праці з питань організації перевезень. Настав час практичного застосування теоретичних ідей. Розроблений ним, так званий «ущільнений» графік, дозволив наростити об'єми вантажних перевезень до 2.33 мільярдів пудів за 1916 р., але головне те, що було забезпечено значне підвищення пасажироперевезень, у рази! Від 6,5 млн. пасажирів у 1913 р., до 21,7 млн. пасажирів у 1916 р. [2]. Війська, санітарні поїзди, біженці – ось основні складові тих перевезень.

Є також інформація щодо безпосередньої діяльності Соковича на території військових дій. Так, згідно наказу від 28.09.1916 № 536 начальника Катеринінської залізниці Воніфатьєва: «На час відрядження Соковича В.О. для керівництва Галиційськими залізницями, обов'язки начальника служби руху тимчасово покласти на його заступника Блока Є.І.»[3]. Галиційські залізниці, це залізниці на території відвойованої тоді у Австро-Угорщини Галичини з центром у Львові.

1917 р. – рік революцій, Володимир Олександрович провів на північному Кавказі на посаді управляючого Армавіро-Туапсинської залізниці. Недалекий турецький фронт теж накладав військову специфіку на діяльність цієї залізниці. У квітні 1918 р. він був призначений радянським урядом управляючим націоналізованої Південно-Східної залізниці, яка тоді знаходилась між трьох вогнів: на заході палала у громадянській війні Україна, із сходу, з-за Волги, йшов Колчак, а з півдня - добровольча білогвардійська армія. Протягом 1918–1919 рр. Південно-Східна залишалась основною артерією, що постачала продовольство для червоної армії та основних центрів радянської республіки з півдня, хоча в окремі періоди майже дві третини магістралі опинялись у зоні бойових дій. Керівнику залізниці приходилось вирішувати, здавалось не вирішувані питання, при значному руйнуванні інфраструктури, знищенні рухомого складу, відсутності технічних матеріалів та палива.

Володимир Олександрович був чистим технарем, «воєнспецом із бувших», як їх називали більшовики. Цікаво, що він, як керівник Південно-Східної залізниці, був, так би мовити, сусідом залізниць незалежної України, якими керував його рідний старший брат Євген Сокович – міністр шляхів сполучень УНР[4].

У грудні 1919 р. В.О. Сокович очолює Владикавказьку залізницю – теж прифронтову, у той час незакінченої громадянської війни, в Криму – війська барона Врангеля, на Закавказзі – національні уряди. В Москві дуже цінували

здібності Соковича, як організатора військових перевезень у екстремальних умовах. Тут він продовжує наукову роботу, яку ніколи не залишав у найтяжчі воєнні роки. І під час викладання у 1919–1920 рр. дисципліни «Експлуатація залізниць» у Кубанському політехнічному інституті у Володимира Олександровича з'являється можливість опублікувати свій рукопис, що узагальював, у тому числі і військовий досвід керівника, інженера-експлуатаційника. Отже, у 1921 р. в Катеринодарі (нині Краснодар) з'являється монографія В.О. Соковича «Вагонне і паровозне господарство», що по суті стала дисертацією, яку він захистив у тому ж 1921 р. в Москві [5].

Повернення професора Соковича до військової тематики залізничних перевезень відбулось у середині 30-х рр. над Європою і світом нависла загроза нової великої війни. І СРСР теж інтенсивно почав готуватись до неї. Ще у 1932 р. у Москві була створена військово-транспортна академія робітничо-селянської червоної армії (далі – ВТА РСЧА). Керівництво наркомату шляхів сполучень активно залучало провідних науковців-транспортників до викладацької та науково-дослідницької роботи у новоствореній академії. Володимир Олександрович, на той час, загальноновизнаний фахівець-педагог, організатор і керівник експлуатаційних факультетів у декількох залізничних ВНЗ, у тому числі першого такого факультету у Московському інституті інженерів залізничного транспорту. Він також був причетний і до створення у вищезазначеній військовій академії окремого експлуатаційного відділення на базі факультету «Залізниця». Досвід першої світової та громадянської воєн опинився у нагоді.

У лютому 1938 р. ВТА РСЧА передислоковується до Ленінграду, Сокович теж переїжджає у це місто. Глибоке розуміння військових процесів перевезень, вивчення тогочасного досвіду локальних конфліктів, постійна дослідницька робота, дозволяє науковцю створити ряд наукових праць присвячених воєнній проблематиці [6]. А також підготовка десятків високопрофесійних військових фахівців-залізничників напередодні війни теж була дуже важливою для країни. Такі досвідчені залізничники як Сокович розуміли, що ця війна буде війною сучасної техніки, в тому числі і залізничної. А також технологій та методик застосування цієї техніки. В 1940–1941 рр. виходить визначна праця групи залізничних науковців під керівництвом В.О. Соковича, підручник для ВНЗ залізничного транспорту у 2-х томах [7-8].

У 1941 р., в перші місяці війни на території СРСР майже стався військовий та цивільний колапс, але в короткий час, не дивлячись на відсутність необхідної кількості локомотивів та вагонів, обмеженої пропускної здатності інфраструктури, під бомбардуванням, було евакуйовано мільйони радянських громадян, в тому числі інженерно-технічний персонал важливих оборонних підприємств. Крім того, на схід було вивезено десятки тисяч вагонів з цінним обладнанням, станками та устаткуванням для промисловості. Саме залізничники стали героями перших місяців війни. І одним з героїв був Володимир Олександрович Сокович, генерал-директор руху 3-го рангу. Його теоретичні розробки та практичні рекомендації внесли неоціненний внесок у майбутню

перемогу. За період війни всього 5 залізничних науковців (по напрямках) було нагороджено Державною премією. Серед них В.О. Сокович – за розвиток науки з експлуатації залізниць [9].

Вже 1943 р., відповідно до постанови Державного комітету оборони, при НКШС було створено Науково-технічну раду по відновленню та розвитку залізниць, Сокович став керівником секції руху та вантажної роботи цієї ради [10]. За визначну діяльність у роки війни Володимир Олександрович був нагороджений вищим орденом СРСР – «Орденом Леніна».

Володимир Олександрович Сокович жив у нелегкі часи світових воєн, але завжди залишався патріотом своєї великої батьківщини до якої тоді входила і завжди рідна йому Україна. Дуже порядна людина і фахівець найвищого гатунку, який просто намагався чесно виконувати свій професійний обов'язок. Показово, що до кінця життя (1953) він так і не став комуністом, хоча йому, як одному з керівників галузевої науки, це наполегливо рекомендували.

Підсумовуючи статтю зазначимо, що у непростий час військового конфлікту на сході нашої країни проблеми залізничного транспорту знову набувають загальнодержавного значення. І наукова спадщина у сфері організації військових перевезень визначного науковця-залізничника, нашого земляка, професора В.О. Соковича є дуже актуальною і тепер.

Джерела та література

1. Швайко Ю. Р. Железная дорога Приднепровья. Командармы стальных магистралей / Ю. Р. Швайко. – Дніпропетровськ : ИМА-пресс, 2013 – 371 с.
2. Статистический сборник за 1913–1917 гг. : тр. ЦСУ – М., 1922. – Вып. 2. – С. 69, 171, 173, 175, 179, 187, 189.
3. Вестник Екатерининской ж.д. – 1916. – 12 окт.
4. Сокович Євген Олександрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.wikipedia.org/wiki/>. – Заголовок з екрана.
5. Сокович В. А. Вагонное и паровозное хозяйство / В. А. Сокович – М. : НКПС Транспечать, 1926. – 236 с.
6. История военно-транспортной Академии Красной Армии имени Л. М. Кагановича. – Л. : Воен.-транспорт. акад. Красной Армии им. Л. М. Кагановича, 1941. – 176 с.
7. Сокович В. А. Организация движения на железнодорожном транспорте : учеб. для вузов ж.-д. транспорта. В 2 т. / В. А. Сокович, В. В. Гранквист, Н. П. Колесников / под ред. В. А. Соковича. – М. : Трансжелдориздат, 1940. – Т. 1. – 496 с.
8. Сокович В. А. Организация движения на железнодорожном транспорте : учеб. для вузов ж.-д. транспорта. В 2 т. / В. А. Сокович, В. В. Гранквист, Н. П. Колесников / под ред. В. А. Соковича. – М. : Трансжелдориздат, 1941. – Т. 2. – 374 с.
9. О присуждении Сталинских премий за выдающиеся работы в области науки за 1942 год : Постановление СНК СССР // Вестн. АН СССР. – 1943. – № 3. – С. 5–13.
10. История железнодорожного транспорта Советского Союза. 1945–1991. – Т. 3. – С. 49.

РОЗРОБЛЕННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ОЧИЩЕННЯ ВОДНО-СПИРТОВИХ СУМІШЕЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Чумак Ю.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Доброю стародавньою слов'янською традицією були великі колективні застілля, пили на таких трапезах з великої чаші у суворій послідовності відповідно до ієрархії. Найпопулярнішим напоєм в Київській Русі був мед – солодкий, пахучий і не міцніший за сучасне пиво. Але слов'яни були не першими, хто спробував дію продукту бродіння ягід чи фруктів. Ще в IV тис. до н.е. Стародавній Єгипет славився добре розвиненим виноробством і пивоварінням. Революцією у виробництві алкоголю вважають відкриття процесу дистиляції.

Обладнання для дистиляції вдосконалювалося досить повільно, оскільки в Київській Русі XV–XVII ст. було вельми проблематично придбати або виготовити герметичні котли зі зміювиками та охолоджувачами. Маючи величезний досвід у виготовленні ароматичних медово-ягідних і пиво-медових напоїв, слов'яни були змушені перенести ряд технологічних тонкощів в процес винокуріння, оскільки перші результати дистиляції на недосконалому обладнанні виявилися негативними – спирт виходив мутного кольору, низької якості із запахом сивушних масел і неприємним смаком. Як відомо, робота над вдосконаленням перегінних кубів (так іменувалися дистиляційні апарати) проводилася у великих монастирях, які, на той час, були осередком не тільки духовної, а й технічної освіченості. Монастирі доклали чимало зусиль до поліпшення якості спирту та горілки. І ще один аргумент – котли, мідна арматура та охолоджувачі дорого коштували і тільки монастирська казна могла дозволити собі таку розкіш, як тривалі і цілеспрямовані лабораторні дослідження.

Окрім вдосконалення обладнання для виробництва спирту, тогочасні винокури приділяли значну увагу проблемі очищення одержуваного спирту від небажаного смаку і запаху. З цією метою застосовували наступні методи: фільтрація, біологічне очищення (виморозка, склеювання), ароматизація.

Методи фільтрації розроблялися в Київській Русі довго і ретельно, накопичені знання століттями переходили від одного покоління винокурів до іншого. Спирт фільтрували через дрібний пісок, сукно і фетр, золу від різних дерев і, нарешті, через вугілля, яке, в решті решт, стало ідеальною речовиною для видалення небажаних домішок. В кінці XVIII століття фільтрація досягла свого найвищого рівня досконалості, коли винайшли спосіб збільшувати поглинальну здатність деревного вугілля (інакше кажучи, активувати). Методом проб і помилок були підібрані породи дерев, при перепалювання яких отримували краще деревне вугілля, а саме букове, липове, березове, дубове і вільхове. Частина з них, з причини дорожнечі, застосовувалася виключно в домашньому дворянському винокурінні, а найраціональнішим було визнане березове вугілля. Саме тоді винокури сформулювали основоположне правило фільтрації водно-спиртових сумішей – не можна проводити фільтрацію міцного

спирту-сирцю, оскільки деревне вугілля не здатне очистити його від усіх небажаних домішок.

З біологічних методів очищення найбільш широко використовували коагуляцію, дорогий, але ефективний метод. В отриманий спирт-сирець, що представляв собою спирт невисокої якості, міцністю не більше 70% об., додавали свіже молоко або яєчний білок. Суміш відразу згорталася і поступово осідала на дно, захоплюючи з собою небажані сивушні домішки. Подальша сублімація давала змогу отримати продукт кристалевої чистоти. При розведенні спирту чистою водою до міцності горілки, водно-спиртова суміш проходила остаточне очищення за допомогою свіжоспеченого житнього хліба. Оскільки свіжий хліб представляє собою складну систему пір в клейковині тіста, винокурам за його допомогою вдавалося очистити горілку навіть від мінімальних залишків сивушних домішок.

Третій спосіб очищення алкоголю винайшли завдяки особливостям географічного розташування Київської Русі, а точніше притаганим такому розташуванню кліматичним умовам. Винокури виявили унікальну річ: при заморожуванні водно-спиртової рідини, її смакові якості поліпшуються, оскільки вода, яка примерзає до стінок барила, забирає з собою і сивушні домішки, залишається лише обережно перелити незамерзлий алкоголь в інший посуд. Так було винайдено метод «виморозки» – процес повільний, але ефективний і практично безкоштовний. З часом співвітчизники навчилися виморожувати величезні партії алкоголю (горілки) не тільки взимку, а й влітку – в спеціальних підземних льодовиках, де лід зберігався аж до глибокої осені.

Ще одна старовинна технологія – склеювання – була дорогою, але дозволяла досягти більшого біологічного очищення. На нашу думку, склеювання було запозичене з виноробства. Використовувався риб'ячий клей карлук (на жаль, секрет його приготування втрачено), який в розчиненому вигляді додавався у водно-спиртову суміш для відстоювання. Речовина клею переходила в гелеподібний стан і поступово осідала на дні бочки, зв'язуючи небажані продукти бродіння.

І, нарешті, ароматизація – найдавніший традиційний спосіб поліпшення запаху і смаку алкогольних напоїв, відомий в Київській Русі з незапам'ятних часів з досвіду медоваріння. Спочатку, для таких цілей використовували хміль, який навіть у малих концентраціях здатен прибрати сивушний запах та смак. Подібними цінними властивостями володіє і мед, який застосовують для поліпшення смакових якостей спирту не самої високої якості. Згодом для цих цілей винокури почали використовувати різноманітні трави, які не тільки надавали алкоголю приємного аромату й смаку, а й лікувальних властивостей.

Отже, можна зробити висновок, що винокури Київської Русі, маючи у своєму розпорядженні примітивні дистиляційні апарати, на початковому етапі розвитку спиртової галузі вирішували питання поліпшення якості алкоголю шляхом вдосконалення технологій очистки водно-спиртових сумішей.

КООРДИНАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНИЦИАТИВ В ДΙΑСПОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Шафиев Н.

*Академия государственного управления при Президенте Азербайджанской
Республики (г. Баку, Азербайджанская Республика)*

Имея диаспору каждый народ предпринимает существенные шаги в направлении сохранения независимости, обретения достойного себе места в системе международных отношений, и защищая свои национальные интересы стремится объективным образом довести исторические истины до внимания мировой общественности. Так, и недавно созданные государства с первых дней, выступают единственным символом национальной самобытности, надежным центром опоры, покровителем и средством национального политического существования не только своих граждан, но также всех представителей народа, поселившихся за пределами Родины. Слово диаспора, которая в переводе с греческого звучит как «разбрасывание», в отличие от своего прежнего значения, сегодня носит более конкретный смысл. Рассмотрение понятия именно с этой призмы, придает ему политический характер, что проявляется в нескольких нюансах. Это влияние диаспоры на местную политику, признание политических прав, создание независимой идентичности на международной арене, проблемы, с которыми сталкиваются политические эмигранты, координирование деятельности диаспорских организаций, государственная поддержка проведению социально-культурных мероприятий и прочее. Перечисленные вопросы, являются базовыми принципами диаспоры, их изучение и оценка, на наш взгляд, позволяет нам открыть истинный смысл диаспоры.

Сегодня, говоря об азербайджанской диаспоре, подразумеваются наши соотечественники, поселившиеся за пределами нашей исторической Родины. Толкование понятия «Азербайджанская диаспора» нашло свое отражение в Законе Азербайджанской Республики «О государственной политике в отношении азербайджанцев, проживающих за рубежом». Согласно настоящему закону, данное понятие относится к гражданам Азербайджанской Республики, проживающим за рубежом и их детям, лицам, прежде являющихся гражданами Азербайджанской ССР или Азербайджанской Республики, проживающих в настоящее время за пределами Азербайджанской Республики и их детям, лицам, не относящимся к данной категории, однако считающих себя связанными с Азербайджаном и азербайджанцами с точки зрения этнических, языковых, культурных или исторических связей. Так, на различных исторических этапах, процессы, зафиксированные как в системе международных отношений, так и внутри страны, оказали прямое воздействие на образ мыслей, географические перемещения, образ жизни, приверженность к национально-духовным ценностям и наконец, самосознанию наших соотечественников. В результате проводимых исследований, становится известным, что в результате последовательных и целенаправленных работ в области строительства диаспоры были созданы десятки наших организаций и общественных объединений на

территории СНГ. Политические события, пережитые в независимой Азербайджанской Республике, исторические трагедии, в которые повергли наш народ, захват наших земель, Ходжалинский геноцид 26 февраля, а также развитие международных отношений по восходящей линии, дали толчок еще большей организации нашей диаспоры, активной деятельности наших обществ и реализации конкретных шагов в направлении агитации.

Наша диаспора, переживающая период своего формирования, наряду с организацией обществ и общественных организаций, СМИ, также налаживает связи с местными органами власти, диаспорскими организациями других стран, выступают с единых с ними позиций. Как логическое продолжение этого, во многих случаях, на различных мероприятиях, организованных нашими соотечественниками, принимают участие диаспорские организации Израиля и Турции, демонстрируя единую идеологическую линию. А это создает широкую почву для формирования лоббистского движения, более эффективной пропаганде азербайджанских истин, обеспечению лоббистской протекции в направлении решения общих проблем. Проведение научных анализов в этой области, шаги на пути получения конкретных результатов через изучение проблем, требуют еще большей актуализации общественных инициатив в научной сфере.

СЕЛЯНСТВО – ГОЛОВНА РУШІЙНА СИЛА УКРАЇНІЗАЦІЇ ЯК ПРИНЦИПУ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Шевченко В.Ф.

*Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
(м. Київ, Україна)*

З поля зору державних структур і багатьох дослідників до цього часу випадає **головний** напрям доленосних змін, що розпочались в 1917 р., який самі їх учасники на пропозицію М.С. Грушевського тоді ж назвали **українізацією**. У чисельних сучасних виданнях і документах владних структур цей термін навіть не вживається і не розкривається справжній зміст такої політики, здійснення якої було основним в діяльності Центральної Ради. Зокрема, про українізацію не згадувалось і в Постанові Верховної Ради України від 22 грудня 2016 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 1917 році», в доповідях на її урочистому засіданні 17 березня 2017 р. та в інших відповідних документах сучасних владних органів і політичних структур. Не приділяється належної уваги провідній соціальній та політичній ролі селянства у проведенні українізації в 1917–1921 рр.

Між тим, ще в жовтні 1991 р. автор цієї публікації за завданням тодішнього керівництва Верховної Ради **першим** вивчав оригінали документів Української Центральної Ради, в т.ч. про українізацію 1917–1921 рр., які в суворій таємниці зберігались в Архіві вищих органів влади та управління і до цього ніколи нікому не видавались. Тоді ж мною були підготовлені матеріали про діяльність УЦР, про

українізацію тих часів, про М.С. Грушевського, які сповна були використані при відзначенні на найвищому державному рівні 125-річчя від дня народження останнього в листопаді 1991 р. З того часу мною ж опубліковано біля 40 статей, підготовлено рукопис монографії з проблем українізації 1917–1921 рр. Звичайно, ця тема, як і будь яка інша, не має меж для неупередженого подальшого дослідження. Але відверте замовчування зробленого і, головне, самого історичного процесу звертає на себе увагу, наводить на думку про чийсь намагання ігнорувати в нашій історії будь яке явище з виразним українським змістом. У зв'язку з цим доцільно в котрий раз звернути увагу на те, що вже в березні–квітні 1917 р. в ухвалах багатьох місцевих спільнот в Україні та за її межами, перш за все селянських, гасло «українізації» було головним [1, с. 39, 44, 48, 54, 55, 57, 64 та ін.].

Важливим практичним кроком на шляху до відродження державності й соборності як складової процесу українізації стало проведення 6–8 (19–21) квітня 1917 р. Всеукраїнського національного з'їзду (конгресу). На з'їзд прибуло 700 делегатів з правом вирішального і 200 – дорадчого голосу, обраних від різних політичних сил, громадських об'єднань, військових частин, підприємств, міст і сіл всієї України. У роботі цього обраного українством повноважного форуму взяло участь також 600 запрошених. Вже на його початку в залуна пропозицію Селянської спілки було внесено прапор з портретом Т. Шевченка, делегати проспівали його «Заповіт». Схвально була прийнята пропозиція тієї ж Селянської спілки поставити пам'ятник великому Кобзарю в парку напроти університету на місці скульптури царя Миколи I [2, с. 53]. З'їзд обрав склад Української Центральної Ради (УЦР), доручив їй представляти український народ, здійснювати на законних, делегованих цим найвищим його форумом підставах, заходи щодо задоволення інтересів українства, в тому числі селянства [2, с. 52–66]. Цим самим УЦР було надано легітимного характеру. Серед 13 прийнятих з'їздом резолюцій важливе місце займають ухвали щодо єднання українських земель, кордонів майбутнього державного утворення, рішучий протест проти зазіхання на них чужоземців тощо. Звичайно, всі ці резолюції з'їзду (як і наступні ухвали УЦР) відповідали інтересам перш за все селянства, яке становило чотири п'ятих українства.

Було ухвалено і припис щодо специфічних інтересів землеробів. Бурею оплесків зустріли делегати виступ селянина М. Одинця з Броварів на Київщині, який запропонував за пропозицією Селянської спілки ухвалити резолюцію про землю. Головуючий М. Грушевський розцілював промовця, що присутні прийняли як прояв гарячої підтримки інтересів основної частини українського населення – селян. І тут же поставив на голосування відповідну резолюцію Селянської спілки «щодо заборони продажу і закладу землі і лісів, а також довгочасової оренди земель, винищування лісів, продажу, закладу та довгострокової оренди скарбів підземних (вугілля, руди та інших)», яка і була схвалена [2, с. 54–55, 58–61].

У резолюції від 22 квітня 1917р. обрана Всеукраїнським національним з'їздом УЦР визначила: свою діяльність вона проводить «стоячи на принципі

українізації (розрядка наша – В.Ш.) всього життя на Україні» [2, с. 70]. Це випливало з головної мети нещодавно створеної за активної участі представників селянства (Українського агрономічно-технічного товариства, Української селянської спілки і сільських кооперативних об'єднань) Української Центральної Ради (УЦР), яка вже в першій своїй відозві від 9 (22) березня 1917 р. звернулася до «українського тридцятип'ятимільйонного народу» як окремішнього та єдиного етнічного цілого, 81% якого склали селяни [3, с.4]. Головне своє завдання УЦР вбачала у служінні його інтересам. І народ має, вказувалось у відозві, «сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація». УЦР закликала українство до єднання, рішуче домагатися «всіх прав, які тобі природно належать і які ти повинен мати, **великий народе** (розрядка наша – В. Ш.), сам хазяїн на своїй землі». У цьому документі після сотень років заборони знову прозвучали поняття «Україна», «український народ», вперше останній названо «**великим**». Пролунав заклик «до гуртування», складати гроші «на Український національний фонд» (прообраз національного бюджету), вибирати «своїх українських людей на всі місця», «організовуватись», домагатись «заведення рідної мови» в усіх навчальних закладах, урядових установах, судах, церкві. [2, с.38] Саме гуманітарна складова була першою ознакою українізації 1917–1921 рр. і прагнень в ній селянства. Яскравим проявом цього стало і заснування в середині 1917 р. бібліотеки Генерального секретарства земельних справ, нині – ННСГБ НААН. Селянський рух став в 1917 р. наймасовішою складовою всіх революційних подій, нерозривно пов'язував вирішення в процесі українізації пекучих соціальних, насамперед аграрних, проблем із задоволенням всіх національних, в тому числі державотворчих запитів українства. Про свідчили і губернські та повітові селянські з'їзди, які відбулися в квітні–травні 1917 р. на Київщині, Катеринославщині, Поділлі, Полтавщині, Херсонщині, Харківщині, Чернігівщині. [1, с. 18–19.]

Третім Універсалом Української Центральної Ради, оприлюдненим 7(20) листопада 1917 р., вперше в ХХ ст. було здійснено одвічні прагнення багатьох поколінь. В Універсалі говорилося (цитуюмо за архівним оригіналом із збереженням його стилю і орфографії): «Народе Український і всі народи України. Тяжка й трудна година стала на землю Республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства немає і по державі шириться безвластя, безлад і руїна. Наш край так само в небезпеці. Без влади – дужої, єдиної, народньої Вкраїна тежупасти може в безодню межиусобиці, різні, занепаду... Оповідіаємо: **ОДНИНІ УКРАЇНА СТАЄ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНЬОЮ РЕСПУБЛІКОЮ**» [4].

Значення такого рішення М.Грушевський визначав так: «Ми стояли на межі обітованої землі, землі визволення, української державності, задоволення одвічних мрій трудящого українського народу. Ми заткнули на сій межі наш побідний прапор – наш третій універсал – мабуть найважливіший акт, який коли-небудь з'являвся на нашій землі» [5, с. 71]. В умовах відсутності «центрального правительства», руйнації старої держави III Універсал де-факто проголошував утворення **незалежної** соборної УНР. В Універсалі висловлювалось прагнення

«помогти усій Росії, щоб уся республіка Російська стала **спількою** (розрядка наша - В. Ш.) вільних і рівних народів» [4]. Як бачимо, в архівному оригіналі універсалу немає навіть терміну «федерація». У виступі на засіданнях УЦР **16 грудня 1917 р.** М. Грушевський відзначав, що Центральна Рада – найвищий революційний орган самостійної України. «Обставини склались так, – однозначно заявив він, – що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою. Це уже безперечно» [5, с.37].

Політика українізації була стрижнем, головним напрямом, надавала системний характер діяльності УЦР, перебігу всієї Української революції 1917–1921 рр. Вона була спрямована на відновлення і забезпечення достойного місця об'єднаного українського народу серед інших націй, його вільний і всебічний розвиток, відродження і розбудову національної державності, здійснення соборності українських земель, демократизацію всього суспільного життя, піднесення культури, вирішення гострих соціально-економічних проблем в інтересах корінного етносу і всього населення України, чотири п'ятих якого складали селяни. В 1917–1921 рр. йшлося про українізацію не народу (він був і залишався українським). І не тільки про дерусифікацію тобто припинення штучної підміни його власного ества російськими (чи якимось іншими) мовою, культурою, державністю тощо, а про приведення у відповідність до національної сутності переважної більшості населення – українства – змісту і форм діяльності тих інституцій, які його обслуговують – соборної держави, її структур, посадовців, політичних і громадських організацій, закладів освіти, науки, різних видів мистецтв, засобів масової інформації тощо.

Джерела та література

1. *Український національно-визвольний рух*. Берез.-листоп. 1917 р. : док. і матеріали. – К., 2003. – 1024 с.
2. *Українська Центральна Рада* : док. і матеріали. У 2 т. – К., 1996. – Т. 1. – 590 с.
3. *Статистический справочник по Югу России*. – Полтава, 1910. – 76 с.
4. *ЦДАВО України* [документи цитуються зі збереженням стилю і орфографії оригіналу], ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 18.
5. *Грушевський М. С.* На порозі нової України. – К., 1991. – 128 с.

МІКРОБІОЛОГ ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНСЬКИЙ

(зі спогадів Сергія Виноградського)

Шендеровський В.А.

Інститут фізики НАН України (м. Київ, Україна)

21 грудня 1890 р. у Петербурзі було урочисто із освяченням відкрито Інститут експериментальної медицини, завданням якого було вивчення виникнення інфекційних захворювань і винайдення способів боротьби з ними. Через два роки інститут очолив вчений зі світовим ім'ям Сергій Виноградський, помічником і учнем якого став не менш талановитий український вчений мікробіолог Василь Омелянський.

Народився Василь Омелянський 10 березня 1867 р. у Полтаві, у сім'ї вчителя. Згодом батько став директором гімназії у Житомирі, відкритій 1833 р.,

яка була однією із найстаріших середніх навчальних закладів Правобережжя. Отож, Житомирська гімназія мала глибокі культурні та педагогічні традиції. Більшість вчительського колективу гімназії були досвідченими педагогами, випускниками вітчизняних та зарубіжних університетів. Були серед них і відомі науковці, зокрема історики, М. Трипольський, М. Лятошинський, Я. Яроцький. Всі вони дбали про добре навчання вихованців гімназії, яку майбутній вчений Василь Омелянський закінчив у 1885 р. зі срібною медаллю. Того ж року він вступає до Петербурзького університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. В університеті юнак найбільше захопився хімією, а на старших курсах почав працювати у ділянці органічної хімії у відомого професора Миколи Меншуткіна, котрий за праці з кінетики хімічних реакцій був удостоєний у 1904 р. Ломоносовської премії. Саме під його керівництвом Василь Омелянський виконав свою першу наукову працю «До питання про вплив розбавлення на швидкість хімічних реакцій». По закінченні університету професор Меншуткін запропонував Василю Омелянському під його керівництвом підготувати докторську дисертацію, щоб згодом стати професором в університеті. Проте фінансова скрута не дозволила Омелянському прийняти цю пропозицію професора, і він влаштувався лаборантом-хіміком на металургійному заводі поблизу Ростова-на-Дону. Саме в цей час у Петербурзі почався процес організації Інституту експериментальної медицини за ініціативи князя Ольденбурзького. Це він запросив до інституту на посаду завідувача відділом загальної мікробіології молодого, але вже широко знаного вченого-мікробіолога Сергія Виноградського. Останній звернувся до професора Меншуткіна з проханням порекомендувати йому у помічники молодого хіміка із його учнів. Вибір випав на Василя Омелянського, і він охоче погодився на пропозицію.

Про першу зустріч з Омелянським Виноградський згодом напише у своїх особистих спогадах: «Мало є на світі людей, у котрих уся зовнішність – вираз обличчя, мовлення, сміх, манера, рухи – так правильно і виразно відображають внутрішню людину, як це було у Василя Леонідовича. М'який за натурою, спокійний, врівноважений, доброзичливий, прекрасно вихований молодий хлопець, – видалося мені одразу, і я не тільки не помилився, а радше недооцінив... З першого моменту і до останнього, протягом майже 35 років, відносини наші зберігали незмінно безхмарний характер. Як було зі мною, так було і з іншими, і цей щасливий характер надавав особистості покійного особливу принадність. Він був живим прикладом. Наскільки характер прикрашає людину, цілком незалежно від її сил і здібностей. [...]

Згодом Василю Омелянському було запропоновано самостійну роботу – дослідити розкладання целюлози. У результаті 3–4-річної праці вченого-початківця було створено роботу, визнану зразковою за методом дослідження і за повнотою даних».

Ці дослідження дозволили з'ясувати долю рослинних залишків, що накопичуються на поверхні землі у величезній кількості. Це вчення пояснило генезис газоподібних продуктів, які виходять на земну поверхню, зокрема

метану. Мікроорганізми, які були виділені Василем Омелянським, повинні бути віднесені до специфічних мікробів з властивостями розкласти лише целюлозу.

Водночас із самостійними дослідженнями відбувалася тісна співпраця з Сергієм Виноградським з питань нітрифікації, що втягло його у подальшу їх розробку. Результати наукових досліджень Василь Омелянський викладає у низці наукових публікацій, зокрема у статті «Про застосування бактеріологічного методу у хімічних дослідженнях», а в роботі «Гістологічні і хімічні зміни стебел льону при пектиновому і целюлозному бродінні» (1904) вчений описав зміни, що відбуваються у стеблі льону при його замочуванні. А 1905 р. Омелянський публікує нову працю «Про виділення метану в природі під час біологічних процесів», в якій викладає факти і спостереження виділення метану в природних умовах.

Згодом виходить його монографія «Зв'язування атмосферного азоту ґрунтовими мікробами», яка побачила світ у 1923 р. У ній встановлено факт внутрішнього зв'язку між витратами органічної речовини і величиною фіксованого азоту, тобто між процесами асиміляції і дезасиміляції, що одночасно відбуваються в клітині і такими, що призводять до гармонійного розвитку.

Наукові заслуги Василя Омелянського були визнані ще за життя вченого. Так, Петербурзький університет у 1917 р. присудив йому вчену ступінь доктора ботаніки без захисту. Ще раніше, у 1909 р., його було обрано членом-кореспондентом Туринської медичної академії, в 1916 р. – членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, а у жовтні 1923 р. – дійсним членом цієї академії. Крім цього, його було обрано членом-кореспондентом Ломбардської академії наук, Американського товариства бактеріологів і почесним членом багатьох інших наукових товариств.

Ім'я видатного вченого у світовій мікробіології нині повинно бути повернуто до пантеону славетних, що їх народила українська земля.

Джерела та література

1. *Виноградський С. М.* Пам'яті В. Л. Омелянського (особисті спогади) / С. М. Виноградський ; Архів Ін-ту Луї Пастера. – Париж. – С. 3.

INTERNATIONAL RELATIONS OF THE NEW AZERBAIJAN PARTY

Shukurova G.

Sumgayit State University (Sumgayit, Republic of Azerbaijan)

The international relations of the New Azerbaijan Party are developed and these relations based on national leader Heydar Aliyev's ideas. NAP is a loyal to his creator Heydar Aliyev's ideas in the implementaion of international relations of the party. From its exist New Azerbaijan Party gives an important place to the international realtions. It has wide international relations. The party cooperates closely with the leading political parties of other European and Asian countries.

International relations of the Party is based on relations with friendly and brotherly Turkey, Countries of Independent States, and with a number of leading political parties and institutions in Europe and Asia, as a priority. Turkey, the Ukraine,

Russia, Georgia, Kazakhstan, Canada, India, China, Southern Korea, Pakistan, Tajikistan can be good example. Intensive meetings, exchange of opinions and experience are implemented among parties. We should mention that, New Azerbaijan Party cooperates with European People Party (EPP), the majority belongs to this Party in European Parliament.

The New Azerbaijan Party is a member of Permanent Committee in «The International Conference of Asian Political Parties» (ICAPP). Political parties of 51 countries are member of this conference. Representing in such prestigious international body gave an important chance and tribune to Azerbaijan to spread realities of Azerbaijan whole the world. This body organized its Seventh General Assembly in Baku supported by New Azerbaijan Party, ICAPP adopted a decree regarding the establishment of women and youth branches. This decision is reflected in Baku Declaration. New Azerbaijan Party supported the events of the both branches of the organization in Baku. ICAPP has 51 member countries. Baku takes an active part in all events of both branches. The ICAPP unequivocally supported Azerbaijan's territorial integrity in the final document, and emphasized the possibility of settlement of the Dahlig-Garabagh conflict within the territorial integrity of Azerbaijan.

New Azerbaijan Party cooperates with opposite parties of the foreign political parties as well. For example, «Unit Russia» of Russia, «Nur Otan» party of Kazakhstan, «Democratic Party of People» of Tajikistan, Kombojo National party, Vietnam Communist Party and other political parties of countries. New Azerbaijan party signed cooperation agreements and memorandums with above mentioned parties.

Recently, several international conferences has been held by New Azerbaijan Party. Party organized and supported the international conferences in Baku. So, we can mention conferences titled on 27 September of 2007 «Dialogue of sivilizations: the role of political parties», on 8 May of 2008 «For democracy and stability: new opportunity of te cooperation», on 21 December of 2011 «Policl of modernization: new economic and social calls».

The New Azerbaijan party cooperates with the European Nations Party and Central International Democrats organization closely. Even in 2014, the General Secreatry of Central International Democrats and European Nationa Party Antonio Lopez Izrutizm visited Azerbaijan with the research mission and reviewed the activity of New Azerbaijan Party.

So, the international geography of the New Azerbaijan Party is expanding. This relationship is a good example of representaion in international organizations of the political level. All this means that, the party represents and promotes Azerbaijan state and the people in international sphere successfull.

**ДОКТОР СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК Л.Д. ЮРЧАК –
ЯСКРАВІЙ ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ
АЛЕЛОПАТИЧНОЇ ШКОЛИ**

Юрчак Е.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Українська алелопатична школа, започаткована академіком А.М. Гродзінським на початку 60-х рр. ХХ ст., виплекала багато яскравих наукових особистостей. Серед них вирізняються вчені першого покоління, хто безпосередньо стояв біля витоків алелопатії, працював і спілкувався з видатним Вчителем і наставником. До цієї когорти належать: кандидати біологічних наук – Т.М. Філіпович, Н.І. Прутенська, В.М. Гайдамак, В.М. Олексевич, Л.С. Середюк, Т.П. Буколова, В.В. Мітін; доктори біологічних наук – Г.Г. Баранецький та П.А. Мороз, доктор сільськогосподарських наук Л.Д. Юрчак. Саме протягом другої половини 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. 10 аспірантів та учнів А.М. Гродзінського підготували та захистили кандидатські дисертації.

Згодом до піонерів алелопатії приєдналися д.б.н. Е.А. Головка, к.б.н. – О.Ю. Кострома, В.А. Дерев'янка, С.О. Горобець, Т.С. Шроль, Г.А. Побірченко; д.с.-г.н. В.Я. Мар'юшкіна та багато інших науковців.

Особливо інтенсивно дослідження з алелопатії проводилися у 70–90 рр. минулого століття, в яких безпосередню участь брала Лариса Дем'янівна Юрчак (1937–2010) – одна із перших учениць А.М. Гродзінського.

Захистивши в 1971 р. кандидатську дисертацію «Физиологически активные вещества сидерального люпина и сопутствующей микрофлоры», Л.Д. Юрчак активно продовжувала працювати не тільки в означеному напрямі впливу сидерації на подолання негативних наслідків монокультури, але і опрацьовувала методіку алелопатичних досліджень, вивчала механізм ґрунтовтоми в природних і штучних екосистемах, займалася підбором толерантних культур у змішаних посівах, досліджувала фітонцидні властивості інтродукованих ароматичних рослин та вплив ефірних олій на повітряну мікофлору в закритих приміщеннях; займалася екологічними аспектами алелопатії тощо.

Починаючи від 1980 р., Л.Д. Юрчак було розпочато дослідження щодо алелопатичної активності квіткових, плодових та особливо інтродукованих лікарських і ароматичних рослин, що культивуються в Україні. Саме у цей період (1981–1994 рр.) вченою було організовано і проведено 10 наукових експедицій в основні господарства з вирощування ароматичних рослин України, Молдови та Росії, де було встановлено творчі контакти та укладено договори про творчу співдружність.

У період 80–90 рр. ХХ ст. Л.Д. Юрчак брала активну участь у низці організаційних питань, пов'язаних із проведенням конференцій, сесій, доповідала результати наукових досліджень на Всесоюзних і республіканських наукових заходах, присвячених питанням алелопатичних досліджень

ароматичних рослин. Крім того, вчена керувала підготовкою двох кандидатських дисертацій, готувала студентів до захисту дипломних та курсових робіт, керувала науковим стажуванням спеціалістів з інших установ колишнього СРСР, надавала консультації професійного характеру.

Л.Д. Юрчак після захисту докторської дисертації «Екологічні основи алелопатичної взаємодії та післядії ароматичних рослин в агрофітоценозах» (2002 р.), здобутки наукової роботи продовжувала впроваджувати у виробництво плідною співпрацею із Золотоніським заводом горілчаних виробів. Результатом стали два патенти на лікер «Шавлія» та бальзам «Цілющий».

Крім того, д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак приймала активну участь у роботі низки міжнародних та вітчизняних симпозіумів, конференцій, семінарів. Зокрема, у 2004 р. учена стендово представила доповідь на Другому європейському симпозіумі у м. Пулава (Польща), що засвідчило розширення спектру алелопатичних досліджень у світі.

У 2005–2009 рр. д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак доповідала та брала участь у наступних наукових заходах: Міжнародна наукова конференція «Фітопатогенні бактерії. Фітонцидологія. Алелопатія» (м. Київ, 2005 р.), конференція «Алелопатія та сучасна біологія» (м. Київ, 2006 р.); конференція, приурочена до 80-річчя від дня народження професора Г.Ф. Наумова «Алелопатія та азотфіксація в агроекосистемах» (м. Харків, 2007 р.); Міжнародна наукова конференція «С.П. Костичев та сучасна сільськогосподарська мікробіологія» (м. Ялта, 2007 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологічна безпека сільськогосподарського виробництва» (м. Київ, 2008 р.), що відбулася в Інституті агроєкології УААН; Міжнародна науково-практична конференція «Інтродукція і селекція ароматичних і лікарських рослин» (м. Ялта, 2009 р.).

Л.Д. Юрчак була одним із організаторів Міжнародної наукової конференції, присвяченої до 80-річчя від дня народження академіка А.М. Гродзінського, що відбулася у 2006 р. Учена входила до складу редакційної колегії збірника означеної конференції, в якому опублікувала змістовний матеріал щодо ретроспективного погляду, сучасного стану та перспектив досліджень у галузі алелопатії.

Від 2006 р. учену було введено до складу спеціалізованої вченої ради Д 26.371.01 Інституту агроєкології УААН та надано право представляти у раді спеціальність 03.00.16 – екологія (сільськогосподарські науки). Вчена рецензувала та була офіційним опонентом багатьох кандидатських і докторських дисертацій, брала активну участь у науковій діяльності. Також Л.Д. Юрчак входила до складу редакційної колегії «Агроєкологічного журналу», що видається Інститутом агроєкології.

Л.Д. Юрчак опубліковано 3 монографії та 1 рекомендація виробництву.

У 2007–2008 рр. під керівництвом д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак було підготовлено і захищено дві кандидатські дисертації. Третю дисертаційну роботу, керівником якої була вчена, було захищено вже після її смерті.

Таким чином, із впевністю можна стверджувати, що д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак гідно пронесла ідеї аллопатичної школи через все життя.

SOME WEIGHTED APPROXIMATION RESULTS BY NONLINEAR MULTIVARIATE SINGULAR INTEGRAL OPERATORS

Uysal Gümrah¹, Almalı Sevgi Esen²

¹*Karabük University (Karabük, Turkey)*

²*Kırıkkale University (Kırıkkale, Turkey)*

The researchers of approximation theory examined the limit attitudes of linear operators defined on different function spaces throughout years, and almost whole theory was built on these type of operators. Linear operators can be considered in many settings with respect to the needs of the approximation problem, such as summation type operators, integral type operators and hybrid type operators. Fourier series of a function plays an important role in the representation of functions at their characteristic points, such as point of continuity, d - point and Lebesgue point. Especially, the connection between the Fourier series of 2π - periodic functions and the following integral operator

$$L_\lambda(f; x) = \int_{-\pi}^{\pi} f(t) K_\lambda(t-x) dt, \quad x \in \langle -\pi, \pi \rangle, \quad \lambda \in \Omega \subset \mathbb{R}_0^+,$$

where the symbol $\langle -\pi, \pi \rangle$ stands for closed, semi-closed or open interval and K_λ is the kernel function satisfying suitable conditions, is a well-known reality. Some of highly qualified works concerning the approximation by the operators of type (1) were presented by Taberski [1], Gadjiev [2], Butzer and Nessel [3] and Rydzewka [4]. As well as one dimensional approximation problems, multidimensional approximation problems were studied by many researchers. Approximation by linear type of operators with radially decreasing kernels has been preferred research area of the scientists who studies interdisciplinary. Also, it is known that radial kernels have vital role in magnetic resonance imaging (MRI). For some studies concerning approximation by the indicated type of operators, we refer the reader to the studies [5-10].

Later on, Musielak [11] developed a technic by stipulating a Lipschitz condition provided by the kernel the usefulness of which was based on defining a correlation between the previous results concerning linear integral operators and the solution technics of new problems concerning nonlinear integral operators. This study was seen spectacular in this regard. In the indicated study, he handled the integral operator of the form as such:

$$T_\alpha f(y) = \int_G K_\alpha(x-y, f(x)) dx, \quad y \in G, \quad \alpha \in \Lambda,$$

where G is a locally compact Abelian group enriched with Haar measure and $\Lambda \neq \emptyset$ is an index set with an appropriate topology, and replaced the linearity property of the operators by Lipschitz condition for K_α with respect to second variable. The published works until that time showed that the singularity of the operators was related to their linearity [12]. Then, Swiderski and Wachnicki [13] proved some theorems on

the pointwise convergence of the operators of type (2) at Lebesgue points of the functions $f \in L_p \langle -\pi, \pi \rangle$.

Today, approximation by nonlinear integral operators is widely used in many branches of science, such as physics and engineering. Specifically, effectiveness of nonlinear integral operators on sampling theory must be emphasized here [12]. Further, signal and image processing are two main research fields around sampling theory. For further reading, we refer the reader to [14, 15].

Discussion of weighted pointwise convergence of the integral operators comes normally after direct pointwise convergence of the integral operators. There usually have been obstacles on the construction of proofs and some additional conditions are needed. Alexits [16], Mamedov [17] and Taberski [18] presented necessary conditions satisfied by kernel functions in order to obtain a weighted pointwise approximation. Using these works, in [19], the authors investigated the pointwise convergence of $T_\lambda(f; x, y)$ to $f(x_0, y_0)$ in the space $L_{1,\phi}(\mathbb{R}^2)$, where $L_{1,\phi}(\mathbb{R}^2)$ is the space of all measurable functions f for which $\left| \frac{f(x,y)}{\phi(x,y)} \right|$ is integrable and $\phi : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^+$ is a suitable weight function, by the three parameter family of singular operators with radial kernels of the form:

$$L_\lambda(f; x, y) = \iint_{\mathbb{R}^2} f(t, s) H_\lambda(t-x, s-y) ds dt, \quad (x, y) \in \mathbb{R}^2,$$

where (x_0, y_0) is a μ -generalized Lebesgue point of the function $f \in L_{1,\phi}(\mathbb{R}^2)$

The current manuscript presents a continuation and further generalization of [9]. The aim of this paper is to investigate weighted pointwise approximation by nonlinear multidimensional singular integral operators at a common μ - p -generalized Lebesgue point of the functions $f \in L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ and ϕ , where $\phi : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^+$ is a suitable weight function and $L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ ($1 \leq p < \infty$) is the space all measurable functions for which $\left| \frac{f}{\phi} \right|^p$ is integrable on \mathbb{R}^n , and the rate of convergence of those operators in the following form:

$$T_\lambda(f; x) = \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, f(t)) dt, \quad x \in \mathbb{R}^n, \quad \lambda \in \Lambda,$$

where $x = (x_1, \dots, x_n)$ and $\Lambda \subset \mathbb{R}_0^+$ is a non-empty index set. The norm in the space $L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ is given by (see, for example, [5, 17])

$$\|f\|_{L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)} = \left(\int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} \right|^p dt \right)^{\frac{1}{p}}.$$

The paper is organized as follows: In Section 2, we introduce the fundamental definitions. In Section 3, we prove the existence of the operators of type (4). In Section 4, we prove a theorem concerning weighted pointwise convergence of $T_\lambda(f; x)$ whenever $x \in \mathbb{R}^n$ is a common μ - p -generalized Lebesgue point of the functions $f \in L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ and ϕ . In Section 5, we establish the rate of convergence of operators of type (4).

Preliminaries

In this section, basic definitions used in this paper are given.

Definition 1. A function $\Phi \in L_1(\mathbb{R}^n)$, is said to be radial, if there exists a function $\Psi(|t|)$, defined on $0 \leq |t| < \infty$ such that $\Phi(t) = \Psi(|t|)$ almost everywhere [20].

Definition 2. [21] Denoting unit sphere by $S^{n-1} = \{x \in \mathbb{R}^n : |x| = 1\}$, the polar coordinates transformation on \mathbb{R}^n is given by $G : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$, $G(r, \theta_1, \dots, \theta_{n-1}) = (x_1, \dots, x_n)$ where

$$x_1 = r \cos \theta_1, \quad x_2 = r \sin \theta_1 \cos \theta_2, \quad x_3 = r \sin \theta_1 \sin \theta_2 \cos \theta_3, \dots,$$

$$x_k = r \sin \theta_1 \dots \sin \theta_{k-1} \cos \theta_k, \dots, x_n = r \sin \theta_1 \dots \sin \theta_{n-2} \sin \theta_{n-1}.$$

Here, $k = 2, \dots, n-1$, $0 \leq \theta_k \leq \pi$, $0 \leq \theta_{n-1} \leq 2\pi$, $r = |x| \neq 0$, $x' = \frac{x}{r} \in S^{n-1}$, and the jacobian of the transformation is $J = r^{n-1} (\sin \theta_1)^{n-2} (\sin \theta_2)^{n-3} \dots (\sin \theta_{n-2})$. Therefore, if f is either non-negative and measurable on \mathbb{R}^n or $f \in L_1(\mathbb{R}^n)$ then the following equality is obtained:

$$\int_{\mathbb{R}^n} f(x) dx = \int_0^\infty \int_0^\pi \dots \int_0^{2\pi} f(rx') r^{n-1} (\sin \theta_1)^{n-2} (\sin \theta_2)^{n-3} \dots (\sin \theta_{n-2}) d_{\theta_1} \dots d_{\theta_{n-1}} dr$$

$$= \int_0^\infty \int_{S^{n-1}} f(rx') r^{n-1} dx' dr.$$

Definition 3. Let $1 \leq p < \infty$ and $\delta_0 \in \mathbb{R}^+$ be a fixed number. A point $x \in \mathbb{R}^n$ at which the following relation

$$\lim_{h \rightarrow 0} \left(\frac{1}{\mu(h)} \int_0^h \int_{S^{n-1}} |g(rt' + x) - g(x)|^p r^{n-1} dt' dr \right)^{\frac{1}{p}} = 0,$$

where $\mu(|t|) \left(|t| = \sqrt{t_1^2 + \dots + t_n^2} \right)$ is defined, increasing, absolutely continuous on $[0, \delta_0]$ and $\mu(0) = 0$, holds is called a μ - p -generalized Lebesgue point of locally p -integrable function (i.e., a function whose p -th power is locally integrable)

$g : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$.

Remark 1. Basically, Definition 3 is obtained by combining the characterization of the function $\mu(t)$ presented by Gadjiev [2] with the definition of Lebesgue point given by Stein and Weiss [6]. Also, some different modifications are done in view of current problem's needs. On the other hand, for some other μ -generalized Lebesgue point definitions, we refer the reader to [4, 9].

Definition 4. Let λ_0 be an accumulation point of the non-negative set of numbers Λ or $\lambda_0 = \infty$, and $\phi : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^+$ be a locally bounded weight function such that the following inequality

$$\phi(t+x) \leq \phi(t)\phi(x)$$

holds for every $t \in \mathbb{R}^n$ and $x \in \mathbb{R}^n$.

A family $(K_\lambda)_{\lambda \in \Lambda}$ consisting of the functions $K_\lambda : \mathbb{R}^n \times \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ is called class A^ϕ , if the following conditions hold there:

a) $K_\lambda(t, 0) = 0$ for every $t \in \mathbb{R}^n$ and for each $\lambda \in \Lambda$, and $K_\lambda(\cdot, u) \in L_1(\mathbb{R}^n)$ for every $u \in \mathbb{R}$ and for each $\lambda \in \Lambda$.

b) There exists a family $(H_\lambda)_{\lambda \in \Lambda}$ consisting of the globally integrable radial functions $H_\lambda : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$, $H_\lambda(t) = L_\lambda(|t|)$, such that the Lipschitz inequality given by

$$|K_\lambda(t, u) - K_\lambda(t, v)| \leq L_\lambda(|t|)|u - v|$$

holds for every $t \in \mathbb{R}^n$, $u, v \in \mathbb{R}$, and for each fixed $\lambda \in \Lambda$.

c) $\lim_{\lambda \rightarrow \lambda_0} \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t - x, \frac{u}{\phi(x)} \phi(t)) dt - u \right| = 0$ for every $u \in \mathbb{R}$ and for any fixed $x \in \mathbb{R}^n$.

d) For every $\xi > 0$, $\lim_{\lambda \rightarrow \lambda_0} \left(\sup_{\xi \leq |t|} [\phi(t)L_\lambda(|t|)] \right) = 0$.

e) For every $\xi > 0$, $\lim_{\lambda \rightarrow \lambda_0} \left(\int_{\xi \leq |t|} \phi(t)L_\lambda(|t|) dt \right) = 0$.

f) For every $\lambda \in \Lambda$, $\|\phi(\cdot)L_\lambda(|\cdot|)\|_{L_1(\mathbb{R}^n)} \leq M < \infty$.

g) $L_\lambda(|t|)$ is non-increasing on $(0, \infty)$ for each fixed $\lambda \in \Lambda$ as a function of $|t|$.

Throughout this paper the kernel function K_λ belongs to class A .

Remark 2. The studies [3, 12, 13, 17, 18] among others, are used as the main reference works in the construction stage of class A^ϕ . On the other hand, we recommend the reader to compare the usage of the inequality (7) used in [17] with the current study. Also, for the Lipschitz inequality included in the definition class A^ϕ , we refer the reader to see the works [11, 12].

Existence of the Operators

Main result in this work is based on the following theorem.

Theorem 1. If $f \in L_p(\mathbb{R}^n)$ ($1 \leq p < \infty$), then $T_\lambda(f; x) \in L_{p, \phi}(\mathbb{R}^n)$.

Proof. Let $p=1$. Using Fubini's Theorem [3] and conditions (a), (b) and (f) of class A^ϕ , we obtain

$$\begin{aligned} \|T_\lambda(f; x)\|_{L_{1, \phi}(\mathbb{R}^n)} &= \int_{\mathbb{R}^n} \frac{1}{\phi(x)} \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, f(t)) dt \right| dx \\ &\leq \int_{\mathbb{R}^n} \frac{1}{\phi(x)} \int_{\mathbb{R}^n} |K_\lambda(t-x, f(t)) - K_\lambda(t-x, 0)| dt dx \\ &\leq \int_{\mathbb{R}^n} \int_{\mathbb{R}^n} L_\lambda(|t|) \phi(t) \left| \frac{f(t+x)}{\phi(t+x)} \right| dt dx \\ &= \int_{\mathbb{R}^n} L_\lambda(|t|) \phi(t) dt \int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(u)}{\phi(u)} \right| du \\ &\leq M \|f\|_{L_{1, \phi}(\mathbb{R}^n)}. \end{aligned}$$

This proves the theorem for the case $p=1$.

Now, let $1 < p < \infty$. Write

$$\|T_\lambda(f; x)\|_{L_{p, \phi}(\mathbb{R}^n)} = \left(\int_{\mathbb{R}^n} \frac{1}{\phi^p(x)} \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, f(t)) dt \right|^p dx \right)^{\frac{1}{p}}.$$

Using Generalized Minkowski Inequality [5] and conditions (a), (b) and (f) of class A^ϕ , we have

$$\begin{aligned} \|T_\lambda(f; x)\|_{L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)} &\leq \int_{\mathbb{R}^n} L_\lambda(|t|) \phi(t) dt \left(\int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(u)}{\phi(u)} \right|^p du \right)^{\frac{1}{p}} \\ &\leq M \|f\|_{L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)}. \end{aligned}$$

This proves the theorem for the case $1 < p < \infty$. Thus, the proof is completed.

Convergence at Characteristic Points

Main result of this paper is as follows:

Theorem 2. *Let $x \in \mathbb{R}^n$ be a common μ - p -generalized Lebesgue point of the functions $f \in L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ and ϕ . Then, one has*

$$\lim_{\lambda \rightarrow \lambda_0} |T_\lambda(f; x) - f(x)| = 0$$

on any set Z on which the function

$$\int_0^\delta \mu'(r) L_\lambda(r) dr,$$

where $0 < \delta < \delta_0$, is bounded as λ tends to λ_0 .

Proof. The proof will be given for the case $1 < p < \infty$. Since the proof of the case $p = 1$ is similar to the following one, it is skipped.

Now, let $1 < p < \infty$. Using condition (c) of class A^ϕ we have the following equality:

$$\begin{aligned} |T_\lambda(f; x) - f(x)| &= \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, f(t)) dt - f(x) \right| \\ &= \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, f(t)) dt - \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt \right. \\ &\quad \left. + \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right|. \end{aligned}$$

Now, using condition (b), we obtain

$$\begin{aligned} |T_\lambda(f; x) - f(x)| &\leq \int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right| \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \\ &\quad + \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right| \\ &= I_1 + I_2. \end{aligned}$$

Next, using Hölder's inequality [22] for the integral I_1 , we have the following

$$\begin{aligned} I_1 + I_2 &\leq \left(\int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right)^{\frac{1}{p}} \times \left(\int_{\mathbb{R}^n} \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right)^{\frac{1}{q}} \\ &\quad + \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right|. \end{aligned}$$

Since for the real numbers m, n the inequality: $|m-n|^p \leq 2^p (|m|^p + |n|^p)$ holds [22], by taking p -th power of both sides, we have

$$\begin{aligned}
(I_1 + I_2)^p &\leq 2^p \left(\int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right) \times \left(\int_{\mathbb{R}^n} \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right)^{\frac{p}{q}} \\
&\quad + 2^p \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right|^p \\
&= 2^p I^* II^* + 2^p III^*.
\end{aligned}$$

By conditions (f) and (c) of class A^ϕ , $II^* < \infty$ and $III^* \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$, respectively.

Let $B_\delta = \{t \in \mathbb{R}^n : |t-x| < \delta\}$. Therefore, using Definition 2, we have the following inequality for I^* :

$$\begin{aligned}
I^* &= \int_{B_\delta} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt + \int_{\mathbb{R}^n \setminus B_\delta} \left| \frac{f(t)}{\phi(t)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \\
&\leq \sup_{t \in B_\delta} \phi(t) \int_0^\delta \int_{S^{n-1}} \left| \frac{f(rt'+x)}{\phi(rt'+x)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p L_\lambda(r) r^{n-1} dt' dr + \int_{\mathbb{R}^n \setminus B_\delta} \left| \frac{f(rt'+x)}{\phi(rt'+x)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \\
&= \sup_{t \in B_\delta} \phi(t) I_{11} + I_{12}.
\end{aligned}$$

Let us show that $I_{11} \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$. If $x \in \mathbb{R}^n$ is a $\mu-p$ -generalized Lebesgue point of the function $f \in L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$, then for every $\varepsilon > 0$ there exists $\delta_1 > 0$ such that the following inequality is satisfied

$$\int_0^\delta \int_{S^{n-1}} \left| \frac{f(rt'+x)}{\phi(rt'+x)} - \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p r^{n-1} dt' dr < \varepsilon^p \mu(\delta),$$

where $0 < \delta \leq \delta_1 < \delta_0$.

It is easy to see that the following inequality holds for I_{11} :

$$\begin{aligned}
I_{11} &\leq \varepsilon^p \int_0^\delta \left[\text{var}_{r \leq s \leq \delta} L_\lambda(s) + L_\lambda(\delta) \right] \mu'(r) dr \\
&= \varepsilon^p \int_0^\delta L_\lambda(r) \mu'(r) dr.
\end{aligned}$$

Since the following expression

$$\int_0^\delta \mu'(r) L_\lambda(r) dr$$

remains bounded as $\lambda \rightarrow \lambda_0$ and $\varepsilon > 0$ is arbitrarily small, $I_{11} \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$.

Let us show that $I_{12} \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$. Since the following inequality holds

$$|I_{12}| \leq 2^p \phi(x) \left\{ \sup_{\delta \leq |t|} (L_\lambda(|t|) \phi(t)) \|f\|_{L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)}^p + \left| \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \int_{\delta \leq |t|} \phi(t) L_\lambda(|t|) dt \right\}$$

and in view of conditions (d) and (e) of class A^ϕ , $I_{12} \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$. Thus the proof is completed.

Rate of Convergence

Theorem 3. Suppose that the hypotheses of Theorem 2 are satisfied. Let

$$\Delta(\lambda, \delta) = \int_0^\delta \mu'(r) L_\lambda(r) dr,$$

where $0 < \delta \leq \delta_0$, and the following assumptions are satisfied:

1) $\Delta(\lambda, \delta) \rightarrow 0$ as $\lambda \rightarrow \lambda_0$ for some $\delta > 0$.

2) For every $\xi > 0$, we have

$$\sup_{\xi \leq |t|} (L_\lambda(|t|)\phi(t)) = o(\Delta(\lambda, \delta))$$

as $\lambda \rightarrow \lambda_0$.

3) For every $\xi > 0$, we have

$$\int_{\xi \leq |t|} \phi(t) L_\lambda(|t|) dt = o(\Delta(\lambda, \delta))$$

as $\lambda \rightarrow \lambda_0$.

4) Letting $\lambda \rightarrow \lambda_0$, we have

$$\left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right|^p = o(\Delta(\lambda, \delta)).$$

Then, at each common $\mu-p$ -generalized Lebesgue point of $f \in L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)$ and ϕ , we have

$$|T_\lambda(f; x) - f(x)| = o(\Delta(\lambda, \delta)^{\frac{1}{p}})$$

as $\lambda \rightarrow \lambda_0$.

Proof. Let $1 < p < \infty$. Using Theorem 2, we may write

$$\begin{aligned} |T_\lambda(f; x) - f(x)|^p &\leq 2^{2p} \phi(x) \left\{ \sup_{\delta \leq |t|} (L_\lambda(|t|)\phi(t)) \|f\|_{L_{p,\phi}(\mathbb{R}^n)}^p + \left| \frac{f(x)}{\phi(x)} \right|^p \int_{\delta \leq |t|} \phi(t) L_\lambda(|t|) dt \right\} \\ &\times \left(\int_{\mathbb{R}^n} \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right)^{\frac{p}{q}} + 2^p \sup_{t \in B_\delta} \phi(t) \varepsilon^p \int_0^\delta \mu'(r) L_\lambda(r) dr \times \left(\int_{\mathbb{R}^n} \phi(t) L_\lambda(|t-x|) dt \right)^{\frac{p}{q}} \\ &+ 2^p \left| \int_{\mathbb{R}^n} K_\lambda(t-x, \frac{f(x)}{\phi(x)} \phi(t)) dt - f(x) \right|^p. \end{aligned}$$

From (1)–(4), and using *class A^ϕ* conditions, the desired result is easily obtained, that is

$$|T_\lambda(f; x) - f(x)| = o(\Delta(\lambda, \delta)^{\frac{1}{p}}).$$

Thus the proof is completed for this case. The proof of the case $p = 1$ is similar to above one. Hence, the proof is completed.

Conclusions

In this paper, special type weighted pointwise convergence of the convolution type nonlinear multidimensional singular integral operators is investigated. For this aim, we defined a special class of kernel functions. Therefore, the main result is presented as Theorem 2. Also, by using main result, the rate of pointwise convergence of the indicated type operators is computed.

Sources and literature

1. Taberski R. Singular integrals depending on two parameters / R. Taberski // Prace Mat. – 1962. – Vol. 7. – P. 173–179.

2. *Gadjiev A. D.* The order of convergence of singular integrals which depend on two parameters / A. D. Gadjiev // Special problems of functional analysis and their applications to the theory of differential equations and the theory of functions. – Baku : Izdat. Akad. Nauk Azerbaïdžan. SSR, 1968 – P. 40–44.
3. *Butzer P. L.* Fourier analysis and approximation / P. L. Butzer, R. J. Nessel. – New York ; London : Academic Press, 1971. – Vol. 1.
4. *Rydzewska B.* Approximation des fonctions par des intégrales singulières ordinaires / B. Rydzewska // Fasc. Math. – 1973. – Vol. 7. – P. 71–81.
5. *Stein E. M.* Singular integrals and differentiability properties of functions / E. M. Stein. – New Jersey : Princeton University Press, 1970.
6. *Stein E. M.* Introduction to Fourier analysis on Euclidean spaces / E. M. Stein and G. – New Jersey : Princeton University Press, 1971.
7. *Kerman R. A.* Pointwise convergence approximate identities of dilated radially decreasing kernels / R. A. Kerman // Proc. Amer. Math. Soc. – 1987. – Vol. 101, no. 1. – P. 41–44.
8. *Liu Z.* Pointwise convergent approximate identities for a class of generalized dilated radially decreasing kernels / Z. Liu // Huaihua Shizhuan Xuebao. – 1989. – Vol. 8, no. 1. – P. 61–66.
9. *Uysal G.* Approximation by radial type multidimensional singular integral operators / G. Uysal, M. M. Yilmaz and E. Ibikli // Palest. J. Math. – 2016. – Vol. 5, no. 2. – P. 61–70.
10. *Avramidou P.* Convolution operators induced by approximate identities and pointwise convergence in $L_p(\mathbb{R})$ spaces / P. Avramidou // Proc. Amer. Math. Soc. – 2005. – Vol. 133, no. 1. – P. 175–184.
11. *Musielak J.* On some approximation problems in modular spaces / J. Musielak // Constructive function theory : Proc. Int. Conf., Varna, June 1–5, 1981. – Sofia : House Bulgarian Acad. Sci., 1983. – P. 455–461.
12. *Bardaro C.* Nonlinear integral operators and applications / C. Bardaro, J. Musielak, G. Vinti // De Gruyter Series in Nonlinear Analysis and Applications. – New York, 2003. – Vol. 9.
13. *Swiderski T.* Nonlinear singular integrals depending on two parameters / T. Swiderski, E. Wachnicki // Comment. Math. – 2000. – Vol. 40. – P. 181–189.
14. *Gadjiev A. D.* On nearness to zero of a family of nonlinear integral operators of Hammerstein / A. D. Gadjiev // Izv. Akad. Nauk Azerbaïdžan. SSR Ser. Fiz.-Tehn. Mat. Nauk. – 1966. – No. 2. – P. 32–34.
15. *Bardaro C.* Approximation by nonlinear singular integral operators in some modular function spaces / C. Bardaro, J. Musielak and G. Vinti // Ann. Polon. Math. – 1996. – Vol. 63, no. 2. – P. 173–182.
16. *Alexits G.* Convergence problems of orthogonal series / G. Alexits // Translated from the German by I. Földér / International Series of Monographs in Pure and Applied Mathematics. – New York : Pergamon Press, 1961. – Vol. 20.
17. *Mamedov R. G.* On the order of convergence of m-singular integrals at generalized Lebesgue points and in the space $L_p(-\infty, \infty)$ / Mamedov R. G. // Izv. Akad. Nauk SSSR, Ser. Mat. – 1963. – Vol. 27, no. 2. – P. 287–304.
18. *Taberski R.* On double singular integrals / R. Taberski // Prace Mat. – 1976. – Vol. 19. – P. 155–160.
19. *Uysal G.* Weighted approximation by double singular integral operators with radially defined kernels / G. Uysal, E. Ibikli // Math. Sci. (Springer). – 2016. – Vol. 10, no. 4. – P. 149–157.
20. *Bochner S.* Fourier transforms / S. Bochner, K. Chandrasekharan // Annals of Mathematics Studies – New Jersey : Princeton University Press ; London : Oxford University Press, 1949. – No. 19.
21. *Folland G. B.* Real analysis: modern techniques and their applications (pure and applied Mathematics) / G. B. Folland. – New York : Wiley, 1999.
22. *Rudin W.* Real and complex analysis / W. Rudin. – London : Mc-Graw Hill Book Co, 1987.

ДИТИНСТВО ТА ЮНАЦТВО КОНСТРУКТОРА Л.С. ЛЕБЕДЯНСЬКОГО

Янін В.А.

*Державний економіко-технологічний університет транспорту
(м. Київ, Україна)*

Лев Сергійович Лебедянський усе життя працював на Коломенському машинобудівному заводі. Навіть простий перелік його проектів, а саме: паровози серії С^У, С^{УМ}, ФД, ІС, 2-3-2К, 5П, 9П, ЕР, Л, ОР23, ПЗ4, ПЗ6, ПЗ8, теплопаровоз ТП-1, тепловози серії ТЕ50, ТЕП60, ТПП50, газотурбовози Г1 та ГП1, не залишає сумнівів у геніальності конструктора Лебедянського та вагомості його внеску у розвиток локомотивобудування. Та нажаль, зберіглось досить мало фактів про його дитинство та юнацькі роки. Тому хотілося б висвітлити невідомі факти біографії конструктора Лебедянського, що були з'ясовані за сприяння Коломенського заводу.

Народився Лев Сергійович 24 жовтня (11 за старим стилем) 1898 р. у сім'ї громадського священнослужителя та домогосподарки Лебедянських Сергія Миколайовича та Неоніли Михайлівни у місті Воронежі, на Дівочій вулиці, у домі сімейного гуртожитку. Лев Сергійович був першою дитиною у сім'ї Лебедянських, та вже за два роки у нього народилась сестра, яку назвали Музою.

Оскільки сім'я Лебедянських збільшилась, батько, Сергій Миколайович, був змушений змінювати квартири та влаштовувати сімейний побут. У 1901 р. сім'я переїхала до міста Коротосяк у тій же Воронежській губернії. Слід зазначити, що саме проживання у цьому маленькому містечку у великій мірі визначило подальшу долю Льва Сергійовича. А причиною цього було те, що їхній новий дім стояв недалеко від залізниці. Маленький Лев годинами спостерігав за роботою маневрового паровозу, видершись на огорожу. Батьки ніколи не хвилювалися, коли Лев йшов гуляти, бо завжди знали, де його знайти. Сам же Лев називав це місце своїм пунктом спостереження і ніколи не залишав його.

Також у місті Коротосяк Лев Сергійович почав займатися спортом і мав успіхи у катанні на ковзанах та лижах, грі у футбол та їзді на велосипеді. Молодий Лев Сергійович дуже любляв змагатися та часто займав призові місця та навіть перемагав у змаганнях різного рівня.

У серпні 1905 р. сім'я Лебедянських переїхала до міста Пенза, де з Львом почав займатися знайомий вчитель, а згодом знайома вчителька, що зібрала групу дітей одного віку в маленьку школу. І хоча формально це була лише гра у школу, маленький Лев дуже серйозно ставився до неї і вчителька часто його хвалила за охайність та старанність. По справжньому Лев почав вчитися після повернення до міста Коротосяк. Але вже у 1908 р. у зв'язку з репресіями батьків, він опинився у Києві, а потім разом з батьком переїхав до міста Великі Луки.

У Великих Луках Лев Сергійович вдало склав іспити і вступив до реального училища. Лев з батьком жили на відстані від сім'ї, спілкуючись з матір'ю та сестрою лише завдяки листуванню. Проте, через рік сім'я змогла об'єднатися. Але на жаль, у 1910 р. батька Льва Сергійовича знову репресували, позбавили роботи та віддали під нагляд поліції. На щастя сім'ї Лебедянських,

їхнього батька через рік реабілітували й направили у місто Тихвін працювати директором жіночої гімназії. А ще через 2 роки Лебедянські переїхали до Новгороду, де Лев Сергійович перейшов до новгородського реального училища.

В училищі Лев Сергійович успішно навчався. Лише з вивченням французькою мовою він мав певні труднощі, тому додатково займався з матір'ю. І у випускному 9-му класі реаліст Лебедянський мав відмінні оцінки по всіх предметах та отримав змогу працювати у якості репетитора. Після закінчення реального училища у 1915 р. перед Львом Сергійовичем постало питання вибору майбутньої професії. І слід зазначити, що дане питання було досить складно вирішити. Жага до пізнання техніки та спогади з дитинства тягнули до паровозів, але в той же час патріотичні почуття змушували вступити до флоту. 17-ти річному юнаку потрібно було зробити вибір, від якого залежало його майбутнє.

Лев Сергійович переїхав до Петрограду та без іспитів, по конкурсу атестатів, вступив до Петроградського політехнічного інституту. В інституті було безліч спеціальностей, а серед них і ті, що могли задовольнити бажання Льва Сергійовича. Та абітурієнт Лебедянський піддався патріотичному пориву і записався на кораблебудівний факультет. Йшла Перша Світова Війна. Влітку 1917 р. Лебедянського мобілізували до регулярної армії. Він потрапив до воєнної школи і в жовті повинен був поїхати на Західний фронт. Але падіння Тимчасової влади вмить зруйнувало стару адміністративну систему, а декрет про мир дав змогу багатьом військовослужбовцям відправитися додому. Так і не побувавши на фронті, новобранець Лебедянський повернувся додому у знайоме йому місто Тихвін. Саме у місті Тихвін з новою силою у Льві Сергійовичі проявилось тяжіння до техніки та повернулися мрії дитинства. Щоб бути ближчим до паровозів, Лебедянський починає працювати помічником машиніста. Це була не дуже престижна робота, але працюючи то у вугільному ящику тендера то в будці машиніста, саме вона дала йому змогу зрозуміти роботу локомотиву.

Восени 1918 р. червоний терор дійшов і до Тихвіна. Голодування і страх перед репресіями вимусили Неонілу Михайлівну разом з дітьми переїхати до міста Трубетчино, де за зиму Лев Сергійович відпочив від важкої праці помічника машиніста. Навесні 1919 р. він повернувся до політехнічного інституту, але на цей раз обрав механічний факультет. У Політехніці Лев Сергійович поєднував навчання вдень з роботою ввечері. Незважаючи на відволікання від навчання через роботу, боротьбу з голодом, що охопив усю країну, та тифом, влітку 1921 р. Лев Сергійович успішно закінчив Петроградський політехнічний інститут. А вже у березні 1922 р. переїхав до Коломни, де почав працювати інженером-конструктором по паровозобудуванню на Коломенському машинобудівному заводі.

Джерела та література

1. *Боченков В. В.* История и перспективы развития Коломенского завода / В. В. Боченков, Е. В. Бычкова. – Коломна, 2011. – 232 с. : ил.

СЕКЦІЯ 3
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ
НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ

**СИСТЕМА БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Березівська Л.Д., Зозуля С.М., Лобановська І.Г., Хемчян І.І.

*Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського
(м. Київ, Україна)*

За роки незалежності в Україні склалася система бібліотечно-інформаційного забезпечення національної освіти. Провідна роль у цій системі належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського НАПН України (далі – ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського) як науковій установі з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства, біографістики та історії освіти; національному галузевому книгосховищу, центру з питань бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти; головному координаційному, науково-методичному центру мережі освітянських бібліотек МОНУкраїни та НАПНУкраїни. Діяльність ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського спрямована на вдосконалення бібліотечно-інформаційного супроводу освіти через формування нового соціокультурного образу бібліотеки, що здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє потужними базами даних, надає вільний і необмежений доступ до світових інформаційних мереж і банків даних на основі широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації та інтелектуалізації суспільства.

Галузева мережа бібліотек нині об'єднує понад 16 тис. педагогічних і навчально-педагогічних книгозбірень, які мають спільну мету, завдання та функції. Головною метою діяльності мережі є формування єдиного галузевого інформаційного ресурсу, створення системи науково-інформаційного забезпечення освіти шляхом інтегрування інформаційних ресурсів освітянських бібліотек, що мають забезпечувати реалізацію рівного доступу до інформаційних ресурсів. Ці бібліотеки обслуговують понад 7,7 млн користувачів, яким щороку видається близько 49 млн примірників документів. Сьогодні інформаційні ресурси мережі освітянських бібліотек налічують понад 335 млн примірників документів на різних носіях інформації багатьма мовами світу, що становлять значущий сегмент національного галузевого ресурсу Державного бібліотечного фонду України. Важливим складником інформаційних ресурсів освітянських бібліотек є рідкісні й цінні видання (книжкові пам'ятки), що становлять національне надбання України.

За останні роки відбулися позитивні зрушення в бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти. Основними здобутками є те, що вперше в Україні на базі ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського:

- створено інтегрований галузевий інформаційний ресурс на різних носіях інформації;

- розроблено й упроваджено систему науково-інформаційного забезпечення освіти України;

- створено й упроваджено цілісну систему бібліографічних видань у традиційній та електронній формі (науково-допоміжних, рекомендаційних, бібліографічних);

- сформовано галузевий сегмент у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та Українському реферативному журналі «Джерело»;

- створено читальну залу фонду В.О. Сухомлинського як наукову лабораторію з вивчення педагогічної спадщини видатного педагога;

- забезпечено надання дистантним користувачам різноманітних інформаційних послуг, здійснюваних на засадах кооперування, серед яких — міжбібліотечний абонемент (МБА), електронна доставка документів (ЕДД), віртуальна бібліографічна довідка тощо;

- започатковано електронні наукові періодичні видання: «Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського», інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки»;

- здійснено науково-методичний та інформаційний супровід діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України відповідно до вимог сучасного суспільства.

Водночас існує ряд серйозних проблем, що впливає на якість бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти, серед них:

- невідповідність формування сукупного бібліотечного фонду сучасним потребам користувачів і вимогам суспільства, зокрема відсутність повноцінного комплектування новими періодичними та неперіодичними українськими й зарубіжними виданнями, як традиційними, так і електронними навчальними посібниками, електронними копіями навчально-методичних видань тощо;

- недостатні темпи та відсталість упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, застарілий комп'ютерний парк, відсутність єдиного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних процесів;

- відсутність узгодженої чи єдиної програми з питань корпоративної каталогізації, що унеможливорює здійснення обміну бібліографічною інформацією;

- відсутність доступу до світових інформаційних ресурсів OCLC, EBSCO, повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо в більшості освітянських бібліотек;

- відсутність фінансування в обсягах, достатніх для ефективної діяльності

та розвитку бібліотек мережі.

Для вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного забезпечення інноваційних процесів в освітянській галузі України в умовах євроінтеграційних процесів суспільства доцільно зосередитися на таких напрямках діяльності:

- розроблення Стратегії інноваційного розвитку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;

- створення в освітянських бібліотеках сучасного інформаційно-комунікаційного середовища, що забезпечуватиме оперативний та ефективний пошук і отримання потрібної інформації незалежно від місця її зберігання;

- формування фондів освітянських бібліотек України вітчизняними та зарубіжними документами на різних носіях інформації, а також надання доступу до світових електронних баз даних;

- збереження рідкісних і цінних видань (книжкових пам'яток), що становлять національне надбання;

- забезпечення інтенсивного введення в обіг наявних інформаційних ресурсів через створення електронних копій видань із актуальних питань. Надання доступу до них через Науково-педагогічну електронну бібліотеку ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського з дотриманням авторських прав;

- встановлення освітянськими бібліотеками довгострокових наукових зв'язків із зарубіжними бібліотеками, асоціаціями, науково-педагогічними та освітянськими установами, культурними центрами;

- фінансування доступу до провідних світових бібліотечно-інформаційних ресурсів та переведення в електронний формат наявнотбібліотечного фонду.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС «ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК БРОКГАУЗА І ЕФРОНА» В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНО- АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

Бондур Т.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

З самого початку існування сільського господарства назрівала потреба у виданні спеціальних вітчизняних книг аграрного напрямку, які б охоплювали всі галузі агропромислового виробництва, а також вказували на нові напрямки розвитку науки і практики. Тому в кінці XVIII століття вітчизняні діячі та науковці розпочали активну роботу зі створення енциклопедичних видань.

Одним із найвідоміших в Російській імперії був «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона», який видавався видавництвом «Брокгауз і Ефрон» (повна назва «Акціонерне видавниче товариство Ф.А. Брокгауз – І.А. Ефрон»). Видавництво було засноване в Санкт-Петербурзі у 1889 р. друкарем Іллею Ефроном з ініціативи професора Семена Венгерова і за участю німецького видавництва «F.A. Brockhaus», заснованого Ф.А. Брокгаузом.

«Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона» – універсальна енциклопедія російською мовою, яка випускалася в 1890–1907 рр. Видання виходило в двох варіантах – 41 том і 2 додаткових (менша частина тиражу) і в напівтомах – 82 і 4 додаткових. Перші 8 напівтомів були видані під редакцією І.Е. Андрієвського, інші – під редакцією К.К. Арсеньєва і Ф.Ф. Петрушевського.

Енциклопедія містила 121 240 статей, 7 800 ілюстрацій і 235 карт. У своїй тематиці вона не залишала поза увагою жодної з відомих на той час наукових сфер, містила величезну кількість понятійних та біографічних статей, значна частина яких не втратила актуальності й до сьогодні.

Редакторами відділів енциклопедії та авторами окремих її статей були: Венгеров С.О. – відділ історії літератури; Воейков О.І., професор – відділ географії; Менделєєв Д.І., професор – хіміко-технічний відділ; Соловйов В.С. – відділ філософії; Соловйов М.Ф. – відділ музики; Карєєв М.І. – відділ історії; Ковалевський О.О., академік – відділ біологічних наук; Шевяков В.Т., професор – відділ біологічних наук; Рад О.В. – сільськогосподарський відділ; Сомов А.І. – відділ образотворчих мистецтв.

З моменту свого заснування енциклопедія поповнювалася оригінальними статтями, і основна увага приділялася питанням, що охоплювали історію, культуру та географію Російської імперії. Витіснення перекладних статей оригінальними, поява нових авторів позначилося на самому характері видання: з тривіальної енциклопедії воно перетворилося в збори новітніх досягнень і відкриттів у всіх областях науки і техніки.

«Енциклопедичний словник» виходив друком з 1890 по 1904 рр. Щорічно виходили в світ 4–5 томів. Великий на ті часи тираж (30 тис. примірників) обумовлював широке поширення словника на ринку, незважаючи на досить високу ціну.

До 1907 р. були видані додаткові 4 напівтоми, сюди також увійшло все найбільш цінне з того, що з різних причин виявилось пропущеним в попередніх томах або з'явилося вже після виходу енциклопедії. 82-й напівтом завершується портретною галереєю редакторів і співробітників «Енциклопедичного словника», що складалася із 300 портретів: від головного редактора – до простого друкаря тексту.

Популярність «Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона» і попит на нього були настільки високими, що практично відразу після виходу з друку першого видання розпочалася робота над другим, яке отримало назву «Новий енциклопедичний словник», що мав складатися з 48 томів. Його видання розпочалося 1911 р. під загальною редакцією академіка К. Арсеньєва. Це видання мало охопити те саме коло знань, що і «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона», але в більш компактній та сучасній обробці. Однак через економічну кризу, викликану Першою світовою війною, в 1916 р. видання «Нового енциклопедичного словника» було призупинено на 29 томі, а потім і зовсім припинено.

Однією із особливостей енциклопедії була вільна стилістика викладу матеріалу. Елементи белетристики зустрічаються не тільки в біографічних

статтях, багато з яких читаються як захоплюючі розповіді, але і в наукових. Багато в чому така розкутість в подачі матеріалу – наслідок залучення до написання статей найвизначніших вчених того часу, адже, як відомо, найбільш дохідливо що-небудь пояснити може тільки той, хто сам вільно орієнтується в даній області знань. До того ж тоді не було прийнято редагувати статті, роблячи їх шаблонними, і авторський стиль залишався недоторканим. Слід зауважити, однак, що в статтях на теми з історії, мистецтва, літератури така манера іноді поєднувалася з порушенням принципу об'єктивності: у висвітленні питань автори часто привносили розхожі для того часу або свої власні оцінки.

Нині матеріали «Енциклопедичного словника» – суспільне надбання; хоча в науково-технічному плані і у висвітленні багатьох гуманітарних питань енциклопедія надто застаріла, але багато її статей, як і раніше, представляють виняткову інформаційну, культурну та історичну цінність для наукової спільноти України.

Таким чином, підготовка енциклопедичних видань на зразок «Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона» належить до тих пріоритетних сфер суспільного життя, що визначають його духовний та ідеологічний потенціал. Протягом тисячі років існування книжкової спадщини українського суспільства історичні та культурні традиції, вибудовані на непересічних досягненнях попередників, були необхідною запорукою цивілізаційного розвитку, стрижнем духовної єдності народу, важливою складовою національної ідеї.

НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА НААН В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ XXI ст.: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Бородай І.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Україна володіє значними бібліотечно-інформаційними ресурсами, частина яких зосереджена в сільськогосподарських бібліотеках. Найбільшою з них є Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, де знаходиться унікальна за своєю повнотою й універсальна за змістом колекція вітчизняних і зарубіжних видань XIX–XXI ст. на 25 мовах світу, обсяг якої перевищує 1 млн. одиниць зберігання.

Основне завдання бібліотеки – оперативне бібліотечно-інформаційне обслуговування науковців і фахівців аграрного сектору України. В умовах зростання ролі інформаційних технологій як каталізаторів соціально-комунікаційних технологій ННСГБ НААН відпрацьовує принципово нову бібліотечно-інформаційну систему, інтегровану в світовий інформаційний простір. У зв'язку з цим бібліотека в останні роки спрямовує свої зусилля на вирішення таких завдань:

– вивчення досвіду інноваційного інформаційно-бібліотечного

обслуговування провідних країн світу з його гармонійним адаптуванням для потреб вітчизняної аграрної галузі в умовах євроінтеграції та розробка нормативно-методичної документації;

– удосконалення системи організації науково-консультаційного та інформаційного забезпечення науковців і фахівців аграрної галузі з урахуванням перспективних напрямів наукових досліджень та євроінтеграційних процесів;

– створення на базі ННСГБ НААН національного галузевого науково-інформаційного ресурсу, інтегрованого у міжнародні бази сільськогосподарської інформації.

У ННСГБ створюються власні електронні продукти: електронний каталог, електронна картотека статей, бібліографічні бази даних, повнотекстові електронні колекції, електронні документи, отримані через службу електронної доставки документів, електронна бібліотека. Практично весь документний контент бібліотеки представлений через електронний каталог «УкрАгротека», який формується з 2000 р. і включає анотовані бібліографічні записи на книги, брошури, журнали, бази даних, електронні документи, online-ресурси та інші документи з колекції бібліотеки, а також на статті зі збірок, періодичних видань, що продовжуються, які видані в Україні і безпосередньо стосуються питань розвитку агропромислового комплексу. «УкрАгротеку» включено до переліку міжнародних науково-технічних баз даних і довідкових ресурсів з питань сільського господарства та суміжних галузей, до яких надається вільний доступ, що забезпечує її ефективне використання в умовах євроінтеграції. Окрім того, відкрито доступ користувачам до інших online-продуктів, представлених у форматі електронних виставок, інформаційно-аналітичних, наукових, бібліотечнознавчих ресурсів.

ННСГБ НААН забезпечує доступ до окремих світових повнотекстових електронних документів аграрного спрямування. На даному етапі підтримує і поповнює більше 20 бібліографічних, реферативних, фактографічних і повнотекстових баз даних, в яких міститься понад 20 млн. бібліографічних записів і мільйони сторінок повних текстів. Окрім цього, бібліотека надає доступ до деяких повнотекстових баз даних на електронних носіях, це книжкові та періодичні видання, автореферати дисертацій та ін. ННСГБ має вихід на електронні повнотекстові версії періодичних видань і видань, що продовжуються, галузевих профільних установ системи НААН.

Враховуючи світову практику, більше уваги приділяється придбанню електронних баз даних, організації аналітико-синтетичної переробки інформації та передачі її на відстані. Розширення доступу до електронної інформації спрямоване, перш за все, на створення об'єднаного автоматизованого інформаційного банку зарубіжної та вітчизняної літератури за окремими галузями знання, зокрема науки, техніки, сільського господарства.

Здійснюється реєстрація віддалених користувачів на сайті ННСГБ НААН. Комплексне інформаційно-бібліографічне обслуговування online-користувачів – створення вікна для отримання всього спектру послуг, які здатна надати бібліотека в дистанційному режимі – від надання фахових консультацій,

електронного замовлення і резервування літератури до електронної доставки документів. У цьому напрямі зручною і перспективною формою бібліотечно-інформаційного обслуговування стануть електронні підписки на електронні видання та електронні аналоги друкованих видань, тематичні інформаційні бази даних і тематичні анотовані списки нових надходжень до бібліотеки.

Однією з інноваційних тенденцій в бібліотечно-інформаційному забезпеченні користувачів ННСГБ є перехід від формування баз даних для широкого кола абонентів до організації спеціалізованих і персональних баз даних, які враховують різноманітні аспекти інформаційних потреб певного замовника – від тематики, виду видань, хронології до лінгвістичних пріоритетів, записів і структури, формату обміну інформацією. Безсумнівно, найближчим часом даний досвід набуде системного характеру і спрямовуватиметься на формування предметно-тематичних інформаційних баз даних.

ННСГБ надає консультативну допомогу бібліотекам мережі наукових бібліотек НААН з питань бібліотечно-інформаційного обслуговування науковців і фахівців агропромислового виробництва України. Проводиться робота з розробки інструктивно-методичної документації з ефективного впровадження інновацій шляхом організації науково-консультативного та інформаційного забезпечення агропромислового виробництва.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ ЯК СКЛАДОВА ЗРОСТАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ННСГБ НААН

Бородін С.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Проблема адаптації бібліотечної діяльності до реалій періоду постійних трансформацій суспільства і державних інституцій, економічного та інформаційно-комунікативного середовища ставить завдання активного і постійного пошуку нових шляхів підвищення продуктивності та ефективності інформаційного обслуговування користувачів бібліотеки через розширення кількісної номенклатури та якісного наповнення послуг, постійної модернізації техніко-технологічної бази та комплексу нематеріальних активів. Результативність у вирішенні проблеми залежить від пошуку та реалізації нових підходів та технологій для цілей розвитку. Досягнення ефекту адаптивності дозволить забезпечити сучасний рівень надання бібліотечних послуг, підвищити якість інформаційного контенту, розширити номенклатуру послуг бібліотеки та активно працювати у віддаленому доступі. У вирішенні зазначених питань впливова частка належить нематеріальним активам.

До нематеріальних активів – об'єктів права інтелектуальної власності належать права власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок чи сорт рослин, які засвідчуються патентом, знаки для товарів та послуг, які

засвідчені відповідними свідоцтвами, фірмове найменування, програмне забезпечення, науково-технічна інформація, що зафіксована у формі, яка забезпечує її відтворення, використання та поширення (джерело: http://pidruchniki.com/18060203/finansi/nematerialni_aktiv_i). ННСГБ активно і цілеспрямовано почала працювати в цьому напрямку, починаючи від 2008 р., коли з'явився попит на наявність елементів інтелектуальної власності у сфері бібліотечно-інформаційного забезпечення (логічне пояснення – прихід в українське середовище відомих інформаційно-сервісних брендів, фірм, тощо; поява судових позовів з порушення авторських прав у середовищі світових компаній Apple, Samsung, Microsoft та багатьох іноземних, а також обмеженої кількості вітчизняних ІТ-компаній).

Протягом року бібліотека отримала свідоцтво на товарний знак (№ 110257 від 27.07.2009 р.), роботи з формування баз даних завершилися державною реєстрацією результатів з отриманням свідоцтв (№ 34180 від 20.07.2010 р.; № 34466 від 10.08.2010 р.), на постійній основі проводиться реєстрація авторських прав на результати науково-дослідних робіт і на початок 2017 р. бібліотека отримала понад 28 свідоцтв про реєстрацію авторських прав. У межах можливого постійно оновлюється дизайн сайту бібліотеки, його наповнення та подача матеріалу віддаленим користувачам; наявність лабораторії дигіталізації відкриває можливості наповнення електронної бібліотеки ексклюзивним цифровим контентом Фонду національного надбання та ін. Таким чином, є всі формальні чинники для підвищення продуктивності та якості бібліотечного обслуговування шляхом включення результатів реєстрації інтелектуальної власності ННСГБ у склад нематеріальних активів та планувати і домагатися їх використання в діяльності бібліотеки. Доведено статистично, що з усіх зареєстрованих об'єктів прав інтелектуальної власності найактивніше реєструються твори з історії, економіки і планування, твори про видатних вчених-аграріїв та матеріали про дослідне поле (справа та ін.). Встановлено співвідношення отриманих охоронних документів за галузями знань, яке виглядає наступним чином (у відсотках): історія – 24,4; видатні вчені-аграрії – 17,2; товарний знак – 3,5; дослідне поле (справа та ін.) – 13,8; агрономія, землеробство – 6,9; бази даних – 6,9; економіка та планування – 24,1; інформаційне забезпечення – 3,5.

Оцінюючи результати наведених науково-прикладних досліджень нематеріальних активів бібліотеки на прикладі об'єктів інтелектуальної власності, треба наголосити, що проведення більш ретельних досліджень з метою формування індикаторів зростання продуктивності роботи бібліотеки (наявність програм розвитку, щомісячна кількість користувачів, надані довідки у віддаленому доступі тощо) та якості обслуговування необхідно більш широко використовувати кількісні та якісні показники роботи бібліотеки (участь бібліотекарів в реалізації інноваційних проєктів, число фахівців з надання послуг у віддаленому доступі, довідки для закордонних користувачів тощо) та бібліотекарів (впровадження результатів аналізу або досліджень, підвищення кваліфікації, аспірантура тощо). Попередні статистичні оцінки, виконані у

відділі впровадження наукових розробок, вказують на те, що слід обґрунтовано і коректно підходити до вибору кількісних та якісних показників, що покращить систему прийняття рішень менеджментом бібліотеки.

Підхід щодо формування вартісної оцінки нематеріального активу, необхідний для застосування при впровадженні конкретного виду активу в технологічний процес бібліотеки, може бути представлений у такому вигляді – «первісна вартість створеного нематеріального активу включає – прямі витрати на оплату праці, прямі матеріальні витрати, інші витрати, безпосередньо пов'язані зі створенням цього нематеріального активу та приведенням його до стану придатності для використання за призначенням (оплата реєстрації юридичного права, амортизація патентів, ліцензій тощо)» (Джерело : http://pidruchniki.com/18060203/finansii/nematerialni_aktivi). Таким чином, створений об'єкт інтелектуальної власності за наявності документального підтвердження державної реєстрації (свідоцтва) та вартісної оцінки, може бути прийнятий для впровадження і, відповідно, проведення розрахунків ефективності впровадження, включаючи використання для власних потреб.

Встановлено, що серед важливих факторів стримування розвитку потенціалу бібліотеки, розширення її інтелектуальних надбань та реального інформаційно-консалтингового обслуговування користувачів є: 1) значне зниження мотивації працівників, пов'язане з нестабільністю фінансового забезпечення; 2) відсутність коштів на модернізацію техніко-технологічного комплексу унеможливорює впровадження сучасних технологій та відповідного програмного забезпечення (ІКТ, технології віртуалізації – одного з *драйверів зниження собівартості ІТ-інфраструктури*, багаторазове зростання електронної інформації, веб-середовища, стрімке поширення інтелектуальних технологій отримання та обробки інформації тощо (за даними компанії EMC); 3) постійне зниження якості та вимог до результатів наукових та прикладних досліджень за останні роки. Таке становище значною мірою буде впливати на відтермінування адаптації та входження мережі аграрних бібліотек у європейське інформаційне середовище.

Джерела та література

1. *Нематеріальні активи* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/18060203/finansii/nematerialni_aktivi. – Заголовок з екрана.

СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ННСГБ НААН НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ *Ni-Tech*

Бородін С.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Впровадження інновацій у системі бібліотечного обслуговування є актуальним напрямом сучасного високотехнологічного інформаційного обслуговування, при цьому інноваційна діяльність розглядається як пріоритетне завдання модернізації бібліотеки. Названий вектор розвитку спрямовується на всебічну інформаційну підтримку наукових та прикладних досліджень і

розробок, підвищення якості обслуговування користувачів, перехід до практик трансферу технологічних досягнень у вітчизняну аграрну сферу. Виокремлений напрям модернізації спрямований на формування стійкої тенденції входження бібліотеки в національну інноваційну систему та активізацію роботи з підготовки поступу в Європейську мережу інноваційних центрів галузевого спрямування.

Інноваційна інфраструктура (II) включає в себе: 1) наукові і технологічні парки; 2) університети та інноваційні центри; 3) технополіси і бізнес-інкубатори; 4) різні інвестиційні фінансові структури; 5) венчурні фонди; 6) державні і приватні компанії і корпорації; 7) інжинірингові та консалтингові фірми; 8) проблемно-орієнтовані інформаційні ресурси і системи (за даними – М.Р. Бікбіміров, О.В. Сьютюренко, 2017); 9) центри інформаційно-комунікативного забезпечення (ІКЗ). При цьому центри ІКЗ стають незамінним елементом системи, що дозволяє користуватись найновішими інформаційними даними (базами даних) з різних сфер – розробка ідеї, проведення теоретичних та прикладних пошуків, ринкові дослідження, нормативно-правове забезпечення, технології впровадження та оцінки ефективності тощо.

Інтеграційною основою II на сьогодні є інформаційні та веб-технології, цифрові інформаційні ресурси на основі використання систем ІКЗ з домінуванням надшвидкого зростання обсягу цифрових даних та інтернет-ресурсів, глобальної мережі ІКТ.

Бібліотечні інформаційні системи стають необхідним ланцюгом, що орієнтований на підтримку інноваційної діяльності та впровадження її результатів. При цьому треба наголосити, що функція комунікації відіграє особливу роль, оскільки забезпечує як інтерактивну взаємодію попиту та пропозиції на основі формування пулу «розробник – інвестор – виробник/споживач», так і організацію і забезпечення доступу до баз даних (інформація про результати досліджень, нові технології, об'єкти інтелектуальної власності, законодавство, ринкові дослідження, методики оцінки ефективності та ін.).

Завдання вдосконалення та активації мережі аграрних бібліотек України дозволить вирішувати двоєдине завдання з точки зору досягнення ефекту масштабу. По-перше, значно збільшиться географія надання послуг користувачам; по-друге, використання сучасних інформаційних ресурсів та баз даних стане можливим в однаковій мірі в «центрі» та на «місцях». Однак впровадження ідеї в реаліях ННСГБ потребує доопрацювання програмного забезпечення (оновлення ПЗ ІРБІС, встановлення сумісності ІРБІС в мережі, ПЗ для отримання наукометричних статистик та ін.) та технічного оновлення (заміна центрального серверу, заміна морально застарілих обладнань на місцях).

Бурхливий розвиток мережевих інформаційних ресурсів (ІР) дозволяє використовувати світові надбання для підвищення ефективності та інноваційного поступу бібліотечної мережі аграрного спрямування. Так, аналіз європейських інформаційних систем показав, наприклад, що інформаційна система LIFT призначена для надання безкоштовних послуг з підготовки

проектів, підтримується програмою з інновацій. В системі, крім чисто інформаційної частини, що містить дані про стан фінансових ринків (інвестицій), передбачені спеціальні інструментальні засоби, що дозволяють провести оцінку підприємства, підготовку технологічного і фінансового бізнес-планів. Вона забезпечує проведення семінарських занять в Європі з питань фінансування інновацій, організації бізнес-презентацій та інших питань, що пов'язані з організацією інноваційної діяльності. Однак використання таких проектних систем потребує відповідної підготовки бібліотечних фахівців зі знанням іноземної мови та загальних знань з ринкових досліджень за напрямками інноваційної діяльності. Ці ж питання потребують вирішення також при наданні консалтингових послуг віддаленим користувачам.

Міжнародний досвід свідчить про успішний розвиток інноваційної діяльності у багатьох країнах, який пов'язується з інтеграційними процесами, а синергетичний ефект досягається за рахунок об'єднання зусиль (наукових, прикладних, фінансових та ін.) і координації елементів інноваційної інфраструктури (ІР, юридичне та консалтингове супроводження проектів тощо). Так, Європейська мережа інноваційних та бізнес-центрів EBN є некомерційною організацією, об'єднує інформаційні ресурси європейських інноваційних центрів і технопарків (до складу мережі входить понад 200 організацій, включаючи 150 бізнес-інноваційних центрів, розташованих в 21 країні).

ННСГБ НААН активно вивчає інноваційний досвід та технології, а також працює в напрямку впровадження наукових розробок. За попередній рік впроваджено лабораторію оцифровки друкованих фондів (грант в сумі 25 000 дол. США, травень, 2016 р.), на початку цього року підготовлено технічне завдання на модернізацію центрального серверу бібліотеки та передано потенційному інвестору (інвестиційна потреба 12 000 дол. США, березень, 2017 р.), закінчується розробка технічного завдання для впровадження веб-лабораторії (інвестиційний проект-запит складає ~ 33 500 дол. США). Впровадження наведених проектів дозволить активно співпрацювати з глобальним інформаційним середовищем – розширить географію інформаційних контактів, дозволить знизити витрати на міжнародне спілкування (веб-активація), підвищить якість надання послуг користувачам.

Таким чином, можна виокремити актуальні поточні завдання з модернізації інформаційної інфраструктури ННСГБ на основі впровадження елементів *Hi-Tech*, вирішення яких дозволить підвищити продуктивність та якість інформаційного забезпечення користувачів бібліотеки та надання послуг, включаючи віддалений доступ, а серед визначальних:

1. Інтеграція ННСГБ в національну інноваційну систему та розробка плану інтеграції в європейський інформаційний простір на основі модернізації електронної бібліотеки, лабораторій дигіталізації та веб-активації, вдосконалення наявного та створення і впровадження сучасного ПЗ.

2. Центри інформаційно-комунікативного забезпечення аграрної сфери повинні стати одним з інноваційних елементів інформаційної інфраструктури (ІІ) мережі аграрних бібліотек, що містять інформацію про результати

інноваційної діяльності, продукти, послуги, технології, наукові і інноваційні центри, об'єкти інтелектуальної власності та Ноу-хау тощо. Ефективність забезпечується мультиплікацією отриманих результатів в межах II та впровадженням інвестиційно-інноваційних проектів.

3. Нагальним завданням модернізації внутрішньо бібліотечної системи є проведення робіт з систематизації інформації (включаючи електронний контент) та налагодження взаємодії на національному рівні.

4. Моніторинг і оцінка продуктивності бібліотечного обслуговування та якості роботи бібліотекарів і спеціалістів повинно базуватись на впровадженні наукометричних підходів. Набуває актуальності розширення сучасних послуг бібліотеки за рахунок впровадження наукометричних методів та баз даних для оцінки наукових тематик і якості наукових працівників та проектів.

5. Модернізація техніко-технологічного забезпечення та програмно-логістичного комплексу ННСГБ є основним завданням для досягнення цілей побудови сучасної інформаційної інфраструктури мережі аграрних бібліотек. При цьому результативність модернізації (фінансування) на сьогодні залежить від грантової підтримки, що не забезпечить своєчасного ефекту в продуктивності та ефективності інформаційно-комунікативного забезпечення. Інвестиційна складова впровадження елементів *Hi-Tech* в інфраструктуру нашої бібліотеки в межах 65 тис. дол. США, з них обладнання 75%, програмне забезпечення від 25%.

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІ ЗВИТЯГИ ДИРЕКТОРА ЦНСГБ В.А. ЛЕБЕДИНСЬКОГО У 20-х та першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Вергунов В.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Серед плеяди керманців Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН за період сторічного функціонування на благо Вітчизни особливе місце посідає постать Володимира Андрониковича Лебединського. На його творчу долю впали надзвичайно непрості роки становлення й розгортання діяльності бібліотеки як центральної галузевої установи для потреб українського сільського господарства.

Нещодавно в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України вдалося знайти семисторінкову «Особову справу» співробітника Наркомзему УСРР Лебединського В.А. (ф. 27, оп.17, спр. 2263). Ознайомлення з нею дало змогу вперше отримати його бібліографічні відомості до 1924 р. Інші документи з даного архіву допомогли реконструювати перебіг творчих здобутків на бібліотечній ниві разом із ЦНСГБ починаючи від 1920 р.

Народився В.А. Лебединський у 1884 р. в с. Комарівці Кобеляцького повіту на Полтавщині. Батьки господарювали не невеличкому хуторі. Мати походженням із міщан, а батько – з дрібних службовців. Він працював у казенній Палаті в Полтаві, потім – у місцевому земстві та кооперативі. Володимир з

дитячих років допомагав батькам господарювати на землі. Власний заробіток почав отримувати з 15 років, навчаючись у четвертому класі гімназії й читаючи лекції молодшим учням. Закінчивши за вісім років повний курс Полтавської гімназії, у 1904 р. вступає на факультет східних мов Імператорського Петербурзького університету і навчається за китайсько-японською спеціалізацією. Крім того, під час навчання прослухав багато окремих курсів із природознавства та філології на інших факультетах університету. Також закінчив при вузі курси енциклопедичного вищого знання та брав участь у роботі різних гуртків наукового характеру, зокрема з українознавства, сходознавства і книгознавства. Під час навчання з 1904 р. бере участь у роботі студентських революційних гуртків, зокрема як агітатор, у сходці 1905 р. та різних громадських організаціях, особливо українського спрямування. Тим самим виявив свої українські уподобання започатковані ще в роки навчання в гімназії, за що у 1904 р. був заарештований і після нетривалого перебування у тюрмі звільнений під нагляд поліції. Закінчив навчання у 1911 р. і наступного року вступає на службу молодшим фахівцем з сільськогосподарської освіти з окладом 75 руб. у місяць до шкільного відділу Департаменту землеробства. Займається вивченням питання постановки та статистики сільськогосподарських освітніх закладів закордоном, зокрема в Японії. З метою детального ознайомлення із станом справ від імені Департаменту протягом шести місяців відвідує Францію, а також Швейцарію, Німеччину, Австро-Угорщину. В цей період удосконалює знання мов. Крім того, ознайомлюється із діяльністю бібліотек і музеїв. Як наслідок, його знання французької стало бездоганним. Не гірше він удосконалив свої знання і з англійської мови. Щодо творчих напрацювань, то В.А. Лебединський друкує їх у серії статей, зокрема, у випуску XXIII «Збірник відомостей про сільськогосподарську освіту за 1916 рік», а також численних публікаціях на сторінках столичних часописів «Землеробська газета» та «Сільськогосподарська освіта» за 1914–1916 рр. Вони отримали високу оцінку фахівців, яка, між іншим, сприяла кар'єрному росту автора. Він стає спочатку помічником «столоначальника», а потім – старшим фахівцем з сільськогосподарської освіти Департаменту землеробства з окладом 125 крб. у місяць. У 1912 р. він стає членом спілки службовців Головного управління землеробства та землеустрою, а також членом робочого кооперативу «Вперед».

Після лютневої революції 1917 р. залишається у Петрограді, й бере участь у роботі професійних і громадських організацій. Восени 1918 р. із створенням Української Держави гетьмана П. Скоропадського переїжджає до України. Серед головних причин переїзду – голод у місті. Його приймають на роботу старшим діловодом Міністерства земельних справ. Крім того, призначають секретарем Комітету зі справ сільськогосподарської освіти при відомстві. З першим приходом радянської влади він – діловод відділу освіти профільного Міністерства. Після вступу до Києва військ Добровольчої армії генерала Бредова залишається безробітним. У цей час загострилися хвороби – анемія, легені та трахеї, що змусило перейти на спокійнішу роботу з 16 серпня 1920 р., а саме до бібліотеки Сільськогосподарського наукового комітету України на посаду

бібліотекаря.

На цей час у Києві з 12 червня 1920 р. остаточно утвердилася радянська влада. Центральну сільськогосподарську бібліотеку Сільськогосподарського наукового комітету України (цей статус установа отримала згідно з відповідним Положенням 1919 р.) очолює Г.О. Кох. Крім того, за ним ще й керування Бібліотечним бюро Комітету від 1 травня 1919 р. На момент прийняття В.А. Лебединського до бібліотеки крім завідувача в ній працює спеціалістом Н.П. Флорова. У вересні того ж року до них додалися помічник бібліотекаря в.о. секретаря Бібліотечного бюро П.М. Челенко та друкарка А.О. Симонова.

Оскільки на Г.О. Коха згідно з обранням і затвердженням Наркомземом УСРР з 25 січня 1921 р. було покладено ще й керівництво Бібліографічним бюро СГНКУ, В.А. Лебединський з 16 серпня 1921 р. призначається завідувачем ЦСГБ. У цей період за сумісництвом він працює перекладачем в газеті «Вісті» і до 1922 р. включно ще й у часописі «Більшовик». Потреби сім'ї (мав дружину і доньку) та проблеми зі здоров'ям постійно потребували додаткового заробітку. Тому в 1921 і 1922 рр. викладає українську мову в Київських трудових школах № 59 і 12. У зв'язку з розширенням функцій і завдань ЦСГБ кількість працюючих у ній збільшується. До Н.П. Флорової додаються помічник бібліотекаря О.А. Соколовська та експедитор Е.С. Ісадченко. Територіально бібліотека з 1919 р. разом із Президією СГНКУ розміщувалася на другому поверсі у приміщенні консисторії Софійського монастиря (нині заповідник Софія Київська) по теперішній вулиці Володимирська, 24. Бібліотека до 1 травня 1922 р. працювала від 10.00 ранку до 21.00 вечора. Щоденно її відвідували до 25 осіб, що у середньому опрацьовували близько 50 книжок. У 1921 р. згідно з відрядженням СГНКУ по вивченню стану сільського господарства в республіці та функціонування для його потреб мережі дослідних установ В.А. Лебединський вивчає також стан бібліотечної роботи для потреб галузі на Полтавщині. Ці результати згодом були узагальнені й опубліковані. Крім того, протягом 1921–1922 рр. як делегат СГНКУ бере участь практично у всіх конференціях з питань сільського господарства на Київщині, а також зібрань фахівців наукових бібліотек. Однак головним завданням у творчому житті залишається праця на ствердження ЦСГБ як повноцінної спеціальної бібліотечної установи. У цей період бібліотека активно комплектується не тільки за рахунок дарунків і закупівлі галузевої літератури, а й за книгообміном із США та Чеської Республіки, насамперед виданнями Української Господарської Академії. Також продовжилося «вливання» до її фондів книжками різноманітних ліквідованих сполучених товариств і творчих об'єднань. На завідувача і його підлеглих покладалися непрості завдання щодо їх опису і каталогізації. Не меншу актуальність мало створення класифікації сільськогосподарської літератури, а також української бібліографії. З цією метою В.А. Лебединський перекладає на українську мову «Проведення класифікації с.-г. літератури і обробка та доповнення її для бібліотеки СГНКУ в Києві». Крім того, разом із Г.О. Кохом доопрацьовує або адаптує діючу у світі децимальну систему, тим самим створивши унікальну критично розглядову оригінальну розробку, яку

потім запровадили для усіх галузевих бібліотек УСРР. Від з 16 грудня 1922 р. бібліотека почала готувати різноманітні діаграми, картограми та таблиці на Першу Всеросійську сільськогосподарську виставу у Москві, що відбулася 15 серпня–26 листопада 1923 р. Цей рік для творчих звитяг В.А. Лебединського виявився надзвичайно насиченим. Після від'їзду до Латвії Г.О. Коха Бібліографічно-бібліотечне бюро СГНКУ очолює К. Дубняк. Разом з академіком П.А. Тутковським, професором О.А. Янатою, А.З. Носівим В.А. Лебединського обирають до його складу. Він та співробітники ЦСГБ причетні до появи унікальних видань «Матеріали до сільськогосподарської бібліографії України». Серед них: 1. Інструкція по складанню бібліографічних каталогів, 2. Сільськогосподарська бібліографічна класифікація, 3) Бібліографія одиничної с.-г. літератури. Окремо з цього приводу стоять «Матеріали по с.-г. бібліографії України» академіка П.А. Тутковського та «Нова післяреволюційна с.-г. бібліографія України» К.В. Дубняка. На основі розробленої Бюро спеціальної інструкції, в якій була викладена методика із дотриманням міжнародних бібліографічних норм (переклад В.А. Лебединського) свої бібліографії почали готувати ботанічна, метеорологічна, економічна, рослинницька та ґрунтознавча секції. Крім того, розпочалася робота зі складання бібліографії сільського господарства окремих територій України. Долучився В.А. Лебединський й до роботи зі створення бібліографічного каталогу с.-г. літератури, що видавалась на території України або стосувалася її.

Вагомим внесок В.А. Лебединського виявився і у становлення офіційного друкованого органу СГНКУ – журналу «Вісник сільськогосподарської науки», що почав виходити з 1922 р. за редакцією С.Ф. Веселовського та О.А. Янати. Його редакція іноземних текстів присутня до усіх публікацій часопису іноземною мовою до моменту переїзду СГНКУ в Харіов у 1924 р. Крім того, він друкує в ньому інформацію про діяльність ЦСГБ у цей період.

Серед інших першочергових завдань, що виконала бібліотека у 1923 р., крім формування єдиного каталогу стало ще й створення обмінного фонду. Того року установу, як свідчить офіційна звітність, відвідало вже 5015 осіб, видано читачам 12 832 назв примірників книг. Щодо комплектування, то надійшло 1203 назв видань. Тим самим вдалося досягти позначки 100 000 томів загального фонду. Можливості комплектування почали розширюватися завдячуючи § 54 нового «Статуту СГНКУ» від 9 серпня 1923 р. Згідно з ним бібліотека почала отримувати по п'ять примірників усіх видань сільськогосподарської тематики УСРР, а також через Книжкову палату і по одному примірнику галузевої літератури СРСР. Причому всі вони надходили безкоштовно.

У 1923 р., завдяки В.А. Лебединському, бібліотека через Бібліографічно-бібліотечне бюро СГНКУ почала видавати двотижневик «Бібліографічний бюлетень» обсягом 95 друк. арк. накладом 50 примірників. Життєва ситуація В.А. Лебединського дещо змінилася після переїзду СГНКУ у січні–лютому 1924 року до столиці УСРР – м. Харкова. Після цього бібліотекою керує А. Литвиненко (оскільки ЦСГБ до Харкова не переїхала і стала називатися Київською філією СГНКУ). Після цього нетривалий час бібліотекою керує знову

Володимир Андроникович. З 16 серпня її керманічем стає заступник вченого секретаря СГНКУ – А. Носів. Як склалася творча доля В.А. Лебединського до жовтня 1927 року, коли згідно з наказом № 111/2100 від 22 червня 1927 р. Наркомзему УСРР О.Г. Шліхтера СГНКУ остаточно ліквідують, документно дослідити не вдалося. Швидше всього він залишався до цього часу керманічем Київської філії ЦСГБ СГНКУ. Продовжував працювати у Києві до моменту рішення наукової колегії УкрНДІ економіки й організації сільського господарства 15 квітня 1929 року, до відання якого, згідно з наказом НКЗС УСРР № 483/2326 від 1 листопада 1928 року, перейшла Харківська філія ЦСГБ колишнього СГНКУ на чолі з Д.С. Бібком. Рішенням передбачалося створити у своїй структурі Всеукраїнську центральну сільськогосподарську бібліотеку. Документної дати її відкриття не знайдено, але точно відомо, що на 25 квітня 1931 р. її очолює В.А. Лебединський і в бібліотеці крім нього працюють зав. закордонним відділом В.А. Аршовська, старший інструктор-бібліотекар Н.А. Дурнева та бібліограф В.І. Протасов. До складу бібліотеки входили дві філії в Києві та Одесі.

Після виходу постанови 22 травня 1931 р. РНК УСРР «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» ЦСГБ передають до її відомості. Наказом № 2.8 від 28 червня 1931 р. по УкрНДІ економіки й організації сільського господарства В.А. Лебединський увійшов до складу Комісії з передачі у триденний термін книжкових фондів. Її очільником в цей час стає Г.А. Мельник.

В.А. Лебединський працює його заступником. Однак попрацювати вдалося недовго. Вже 9 серпня 1933 р. згідно з Постановою РНК УСРР та ЦК КП(б)У № 488 «Про роботу Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук» на неї було покладено відповідальність за наслідки голоду 1932–1933 рр. та вказано на великі помилки у кадровій політиці щодо засміченості складу підпорядкованої мережі класовими ворогами, петлюрівцями та контрреволюційними елементами. Як наслідок, наказом № 5 по ВУАСГН Г.А. Мельника за розвал основних відділів бібліотеки, а саме руйнацію каталогу та млявість у його створенні, звільняють з роботи. На його місце тимчасово виконуючим обов'язки завідувача до моменту ліквідації ВУАСГН і призначають В.А. Лебединського. Перед ним нетривалий час бібліотеку очолював А.С. Савко. Керував тепер вже ЦНСГБ ВУАСГН В.А. Лебединський до 10 липня 1935 року. Того дня наказом № 30(420) по НКЗС УСРР Л. Паперного директором майже на тридцять років стає професійний революціонер О.Ф. Корнеєв. Що стосується В.А. Лебединського, то п. 1 цього наказу з 15 липня 1935 року відкомандировують у розпорядження Українського НДІ економіки соціалістичного сільського господарства. Архівні пошуки не дають підтвердження, що він очолює бібліотеку цього інституту, оскільки на цій посаді рахується Штейн. Але прізвище В.А. Лебединського – серед учасників засідання наукової ради УкрНДІ економіки соціалістичного сільського господарства 14 жовтня 1935 р., коли приймалося рішення про черговий випуск «Праць» установи за 1935 рік. Відповідно до наказу № 659 по НКЗС УСРР від 23 жовтня

1936 р. УкрНДІ економіки соціалістичного сільського господарства ліквідується у зв'язку з організацією Аграрно-економічного інституту при АН УРСР на основі Інституту економіки Всеросійської академії марксистсько-ленінських інститутів і профільного інституту Наркомзему УРСР. На момент ліквідації установи його бібліотекою опікується Штейн під безпосереднім керівництвом ученого секретаря інституту Лободи. Вірогідно В.А. Лебединський працює в ній до того часу простим бібліотекарем.

Подальша творча доля В.А. Лебединського залишається невідомою. Його напрацювання на бібліотечній ниві теж потребують системного дослідження в контексті становлення й розвитку української бібліографії. Встановлено, що ця робота була для нього покликом душі, бо, принаймні, у своїй «Особовій справі» він чітко підкреслював, що він українець і його рідна мова – українська. Якщо так, то під великим сумнівом його відсутність серед «ворогів народу» у чергових політичних процесах проти української аграрної еліти другої половини 30-х років минулого століття, що щорічно забирали 60–70 її кращих представників через сфабриковані звинувачення. У цьому зв'язку є потреба продовжити архівні пошуки щодо встановлення істини стосовно непересічної особистості, яка словом і ділом зробила вагомий внесок для становлення й розвитку Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН у 1920–1935 рр.

**ПРОФЕСОР О.Ф. КОРНЄЄВ – ДИРЕКТОР ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У 1935–1941
ТА 1944–1964 рр.: ВІХИ БІОГРАФІЇ**

Вергунов В.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Відомо, що історію творять особистості. Святкуючи відповідно до рішення Верховної Ради України № 1807-VIII від 22 грудня 2016 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» сторіччя Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН є всі підстави згадати усіх тих, хто словом і ділом сприяв її ствердженню як визнаного галузевого інформаційно-бібліотечного центру для потреб історично провідного сектору економіки України – сільського господарства. Серед них чільне місце посідає Олександр Федорович Корнєєв (1886–1970), який очолював бібліотеку майже тридцять років та ще й у часи чи не найбільших випробувань в історії. Його творчий доробок на ниві бібліотечної справи України майже вже не згадується (за винятком констатації у довідниках до чергових ювілеїв ННСГБ НААН). Жодне видання радянської доби, апологетом якої він виступав протягом усього свого свідомого життя, не згадує про О.Ф. Корнєєва. Мало того, не знайдено некролога про його смерть. Якщо не рахувати публікації у збірці – «Історичні студії суспільного прогресу», що розкриває окремі аспекти науково-організаційної діяльності О.Ф. Корнєєва [1]. Не з'явилися бібліографічні відомості про нього і в часи державності України. Відзначення цього року 100-річчя ННСГБ НААН

спонукало через розширення архівних пошуків спробувати виправити ситуацію.

Народився О.Ф. Корнеєв у м. Ростов-на-Дону в травні 1886 р. в родині робітника – коваля заводу ім. Петухова. Через шість років переїхав із своєю сім'єю до Катеринослава, де його батько працював на Брянському заводі. До 13 років навчався у Брянському училищі, яке за освітньою програмою прирівнювалося до 4-х класної гімназії. Але у зв'язку із смертю батька на 3-му курсі навчання, змушений радикально змінити життя і піти працювати на місцевий трубний завод учнем токаря. Пропрацювавши на заводі чотири з половиною роки, завдячуючи своєму наставникові Полуботку, отримує кваліфікацію токаря. Для подальшого поглиблення токарних знань переходить до машинобудівного заводу.

З 1902 р. долучається до лав Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) під впливом свого зятя О.М. Рибкіна, якого того року вислали з Катеринослава до Харкова під нагляд місцевої поліції. Великий вплив на потяг до партійної роботи відіграв і його наставник по трубному заводу – Полуботко, який приятелював із зятем. Спочатку протягом року були «партійні університети» при міському гуртку РСДРП із 12 осіб. Вони збирались і проводили заняття за певним планом. Крім того, кожний виступав на них із власними доповідями. На одному із засідань гуртка О.Ф. Корнеєв знайомиться із відомим революціонером Артемом (Ф.А. Сергєєв), що в подальшому і визначив його життєву долю. Саме він у 1904 р. рекомендував О.Ф. Корнеєва до лав партії. Того ж року О.Ф. Корнеєва за пропагандистську роботу серед працівників звільняють з машинобудівного заводу і він змушений переїхати до Харкова. З цього моменту він стає професійним революціонером, що утримувався за рахунок місцевої більшовицької організації (щоденно 10–15 коп. на обід), створеної у 1905 р. на основі групи «Вперед». Її осередок склали, насамперед, представники пробільшовицьки налаштованої інтелігенції, а саме: Авілов, Грамматиков, Мерцалов, Овчинкін (Валентин), до яких згодом долучився й Артем. О.Ф. Корнеєву було поставлено завдання створити більшовицькі групи в робітничих районах Харкова, де переважали меншовики й есери. За нетривалий час О.Ф. Корнеєв із робітників заводів паравозобудівного і «Гельферіх-Саде» (пізніше «Серп і молот») організовує перший більшовицький гурток у Петинському районі міста у складі О. Садовського, А. Кожемякіна, М. Лазька, П. Спасивцева та ін. Ці особистості згодом відіграли вагомий роль у розгортанні діяльності більшовицької партії в Харкові. О.Ф. Корнеєв взяв активну участь у збройному повстанні 1905–1906 рр. на «Гельферіх-Саде» та інших революційних подіях того часу в місті. Через загрозу арешту разом із Артемом, Д. Бассалигою і М. Пальчевським від'їжджає до Катеринослава. Однак у місті тривали масові арешти членів місцевої більшовицької організації через провокації окремих зрадників. Тому в середині 1906 р. повертається до Харкова. Його та Артема заарештовують. Після шестимісячного перебування в Холодногірській в'язниці висилають у м. Вельськ Вологодської губернії. У нього виявили хворобу очей, тому О.Ф. Корнеєва залишили до 1910 р. на лікуванні у Вологді. Після участі в одному із масових заворушень на початку 1911 р. його висилають до

м. Нікольська (400 верст від Вологди). Після дев'ятимісячного перебування у місті О.Ф. Корнеєва перевели до м. Великий Устюг, в якому і почався відлік його офіційного заслання. На початку 1912 р. О.Ф. Корнеєв повертається до Вологди, де мешкає до 1914 р., займаючись партійною роботою серед місцевих робітників залізниць.

Із початком імперіалістичної війни влаштовується працівником на будівництво Архангельської залізниці, де через рік організовує на залізниці страйк. Звинувачений в антидержавних поглядах змушений був втікати на Урал. Завдячуючи більшовикові Кузнецову стає токарем на Надеждинському заводі і працює на ньому до лютневої революції 1917 р. З її початком очолив місцеву більшовицьку організацію, створену раніше із Марковим. Разом із ним, а також Сулимовим, Рубцовим, Рираховським і Ханахариті розпочав боротьбу за ідеали більшовизму проти місцевих есерів і меншовиків, які захопили Надеждинську раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. О.Ф. Корнеєв увійшов до неї як член виконкому. Із від'їздом, насамперед, Маркова, фактично наодинці відстоював більшовицькі ідеали в Богославському окрузі, не отримавши відповідної підтримки від пропартійців Єкатеринбурга. Ситуація змінилася після повернення із заслань на заводи і міста Уралу членів більшовицької партії. Серед них був і видатний революціонер Я.М. Свердлов, з яким О.Ф. Корнеєв розпочав співпрацю після конференції в Єкатеринбурзі у березні–квітні 1917 р. Разом із ним він взяв участь у Першій Всеросійській конференції більшовиків у Петрограді в квітні 1917 р., де познайомився із В.І. Леніним. Від нього отримує заряд або програму подальших життєвих дій.

Після повернення зі столиці він очолює Надеждинську Раду робітничих, селянських та солдатських депутатів. Із настанням продовольчої кризи, на підставі рішення Продовольчого з'їзду обирається комісаром продовольства Богославського округу. Організовує і здійснює експедиції по Сибіру за хлібом в обмін на залізо. Працює на цій посаді у м. Верхотур'є до моменту здачі міста військовим частинам адмірала Колчака після евакуації Єкатеринбурга. Після цього переїжджає до м. Перми, де відповідно до призначення Уральського ревкому і Уралпостачання працює надзвичайним комісаром продовольства тресту «Уралпостачання» міста і його околиць. На цій посаді перебуває до моменту здачі міста війську Колчака. Переселяється до м. В'ятки. Від партійної організації міста бере участь у роботі VIII з'їзді РСДРП (більшовиків) у Москві. Після з'їзду за пропозицією Артема та направленням ЦК партії їде до Катеринослава на профроботу, де працює Надзвичайним комісаром продовольства міста до здачі його частинам Добровольчої армії генерала А. Денікіна. Відступаючи разом із підрозділами Червоної Армії, займається постачанням її продовольством як уповноважений продовольчої експедиції і член колегії Єкатеринбурзького губпродкому. Працює уповноваженим по Ірбітському повіту. Паралельно працює на посаді заступника голови Ірбітського виконкому.

Після цього із розгромом військ А. Денікіна у 1919 р. остаточно повертається в Україну. За мобілізаційним дорученням ЦК партії призначається

заступником голови «Опродкомарму» (відділ продовольчого комітету-авт.). Першої Кінної Армії в Катернославі. Після трирічної роботи у місті відряджається до Харківського губпродкому. Практично через три місяці О.Ф. Корнєєва за рішенням ЦК переводять до Полтави на посаду заступником голови «Опродкомгубу». Він займається питаннями продовольчого забезпечення міста до моменту ліквідації продорганів в країні взагалі. Після цього відповідно до рішення ЦК партії його направляють на навчання на спеціальних курсах. Після їх закінчення у 1924 р. його посилають на навчання на економічному факультеті Інституту марксизму-ленінізму у Харкові як аспіранта. Завершивши навчання у 1929 р., О.Ф. Корнєєва як начальника управління кадрів стає за рішенням ЦК партії членом Президії Вищої Ради народного господарства УСРР. Черговим місцем роботи у 1930 р. О.Ф. Корнєєва стає Прокуратура республіки, на якій він працює до 1933 р.

Відповідно до наказу по Всеукраїнській академії сільськогосподарських наук від 1 січня 1933 р. О.Ф. Корнєєва призначають керівником сектору вивчення господарського досвіду та техпропаганди. У сфері координації відповідних науково-дослідних робіт сектору і Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Академії. Ще більш змістовно він займається нею після обрання 15 червня 1934 р. членом Президії ВУАСГН. Безпосереднім керівником бібліотеки О.Ф. Корнєєв стає після ліквідації Академії згідно з наказом № 30 (420) по Наркомзему УСРР від 10 липня 1935 р. Таким чином, фактично відбулося партійне зміцнення установи після звільнення 3 січня 1934 р. попереднього директора Г.А. Мельника за засмічення кадрів установи класово-буржуазними елементами і відповідний розвал в роботі бібліотеки. Згідно з наказом по головному профільному відомству за цим формулюванням були звільнені й два тимчасових очільники установи після нього – В.А. Лебединський та А.С. Савко, що продовжували в ній працювати.

За великим рахунком, ЦНСГБ на той час займається виключно функціями обслуговування читачів шляхом видачі книг додому. Після ознайомлення з роботою провідних бібліотек СРСР О.Ф. Корнєєв почав активно впроваджувати все новітнє у виробничий процес. З цією метою співробітники установи разом із своїм директором навчаються на різноманітних бібліотечних і бібліографічних курсах. Провідні фахівці з бібліотечної справи неодноразово читають їм тематичні лекції. Тим самим досить швидко сформувався досить міцний і головне – кваліфікований колектив однодумців, що висунув ЦНСГБ у перший ряд бібліотек СРСР. Розпочалося виконання спеціальної наукової тематики шляхом бібліографічної розробки актуальних для свого часу тем. Завдячуючи наполегливості О.Ф. Корнєєва вдалося організувати комплектування книжкових фондів ЦНСГБ фундаментальною галузевою літературою, а також централізоване одержання іноземної літератури. Те ж саме стосувалося і бібліотек мережі науково-дослідних інститутів НКЗС УСРР. З 1935 р. ЦНСГБ почала видавати «Бюлетень по закордонному досвіду». До 1947 р. вийшло 52 його часописів. До заслуг О.Ф. Корнєєва слід віднести той факт, що з 1936 року ЦНСГБ безкоштовно отримує обов'язковий примірник профільної літератури,

що виходила у світ на території Радянського Союзу російською, українською і мовами народів СРСР. Це право мала на той час обмежена кількість бібліотек країни.

За ініціативою О.Ф. Корнеєва, з 1937 р. бібліотека першою в СРСР почала готувати і видавати ексклюзивний реферативно-бібліографічний збірник «Стаханівський досвід в соціалістичному сільському господарстві». До 1955 року було видано сім випусків. Усі вони демонструвались як до війни, так і після неї на Всесоюзних сільськогосподарських виставах у Москві.

З початком Великої Вітчизняної війни О.Ф. Корнеєв евакуюється до Киргизької РСР, де працює на партійній роботі, а ЦНСГБ залишилася у м. Харкові. Після звільнення Харкова від німецько-фашистських загарбників згідно з наказом № 298 від 22 квітня 1944 р. по Наркомзему УРСР його знову призначають директором ЦНСГБ. На його плечі ліг основний тягар відновлення повноцінної діяльності бібліотечної установи, що вдалося досить швидко зробити. Вже у 1944 р. за ініціативою О.Ф. Корнеєва у штат бібліотеки вводяться посади наукових працівників. Не випадково, беручи участь у тодішніх змаганнях із науково-дослідними і навчальними установами Харківщини протягом 1947–1949 рр., колектив ЦНСГБ отримував перші місця за показники в роботі. О.Ф. Корнеєва обирають членом Президії Кагановичського райкому КП(б)У, заступником секретаря партбюро Харківського сільськогосподарського інституту, членом Харківського обкому союзу Вищої школи та депутатом Харківської міської ради депутатів трудящих. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 березня 1948 р. його нагороджують орденом Трудового Червоного Прапора. 20 грудня 1948 р. О.Ф. Корнеєв отримує вчене звання професора [2].

Особливу активність він виявив у питаннях комплектування фондів ЦНСГБ. З 1953 р. установа починає отримувати автореферати дисертацій із сільськогосподарської тематики.

Незважаючи на всі спроби О.Ф. Корнеєва зупинити дійство, у 1956 р., ЦНСГБ переводять у непристосоване приміщення по провулку Леніна, 11 у Харкові. Як наслідок було втрачено понад 13 тис. книжок (у війну тільки тисячу). Незважаючи на реальні труднощі, бібліотека продовжувала удосконалювати, насамперед, систему розповсюдження інформації через переробку алфавітного каталогу, введення нових рубрик, проведення спеціальних історичних досліджень, чергового переобліку та ін. Усе разом дало можливість опрацювати власний 300 000 бібліотечний фонд. У травні 1961 р. фахове середовище УРСР відсвяткувало 75-річний ювілей О.Ф. Корнеєва і 25-річчя його наукової діяльності на бібліотечній ниві. Після тривалої хвороби згідно з наказом № 56-к від 27 лютого 1964 р. по Міністерству сільського господарства УРСР його звільняють з роботи, нагородивши Почесною грамотою відомства. Про його подальшу долю мало що відомо, як, до речі, і про сім'ю. За адресними книгами м. Харкова вдалося встановити, що він помер приблизно у 1970 р. Місце поховання не відоме. Чомусь не збереглися в архівах і фото О.Ф. Корнеєва. Після нього, за рекомендацією партійних органів ЦНСГБ очолив професійний бібліотекар Р.Й. Целінський. Він суттєво змінив кадровий склад бібліотеки

сформований О.Ф. Корнеєвим, а також деякі принципи діяльності установи. Але саме на його долю припало практично здійснити багаторічну мрію О.Ф. Корнеєва – мати достойне і головне – пристосоване для бібліотеки приміщення з розташуванням у столиці України. Залишається до кінця не вивченою творча спадщина О.Ф. Корнеєва. На власне переконання, вона б дозволила документно розкрити ті чи інші сторінки нашої бібліотеки у неоднозначні 30–50-ті рр. минулого століття.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Наукова-організаційна діяльність О. Ф. Корнеєва / В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов // Іст. студії суспільн. прогресу. – 2014. – Вип. 1. – С. 38–43.
2. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, спр. 6456, арк. 7.

КЛАСИФІКАЦІЙНА МОВА ЯК ЗАСІБ ТЕМАТИЧНОГО ПОШУКУ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ

Галицька С.В.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Інформаційно-пошукові системи бібліотек забезпечують пошук інформації за будь-якою фактичною інформацією про документ (за автором, назвою документа тощо), а також надають можливість пошуку матеріалів певної тематики — за окремими темами та предметами. Тематичний, або змістовий, пошук є можливим лише за умови належної організації інформації про документні ресурси в електронних бібліографічних базах даних бібліотеки. Його повнота і точність цілком залежать від досконалості лінгвістичних засобів автоматизованих інформаційних систем бібліотек.

В Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (НБУВ) як інформаційно-пошукову мову системи автоматизації бібліотек застосовують Рубрикатор НБУВ, розвинутий лінгвістичний засіб, призначений для систематизації документів і якісного, релевантного багатоаспектного пошуку інформації. Це мова, яку використовують для опису документів і побудови пошукових запитів. Це класифікація, створена на базі реальних документних потоків та тематичних інформаційних запитів, яка відповідає потребам користувачів у поділі знань за галузевою ознакою, їх диференціації.

Рубрикатор НБУВ дозволяє здійснювати різні види пошуку джерел інформації в електронному каталозі (ЕК) НБУВ, який є єдиною бібліографічною базою даних: за автором, назвою, роком, місцем видання, ключовими словами, класифікаційними індексами тощо, для чого сформовано відповідні словники в базі даних «ЕС Електронний каталог НБУВ».

Доступ до документів за змістом можна здійснювати, наприклад, за словником ключових слів. Цей словник є неконтрольованим: в нього при формуванні бібліографічного запису автоматично потрапляють слова з назв документів, анотацій, рефератів тощо. У цьому випадку пошукова система використовує неконтрольовану природну мову. Наприклад, спробуємо знайти в ЕК НБУВ документи з технології вирощування пшениці. За словом «пшениця»

знаходимо 54 документа. Це твори, які містять у назві слово «пшениця». Деякі з них не мають жодного відношення до технології вирощування цієї рослини (наприклад, збірки віршів Г.Г. Блонського «Нескошена пшениця»).

Можна також скористатися ключовими словами «пшениць», «пшеницю», «пшеница» тощо. У будь-якому випадку знайдені масиви документів містять як необхідні джерела, так і такі, що в даному випадку є «інформаційним шумом»: художні твори, історична література тощо.

У випадку використання тематичного пошуку за класифікаційним індексом (П212.1 Пшениця) знаходимо документи, які за змістом повністю відповідають необхідній темі. У перелік потрапили й ті твори, які не містять у назві жодного слова, пов'язаного з вирощуванням пшениці або її властивостями, і тому під час пошуку за ключовими словами не будуть знайдені. Словник «Рубрикатор НБУВ» дозволяє здійснити пошук потрібного аспекту розглядання теми за класифікаційною ієрархією. Так, наприклад, можна, використовуючи класифікаційний ряд, знайти документи з біології пшениці (рубрика П212.1-2), агротехніки пшениці (рубрика П212.1-4) тощо. Знайдені масиви документів відповідають темі «пшениця» і не містять «інформаційного шуму», тобто саме тематичний пошук документів за класифікаційним індексом гарантує користувачу отримання релевантної відповіді.

У цьому випадку пошукова система використовує контрольовану мову індексування — мову класифікаційних індексів, які надають документам для опису їхнього змісту під час систематизування — аналітико-синтетичного опрацювання. Класифікаційні індекси забезпечують ефективний тематичний доступ і високий рівень результатів пошуку навіть тоді, коли користувач не має необхідних знань з певної тематики і тому недостатньо чітко визначає свої інформаційні потреби. Якщо користувач розшукує не певний твір, автор, назва чи інші формальні ознаки якого відомі, а літературу з певної теми, він має скористатися пошуком за класифікаційними індексами. Лише інформаційно-пошукова мова класифікаційного типу і доступ до класифікаційної ієрархії може допомогти користувачеві зорієнтуватися у системі понять певної галузі знань, надати необхідні підказки щодо подальшого напрямку пошуку і переходу від ширшої теми до вужчої та навпаки.

Під час роботи користувач має можливість доступу до ієрархічної структури Рубрикатора НБУВ і переходу з певного рівня класифікаційної ієрархії на рівень вище або нижче для розширення або звуження меж тематичного пошуку, він може обирати потрібні йому розділи, переглядати їх структуру, здійснювати швидкий перехід до бібліографічної бази даних з формуванням переліку бібліографічних записів відповідної тематики.

Варто зазначити, що НБУВ з 2017 р. запроваджує аналітико-синтетичне опрацювання документів одночасно за двома класифікаціями – Рубрикатором НБУВ і Універсальною десятковою класифікацією. Індекси обох класифікацій, наведені в описі документа, є повноцінними лінгвістичними компонентами методичного апарату інформаційно-пошукової системи бібліотеки. Використання різних класифікаційних систем створює додаткові умови для

реалізації ефективного багатоаспектного тематичного пошуку в ЕК НБУВ.

Найефективнішим є поглиблений тематичний пошук, який виконується з використанням усього комплексу пошукових можливостей інформаційної системи бібліотеки. При цьому різні способи пошуку не є альтернативними, вони доповнюють один одного. Застосування класифікаційної мови як пошукового засобу автоматизованої бібліотечної системи, безумовно, підвищує ефективність пошукового апарату бібліотеки та забезпечує повноту і точність інтелектуального пошуку інформації.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Головащук А.М.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Сьогодні для бібліотек найважливіше бути цікавими та корисними для користувачів, знати й задовольняти їхні потреби, бути здатними вчасно та оперативно відгукуватися на зміни, що їх диктує життя.

Реалії сучасного життя спонукають бібліотеки до постійного пошуку нових форм і технологій роботи з користувачами, вимагають бути націленими на якісні зміни відповідно до їх нагальних потреб.

У світлі швидких змін економічних процесів та непередбачуваності умов ринкової економіки інформація стала першоосновою життя сучасного суспільства, предметом та продуктом його діяльності. Процес створення, накопичення, збереження, обробки та передачі такої інформації є необхідністю. Таким чином інформація набула статусу стратегічного ресурсу, який визначає рівень суспільства.

Термін «інформація» позначає роз'яснення, усвідомленість, інформування. Внаслідок бурхливого розвитку засобів зв'язку і техніки обробки інформації, особливо у ХХ–ХХІ ст., поняття «інформація» стає дедалі ширшим. Тому теоретико-методологічне обґрунтування розуміння інформації як категорії є актуальним.

Що таке інформація, чому саме вона стає базовим елементом розвитку суспільних відносин? Протягом свого існування люди використовують інформацію і роблять спробу зрозуміти феномен цієї природної категорії. Інформація сьогодні є основою розвитку науки, техніки, самої людини, формування виробничих відносин.

Початок ХХІ століття для багатьох країн світу ознаменувався черговим етапом економічного розвитку. Глибокі соціально-економічні перетворення в Україні, розвиток ринкових відносин з урахуванням кризових явищ, посилення конкуренції на національному та світовому ринках, своєрідність процесів, що відбуваються в сучасному світі, змушують користувачів звертатися до глибинних проблем економічної науки.

Нині бібліотека є тією потужною інституцією, яка задовольняє потреби всіх верств населення та впливає на свідомість громадян через власні ресурси.

Еволюція місії сучасної бібліотеки відбувається за рахунок кардинального переосмислення її інформаційної функції, створення власних інформаційних ресурсів, надання користувачам доступу до національних та світових мереж.

Слід зауважити, що робота над задоволенням потреб користувачів віформатії з питань економіки сільського господарства в умовах формування в Україні електронного інформаційного суспільства є надзвичайно важливою. Висока швидкість пошуку необхідної інформації для користувачів вимагає створення відповідного якісного інформаційного забезпечення.

У системі технічних і соціально-гуманітарних наук економіка сільського господарства має велике значення. Саме у підрозділі «У9(4УКР)32 Економіка сільського господарства» систематизовано, згруповано і узагальнено інформацію, яка є значущою і корисною для користувачів.

Забезпечення повноцінного використання усього інформаційного потенціалу бібліотеки потребує постійного удосконалення лінгвістичних засобів автоматизованої пошукової системи, зокрема, рубрикатора бібліотеки, а також моніторингу запитів користувачів.

У9(4УКР)32 Економіка сільського господарства

Рубрика забезпечує суцільне, повне і безперервне відображення всіх господарських операцій економіки сільського господарства, збирає всю інформацію про фінансовий, інвестиційний та інноваційний стан сільськогосподарських підприємств

У9(4УКР)320-640 Трудові ресурси у сільському господарстві

Трудові ресурси в аграрному виробництві – це одна з найскладніших економічних категорій і одне з найважливіших соціально-економічних явищ. Опрацювання документів з економіки праці в сільському господарстві є однією зі складних ділянок роботи систематизатора з питань продуктивності праці, робочого часу, оплати праці персоналу підприємства та мотивації трудової діяльності. На сьогодні актуальними є підрубрики розрахунків з робітниками та службовцями при відпустках, по соціальному страхуванню, відрядженнях, оплаті доплат, надбавок та преміювання.

У052.9(4УКР)232 Бухгалтерський облік

Сучасні умови становлення ринкових відносин потребують нових теоретико-методологічних підходів до формування обліково-інформаційних потоків, спрямованих на задоволення потреб конкретного користувача. Облік повинен не тільки характеризувати результати діяльності сільськогосподарського підприємства минулих періодів, але й забезпечувати інформацією управління на всіх рівнях для здійснення як поточної діяльності, так і на перспективу.

У052.9(4УКР)832 Аудит

Розвиток в Україні різних форм власності, її поступова інтеграція у світову економіку призводить до появи нових інформаційних запитів. Зростають вимоги і до якості аудиту, як до одного з найважливіших джерел цієї інформації, що безпосередньо впливає на утворення значної кількості новітніх напрямків його проведення. Як свідчить практика, останніми роками розширюється коло питань,

які потребують неупередженої думки кваліфікованого аудитора. Сьогодні цей вид незалежної перевірки застосовують майже у всіх сферах сільськогосподарської діяльності.

Отже, специфіка і динаміка сучасного формування інформаційних потоків, спрямованих на задоволення потреб конкретного користувача, вимагають розроблення і доповнення рубрикатора бібліотеки, адже бібліотека є осередком духовності та знань, першим помічником в освіті, професійному становленні, наданні унікальних можливостей широкого користування вітчизняними та світовими інформаційними ресурсами.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ЮНОГО ПОКОЛІННЯ

Гордієнко А.І.

Національна бібліотека України для дітей (м. Київ, Україна)

Людина і природа... Одна з вічних тем людського буття вже протягом кількох десятиліть лунає грізним гамлетівським: «Бути чи не бути?». Культуру будь-якого народу не можна пізнати, не звернувшись до історії розвитку його зв'язків із природою — споконвічним джерелом матеріальних та духовних благ. Вона впливає на господарську діяльність та світосприйняття, вірування, звичаї, традиції і побут людини. З нею пов'язані різні ритуали, повір'я та численні свята. За останні роки людство зробило багато наукових відкриттів. З одного боку це зумовило підвищення благоустрою, з іншого – створило серйозні проблеми. Ситуація на нашій планеті складається так, що сучасна людина просто зобов'язана бути екологічно грамотною.

Безперечно, формування екологічної культури повинно виховуватися ще змалечку, необхідно розвивати у дітей гуманне ставлення до довкілля, бо саме в ранньому віці природа найбільше впливає своєю різнобарвністю та багатогранністю на почуття дитини. Але як привчити наймолодше покоління цінувати, поважати та любити природу? Адже так необхідно, щоб дитина виросла чуйною і доброю людиною. Тому, щоб попередити безжальне ставлення до всього живого, потрібно розвивати в дитині любов до навколишнього світу так само, як і уміння писати та читати. І саме бібліотекам для дітей належить вагома роль у поширенні інформації та стимулюванні інтересу юних читачів до збереження рідної природи. Бібліотеки України для дітей мають у своєму арсеналі все необхідне для популяризації природничо-наукової літератури, екологічного виховання і освіти: високий професійний рівень фахівців, багатий творчий потенціал, сформовані фонди книг і періодичних видань та інформаційні бази даних.

Розглядаючи природу як один із найважливіших факторів виховання, видатний український педагог Василь Сухомлинський наголошував на потребі вводити малюка в навколишній світтак, щоб щодня дитина відкривала для себе щось нове, щоб вона росла дослідником, щоб кожний крок її був мандрівкою до живих джерел природи, облагороджував серце і загартовував волю. Виходячи із

досвіду видатного українського педагога, можна стверджувати, що екологічне виховання не варто звужувати лише до накопичування знань про природне середовище та його збереження, його мета значно глибша: гармонійні стосунки дитини і природи, які б збагачували обидві сторони.

Як педагогічний процес, екологічне виховання дитини поєднує навчання та виховання. Його основними функціями є *освітня* (ознайомлення з оточуючим середовищем), *розвивальна* (забезпечення основних психологічних процесів дитини) та *виховна* (формування моральних, духовних, естетичних уявлень, потребу у праці, вміння та бажання берегти природу). У вихованні екологічної культури можна виділити три етапи: вміння *бачити* і *розуміти* красу навколишнього світу, формувати потребу *охороняти* і *збагачувати* природу, виховувати у дітей під час спілкування з природою кращі людські якості. Отже, кінцевою метою екологічного виховання буде людина, яка відчуває себе не володарем природи, а невід'ємною її часткою.

Ефективною формою екологічного виховання у бібліотеках для дітей є наочна популяризація: книжкові *виставки* (виставки-вікторини, ековиставки та ін.), *бесіди* екологічної тематики, ігрові форми популяризації екологічних знань (*конкурси* ерудитів, екологічні *бумеранги*, *еко-кросворди*, *вікторини*, літературно-екологічні *квести*), *бібліографічне інформування*, *інтерактивні ресурси*. Ряд обласних бібліотек України для дітей втілюють у практику роботи програми та проекти, які включають у себе інформаційно-бібліографічну діяльність та соціокультурну діяльність, наочну популяризацію документів, практичне втілення у життя набутих дітьми знань та вмінь:

- ✓ національна програма «Питна вода України» (Запорізька ОБД «Юний читач»);
- ✓ програма «Мандруємо екологічною стежиною» (Чернігівська ОБД);
- ✓ проект «ЕкоБібліотека» (Львівська ОБД).

У рамках національного проекту «Україна читає дітям», розпочатого Національною бібліотекою України для дітей та газетою «Комсомольська правда в Україні» за підтримки Міністерства культури України, чимало сільських бібліотек для дітей, серед провідних напрямів роботи яких є екологічне виховання, організують зустрічі з цікавими публічними людьми-краянами, які охоче діляться своїми спогадами про перші улюблені дитячі книжки, які вплинули на їхній життєвий вибір і становленні їх як особистості та фахівця. Цей проект ще більше привернув увагу громадськості до бібліотек для дітей, як спеціалізованих закладів позашкільної освіти та духовного становлення, інтелектуального і творчого розвитку юного покоління.

На засіданнях зооекологічної студії «Екологія. Природа. Я» у Національній бібліотеці України для дітей юних читачів залучають до екологічного мислення, до проблем утилізації сміття, до акцій на підтримку природи та до тих кроків, які кожен може зробити для покращення екології. Одне із першовесневих свят, на яке були запрошені представники екологічного центру «Еремурус» та Національного природного парку «Голосіївський» пройшло у стилі еко, неординарно, цікаво, корисно і повчально-пізнавально для дітей, які

охоче взяли участь у екологічному квесті та прибрали парк «Сирецький гай».

Бібліотеки України для дітей використовують весь арсенал наочних, комплексних, усних методів та форм роботи, проводять різноманітні просвітницькі заходи, поєднуючи свої зусилля з державними природоохоронними та громадськими екологічними організаціями, видають методико-бібліографічні матеріали для досягнення важливої мети – формування нової екологічної свідомості юних громадян.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЖИТОМИРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРОЕКОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Завадська Н.В.

Наукова бібліотека Житомирського національного агроекологічного університету (м. Житомир, Україна)

Наукова бібліотека Житомирського національного агроекологічного університету є його навчальним, науковим, інформаційним, інтерактивним та культурно-просвітницьким структурним підрозділом. Таке визначення відображає розмаїття функцій, які виконує бібліотека вищого навчального закладу на сучасному етапі.

Ровесниця університету – наукова бібліотека ЖНАЕУ – протягом 95 років з часу заснування перетворилась зі звичайної книгозбірні на потужний науково-інформаційний центр. Відправною точкою тривалої історії бібліотеки вважається 1922 р., коли вона була створена на базі Волинського агрономічного технікуму. Цього ж року Народний комісаріат освіти УРСР прийняв Тимчасовий статут про межові технікуми, відповідно до якого Волинський агрономічний технікум прирівнювався до вищого навчального закладу.

У 1929 р. у результаті злиття Волинського агрономічного технікуму та Житомирського технікуму землевпорядкування було утворено Волинський сільськогосподарський політехнікум. Навчальному закладу, що згодом був реорганізований у Житомирський сільськогосподарський інститут, було надано приміщення колишнього окружного суду [6, с. 21]. Відтоді й дотепер бібліотека знаходиться у будівлі, спроектованій відомим українським архітектором В.А. Безсмертним. Будівля споруджена у 1897 році у стилі модернізованого бароко та занесена до реєстру пам'яток архітектури державного значення.

У період воєнного лихоліття та окупації зусиллями бібліотекарів – З.А. Ковальчук, Н.В. Козловської, Н.М. Рибальської та інших – було врятовано унікальний фонд бібліотеки, який нараховує 460 безцінних видань [1, с. 136]. Задля збереження та презентації славетних сторінок історії університету у 1972 році було ініційовано створення музею, який функціонує у читальному залі наукової літератури. До оформлення, поновлення і роботи музею історії університету чимало зусиль доклала бібліотекар Е.О. Горєва-Слидзюк, яка підготувала низку біографічних нарисів про вчених університету [5, с. 168].

Загалом неодноразова зміна назви бібліотеки як структурного підрозділу

вищого навчального закладу відображала зміни самого університету. Зокрема, у 1930 р. – бібліотека Житомирського сільськогосподарського інституту технічних культур, 1934 р. – бібліотека Житомирського сільськогосподарського інституту, 1994 р. – бібліотека Державної агроєкологічної академії (м. Житомир), 2001 р. – бібліотека Державного агроєкологічного університету (м. Житомир), 2008 р. – бібліотека Житомирського національного агроєкологічного університету. У 2003 р. бібліотеці університету було надано статус Головної бібліотеки об'єднання сільськогосподарських бібліотек Житомирської області. До структури об'єднання входить 9 сільськогосподарських бібліотек аграрного профілю. У 2015 р. Вченою радою університету бібліотеці офіційно надано статус наукової.

У різні періоди керівництво бібліотекою здійснювали С.Л. Щедрина (до 1941 р.), Н.В. Козловська (до 1944 р.), З.А. Ковальчук (1944–1949 рр.), П.І. Першина (1949–1951 рр.), Н.Л. Щерба (1951–1959 рр.), Є.С. Чорна (1960–1973 рр.), Н.І. Бузинська (1974–1986 рр.), Є.І. Канарська (1986–2000 рр.), Л.О. Солодкова (2000–2012 рр.). З 2012 р. бібліотеку очолює М.В. Ігнатюк.

У сучасному інформаційному просторі зміна вимог до бібліотек ВНЗ призвела до потреби зміни їх функцій. Так, «сучасна бібліотека як основний конструктивний елемент системи освіти – це не лише книгозбірня, а й багатоформатний інтерактивний інформаційний масив», тому «традиційні бібліотечні технології, помножені на можливості програмно-технічних засобів та мереж, дають нову якість навчально-методичного та інформаційно-пошукового сервісу» [3, с. 7]. Тож важливим етапом у розвитку бібліотеки стало застосування у 2005 р. автоматизованої бібліотечної системи «ІРБІС» та відкриття для її підтримки відділу інформаційних технологій та комп'ютерного забезпечення, що, врешті, сприяло пришвидшенню модернізації та створенню ефективної системи бібліотечно-інформаційного обслуговування.

Першим кроком впровадження автоматизованої програми «ІРБІС» стало створення електронного каталогу. Адже у сучасну цифрову епоху «завдання бібліотек – всі накопичені багатства включити в кібернетичний простір» [4, с. 35]. Реалізації цієї мети сприяє активне наповнення електронної бібліотеки та створення інституційного репозитарію, результатом чого є суттєве поліпшення рівня інформаційного забезпечення наукової діяльності університету. Інституційний репозитарій ЖНАЕУ зареєстрований у найрізноманітніших світових довідниках та реєстрах репозитаріїв відкритого доступу: Directory of Open Access Repositories, Registry of Open Access Repositories, Ranking Web of Repositories тощо. За даними міжнародного рейтингу репозитаріїв Ranking Web of Repositories від Webometrics у січні 2017 року інституційний репозитарій посів 23 місце з 54 в Україні та 1165 – з 2284 репозитаріїв світу. Серед чотирьох аграрних ВНЗ, представлених у рейтингу від Webometrics, Житомирський національний агроєкологічний університет здобув 1 місце [2, с. 65–70].

Завдяки інституційному репозитарію наукові праці професорсько-викладацького складу університету широко представлені в мережі Internet, що сприяє підвищенню рейтингу не лише науковців, а й безпосередньо університету. Тож вагомою є роль наукової бібліотеки у представленні

інтелектуальних продуктів університету світовій науковій спільноті.

Відповідно до вимог часу пріоритетним напрямком роботи бібліотеки стала інформаційна діяльність, зорієнтована на віртуального користувача та дистанційне обслуговування. Зокрема, запроваджено такі новації в обслуговуванні користувачів, як віртуальна довідка «Запитай бібліотекаря», чат «Допомога Online», електронна доставка документів та інші [2, с. 65–70]. Такий вектор спрямованості діяльності бібліотеки обумовлений тим, що «перетворення, пов'язані з використанням новітніх інформаційних технологій, дають змогу значно розширити межі традиційного бібліотечного обслуговування: створити умови надання якісного нового комплексу послуг для всіх категорій користувачів, зокрема й для віддалених, підвищити відвідуваність бібліотеки завдяки віртуальним читачам» [7, с. 17].

Надання бібліотекою вільного доступу до повнотекстових баз даних періодичних фахових наукових видань сприяє покращенню забезпечення електронними інформаційними ресурсами завдяки приєднанню наукової бібліотеки до Консорціуму e-VERUM. Такий крок позитивно позначився на продуктивності та ефективності діяльності вчених.

Досягненню спільної мети осучаснення наукової бібліотеки ЖНАЕУ та її присутності як у національному, так і світовому інформаційному просторі сприяє злагоджена робота усіх відділів бібліотеки. Наразі структура бібліотеки складається з відділу наукової обробки документів і організації каталогів, відділу обслуговування науковою літературою, відділу обслуговування навчальною літературою, відділу інформаційних технологій та комп'ютерного забезпечення. Варто відзначити вагому роль бібліотеки не лише у покращенні якості освіти та забезпеченні навчально-методичними матеріалами та науковою літературою, а й у інтенсивному моніторингу та впровадженні новацій. Нові бібліотечні послуги й сервіси, активне навчання та наукові дослідження, бібліотечні події та неформатні зустрічі сприяють створенню позитивного іміджу бібліотеки серед реальних і потенційних користувачів, позиціонуючи бібліотеку як реально необхідний суспільству соціально-культурний інститут, що динамічно розвивається [2, с. 65].

Сучасна інформаційна епоха висуває нові вимоги до бібліотек ВНЗ та разом з тим надає нові можливості для їх розвитку. А віртуальний користувач все частіше замінює традиційного читача. Історія наукової бібліотеки ЖНАЕУ – це історія перетворення традиційної книгозбірні на сучасну модернізовану бібліотеку, що відповідає вимогам часу та оперативно реагує на провідні тенденції розвитку бібліотечно-інформаційного сервісу.

Джерела і література

1. *Житомирський національний агроєкологічний університет* / авт.-упоряд. Я. Білейчук. – К. : Логос Україна, 2012. – С. 136–137.

2. *Ігнатюк М.* Онлайн-послуги наукової бібліотеки Житомирського національного агроєкологічного університету в контексті взаємодії бібліотеки і користувача / М. Ігнатюк, І. Гейзе // *Бібліотека – територія інтелектуальної комунікації: від витоків до сьогодення* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю Житомирської обл. універсал. наук. бібліотеки ім. О. Ольжича (22 верес. 2016 р.). – Житомир, 2016. – С. 65–70. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7306/1/NB_ZNAU_2016_65-70.pdf. – Заголовок з

екрана.

3. Ковальчук О. Новий читальний зал – нова якість інформаційно-технологічного сервісу / О. Ковальчук // Наш дім. – 2005. – № 10. – С. 7.

4. Левківський К. Бібліотека вищого навчального закладу – ключова ланка інформаційного забезпечення навчального процесу на сучасному етапі / К. Левківський // Вища школа. – 2008. – № 5. – С. 33–41.

5. Малиновський А. С. Університету – 85 років. Сучасне, майбутнє / А. С. Малиновський. – Житомир : ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2007. – С. 167–168.

6. Мокрицький Г. Будинок на старому бульварі, 7 : сто років шляху: від окружного суду до Державної агроекологічної академії: архітектурно-красознавчий фотонарис / Г. Мокрицький. – Житомир : Журфонд, 1997. – 32 с.

7. Прохоренко О. Сучасні технології обслуговування користувачів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського через МБА та ЕДД / О. Прохоренко, Т. Павленко // Бібл. форум України. – 2014. – № 1. – С. 16–19.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕРЕЖІ АГРАРНИХ БІБЛІОТЕК

Капралюк О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Методична робота в сучасних умовах набула фундаментального значення, яке полягає у забезпеченні адекватного реагування бібліотек на глобальні зміни соціальної системи. Відповідно до спільного наказу Мінагрополітики України та Української академії аграрних наук «Про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку УААН» № 178/45 від 01.07.2002 р. та Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української Академії Аграрних Наук» № 1697 від 29.10.2003 р. науково-методична робота є одним із напрямів діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН), як методичного центру для наукових сільськогосподарських бібліотек ВНЗ I–IV р.а. Міністерства освіти і науки України та науково-дослідних установ (НДУ) НААН. Основні напрями методичної роботи ННСГБ НААН полягають в: удосконаленні форм і методів бібліотечної роботи; аналізі та узагальненні діяльності підвідомчої мережі; вивченні та впровадженні передового досвіду й нових технологій; розробленні технологічної документації, інструктивно-нормативних документів, що регламентують діяльність бібліотеки; організації заходів з підвищення кваліфікації співробітників; координаційній та науково-дослідній діяльності.

З метою забезпечення аграрних бібліотек мережі регламентуючими документами ННСГБ НААН за останні роки розроблено Правила усталеної практики 73.2-37-111:2011 «Одномовний сільськогосподарський тезаурус. Створення та використання» та СОУ 72.2-37-934:2013 «Основні вимоги до функціонування сільськогосподарських бібліотек», а також низку методичних рекомендацій на допомогу бібліотечним працівникам.

Важливим напрямом роботи науково-методичного відділу залишається

підвищення кваліфікації бібліотекарів. Серед дієвих форм підвищення фахового рівня бібліотекарів залишаються конференції, семінари та курси підвищення кваліфікації, які у 2002 р. організувала ННСГБ НААН разом з Інститутом післядипломної освіти НУБіПУ (м. Київ).

Курси мають системний характер, через які щороку проходять десятки бібліотекарів з книгозбірень ВНЗ I-IV р.а. Міністерства освіти і науки України та НДУ НААН. За весь час існування курсів понад 650 осіб прослухали лекції і отримали свідоцтва встановленого зразка. Програма курсів з підвищення кваліфікації бібліотекарів орієнтована на короткострокове навчання як молодих працівників з різних напрямів бібліотечної діяльності, так і навчання фахівців зі стажем роботи. Система занять планується з урахуванням складності питань, з якими працівники стикаються у повсякденній роботі (формування та зберігання фонду, робота з читачами, довідково-бібліографічний апарат, планування роботи, звітність та ін.).

Науково-методичне забезпечення діяльності мережі наукових сільськогосподарських бібліотек знаходить свій відбиток у видавничій діяльності ННСГБ НААН. Так, починаючи з 2001 р. виходить Бюлетень ННСГБ НААН, де щорічно публікують чотири розгорнутих науково-аналітичних огляди звітів про роботу сільськогосподарських бібліотек мережі Міністерства освіти і науки України та НААН. За час існування Бюлетеня підготовлено 16 науково-аналітичних огляди. Головна мета підготовки даних документів полягає у проведенні систематичного моніторингу діяльності і статистичних показників роботи бібліотек мережі, а саме кадрового складу, інформаційно-бібліотечного обслуговування, культурно-просвітницької, науково-методичної, науково-дослідної, видавничої та інформаційно-бібліографічної діяльності, формування фонду, а також матеріально-технічної бази, що дає змогу проаналізувати роботу кожної з бібліотек, зробити відповідні висновки та рекомендації і таким чином впливати на удосконалення діяльності книгозбірень мережі.

З метою удосконалення діяльності бібліотек мережі в нових умовах, підвищення їх ролі у розвитку аграрної науки, освіти, виробництва у відділі надаються консультації, як у письмовій так і електронній формах.

Сьогодні не можливо працювати і якісно виконувати свої функції, не володіючи інформацією. Науково-методичний відділ постійно поповнює створену інформаційну базу даних, до якої входить фахова періодика, а саме «Вісник Книжкової палати», «Бібліотечна планета», «Бібліотечний вісник», «Библиотековедение», «Научные и технические библиотеки» та ін.

Являючись координаційним центром для сільськогосподарських бібліотек України відповідно до вищезгаданих документів ННСГБ НААН безпосередньо та через Головні бібліотеки територіальних об'єднань сільськогосподарських бібліотек, організовує і спрямовує діяльність бібліотек на виконання спільно прийнятих рішень. Основна мета створення обласних об'єднань — це взаємодія та координація діяльності бібліотек з усіх напрямів їхньої роботи, а саме координування та здійснення спільних заходів з інформаційно-бібліографічної діяльності; упорядкування, поповнення та ефективного використання власних

інформаційних ресурсів на основі створення єдиного електронного каталогу, координації та кооперації комплектування бібліотечних фондів та ін.

Таким чином, у сучасних умовах розвитку аграрної науки, освіти, виробництва роль наукових сільськогосподарських бібліотек посилюється. Потреби часу вимагають пошуків оптимальних змін у формах і методах інформаційно-бібліографічної діяльності, впровадженні комп'ютерних технологій. Сучасна парадигма бібліотечної діяльності висуває на перший план навчання новим технологіям пошуку, оцінки і використання релевантної інформації. В цьому особливе значення мають методичні служби, які забезпечують інформаційну підтримку бібліотечного фахівця, сприяючи формуванню його компетентності та інформаційної культури.

АГРАРНІЙ НАУЦІ – ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ

Каргіна О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

У складні часи, на зламі тисячоліть, коли все українське суспільство переживає важкі виклики соціальної еволюції, економічної та енергетичної кризи, політичних і революційних потрясінь, воєнні події на Донбасі та анексію Криму, наша Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України відзначатиме свій 100-літній нелегкий шлях становлення, розвитку та виживання. Накопичено чималий багаж її наукового потенціалу як інформаційного, так і інтелектуального. Виконуючи свою головну місію інформаційного супроводження аграрної науки, стратегія розвитку ННСГБ НААН весь час нерозривно була пов'язана зі стратегією аграрного сектору України щодо продовольчої безпеки, економічних та екологічних процесів і міжнародного дружнього співіснування.

Одним із штрихів наукової діяльності бібліотеки є видавництво реферативного журналу (РЖ) «Агропромисловий комплекс України», який уже через два роки святкуватиме свій 20-літній вік. Мета журналу – надавати можливість науковому і практикуючому співтовариству проаналізувати динаміку галузі АПК України в цілому та її різних ланок зокрема, для пізнання ситуації, поглиблення знань і досвіду, запобігання негативним факторам та прийняття управлінських рішень щодо виправлення хибних напрямів і помилок, розв'язання актуальних проблем та визначення шляхів розвитку галузі на перспективу. У спектрі продовольчої та екологічної безпеки, а також біобезпеки, збереження природних ресурсів і біорізноманіття в умовах сучасної інтенсифікації і глобалізації та кліматичних змін, колектив референтів відділу ННСГБ намагається відбирати з першоджерел найважливішу інформацію та висвітлювати її у своєму РЖ за різними характеристиками стану АПК України, починаючи з історичної, економічної та екологічної тематики. Механізм комплектування ННСГБ галузевими науковими документами–першоджерелами за останнє 10-ліття значно погіршився з різних причин. Тому виникають додаткові складнощі у створенні високоякісного інформаційного продукту.

Аналітико-синтетична обробка та переробка першоджерел – це науковакопітка праця наших колег, яка потребує постійного пізнання і навчання, концентрування уваги, масштабного мислення та самовдосконалення. Тому референти практикують вивчати і реферувати різноаспектні напрями аграрного сектору та спеціалізуються на неоднорідних тематиках. Часто робота ускладнюється безвідповідальністю деяких авторів та редакторів самих першоджерел, які допускають недоопрацювання своїх текстів і різні помилки (невідповідність цифр у таблицях та статтях, термінів, позначок, неузгодженість у текстах через якусь помилку тощо), спостерігається несерйозне відношення до проставленої УДК. Так, наприклад, замість визначника, що класифікує козівництво, може стояти УДК качки або фольклору інше, тому необхідна велика уважність та додаткові «пошуки істини». Послаблює якість журналу плинність і дефіцит кадрів у відділі, недостатність матеріально-технічної бази для інноваційних технологій та інші фактори. Болючим питанням стоїть мізерна оплата праці в бібліотеці. Колектив відділу практикує колегіальність у відборі матеріалу для реферування першоджерел та співпрацю з науковими консультантами, провідними фахівцями НААН. Однак, з огляду на те, що наш національний журнал — це осередок інтелектуального життя аграрної наукової спільноти, її дзеркало і спосіб самоусвідомлення та відповідальності, бажалося б, щоб РЖ «АПК України» заслуговував більшої уваги від членів Редакційної колегії НААН та був органом всебічної комунікації наукової спільноти у певній царині аграрних знань, яка б піклувалась про життя журналу танаповнення його високоякісним інформаційним продуктом. Хоча реферативні документи в РЖ різняться між собою глибиною згортання первинної інформації, методами її викладу та цільовим призначенням, проте всі вони представляють потенціал для критичної оцінки стану в галузі АПК. Надають можливість менеджерам різних рівнів та державним управлінцям діагностувати і прогнозувати її розвиток, створювати плани, втілювати в життя прогресивні інновації та запобіжні заходи на перспективу, сприяти прогресу і процвітанню нашої багатой аграрної країни, створенню власному народу достойних умов праці і життя.

Аналіз роботи з науковими текстами впродовж багатьох років засвідчує серйозні проблеми занепаду різних ланок в аграрному секторі України. Досить велика частка проблем не вирішується через фінансові, організаційні та законодавчі негаразди, відсутність державної підтримки, про що наголошують постійно науковці і практикуючі спеціалісти галузі АПК. Чому часто ігноруються, не заслуговуючи належної уваги до себе, паростки чи глобальні поступи у розвитку аграрної науки та виробництва щодо інноваційних прогресивних технологій? Викликає занепокоєння те, що таке ігнорування наукової думки, не підтримання наукових досліджень, напрацювань і пропозицій, не прийняття вчасно оперативних державницьких заходів призводить до негативних наслідків і тенденцій, від яких страждає ресурсний потенціал аграрної України та її народ. Якби у наших можновладців та чиновників на пульсі Української державності була постійна належна турбота про кожного українця, популяцію тварин і рослин, наші водні і земельні ресурси,

кожен куточок нашої чудової країни, можливо б ми не мали таких соціальних потрясінь та негараздів, зокрема і в аграрному секторі. Дивує те, що за розвитком української агросфери з великою зацікавленістю спостерігають інші народи, які не мають такої благодатної землі, а ми не бережемо і не цінуємо те, що залишили нам наші попередні покоління українців та не можемо дати собі раду. Чому ми маємо бути у світі прохачами, нещасними людьми та виїздити на заробітки в Польщу, Італію, кудись інше, коли в нашій країні війна, бідує народ та стільки роботи, зокрема у підкомплексах рослинництва і тваринництва? Нагальна потреба з відтворення родючості ґрунтів, аборигенної фракції флори та фауни, зокрема лісів і скотарства, створення безвірусних розсадників та чудових найкращих садів на наших землях потребує працюючих рук та умів. Чому в занепаді наше шовківництво, бджільництво, виноградарство, льонарство, вівчарство, козівництво, ін., не створено досі ефективної системи переробної галузі продуктів АПК? Адже українці зацікавлені в тому, щоб не експортувати з України сировину, а бажають створювати тут свої переробні підприємства та додаткову вартість в економіці нашої країни, самі організувати робочі місця і достойне життя для свого народу. Чому і досі в Україні немає правових законодавчих документів щодо органічного виробництва? Адже науковці постійно піднімають питання щодо законодавства і фінансової підтримки розвитку органічного землеробства та оздоровлення екосистем, наголошують на необхідності створення Національної розвинутої методології корекції суб'єктивного ставлення до природних ресурсів, оптимізованої системи моніторингу. Чому немає досі справжньої турботи про здоров'я нації, і «Чорнобиль» не дав належний урок? Натомість спостерігається вирубка лісів, знищення худоби, біорізноманіття, порушується баланс екосистем, все більше забруднюються ґрунти, водні ресурси, не обмежується використання пестицидів і антибіотиків, гормонів, барвників і консервантів, поширюються ГМ продукти та мають місце дебати про продаж нашої землі. Ветеринарна медицина також вкрай потребує фінансової і законодавчої підтримки держави для підвищення науково-методичного та технічного забезпечення такої важливої галузі в АПК. Нагальним є створення Референсцентрів із розробки та впровадження інноваційних технологій, а також Національної програми гармонізації системи лабораторної діагностики щодо інфекційних хвороб тварин (людей) відповідно до міжнародних стандартів. Наразі на часі виникає ще одна серйозна проблема, пов'язана із інтенсифікацією впровадження нанотехнологій у світі, яка потребує вчасно підготувати законодавство в Україні і створити державну систему контролю танагляду за виробництвом нанотехнологічної продукції. Однією із складових системи має бути постійний моніторинг наявності наноматеріалів в об'єктах довкілля, компонентах біоти, сільськогосподарських рослинах і тваринах та харчових продуктах. Отже, в українців і вдома є багато роботи лише в аграрному секторі, а «безвізовий режим» для більшості людей поки не на часі.

Щоб відбулись усі перспективні кращі зміни в усьому — від локальних господарчих, інтелектуальних і наукових до масштабних загальнодержавних, потрібно щоб кожна людина, її життя і діяльність, наукова чи виробнича, була

необхідною і корисною саме для своєї держави, а її кращі наміри та напрацювання мали підтримку на законодавчому і фінансовому рівні. Тоді запанує справедливість, оздоровлення суспільства і плідотворне спільне життя у ньому. Необхідно розвивати культуру взаємовідносин, підвищувати самосвідомість, повагу до суспільної думки та власного народу, пропагувати здоровий спосіб життя і харчування та співіснування з природою Землі, на якій ми живемо. Ми розуміємо, що треба жити високими добрими ідеями, прагнути до гармонії із навколишнім світом, спрямовувати всі свої зусилля до кращого дружнього співробітництва із сусідами та всім світом, адже наука і родинні зв'язки не мають меж. Сподіваємось на мудру виважену політику можновладців, які зрозуміють, що вони не можуть бути щасливими і багатими серед бідного і нещасного власного народу, який здатен бути сильним і плідотворним, підтримуватиме правильні і благородні їх дії за для процвітання України і її нації, а також міжнародної дружньої співпраці і розумного природокористування. Бажаємо, щоб швидше закінчилася війна на Донбасі, перемогла мудра політика в Україні, зникли міжусобиці і розбрат, зміцніла українська державність та оздоровилось українське суспільство, повноправно покращився добробут кожної людини на своїй землі, розвивалась аграрна наука, а український Крим повернувся у своє правове поле. Сподіваємося, що наш Реферативний журнал «Агропромисловий комплекс України» стане затребуваним і корисним для державних управителів, сприятиме конкурентоспроможності і процвітання нашої аграрної Батьківщини та слугуватиме українському народу!

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОБМІННОГО ФОНДУ ННСГБ НААН

Каптанова Т.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Фонди Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН – важлива частина загальнодержавного бібліотечно-інформаційного ресурсу агропромислової галузі країни, це вікова спадщина поколінь вчених і фахівців сільського господарства, що є підґрунтям вивчення історії розвитку всіх галузей аграрної науки і основою бібліотечно-бібліографічного обслуговування сільськогосподарської науки, освіти і виробництва.

Зміна пріоритетів держави щодо майбутнього бібліотек, криза в економіці, розпад мережі книготорговельного і централізованого розподілу видавничої продукції, кількісна недостатність та підвищення цін на книги, збіднення репертуару вітчизняного книжкового ринку поглибили існуючі проблеми комплектування фондів і призвели до спонтанності цього процесу, спричинивши тим самим зменшення кількості нових надходжень та їх якості.

Тому, наразі, найбільш актуальним питанням у бібліотечній діяльності є комплектування бібліотечних фондів. Оперативне і систематичне комплектування фондів із використанням традиційних і нетрадиційних джерел комплектування – основа створення власного інформаційного ресурсу

бібліотеки. Для забезпечення максимальної повноти фондів, в умовах економіко-політичної нестабільності, бібліотеки використовують різні джерела надходження документів. Стабільним джерелом доукомплектування фондів залишаються обмінно-резервні фонди (ОФР). Значне місце в цьому напрямі діяльності бібліотеки займає обмінний фонд (ОФ). Згідно з «Інструкцією про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних фондів» (наказ Міністерства культури України від 23.03.2005 р.) обмінні фонди – це фонди бібліотек, які використовуються для обміну, перерозподілу, безкоштовної передачі та реалізації документів. Обмінний фонд відокремлений від основного фонду, на баланс бібліотеки не береться та не використовується для обслуговування користувачів. Мета книгообміну – сприяння раціональному використанню бібліотечних ресурсів держави; сприяння формуванню, доукомплектуванню та поліпшенню якісного складу діючих фондів бібліотек країни; участь у міжнародному співробітництві та здійснення на його базі документообміну з іншими бібліотеками.

За даними Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, яка веде статистичний облік обмінно-резервних фондів, у бібліотеках України налічується більше 200 відділів, секторів, груп ОРФ, де зберігається майже 6 мільйонів документів. За останні роки через систему обмінних фондів було перерозподілено близько 5 мільйонів видань. Тенденція зростання цих показників є наслідком взаємодії багатьох чинників, які впливають на роботу бібліотек.

Недостатнє фінансування бібліотек, зменшення кількості нових надходжень і як наслідок погіршення якісного складу діючого фонду, призводить до використання обмінного фонду, як одного з найдоступніших джерел безкоштовного поповнення фондів.

Поряд з перерозподілом шляхом книгообміну зайво дублетних та непрофільних видань обмінні фонди здійснюють розповсюдження документів серед бібліотек за рахунок дарунків різних установ, фондів, приватних осіб та у рамках державних, регіональних цільових програм поповнення бібліотечних фондів.

Роботу обмінного фонду ННСГБ НААН спрямовано з провідними бібліотеками у межах Києва та на міждержавний документообмін. Обмін малотиражними відомчими документами в умовах обмеженого фінансування є одним з найефективніших джерел заповнення лакун фонду наукової літератури ННСГБ і бібліотек мережі. Одними із постійних бібліотек-партнерів по формуванню обмінного фонду є: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого, Книжкова палата України, бібліотека Адміністрації Президента, ДНТБ України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Протягом 2016 р. до обмінного фонду ННСГБ НААН надійшло 7840 примірника. ОФ сприяє більш повному використанню документів, незалежно від відомчої належності бібліотек. З огляду на велику рухомість документів, обмінний фонд повинен мати просту,

зручну та чітку організацію.

Завдяки обмінному фонду ННСГБ НААН відбувається поповнення фондів бібліотек мережі НААН України. Так, за 2016 р. було передано 8785 примірника. Адже ННСГБ НААН є координаційним науково-дослідним, бібліотечно-інформаційним і методичним центром діяльності мережі сільськогосподарських наукових бібліотек України.

Слід зазначити, що нестабільність фінансового характеру негативно позначилась і на комплектуванні фондів бібліотеки іноземною літературою. Тому основним джерелом комплектування фондів іноземною літературою є міжнародний книгообмін, який, на жаль, відбувається в односторонньому напрямку, так як у ННСГБ НААН відсутнє фінансування на оплату за пересилання документів за кордон.

Отже, можна зробити висновок, що обмінні фонди виконують у наш нестабільний час дуже важливу функцію, оскільки будь-яка бібліотека чи установа може знайти в них потрібні документи, у т. ч. на сучасних електронних носіях, які будуть корисні ще багато років не тільки науковій спільноті, а й всьому людству.

100 РОКІВ КОМПЛЕКТУВАННЮ ННСГБ НААН

Коломієць Н.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

У 2017 р. виповнюється рівно 100 років з дня заснування бібліотеки при Генеральному секретарстві земельних справ (нині Національна наукова сільськогосподарська бібліотека) згідно Постанови Української Центральної Ради від 16 липня 1917 р. На основі звіту першого керівника бібліотеки вченого агронома Г. Коха в інвентарній книзі бібліотеки при Міністерстві землеробства числилось 3085 номерів книг, більшу частину яких передав Департамент сільськогосподарської економіки, статистики та кооперації. З перших днів існування бібліотека взяла курс на комплектування своїх фондів важливими і цінними вітчизняними та зарубіжними аграрними виданнями.

Сьогодні бібліотечний фонд ННСГБ НААН є національним культурним надбанням українського народу, третім у світі за величиною і налічує 548787 книг, 40940 авторефератів, 39359 іноземних книг, 2645 звітів, 123 дисертації, 45792 екземпляри літератури тимчасового зберігання, 1113 екземпляри спецфонду, 274 електронних видань, 2600 карт і плакатів. Фонд періодики налічує близько 3000 назв.

Основними джерелами комплектування фондів ННСГБ НААН є: передплата, обов'язковий примірник, обмінний фонд, дари від приватних осіб та організацій, міжнародний книгообмін.

Передплата періодичних видань нині є одним із джерел, що забезпечує оперативне і повне комплектування цим видом видань у межах виділеного фінансування. Тільки передплатні агенції, яких налічується кілька десятків,

дають майже вичерпну попереджувальну інформацію про репертуар періодичних видань та умови їх отримання.

На протязі багатьох років поспіль ННСГБ НААН в питаннях передплати літератури плідно співпрацює з Укрпоштою. Кількість назв періодичних видань з 2001 по 2017 рр. значно зменшилася (від 311 до 22), тобто до 7,0%. Репертуар, очевидно, зменшуватиметься і надалі, тому що при виділенні лімітів фінансування майже не враховується фактор інфляції. Завдяки співпраці з редакціями українських періодичних сільськогосподарських видань, керівники яких з розумінням ставляться до потреб бібліотеки, до фондів щорічно додатково надходить понад 70 назв журналів безкоштовно. Це безперечний актив фонду, який динамічно використовується читачами, чим створюється і певна реклама для видавців.

Одержання обов'язкового безоплатного примірника видань є найпріоритетнішим і найстабільнішим джерелом комплектування ННСГБ НААН в умовах дефіциту коштів на придбання документів. Обов'язковий примірник становить близько 42,0% від усіх надходжень у фонд ННСГБ НААН.

Установи мережі НААН у 2016 р. надіслали 18,6% від загальної кількості надходжень ОП до фонду ННСГБ НААН. На рівні мережі підвідомчих Національній академії аграрних наук установ необхідно забезпечити відповідальне ставлення до виконання закону про обов'язковий примірник із метою створення базового інформаційного ресурсу аграрної галузі в електронній та неелектронній формах.

Міжнародний книгообмін був започаткований у 1923 р. Сьогодні ми підтримуємо зв'язки з 14 зарубіжними країнами: Філіппіни, Італія, Польща, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Франція, США, Швейцарія, Чехія, Швеція, Хорватія, Словенія, Румунія.

У ХХІ ст. система джерел документозабезпечення фондів бібліотек повністю змінилась. Тепер, коли практично не залишилось державних видавництв, а відповідно і державного планування видань сільськогосподарської літератури, зникла централізована система джерел комплектування фондів бібліотек друкованими творами, розпались практично всі ланки системи документопостачання, у тому числі системи джерел комплектування інформаційної бази. Як наслідок, відбулось зниження якості й повноти комплектування бібліотек.

Проблемна ситуація, що склалась на даний час, вимагає нових підходів до функціонування різних джерел комплектування фондів. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми може бути використання сучасних інформаційних технологій (сайти видавництв України та інших країн світу, вітчизняні та іноземні електронні каталоги, глобальні пошукові системи, світові бази даних (у т. ч. і повнотекстові), корпоративні проекти).

Відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» ННСГБ НААН формує галузевий сегмент єдиної науково-інформаційної бази сільськогосподарської та

лісотехнічної літератури України під назвою «УкрАгротека», яка представлена на сайті dns.gb.com.ua. З інформаційною метою на цьому ж сайті щомісяця представляються нові надходження документів до фондів ННСГБ НААН у вигляді Експрес-інформації.

У сутужний для державних бюджетних установ час бібліотеки намагаються знаходити нові засоби та форми поповнення власних фондів, використовуючи з цією метою сучасні технології, досягаючи розумного поєднання можливостей традиційної та електронної бібліотеки. Створення тематичних, іноземних, повнотекстових, видових (періодичних видань, дисертацій, авторефератів, звітів НДУ, архівних матеріалів) баз даних дає змогу розширити доступ до нової інформації, залучити нових користувачів бібліотеки, які активно використовують у своїх дослідженнях нові сучасні технології. Здійснюючи у роботі перехід на новітні інформаційні технології, наша бібліотека значно розширює свої можливості в умовах євроінтеграції та глобалізації суспільства.

ВІДДІЛ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ЯК ЦІЛІСНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ННСГБ НААН

Красікова-Грігозіс О.Ю.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Історія *бібліотечних фондів* Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) є історією власне бібліотеки, яка впродовж **ста років (!)** свого існування перебула багато різноманітних подій. Страшенні потрясіння воєнних років і зміни устрою в державі, проблема недостатнього комплектування фондів і фінансування, все це було пережито працівниками ННСГБ НААН протягом довгих років. Але попри всі існуючі проблеми бібліотека продовжувала і продовжує свій *розвиток і вдосконалення*.

На сьогодні основна частина фондів ННСГБ НААН знаходиться у відділі документного забезпечення та збереження наукових фондів, який розміщений на трьох поверхах основного приміщення. За непростих часів становлення державності України ННСГБ виконувала різні за призначенням ідеологічні завдання, однак книгосховище, із року в рік, виконувало свою основну функцію, що полягає в збереженні наукових фондів і забезпеченні доступу до них нинішньому і майбутньому поколінням читачів. Фонд відділу складається з фонду рідкісних видань, вітчизняних, та зарубіжних видань. У фондах відділу налічується більше 1 млн. прим. видань, які є унікальними по своїй повноті й універсальними по змісту. Це вітчизняні і іноземні видання спеціалізованої, зокрема сільськогосподарської та лісогосподарської, літератури з ХІХ по ХХІ ст. на 32 мовах із 59 країн світу.

Основними напрямками діяльності відділу документного забезпечення та збереження наукових фондів є: отримання нових надходжень з відділу бібліотечно-інформаційних технологій та наукової обробки документів та

передача їх в фонд; якісне і своєчасне виконання замовлень читачів; розстановка літератури по фонду; збереження та зберігання фонду; підтримка санітарно-гігієнічного стану фонду; проведення інвентаризації фонду; здійснення професійного інформаційно-бібліотечного сервісу (локальний доступ, МБА, Е-сервіс тощо); участь в планових заходах ННСГБ НААН.

Крім літератури з фонду до послуг читачів відділ пропонує також інформацію на CD-R носіях, картах, різноманітних ілюстрованих альбомах та ін. Великим попитом у читачів користуються автореферати дисертацій по сільськогосподарській тематиці, та власне дисертації, наукові праці вузів, матеріали наукових конференцій, підручники, зарубіжні видання, журнали та газети радянського періоду та ін. Слід зазначити, що усі вище зазначенні напрями роботи відділу потребують постійного бюджетного фінансування.

Сучасна поступова інтеграція бібліотек України в європейське співтовариство передбачає розвиток національної бібліотечної справи на нових принципах і засадах, все це стосується і формування нових завдань, щодо функціонування бібліотечних фондів яким відводиться важлива роль в функціонуванні ННСГБ НААН як науково-методичного центру для 210 бібліотечних закладів сільськогосподарського профілю України. Все це розширює соціальний статус відділу документного забезпечення та збереження наукових фондів і надає важливого значення для його подальшого функціонування.

КАЛЕНДАР ЗНАМЕННИХ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ННСГБ НААН

Лазарєва В.Т.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Написання статті має зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями сектору наукової бібліографії та біографістики Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, який працює згідно з темами науково-дослідної роботи установи, і має за мету: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102).

Під час написання статті використовувались довідково-бібліографічні видання Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України [1, 2, 3, 4], монографії, статті, Інтернет-видання.

Енциклопедія сучасної України подає таке визначення календаря:

«Календар – це невід’ємний елемент життя людини. Він знайомить її з найважливішими подіями та датами» [5].

У сучасній Україні, крім іншого, видаються галузеві календарі. До них відноситься і «Календар знаменних і пам’ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України», який готує до видання сектор наукової бібліографії та біографістики під керівництвом доктора сільськогосподарських наук, професора, академіка НААН, директора ННСГБ НААН Вергунова Віктора Анатолійовича.

Це щорічне видання було розпочате у 2013 р., з метою забезпечення науковців, фахівців, урядових і бізнесових структур, а також інших користувачів, причетних до аграрної сфери, необхідною інформацією. Календар відноситься до науково-допоміжних ретроспективних бібліографічних покажчиків. Його видання мало слугуватиме популяризації знаменних подій, відомостей про видатних науковців-ювілярів в аграрному секторі науки [3, с. 3].

На теперішньому етапі вийшло вже чотири випуски календарів. Перший випуск науково-допоміжного довідкового посібника «Календар знаменних і пам’ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України» відбувся у 2014 р. Він складався із двох розділів, додатків й іменного покажчика. У першому розділі «Визначні та пам’ятні дати 2014 року» було наведено інформацію з залученням фото про видатних учених-ювілярів у галузі історії науки та техніки. У хронологічній послідовності подано перелік знаменних подій в галузевій науці з ілюстраціями. У другому розділі «Науковці НААН – ювіляри 2014 року» подано ювілейні дати з фото провідних українських учених системи НААН і Міністерства аграрної політики та продовольства України. У додатках відображено результати проведених досліджень в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ [3, с. 3].

У календарі подано 195 біографічних відомостей про видатних науковців-ювілярів. Також міститься 109 позицій пам’ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України, які відзначаються у 2014 р. Календар має гарне оформлення. На обкладинці міститься ілюстрація Полтавського дослідного поля, яке тоді відзначало 130-річний ювілей від дня створення. Також представлено фото ініціатора першої в світі кафедри ґрунтознавства В.В. Докучаєва у Ново-Олександрійському інституті сільського і лісового господарства (нині Харківський національний аграрний університет, якому присвоєно його ім’я). На зворотній обкладинці відбито стрічку з фото видатних ювілярів-науковців. Інформаційний матеріал у календарі викладено на 142 сторінках [3].

Першими укладачами календаря були: В.А. Вергунов – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, директор ННСГБ НААН, Т.В. Легкун – кандидат філософських наук, науковий співробітник сектору наукової бібліографії та біографістики ННСГБ НААН, Н.Б. Щебетюк – кандидат історичних наук, завідувач сектору наукової бібліографії та біографістики ННСГБ НААН. Науковим редактором видання був В.А. Вергунов – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН,

директор ННСГБ НААН [5, С. 2].

Наступні випуски календарів виходили щорічно у 2015, 2016 та 2017рр. [1, 2, 3].

Вважаємо за потрібне зазначити, що всі проаналізовані календарі мають м'яку обкладинку. Матеріали на сторінках календарів розміщено у вигляді книги. Вони систематизовані до певної дати у хронологічному порядку. Крім того, містять іменний покажчик, додатки й зміст. Календарі відрізняються особливістю внутрішнього та зовнішнього оформлення, змістом інформаційного матеріалу, поданого відповідно до ювілейних дат і знаменних подій, додатків, складом укладачів. Зокрема, календарі 2016–2017рр. мають по три розділи, а 2016 р. має два додатки. Варто також зазначити, що перший і третій випуски календарів готували по три укладачі, а другий та четвертий вже по п'ять. І, якщо перший, другий і четвертий випуски календарів видавала Національна наукова сільськогосподарська бібліотека, то третій випуск календаря здійснювався вже за підтримки народного депутата України І.Г. Кириленка. Втім, сама конструкція календаря, його художнє оформлення утворюють єдине ціле.

На сучасному етапі національного і культурного відродження України, календар є важливим складником національної культури у галузі аграрної науки. Завдяки поєднанню у ньому фактографічних і бібліографічних відомостей, універсальності змісту, регулярності виходу у світ – це робить його цінним джерелом інформації, корисною для дослідників історії аграрної науки та усіх, хто цікавиться історією природознавчих наук.

У наступному, 2018 р., «Календар знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України» святкуватиме свій перший ювілей – п'ятиріччя з часу заснування.

Джерела та література

1. *Календар* знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2015 рік / НААН, ННСГБ : уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк, Х. М. Дмитрієва, О. М. Мерко, О. В. Шадріна ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – 196 с.

2. *Календар* знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2016 рік / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; уклад. В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко, Н. П. Коваленко ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. – 250 с.

3. *Календар* знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2014 рік / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Т. В. Легкун, Н. Б. Щебетюк. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. – 142 с.

4. *Календар* знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи України на 2017 рік / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, І. С. Бородай, Н. П. Коваленко, С. Д. Коваленко, Н. Б. Щебетюк. – К., 2016. – 260 с.

5. *Рябець Л. В.* Календар // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координац. бюро Енцикл. сучасн. України НАН України. – К., 2003–2016.

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ

Медвідь Т.С.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Сьогодні існує велика кількість інформаційно-пошукових систем (ІПС), за допомогою яких користувач отримує необхідну релевантну інформацію. Серед них – ІПС бібліотек, які охоплюють каталоги (картковий, електронний), картотеки, бібліографічні джерела тощо.

Сучасне суспільство потребує створення дієвих механізмів обробки та пошуку потрібної інформації в інформаційному середовищі, що передбачає застосування автоматизованих процесів аналітико-синтетичної обробки документів (АСОД).

АСОД передбачає змістовий аналіз тексту документа і полягає у вивченні, відбиранні, оцінюванні та узагальненні інформації та поданні її в зручній для користувача формі. Аналіз і синтез є головними методами і прийомами обробки документів, що дозволяють характеризувати їх багатоаспектність. У ході інформаційного аналізу здійснюється вивчення документа, тобто виявлення ознак і елементів, необхідних для характеристики цього документа за допомогою того чи іншого виду наукової обробки. Так, при систематизації аналізують, перш за все, зміст документа, з'ясовують його головну і другорядні теми, проблеми, аспекти їх розглядання тощо. Отримані як результат аналізу відомості поєднують, тобто синтезують у формі визначення приналежності до певного класу класифікаційної системи або в інших формах. Як результат синтезу ми отримуємо вторинний документ, який визначає опрацьоване джерело в структурі класифікаційного ряду і служить основним елементом тематичного пошуку інформації.

Сьогодні процес АСОД в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) виконують за допомогою багатофункціональної системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС64». САБ «ІРБІС64» є типовим інтегрованим рішенням в області автоматизації бібліотечних технологій і призначена для використання в бібліотеках будь-якого типу і профілю. Система повністю відповідає міжнародним вимогам до таких систем і підтримує всі бібліографічні стандарти і формати. Система дозволяє описувати всі види видань. Інтерфейси системи максимально наближені до потреб користувача і легко засвоюються.

Технічний рівень САБ «ІРБІС64» НБУВ дозволяє автоматизувати виконання наступних процесів: внесення класифікаційного індексу в бібліографічний опис джерела інформації; редагування баз даних (БД); відкриття нових рубрик; внесення змін і доповнень в існуючі рубрики тощо.

Дані заносять у відповідні поля електронних БД, при цьому автоматично формуються різні словники пошукових елементів, які допомагають здійснювати швидкий пошук будь-якого інформаційного джерела за автором, ключовим словом тощо.

Однак слід зазначити, що під час виконання АСОД не всі процеси можна

повністю автоматизувати. Першою чергою це стосується процесу систематизації документів, головним етапом якого є аналіз змісту документа (джерела інформації). Систематизація – це складний інтелектуальний процес АСОД, результатом якого є прийняття систематизатором певного класифікаційного рішення відповідно до прийнятої системи бібліотечно-бібліографічної класифікації. За допомогою САБ можна створити умови, які поліпшать ефективність і якість праці систематизатора. У сучасних умовах швидкого розвитку науки, постійної зміни і поширення наукової термінології систематизація документів ускладнена багатьма проблемами. Це, першою чергою, необхідність виявлення та фіксування нової термінології, її аналізу, прийняття методичних рішень, прив'язування відповідних термінів до наявних тематичних рубрик, рішення про внесення змін і доповнень, встановлення асоціативних і семантичних зв'язків. Крім того, прийняті систематизатором методичні рішення повинні знаходити своє відображення в електронному каталозі бібліотеки і ставати органічною частиною його лінгвістичного забезпечення, що, своєю чергою, сприяє вдосконаленню пошукового апарату САБ, поповненню його новими лінгвістичними одиницями.

У результаті АСОД документ (інформаційний ресурс) стає повноцінним елементом бібліотечно-інформаційного ресурсу НБУВ. Варто відзначити, що бібліотечно-інформаційний ресурс – це сукупність впорядкованої документованої інформації, яка зберігається в бібліотеці і призначена для задоволення інформаційних (науково-дослідних, освітніх і культурних) потреб користувачів.

Використання САБ «ІРБІС64» в АСОД, особливо в процесі систематизації, надає ряд переваг, а саме:

- дозволяє здійснювати пошук документів за будь-якою ознакою: назва, автор, ключові слова, класифікаційний індекс, назва рубрики тощо;
- дозволяє швидко переглянути будь-яку рубрику і методичні вказівки до неї, забезпечує доступ до всіх розділів і підрозділів Рубрикатора НБУВ;
- перевіряє наявність документів, зібраних під однією рубрикою;
- дозволяє швидко переходити від однієї БД до іншої;
- надає можливість одночасно працювати з будь-якою БД кільком працівникам.

Отже, потреба в автоматизації АСОД виникла через накопичення великих обсягів документних надходжень і неможливості орієнтування їх у інформаційному масиві без певних пошукових систем. Саме тому комплексна автоматизація технологічних бібліотечних процесів стала одним з найважливіших напрямків розвитку бібліотеки на етапі сучасного інформаційного суспільства. Впровадження інформаційних технологій в процесі обробки документів, використання сучасних програмних і технічних засобів в основних інформаційно-бібліотечних процесах, нові технологічні рішення в процесі виконання традиційних технологічних циклів і операцій стали основою для забезпечення абсолютно нового рівня організації робочих бібліотечних процесів.

КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ У ФОНДІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА

Нижник С.В.

Уманський національний університет садівництва (м. Умань, Україна)

Унікальні пам'ятки, накопичені впродовж століть науковою бібліотекою Уманського національного університету садівництва, відкривають дорогу до знань, до духовного самовдосконалення її користувачів. Створення спеціалізованих фондів книжкових пам'яток, їх наукове опрацювання, забезпечення збереження та раціональної доступності для наукових і просвітницьких цілей є важливим завданням бібліотеки.

Свій відлік часу існування наукова бібліотека університету розпочала з 1844 р., є невід'ємною часткою самого навчального закладу, маючи багату та цікаву історію свого існування.

Книжковий фонд складається з різних типів та видів вітчизняних та чужоземних видань; наукової, навчальної, довідкової, науково-популярної, виробничої літератури та еродоначалником «одеського періоду училища».

Щорічний кошторис училища передбачав обов'язкове придбання книг для наукових та навчальних цілей. Окрім планового придбання літератури, фонди бібліотеки училища поповнювались і з інших джерел. Так, у 1864 р. фонд бібліотеки Головного училища садівництва поповнився книгами бібліотеки Інспекції сільського господарства Південної Росії. У 1867 р., за Розпорядженням Департаменту землеробства і сільської промисловості (№ 3034 від 16 вересня), Головному училищу садівництва було передано бібліотеку ліквідованого Київського помологічного розсадника.

Окрім спеціальних дисциплін в Головному училищі садівництва вивчались супутні та загальноосвітні предмети: ботаніка, фізика, хімія, мінералогія, математика, креслення, історія, російська література, німецька і латинська мови та ін. про що свідчать підручники з даних дисциплін, які збереглися й нині.

Станом на 1910 р. бібліотека училища складалась із трьох самостійних відділів: фундаментальної бібліотеки (перебувала у розпорядженні викладача В. Шиповича), учнівської (завідував викладач російської мови А. Маковиць) та бібліотеки підручників (знаходилася під наглядом вихователя-наглядача пансіону Вселюбського). Крім того, у відділах була своя довідкова література і посібники з фаху, а в Царициному саду – спеціальна бібліотека з садівництва.

Праці викладачів училища хоча, й не виділяли в окремий фонд, проте на кінець XIX століття їх нараховувалось більше 70 назв, у т.ч. директора училища Д.С. Леванди – «Устройство коша для хранения кукурузы, уборка, хранение и молотьба ея»; інспектора училища та викладача фізики, хімії та метеорології В.О. Поггенполя – «Цветочный календарь для г. Умани на 1896 г.»; П.Г. Анциферова – «Крупный рогатый скот припрактическом хозяйстве Уманского училища земледелия и садоводства»; викладача тваринництва І.І. Калугіна – «Молочное хозяйство фермы Уманского училища земледелия и

садоводства»; учителя російської мови і законодавства В.О. Долбіна – «Курс законовєдєнія», головного садівника Царициного саду Ю.Р. Ланцького – «Культура орхідей», «Культура фуксий», ягідних порід: «Культура малины», «Культура смородины», зерняткових – «Маточные деревья Уманского Царицына Сада» та ін.

У фонді наукової бібліотеки є низка видань викладачів, співробітників та випускників училища: Анненкова М.І., Анциферова П.Г., Васильєва М.К., Душечкіна О.І., Жабикіна І.П., Загорського П.А., Калиновського Я.М., Калугіна І.І., Ланцького Ю.Р., Лапіна А., Леванди Д.С., Лучинського Л.Т., Пашкевича В.В., Першке Р.Л., Поггенполя В.О., Симиренка Л.П., Софронова М.Є.; випускників – Бóгдана В.С., Бороховича Я.Л., Воїнова М.О., Карабетова А.К., Мірзаянца С.М., Пачоського Й.К. та ін.

Певна частка видань позначені екслібрисом, автографами та штампом, що завжди привертають увагу користувачів.

У фондах бібліотеки зберігаються видання російською, польською, французькою, англійською мовами, якими користувалися різні покоління студентів вишого. Серед них: «О рослинach, ich utrzymaniu, rozmnozeniu, i zazyciu» (1777), «Ботаніки первоначальные основания» Н.М. Амбодика (1795), «Беседы о сельском хозяйстве» (1845), «Курс земледелия» (1837) та інші.

Серед фонду музейної кімнати наукової бібліотеки великий інтерес представляють книги з плодівництва, які були придбані для студентів училища в якості учбових посібників з даної дисципліни. Важливе значення для розвитку сільськогосподарської науки мали праці Е. Реґо по садівництву. У 1852 році вийшла його книга «Полное русское садоводство». Ним була написана одна із перших робіт з помології «Изложение систем и важнейших правил к определению плодов». Книга Е. Реґо «Руководство к изучению садоводства и огородничества», видана в Петербурзі в 1853 р., була однією з перших наукових праць із садівництва та овочівництва. Книга витримала 5 видань. У науковій бібліотеці Уманського НУС зберігається два видання: 3-є видання 1866 р. і 5-є видання 1875 р.

Вагоме місце у структурі універсального фонду наукової бібліотеки університету, що відзначається науковим та культурологічним потенціалом, займають довідкові видання, зокрема, «Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона» справедливо вважається однією з кращих дореволюційних російських універсальних енциклопедій, випущених акціонерним видавничим товариством «Ф.А. Брокгауз – І.А. Єфрон». У наш час ця праця залишається чудовим пам'ятником публіцистики, яка багато раз перевидавалась, в тому числі і в електронному виді.

Невід'ємною складовою культури, освіти, важливим джерелом історичної інформації в науковій бібліотеці Уманського НУС є періодичні видання, зокрема: «Киевская старина», «Вестник Европы», «Современник», «Отечественные записки», «Плодоводство» та ін. На сторінках цих видань представлено велику кількість наукових, науково-популярних, освітніх статей із різних галузей знань.

Минають десятиліття. Дуже швидко сучасність стане історією. І якими б зручними не були сучасні електронні носії інформації, бібліотеки повинні зберігати книжкові пам'ятки, які сучасники отримали від попередніх поколінь, примножити їх і передати майбутнім поколінням, та завдяки ним підвищувати історичну і культурну самосвідомість народу та максимально розкрити і популяризувати бібліотечну колекцію, наблизити її до читацької аудиторії, як до фахівців – науковців, архівних, бібліотечних працівників, так і до широкого загалу користувачів.

ВИДИ НАУКОВОГО РЕФЕРУВАННЯ

Нинько П.І., Бачкала О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Реферування – це одно з найбільш широко розповсюджених письмових форм отримання інформації, яка дає можливість за сучасного величезного потоку інформації у короткий термін відібрати потрібну спеціальну інформацію. У порівнянні з анотуванням реферування є досконалішим методом обробки інформації джерел інформації: якщо в анотації приводиться лише короткий перелік питань, що розглядаються, то в рефераті викладається сутність питання та наводяться найважливіші висновки.

Реферат – короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлене у вигляді письмової публічної доповіді; доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації.

Розрізняють два види рефератів: *продуктивні* і *репродуктивні*. Репродуктивний реферат відтворює зміст перемінного тексту. Продуктивний містить творче або критичне осмислення реферованих джерел.

Репродуктивні реферати можна розділити ще на два види: реферат – конспект містить фактичну інформацію в узагальненому вигляді про методи досліджень, результати дослідження та можливості їх застосування. Реферат – резюме містить тільки основні положення даної теми.

У продуктивних рефератах виділяють реферат – доповідь і реферат – огляд. Реферат – огляд складається на основі декількох джерел і зіставляє різні точки зору з даного питання. У рефераті – доповіді, поряд з аналізом інформації першоджерела, є об'єктивна оцінка проблеми; цей реферат має розгорнутий характер.

Реферати поділяють на інформативні та індикативні. Факт такого поділу був визнаний міжнародною конференцією з науково реферування (Париж, 1949 р.). Інформаційний реферат, за її визначенням, містить аргументи й наводить основні дані та висновки оригінальних документів, які вносять цінний вклад у загальну систему знань або корисні для певного кола читачів, а індикативний – це стислий реферат, створений з метою допомоги читачеві у вирішенні питання; чи слід йому звертатись до оригінального документа. Інформаційний реферат найповніше розкриває зміст документа, передає важливі

фактичні та теоретичні відомості. У інформаційному рефераті має бути вказано предмет дослідження та мету роботи, вміщено дані про метод і умови дослідження, висвітлено результати та пропозиції автора щодо їх застосування, наведено основні характеристики нових технологічних процесів, нових виробів, нову інформацію про відомі явища, предмети та ін. Послідовність викладу матеріалу виступає як головна вимога, що висувається до такого реферату.

Індикативний реферат містить відомості тільки про найважливіші аспекти змісту первинного документа та його інформаційний зміст. При цьому вирішальним є не послідовність викладення матеріалу, а логіка бібліографічного задуму. Вона полягає у виділенні найголовнішого їх найактуальнішого в документі. У такому рефераті нема детальної фактографічної інформації, його основне цільове призначення – привернути увагу користувача до наукового документа.

Також реферати поділяються на монографічний, звідний, аспектний, фрагментний. Монографічний – складений на основі аналітико-синтетичної переробки інформації, що міститься в одному первинному документі. Звідний реферат містить відомості з низки первинних документів на одну тему, викладені у вигляді зв'язаного тексту. Аспектний є реферат, укладений на основі аналітико-синтетичної переробки інформації одного чи кількох аспектів первинного документа. Фрагментний укладається за одним чи кількома структурними елементами документа, якщо він має великий обсяг різнопрофільної інформації. Також реферати поділяються за ознакою орієнтованості на споживача (цільовий і загальний), за формалізацією структури (текстовий і бланковий).

ПІДТРИМКА ЕЛЕКТРОННОЇ ВЕРСІЇ РОЗДІЛІВ РУБРИКАТОРА НБУВ В АКТУАЛЬНОМУ СТАНІ

Орєшина Н.В.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Бібліотеки повинні забезпечувати користувача необхідними засобами для швидкого, якісного доступу до своїх фондів і багатоаспектного розкриття їхнього змісту. Розв'язання цієї задачі передбачає впровадження і постійну підтримку в актуальному стані автоматизованих бібліотечних систем.

Щодо підтримки в актуальному стані електронного каталогу, який є основою функціонування бібліотечно-інформаційної системи, потрібно відзначити, що переведення бібліотеки на програмне забезпечення ІРБІС (2010 р.) викликало появу нових можливостей і нових завдань у роботі систематизаторів.

Раніше електронний каталог доповнювався лише рубриками, відкритими у Генеральному систематичному каталозі за умови накопичення документів з певної теми. Сьогодні система ІРБІС дозволяє відстежити теми та напрями, які користуються підвищеним попитом користувачів бібліотеки, та сформувати перелік рубрик, які було б доцільно відкрити в електронному каталозі. Адже

результативність пошуку інформації є основною метою організації та ведення будь-якого реального каталогу, яким і є електронний каталог. Оперативне внесення цих рубрик зумовлює своєчасне оновлення розділів, визначає розгалуження їхньої тематичної структури. При цьому електронний каталог значно швидше за картковий поповнюється рубриками та, відповідно, більшою мірою відповідає вимогам користувачів.

Таким чином, електронний каталог, який раніше був повністю ідентичним традиційному картковому каталогу за структурою і змістом, тепер дедалі більше випереджає його за ступенем деталізації матеріалу і поступово стає основним читацьким каталогом.

Індекс і назву рубрики, тобто класифікаційне рішення про відображення джерела інформації у систематичному каталозі, систематизатор заносить в поле «Класифікаційний індекс, заголовок рубрики». Назву рубрики можна побачити також в описі документа в електронному каталозі, якщо наданий йому під час систематизації індекс збігається з класифікаційним індексом вже відкритої рубрики:

РА349679

Сміла, Алла Василівна.

Формування покриття на шкірі забарвленими поліуретанами

[Текст] : автореф. дис... канд. техн. наук: 05.19.05 / Сміла Алла Василівна ;

Київський національний ун-т технологій та дизайну. – К., 2007. – 24 с.

М520.55 Покривне фарбування (апретування) шкіри

За наявності додаткової інформації, не охопленої назвою, під час оформлення рубрики в електронному каталозі систематизатор заповнює поля «Додаткові заголовки», «Текстова примітка «Див. також», «Методична вказівка», «Глосарій» тощо.

Поле «Додаткові заголовки» призначене для занесення назв предметів і процесів, методів і засобів обробки тощо, література з яких також збирається під індексом рубрики. В записі рубрики ми отримуємо перелік додаткових заголовків.

Поле «Методична вказівка» призначене для введення методичних рекомендацій. Це переліки тем, охоплені рубрикою, вказівки щодо характеру літератури та інших джерел інформації, які збираються під цією рубрикою, примітки про способи подальшої деталізації матеріалу і виділення окремих тем у самостійні рубрики.

М315 Переробка бавовни у суміші з іншими видами волокон

Під індексом М315 збирається література загального характеру. Окремі процеси переробки бавовни у суміші з іншими видами волокон див. під індексами відповідних процесів бавовняного виробництва

Поле «Текстова примітка «Див. також» застосовується для занесення посилань до інших рубрик (розділів, підрозділів), тобто для позначення основних зв'язків і розмежувань окремих рубрик, проблем, явищ тощо. Посилання також допомагають знайти необхідні рубрики та правильно розподілити літературу між поділами класифікації. В описі рубрики посилання для зручності виділено курсивом.

Система ІРБІС дозволяє заносити пояснення термінів, використаних під час укладання розділів, у поле «Глосарій». Ми маємо можливість доповнювати стислими енциклопедичними відомостями опис рубрики для тлумачення її назви.

Доповнення описів рубрик довідковими матеріалами не тільки сприяє оперативному опрацюванню надходжень систематизатором і полегшує процес подальшої деталізації рубрик, а й допомагає користувачу бібліотеки ефективніше працювати з електронним каталогом. Особливо це стосується випадків, коли користувач слабо орієнтується у темі дослідження і навіть не може чітко, кваліфіковано сформулювати свій запит — у статтях глосарія він може знайти для себе додаткові пошукові терміни, які визначають напрями для розширення пошуку і віднайдення необхідної, релевантної інформації.

Постійна підтримка електронних версій розділів Рубрикатора НБУВ в актуальному стані дозволяє удосконалювати тематичний пошук і сприяє виконанню головної функції бібліотеки — створення сприятливих умов для максимального задоволення інформаційних запитів користувачів, тобто всебічного і ефективного використання величезної скарбниці знань, якою є фонди НБУВ.

ПОЛЬСЬКОМОВНА КОЛЕКЦІЯ ФОНДУ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНАУ ЯК ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДУБЛЯНСЬКОГО НАУКОВОГО ОСЕРЕДКУ: АНАЛІЗ ТА КІЛЬКІСНИЙ ОПИС

Павлюх М.В.

*Наукова бібліотека Львівський національний аграрний університет
(м. Дубляни Львівської області, Україна)*

Ретроспективні колекції Фонду стародруків та рідкісних видань Наукової бібліотеки ЛНАУ – важливе джерело дослідження історії аграрної науки в Дублянах. Польськомовна колекція Фонду стародруків та рідкісних видань Наукової бібліотеки, яка налічує 1220 примірників, демонструє нам рівень Дублянського наукового осередку. Її хронологічні межі: I половина XVIII – II половина XX ст. Найдавніше видання із польськомовної колекції вийшло друком у Варшаві 1771 р. Це підручник Кшиштофа Клюка про корисні копалини («Rzeczy kopalnych osobliwie. szukanie, poznanie i zazycie. O rzeczach kopalnych w powszechności, o wodach, solach, tustosciach ziemnych i zimiach»). Найновіше видання датується 1963 роком – «Польська бібліографія промислових рослин за 1588 – 1940 pp.» Марії Хмелінської, видане у Варшаві («Polska bibliografia roślin przemysłowych 1588 – 1940»). Польськомовна колекція охоплює посібники, словники, енциклопедії, наукові праці та періодику. Періодика складає вагому частину польськомовної колекції – 93 позиції. У колекції окремі її різновиди репрезентують наукову і навчальну літератури. Наукові видання налічують 243 позиції, серед яких монографії охоплюють 190 позицій; навчальна література

становить 348 позицій. Довідкові видання широко використовувалася у навчальному процесі як допоміжне джерело отримання знань, представлені 18-ма позиціями.

Найчисельнішою складовою польськомовної колекції є навчальні видання, які написані викладачами Вищої рільничої школи, проте маємо підручники краківських та варшавських науковців загальноєвропейського рівня (німецьких, італійських та ін.), перекладені польською мовою, за якими вчилися слухачі аграрних студій за кордоном. Підручники складають найчисельнішу групу – 163 позиції. Практичні поради і практичні довідники були важливим доповненням до підручників. Практичні довідники містять статистичні дані, таблиці, аграрні каталоги, бюлетені, програми конференцій, які в навчальному процесі відігравали значну фактологічну роль. Менш чисельною є група практичних довідників, яка нараховує 80 позицій. Практичні довідники поглиблювали знання студентів і аграріїв з певної дисципліни.

Підручники писали викладачі для студентів. Маємо такі категорії підручників з наступних галузей наукових знань: а) ботаніка, біологія та зоологія – 25 позицій; б) будівництво, архітектура – 4 позиції; в) географія, петрографія – 5 позицій; г) економіка, статистика, суспільствознавство – 11 позицій; д) електрика, механіка – 7 позицій; ж) історія – 6 позицій; з) лісівництво, луківництво – 8 позицій; і) математика – 9 позицій; ї) рільництво, удобрення, рослинництво, сільське господарство – 22 позиції; й) суспільні науки – 4 позиції; к) тваринництво, ветеринарія, ентомологія – 11 позицій; л) фізика – 11 позицій; м) хімія, агрохімія, гуральництво – 42 позиції. Найчисельнішу групу серед підручників формують праці з фізики, хімії та рільництва.

У групі практичних довідників маємо дві підгрупи: 1) каталоги, бюлетені, програми, календарі (5 позицій); 2) провідники, відомості, збірки, матеріали, описи, нариси. За кількісним критерієм переважає друга підгрупа (99 позицій). Значне зацікавлення дослідників можуть викликати наявні у колекції: а) довідники з ґрунтознавства, сільського господарства – 9 позицій; б) економіки та суспільного життя – 17 позицій; в) механіки і будівництва – 5 позицій; г) лісівництва – 18 позицій; д) тваринництва – 12 позицій; ж) садівництва – 14 позицій; з) хімії – 12 позицій.

Другою за чисельністю є група наукової літератури, яка об'єднує кілька різновидів друкованої продукції: багатотомні наукові видання, наукові звіти, наукові монографії і статті, бібліографічні видання, наукову кореспонденцію. Багатотомні наукові видання і наукові звіти були підсумком дослідницької роботи різноманітних наукових товариств і спілок, наукових спілок навчальних закладів (студентських, аспірантських, викладацьких), а також громадських об'єднань.

Наукові статті і монографії – найчисельніша група видань, яка складає 190 позицій. Вони об'єднані у колекції за галузями та тематикою: 1) аграрна мікробіологія, біологія, ботаніка – 4 позиції; 2) архітектура та будівництво – 3 позиції; 3) ґрунтознавство, землеробство, промисловість – 19 позицій; 4) економіка та організація суспільного життя – 18 позицій; 5) електрифікація та

механіка – 12 позицій; 6) ентомологія та бджільництво – 2 позиції; 7) лісівництво – 34 позиції; 8) птахівництво – 4 позиції; 9) рослинництво, городництво – 16 позицій; 10) садівництво, овочівництво, плодоовочівництво – 9 позицій; 11) тваринництво, ветеринарія – 22 позиції; 12) фізика, математично-природничі науки, метеорологія – 14 позицій; 13) хімія, агрохімія, гуральництво – 17 позицій.

До наукових видань зараховуємо бібліографічні видання та наукову кореспонденцію. До довідкових видань зараховуємо: 4 атласи, 6 енциклопедій та 9 словників. Маємо три геологічні атласи Галичини і один статистичний атлас, в якому були подані дані перепису населення різних областей Польщі. Серед енциклопедій переважають рільничі – 5 позицій (Ю. Любомирського, В. Андрухевича і Ю. Александровича). Таку категорію довідкової літератури як словники презентують три галузеві словники з лісівництва, рослинництва та географії. Варто відзначити, що у навчальному процесі використовувалися не тільки галузеві, а й лінгвістичні словники. Оскільки навчання у Рільничій школі (академії) велося польською мовою, то маємо відповідно 2 словники польської мови, а також 4 словники латинсько-польські, зважаючи на те, що багато термінів подавалися саме латинською мовою.

Польськомовна колекція Фонду стародруків та рідкісних видань найповніше репрезентують діяльність Дублянського наукового осередку.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ НААН: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Пашиківська О.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Освіта і наука – найважливіші сфери людської діяльності. Однією з важливих гарантій подальшого їх розвитку була і залишається підготовка фахівців вищої кваліфікації. У Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (далі – ННСГБ НААН), починаючи від 2001 р., функціонує система підготовки наукових кадрів у галузі гуманітарних наук за спеціалізацією – «історія науки й техніки».

Аспірантуру в ННСГБ НААН було відкрито на підставі постанови Президії УААН від 16 серпня 2001 р. (протокол № 12) та згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 695 від 22 жовтня 2001 р. за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки (історичні науки). Для підготовки аспірантів на той час бібліотека мала науковий потенціал (2 доктори та 10 кандидатів наук) та належну матеріально-технічну й інформаційно-документну базу у вигляді книжкових фондів з понад 1 млн галузевих видань на 35 мовах із 59 країн світу. Цей інформаційний потенціал забезпечував можливість здобувачам об'єктивно висвітлити різні періоди функціонування аграрної науки, дослідити перебіг подій та фактів із широким персоніфікованим наповненням, використавши потужну ретроспективну інформацію з даної

проблематики.

Перший план прийому до аспірантури становив 6 осіб. Відтоді щороку на навчання вступає 7 здобувачів. Крім того, здійснювалися додаткові прийоми, зокрема і на контрактній основі. Ефективність першого випуску аспірантури склала 90%. Підготовка наукових кадрів у бібліотеці приводилася і поза аспірантурою шляхом прикріплення здобувачів наукового ступеня. У середньому за рік їх налічувалося 5–7 осіб. У подальшому деякі з них вступали до аспірантури.

У 2006 р. при аспірантурі за ініціативою ННСГБ НААН згідно з наказом МОН № 353 від 5 травня 2006 р. відкрито нову спеціальність 06.04.01 – «історія сільськогосподарських наук» (сільськогосподарські науки) і цього ж року проведено разовий набір до докторантури за спеціальністю 07.00.07 – «історія науки й техніки» (наказ МОН № 480 від 26 червня 2006 р.). Відповідно до наказу МОН № 945 від 24 жовтня 2007 р. при бібліотеці відкрито докторантуру за спеціальностями: 06.04.01 – «історія сільськогосподарських наук» та 07.00.07 – «історія науки і техніки». На жаль, згідно з наказом МОНмолодьспорту України № 1462 від 21 грудня 2012 р. спеціальність 06.04.01 була виключена з переліку наукових спеціальностей сільськогосподарських наук і знову з'єдналася зі спеціальністю – «історія науки й техніки».

За понад 15-річну історію функціонування аспірантури ННСГБ НААН її випускниками стали 140 аспірантів. Докторантуру протягом 2006–2016 рр. закінчили 7 докторантів.

Як відомо, одним з основних критеріїв ефективності підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації є кількість захищених дисертацій під час навчання в аспірантурі та перебуванні в докторантурі. У ННСГБ НААН успішно захистили кандидатські дисертації 110 аспірантів та здобувачів наукового ступеня кандидата наук, а також було захищено 4 докторські дисертації. На табл. 1. представлено підготовку наукових кадрів за останню п'ятирічку у розрізі років.

Таблиця 1

	на 01.01. 2012 р.	на 01.01. 2013 р.	на 01.01. 2014 р.	на 01.01. 2015 р.	на 01.01. 2016 р.	на 01.01. 2017р.
Аспіранти	35	31	36	31	21	25
Докторанти	2	4	5	4	3	3

Табл. 2. засвідчує кількісну характеристику щодо захисту дисертацій випускниками аспірантури (докторантури) та здобувачами наукових ступенів за останні п'ять років.

Таблиця 2

	2012	2013	2014	2015	2016
Кандидатські	14	-	10	17	3
Докторські	1	-	1	1	1

Слід зазначити, що майже всі дисертації захищені у спеціалізованій вченій раді Д 26.373.01 ННСГБ НААН. Вперше її створено в 2004 р. з правом приймати до захисту кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

(наказ ВАК України № 2-11/7 від 30 червня 2004 р.). У 2006 р. (наказ ВАК України № 279 від 09 червня 2006 р.), у 2009 р. (наказ ВАК України № 349 від 18 травня 2009 р.) рада перереєструвала свою каденцію. Уже в 2011 р. – із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата історичних і сільськогосподарських наук за спеціальностями: 07.00.07 – історія науки і техніки та 06.04.01 – історія сільськогосподарських наук (наказ ВАК України № 38 від 26 січня 2011 р.). У 2013 р. рада не працювала, проходила процес перереєстрації.

У 2014 р. створено спеціалізовану вчену раду К 26.373.01 з правом захисту дисертацій за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки (історичні науки) на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (наказ МОН № 153 від 14 лютого 2014 р.). У 2015 р. спеціалізована вчена рада Д 26.373.01 пройшла перезатвердження з правом на період до 7 жовтня 2017 р. проводити захисти дисертацій за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки (історичні науки) на здобуття наукового ступеня доктора/кандидата історичних наук (наказ МОН № 1021 від 07 жовтня 2015 р.). Таким чином, за період функціонування спеціалізованої вченої ради на її засіданнях було захищено 94 дисертації, з них 4 – докторських та 90 – кандидатських. На табл. 3 відображено характеристику захистів дисертацій у спеціалізованій вченій раді за останні п'ять років.

Таблиця 3

	2012	2013	2014	2015	2016
Кандидатські	14	-	8	17	5
Докторські	2	-	-	1	1

У зв'язку з реформуванням системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні в ННСГБ НААН підготовка аспірантів і докторантів здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р. «Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)». З 2016 р. практика «відкриття» аспірантури у вищих навчальних закладах і наукових установах залишилась у минулому. Починаючи від квітня 2016 р., Міністерство освіти і науки України здійснює ліцензування цього рівня вищої освіти. Варто відмітити, що ННСГБ НААН отримала ліцензію на провадження освітньої діяльності на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти: галузь знань 03 – Гуманітарні науки, спеціальність 032 – Історія та археологія (наказ МОН України № 816 від 8 липня 2016 р.). На сьогоднішній день за цією спеціальністю навчаються 9 аспірантів з відривом від виробництва, з них 2 – на денній та 7 – на вечірній формах навчання. Станом на 1 квітня 2017 р. усього в аспірантурі навчаються 25 аспірантів, з них 11 – із відривом та 14 – без відриву від виробництва.

Враховуючи, що освіта й наука розглядається в комплексі як сфера людської діяльності за принципом «мета – засіб – результат», то, підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації у ННСГБ НААН для потреб аграрної науки й галузі, упродовж усього часу існування аспірантури та докторантури відбувалася на відповідних науково-освітньому й науково-методичному рівнях, про що свідчать кількісні та якісні показники.

АРХІВНИЙ ФОНД ДП «ІНФОРМАГРОПРОМ» ЯК СКЛАДОВА НАУКОВОГО АРХІВУ ННСГБ НААН

Підгайна Т.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Документи є інформаційною основою діяльності організації, оскільки саме в них зосереджено більшість інформаційних ресурсів. Архівний фонд – це комплекс матеріалів, сукупність документів державного, політичного, наукового, народно-господарського або культурного призначення, що утворився внаслідок діяльності різних установ, організацій і окремих осіб. Після спливу терміну зберігання у поточних архівних установах та організаціях, документи передаються до фондів архівів на постійне зберігання.

Архівний фонд ДП «Інформагропром» ННСГБ НААН, створений з метою збереження для прийдешніх поколінь наукових, осібних та інших документів ліквідованого державного підприємства, які мають винятковий науковий інтерес.

Фонд ДП «Інформагропром» є складовою частиною загального фонду № 5024 ЦДАВО України, що формується і підтримується сектором архівів ННСГБ НААН.

Сектор архівів ННСГБ є головним архівним підрозділом і науково-методичним центром у системі ННСГБ, який здійснює порядок комплектування, зберігання та облік архівних документів вчених-аграріїв НААН України та сприяє їх всебічному використанню в наукових та історико-культурних цілях, відповідно до вимог Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи».

Державний агропромисловий комітет Української РСР (Держагропром УРСР) наказом № 139 від 13 квітня 1986 р. передбачив заходи щодо вдосконалення управління проектно-дослідницькими організаціями Держагропрому УРСР. Наказом № 155 Держагропрому УРСР від 24 квітня 1986 р. передбачено створення Республіканського міжгалузевого центру науково-технічної інформації і пропаганди Держагропрому УРСР – Укрінформагропрому. Створення відбувалося на базі відділу науково-технічної інформації інституту «Укрсільгосптехпроект» та інших структур, підвідомчих Держагропрому УРСР. Наказом Української академії сільськогосподарських наук № 203 від 7 вересня 1992 р. Республіканський центр науково-технічної інформації та пропаганди «Укрінформагропром» змінив назву на Центр науково-технічної інформації та маркетингу в агропромисловому комплексі України «Інформагропром».

Після ліквідації Державного підприємства (ДП) Центр науково-технічної інформації і маркетингу в агропромисловому комплексі України «Інформагропром» (постанова Президії УААН № 6 від 21 квітня 2005 р., наказ УААН № 38 від 28 квітня 2005 р.), підписаний Акт від 1 серпня 2005 р. між ДП «Інформагропром» та ДНСГБ УААН стосовно передачі документів ліквідованого підприємства до архіву ДНСГБ УААН (без збереження права

власності). Співробітниками сектору рукопису та архіву була розроблена «Номенклатура справ Центру «Інфоагропром»», оформлялися особові справи працівників (795), упорядковувалися особові картки звільнених співробітників (1986–2003 рр.), всього 731 картка, складався акт приймання–передавання документів до архіву ДНСГБ УААН та акт про виділення документів Центру для знищення, що не підлягають постійному зберіганню (53 справи). Зазначені документи були затверджені на засіданні постійно діючої експертної комісії (ЕК) ДНСГБ УААН.

Науково-методичну та консультаційну допомогу з питань архівної, рукописної спадщини та діловодства сектору надавав Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України та Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

До складу документів Архівного фонду ДП «Інформагропром» входять наступні групи документів, які мають аграрно-наукову та історико-культурну цінність:

- персональні справи працівників ДП «Інформагропром»;
- особові картки співробітників ДП «Інформагропром» (за 1986–2003 рр.);
- документи адміністративно-господарської діяльності цього підприємства;
- документи фінансово-звітної роботи ДП «Інформагропром»;
- документи науково-організаційної й науково-дослідної діяльності даного підприємства, його відділів та секторів.

Всі документи архівного фонду ДП «Інформагропром», прийняті на архівне зберігання згідно акту та зареєстровані у встановленому порядку.

З моменту надходження до архіву ДНСГБ НААН всі документи Архівного фонду ДП «Інформагропром», що нагромадилися за час діяльності підприємства, стають власністю держави без збереження за собою права власності.

Таким чином, згідно з вимогами Положення про сектор архівів ННСГБ НААН, його співробітники здійснюють реєстраційну роботу з документами (науково-довідковий апарат, назву, порядок зберігання в архівосховищі тощо). Крім того, до Наукового архіву ННСГБ НААН потрібно звертатися колишнім працівникам зазначеного підприємства для підбору архівних справ, видачі довідок про те, що особа дійсно працювала в ДП «Інфоагропром» та її заробітну платню.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АГРАРНОЙ НАУКИ В РОССИИ

Пирумова Л.Н.

Федеральное государственное бюджетное научное учреждение

«Центральная научная сельскохозяйственная библиотека»

(г. Москва, Российская Федерация)

Библиотечно-информационное обеспечение ученых и специалистов агропромышленного комплекса (АПК) России осуществляется традиционными и автоматизированными методами, хотя в современных условиях все больше осуществляется через электронную среду. Федеральное государственное

бюджетное научное учреждение «Центральная научная сельскохозяйственная библиотека (ЦНСХБ) – крупнейшая сельскохозяйственная библиотека России с фондом свыше 3,1 млн. документов, включающим отечественные и иностранные периодические издания, книги, газеты, видеофильмы, электронные документы по всем вопросам сельского хозяйства и смежным с ним отраслям и позволяющим удовлетворять самые разнообразные потребности ученых и специалистов России и поступающие запросы из-за рубежа. ЦНСХБ является членом международной системы AGLINET, обеспечивающей предоставление документа из любой сельскохозяйственной библиотеки мира и если для работы ученого потребуется документ, отсутствующий в ЦНСХБ, то он будет получен по его запросу из какой-либо национальной сельскохозяйственной библиотеки мира. Разнообразие и богатство коллекции ЦНСХБ обеспечивает информационное сопровождение научных исследований разного уровня глубины и назначения от курсовой работы, студенческого диплома до монографии, учебного пособия или фундаментального научного исследования по какому-либо узкому вопросу в области АПК.

Система оповещения в ЦНСХБ включает сигнальное, текущее и ретроспективное информирование. Сигнальное информирование осуществляется через электронный Бюллетень новых поступлений, выставляемый в Интранете ЦНСХБ еженедельно; электронные Оглавления отечественных и иностранных журналов, поступающих в фонд библиотеки, а также индивидуальное информирование ученых о поступлении в базу данных (БД) «АГРОС» документах по теме их исследований (по предварительно составленному поисковому запросу, который составляется 1 раз в год в соответствии с планом научных исследований учреждений агропромышленного комплекса (АПК)). Текущее информирование ученых-аграриев обеспечивается библиографическими и реферативными изданиями ЦНСХБ. Ежемесячный систематический указатель «Сельское хозяйство» включает информацию об иностранных документах, ежемесячный систематический указатель «Сельскохозяйственная литература» – о документах, изданных на территории России. Оба указателя включают информацию о книгах и статьях из периодических и продолжающихся изданий по всем отраслям сельского хозяйства и пищевой промышленности. Ежеквартальные реферативные журналы посвящены отдельным отраслям АПК: «Ветеринария», «Инженерно-техническое обеспечение АПК», «Пищевая и перерабатывающая промышленность», «Экологическая безопасность в АПК», «Экономика сельского хозяйства». Все издания выпускаются в печатной и электронной форме.

Ретроспективное информирование обеспечивается тематическими научно-практическими тематическими справочниками, а также тематическими выставками. ЦНСХБ активно развивает технологию создания виртуальных тематических выставок, как новой формы информирования пользователя, раскрытия содержания фонда и представления информации. Виртуальные выставки содержат: вводный обзор по теме, отсканированные обложки,

содержание (оглавление); титульный лист и его оборот; список дополнительных документов по теме, ссылку на полный текст, если документ включен в электронную библиотеку ЦНСХБ.

Библиотека активно внедряет новейшие технические средства и информационные технологии, создает новые продукты, сервисы для удовлетворения информационных запросов ученых. Вся необходимая информация выставляется на сайте библиотеки. Библиотека стремится, чтобы ученый и специалист АПК приучился начинать поиск научной информации с поиска в информационных ресурсах библиотеки, и только потом подключал Интернет-ресурсы. Поэтому важнейшей работой библиотеки является работа с сайтом. Сайт – это виртуальная доска объявлений библиотеки, новая форма представления информационных ресурсов и информационного обслуживания пользователей. Все созданные информационные продукты, выставленные на сайте, поддерживаются, развиваются, актуализируются. ЦНСХБ стремится совершенствовать их поисковые средства.

Электронные ресурсы собственной генерации библиотеки включают базы данных, электронные версии изданий ЦНСХБ, гипертекстовые журналы и т.д. Крупнейшим информационным продуктом является БД «АГРОС» объемом свыше 1,9 млн. записей, включающая информацию по всем вопросам сельского хозяйства, в т.ч. биологии, земледелию, растениеводству, защите растений, животноводству, ветеринарии, почвоведению, экономике с.-х. производства, механизации с.-х. производства, экологии и т.д. БД «АГРОС» с глубиной ретроспекции с 1985 г., а по отечественным книгам с 1980 г., выставлена в Интернет в свободном доступе и это делает информацию о фонде ЦНСХБ доступной ученому-аграрию в любой точке, где есть Интернет. БД «АГРОС» наряду с информацией об отечественных и зарубежных книгах содержит информацию о статьях из отечественных и иностранных журналов на 32 языках. Кроме того, 20% документов сопровождаются рефератами на русском языке. Библиотека создает полнотекстовые и реферативные проблемно-ориентированные базы данных такие как: «Плодородие», «ГМО в сельском хозяйстве», «ИКС (информационно-консультативные службы)», «Сельскохозяйственные выставки» и др. Для научной работы представляет интерес БД отчетов по научно-исследовательской работе, выполненной по контракту с Минсельхозом России, которая включает наряду с рефератом полный текст.

Дайджест журнал «Фермер» – мультимедийное издание с рисунками, иллюстрациями, схемами, гиперссылками, поясняющими различные термины и определения и т.д. Включает реферативные, полнотекстовые материалы или наиболее интересные части статей из различных источников, имеющих в фондах ЦНСХБ. Дайджест рекомендует экономичные и экологически чистые технологии, средства защиты растений и т.д. Третий выпуск журнала посвящен «Подсобным промыслам и ремеслам» и обучает различным ремеслам. Все разделы сопровождаются иллюстративным материалом, а некоторые разделы видеофильмами.

Для уточнения терминологии при написании научной статьи, ученый может воспользоваться создаваемым в ЦНСХБ тезаурусом по сельскому хозяйству и продовольствию, который представляет собой терминологический словарь нормализованной лексики, выверенный по отечественным и зарубежным справочникам, международным тезаурусам и согласуется с международной терминологией ФАО. Если требуется составить запрос для поиска в зарубежной базе данных по сельскому хозяйству, то ученый может воспользоваться тезаурусом AGROVOC международной базы данных AGRIS или его русскоязычной версией, созданной ЦНСХБ и выставленной в Интранете. ЦНСХБ участвует в создании международной корпоративной базы данных AGRIS ФАО ООН, как выделенный национальный центр AGRIS в России, обрабатывает и поставляет в нее информацию из научных российских журналов и таким образом интегрирует информацию о результатах научных исследований российских ученых в мировую информационно-коммуникационную среду. ЦНСХБ создает также свою электронную библиотеку научных знаний, в которую входят полнотекстовые материалы: справочники, энциклопедии, словари, законодательные материалы по вопросам АПК. На базе ЦНСХБ создается Сводный каталог библиотек научных учреждений АПК, который позволяет сделать доступной информацию о фондах библиотек АПК и создавать автономные электронные каталоги каждой библиотеки. Таким образом, информационные ресурсы и пользовательские сервисы ЦНСХБ обеспечивают эффективное информационное обеспечение аграрной науки России.

ВНЕСОК НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА «АСКАНІЯ-НОВА» У СПРАВУ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

Рижих О.П.

*Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
(сmt Асканія-Нова Чаплинського району Херсонської області, Україна)*

Століття сучасних технологій дає людині все більші можливості з отримання необхідної інформації. Не втрачають свою значимість у цьому напрямку й бібліотеки. Сьогодні вони виступають не тільки як інформаційні центри, а й як культурні та виховні.

Наукова бібліотека Біосферного заповідника «Асканія-Нова» є структурним підрозділом науково-дослідної природоохоронної еколого-освітньої установи. Це зумовило формування тематичної спрямованості інформаційної діяльності бібліотеки та визначило основні напрями її роботи: комплектація фондів наукової літератури, оперативне задоволення інформаційних потреб користувачів, впровадження комп'ютерних технологій, організація і проведення заходів з еколого-освітньої пропаганди, згідно з планом установи. Серед головних завдань бібліотеки є підвищення культури й освітнього рівня у сфері охорони природи співробітників заповідника, жителів селища Асканія-Нова різних вікових категорій, формування стереотипів

природоохоронного мислення й дбайливого ставлення до оточуючого нас середовища.

З метою виконання поставлених завдань бібліотека активно використовує усну й наглядну пропаганду друкованих видань на природоохоронну тематику серед читачів. Ретельно готуються й проводяться виставки наукової літератури, виставки науково-популярної літератури, книжково-ілюстративні виставки, майстер-класи, кінолекторії, лекції, презентації, конкурси малюнків і т.д. Кожний масовий захід, який відбувається на базі заповідника, має книжково-ілюстративний супровід. Бібліотека тісно співпрацює із селищною та шкільною бібліотеками, науковою бібліотекою Інституту тваринництва «Асканія-Нова» ім. М.Ф. Іванова, постійно виступає співорганізатором та учасником у сумісних заходах. Частими гостями бібліотеки є місцеві жителі, учнівська молодь селища, району, області, України, співробітники заповідника та інших наукових установ країни. Крім масової роботи використовується й групове інформування, потреба в якому виникає під час проведення курсів з підготовки екскурсиводів для роботи на екскурсійних маршрутах ботанічного та зоологічного парків. Для розширення світогляду з питань історії та сучасної діяльності заповідника відвідувачам курсів пропонується ознайомитись із добіркою літератури відповідної тематики у читальному залі бібліотеки. Проводиться й індивідуальне інформування науковців установи про надходження до фонду видань відповідного спрямування.

Своєчасне якісне інформаційне забезпечення читачів не можливе без використання комп'ютерних технологій. У 2009 р. була розпочата робота над створенням електронного каталогу. З метою розповсюдження інформації про роботу бібліотеки, на сайті заповідника постійно висвітлюється інформація про події, заходи, які організувала бібліотека або в яких взяла участь. Читачі мають можливість користуватись каталогами та повнотекстовими базами інших бібліотек через комп'ютер, підключений до мережі Інтернет.

На даний момент фонд бібліотеки складає 15330 видань переважно природоохоронної та біологічної тематики. Поповнення літератури, в останні роки, відбувається за рахунок книг, подарованих благодійниками й гостями, співробітниками заповідника після відвідування конференцій, семінарів, нарад і т.д., за рахунок передплати періодичних видань. У бібліотеці зареєстровано 124 читача. З метою задоволення читацьких запитів активно використовується МБА шляхом отримання електронних копій документів.

Наукова бібліотека заповідника виступає в якості центру по роботі з книгою та інформацією, центру спілкування, центру з розвитку інтелектуального та творчого потенціалу, забезпечує конституційне право людини на вільний доступ до інформації через надання у безкоштовне користування книг та періодики, через надання доступу до Інтернет ресурсів з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів та пропаганди охорони навколишнього середовища й дбайливого ставлення до нього.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ І ВИРОБНИЦТВА НА СТОРІНКАХ РЖ «АПК УКРАЇНИ»

Романчук Л.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Незаперечним є факт, що дослідження історії аграрної науки в Україні є важливим джерелом для пізнання закономірностей споконвічного прагнення людства пізнати незвідане, використати набуті знання на практиці, усвідомити місце людини в цьому світі та сенс її існування. Знання досвіду минулого може стати надійною основою свідомого вибору оптимальних шляхів подальшого поступу України як незалежної, демократичної і залежної держави.

Відродження досліджень з історії аграрної науки стало головним завданням Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, адже без історії аграрної науки неможливо мати об'єктивну картину розвитку всієї науки в Україні й оцінити внесок вітчизняних вчених у науку світову.

Одним з важливих напрямків науково-інформаційної роботи ННСГБ НААН є формування масиву реферативної інформації з пріоритетних проблем розвитку аграрної науки і виробництва в умовах глобальних змін на сторінках започаткованого у 1999 р. Реферативного журналу (РЖ) «АПК України» з метою забезпечення інформаційних потреб науковців і спеціалістів, зокрема в історичному аспекті.

Велику увагу в РЖ приділено історії формування національної аграрної науки від прадавніх трипільських часів до сьогодення, адже історичні джерела сприяють відродженню надбань національної аграрної культури й подальшій інтенсифікації сталого розвитку сучасного агропромислового комплексу України.

З метою вивчення повноти й динаміки інформаційного забезпечення вітчизняної аграрної науки і виробництва історичними матеріалами здійснено аналіз рефератів історичної тематики в РЖ «АПК України» за останні роки (2014–2016).

Значний масив рефератів інформує про головні історичні етапи розвитку й управління аграрною наукою й освітою, зокрема, держане регулювання агросфери (2016.1.1³⁷; 2015.2.3; 2014.2.4), шляхом зародження, становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи (2015.1.4,3; 3.4), а також історичний досвід аграрних реформ в Україні (2014.2.4).

ННСГБ НААН досліджує основні етапи вітчизняної історії аграрної науки, прослідковуючи цей процес на прикладі аналізу діяльності видатних вчених-аграріїв. Процес подолання знеособленої історії є логічним і заслуговує на повагу як позитивний факт, бо крізь призму світосприйняття конкретною особистістю, яка є творцем історичних подій.

У зв'язку з цим важливим завданням сучасних істориків є переосмислення ролі особи в історії та вивчення діяльності неординарних особистостей.

³⁷ Перша цифра – рік, друга – номер випуску, третя – номер реферату у випуску.

Науковці нашої бібліотеки системно і послідовно підтримують реалізацію програми увічнення видатних постатей учених і наукових установ, якими заслужено пишається Україна, а також повернення із забуття десятків імен вітчизняних учених-аграріїв.

На сторінках РЖ «АПК України» розміщено великий об'єм інформації про життєвий шлях, наукову спадщину і наукову школу цілої плеяди видатних українських вчених-патріархів у контексті історичного розвитку вітчизняної науки та освіти, а саме: Алексєєв Є.В. – фундатор лісогосподарської освіти (2015.1.5), Антонєць С.С. – академік-агроєколог (2014.2.8), Бондарєнко М.І. – селекціонер декоративних культур (2015.1.3), Буркат В.П. – академік-селекціонер у галузі тваринництва, організатор аграрної науки (2016.2.10; 3.10), Вернадський В.І. – державотворча діяльність із запровадженням сільськогосподарської дослідної справи в Україні (2014.1.3, 10), Волков Д.А. – корифей вітчизняного конярства (2014.4.10), Гавсєвич П.І. – рослинництво лікарське (2016.3.7), Гладєнко І.М. – вчений та організатор ветеринарної науки (2015.4.2), Гришко М.М. – основоположник наукової селекції конопель (2016.3.4), Гродзинський Д.М. – засновник української школи радіобіології рослин (2014.4.3), Дєлюлін О.В. – вчений і організатор ветеринарної науки (2016.3.2), Докучаєв В.В. – ґрунто- і ландшафтознавець (2014.3.2), Єнкен Б.К. – вчений-селекціонер, організатор вітчизняної суспільної агрономії (2015.1.7), Зубець М.В. – академік, доктор сільськогосподарських наук, професор, селекціонер і генетик у галузі тваринництва, політичний і громадський діяч, президент НААН (1998–2011) (2015.2.1/2; 3.1), Моргун Ф.Т. – першопроходець природного землеробства (2014.3.5), Пастєрнак В.Ф. – вчений-лісівник (2016.2.6), Перєсипкін В.Ф. – академік, вчений-фітопатолог (2014.3.1; 2016.2.9), Подоба Б.Є. – генетик-селекціонер у галузі генетики і селекції тварин (2016.2.11), Прянишников Д.М. – академік, вчений-агрохімік (2015.1.8), Пшєничний П.Д. – вчений-зоотехнік (2014.1.8), Раєвський А.О. – реформатор ветеринарної освіти і науки (2015.2.4), Рудзький О.Ф. – вчений у галузі лісівництва і плодівництва (2015.1.2), Сазанов В.І. – організатор вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, вчений в галузі агрохімії, землеробства, селекції рослин та методики дослідної справи в агрономії (2015.3.2), Сапєгін А.О. – академік, подвижник і корифей вітчизняного природознавства (2016.1.2), Скороходько А.К. – професор, вчений у галузі зоогієни (2015.3.7), Стєвен Х.Х. – ботанік-єнтомолог, засновник ботанічних садів, зокрема Нікїтського (2014.1.9), Фальц-Фєйн Ф.Е. – (єкологічні погляди і їх розвиток) (2014.4.1), Франкфурт С.Л. – учений-агробіолог, державний і громадський діяч та дипломат у добу українських революцій (повернення із забуття, 150 років від дня народження) (2016.2.4), Хоменко О.Д. – відомий фахівець з фізіології живлення рослин (2016.2.2), Циков В.С. – академік, агроєколог (2014.2.8), Шикула М.К. – вчений-ґрунтознавець (2015.1.6).

Комплексно і глибинно висвітлено питання щодо створення, розвитку і результатів наукової роботи провідних науково-дослідних установ НААН: Полтавський інститут свинарства (2014.3.10), Інститут зрошуваного

землеробства (125 років) (2014.4.6), Кримська дослідна станція (2014.4.8), Лабораторія конярства Інституту тваринництва НААН – науковий центр іппології в Україні (70-річчя з дня заснування) (2014.4.9), Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН (40 років з дня створення) (2014.2.2), Полтавське дослідне поле (до 130-річчя створення) (2014.2.5; 3.3), Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України (2014.3.4), Полтавська сільськогосподарська дослідна станція (2015.3.10), Інститут сільського господарства степової зони НААН (2016.1.8), Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (кафедра ґрунтознавства) (2016.1.6), Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН: ретроспектива становлення та перспективи (до 15-річчя діяльності) (2016.2.12), Національний університет харчових технологій (130 років флагаману з підготовки фахівців цукрової промисловості) (2014.1.6) і Дослідна станція лікарських рослин (2016.3.8).

Висвітлено важливу роль сільськогосподарських товариств України у становленні і розвитку аграрних наукових установ (2015.3.9; 2015.4.3/4, 6/7).

Розкрито науково-організаційні засади функціонування НААН: передумови появи, головні здобутки та перспективи (до 85-річчя НААН) (2016.2.1).

Знайшли своє відображення історичні аспекти окремих галузевих напрямів сільського господарства України, зокрема з історії економіки й організації АПВ України: формування наукової школи в період агроекономічних трансформацій (2015.3.3), регіональні аспекти аграрної політики в дослідженнях І.І. Лукінова (лукіновські читання) (2015.3.5).

Не обійдено увагою питання стосовно історії селекції, генетики, фізіології та біотехнології тваринництва (2015.2.8; 4), історія створення м'ясного сименталу на Буковині України (2014.3.9), науковий доробок учених у розвиток конярства та кіннозаводства (2014.3.8; 2015.2.9), зокрема ваговозного конярства на теренах України (2015.2.10), наукове забезпечення селекційного процесу в скотарстві України (2016.3.9), обґрунтовано перспективи розвитку буйволоводства у світі і в Україні (2014.3.7), а також відображено історичні аспекти виведення миргородської породи свиней та її сучасність (2014.1.7).

Приділено увагу теорії розвитку бджільництва України (2014.2.9) та історії вітчизняного вулика Прокоповича (2015.1.9; 2016.1.9).

Висвітлено історію розвитку санітарно-гігієнічних досліджень у галузі рослинництва (2015.2.5; 2014.2.1), зокрема генетичні дослідження Селекційно-генетичного інституту – НЦНС від «лисенківщини» до сьогодні (2014.1.4), роль вітчизняної селекції у забезпеченні аграрного сектору комерційними цінними сортами пшениці озимої (2014.1.5). Розкрито історичні аспекти, сучасний стан та завдання розвитку овочівництва, баштанництва і картоплярства (2015.2.7; 4.10), галузі рисосіяння (2014.4.7), виноградарства (2015.2.6), досліджено використання сумішей однорічних культур у сільському господарстві (2014.2.6), особливості агротехнології вирощування лікарських рослин (2016.3.6), висвітлено історичні етапи і періодизація використання

соняшнику в антропогенній культурі (2016.1.7) та досліджено статевий поліморфізм конопель у світлі сучасної теорії генетичного контролю статі й досягнутого рівня однодомності (2016.3.5).

Приділено увагу агротехнології сільськогосподарських культур, становленню та розвитку науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) (2015.3.11). Наведено історичні етапи становлення і напрями розвитку біотехнології рослин в Україні (2016.1.3).

Низку рефератів присвячено історії наукової думки про класифікацію ґрунтів та етапам формування вітчизняного агроґрунтознавства (1930–1944 рр.) (2014.1.1/2).

В історичному аспекті розглядається досвід полезахисного лісорозведення в Україні до початку Другої світової війни для захисту землі від ерозії та одержання високих і стабільних урожаїв сільськогосподарських культур (2015.4.5) та особливості розвитку меліорації і водного господарства на Вінничині (2014.3.6).

Приділено увагу еволюції наукової думки в механізації та автоматизації тваринництва УРСР (20–80 рр. ХХ ст.), а також використання знарядь обробітку ґрунту у вітчизняному землеробстві (2016.1.5; 3.3).

Знайшли своє відображення на сторінках РЖ «АПК України» історичні витоки, основні періоди становлення і розвиток сільськогосподарської радіоекології в Україні, де сталася руйнівна аварія на ЧАЕС – «сільськогосподарська катастрофа» ХХ ст. (2014.4.2).

Результати аналізу інформаційного масиву розділу «Історія аграрної науки» засвідчив задовільне, проте нерівнозначне, відображення головних напрямів історичного розвитку аграрної науки і агропромислового виробництва України. Максимальна кількість рефератів присвячена висвітленню життєвого шляху і діяльності видатних вчених-аграріїв, далі (в низхідному порядку) йдуть інформаційні матеріали щодо створення, розвитку і результатів науково-дослідних установ НААН, історії селекції, генетики сільськогосподарських рослин і тварин, а також незначна кількість інформації з питань біо- і агротехнології ґрунтознавства, меліорації, лісорозведення і радіоекології, які потребують повнішого висвітлення в РЖ.

Зазначено, що вирішення проблеми всебічного висвітлення історичних аспектів розвитку аграрної науки і виробництва неможливе без активнішого надходження нових видань з науково-дослідних і освітніх установ мережі НААН, а також без цінних зауважень і пропозицій наукових консультантів рубрик Реферативного журналу і користувачів реферативної інформації, бібліотечних працівників.

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ

Рудзський Л.З.,¹ Кузнєцов О.Ю.,² Марченко Т.М.³

*¹Міжнародна Асоціація електронних бібліотек
і нових інформаційних технологій (м. Київ, Україна)*

²Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

³Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ, Україна)

Одне з визначень поняття «інформаційне суспільство» звучить як зорієнтоване на людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток суспільство, в якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися і обмінюватися ними.

Теоретично бібліотека – установа що акумулює, опрацьовує і розповсюджує інформацію є безпосереднім учасником загального інформаційного процесу. На практиці все виглядає дещо інакше.

Недостатнє фінансування, застаріле оснащення, невідповідна кваліфікація бібліотекарів є причиною того, що бібліотеки, так би мовити, застрягли в минулому.

Крім того бібліотека – інституція досить консервативна. На те є цілком об'єктивні причини. Навіть маючи сучасне оснащення та програмне забезпечення технологічно не можливо оцифрувати книжковий фонд (в деяких книгозбірнях він вимірюється мільйонами примірників) в короткий термін. Та ж проблема з ретроконверсією традиційних карткових каталогів.

Але ці внутрішні технологічні нюанси поступово вирішуються, головною ж проблемою є втрата читацької аудиторії.

Не секрет, що за останні роки кількість читачів, які відвідують абонемент та читальні зали бібліотек значно зменшилася. Дистанція між бібліотекарями та користувачами катастрофічно зростає. За останні 2 десятиліття виросло нове покоління для якого друкований формат став неприйнятним.

Зрозуміти, що саме сьогодні необхідно користувачеві, дізнатися, як стати йому потрібними дуже важливо для планування діяльності бібліотеки. Адже позитивні зміни в її роботі тісно пов'язані з розумінням потреб користувачів.

Реагуючи на вимоги сьогодення бібліотекар виступає в різних іпостасях: в ролі менеджера, що спрямовує потоки інформації, в ролі психолога, який має доброзичливо прийняти запит та грамотно його виконати. Щоб впоратися з цими завданнями потрібно добре знати свою аудиторію: віковий спектр, коло наукових інтересів, певні особистісні характеристики користувачів.

Одним з інструментів що не вимагає великих затрат, та є досить інформативним є анкетування. Набір запитань анкети має бути обдуманим, щоб інформація отримана шляхом опитування була максимально корисною в подальшій роботі.

Для впровадження анкетування стане в нагоді функціональний, простий в підтримці та управлінні інтранет-сайт бібліотеки, тобто сайт, що знаходиться всередині ЛОМ організації, видимий тільки всередині мережевої структури організації, керований максимально простим інструментарієм.

Розробники сайту виходили з того, що за його допомогою співробітник бібліотеки може вирішити кілька задач: ознайомитись з читацькою аудиторією, провести моніторинг та проаналізувати запити користувачів; надавати інформацію працівникам своєї організації, необхідну для їх професійної діяльності, та підтримувати зворотній зв'язок з ними в реальному режимі часу.

Мінімальними програмно-апаратними системними вимогами для функціонування такого сайту є наявність на комп'ютері ОС Windows XP/7/10, Apache for Windows 2.4 (2.2), PHP 5.3–7, My SQL 5.1–5.6

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНО-НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ ВИШУ

Сідько Л.К.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ, Україна)*

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій докорінно змінюють організацію та структуру бібліографічної діяльності, технологію бібліографічних процесів. Але, незважаючи на поширення і розвиток нових інформаційних технологій, створення різних баз даних, які виконують провідну роль у науково-інформаційному задоволенні потреб науки та освіти, бібліографічні покажчики не втратили своєї актуальності і залишаються важливим джерелом інформаційно-бібліографічного обслуговування.

Наукова бібліотека Національного університету біоресурсів і природокористування України має потужний ресурсний потенціал для створення бібліографічної продукції: електронний каталог, що включає в себе більше 10 баз даних та традиційні (карткові) каталоги та картотеки. Дуже важливою картотекою при створенні біобібліографічних покажчиків та списків праць науковців нашого вузу є картотеки «Персоналії ВНЗ» та «Історія НУБіП України (УСГА, УДАУ, НАУ)», які поповнювали не одне покоління бібліографів нашої бібліотеки.

Вже багато років у бібліотеці займаються підготовкою бібліографічних покажчиків різних видів і жанрів. Ця робота постійно удосконалюється. Так, наприклад, у 2016 році було видано покажчик «Бібліографія бібліографії покажчиків та списків інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки (УСГА, УДАУ, НАУ) Серія «Ветеринарна медицина» за 1990–1999 рр. У 2017 році заплановано продовжити роботу у створенні покажчика «Бібліографія бібліографії» за іншими галузями сільського господарства, починаючи з 1957 р.

Вже традицією також стало готувати покажчики змісту періодичних видань, аналітичний розпис яких не поповнює «Електронну картотеку статей» в електронному каталозі. В підзвітному році цим виданням була газета підприємців АПК «Агробізнес сьогодні», де свої статті друкують науковці аграрної галузі, в тому числі і нашого вузу.

На допомогу науковцям та студентам були складені науково-допоміжні

показчики: «Свинарство – сучасний стан та перспективи розвитку» за 2010-2016 рр. в кількості 552 назви документів, «Аграрний ринок: Україна і світ» за 2010-2016 рр. в кількості 319 назв документів, «Оптимізація структури захисних насаджень лісоаграрних ландшафтів як складової Національної екологічної мережі» за 2006–2016 рр. в кількості 229 назв документів та інші.

До року англійської мови в Україні був створений бібліографічний показник «Педагогічні умови впровадження сучасних технологій навчання іноземних мов у ВНЗ» за 2010–2016 рр. в кількості 318 назв документів.

Кожного року працівники інформаційно-бібліографічного відділу укладають інформаційні-бібліографічні показники «Періодичні видання, передплачені науковою бібліотекою НУБіП України на 2016 рік» та «Бюлетень нових надходжень (книги за 2015–2016 рр.)».

Крім бібліографічних показників, фахівці відділу складають тематичні списки, що адресовані конкретним групам користувачів згідно їх інформаційних потреб. Так, зокрема, на допомогу науково-дослідній роботі було складено 10 тематичних списків за різними галузями сільського господарства, серед них – «Біобезпека і біозахист у ветеринарії та тваринництві», «Хвороба Шмаленберга» для науковців ветеринарної галузі; «Технічний сервіс в рослинництві» для дослідників механіко-технологічного факультету, «Коропові – найперспективніша родина для промислового виробництва» для фахівців факультету тваринництва і водних ресурсів та інші.

На допомогу навчальному процесу було складено 14 тематичних списків літератури для написання бакалаврських та магістерських робіт для студентів більшості факультетів університету.

Визначення тематики науково-допоміжних, біобібліографічних показників, тематичних списків ґрунтується на дослідженнях інформаційних потреб викладачів, аспірантів і студентів вишу. Наукова бібліотека НУБіП України намагається забезпечувати всіх учасників наукового і навчального процесів повною, оперативною і актуальною інформацією.

Слід відмітити, що вся наявна бібліографічна продукція відображена у друкованому та електронному вигляді (з повними текстами показників, списків, довідок можна ознайомитися в базі даних електронного каталогу «Бібліографічні показники, списки, довідки» на сайті наукової бібліотеки.

Таким чином, колектив інформаційно-бібліографічного відділу наукової бібліотеки НУБіП України намагається якомога повніше реалізувати свої інформаційні можливості у створенні бібліографічної продукції. Мета такої діяльності – інформаційно-бібліографічне забезпечення навчально-виховного процесу та наукових досліджень навчального закладу

ОЦИФРУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ ННСГБ НААН: СУЧАСНІ ПІДХОДИ, РІШЕННЯ, НАДІЙНІСТЬ

Татарчук Л.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Книга серед духовних скарбів, які людство цінувало в минулому і цінуватиме в прийдешні часи, буде однією з найбільших святинь. Книга – це минуле, сучасне і майбутнє людини.

З розвитком Інтернету і цифрових технологій зменшується чисельність користувачів у бібліотеках, тому що в пошуку інформації перевага надається віддаленим мережевим системам, електронним каталогам і електронним бібліотекам. Щоб не втратити ролі провідника у світі інформації, бібліотечні установи повинні, з одного боку, відповідати сучасним потребам суспільства, користувачів, а з іншого – виконувати свою родову функцію – меморіальну. Це надважливо для рідкісних і цінних видань.

Наслідком радикальних змін, зумовлених розвитком і використанням інформаційних технологій, широким впровадженням у бібліотечну практику електронних ресурсів, стала можливість створення системи комплексного обслуговування в режимах локального й видаленого доступу до інформації і документів незалежно від часового та географічного простору, використання яких у традиційному середовищі часто ускладнювалося.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН) – провідна спеціалізована бібліотека загальнодержавного значення, національний галузевий депозитарій сільськогосподарської та лісотехнічної літератури й науково-дослідний та методичний центр сільськогосподарської галузі [1]. Вона володіє справжніми скарбами. У її фондах налічується понад мільйон примірників на 32-х мовах із 59-ти країн світу, серед яких видання сільськогосподарської тематики, що вийшли друком у ХІХ ст. Фонд рідкісних і цінних видань – предмет особливої гордості бібліотеки, який налічує понад 10,3 тис. одиниць зберігання, які за розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1038-р., свідоцтво № 117, серія АА від 3 вересня 2009 р. занесено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

З метою надання прозорості й оперативного доступу фонди опрацьовано і введено в електронну базу даних «Украгротек».

Для того щоб забезпечити збереження раритетів для майбутніх поколінь, адже деякі наявні лише в одному примірникові, затребуваних не лише українськими дослідниками і науковцями, а й із-за кордону, підвищити ефективність їх використання, створено лабораторію оцифрування, що пропонує рішення цифрового відтворення друкованих видань шляхом створення електронного фонду копій (ЕФК). Електронний фонд являє собою сукупність електронних копій документів, записаних на цифрові носії і призначених для використання замість оригіналів документів.

Порядок створення ЕФК регламентується спеціально розробленим,

схваленим робочою групою і затвердженим в установленому порядку рішенням Вченої ради ННСГБ НААН «Регламентом процесу оцифрування друкованих документів ННСГБ НААН» [2]. Для створення електронних копій документів із фондів ННСГБ НААН визначено порядок, умови та критерії, обумовлені певними межами, зокрема: хронологічними (1751, 1802, 1815 ...); соціально-ціннісними; кількісними; співпраці. Слід зазначити, що процесу оцифрування документів передують своєчасна експертна оцінка стану рідкісних і цінних видань, облік цих видань, наявність контрольного листка руху кожного оригіналу тощо.

Для реалізації цифрового відтворення, поширеного в сучасному інформаційному суспільстві, бібліотека придбала комплект інноваційного обладнання та програмного забезпечення: спеціалізований книжковий сканер ATIZ BookDrive Mini, систему зберігання даних CELVIN NAS Q905 w/out HDD btrays EU, комп'ютер FTC I-300 Office та ліцензійне програмне забезпечення – програмні продукти: Win Pro 10 64Bit Russian 1pk DSP OEI DVD, OfficeStd 2016 RUS OLP NL Acdmc Non-specific Applications, ABBYY FineReader 12 Professional, Acrobat Pro DC (perpetual) 2015 Multiple Platforms Ukrainian AOO License 1 User), проведено цикл навчальних занять і тренінгів для подальшого професійного управління процесом. Для бібліотек стало аксіомою, що фонди повинні мати вільний доступ (безкоштовний або умовно платний) до електронних копій через мережу Інтернет для розширення світогляду молоді, підтримки досліджень науковців, підняття престижу та популярності бібліотечної установи, поширення інформації про культурні цінності країни, підтримки її статусу у світі, оптимізації бібліотечної справи в цілому.

Загальновідомими електронними бібліотеками, які презентують оцифровані фонди різних країн, є: Світова цифрова бібліотека (World Digital Library, WDL), www.wdl.org/ru; Європейська електронна бібліотека (Europeana), режим доступу: www.europeana.eu/porta; Електронна бібліотека періодичних видань (www.nbuv.gov.ua) й вітчизняної класики, рукописів, стародруків, www.nbuv.gov.ua/eb/ukr.html Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського; електронна універсальна бібліотека – Проект «Гутенберг» www.promo.net/pg та ін.

За підрахунками співробітниками відділу наукових впроваджень та технічного забезпечення бібліотечних процесів, дигіталізація забезпечить збереження оригіналів, розширить доступ користувачів до електронних матеріалів, скоротить площі зберігання фондів на 65–85%.

Як можна переконатися, переведення (конверсія) документів із паперової форми у цифрову є ефективним і економічним способом забезпечення зберігання документа в науковій бібліотеці. Більше того, надається якісніший, зручніший та необмежений кількісно доступ до інформації, адже кожне рідкісне і цінне видання фонду стає основою для духовного й інтелектуального розвитку нинішнього і майбутнього соціально-економічного, наукового та культурного життя суспільства. Діяльність бібліотеки в сучасних умовах – це постійний пошук невикористаних можливостей, резервів для підвищення ефективності

вирішення важливих завдань, що ставить перед собою її колектив.

Джерела та література

1. *Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук* : Постанова Каб. Міністрів України № 1697 від 29 жовт. 2003 р. // Бюл. ННСГБ НААН. – 2004. – Спец. вип. 1. – С. 4.

2. *Регламент процесу оцифрування друкованих документів ННСГБ НААН* [Електронний ресурс] / Бородін С. В., Піменов І. Г., Татарчук Л. М. ; НААН, ННСГБ // Бюл. ННСГБ НААН. – 2016. – Вип. 1. – С. 158–215 – Режим доступу : <http://dns.gb.com.ua/buletten/buletten-nsal-2016-1.htm> . – Заголовок з екрана.

ОРГАНІЧНЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ННСГБ НААН

Товмаченко В.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції у світі за останні роки стрімко зростає. Відповідно лавиноподібно наростає потік інформації. Тому важливість питання інформаційного забезпечення органічного землеробства не викликає заперечень [2]. У зв'язку з євроінтеграційними устремліннями України, яка має не тільки великий потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, реалізації її на експорт та внутрішнього споживання, а і унікальний науковий і практичний досвід у напрямку в сільському господарстві, яке отримало назву «органічне землеробство» (іноді вживають назви «біологічне», «природне», «екологічне» – за думкою автора [4] це синоніми). В Україні вже з'являється попит на екологічно чисту продукцію у населення, але ринок органічних продуктів харчування ще тільки починає формуватися. Хоча український ринок залишається дуже малим, країна є лідером за обсягами експорту органіки в країни ЄС та США. Сприятливий клімат та родючі ґрунти приваблюють іноземних інвесторів, які хочуть вкладати гроші в дрібні фермерські господарства по вирощуванню органічних продуктів. Задачею даного дослідження є аналіз стану наукової та виробничої інформації стосовно стану справ в органічному землеробстві. Розглянуто два аспекти питання: загальний обсяг інформації в глобальній мережі і участь бібліотечного інформаційного сектору в питаннях висвітлення проблем органічного землеробства.

Слід відзначити значну роль українських вчених у становлення і розвиток органічного землеробства. На жаль, прогресивні наукові роботи українських вчених із світовими іменами не лише не знайшли достатнього втілення в сучасному аграрному виробництві на рівні Української держави, але й інколи замовчуються. Представлено історію виникнення органічного землеробства від ідеї до сучасного стану. Назавжди увійшли в історію органічного землеробства імена таких вчених і виробників як І.Є. Овсінський, Ф.Т. Моргун, М.К. Шикула, О.Г. Тараріко, Т.С. Мальцев, С.С. Антонець та багато інших. Висвітлено позитивний вплив органічного сільського господарства на стан навколишнього середовища та якість продуктів харчування порівняно з

традиційним землеробством. До факторів, що стримують розвиток органічного землеробства належать: відсутність належного платоспроможного попиту та тривалість перехідного періоду для ведення органічного землеробства. Екологічні наслідки результатів природокористування набувають все більшого значення, а тому потребують більш ґрунтовних методів аналізу. Визначено методичні засади щодо обґрунтування показників, які повинні бути обрані для аналізу впливу на навколишнє середовище і ефекту від використання ресурсів при органічній системі ведення сільського господарства. Визначено показники, що найповніше мірою характеризують ефективність ведення органічного землеробства як по відношенню до загальноприйнятої системи землеробства, так і у порівнянні з аналогічними системами. До органічного руху в Україні причетні: Федерація органічного руху України, Асоціація «Чиста Флора», Об'єднання «Полтава-органік», Міжнародна Громадська Асоціація учасників біовиробництва «БЮЛан Україна», Клуб органічного землеробства, Спілка учасників органічного агровиробництва «Натурпродукт» та багато інших організацій. У 2007 р. було створено перший український акредитований сертифікаційний орган Органік стандарт, який проводить сертифікацію органічного виробництва в Україні. 10 жовтня 2009 р. у Львові Федерацією органічного руху України за підтримки Міністерства аграрної політики України та Львівської Міської Ради було організовано Перший Всеукраїнський Ярмарок органічних продуктів, який тепер проводиться щорічно. Окремо треба відзначити питання нормативно-правового забезпечення ведення органічного землеробства, де зроблено вже немало. Верховна Рада України 21 квітня 2011 р. ухвалила Закон «Про органічне виробництво», а від 3 вересня 2013 р. прийняла Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини. Документами визначаються правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Закон, зокрема, містить положення, відповідно до якого органічна продукція повинна відповідати вимогам, встановленим для такої ж продукції. Прийнято також Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження» від 31 серпня 2016 р. № 587. Міністерством аграрної політики подано новий законопроект «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який спростить ведення органічного бізнесу.

Розглянуто сучасний стан інформаційного забезпечення органічного землеробства, зокрема діяльність ННСГБ НААН як провідної спеціальної бібліотеки загальнодержавного значення; що має функції координатора діяльності усіх галузевих бібліотек з аграрних питань. Широко застосовуються традиційні методи інформаційного забезпечення – в картковому і електронному каталогах представлено значний обсяг літератури з питань органічного землеробства. В електронному каталозі, доступ до якого можливий із сайту

бібліотеки, нами знайдено значний обсяг інформації по даній тематиці. Досвід складання бібліографічних показників з тематики органічного землеробства демонструють бібліотеки мережі аграрних бібліотек – Полтавської державної аграрної академії [6], Миколаївського національного аграрного університету [7] та ін. Великі можливості інформаційного забезпечення має ННСГБ як співзасновник і видавець *реферативного журналу «Агропромисловий комплекс України»*. Проаналізовано відповідні рубрики реферативного журналу з т.з. наявності матеріалів (монографії, статті, матеріали конференцій тощо) за тематикою органічного землеробства. Динаміка публікацій за останні три роки (табл. 1) не вражає масштабами, але це скоріше характеризує недостатній інтерес до даної тематики наукових референтів.

Таблиця 1

**Публікації з питань органічного землеробства
в рубриках реферативного журналу АПК України**

Рік, номер журналу АПК	Кількість рефератів з органічного землеробства у рубриках							
	Історія агр. науки	Екон- ка с.- г.	Грунт- ство	Агро- техніка	Добр- ива	Ох.прир., екологія	Росл- во	Загалом
2014-1	1	3	6	5	4	3	2	24
2014-2	1	-	5	8	1	7	2	25
2014-3	1	-	4	7	-	-	6	18
2014-4	-	-	8	4	-	-	1	13
2015-1	1	-	5	2	2	2	-	12
2015-2	1	1	8	2	12	5	-	29
2015-3	2	-	9	3	6	4	2	26
2015-4	2	2	3	2	9	3	2	23
2016-1	1	2	3	2	8	3	6	25
2016-2	2	-	7	2	4	2	-	17
2016-3	1	-	4	1	7	3	1	17

У ННСГБ окрім усталених запроваджено інноваційні інформаційні технології – тематичні конференції, круглі столи (наукові читання). Зокрема VIII наукові читання, що відбулись 12 лютого 2014 р. в ННСГБ НААН України, з нагоди презентації фотоальбому В. Черкаса «Автограф на землі», присвячено відомому аграрію, засновнику ПП «Агроекологія», Герою України (1999), почесному члену НААН України Семену Свиридоновичу Антонцю, який вже сорок років упроваджує на Полтавщині унікальну систему органічного землеробства. У роботі круглого столу, по матеріалах якого вийшла книга – збірник матеріалів [7], взяли участь науковці, політики, практики органічного землеробства. Збірник відкриває Звернення групи народних депутатів до Президента України П.О. Порошенка, в якому вони пропонують надати особливий статус ПП «Агроекологія» і створити на його базі Національний центр природного землеробства. Статті науковців, політиків, інші матеріали, вміщені у збірник, ілюструють великий інтерес громадськості до органічного землеробства і будуть сприяти поширенню знань про нього серед широких верств суспільства.

Джерела та література

1. *Товмаченко В. М.* Нова система землеробства І. Є. Овсінського сьогодні // Матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару, присвяч. 130-річчю виходу книги проф. В.В. Докучаєва «Російський чорнозем» і появи с.-г. дослід. справи як галузі знань, Київ, 10 груд. 2013 р. / НААН, ННСГБ, ННЦ «Ін-т ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського НААН»; редкол. : В. А. Вергунов, С. А. Балюк, Х. М. Піпан [та ін.] – К. :ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – С. 302–306.
2. *Амеліна Ю. С.* Інформаційне забезпечення аграрних підприємств з органічного виробництва / Ю. С. Амеліна // Питання майбутнього освіти та науки : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД, 2011. – Т. 12. – С. 58–61.
3. *Про органічне виробництво : Закон України від 21 квіт. 2011 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38338 . – Заголовок з екрана.
4. *Панасюк С. С.* Основи органічного землеробства – сучасний науковий погляд / С. С. Панасюк // Сучасні наук. технології. – 2013. – № 7. – С. 26–31.
5. *Органічне виробництво : світовий досвід та українські реалії : бібліогр. покажч.* // Б-ка ПДАА ; уклад. І. І. Фіненко ; відп. за вип. Л. О. Снітко. – Полтава : ПДАА, 2016. – 52 с. : іл.
6. *Органічне сільськогосподарське виробництво : бібліогр. покажч.* / уклад. Д. В. Ткаченко ; ред. О. Г. Пустова. – Миколаїв : МНАУ, 2012. – 58 с.
7. *Дбаючи про землю : думка, дія, турбота : зб. матеріалів / уклад. В. А. Вергунов, М. М. Давиденко, В. М. Товмаченко ; наук. ред. В. А. Вергунов.* – К. : Зерно, 2014. – 240 с. : іл.

БІБЛІОТЕКА ім. РЕРІХА – СКЛАДОВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ СОЛОМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА

Щербина І.Ю.

*Централізована бібліотечна система Солом'янського району м. Києва
(м. Київ, Україна)*

ЦБС Солом'янського району м. Києва об'єднує 17 бібліотек: 8 бібліотек для дорослих, 2 бібліотеки сімейного читання і 7 бібліотек для дітей.

Єдиний фонд ЦБС – 489,9 тисяч примірників універсального змісту. Щорічно бібліотеки обслуговують 57,0 тисяч користувачів. У користування надаються 1088,8 тисяч документів. Проводиться 1250 масових заходів, які відвідують понад 42,8 тисяч осіб.

Колектив ЦБС розробляє і запроваджує інноваційні форми роботи, цікаві проекти, сприяє затребуваності кожної бібліотеки, щоб вона стала невід'ємною, після дому і роботи, складовою життя людини.

Місія бібліотек ЦБС – посилення ролі культури задля суспільного примирення, покращення якості життя мешканців району, створення соціального простору задля культурного розвитку громади міста, «третього місця» - майданчика для комунікації, дозвілля, спілкування.

Ціль бібліотек ЦБС – бути в тренді культурних процесів України, залишатися актуальними, цікавими для користувачів.

Основні напрямки діяльності бібліотек ЦБС Солом'янського району:

- «Бібліотека – координатор соціальних смислів» – стимулювання освоєння

національної культури, усвідомлення користувачами національної ідентичності, залучення користувачів до національно-патріотичного руху.

- «Історична грамотність» – праця над меседжами соціальної пам'яті, посилення у людей впевненості і гордості за власну країну. Активізація дискусій про злочини тоталітарного режиму з участю дисидентів, громадських діячів

- участь у знакових подіях району, використання бібліотечних компетенцій в культурному житті громади

- залучення волонтерського досвіду для ініціювання на місцях процесів трансформації суспільної свідомості. Вивчення досвіду створення стимулів і мотивацій людей доброї волі, які роблячи корисні справи, посилюють громадянське суспільство.

Щодена робота ЦБС району базується на виконанні таких завдань:

Підвищення соціальної значущості бібліотек як культурно-комунікативних закладів некомерційного характеру з широким репертуаром полікультурних послуг. Розширення репертуару і покращення якості бібліотечних послуг в місцевих громадах.

Формування нової моделі бібліотек – культурно-інформаційних, дозвілево-комунікативних закладів. Трансформація їх діяльності в організацію бібліотек-хабів, що максимально наближені до потреб сучасної людини.

Збільшення присутності бібліотек в системі соціально-культурних комунікацій суспільства. Сприяння формуванню національної ідентичності та соціального порозуміння.

Реагування на суспільні виклики. Інформаційна підтримка та координація допомоги для вразливих категорій населення.

Створення сприятливих умов для відновлення престижності читання.

Промоція читання. Багаторівневе входження читача в книжково-літературний простір.

Використання потенціалу творчих людей для створення зразків новаторського стилю мислення та поведінки. Зміцнення позицій державної мови в культурному та інформаційному просторі.

Посилення інформаційної грамотності користувачів як інструменту спротиву ворожій пропаганді.

Підвищення соціально-гуманістичної якості дозвілля.

Перепрограмування суспільної думки про бібліотеку: з комплексу меншовартості та малопотрібності на впевненість про можливість щось змінювати.

Свої завдання бібліотеки ЦБС виконують через:

✓ запровадження креативних і результативних форм організації обслуговування користувачів;

✓ розширення аудиторних сегментів, партнерство та ефективну взаємодію в культурній індустрії, широке застосування фандрейзингу;

✓ реалізацію загальносистемних програм і авторських проєктів, спільних з громадськими організаціями проєктів та акцій;

✓ виконання функцій посередника між тими, хто продукує приємне

спілкування і тими, хто його отримує, та між владою і громадою;

- ✓ просування власних інформаційних продуктів, інформацій про бібліотеки і їх роботу в мережі Інтернет і соціальних мережах;
- ✓ впровадження і локалізацію новітніх бібліотечних технологій та цифрових сервісів задля освіти, роботи, розваг та творчості мешканців району;
- ✓ створення комунікативних майданчиків для дозвілля і реалізації захоплень;
- ✓ вдосконалення електронних послуг, що надаються бібліотеками (е-урядування, ПДГ, Wi-Fi, Skype, електронна розсилка і доставка документів);
- ✓ цифрову обробку видань фонду ЦБС та створення електронної бібліотеки;
- ✓ доступ користувачів до Інтернет-ресурсів в усіх бібліотеках ЦБС;
- ✓ надання послуг для людей з обмеженими фізичними можливостями;
- ✓ підвищення соціальної значущості і затребуваності публічних бібліотек і ресурсів, їх ролі в громадському житті району і територіальної громади, участь в реалізації державних, міських і районних програм;
- ✓ створення бази краєзнавчої інформації, розповсюдження краєзнавчих знань;
- ✓ організацію змістовного дозвілля різних категорій користувачів, забезпечення можливості реалізації творчого потенціалу і адаптації до змін територіальної громади;
- ✓ проектний, інноваційних розвиток бібліотек ЦБС як об'єктів соціальних інвестицій;
- ✓ впровадження корпоративного бібліотечного стилю, організацію навчання працівників, постійне, систематичне підвищення кваліфікації персоналу, його переорієнтацію на діяльність в умовах суспільства, що швидко змінюється.

Про бібліотеку імені М. Реріха ЦБС Соломянського району м. Києва

Бібліотека створена в 1958 р. 12 лютого 1992 р. їй присвоєно ім'я Миколи Костянтиновича Реріха.

У 2012–2016 рр. працювала за проектом формування розвитку культурно-духовних цінностей людини «Бібліотека – територія позитиву».

З 2017 р. реалізовує проект ревіталізації бібліотечного простору «Урбан перехрестя» та програму створення «третього місця» для мешканців району «Бібліотека для всіх».

У бібліотеці працюють Клуб шанувальників сучасної літератури «Бібліотека смачна і сучасна», музичний молодіжний ретросалон «Класичний від слова класно», кабінет музикотерапії «У пошуках гармонії».

Фонд бібліотеки – 30,4 тис. примірників. Щорічно обслуговує 3,0 тис. користувачів. Кількість відвідувань – 20,2 тис., документовидач – 55,5 тис. примірників.

Бібліотека імені М.Реріха стала кращою публічною бібліотекою 2016 р. за підсумками конкурсу УБА стала за проект діяльності бібліотеки в умовах творення новітньої України «Фактор війни. Мислення про майбутнє».

Про проект.

Фактор війни вніс кардинальні зміни у людські життя. Сьогодні мислення про майбутнє – це терапія травм минулого, це - послідовний захист національних інтересів, це – створення перспектив для всіх соціальних груп, це – побудова простору для творчості, це – сприяння розкриттю особистості, це – наші малі кроки до великої свободи...

Перспективи. З початком дії проекту «Фактор війни. Мислення про майбутнє» колективом бібліотеки імені М. Реріха за рахунок інтенсивної роботи, за короткий термін апробаційно-пошуковим методом було напрацьовано теоретичний та практичний матеріал для формування змістовного програмного документу та створено групу підтримки з метою подальшої реалізації проекту, розширення його складових і можливого перетворення в Програму на загальносистемному районному рівні.

ЗАВДАННЯ ПРОЕКТУ: Використання кейсу позитивних бібліотечних практик та ініціатив задля: – посилення ролі культури в процесі суспільного примирення, – уникнення соціальної самотності вразливих груп людей, – формування у співгромадян солідарного бачення майбутнього та творення нового гуманістичного порядку суспільних відносин.

ДОРОЖНЯ КАРТА ПРОЕКТУ складається з 5-ти основних напрямків діяльності:

I) «Українська література. Час війни» – презентація, популяризація, стимуляція читання жанру новітньої української фронтової, окопної літератури та військової репортажистики

II) «Давати легше, ніж просити» – волонтерські активності

III) «Для тих, кому болить» – проявлення соціальної солідарності

IV) «Бібліотека – координатор соціальних смислів» – трансформація бібліотечного простору задля систематичного і цілеспрямованого залучення користувачів до національно-патріотичного руху

V) «Думати глобально – діяти локально» – присутність бібліотеки в системі культурних комунікацій, що посилюють в суспільстві відчуття патріотизму.

КУРСИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НАУКОВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ БІБЛІОТЕК

Щиголь Г.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

До першочергових питань, передбачених «Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», ухваленої Урядом України 23 березня 2016 р., належить забезпечення професійного розвитку персоналу бібліотек, оновлення системи бібліотечно-інформаційної освіти та підвищення

кваліфікації.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (ННСГБ НААН) відповідно до спільного наказу Мінагрополітики України і НААН №178/45 від 1 липня 2002 р. та Постанови Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2003 р. № 1697 є «... спеціальною бібліотекою загальнодержавного значення, що виконує функції науково-дослідного та методичного центру сільськогосподарської галузі».

Починаючи з 2002 р., ННСГБ НААН як головний науково-методичний центр сільськогосподарських бібліотек України у співпраці з Інститутом післядипломної освіти Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ) організувала постійно діючі курси для працівників аграрних бібліотек науково-дослідних установ мережі НААН та вищих навчальних закладів Міністерства аграрної політики і продовольства України. Заняття на курсах проводяться безкоштовно, і їхнє завдання – створити таку атмосферу, яка б сприяла зацікавленості бібліотечних працівників у систематичному поповненні власних професійних знань. Виконання цих вимог тісно пов'язане з розробкою навчальних планів, програм з переходом від простих до більш складних форм навчання.

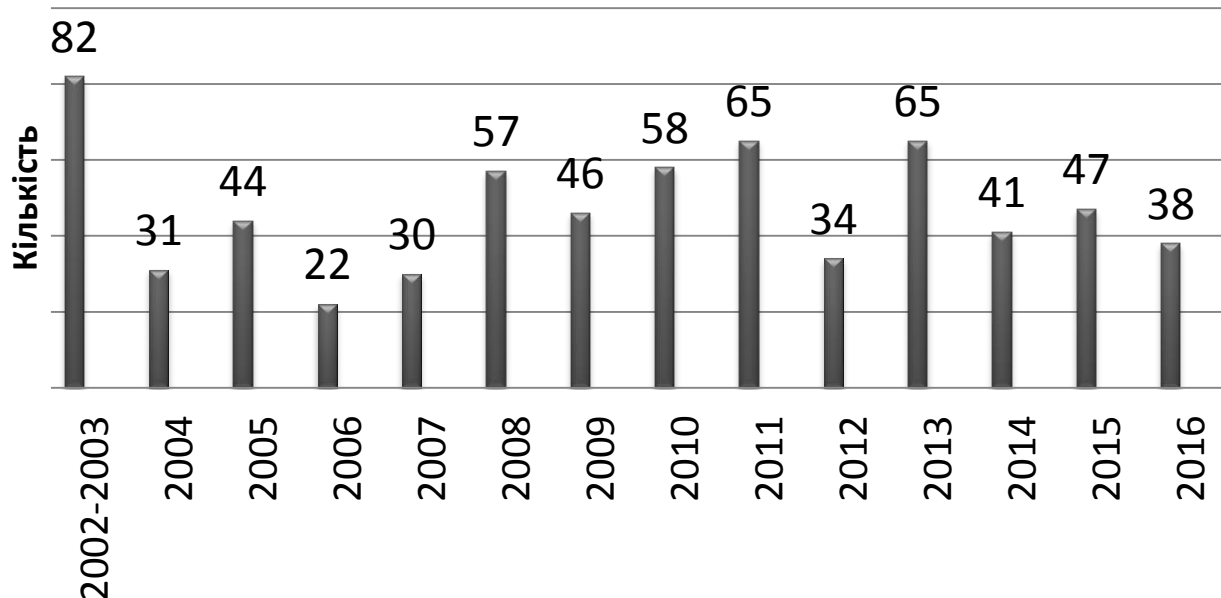
ННСГБ НААН у переважній більшості силами своїх фахівців, а також запрошених провідних фахівців бібліотечної галузі країни, використовуючи власну матеріально-технічну базу, а також комп'ютерну техніку і аудиторії Інституту післядипломної освіти НУБіПУ, щороку проводить курси підвищення кваліфікації. Курси проводяться за такою тематикою: впровадження комп'ютерних технологій у діяльність наукових аграрних бібліотек; діяльність та вплив бібліотек вищих навчальних закладів на розвиток аграрної науки, навчально-виховного процесу; формування електронних ресурсів як стратегія розвитку бібліотек аграрних наукових установ та вищих навчальних закладів; координація та співпраця у діяльності наукових бібліотек в умовах впровадження сучасних інформаційних технологій; наукова організація праці наукової сільськогосподарської бібліотеки в сучасних умовах.

За весь час існування курсів понад 660 осіб прослухали лекції і отримали свідоцтва встановленого зразка. Нами проаналізовано кількісний склад слухачів курсів з метою виявлення закономірностей їх відвідуваності.

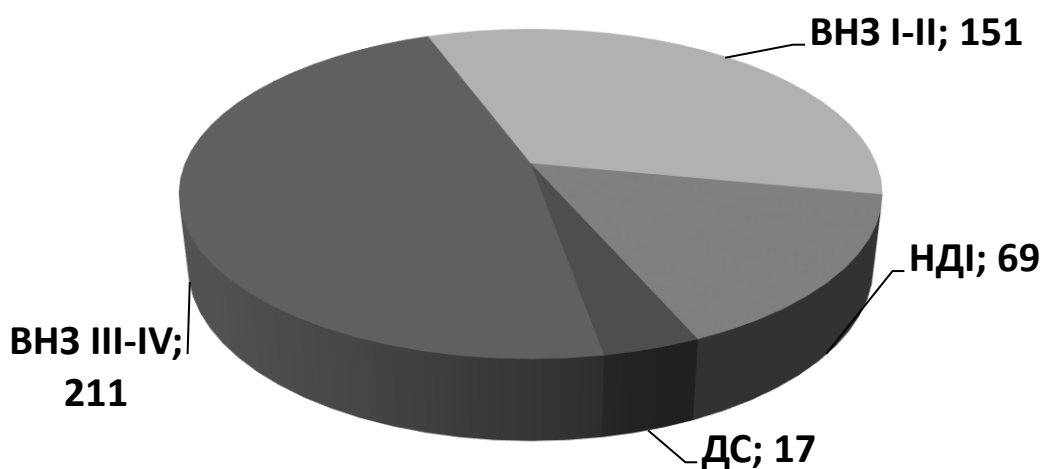
Проаналізувавши зміну кількості слухачів курсів за роками, ми дійшли висновку, що найбільш продуктивними були 2011, 2013 рр. З того часу спостерігається деяка тенденція до зменшення, що пов'язано з процесом оптимізації чисельності установ і працівників мережі науково-дослідних установ НААН, розпочатого у 2011 р. У результаті реорганізації значно скоротилася кількість установ і штат їх працівників, в першу чергу бібліотекарів, які змушені працювати за сумісництвом з основною посадою чи без оплати.

Особливо критична ситуація спостерігається серед дослідних станцій мережі. Найменшою кількістю відвідувачів вирізняються 2006–2007 рр. через відсутність фінансування на відрядження працівників.

**Кількість слухачів курсів підвищення кваліфікації при ННСГБ
НААН за роками**

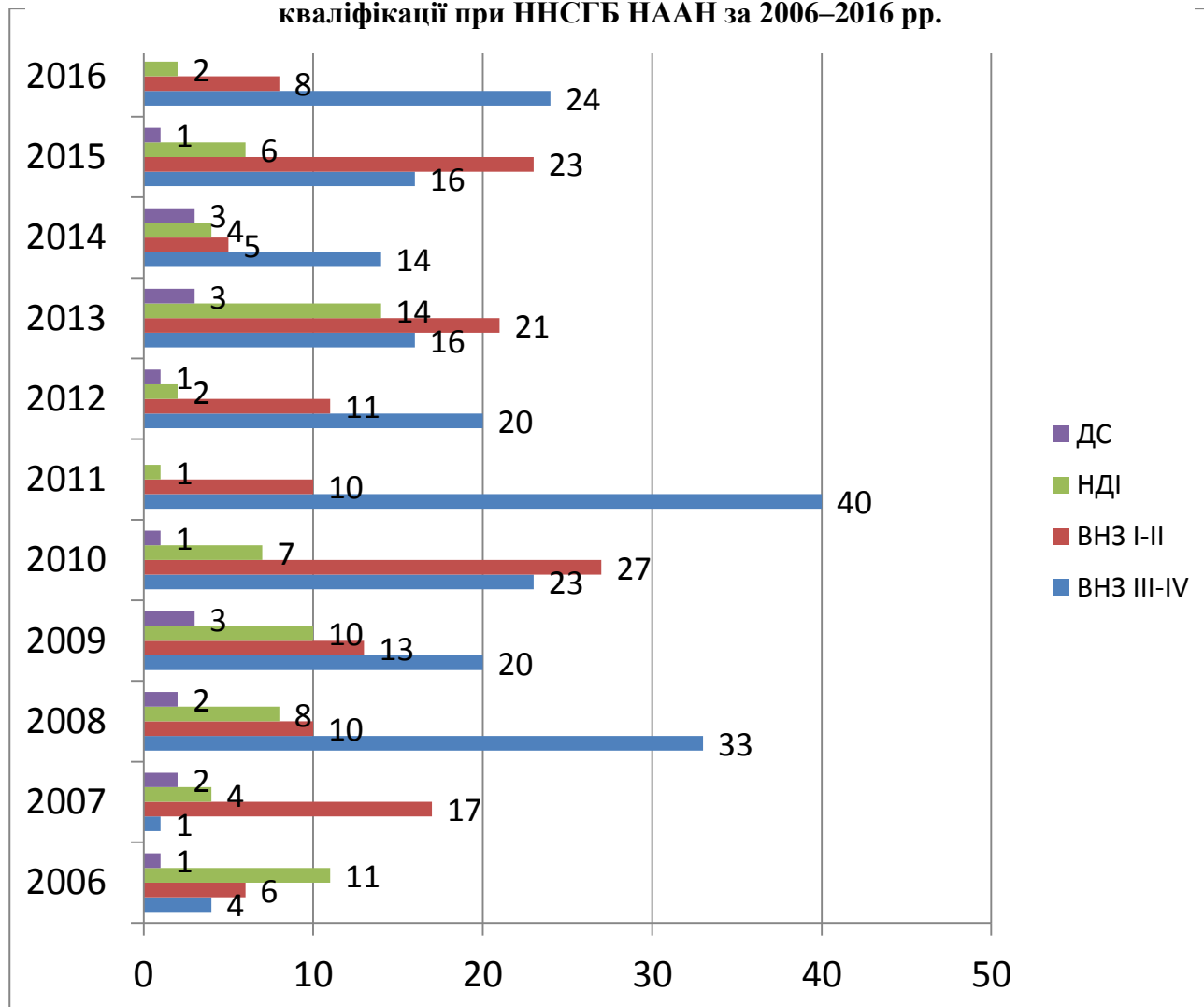

**Кількісний склад слухачів курсів підвищення кваліфікації за
установами**

Що стосується кількісного складу слухачів курсів за установами, то найбільше кваліфікацію підвищували бібліотечні працівники вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Міністерства аграрної політики і продовольства. Нині ці заклади перейшли у відомство Міністерства освіти і науки України, однак їх книгозбірні продовжують методично підпорядковуються ННСГБ НААН. Найменше бібліотекарів делеговано від дослідних станцій мережі НААН, що пов’язано з тим, що у більшості установ відсутні бібліотечні посади, а їх функції виконують співробітники інших відділів за сумісництвом.

Кількісний склад слухачів курсів підвищення кваліфікації при ННСГБ НААН за 2006–2016 рр.

Позитивну роль у підвищенні кваліфікації працівників бібліотек наукових установ відіграють створені в Україні територіальні Об'єднання сільськогосподарських бібліотек. У зв'язку з тим, що Головна бібліотека Об'єднання виконує функції обласного науково-методичного центру, в подальшому вона буде організовувати заходи з підвищення фахового рівня бібліотекарів області, координуючи цю діяльність з ННСГБ НААН. Серед першочергових завдань – оновлення програми підвищення кваліфікації, забезпечення їх використання у системах формального і неформального підвищення кваліфікації.

СЕКЦІЯ 4

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОНСАЛТИНГ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ

Бєлова О.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Головною метою консалтингової діяльності є поширення та впровадження у виробництво сучасних досягнень науки, техніки і технологій, надання товаровиробникам і населенню дорадчих послуг з питань менеджменту, маркетингу, застосування сучасних технологій та розвитку соціальної сфери, підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового господарювання.

Консультавання з економіки і управління почало розвиватися в США на початку ХХ-го ст. У 1914 р. Едвіном Бузом була організована служба ділових досліджень в Чикаго, що стала однією з перших консалтингових компаній в світі – «Booz Allen Hamilton», а в 20-х рр. ХХ-го ст. такі фірми з'явилися і в Європі – в Англії та Німеччині.

Управлінський консалтинг – це професійна діяльність, яка полягає у наданні незалежних і об'єктивних порад та технічної допомоги кваліфікованими спеціалістами фірмам, організаціям, окремим підприємцям з метою сприяння останнім у визначенні та дослідженні управлінських проблем, пошуку їх оптимальних рішень. Прийнято виділяти чотири етапи розвитку консалтингу в світі.

Перший етап характеризується безсистемною просвітницькою діяльністю на ранніх стадіях історичного розвитку з метою запобігання загрозам епідемій, природним катаклізмам, голоду тощо.

Другий етап – це час зародження консалтингу в Європі (друга половина ХІХ ст. в Англії), коли в ході промислової революції з'являлися перші фабрики, а конкуренція змусила підприємців удосконалювати технології та методи управління. Цьому етапу притаманна державна підтримка просвітницької діяльності, в сільському господарстві – зародження суспільної агрономії.

Третій етап – 30 рр. ХХ-го ст., після «великої депресії» консалтинг поширився на всі промислово розвинуті країни. Послугами його користувалися великі промислові та аграрні фірми. Розпочалося консультування державного та приватного сектору економіки.

Четвертий етап – 50–60 рр. ХХ-го ст. – «золотий вік консалтингу», пов'язаний з післявоєнним розвитком економіки, що підвищило його значення як елемента ринкової інфраструктури. Цей етап характеризується спеціалізацією консультаційних послуг із конкретних управлінських проектів, а відтак

зростанням попиту на консультаційні послуги вузькоспеціалізованих експертів-консультантів наукових установі навчальних закладів.

Істотний внесок у розвиток ринку консалтингових послуг внесла аудиторська діяльність. З початку 60-х рр. ХХ-го століття найбільші аудиторські компанії США та Європи поступово розширили список своїх послуг. Нарівні з аудиторськими послугами вони стали пропонувати своїм клієнтам і послуги в сфері управлінського консалтингу.

У другій половині 60-х рр. ХХ-го ст. в результаті входження великих аудиторських фірм у провідні консалтингові компанії утворилася консалтингова транснаціональна корпорація, так звана «велика вісімка»: Arthur Andersen; Arthur Young; Coopers and Lybrand; Deloitte Haskings and Sells; Ernst and Whinney; Peat, Marwick, Mitchell; Price Waterhouse; Touch Ross.

У подальшому в результаті об'єднань сформувалась «велика п'ятірка» аудиторсько-консалтингових корпорацій світового рівня: Arthur Andersen; Ernst and Young; Deloitte and Touche; KPMG; Price Waterhouse Coopers. Компанії Ernst and Young та Price Waterhouse Coopers з часів становлення незалежної України успішно працюють в Україні.

У процесі управлінської діяльності інформація є ключовим чинником, який впливає на прийняття рішень. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв швидкому доступу консультантів до великих обсягів інформації, виконанню за допомогою персонального комп'ютера прикладних обчислень для клієнтів. Глобальна інформаційна мережа Інтернет стала звичним і привабливим середовищем для підприємств і організацій як з технологічної, так і з комунікаційної точки зору, використовується для створення позитивного іміджу організації у зовнішньому середовищі, для здійснення маркетингових комунікацій, пошуку необхідної інформації.

Друга половина ХХ-го ст. характерна бурхливим розвитком в Україні мереж інформаційно-обчислювальних центрів, служб науково-технічної інформації, бібліотек, які за підпискою забезпечували клієнтів необхідними інформаційними добірками, літературою, аналітичними матеріалами та ін. Джерелами такої інформації виступали, в основному, наукові установи та навчальні заклади. Це були досить витратні технології, проте держава підтримувала їх розвиток.

Для прикладу, в Українському республіканському об'єднанні «Укрсільгосптехніка» в 80-і рр. минулого століття в інформаційній сфері на 490 районних пунктах первинної обробки інформації (обробка первинної інформації на електронних фактурно-бухгалтерських машинах), в 25 обласних та республіканському обчислювальних центрах (обробка і накопичення інформації на великих електронно-обчислювальних машинах Єдиної серії) працювало 6,5 тис. інформаційних фахівців. В Україні ще не було Інтернету, але вже тоді формувалась потужна інфраструктура інформаційної індустрії. Вінцем мережевих інформаційних технологій у цьому відомстві стала розробка, яка дозволяла за тисячі кілометрів з віддалених терміналів (телетайпів) «бачити» у реальному масштабі часу інформацію про наявність сільськогосподарської

техніки, окремих вузлів і агрегатів, запасних частин до них на кожній із 500 базматеріально-технічного постачання цього відомства. Розробники системи нагороджені премією Ради Міністрів колишнього Радянського Союзу.

У незалежній Україні для комплексного задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення щорічно в процесі формування державного і місцевих бюджетів розробляються загальнодержавні і регіональні (обласні) комплексні програми інформаційно-консультаційного забезпечення [1].

На початку 90-х рр. минулого століття у смт. Заліщики Тернопільської області за ініціативи Йосипа Децовського було створено один з перших в Україні центрів інформаційного забезпечення фермерів [2].

У 1997 р. Міністерством сільського господарства і продовольства України прийнята Програма інформатизації агропромислового виробництва на 1996–2000 рр., якою визначені основні напрями інформатизації виробничих і сервісних формувань, науково-дослідної діяльності, аграрної освіти, інформаційно-бібліотечної справи та механізми їх реалізації [3].

Визначну роль в розвитку консалтингової (дорадчої) діяльності в Україні відіграли країни Євросоюзу, США та Канади, за підтримки проектів технічної допомоги яких у переважній більшості областей були сформовані сільськогосподарські дорадчі служби. У 1999–2000 рр. при активному сприянні Комісії з питань аграрної політики при Президентові України та Міністерства аграрної політики України міжнародна підтримка дорадництва набула організованих форм [4].

А вже на початку 2003 р. була зареєстрована Всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України». Тоді ж перших відвідувачів прийняв Web-сайт «Дорада» (www.dorada.org.ua), який було розроблено для підтримки мережі дорадчих служб та усіх партнерів, що сприяють розвитку сільськогосподарського виробництва та вирішенню проблем сільських громад в Україні [5].

За класифікацією Європейського довідника з управлінського консалтингу інформаційний консалтинг відноситься до 8-ї групи управлінських послуг – спеціалізованих консалтингових послуг. Послуги з інформаційного консалтингу надаються спеціалізованими організаціями, які професійно займаються інформаційними технологіями (ІТ).

ІТ-консалтинг – це відносно новий термін, який набув вжитку в бізнесових колах в умовах стрімкого ускладнення інформаційних систем і загальної тенденції до інтеграції між ними. Найчастіше термін «ІТ-консалтинг» вживається, коли мова йде про послуги, що пов'язані з використанням інформаційних технологій – від розгортання локальної комп'ютерної мережі до впровадження комплексних систем управління підприємством чи офісом.

ІТ-консалтинг – це напрям професійних послуг у сфері високих інформаційних технологій, що успішно розвивається. Це послуги, призначені для досягнення максимального ефекту від запровадження інформаційних технологій (ІТ) за мінімізації витрат (Web-сайти, адміністрування комп'ютерних

мереж, проекти автоматизації управлінського, бухгалтерського обліку, системи автоматизації планування, діловодства, пошук інформації в Інтернеті для забезпечення інформаційних потреб підприємства чи офісу).

Враховуючи територіальну розгалуженість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу України, його багатогалузевий характер, залежність від мінливих природно-кліматичних умов, від кон'юнктури ринку, а також те, що рівень підготовки сільськогосподарських товаровиробників з інформаційних технологій незначний, потреба в послугах фахівців з ІТ-консалтингу для вирішення управлінських, технологічних, фінансових проблем у сільському господарстві носить довготривалий і багатоаспектний характер.

Джерела та література

1. *Кропивко М. Ф.* Розробка методичних матеріалів та проектів нормативних документів щодо діяльності Національної аграрної дорадчої служби (заключний) : звіт про НДР / М. Ф. Кропивко ; М-во аграр. політики України, Нац. аграр. ун-тет. – К., 2001. – 31 с.

2. *Становлення сільськогосподарських дорадчих служб в Україні* : монографія / за ред. : Р. Шмідта ; М-во аграр. політики. – К., 2002. – 88 с.

3. *Про затвердження Програми інформатизації агропромислового виробництва на 1996–2000 рр.* : наказ Мін-ва сіл. госп-ва і продовольства України № 182 від 9 черв. 1997 р.

4. *Посібник для сільськогосподарських дорадників* / В. Баранська, З. Бістрам, М. Гренда [та ін.] ; ред. А. Гайдачук ; Поморський осередок с.-г. дорадництва в Гданську, Відділ в Старому Полі. – Старе поле, 2005. – 325 с.

5. *Основи сільськогосподарського дорадництва в Україні* : навч. посібн. / Ю. Бакун, М. Безкровний, П. Браун [та ін.]. – К. : Укр. технології, 2004. – 680 с.

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН БЕЗЗМІННОГО ПОСІВУ ОЗИМОГО ЖИТА

Білявський Ю.В.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)

У сучасних умовах господарювання використання беззмінних посівів стає надзвичайно актуальним явищем і Полтавський експеримент із довгострокового беззмінного вирощування озимого жита є прямим його доказом. Визначення впливу довготривалої дії антропогенних факторів і чинників навколишнього середовища на забур'яненість та поширення шкідливих організмів є досить важливим. Характеристика ґрунтових показників (0–20 см) на площі 0,4 га знаходиться на відносно стабільному рівні з незначними коливаннями в роки посух. Зменшення вмісту гумусу у ґрунті за 130-річний період становила 0,40–0,50%.

Щорічна постійна агротехніка вирощування культури, відсутність застосування за весь час тривалої монокультури добрив і пестицидів створили стабільний екологічний стан у досліді. За історичний період вирощування озимого жита було змінено лише 8 сортів. Середня багаторічна врожайність озимого жита становить 12,0 ц/га. Найвищу врожайність було зафіксовано в 1887 р. – 23,8 ц/га. За період 2002–2008 рр. максимальний врожай зерна озимого жита становив 17,9 ц/га і соломи – 29,1 ц/га.

Однією з причин низьких врожаїв озимого жита є висока забур'яненість ділянки. Так, у орному шарі (0–30 см) може нараховуватись від 700 тис. до 1,5 млрд. шт. /га насінин бур'янів. Така потенційна засміченість ґрунту насінням бур'янів може знижувати врожайність на 25–30%. За останні роки засміченість «Беззмінного озимого жита» значно зросла. Особливо це відбувається в роки, коли рослини важко витримували повітряну та ґрунтову посуху, морозну зиму, а також при наявності зріджених посівів.

У беззмінному посіві створився свій специфічний фітоценоз – сокирки звичайні, рутка Шлейхера, кудрявець Софії, цибуля кругла, сухоребрик Лезеліїв, талабан польовий, чина бульбиста, підмаренник чіпкий, горобейник лікарський, берізка польова, волошка синя, трьохреберник непахучий та ін. Підрахунок бур'янів на 1м² показав суттєве збільшення їх чисельності: з 65–198 шт. у 2002–2004 рр. до 364–580 у 2005–2007 роках. Максимальну кількість бур'янів на 1м² спостерігали в 1989 р. – 663 шт., в 2000 р. – 790 шт., 2006 р. – 580 шт. Мінімальна їх кількість була в 1992 р. – 90 шт. і в 2001 р. – 88 шт. У цілому, в 2005 р. забур'яненість становила 14,3%, в 2006 р. – 32,3%. Видовий склад бур'янів у беззмінному посіві став значно ширшим, ніж на контрольному полі у сівозміні. Але, в обох випадках, найбільшого поширення мали одні й ті ж види, які максимально адаптовані до змін чинників навколишнього середовища. Культивування озимого жита у сівозміні практично виключає з агрофітоценозу багаторічні види сегетального компоненту та значно зменшує видовий склад одно- і дворічних видів бур'янів. Однорічні бур'яни становлять 68,5%, дворічні – 0,6%, багаторічні – 30,9%. Середній відсоток бобових рослин – на рівні 6,8%.

З 2002 р. проводиться моніторинг фітосанітарного стану посіву. Ці екологічні дослідження невід'ємно пов'язані із специфікою досліду і популяційною динамікою шкідливих організмів.

Аналіз багаторічних даних показав, що комплекс шкідливих організмів на цей час знаходяться нижче або на рівні економічного порогу шкідливості. Ці показники щорічно порівнюються з даними спостережень у контролі (виробничий посів в сівозміні). Найбільш поширеними в досліді є екземпляри трипсів (*Limothrips denticornis Hal.*), злакової попелиці (*Schizaphis graminum Rond.*), клопа-черепашки (*Eurygaster integriceps Put.*), трав'яного клопа (*Lygus rugulipennis Popp.*), хлібної блішки (*Phyllotreta vittula R.*). Так, у 2004 р., перевищували ЕПШ лише трипси – 102,5 екз./ колос та злакова попелиця – 52,5 екз./колос. Клоп-черепашка (імаго та личинки), трав'яної клоп, хлібні блішки завдавали лише локальної шкоди в окремі роки та в більшості випадків знаходилися нижче рівня ЕПШ.

Серед хвороб, в досліді з беззмінним вирощуванням озимого жита, найчастіше відмічали розвиток кореневих гнилей (*Bipolaris sorokiniana Shoem.*) – у 2002 р. – 2–3%, бурої іржі (*Puccinia recondita Rob. et Desm.*), септоріозу (*Septoria tritici Rob. et Desm.*) і темно-бурої плямистості (*Drechslera tritici-repentis Ito.*). У 2003 р. відмічали: на контролі – розповсюдження септоріозу – 30–40% (розвиток хвороби – 20–25%), бурої іржі – одиничне ураження; на дослідній ділянці – розповсюдження септоріозу становило 15–20%, розвиток хвороби – 3–

5%. У 2004 р. відмічено поширення бурої іржі, септоріозу і темно-бурої плямистості: відповідно у контролі – 27,5%; 26,2%; 7%; в досліді – 16,2; 16,5; 9,5. Іноді зустрічали рослини уражені смугастою мозаїкою.

Чисельність груп мікроорганізмів у ґрунті дослідної ділянки за останні 50 років змінилася в межах похибки: загальна кількість на МПА – 1740 тис./на 1 г ґрунту; на КХА – 780 тис./ на 1 г ґрунту. Кількість грибів – 25, актиноміцетів – 780. Целюлозоразлагаючих мікроорганізмів – 4,5; нітрифікуючих – 7,8; амоніфікаторів – 60 тис./ на 1 г ґрунту. Ці показники значно нижче відповідних цифр ніж у контролі, але комплексний склад їх більш широкий, а їх активність більш стабільна та працездатна.

Спостереження показали, що протягом усього історичного періоду фітосанітарний стан озимого жита стабілізувався, втрати зерна культури відбуваються лише за рахунок відсутності необхідних технологічних умов вирощування: сівозміни, добрив та засобів захисту рослин. Екологічний експеримент включено в Реєстр довготривалих стаціонарних польових дослідів.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Відомська З.О.

ННЦ «Інститут землеробства НААН»

(смт. Чабани Києво-Святошинського району Київської області, Україна)

Методи дослідження ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери розробляються давно. Вітчизняні та зарубіжні публікації з економіки стосуються лише окремих питань методології як дієвого способу аналізу й дослідження найважливіших з пізнавальної точки зору специфічних рис методів дослідження економічної ефективності діяльності підприємницьких структур АПК.

Головною метою економіки АПК є формування конкурентоспроможного аграрно-промислового виробництва, спрямованого на вирішення політичних, соціальних, економічних завдань та забезпечення продовольчої безпеки країни. Зернове господарство в майбутньому має посісти пріоритетне місце в економіці держави. Виходячи з цього визначається і рівень виробництва зерна, який би задовольняв потреби внутрішнього попиту і забезпечував зростання експортного потенціалу.

Для оцінки ефективності виробництва, її визначення у конкретній галузі виробництва застосовують певні критерії та економічні показники, при чому, якщо критерій виражає принцип оцінки економічної ефективності, то показник – це числове вираження її рівнів або темпів її зміни в динаміці.

Дослідженнями, проведеними в Інституті аграрної економіки встановлено, що ефективність є загальною для будь-якого виду підприємницької діяльності економічною категорією. Вона визначається зіставленням економічного результату (вигод від бізнесу) до витрат на досягнення цього результату.

Зазначений критерій (основний принцип, мірило) повною мірою стосується і суб'єктів малого та середнього бізнесу на селі, що здійснюють діяльність з метою максимізації своїх економічних результатів і мінімізації витрат, пов'язаних з отриманням даного результату.

Аналіз економічної ефективності в сільськогосподарському виробництві, доцільно проводити за структурно-логічною схемою, яку пропонує М.І. Яцків [1]. Вона передбачає логіко-практичну послідовність дослідження даного процесу:

- дослідження умов виробництва, кількісного і якісного складу факторів та їх співвідношення;
- дослідження ступеня використання землі, робочої сили, основних і оборотних засобів, їх впливу на результативність виробництва, фінансові результати;
- зіставлення вартісних величин із факторами виробництва, тобто оцінка використання наявних факторів виробництва;
- аналіз отриманих узагальнюючих даних, тобто кінцевої результативності виробництва.

Аналіз літературних джерел і практичних рекомендацій дозволяє виділити декілька методичних підходів до питання визначення виробничого потенціалу [2]: 1) на базі ресурсної кореляційної моделі ділення теоретичного значення результативного показника за кожним об'єктом на його середньо регіональне значення; 2) розрахунок окремих індексів забезпеченості кожним ресурсом з їх наступним підсумовуванням і діленням на кількість ресурсів; 3) стандартизація факторів-ресурсів з наступним їх зважуванням за допомогою математичних характеристик кореляційних моделей і наступним підсумовуванням цих факторів; 4) визначення зваженого зведеного індексу забезпеченості ресурсами за допомогою середньої геометричної; 5) на основі грошової оцінки окремих ресурсів з наступним їх підсумовуванням в єдиний інтегральний показник; 6) визначення ресурсного потенціалу на основі оптимізаційних моделей; 7) визначення ресурсного потенціалу шляхом знаходження базисних виробничих функцій.

Показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва визначають і порівнюють за окремі роки або в середньому за 3–5 років. Вони характеризують ефективність використання землі як основного засобу виробництва, рівень продуктивності праці, тобто ефективність використання трудових ресурсів, фондівіддачу і фондомісткість продукції, окупність виробничих витрат, рівень рентабельності виробництва.

У зв'язку із складним економічним станом вітчизняні виробники аграрної продукції дедалі частіше орієнтуються на екстенсивний шлях розвитку виробництва, що не дає змоги досягти високої ефективності та урожайності при вирощуванні продукції. Виробництво сільськогосподарської продукції доцільно спрямовувати на інтенсивний шлях розвитку. Щоб вивести зернове господарство на належний рівень та забезпечити його прибутковість, у першу чергу товаровиробникам потрібна фінансова підтримка з боку держави, яка б

спрямовувалась на придбання та застосування новітніх технологій щодо вирощування зернових; високоврожайних, стійких проти захворювань сортів посівного матеріалу; розробку науково обґрунтованих програм зерновиробництва, які б реально працювали.

Джерела та література

1. Яцків М. І. Теорія економічного аналізу / М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1993. – 216 с.
2. Демченко С. В. Методологічні підходи до вивчення економічної ефективності виробництва продукції рослинництва / С. В. Демченко // Екон. пробл. розвитку аграр. вир-ва в регіоні. – Вінниця, 2009. – Вип. 5. – С. 80–82.

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ: ДЕГРАДАЦІЯ І ЗАБРУДНЕННЯ

Воловик Л.М.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, Україна)

Земельні ресурси є важливою складовою національного господарства. Розвиток продуктивних сил держави, рівень життя населення залежить від характеру і рівня ефективності використання земель. Функціонування всіх галузей народного господарства необхідним чином пов'язане з використанням земельних ресурсів, однак їх роль у різних сферах суспільного виробництва неоднакова. У сільському господарстві земля виступає головним засобом виробництва, в промисловості, крім добувної, вона є лише просторовим базисом, в екістичних процесах – опорним каркасом території.

Роль і значення землі в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна унікальна властивість – родючість. Завдяки цій властивості земля активно впливає на процес сільськогосподарського виробництва.

Визначальні для родючості ґрунту чинники ніколи не бувають однаковими і мають різне співвідношення між собою, що безпосередньо позначається на рівні родючості. Використання і збереження земельних ресурсів в Україні є важливою і актуальною темою дослідження.

Зниження показників природної родючості ґрунтів перекривається тимчасовими успіхами селекції, агротехніки, зростанням обсягів застосування мінеральних добрив тощо. Такий напрям господарювання на землі рано чи пізно зумовить еколого-економічну катастрофу. Саме тому, необхідно переходити на ефективні й раціональні принципи землекористування, які повинні базуватися на радикальному підвищенні родючості ґрунтів за рахунок мобілізації екологічних чинників, застосування нових технологій обробітку і посіву, охороні земель від ерозії, деградації та виснаження. Високопродуктивне, конкурентоспроможне землеробство має органічно поєднуватися з раціональним, екологовиваженим та екологобезпечним землекористуванням.

Питанню раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, а саме земельних ресурсів, приділялася і приділяється нині значна увага. Вагомий внесок зробили такі вчені, як Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.А. Вергунов,

Я.В. Коваль, В.П. Руденко, П.П. Руснак, В.М. Трегобчук, О.М. Царенко, О.Я. Яблоков та інші.

Основними причинами, що викликають деградацію ґрунтів є: ерозія – механічне руйнування водою і вітром, аридизація – все більше ґрунтів стає непридатними для сільського господарства через висушування, токсикація – зараження різними антропогенними речовинами, в тому числі і внаслідок неправильного зрошення (сюди ж необхідно віднести втрати ґрунтів внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС), а також прямі втрати через відведення сільськогосподарських угідь під будівництво. Особливо гостро відчуються негативні наслідки екологічно необґрунтованого та нераціонального, екстенсивного і неефективного економічного розвитку країни в попередні роки.

Нині для України характерним є один із найвищих у світі рівнів сільськогосподарської освоєності та розораності території. У власності та користуванні аграрних підприємств і господарств перебуває 78% загальної території держави. Із цієї площі на сільськогосподарські угіддя припадає майже 42 тис. га, або приблизно 70% території, на ріллі, відповідно, 32,5 млн. га (53,8%). Землемісткість переважної більшості галузей господарства, включаючи і аграрне виробництво, у 2–4 рази вища, ніж у постіндустріальних країнах Європи. Обробляючи величезні площі земельних угідь, одержуємо невисокі врожаї, при цьому невиправдано розпорощуються дефіцитні матеріально-технічні, особливо енергетичні ресурси, а природному середовищу завдається значної шкоди.

В Україні видобувається, переробляється і залучається до виробництва близько 5% світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, що перебувають у господарському обігу. Національна економіка та населення використовують майже дві третини поверхневого стоку, що формується на території країни, а також третину запасів підземних вод. За рівнем зарегульованості річного стоку і залучення до виробництва водних ресурсів Україна посідає перші місця серед інших європейських країн. Зарегулювання поверхневого стоку призвело не тільки до втрати великих площ родючих заплавних земель, а й до появи багатьох негативних екологічних наслідків. У гостру екологічну проблему перетворилися гідромеліорація сільськогосподарських угідь, водогосподарське і гідроенергетичне будівництво. Проведений аналіз засвідчує, що переважна більшість гідромеліоративних, водогосподарських і гідроенергетичних об'єктів перебувають в екологічному протиріччі з природним середовищем.

Аналіз розподілу і характеру використання земельного фонду України свідчить, що сформовані агроландшафти за своєю структурою нераціональні та еколого незбалансовані. Стан земельного аграрного фонду, кадастрова оцінка якого у 2,5 рази перевищує середній показник розвинених країн Європи, викликає занепокоєння. У переважній більшості областей України катастрофічно знижується родючість ґрунтів, збільшуються масштаби вітрової і водної ерозії, цілої низки інших негативних явищ.

Нині площа еродованих земель в Україні становить близько 17,0 млн. га (41% від загальної кількості сільськогосподарських угідь). У складі еродованих

земель 4,7 млн. га займають середньо- і сильноеродовані землі, в т.ч. – 68 тис. га землі, що повністю втратили гумусовий горизонт. Розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств, недосконалість техніки, перенасиченість сівозмін просапними технічними культурами сприяють щорічному збільшенню площі еродованих земель в середньому на 80 тис. га. Економічні збитки, зумовлені процесами ерозії, постійно зростають. Ерозія однозначно із процесами дегуміфікації спричиняють зменшення вмісту і запасів гумусу у всіх типах ґрунтів.

В Україні погіршується якість та зменшується родючість ґрунтів. Їх екологічний стан викликає занепокоєння. Існуюча система землекористування вимагає розробки і впровадження невідкладних заходів використання та збереження земельних ресурсів.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В КОРОТКОРОТАЦІЙНІЙ СІВОЗМІНІ ЗАЛЕЖНО ВІД СИСТЕМИ УДОБРЕННЯ

Гангур В.В.¹, Гангур Ю.М.²

¹Інститут свинарства і АПВ НААН (м. Полтава, Україна)

²Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН (м. Полтава, Україна)

Однією з найскладніших проблем сучасного землеробства є збереження рівня природної родючості ґрунту, призупинення деградації ґрунтового покриву [1, 2, 5]. Ще донедавна середньогумусні типові чорноземи, через втрату значної кількості органічної речовини, перетворилися на малогумусний чорнозем, з вмістом гумусу 3,0–3,6%. Зменшення вмісту органічної речовини в ґрунті, а також її основної складової – гумусу призводить не лише до деградації ґрунту, але й до зниження продуктивності польових культур та якості продукції і, як наслідок, погіршення економічних показників усієї господарської діяльності агроформувань.

Зберігати і надалі такий підхід до родючості неприпустимо. Потрібні суттєві зміни. Всі елементи системи і технології землеробства потрібно переглянути через призму родючості ґрунту – відкинути ті з них, що надмірно його виснажують і навпаки задіяти ті, що збагачують або ощадливо витрачають родючість.

Щорічно на Полтавщині з ґрунту виноситься урожаєм 130–250 кг/га поживних речовин, або це з усієї площі 166 тисяч тонн азоту, 80 тисяч тонн фосфору, 120 тисяч тонн калію, а мінералізація гумусу досягає 800 кг/га. Від’ємний баланс поживних речовин в середньому за рік складає 100 кг/га.

До заходів, що дають можливість збільшення надходження органічних речовин у ґрунт, крім застосування гною, належить, у першу чергу, загортання у ґрунт післязривних решток і нетоварної частини урожаю культур (солома, стебла кукурудзи і соняшника, гичка буряка цукрового). Оскільки вміст сухої органічної речовини у соломі 85%, у підстилковому гної – 20%, зеленому добриві

– 10%, рідкому гної – 3%, то солома має важливе значення в регулюванні балансу органічної речовини, що надходить до ґрунту, особливо у вузькоспеціалізованих агроформуваннях з рослинницьким виробничим напрямком, де гній не виробляється. У середньому в 1 т соломи знаходиться 5 кг азоту, 2,5 кг фосфорного ангідриду, 8 кг окису калію і 350–400 кг органічного вуглецю, 25 г бора, 15 – міді, 150 – марганцю, 2 – молібдену, 200 –цинку і 0,5 г кобальту [4].

Отже, безумовного вирішення потребує розробка принципової схеми застосування добрив, поповнення ґрунту органікою у короткоротаційних сівозмінах для агроформувань, які не виробляють гній.

Дослідження проводили на дослідному полі Полтавської ДСГДС ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН протягом 1994–2015 рр., на чорноземі типовому малогумусному важко суглинковому. Спостереження і обліки виконували згідно загальноприйнятих методик [3]

Результати досліджень показують, що врожайність пшениці озимої в досліді коливалася в межах від 3,83 до 4,73 т/га. Мінімальну – 3,83 т/га було одержано на варіанті без внесення добрив (контроль), максимальну – 4,73 т/га у варіанті, де під пшеницю озиму заробляли побічну продукцію і вносили мінеральний азот із розрахунку 10 кг на тонну соломи гороху та плюс NPK на винос запланованим урожаєм. При внесенні під пшеницю мінеральних добрив $N_{50}P_{50}K_{50}$, як на фоні органо-мінеральної так і мінеральної системи удобрення в сівозміні, було одержано практичну рівну врожайність зерна пшениці, відповідно 4,67 і 4,62 т/га.

У досліді відмічено порівняно високий приріст врожайності зерна пшениці озимої від внесення лише побічної продукції попередньої культури – соломи гороху. У середньому за роки досліджень, розмір додаткового врожаю зерна культури, порівняно з контролем, становить 0,25 т/га або 6,5%. У варіанті, де крім соломи гороху вносили ще і мінеральний азот по 10 кг на 1 т побічної продукції врожайність зерна пшениці зростає, порівняно з контролем і попереднім фоном удобрення, відповідно на 0,66 т/га або 17,2% і 0,41 т/га або 10,0%. За внесення побічної продукції + N_{10} на 1 т соломи гороху + $N_{50}P_{50}K_{50}$ врожайність пшениці озимої підвищилася, порівняно з попереднім варіантом, на 0,14 т/га. Внесення одного мінерального азоту із розрахунку N_{10} на 1 т соломи гороху, за впливом на рівень урожайності пшениці, знаходилося на рівні варіанту із зароблянням побічної продукції + N_{10} на 1 т соломи гороху.

Таким чином, внесення побічної продукції попередньої культури та азоту із розрахунку по 10 кг на одну тонну є ефективним заходом підвищення врожайності зерна пшениці озимої.

Джерела та література

1. Богданович Р. П. Вплив удобрення та обробітку ґрунту в короткоротаційній сівозміні на врожайність культур / Р. П. Богданович, В. С. Олійник // Наук. пр. ін-ту біоенергет. культур і цукр. буряків. – 2013. – Вип. 17, т. 2. – С. 28–31.
2. Мартиненко В. М. Вплив системи удобрення та способів основного обробітку ґрунту на агрохімічні властивості чорнозему типового / В. М. Мартиненко, Н. К. Сенченко, М. Г. Собко // Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту. Сер. Агрономія і біологія. – 2014. – Вип. 3. – С. 51–56.
3. Основи наукових досліджень в агрономії : підручник / [В. О. Єщенко, П. Г. Копитко,

П. В. Костогриз, В. П. Опришко] ; за ред. В. О. Єщенка. – Вінниця : ПП «ГД «Едельвейс і К», 2014. – 332 с.

4. *Технологія* відтворення родючості ґрунтів у сучасних умовах / за ред. С. М. Рижук, В. В. Медведєва. – Х., 2013. – 214 с.

5. *Шедей Л. О.* Вирощування озимої пшениці за різних систем удобрення / Л. О. Шедей, Р. В. Акімова // Вісн. ХНАУ. – 2009. – № 2 : Агрохімія. – С. 43–47.

ЕНЕРГОКОНВЕРСІЯ ОРГАНІЧНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ ТА ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВА В АПК ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Демиденко О.В.

*Черкаська державна сільськогосподарська дослідна станція
ННЦ «Інститут землеробства НААН України»
(м. Сміла Черкаської області, Україна)*

Суттєвим досягненням агропромислового комплексу Черкаської області за останні 10 років є високі показники врожайності: озимої пшениці 4,69–4,72 т/га, кукурудзи на зерно – 5,33–7,13 т/га, цукрового буряка – 32,7–34,3,6 т/га, ріпаку – 2,23–2,96 т/га. За останні 5 років в АПК області на кожен гектар приходиться близько 7.0 т/га органічної маси побічної продукції. Вміст поживних елементів з побічної продукції складає 130–140 кг/га д. р. азоту, фосфору та калію. Перше, що залежить від товаровиробників області – це повернення до оптимізації сівозмін, яка є становим хребтом системи землеробства. На Черкащині за останні 20 років структура сівозміни зазнали суттєвої трансформації, що тягне за собою як негативні, так і позитивні наслідки. Так, у порівнянні з 1990 р. в 2015 р. відсоток зернових культур зріс до 60% або у 1,3 рази, в т. ч. ячменю – в 2,7, а кукурудзи – в 1,7 рази. Мали тенденцію до зростання площі посіву пшениці.

Докорінно змінилася структура посівних площ технічних культур: відсоток площ в 2010–2015 роках зріс у 1,7 рази та зазнав суттєвої зміни за складом культур. Частка цукрових буряків скоротилася майже у 4 рази; соняшнику зросла у 3,5 рази, ріпаку – в 7 разів; сої – у 5 разів. У зв'язку з скороченням тваринництва в регіоні відсоток кормових культур зменшився у 3 рази. Відповідно в 2,7–3 рази скоротилися площі посіву кукурудзи на силос, однорічних та багаторічних трав. Викликає велику тривогу скорочення площ посів гороху: у структурі посівних площ горох складає – 1,7% проти 5–6% в 1990 р. На агроекологічний стан ґрунтового покриву області згубно вплинуло зменшення внесених органічних добрив: від 10,6 т/га в 1990 р. до менше ніж 1 т/га в 2010–2015 рр.

При залишенні побічної продукції рослинництва на місці вирощування в ріллі області повертається близько 80 тис тонн активної форми кальцію (в середньому на 1 ріллі біля 45 кг). З побічної продукції, яка вироблялася в АПК області в 2010–2015 рр., у перерахунку на д. р. щорічно вноситься 80 кг/га CaCO_3 . Сумарне надходження склало – 610 кг/га, а у фізичній масі – 1085 кг/га. Всього по області за 20 років з побічною продукцією внесено 87 тис. тонн д. р. CaCO_3 .

Сумарне надходження CaCO_3 за 20 років становило – 665 тис тонн, а у фізичній масі – 1185 тис. тонн. Для порівняння: в 1990 році, коли вносилося 12509 тис. тонн гною, в ґрунт було повернуто 112 тис. тонн CaCO_3 у ф. м., а за 2015 р. – майже 100 тис тонн без затрат на вивезення та внесення.

Помилковою є думка проте, що споживаючи солому у вигляді біопалива, можна призупинити глобальні зміни клімату та вирішити енергетичні проблеми, а спалювання соломи може бути нейтральним щодо збільшення парникового ефекту (теплотворна здатність соломи зернових культур – $10 \cdot 10^3$ МДж/т; стебла соняшнику та кукурудзи – $12.5 \cdot 10^3$ МДж/т). Не конверсія побічної продукції до CO_2 та води в присутності кисню потрібна українцям, а збагачення ґрунту новоутвореним гумусом та трансформація його в стійкі гумусові речовини, що забезпечить відтворення родючості чорноземів Лісостепової зони та забезпечить Національну безпеку України.

Підтримання додатнього балансу гумусу та елементів живлення в ґрунтах є визначальним фактором при вилученні побічної продукції рослинництва на енергетичні потреби. Водночас, кількість побічної продукції, яку можна використати на теплові потреби, обернено пропорційна дефіциту гумусу в ґрунтах сівозміни. Так, збільшення дефіциту гумусу на 10 кг/га зумовлює необхідність зменшення використання побічної продукції на енергетичні потреби на величину до 5%. Отже, необхідне чітке визначення прийнятих значень показників для розрахунку або методики визначення балансу гумусу для отримання адекватних висновків про можливість використання соломи на теплові потреби.

За показниками, що характеризують сільськогосподарське виробництво упродовж останніх років, розраховано граничні обсяги рослинної біомаси (соломи), яку можна використати на теплові потреби. Слід зазначити, що за загального дефіциту гумусу в більше 75 кг/га, використання соломи на теплові потреби неможливе через недотримання умови позитивного балансу гумусу. Граничний обсяг соломи, яку можна використовувати на теплові потреби, за нульового балансу гумусу, становить близько 40%. За розрахунками в АПК Черкаської області баланс гумусу, розрахований за виносом азоту сільськогосподарськими культурами, знижується за граничні показники (менше 75 кг/га), а по окремих районах знижується до від'ємних значень, що обмежує використання побічної продукції на теплові ресурси.

Так, баланс органічної речовини гумусу становив: в 2009 році -0,40 т/га, в 2010 р. – 0,42 т/га, в 2012 р. – +0,01 т/га, в 2013 р. – 0,02 т/га, в 2014 р. – 0,076 т/га, в 2015 р. – 0,035 т/га. У середньому баланс органічної речовини гумусу був на рівні простого відтворення, а баланс елементів живлення був дефіцитним на рівні -100 кг/га NPK. При вилученні побічної продукції на енергетичні цілі (солома зернових, зернобобових, сої та ріпаку), що складає близько 20 % від загального виходу побічної продукції, баланс органічної речовини гумусу досягає дефіцитності рівня – 0,19 т/га, що дефіцитніше у 190 разів. При цьому дефіцитність елементів живлення зростає на 125%.

За загального дефіциту гумусу у більше ніж 67 кг/га, використання соломи

на теплові потреби неможливе через недотримання умови позитивного балансу гумусу. Граничний обсяг соломи, яку можна використовувати на теплові потреби, за нульового балансу гумусу становить близько 40%, а за від'ємного балансу поживних елементів взагалі недопустимо вилучати побічну продукцію на енергетичні проблеми.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПОСІВІВ *FOENICULUM VULGARE MIL.* ЗАЛЕЖНО ВІД СПОСОБІВ ПІДГОТОВКИ НАСІННЯ ДО СІВБИ НА ДЕРНОВО- ПІДЗОЛИСТИХ ПОВЕРХНЕВО-ОГЛЕСНИХ ГРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Дмитрик П.М.

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

Фенхель звичайний (*Foeniculum vulgare Mill.*) – багаторічна або дворічна, з голим стеблом та сизим нальотом рослина родини селерових, заввишки до 200 см, яку вирощують завдяки ефірній олії, яка є в стеблах, листках та квітах рослин, але більше всього в стиглому насінні – 5...7%. Використовується олія, головним чином, в фармацевтичній та парфумерній промисловостях.

Ефіроноси відносяться до групи культур з рентабельністю виробництва 200% і більше. Проте регіони можливого вирощування їх обмежені через надзвичайну чутливість культури до морозів, посух, буревіїв та інших несприятливих явищ. Отже, збільшення виробництва сировини для ефіроолійного виробництва можна лише підвищенням урожайності за рахунок удосконалення технологій вирощування цієї специфічної групи культур.

Узагальнення агротехніки вирощування фенхеля звичайного за публікаціями останнього десятиріччя, показало, що найбільш суперечливими і недостатньо вивченими питаннями є способи підготовки насіння до сівби. Звідси цілком наших досліджень було істотне розширення знань про способи передпосівної підготовки насіння, особливо в умовах Передкарпаття.

Полеві дослідження проводили на полігоні науково-дослідного поля лабораторії обробітку ґрунту, боротьби з бур'янами та технології органічного виробництва сільськогосподарських культур Коломийського відділу наукових досліджень та інноваційного розвитку АПВ Прикарпатської дослідної станції інституту сільськогосподарства Карпатського регіону НААН України. Ґрунтовий покрив представлений дерново-підзолистими ґрунтами, в яких глибина залягання ґрунтових вод – 140...160 см, максимальний запас продуктивних вод в метровому шарі – 170...180 мм, вміст гумусу – 2,48...2,60%, гідролізованого азоту – 12,2...12,5 мг/100 г, рухомого фосфору – 17,9...18,2 мг/100 г, обмінного калію – 19,8...19,9 мг/100 г. Висівали районований і перспективний сорт фенхеля звичайного - Чернівецький 3. Повторення – триразове, облікова площа дослідної ділянки – 25 м². Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками.

При оцінці способів підготовки насіння до сівби, як фактора, який впливає на урожайність, виявились наступні особливості. За роки досліджень середня урожайність насіння на контрольному варіанті (посів сухим насінням) становила – 10,1 ц/га. Найвищий урожай плодів – 16,0 ц/га отримано на варіанті, де застосовувалась стратифікація насіння. Дещо нищій результат урожайності – 11,2 ц/га отримано на варіанті із замочуванням насіння. Особливо ефективно визначились обидва методи у екстремальні (посушливі) роки, які суттєво підкреслили різницю між ефективністю стратифікації і замочуванням насіння у воді. Вона становила 4,1 ц/га на користь стратифікації. У більш сприятливі для вирощування культури роки особливих відмін не спостерігалось, урожайність із замочуванням насіння становила 17,0 ц/га, а стратифікацією – 16,9 ц/га.

Перевага стратифікації над замочуванням пояснюється збільшенням озерненості елементарного суцвіття на 9,7%.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ЕХІНАЦЕЇ ПУРПУРОВОЇ *ECHINACEA PURPUREA* (L.) MOENCH. НА ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТИХ ГРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Дмитрик П.М., Кудла Ю.М.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Ехінацея пурпурова – справжня окраса саду. Ця рослина своїми великими, елегантними, яскравими квітами може затьмарити інші квіти в саду. Родом ехінацея з Північної Америки. Латинська назва «ехінацея» походить від грецького *echinos* – їжак. Ця назва описує схожість між колючими і опуклими головками квітів з їжаком.

Багаторічна трав'яниста полікарпічна рослина висотою 50–100 (150) см, волого- і теплолюбива, з широким екологічним ареалом. Ехінацея використовується як в народній медицині, так і традиційній. Всі органи ехінацеї містять похідні кавової кислоти, полісахариди, ефірну олію, основною частиною якої є нециклічний сесквітерпен, алкалоїди, глікозиди, поліїни, полієни і кумарини. В траві містяться полісахариди, каротини і аскорбінова кислота, в коренях – бетаїн, дубильні речовини, смола, до складу якої входять пальмітинова, лінолева, церотинова та інші кислоти.

Фармацевтична промисловість випускає лікарські препарати з ехінацеєю у вигляді настоянок, сиропів, таблеток, трав'яних чаїв. За кордоном випускається понад 40 препаратів, до складу яких входить ехінацея. Всі препарати сприяють підвищенню фагоцитозу, діють як імуностимулятори при різних захворюваннях.

Введення в культуру та вивчення елементів технологій вирощування нових для регіону Передкарпаття лікарських рослин, зокрема ехінацеї пурпурової є одним з важливих завдань рослинництва.

Наукові дані про технологію вирощування ехінацеї пурпурової в умовах передгірської зони Карпат та перспективи її вирощування відсутні. Більшість

наукових робіт пов'язані з Лісостеповою зоною, Кримом та Закарпаттям.

Метою наших досліджень було встановлення закономірностей формування урожаю ехінацеї пурпурової залежно від агротехнічних умов вирощування. Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання: встановити особливості росту, розвитку і формування урожаю надземної маси ехінацеї пурпурової в умовах Передкарпаття; дослідити зміни, які відбуваються з ґрунтовим покривом під посівами ехінацеї пурпурової.

Польові досліді проводили на полігоні науково-дослідного поля дендрологічного парку «Дружба» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», який розташований на північно-західній околиці м. Івано-Франківська. За характером рельєфу територія дендропарку відноситься до так званої «Бистрицько-Лімницької», розчленованої денудаційно-акумулятивної східної височини.

Ґрунтовий покрив дендропарку представлений дерново-підзолистими поверхнево оглеєними ґрунтами, які розміщені на схилі північно-західної експозиції крутизною 3–5°.

Внаслідок польових обстежень та лабораторних аналізів встановлено що ґрунт характеризується потужністю гумусового горизонту – 24 см. В орному шарі вони містять близько 1,5–1,9% гумусу. З глибиною відсоток його різко зменшується.

Реакція ґрунту сильнокисла та кисла (рН сольової витяжки 3,5–5), гідролітична кислотність – 2,4–2,7 мг-екв. на 100 г ґрунту. У зв'язку з низьким вмістом гумусу ці ґрунти бідні на азот, а кисла реакція пригнічує процеси нітрифікації. Тому нагромадження рухомих сполук азоту проходить повільно. Вміст рухомих сполук фосфору тут становить 4,7–6,5 мг і калію 4,3–6,3 мг на 100 г ґрунту. У цілому ґрунти бідні на поживні речовини.

Структура в орному шарі грудкувата-пилувата, тому ці ґрунти дуже запливають після дощів, утворюючи міцну кірку. Водно-повітряний режим у них незадовільний, оскільки періодично надмірно звожуються, в результаті слабого стоку поверхневих вод та наявності дуже ущільненого ілювіального горизонту.

Висівали районований і перспективний сорт Поліська красуня. Повторення – триразове, облікова площа дослідної ділянки – 25 м².

Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками.

Насіння ехінацеї в природних умовах проростало, при наявності оптимальної кількості вологи у ґрунті та температурному інтервалі +10–20°C. У 1-й рік вегетації рослини генеративних органів не утворювали. Інтенсивний ріст надземних і підземних органів починався у вересні і продовжувався до пізньої осені.

Починаючи з 2-го року життя, рослини проходили повний цикл сезонного розвитку. Інтенсивний ріст надземних органів спостерігався у квітні-травні, а ріст підземних органів – протягом всього вегетаційного періоду.

Досліджуючи вплив мінеральних добрив на урожайність ехінацеї пурпурової були використані дози внесення мінеральних добрив N₆₀P₆₀K₆₀ та

N₉₀P₉₀K₉₀. За контроль було взято варіант – без внесення мінеральних добрив.

Найбільший урожай надземної маси ехінацеї пурпурної (286 ц/га) отримано на варіанті з використанням по 90 кг/га діючої речовини добрив, але при цьому окупність 1 кг діючої речовини мінеральних добрив становила всього 1 кг сухої речовини, тоді, як при застосуванні добрив дозою 60 кг/га цей показник досяг 4,8 кг сухої речовини надземної маси.

ВПЛИВ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ НА ФОРМУВАННЯ УРОЖАЮ ГІСОПУ ЛІКАРСЬКОГО *HYSSOPUS OFFICINALIS L.* ЗА ВИРОЩУВАННЯ НА ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТИХ ГРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Дмитрик П.М., Сердюченко І.І.

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

Гісоп лікарський – *Hyssopus officinalis L.* – багаторічна гілляста напівкущова рослина родини губоцвітих (Lamiaceae).

Маловибаглива до умов росту рослина, але краще росте і розвивається на добре освітлених, родючих ґрунтах з нейтральною кислотністю. Гісоп лікарський невибагливий до тепла. Це світло – та вологолюбна рослина довгого дня.

Ефірну олію гісопу широко використовують у медицині, парфумерно-косметичній та харчовій промисловості, для ароматизації вин та напоїв. Настойки або настої гісопу з лікувальною метою вживають при катарах верхніх дихальних шляхів, кашлі, бронхіті, бронхіальній астмі, запаленні і туберкульозі легень, стенокардії, неврозах, ревматизмі, поліартриті та ін.

Насіння гісопу лікарського проростає при температурі 6–8°C. Рослини другого і послідуєчих років життя навесні відростають при температурі 5–6°C. Оптимальна температура для росту й розвитку 18–25°C. Високі температури в літні місяці знижують продуктивність рослин. В перший місяць після з'явлення сходів рослини гісопу лікарського ростуть повільно і дуже страждають від затінення бур'янами, що ростуть швидко. Через 45–60 днів ріст рослин підсилюється і до кінця вегетації вони утворюють розетку листя, 20–40% рослин зацвітають.

Метою наших досліджень було визначення впливу дії різних доз мінеральних добрив на розвиток і урожайність зеленої та сухої маси гісопу лікарського, а також зміну показників родючості дерново-підзолистого ґрунту під посівами в умовах Передкарпаття.

Польові досліди проводили на полігоні науково-дослідного поля дендрологічного парку «Дружба» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника», який розташований на північно-західній околиці м. Івано-Франківська.

Ґрунтовий покрив дендропарку представлений дерново-підзолистими

поверхнево оглеєними ґрунтами, які розміщені на схилі північно-західної експозиції крутизною 3-5°.

Вміст гумусу – 1,48...1,90 %, реакція ґрунту сильнокисла та кисла (рН сольової витяжки 3,5–5), гідролітична кислотність – 2,4–2,7 мг-екв. на 100 г ґрунту. Вміст рухомих сполук фосфору становить 4,7–6,5 мг і калію 4,3–6,3 мг на 100 г ґрунту. У цілому ґрунти бідні на поживні речовини.

Висівали районований і перспективний синьоквітковий сорт Маркіз. Повторення – триразове, облікова площа дослідної ділянки – 25 м².

Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками.

Сходи гісопу лікарського з'являються через 8–10 днів після сівби. У перший місяць після з'явлення сходів рослини дуже дрібні (3–4 мм), розвиваються повільно і тому пригнічуються бур'янами. Враховуючи цю обставину, ми рекомендуємо під гісоп лікарський відводити чисті від бур'янів з достатньою кількістю поживних речовин ґрунту.

Досліджуючи вплив мінеральних добрив на урожайність гісопу лікарського були використані дози внесення мінеральних добрив N₃₀P₃₀K₃₀ та N₆₀P₆₀K₆₀. За контроль було взято варіант – без внесення мінеральних добрив.

У результаті проведених досліджень встановлено, що найкращими біометричними показниками рослини характеризувались на варіанті з внесенням мінеральних добрив в дозі N₆₀P₆₀K₆₀ (висота куща – 67,5 см, діаметр куща – 81,5 см, довжина суцвіть – 17,5 см). Урожайність надземної маси знаходилась на рівні 21,8 т/га – зелена маса та 398 кг/га – насіння.

ВПЛИВ БАГАТОРІЧНИХ ТРАВ НА ПОКАЗНИКИ РОДЮЧОСТІ ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТОГО ҐРУНТУ

Карбівська У.М., Соловей Г.М.

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

Агрохімічним властивостям ґрунтів належить провідна роль у створенні оптимальних умов росту і розвитку сільськогосподарських культур та стабілізації екологічного стану агроландшафтів.

У цілому оптимальні параметри залежать від генетичних особливостей ґрунту, кількісного і якісного складу його мінеральної і органічної частини. У природних ценозах динаміка параметрів агрохімічних властивостей менш виражена і залежить в основному від території чи певного ландшафту.

Дослідження проводились на стаціонарному полігоні кафедри агрохімії і ґрунтознавства, закладеному у 2013 р. згідно загальноприйнятої методики. Ґрунтовий покрив дослідного поля представлений дерново-підзолистим поверхнево-оглеєним ґрунтом. Повторення – триразове, облікова площа дослідної ділянки – 25 м². Висівали районовані сорти багаторічних трав: тимофіївка лучна – Карпатська, конюшина лучна – Дарунок та природній травостій. У досліді використовували мінеральні добрива: аміачна селітра (34%

д.р.); калімагnezій (29% д.р.); суперфосфат (19% д.р.) при трьох рівнях удобрення: контроль (без добрив) і $P_{60}K_{60}$, $P_{90}K_{90}$. Погодні умови протягом трьох років досліджень в основному були сприятливими для росту і формування врожаю трав.

За період проведення досліджень вміст загального гумусу не зазнав істотних змін. Найвищі показники спостерігались на варіанті конюшиною лучною 2,06%, найнижчі під природним травостоєм (1,95%).

Кислотність дерново-підзолистого ґрунту під природним травостоєм та сіяними травами характеризує ґрунт як дуже кислий. Найменша кислотність відмічена під природним травостоєм (рН сольової витяжки 4,8).

Показники вмісту поживних речовин відрізнялись по варіантах досліду в залежності від біологічних особливостей культур. До закладання досліду вміст азоту складав в шарі (0–20 см) – 67,9 мг/кг ґрунту; рухомого фосфору – 78,4 мг/кг ґрунту, обмінного калію – 67,0 мг/кг ґрунту.

У середньому за період проведення досліджень (2013–2016 рр.), в ґрунті дослідної ділянки спостерігається підвищення умісту лужногідролізованого азоту в орному шарі на варіанті з тимофіївкою лучною сорту Карпатська становив 68,6 мг/кг ґрунту, під природним травостоєм 68,9 мг/кг ґрунту, конюшиною лучною сорту Дарунок – 68,3 мг/кг ґрунту. За трьохрічний період уміст лужногідролізованого азоту на варіанті з тимофіївкою лучною збільшився на 8,7 мг/кг ґрунту, з конюшиною лучною – 11,3 мг/кг ґрунту, природним травостоєм – 8,0 мг/кг ґрунту. При внесенні добрив найбільший приріст азоту було зафіксовано на варіанті з конюшиною лучною сорту Дарунок + $P_{90}K_{90}$ – 11 мг/кг ґрунту. Найменша кількість азоту була на варіанті з природним травостоєм (67,9 мг/кг).

Оптимальні показники рухомого фосфору були зафіксовані на варіанті з конюшиною лучною – 81,9 мг/кг, що свідчить про середню забезпеченість дерново-підзолистого ґрунту цим елементом. Найнижчий показник на варіанті з конюшиною лучною сорту Дарунок + $P_{90}K_{90}$ – 80,7 мг/кг ґрунту.

Аналізуючи уміст обмінного калію по варіантах досліду, встановлено істотне збільшення показників під тимофіївкою лучною сорту Карпатська на 9,3%, що пояснюється біологічними особливостями даної культури та застосуванням мінеральних добрив.

Встановлено, що найвищу продуктивність серед варіантів досліду було зафіксовано з конюшиною лучною сорту Дарунок (6,2 т/га). При внесенні фосфорно-калійних добрив продуктивність трав збільшувалась в середньому на 0,1–0,2 т/га.

У цілому засвоєння рослинами елементів живлення залежить від їх співвідношення і концентрації в поживному розчині. Ріст надземних органів рослин і розвиток кореневої системи найкраще проходить за оптимального співвідношення в ньому іонів мінеральних речовин. Тому для реалізації потенціалу продуктивності багаторічних трав система удобрення повинна бути направлена на створення фізіологічно оптимального співвідношення між рухомими формами елементів живлення.

СУЧАСНИЙ СТАН КОРМОВИРОБНИЦТВА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Карбівська У.М., Турак Ю.О., Бриняк І.І.

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

В останні роки кормовиробництво в більшості господарств області не в повній мірі забезпечує потреби тваринництва, де постійно спостерігається дефіцит кормів, низька їх якість, нестабільність надходження за сезонами року, висока вартість та недостатній асортимент. Основна причина такого стану кормовиробництва це не стабільна урожайність кормових культур, яка передусім залежить від погодних умов, недотримання та неналежного ресурсного забезпечення технологій їх вирощування [1].

Тому, для поліпшення стану справ у тваринництві і подальшого підвищення продуктивності худоби у господарствах всіх форм власності необхідно кардинальним чином змінити відношення до питань кормовиробництва та забезпечити розвиток цієї галузі.

Сьогоднішня ситуація в кормовиробництві віддзеркалює стан галузі тваринництва в як в Україні так і в Івано-Франківській області. В умовах постійних структурних реформ, нестабільності цін на тваринницьку продукцію, відсутності постійних ринків її збуту, різкого зменшення поголів'я тварин кормовиробництво втратило свій промисловий напрям розвитку та системність у виробництві кормової сировини й кормів в цілому. За 21 рік в Івано-Франківській області поголів'я ВРХ зменшилось на 65%, овець і кіз на 59% (за даними Головного управління статистики Івано-Франківської області).

За період з 2000 по 2016 рр. втричі зменшились посівні площі сіяних кормових культур. У загальній структурі посівних площ їх частка скоротилася утричі до 8,1% і на сьогодні становить 0,9%. Різко скоротилися площі посіву багаторічних, однорічних трав, сінокосів та пасовищ в польовому кормовиробництві. У господарствах відсутні спеціалізовані кормові сівозміни, виробництво кормів стало фінансово і енергозатратним.

Сільськогосподарське землекористування посідає провідне місце в сучасній структурі земельного фонду Івано-Франківської області. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення в межах досліджуваної території становить 646,6 тис. га, при їх частці 46,4 %. На території області спостерігаються суттєві територіальні відміни у сільськогосподарської освоєності притаманній для територій адміністративних районів розташованих у зоні Українських Карпат. Найменша частка сільгоспугідь у Рожнятівському (21,3%) і Надвірнянському (22,4%) адміністративних районах. Загалом на пасовища припадає понад 1/5 частина загальної площі усіх земель сільськогосподарського призначення, а саме 128,6 тис. га. Найвища частка пасовищ у Верховинському (59,1 %) і Надвірнянському (32,5%) районах області.

Природні сіножаті посідають провідні місця у структурі сільськогосподарського землекористування, зазвичай, у гірських та передгірних

районах області. При пересічно обласній частці в 13,1% у Косівському районі вони займають 46,7%, Верховинському – 37,8 % та 25,3% – у Долинському районах. Частка зазначених районів перевищує 46,9 % до загалу.

Отже, для покращення стану кормовиробництва в Івано-Франківській області необхідно розвинути питання підвищення продуктивності кормових угідь. Загальна площа яких складає – 211,29 тис. га, у тому числі 82,69 тис. га займають сінокоси і 128,6 тис. га пасовища. На 1 умовну голову в середньому припадає 0,69 га пасовищ і 0,44 га сінокосів.

Джерела та література

1. Векленко Ю. А. Сучасний стан і перспективи розвитку кормовиробництва України / Ю. А. Векленко, І. Ф. Підпалый // Сіл. госп-во та лісівництво. – 2015. – № 2. – С. 45–52.

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СТЕПОВІЙ ЗОНІ

Кернасюк Ю.В.

*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(с. Созонівка Кіровоградського району Кіровоградської області, Україна)*

На сучасному етапі ринкових відносин аграрна економічна наука має бути залучена до системного дослідження теорії і методології оцінки ефективності використання потенціалу сільськогосподарського виробництва на макро- і мікро рівні, розробки нових науково-методичних підходів його підвищення на основі формування синергетичних цілей інноваційної, соціальної та екологічної моделі розвитку, що повинно стати найважливішим фактором виходу галузі на шлях забезпечення сталого зростання.

Кожне аграрне господарство має власний економічний потенціал для конкурентоспроможного і прибуткового розвитку. Однак не кожне господарство використовує в повній мірі ефективно наявний ресурсний потенціал. Цьому безпосередньо може заважати низьке ресурсне забезпечення аграрного виробництва, нераціональна спеціалізація, низький рівень планування витрат і управління, несприятливі природно-кліматичні умови господарської діяльності, зональні особливості ведення сільського господарства, кон'юнктура ринку та безлічі інших чинників.

«Найбільш впливовим фактором, що призводить до низької ефективності виробництва, є недосконалість економічного механізму господарювання» [1].

Саме тому досить часто виникає необхідність у науково-методичному обґрунтуванні комплексу економічних засад забезпечення організації конкурентоспроможного розвитку сільського господарства на зональному рівні з урахуванням впливу природно-кліматичних і економічних умов у взаємодії з основними факторами виробництва – землею, капіталом і працею.

Реалізація на регіональному рівні визначених державою стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України потребує проведення комплексного дослідження основних теоретичних засад науково-методичного обґрунтування забезпечення процесів стійкого і екологічно безпечного

сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій в степовій зоні, що вирішуватимуть питання максимально ефективного використання її природно-агрокліматичного потенціалу.

«Формування та активізація конкурентних переваг регіону сьогодні є однією із необхідних передумов забезпечення сталого зростання. На регіональному рівні одним із найперспективніших ресурсів формування конкурентоспроможності розглядається той потенціал, який неможливо перемістити в інше місце, і який, відповідно, може стати однією із конкурентних переваг регіону. Однак наявність значного ресурсного потенціалу регіону не завжди зумовлює ефективність його використання, а тому необхідним є комплексний підхід до аналізу наявної ресурсної бази, розроблення оптимальних векторів його використання, з урахуванням як аксіологічного підходу, так і довгострокової перспективи» [2, с. 29].

Сучасні ринкові економічні умови господарювання висувають нові вимоги до агровиробника і його стратегії конкурентоспроможного розвитку. Без застосування наукових розробок інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур, високоякісного насіння і нових сортів рослин та порід тварин витримати конкуренцію доволі складно.

Незважаючи на досить сприятливі природно-кліматичні умови ведення господарської діяльності і родючі ґрунти, аграрний сектор економіки не в повній мірі ще використовує власні потужності для нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції як внаслідок повільного впровадження інноваційних технологій, обладнання та сучасних методів управління агробізнесом, так і через формування незбалансованої галузевої структури спеціалізації та порушення паритету цін на ринку.

У степовій зоні сконцентровано значний ресурсний потенціал для розвитку високотехнологічного аграрного сектору, здатного здійснювати суттєвий внесок у забезпечення продовольчої безпеки країни, розширення сировинної бази для харчової промисловості, посилення експортних позицій в світі. Водночас, для сучасного сільськогосподарського виробництва характерне досить повільне впровадження інноваційних технологій, недотримання науково обґрунтованої системи сівозмін та нераціональне землекористування, що призводить до високої мінливості урожайності сільськогосподарських культур, зниження конкурентоспроможності продукції і погіршення її якості. Також спостерігається значне коливання рівня прибутковості сільськогосподарського виробництва, як в розрізі окремих регіонів, так і в динаміці за ряд років.

Для збереження конкурентних позицій в світі і забезпечення продовольчої безпеки внутрішнього ринку вітчизняне сільське господарство в степовій зоні потребує обґрунтування концептуально нових науково-методичних підходів до його організації і управління на засадах дотримання збалансованого розвитку як рослинництва, так і тваринництва, прогнозування при різному рівні ресурсного забезпечення і моделях агрокліматичних умов виробництва та ефективного використання біоенергетичного потенціалу галузі.

Сталий розвиток аграрної сфери має забезпечуватися, передусім, на основі

дотримання оптимального балансу між її загальною продуктивністю і конкурентоспроможністю з урахуванням ефективного використання основних виробничих і природно-агрокліматичних видів ресурсів, збереження екологічної рівноваги, підвищення стандартів соціального добробуту населення сільських територій та якості продукції, удосконалення механізму господарювання.

Джерела та література

1. *Месель-Веселяк В. Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка України*. – 2010. – № 4. – С. 3–18.

2. *Ільїн В. Ю.* Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва на регіональному рівні / В. Ю. Ільїн // *Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту*. – 2015. – Вип. 4 (63). – С. 108–111.

ОСНОВНА ПРОБЛЕМА ВТРАТ ЗАГАЛЬНОГО ГУМУСУ ПІД ЧАС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ҐРУНТІВ

Козлова О.І., Мерінець К.С.

*Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
(м. Харків, Україна)*

Говорячи про органічну частину ґрунту як про цілісну систему, насправді треба розуміти, що ця ґрунтова фракція являє собою багатокомпонентну систему, яка постійно змінюється у ґрунті. Склад компонентів органічної частини залежить від типів органічних надходжень до ґрунту, від фізичних, хімічних та біологічних характеристик ґрунту. Оскільки перетворення органічних речовин, які надходять у ґрунтову екосистему, досить різномірні, різномірні і типи органічних речовин у ґрунті [2].

Кількість органічних речовин у кожному конкретному типі ґрунтів постійна, тому абсолютна його кількість залежить від переважаючих умов середовища або способів обробітку. Зміна цих факторів звичайно призводить до зсуву рівноважної концентрації. Час, необхідний для досягнення нової рівноваги, може коливатися від декількох років або десятиріч до декількох століть залежно від умов навколишнього середовища.

Гумус є найбільш важливим компонентом органічної частини ґрунту, який забезпечує рівень ґрунтової родючості. Його уміст у ґрунті є одним з найважливіших інтегральних показників рівня його родючості. Багатосторонній вплив гумусу на родючість ґрунту проявляється через низку таких показників, як запаси елементів живлення, вбирна здатність, водно-фізичні і біологічні показники, трансформаційні характеристики, які проявляються у зміні концентрації ґрунтового розчину, хімічні (внесення добрив, засобів захисту рослин) і механічні (обробіток) дії тощо. У гумусі міститься 95–99% ґрунтового азоту, який є основним джерелом цього елемента для сільськогосподарських рослин, а також близько 50 % фосфору. Він містить біологічно активні речовини, стимулятори росту, вітаміни та інші поживні елементи.

До сьогодні велика кількість вчених вивчала склад, походження та властивості органічної речовини ґрунту. Сучасне уявлення про органічну

частину ґрунту, її природу і властивості склалося завдяки відомим в усьому світі дослідженням Л.М. Александрової, П.А. Костичева, П.С. Коссовича, С.О. Ваксмана, Е.Д. Коларова, В.О. Ковди, В.В. Докучаєва, В.Р. Вільямса, О.Г. Трусова, І.В. Тюріна, О.Н. Соколовського, М.М. Кононової, В.В. Пономарьової, Г.В. Добровольського та багатьох інших учених. Але й на даному етапі розвитку науки досить актуальним є питання зміни вмісту органічних речовин, а особливо гумусу, в ґрунтах під впливом сільськогосподарської діяльності.

З літературних джерел відомо, що в орних ґрунтах під впливом інтенсивних факторів землеробства (систематичне внесення органічних і мінеральних добрив у підвищених дозах, хімічна меліорація, зрошення, осушення та інші прийоми окультурення) відбуваються глибокі зміни генетичного характеру, які обумовлюють формування якісно нового природного тіла – високопродуктивного культурного ґрунту. Окультурювання сприяє суттєвому збільшенню грубизни орного шару, посиленню в ньому процесів гумусонакопичення і мінералізації [1].

Багаторічні дослідження І.Д. Громико, О.О. Лазарев, Ю.Ф. Насонов, О.А. Чесняк показали, що різке зниження кількості гумусу одразу після розорювання цілини відбувається лише в орному шарі ґрунту при одночасному збагаченні гумусом нижніх горизонтів. Зі збільшенням періоду використання ріллі, зменшення запасів гумусу спостерігається по всьому профілю, але темпи втрат знижуються. У орних чорноземах (рілля >100 років) зміни умісту гумусу визначаються рівнем інтенсифікації землеробства: структурою посівних площ, співвідношенням у сівозміні просапних культур і культур суцільної сівби, питомою вагою багаторічних трав, рівнем внесення органічних і мінеральних добрив.

Кононова М.М., Лактіонов М.І., Грінченко О.М., Чесняк О.А., Дегтярьов В.В. та інші встановили, що різке зниження умісту гумусу відбувається в перші роки розорювання цілини. Зі збільшенням періоду використання ріллі темпи мінералізації гумусу знижуються. У подальшому процеси розкладу гумусу в ґрунтах стабілізуються. Внаслідок інтенсивного використання ґрунтів, яке включає в себе систематичне внесення органічних і мінеральних добрив, науково обґрунтовану систему землеробства, систему сівозмін, спостерігається деяке збільшення умісту гумусу.

Результати наших досліджень показують, що розорювання цілинних ґрунтів, як чорноземів так і темно-каштанових, викликає зниження умісту загального гумусу, в основному, у товщі ґрунту 0–30 см. Викошування цілинної рослинності викликає зниження умісту загального гумусу лише у верхньому шарі і зростанню його умісту в більш глибоких шарах ґрунту порівняно з цілиною. У чорноземах перелогу відбувається накопичення гумусу порівняно з ґрунтами ріллі.

Отже для отримання високих та стабільних врожаїв сільськогосподарських культур досить важливо забезпечити хоча б підвищений уміст загального гумусу в ґрунтах господарства. Це можливо забезпечити за допомогою внесення

органічних добрив та насадження багаторічних рослин, або зменшуючи кількість просапних культур. Всі ці заходи потрібно проводити індивідуально для кожного ґрунту, тому досить важливо перед вживанням заходів провести агрохімічне обстеження ґрунту.

Джерела та література

1. Муха В. Д. Влияние окультуривания на развитие почв и их плодородие / В. Д. Муха // Плодородие почв и эффективность удобрений : тр. Харьк. с.-х. ин-та.– Х., 1978. – Т. 255.– С. 22.
2. Тейт Р. Органическое вещество почвы : биологические и экологические аспекты. Пер. с англ. / Р. Тейт. – М. : Мир, 1991. – 400 с.

ДИНАМІКА БІОГЕННИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ЧОРНОЗЕМІ ТИПОВОМУ ЗА ВПЛИВУ ПРИРОДНИХ І АНТРОПОГЕННИХ ФАКТОРІВ

Кохан А.В.¹, Глущенко Л.Д.¹, Гангур В.В.²

*¹Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція
ім. М.І. Вавилова Інституту свинарства і АПВ НААН (м. Полтава, Україна)*

²Інститут свинарства і АПВ НААН (м. Полтава, Україна)

Джерелом необхідного набору органічних сполук для рослин служать первинні продукти фотосинтезу. В результаті обміну речовин первинні продукти фотосинтезу перетворюються на амінокислоти, макроергічні сполуки, нуклеїнові кислоти, органічні речовини вторинного походження. Для їх утворення необхідні інші неметали та метали (N, P, S, K, Ca, Fe, Cu, Mg та інші), тобто практично всі елементи таблиці Менделєєва. Ці елементи отримують із ґрунту, тому інтенсивність росту та розвитку рослин і зокрема врожайність сільськогосподарських культур, залежить, головним чином, від ґрунтового живлення [2].

А.П. Виноградов (1950) вважав, що концентрація елементів у живій речовині прямо пропорційна вмісту їх у середовищі з урахуванням розчинності цих сполук. Біосфера утримує близько 100 млрд. тонн живої речовини. Біля 50% маси зеленої кори приходиться на кисень, більше 25% на кремній. Вісімнадцять елементів (O₂, S, Al, Fe, Ca, Na, K, Mg, H, Ti, C, P, N, S, Cl, Fe, Mn, Ba) становлять 99,8% маси земної кори [4].

Біогенні елементи беруть активну участь, як у малому так і у великому біогеохімічних циклах під час якого вони зазнають трансформації. В агроєкосистемах біогеохімічний кругообіг проходить інтенсивніше, але і якісні параметри його інші [1, 3].

Метою досліджень було вивчення впливу природних (переліг) та антропогенних (сівозміна, пар) чинників на трансформацію неорганічних елементів у чорноземі типовому.

У наших дослідженнях за еталон (одиночку) прийняли вміст неорганічних елементів у ґрунті на перелозі (див. табл. 1). Проведені аналітичні дослідження дали можливість встановити різний вплив антропогенних чинників на рівень вмісту макро- і мікроелементів у ґрунті.

Так, за насичення сівозміни соняшником до 14% вміст у ґрунті Be, Ca, Cd був вищим, ніж на перелозі, відповідно у 1,5; 3,2 і 1,6 разу, тоді як наявність V, Cr, Mn, Co, Cu, Ba, Pb знаходилась на одному рівні. Вміст інших неорганічних елементів був меншим і становив від 1,1 (Ni, Zn, Ca, Rb, Ag, Cs, Ti) до 1,3 (Sr), 2,1 (Na) мг/кг ґрунту. За збільшення частки соняшника у сівозміні до 50% вміст лише Ca у ґрунті був вищим, ніж на перелозі у 1,8 разу, тоді як всіх інших елементів було менше в інтервалі від 1,1 Cs до 5,1 Na мг/кг ґрунту. За беззмінної сівби кукурудзи на зерно (без добрив) біогенних елементів у ґрунті було менше, ніж на перелозі в діапазоні від 2,0 (Ca) до 32,0 (Mg). У парі ці показники також були меншими у таких межах від 2,3 (Pb) до 15,0 (Na).

Таблиця 1

**Вплив антропогенних і природних факторів
на вміст неорганічних елементів у ґрунті**

Біогенні елементи	Вміст неорганічних елементів у 0–10 см шару ґрунту, мг/кг				
	Соняшник, 14 %	Соняшник, 50 %	Кукурудза беззмінна (без добрив)	Переліг	Пар
Li	20,56	10,2	<0,000		4,08
Be	0,93	0,44	<0,000	0,62	0,17
Na	88,8	37,3	<0,000	190,7	12,7
Mg	4187	2322	160,4	5152	1270
K		1341	281,6	6488	622
Ca	2367	1321	372,3	737,9	699,5
V	49,4	25,6	2,59	51,2	13,4
Cr	39,2	20,5	2,05	39,5	10,7
Mn	445,1	246,6	25,1	437,1	126,9
Co	7,6	4,11	0,24	7,97	2,12
Ni	21,7	11,4	<0,000	23,1	6,12
Cu	14,5	7,67	0,88	14,6	41,3
Zn	39,3	21,0	2,23	43,4	11,4
Ga	38,7	19,7	1,79	41,6	9,87
Rb	43,2	22,8	3,04	48,6	12,6
Sr	50,1	25,8	3,20	64,3	15,2
Mo	0,1	0,08	<0,000	16,6	0,044
Ag	0,12	0,06	0,008	0,14	0,028
Cd	0,18	0,11	<0,000	0,17	0,034
Cs	2,7	1,79	0,23	2,98	0,967
Ba	140,0	97,4	12,2	145,7	51,4
Tl	0,22	0,15	0,013	0,24	0,08
Pb	10,2	7,2	0,88	10,6	4,65
Bi	0,10	0,07	0,002		0,031

Таким чином антропогенні фактори, зокрема сівозмінна, різна насиченість її соняшником, беззмінний посів кукурудзи, пар, порівняно із перелогом (природний чинник), призводять до зменшення вмісту в ґрунті більшості неорганічних елементів, через відчуження їх з основною і побічною продукцією.

Джерела та література

1. Барбер С. А. Поступление питательных веществ из почвы в корни растений / С. А. Барбер // Физиология и биохимия культур. растений. – 1979. – Вып. 11, № 3. – С. 209–217.
2. Барбер С. А. Биологическая доступность питательных веществ в почве / С. А. Барбер. – М. : Агропромиздат, 1988. – 370 с.
3. Вернадский В. И. Избранные сочинения / В. И. Вернадский. – М. : изд-во АН СССР, 1959. – Т. 3. – 508 с.
4. Виноградов А. П. Геохимия редких и рассеянных химических элементов в почвах / А. П. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – 279 с.

ЗБАЛАНСОВАНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРОСФЕРИ

*Крикунова О.В., Карпук Л.М., Павліченко А.А.
Білоцерківський національний аграрний університет
(м. Біла Церква Київської області, Україна)*

Останніми роками значна увага, що приділяється проблемі опустелювання та деградації земель в Україні, пов'язана із зростанням антропогенного тиску на ґрунти, нераціональним землекористуванням, недосконалістю агротехнологій, стурбованістю суспільства станом довкілля та усвідомленням ролі ґрунтового покриву у забезпеченні продовольчої та екологічної безпеки держави.

За визначенням Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи (1994), опустелювання – це деградація земель у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах у результаті дії різних факторів, включно зі зміною клімату і діяльністю людини. Однак на сучасному етапі науковою спільнотою дедалі більше визнається, що опустелювання, деградація земель та посуха є результатом динамічної, різнонаправленої взаємодії людства з системами земель, де землі включають воду, ґрунти, рослинність та, власне, населення, і тому потребують застосування комплексної системи наук для моніторингу і оцінки.

Інтенсивність і масштаби деградації земель збільшуються в багатьох регіонах світу. Згідно з даними державного обліку земель, в Україні нараховується 13,9 млн. га еродованих сільськогосподарських угідь (33,2% від загальної площі цих угідь), у тому числі 12,6 млн. га орних земель. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн. га середньо- і сильнозмитих, у тому числі 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. За оцінками фахівців Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) життя 1,5 мільярда чоловік, тобто чверть населення земної кулі, безпосередньо залежить від земель, схильних до деградації. Серед можливих наслідків поширення ґрунтових деградаційних процесів – не тільки зниження родючості, а й міграція населення, загроза для продовольчої безпеки, руйнування природних ресурсів та екосистем, а також втрата біорізноманіття, обумовлена зміною середовища проживання різних видів рослин і тварин, у тому числі, і змінами на генетичному рівні.

Сучасний рівень наукових знань і світовий практичний досвід підтверджує, що опустелювання і деградація земель – це результат сумісного впливу на ландшафти природних і антропогенних факторів, що часто взаємно посилюють один одного і прискорюють розвиток процесів опустелювання. В умовах України, як правило, природні чинники слугують передумовою, фоном для загострення негативного антропогенного впливу. Високий рівень сільськогосподарського освоєння та розораності земель, катастрофічне скорочення площ лісів, природних кормових угідь, луків і пасовищ, від’ємний баланс гумусу і поживних елементів у землеробстві, застосування екологічно небезпечних агротехнологій є основними факторами антропогенного впливу на довкілля і поширюються практично на всю територію України, внаслідок чого інтенсивно розвиваються небезпечні деградаційні процеси, які погіршують водні, агрофізичні, біологічні та агрохімічні властивості земель, знижують їх родючість, екологічну стійкість, погіршують екологічний стан, збіднюють агро- і біорізноманіття (збільшення площ під монокультурами, скорочення посівів бобових культур та багаторічних трав тощо). У підсумку всі вони сприяють не тільки аридизації територій, але й унеможлиблюють сталий розвиток агросфери.

Тому, на сьогоднішній день потрібно вжити нагальні заходи для підвищення ефективності та безпеки сучасного вітчизняного агровиробництва, спрямовані на попередження подальшого розвитку деградації та опустелювання земель сільськогосподарського призначення, забезпечення збалансованого використання природних, зокрема, земельних, ресурсів агросфери через впровадження комплексного управління ресурсами, що досягається лише на основі їх науково-обґрунтованого моніторингу.

НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ҐРУНТІВ

Кучер А.В.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, Україна)

Проблему охорони ґрунтів і раціонального використання ґрунтових ресурсів, боротьби з їх деградацією нині віднесено до глобальних, оскільки їх деградація відбувається в усьому світі. Об’єктивна необхідність організаційно-економічного регулювання відтворення родючості ґрунтів в аграрному секторі зумовлена потребою в забезпеченні збалансованого (сталого) аграрного землекористування. Одним з пріоритетних завдань аграрної науки України на 2016–2020 рр. визначено наукове обґрунтування збалансованого використання, відтворення й управління ґрунтовими ресурсами, що, безперечно, актуалізує й економічні аспекти раціонального використання ґрунтових ресурсів. З огляду на це є необхідність стисло висвітлити роль агроекономічного сегмента наукового забезпечення збалансованого використання ґрунтових ресурсів й управління відтворенням родючості ґрунтів. Із розвитком науки й виробництва дедалі більшою мірою поставала необхідність виокремлення економічних аспектів, що можна вважати природним, оскільки майже завжди виникають питання про те,

скільки вартує той чи інший агрозахід, яку користь чи вигоду можна одержати від застосування новацій тощо.

Варто зазначити, що в результаті виконаних нами досліджень у ННЦ Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» сформовано ключові агроекономічні аспекти наукового забезпечення раціонального використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів як основи сталого розвитку аграрного сектора України, взято участь у підготовці низки національних (державних) програм і концепцій та розробленні пропозицій щодо вдосконалення й доопрацювання проектів нормативно-правових актів і загальнодержавних стратегій для удосконалення ґрунтоохоронної політики держави. Так, лише за основними результатами науково-дослідної роботи протягом 2014–2016 рр. здобуто певні наукові результати, підготовлено й направлено відповідним структурам низку програмних документів і проектних пропозицій щодо нормативно-правових актів, серед яких основними є такі:

1. Виконано прикладну науково-дослідну роботу «Економічне забезпечення відтворення родючості ґрунтів і трансферу інновацій у сфері охорони та раціонального використання ґрунтів» (номер д. р. 0114U003066), у рамках якої розроблено пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму відтворення родючості ґрунтів і проведено техніко-економічне обґрунтування пріоритетних для трансферу інновацій у галузі охорони та раціонального використання ґрунтів в агровиробництво.

2. Співучасть у виконанні Інститутом програми (№ 41) наукових досліджень НААН на 2011–2015 рр. «Наукові основи ефективного використання інновацій в агропромисловому виробництві з урахуванням зональних особливостей регіонів» («Трансфер інновацій») Центру наукового забезпечення агропромислового виробництва (АПВ) Харківської області на базі Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва.

3. За участі автора розроблено й направлено до відповідних структур пропозиції щодо вдосконалення й доопрацювання проектів законодавчих актів і загальнодержавних стратегій, концепцій тощо, зокрема до:

а) проектів Законів України: «Про обіг земель сільськогосподарського призначення»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сталого використання земель сільськогосподарського призначення»; «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення земельних відносин»; «Про особливості правового режиму земель Національної академії аграрних наук України»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання оренди землі», у тому числі щодо можливості включення положень проекту Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості» до вказаного проекту Закону;

б) парламентських слухань щодо законодавчого забезпечення проблеми обігу земель сільськогосподарського призначення;

в) проекту «Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року»; проекту «Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням»; проекту «Концепції

розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій»;

г) розроблення плану заходів на виконання постанови загальних зборів НААН від 26 листопада 2015 р. «Про реформування аграрної науки на інноваційній основі»; плану першочергових заходів з удосконалення системи охорони об'єктів інтелектуальної власності в системі НААН;

д) Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища направлено пропозиції щодо доповнення й удосконалення форми статистичної звітності № 50 с.-г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»;

е) на виконання Постанов Президії НААН опрацьовано й направлено пропозиції щодо: удосконалення економічних механізмів охорони та відтворення родючості ґрунтів (земель) сільськогосподарського призначення; методологічних засад визначення збитків від погіршення родючості ґрунтів для розроблення проекту «Порядку економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і відтворення родючості ґрунтів»; посилення системи здійснення державного контролю та підвищення відповідальності власників землі та землекористувачів за її цільове та ефективне використання, збереження і відтворення родючості ґрунтів та їх охорони від деградації.

4. За участі автора підготовано й опубліковано низку національних (державних) програм і концепцій, серед яких ключовими є такі: проект «Національної програми охорони ґрунтів України», «Державна цільова програма «Великомасштабне обстеження ґрунтового покриття України» (науково-організаційні основи)», «Агрохімічне забезпечення землеробства України на період до 2020 року (концептуальні положення)»; «Концепція органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні», «Концепція органічного землеробства (ґрунтово-агрохімічне забезпечення)», у межах яких визначено стратегічні напрями фінансово-економічного й інноваційно-інвестиційного забезпечення.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Мазуренко О.В.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, Україна)

Сучасний стан соціально-економічного розвитку країни висуває низку нових проблем перед суспільством. Одна з них – забезпечення кваліфікованими кадрами аграрного сектору економіки країни. Вітчизняні підприємства та організації в умовах розширення і поглиблення ринкових відносин в господарській системі можуть успішно функціонувати лише тоді, коли в повній мірі враховують кон'юнктуру попиту та пропозиції товарів і послуг, забезпечують їх конкурентоспроможність. Але конкурентоспроможну продукцію можуть створювати лише компетентні кадри: в особі керівників, головних спеціалістів, так і виконавців-виробників.

У період переходу до ринку істотно змінилися положення робочої сили в суспільстві, і умови, в яких вона функціонує. *По-перше*, ринкова економіка, що орієнтується на інтенсивні методи її ведення, вимагає не тільки пристосування робочої сили до виробництва, що в основному було в минулому, а й зворотного процесу – прогрес у виробництві повинен відповідати можливостям наявних ресурсів праці. *По-друге*, слід відмовитися від думки, що всі негативні наслідки використання трудових ресурсів запрограмовані демографічно. *По-третє*, використання робочої сили може бути різко збільшено, якщо підвищити до середньосвітових показників продуктивність праці, рівень організації праці, стимулювання вигідності вжитих заходів, законодавче забезпечення цих процесів.

Реструктуризація сільськогосподарських підприємств та в цілому галузі посилила процес перерозподілу трудових ресурсів аграрного сектора між різними господарськими формуваннями. В одних сільськогосподарських формуваннях концентрувалися кращі, найбільш кваліфіковані працівники, в інших – залишилися менш кваліфіковані працівники, як правило, більш старших вікових груп. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств робочими кадрами масових професій різко знизилася, в професійній структурі зросла питома маса працівників старших вікових груп з низьким рівнем кваліфікації.

Викликає стурбованість проблема неповернення молодих фахівців, які навчалися в аграрних закладах. Це обумовлено не тільки їх небажанням йти працювати в сільське господарство, але іноді і відсутністю реального попиту на спеціальність, а також відсутністю умов для проживання в сільській місцевості.

Враховуючи значні недоліки сільського господарства в трудових ресурсах, сьогодні існує гостра необхідність в розробці методики визначення реальної потреби підприємств у робочій силі з урахуванням їх категорій, професій, видів і форм зайнятості, а також розробка комплексу заходів та стимулів, спрямованих на забезпечення рівномірної зайнятості протягом року, їх закріплення і високопродуктивної праці.

Для подолання кадрового «голоду» в аграрному секторі в майбутньому необхідно:

- виявляти схильності випускників загальноосвітніх шкіл та молоді до сільськогосподарської праці за допомогою методів професійної орієнтації, профдіагностики та профвідбору, встановлюючи практичну роботу на сільськогосподарських підприємствах перед вступом в базовий професійний навчальний заклад;
- створити загальноосвітні школи з сільськогосподарським ухилом, особливо в сільській місцевості;
- представити можливість багатоваріантності і гнучкості в підготовці кваліфікованих кадрів, широкий ціновий діапазон форм і методів підготовки;
- постійно поєднувати теоретичне навчання з практичною роботою на сільськогосподарських підприємствах;
- навчати учнів тільки на новітній техніці і новітніх технологіях тощо.

АГРОТЕХНІЧНІ ЗАХОДИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ЗМЕНШЕННЮ РОЗВИТКУ ТВЕРДОЇ САЖКИ (*TILLETIA CARIES TUL.*) НА ПШЕНИЦІ

Мамрай В.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ, Україна)

Шкідливість твердої сажки зумовлюється, з одного боку, утворенням спорової маси замість зерна, а з іншого – зрідженням посівів унаслідок відмирання рослин. При сильному ураженні недобір урожаю може становити 15–20% і більше. Розповсюдженні по поверхні поля і в самому ґрунті спори збудника твердої сажки пшениці зберігають життєздатність тільки сухою осінню, і в цих умовах можуть бути інфекційно небезпечними для озимих, але не для ярих.

Передпосівне протруєння насіння фунгіцидами є основним, але не єдиним засобом боротьби з сажкою хлібних злаків. Варто пам'ятати — жодний фунгіцид після появи твердої сажки вже не в змозі вилікувати культуру.

Велику роль у обмеженні поширення хвороби відіграють агротехнічні прийоми. Найкращим заходом є впровадження стійких до хворобових сортів. За сприятливих умов для розвитку хвороб такі сорти не знижують урожайність сільськогосподарських культур.

Також заходом є правильне чергування культур у сівозміні, розміщення злакових колосових культур після крапчих попередників. Оскільки сажкові гриби спеціалізовані по окремим родинам і видам злаків, то сівозміна – це дієвий вид боротьби із захворюванням.

Попередники ми оцінювали як засіб передачі інфекційного початку, як агрофон для вирощування здорових рослин різних злаків так і для проведення своєчасного посіву подальшої культури. Останнє має особливо велике значення для озимої пшениці, оскільки порівняно з іншими зерновими, озима пшениця найбільш вимоглива до попередників. Попередники, які пізно звільняють поля, підсилюють ураження цієї культури твердою сажкою.

У зв'язку з цим в степовій зоні України вирощувати на зерно рекомендують більш скоростиглі та ранньостиглі гібриди кукурудзи.

Система удобрення є однією з найефективніших та швидкодіючих факторів підвищення врожайності пшениці та поліпшення якості зерна сільськогосподарських культур. Внесення під пшеницю органічних добрив не тільки підвищує родючість ґрунту і забезпечує рослини необхідними елементами живлення, а й сприяє розвитку мікрофлори, яка є антагоністом значної кількості фітопатогенів. Цим і пояснюється значно нижчий розвиток твердої сажки та інших хвороб на полях, де вносять гній. Норми його внесення мають бути строго диференційовані з урахуванням родючості ґрунту, попередника, кліматичних умов.

При внесенні під культивування або іншими шляхами спостерігається менша противосажкова ефективність. Протягом багатьох років в умовах південних чорноземів України і в західному Сибіру вивчали оздоровлюючий вплив на зернові мікроелементів, які потрібні рослині для боротьби з сажковими грибами

вже в перші дні після зараження. Причому при внесенні позитивно діють не тільки ті сполуки, яких не вистачає в ґрунті, а й наявні в достатній кількості.

Під час посіву на процес зараження злаків сажковими грибами, впливають погодні умови. Так, тверда сажка найсильніше уражує пшеницю при температурі ґрунту на глибині залягання насіння 4–10 градусів. Вплив температурного режиму проявляється і після зараження. Наприклад однаково заражені сходи пшениці забезпечують кращий розвиток збудника твердої сажки в інкубаційний період за більш прохолодної погоди. Все це пояснює, чому пізні посіви озимої пшениці уражаються твердою сажкою більше. Однак в боротьбі з хворобою не варто порушувати встановлених багаторічною практикою оптимальних термінів сівби.

Навпаки дослідження говорять про те, що на посівах оптимального строку сівби формуються повноцінне насіння, яке дає потім більш стійкі до сажки рослини.

Важливою умовою підвищення врожайності пшениці є використання для сівби високоякісного насіння кращих районованих сортів, пристосованих до місцевих умов вирощування. У процесі очищення і сортування насіння видаляють щупле біте зерно, найбільш заражене грибницею твердої сажки, шматочками і мішечками спор грибів.

Справа в тому, що боротьба зі збудником твердої сажки починається вже в перші дні після зараження. Захист супроводжується підвищенням інтенсивності дихання, енергетичними затратами, для чого необхідно достатній запас їжі. Останнє може забезпечити повноцінне, фізіологічно зріле насіння. Заражених рослин завжди в багато разів більше, ніж уражених. Отже, в інкубаційному періоді багато з них долають дію гриба і дають здоровий колос. Агротехнічними прийомами, зокрема внесенням мікроелементів, ми підсилюємо процес оздоровлення, який призводить до загибелі збудників хвороби в тканинах зараженої рослини. До підготовки насіння відноситься і протруювання насіння. Це одне з важливих агрономічних заходів. Основні протруйники стимулюють підвищення врожаю навіть при протруєнні цілком здорового зерна.

Пройшло багато років з тих пір, коли була встановлена інфекційна природа твердої сажки пшениці. За цей період часу досягли значних успіхів в вивченні агротехнічних заходів щодо сприяння зменшенню розвитку твердої сажки та боротьбі з нею. Але все рівно наданий час залишається однією з найбільш шкодочинних хвороб, яка розповсюджена практично в усіх зонах вирощування пшениці.

Враховуючи вищезазначене високоефективними і єдино можливими заходами масового недопущення розвитку хвороби у посівах зернових культур є суворе дотримання вимог Держстандарту України щодо контролю за якістю насіння і його зараженістю збудниками сажок, проведення фітоекспертизи насіння за даними якої та польової апробації планувати передпосівне якісне протруєння посівного матеріалу сучасними протруйниками з високою захисною спроможністю.

ЯКІСТЬ ЗЕРНА ГІБРИДІВ КУКУРУДЗИ ЗАЛЕЖНО ВІД ОБРОБКИ РОСЛИН КОМПЛЕКСНИМИ МІКРОДОБРИВАМИ В УМОВАХ ЗРОШЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Марченко Т.Ю., Глушко Т.В., Сова Р.С.

Інститут зрошуваного землеробства НААН (м. Херсон, Україна)

Дослідження проводили упродовж 2015–2016 рр. на дослідному полі Інституту зрошуваного землеробства НААН, яке розташоване на півдні України в зоні Інгулецького зрошувального масиву, ґрунт дослідної ділянки темно-каштановий середньосуглинковий слабкосолонцюватий при глибокому рівні залягання ґрунтових вод.

Двофакторний дослід з кукурудзою проводили у чотириразовій повторності з розміщенням ділянок методом рендомізованих розщеплених ділянок. Посівна площа ділянок 84,0 м², облікова – 51,2 м².

Фактор А – (районовані в Україні різні за скоростиглістю гібриди кукурудзи ФАО 190-420): середньоранні ФАО (290): Скадовський, ДН Галатея; середньостиглі (ФАО 360): Інгульський, ДН Деметра; середньопізні (ФАО 420) Чонгар, ДН Берека. Фактор В – обробка рослин кукурудзи сучасними комплексними препаратами у фазу 7–9 листків: 1. без обробки; 2. Аватар-1; 3. Нутрімекс; 4. Органік-баланс.

Вирощували вище зазначені гібриди кукурудзи на зерно.

Крім кількісної характеристики продуктивності гібридів кукурудзи в наших дослідженнях була проведена оцінка якості врожаю зерна цієї культури. Нашими дослідженнями встановлено, що обробка рослин гібридів кукурудзи новими препаратами у фазу утворення 7-9 листків, по-різному позначилася на основних показниках якості зерна. Від проведення зазначеного заходу вміст білка в зерні гібридів кукурудзи зростає. Наприклад, за обробки рослин усіх досліджуваних гібридів кукурудзи «Аватар-1», вміст білка в зерні у середньому за роки досліджень склав 8,94%, «Нутрімекс» – 8,89%, а препаратом «Органік-баланс» – 8,99%, при вмісті його по фоні N₁₅₀P₉₀ без обробки рослин комплексними препаратами 8,64%. Збільшення білка в зерні порівняно з останнім варіантом-фоном склало на 3,5% по «Аватар-1», на 2,9% по «Нутрімексу» і на 4,1% по препарату «Органік-балансу».

Як свідчать результати статистичного аналізу, найбільше на накопичення білка в зерні кукурудзи – 64% впливає гібридний склад. Так, максимальна кількість білка – 9,39 % містилася у зерні гібриду Скадовський, на відміну від інших гібридів, де його вміст коливався в межах 8,51–8,82%. За обробки рослин кукурудзи комплексними препаратами, в середньому за роки досліджень, була встановлена тенденція збільшення вмісту білка до 8,88–8,98% порівняно з посівами без обробки, на яких цей показник склав 8,65%. Особливо відчутний приріст – 11,5 абсолютних відсотків, був зафіксований в зерні гібриду ДН Галатея за застосування препарату «Органік-баланс».

Стосовно вмісту крохмалю в зерні досліджуваних гібридів кукурудзи, то даний показник залежно від обробки рослин комплексними препаратами

змінювався дещо меншою мірою. За обробки рослин «Органік-баланс» його кількість визначена на рівні 69,77% (або на 0,7% більше), «Нутрімікс» – 67,58 (або на 2,5% менше) та препаратом «Аватар-1» – 68,78% (або на 0,73% менше).

Серед вивчаємих у досліді гібридів кукурудзи, за кількістю накопиченого крохмалю в зерні виділився гібрид Скадовський, у якого цей показник склав 69,55%. При застосуванні препаратів було відмічено незначне, в межах 0,7–2,5 абсолютних відсотків, зниження цього показника. Так, у варіанті без обробки рослин новими препаратами вміст крохмалю в зерні склав 69,28%, а за їх застосування він знижувався до 67,58–68,78%.

У середньому, за роки досліджень, на зрошуваних посівах зерно кукурудзи містило 3,15–3,54% жиру. За рахунок застосування біопрепаратів вміст жиру в зерні кукурудзи знижувався, вплив цього чинника складає – 39%. Так, у середньому за роки досліджень на посівах без обробки комплексними препаратами було отримано зерно кукурудзи з вмістом жиру – 3,83%, а їх застосування призвело до зниження цього показника до 3,08–3,32%.

Також слід зазначити, що більшу кількість жиру в зерні накопичували гібриди ранньостиглої групи стиглості, а значно меншу – пізньостиглої. До того ж гібрид Скадовський містив максимальну кількість жиру в зерні кукурудзи у варіанті обробки рослин препаратом Органік-балансом, у якому зазначений показник склав 3,93 за вмісту по фоні мінеральних добрив у дозі N₁₅₀P₉₀ 3,47%, а найменшим – у зерні гібриду кукурудзи ДН Деметра – 2,59% за обробки рослин «Нутріміксом», тоді як без обробки жиру в зерні цього гібриду містилося 3,91%.

При проведенні розрахунків з умовного збору білку, крохмалю і жиру з одиниці площі було встановлено, що їх вихід змінювався залежно від груп стиглості гібридів. Так, найвищий збір – 9,15 т/га крохмалю, 1,16 т/га білку і 0,42 т/га олії було сформовано на посівах середньопізнього гібриду Чонгар.

Застосування препаратів на посівах кукурудзи показало, що вони по-різному впливали на умовний вихід білка, крохмалю та жиру з одиниці площі. Проведення обробки рослин препаратами «Органік-баланс» і «Аватар-1» збільшило вихід крохмалю на 11,0–12,9%, білка на 13,8–17,9%, а вихід олії при цьому зменшився на 5,6–8,4% і склав 0,35–0,36 т/га. При застосуванні препарату «Нутрімікс» приріст умовного виходу крохмалю і білка з одиниці площі був дещо нижчим і склав відповідно 5,7% і 11,5%, а найбільше зменшився вихід олії – на 14,2% і склав 0,33 т/га.

Таким чином, комплексні препарати, що взяті на вивчення, впливали на якість зерна досліджуваних гібридів кукурудзи різних груп стиглості. Збільшувався вміст білка в зерні досліджуваних гібридів кукурудзи за обробки рослин комплексними препаратами. У той же час зазначений агротехнічний засіб вирощування кукурудзи призводив до істотного зменшення вмісту жиру в зерні. Стосовно кількості крохмалю в зерні, то досліджувані фактори неістотно та не чітко впливали на його вміст у зерні гібридів кукурудзи.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Ноль О.С.

*Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету
(м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області, Україна)*

Вагоме місце в інфраструктурі аграрного ринку належить її науковій складовій. Вона включає науково-дослідні установи, фірми, спеціальні навчальні заклади, основними функціями яких є проведення наукових досліджень; розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів ринку; підготовка та перепідготовка кадрів; надання консультативних послуг, розробка стратегій подальшого їх розвитку тощо. Важливість функціонування наукових закладів обумовлена необхідністю прискорення інноваційних процесів у сільськогосподарському виробництві.

Проблему наукового забезпечення агропромислового виробництва, особливості функціонування його складових та доцільність структурних перетворень досліджували багато науковців. Разом з тим, незважаючи на їх дослідження, ряд аспектів цієї проблеми в теоретичному і практичному планах залишаються недостатньо дослідженими в умовах постійних змін аграрного ринку. Це дає підстави стверджувати, що дослідження даної проблеми є актуальним.

Якість освіти, розвиток науково-дослідної роботи відіграють важливу роль у створенні й використанні інновацій. Країни з якісною освітою, з більшим розвитком науково-дослідної роботи мають вищий рівень інновацій, які забезпечують їхнє економічне зростання, ніж країни з низьким рівнем освіти. Наразі економіка заснована на знаннях, тому працівники повинні мати не тільки високий освітньо-кваліфікаційний рівень, але й уміти швидко навчатися, пристосовуватися до кон'юнктурних змін. Особливу роль у розвитку інституційної інфраструктури інноваційної діяльності відіграють наукові установи, які, як правило, протягом багатьох років вважаються основною рушійною силою розвитку інновацій та зростання економіки. Регулювання діяльності наукових установ в Україні здійснюється нормативно-правовими актами, ухваленими за роки незалежності України.

Аграрна освіта і наука в процесі ринкових перетворень втратили «споживачів» своєї продукції і перспективні орієнтири розвитку. Деформації в освітньо-науковому комплексі – це породження колишньої екстенсивної спрямованості розвитку підприємств АПК в Україні. Несистемні підходи до формування господарств нового типу в АПК, непродумані схеми приватизації сільськогосподарських та переробних підприємств спричинили різке падіння потреби в кваліфікованих працівниках, спеціалістах колись масових та престижних професій. Залишаються без вжитку результати наукових досліджень як вищих освітніх закладів, так і науково-дослідних установ. Разом з тим, нове соціально-економічне середовище, що формується в процесі ринкового реформування, диктує необхідність не скорочення обсягів і чисельності

підготовки кваліфікованих працівників (інженерів, економістів, агрономів, будівельників тощо), а якісного оновлення суті сільськогосподарської освіти всіх рівнів в тісній інтегративній взаємодії з науково-дослідними установами.

Формування аграрної економіки нового типу, яка будувалась би на матеріальних інтересах і відбивала економічні інтереси сільськогосподарських товаровиробників та суспільства, неможливе без економічної та сільськогосподарської науки. Потрібні нові дієві механізми, методики, схеми, методи і важелі ефективного реформування та подальшого стійкого розвитку АПК. Покищо аграрний сектор отримує значні збитки, що є наслідком ігнорування об'єктивних економічних законів, ідеологічної короткозорості, небажання окремих політиків ввести економічну вартість землі у структуру капіталу. Без вирішення цієї проблеми сподіватися на залучення в сільське господарство інвестицій, «ноу-хау», машин, добрив, як і домогтися виробництва конкурентоспроможної продукції, неможливо. І якщо держава хоче виконати свою основну функцію – покращити рівень життя людей, вона зобов'язана домогтися вирішення цих проблем.

Консолідація зусиль науковців агроекономічного профілю незалежно від їх відомств та установ повинна здійснюватись не на основі пристосування до думок окремих партій і політиків минулого чи нинішнього часу, а навколо ефективного застосування об'єктивних економічних законів з урахуванням конкретної ситуації. Це сьогодні є головною умовою виконання наукою великої громадянської місії забезпечення розвитку економіки та сільського господарства держави на науковій основі.

Таким чином, заходи щодо удосконалення розвитку науки в АПК дозволять сформувати ефективне конкурентоздатне агропромислове виробництво, що забезпечить продовольчу безпеку держави, істотно змінить інфраструктуру ринку за рахунок ефективнішого державного регулювання продовольчого ринку і покращення просування продуктів харчування від виробників до споживачів, відновить економічне зростання в агропромисловому виробництві, що сприятиме розвитку інших галузей національного господарства, підвищить інвестиційну активність і зайнятість населення України.

АГРОПРОМИСЛОВІ КЛАСТЕРИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ

Онiнко Т.А.

Вищий навчальний заклад Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі» (м. Полтава, Україна)

З огляду на необхідність відродження в Україні агропромислового виробництва, виникає потреба в пошуку нових економічних об'єднань, які могли б не лише забезпечити збереження вітчизняного агропромислового комплексу, але й сприяли б його конкурентоздатності. У сучасних наукових дослідженнях, присвячених проблемі розвитку агропромислового виробництва, наголошується

на доцільності створення кластерів у даній сфері. Дослідженням проблеми формування та діяльності конкурентоспроможних агропромислових кластерів займалися такі українські вчені як В.В. Бакум, В.І. Богачев, М.П. Войнаренко, В.І. Захарченко, М.Ф. Кропивко, О.М. Одінцов, В.М. Осіпов, Т.В. Пуліна, П.Т. Саблук, С.І. Соколенко, В.Г. Ткаченко, О.В. Ульянченко та інші.

Зокрема, С.І. Соколенко глибоко вивчав досвід формування та розвитку агропромислових кластерів у різних країнах світу, включаючи Данію та Італію.

Дослідженням особливостей створення та діяльності вітчизняних агропромислових кластерів, включаючи аграрний машинобудівний кластер «АгроБум», кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів» (Запорізький регіон) та кластер «Натурпродукти Полтавщини» (Полтавський регіон), переймався М.П. Войнаренко [1, с. 211, 214].

П.Т. Саблук і М.Ф. Кропивко розглядали необхідність формування агропромислових кластерів у контексті розвитку економіки села. Їх спільна наукова позиція полягає в тому, що агропромислова кластеризація України – цеконцентрація та спеціалізація агропромислового виробництва з формуванням на території замкнених продуктових ланцюгів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з метою одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості. Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій, на думку учених, має знайти відображення у вітчизняній аграрній і соціальній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого потребує координації зусиль виробничих формувань, органів влади та управління, науки та освіти [2, с. 11–12].

З'ясуванням проблеми самоорганізації та самоуправління в агропромислових кластерах на прикладі Харківського регіону проводив В.В. Бакум. Учений дійшов висновку, що у профільних агропромислових кластерах регіону з метою ефективного самоуправління доцільно сформувати триступеневу структуру самоорганізації учасників кластерного утворення. Вищий рівень включає координаційну раду всіх профільних агропромислових кластерів регіону та її виконавчу адміністрацію. Наступний рівень – це координаційна рада конкретного профільного агропромислового кластера та його виконавча адміністрація. І останній, найнижчий, третій рівень – це координаційна рада учасників технологічного підкластера та його виконавча адміністрація [3, с. 27].

Обґрунтування доцільності створення агропромислових кластерів на Черкащині зробив О.М. Одінцов. Водночас він провів дослідження механізму синергії в кластерах агропромислового комплексу. Синергічний ефект агропромислового кластера, вважає науковець, виникає за рахунок таких ефектів: перетікання інновацій між суб'єктами кластерного утворення; нарощування грошового потоку за рахунок складання грошових потоків учасників кластера; спільного використання інфраструктурних об'єктів; зниження трансакційних витрат тощо. Дослідник запропонував

концептуальну схему формування галузевих інноваційно-інвестиційних агропромислових кластерів, яка включає такі складові: аналіз стану і тенденцій розвитку підкомплексів АПК; визначення високотехнологічних базових галузей АПК (галузі національного чи регіонального значення); виявлення базових підприємств або конгломераційних утворень; визначення стратегічних партнерів (освіта, наука, інноваційно-інвестиційні центри); оцінка інноваційного та інвестиційного потенціалу; безпосередньо формування інноваційно-інвестиційноагропромислового кластера; розробка стратегії розвитку інноваційно-інвестиційного агропромислового кластера [4, с. 13].

Основні цілі створення та діяльності кластерів в агропромисловому виробництві, вважає О.В. Ульянченко, полягають у підвищенні конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок упровадження інноваційних технологій; зниженні рівня виробничих витрат і підвищенні якості виробленої продукції; створенні нових робочих місць та забезпеченні постійної зайнятості в умовах реформування економіки; спільному лобюванню інтересів учасників кластера в органах державної влади; забезпеченні якомога повнішого виробничого циклу; доступі до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж; створенні дієвої системи доступу до інформації щодо попиту та пропозиції на агропромисловому ринку, а також щодо досягнень конкурентів [5, с. 57].

Таким чином, проблема організації та розвитку агропромислових кластерів знайшла відображення в розвідках вітчизняних учених. Разом з тим, на нашу думку, потребують глибшого дослідження питання, пов'язані з визначенням ефективності функціонування кластерів в агропромисловому виробництві та їх впливом на конкурентоспроможність економіки окремих регіонів.

Джерела та література

1. *Войнаренко М. П.* Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
2. *Саблук П. Т.* Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
3. *Бакум В. В.* Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В. В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 21–27.
4. *Одінцов О. М.* Формування інноваційно-інвестиційного механізму агропромислових кластерів / О. М. Одінцов // Інвестиції : практика та досвід. – 2012. – № 12. – С. 11–14.
5. *Ульянченко О. В.* Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на кластерних засадах / О. В. Ульянченко // Вісн. аграр. науки. – 2010. – С. 56–59.

ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САДІВНИЦТВА

Панасенко Г.В.

*Інститут помології ім. Л.П. Симиренка НААН
(с. Мліїв Городищенського району Черкаської області, Україна)*

Наукове забезпечення садівництва має вирішальне значення для підвищення конкурентоспроможності галузі. Тому проблема вдосконалення наукового забезпечення садівництва України є дуже актуальною.

У процесі переходу на ринкові умови господарювання в Україні зберігся високий науковий потенціал садівництва. У системі Національної академії аграрних наук України дослідження з плодовими і ягідними культурами ведуть Інститут садівництва НААН разом з підпорядкованими дослідними станціями – Артемівською, Мелітопольською, Подільською, Придністровською, Сумською та Краснокутським науково-дослідним центром садівництва, Інститут помології ім. Л.П. Смиренка НААН, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН, Інститут сільського господарства Полісся НААН, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН. Дослідження у плодівництві проводять також освітні заклади, зокрема, Уманський національний університет садівництва та Національний університет біоресурсів і природокористування України, які тісно інтегровані з науковими установами, забезпечують як науку й освіту, так і сферу виробництва кадрами для успішного ведення галузі. У наукових установах і освітніх закладах зосереджені висококваліфіковані кадри вчених-садівників, розвинута матеріально-технічна та інформаційна бази для науково-дослідної роботи. Результатом наукової діяльності є нові сорти плодових і ягідних культур та нові технології виробництва плодоягідної продукції – джерело інноваційної діяльності садівницьких підприємств.

Наукові організації у садівництві є виробниками науково-технічної продукції, яка має бути реалізована у виробничій сфері. Складність організації досліджень у сільському господарстві і, зокрема, в садівництві полягає в необхідності врахування специфіки біологічних об'єктів досліджень. Життєвий цикл інновацій у садівництві становить десятки років, тому дуже важливо передбачувати майбутній розвиток галузі й результати досліджень, для того щоб зусилля по їх виконанню не були марними. Для підвищення конкурентоспроможності галузі необхідно, в першу чергу, вдосконалення сфери наукових досліджень і розробок. Запорукою успішної інноваційної діяльності є проведення наукових досліджень і прийняття обґрунтованих рішень на кожній стадії створення сортів і розробки нових технологій. Наукові розробки в садівництві повинні відповідати вимогам ринку як споживачів, так і виробників продукції садівництва, основними з яких є наявність попиту на нові сорти плодових і ягідних культур, технології виробництва, зберігання і переробки продукції садівництва та високий технологічний рівень розробок.

Освоєння у виробництві нових технологій виробництва садівницької продукції гальмується відсутністю чіткого механізму передачі розробок від наукових установ до сільськогосподарських підприємств, що знижує ефективність використання наукового потенціалу. Вдосконалення наукового забезпечення садівництва можна забезпечити зміцненням зв'язків науки з виробництвом. Суть співпраці наукової установи та спеціалізованих садівницьких господарств полягає у налагодженні принципово нових взаємовідносин між ними. Це може бути укладання гарантованих двосторонніх договорів про розробку технології чи її окремих елементів: виведення сорту з певними параметрами, технологія виробництва плодів чи ягід з чітко

визначеними кінцевими результатами, розробка сортової агротехніки і т.п. За необхідності всі роботи, пов'язані з вирішенням умов договору з боку наукової установи мають виконуватись власними силами, починаючи від розробки схеми садіння, вибору кращих сортопідщепних комбінацій, вирощування садивного матеріалу до здійснення авторського нагляду за закладанням насаджень та додержанням технологічного процесу виробництва садівницької продукції. Необхідною умовою партнерських стосунків між замовником та виконавцем має бути повна і висока відповідальність сторін за виконання умов договору. Звичайно, має бути часткове авансування замовником науково-дослідних робіт і повний розрахунок при здачі роботи виконавцем.

Для поширення інновацій особливо важливим є порівняння нових сортів плодових і ягідних культур і технологій їх вирощування у демонстраційних насадженнях. На відміну від польових чи овочевих плодів і ягідні культури є багаторічними і вимагають великих витрат на закладання насаджень. Тому пропонується створювати демонстраційні насадження плодових і ягідних культур у великих розсадницьких господарствах, розташованих у різних природно кліматичних зонах України, а науковим установам і, можливо, зацікавленим садівницьких господарствам надавати розсадницьким господарствам необхідну допомогу. Створення демонстраційних насаджень плодових і ягідних культур забезпечить об'єктивною інформацією про їх ефективність та сприятиме обґрунтованому прийняттю рішень про їх використання садівницькими підприємствами.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОВОЧІВНИЦТВА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Позняк О.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і багаторічництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області, Україна)*

Актуальним напрямом розвитку аграрного виробництва в Україні є перехід на органічне землеробство, що обумовлено як історичними передумовами, так і вимогами сьогодення [1, 3]. Така переорієнтація дасть змогу забезпечити населення екологічно чистими продуктами, відродити родючість ґрунту та зберегти довкілля, а виробникам отримати додаткові прибутки від реалізації екологічно чистої продукції. Реалії переходу до органічних стандартів ЄС, передбачених Постановою Ради ЄС №834/2007 від 28 червня 2007 р. щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів та іншими документами переконують, що іншого шляху не існує, і майбутнє для України – саме в органічному сільському господарстві [1]. За цією постановою, «органічне виробництво – цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращий досвід з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та методів виробництва, який

відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених із застосуванням речовини процесів природного походження» [4]. За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху, органічне сільське господарство – це «... виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від економічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому уникає використання шкідливих ресурсів, які викликають несприятливі наслідки. Органічне сільське господарство поєднує в собі традиції, нововведення науки з метою покращення навколишнього середовища та сприяння розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя для всього вищезазначеного». У частині першій першої статті Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», прийнятому у 2013 р., зазначено, що виробництво органічної продукції є «виробнича діяльність фізичних та юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів» [1]. Таким чином, в Україні започатковано формування повного пакету нормативно-правових актів для створення ефективної законодавчої бази європейського рівня, правової і науково-технічної бази для забезпечення рівних умов функціонування суб'єктів господарювання органічного напрямку [4].

Система «органічного землеробства/виробництва», що охоплює різні галузі рослинництва і тваринництва, є на сьогодні найпоширенішою в Україні. Адже, окрім власне органічного землеробства, до альтернативних методів ведення сільськогосподарського виробництва відносять також біоінтенсивне міні-землеробство, біодинамічне землеробство, екологічне сільське господарство, ЕМ-технології, усталене сільське господарство з низькою ресурсомісткістю, точне землеробство та регенеративне сільське господарство. Проте, за певної відмінності перелічених систем землеробства, їм притаманні загальні риси, серед яких – виробництво екологічно чистих, корисних для здоров'я людини продуктів харчування [4].

Розвиток органічного виробництва – один з пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії аграрних наук України у період теперішнього реформування, що має інноваційну націленість і покликане забезпечити інтеграцію аграрної науки в інноваційно-інвестиційне середовище наукоємкого ринку АПК [2]. Згідно розрахунків науковців, до 2020 р. частка споживання органічної продукції у загальній складатиме 12,9%, а за видами органічної продукції частка овочів і картоплі має становити 14,6% [4].

Галузевою комплексною програмою «ОВОЧІ УКРАЇНИ-2020» щодо регулювання органічного сектора овочевого ринку передбачається здійснити такі заходи: розробити систему «Органічне виробництво» як для крупно товарного сектора, такі господарств населення з використанням відповідних наукових

розробок та засобів контролю за якістю продукції; стимулювати ведення органічного сільського господарства довести показник виробництва органічних овочевих культур до 10%; наблизити законодавство України до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію та до відповідних міжнародних стандартів; просування органічних торгових марок та контролю за їх походженням; поступальне впровадження ефективної моделі прогнозування, планування та виробництва в діяльності органічного підприємства; впровадження науково обґрунтованих підходів при вирощуванні органічних овочів, створення вітчизняних «органічних брендів» та ін. [5].

Джерела та література

1. *Вергунов В. А.* Історія органічного землеробства в Україні у контексті внеску Героя Соціалістичної Праці, Героя України С. С. Антонця / В. А. Вергунов // *Дбаючи про землю : думка, дія, турбота : зб. матеріалів / уклад. В. А. Вергунов, М. М. Давиденко, В. М. Товмаченко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Зерно, 2014. – С. 9–24.*

2. *Вергунов В. А.* Науково-організаційні засади функціонування Національної академії аграрних наук України: передумови появи, головні здобутки та інноваційні перспективи (до 85-річчя НААН) : наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 32.

3. *Гриник І. В.* Наукові аспекти організації вирощування продукції органічного садівництва / І. В. Гриник, П. В. Кондратенко // *Вісн. аграр. науки. – 2014. – № 10. – С. 17–21.*

4. *Камінський В. Ф.* Ведення органічного землеробства в Україні : реалії та перспективи / В. Ф. Камінський // *Дбаючи про землю : думка, дія, турбота : зб. матеріалів / уклад. В. А. Вергунов, М. М. Давиденко, В. М. Товмаченко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Зерно, 2014. – С. 25–42.*

5. *Корнієнко С. І.* Основні положення галузевої комплексної програми «ОВОЧІ УКРАЇНИ-2020» / С. І. Корнієнко, В. П. Рудь // *Овочівництво і баштанництво : міжвід. наук. темат. зб. / Ін-т овочівництва і баштанництва НААН. – Х. : ВП «Плеяда», 2015. – Вип. 61. – С. 17–33.*

СТВОРЕННЯ СОРТІВ МАЛОПОШИРЕНИХ ВИДІВ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН НА ДС «МАЯК» ІОБ НААН: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Позняк О.В., Чабан Л.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області, Україна)*

Селекційна робота з малопоширеними видами овочевих рослин на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН України розпочата у 1993 р. У результаті створені сорти, що внесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, зареєстровані у Національному центрі генетичних ресурсів рослин України. Одержані в останні роки селекційні розробки проходять науково-технічні і кваліфікаційну експертизу в експертних закладах системи Державного сортовипробування. Варто відмітити, що сорти деяких видів рослин створені в Україні вперше і на сьогодні є єдиними у Держреєстрі.

Попитом у вітчизняних споживачів користуються сорти малопоширених рослин: чорнушка (нігела) сорт Іволга (А.с. № 761, у Державному реєстрі з

1999 р.), чабер садовий сорт Остер (А.с. № 762, 1999 р.), гірчиця салатна сорти Зорянка (А.с. № 05201, 2005 р.) і Попелюшка (А.с. № 08168, 2008 р.), бамія (гібіск їстівний) сорти Діброва(А.с. № 0683, 2006 р.) і Сопілка (А.с. № 07231, 2007 р.), індау посівний сорт Знахар (А.с. № 08406, 2008 р.), петрушка сорт Стихія (Патент на сорт рослин № 06358), крес-салат(хрінниця посівна) сорти Мереживо (Патент на сорт рослин № 08599, 2008 р.) і Холодок (Патент на сорт рослин № 06354, 2006 р.), пастернак сорт Стимул (Патент на сорт рослин № 09168, 2009 р.), селера сорт Рома (Патент на сорт рослин № 06356, 2006 р.), шпинат сорти Красень Полісся (А.с. на сорт рослин № 06354, 2006 р.) і Фантазія (Патент № 150267, 2015 р.), салат сорти Ольжич (Свідоцтво про держ. реєстрацію № 04887, 2001 р.), Сніжинка (Свідоцтво про держ. реєстрацію на сорт рослин № 04890, 1999 р.), Золотий шар (Свідоцтво № 04889, 2001 р.), Дивограй (А.с. на сорт рослин № 0682, 2006 р.), Годар (Свідоцтво № 04888, 1999 р.), Шар малиновий(Свідоцтво № 04891, 2001 р.), салат посівний ромен сорт Скарб (Патент № 150238, 2015 р.), васильки справжні сорти Рутан (Свідоцтво про державну реєстрацію на сорт рослин № 04883, 2004 р.), Перекотиполе (Свідоцтво № 04882, 2004 р.), Сяйво (Свідоцтво № 04881, 2004 р.), цибуля шніт (скорода, трибулька) сорт Ластівка (Патент № 140755, 2014 р.), цикорій кореневий промисловий сорт Цезар (Свідоцтво про державну реєстрацію сорту № 110192, 2011 р.), портулак городній сорт Світанок (Патент № 150768, 2015 р.), мангольд (буряк листовий) сорт Кобзар (Патент № 1502739, 2015 р.), полин естрагон Уненеж (Патент № 160411, 2016 р.), полин естрагон Яничар (Патент № 160412, 2016 р.) та інші.

На сьогодні актуальним завданням цьому напрямі досліджень на Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН є реалізація/передача права власності на сорти рослин, укладання ліцензійних договорів на інтелектуальний продукт, що дасть можливість економити час і кошти на здійснення подальших власних досліджень зі створення новітнього конкурентоздатного сортименту овочевих рослин, скоротити терміни їх освоєння, забезпечить збільшення конкурентоспроможної продукції – новітніх розробок селекційного характеру, зокрема насіння, сприятиме раціональному використанню наукових кадрів. Оскільки відомо, що процес економічного зростання залежить не лише від створення новинок у вигляді інновацій, а й відступення їх поширення та масового застосування.

Створені на ДС «Маяк» ІОБ НААН сорти конкурентоспроможні на ринку, відповідають вимогам, що висуваються до сучасних інноваційних селекційних розробок в овочівництві і рекомендовані для впровадження в усіх зонах України. Сфери освоєння: сільськогосподарські підприємства різних форм власності та господарювання, що займаються вирощуванням і збутом овочевої продукції та приватний сектор.

Робота щодо створення конкурентоспроможних сортів малопоширених видів рослин на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН траває за 2 фундаментальними завданнями тематичного плану установи на 2016–2020 рр.: 1) 18.00.01.13.Ф.; № держреєстрації 0116U000045 «Інтродукувати нові генетичні джерела та створити на їх основі

сортів і ліній нетрадиційних видів овочевих культур (бугили кервелю, фенхелю овочевого і дворядника тонколистого) та багаторічних малопоширених видів овочевих рослин (гісоп лікарський, ревінь, щавель)» та 2) «18.00.01.14.Ф.; № держреєстрації 0116U000046 «Вивчити дію індукованого мутагенезу з метою отримання мутацій для покращення генофонду малопоширених видів овочевих рослин». Отже, сортимент буде розширено новітніми сортами малопоширених видів рослин, як однорічних, так і багаторічних.

ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ ВЕГЕТАЦІЙНИХ ДОСЛІДІВ З РЕГУЛЬОВАНИМ ВОДНИМ РЕЖИМОМ ҐРУНТУ

Поліщук К.В.

Інститут водних проблем і меліорації НААН (м. Київ, Україна)

Проведення вегетаційних дослідів є досить трудомістким процесом, як при організації та демонтажі, так і протягом всього періоду спостережень під час вегетації культур, однак ці дослідження є досить інформативними оскільки отримується великий базис інформації, яка дозволяє виявити певні закономірності досліджуваних об'єктів.

Враховуючи зміни клімату, разом з якими відбуваються зміни кліматичних зон України, постає важливе питання вологозабезпеченості сільськогосподарських культур. Тому в Інституті водних проблем і меліорації було розроблено С.С. Коломійцем вегетаційний дослід з керованим водним режимом для вивчення динаміки сумарного водоспоживання, транспірації та евапорації з ґрунту за вирощування сільськогосподарських культур суцільної сівби.

Перший такий дослід було проведено на базі Інституту фізіології рослин і генетики НАНУ за їхньою методикою на лучно-чорноземному ґрунті, привезеному з Ніжинського району Чернігівської області. На стелажах під накриттям стояли вегетаційні посудини (відра) з ярим ячменем, до яких було під'єднано пристрій регулювання вологості з ємкостями живлення, які імітували рівні РГВ. При цьому в досліді був відсутній вплив атмосферних опадів.

Другий вегетаційний дослід був проведений безпосередньо на Копачівській ОЗС Рожищенського району Волинської області в гумідній зоні. Через це тут були зафіксовані значні інфільтраційні потоки вологи з вегетаційних посудин до ємкостей живлення. Дослід проводився на дерново-підзолистому ґрунті. Посівною культурою був ярий ячмінь. Високі значення гідротермічного коефіцієнту протягом періоду вегетації не викликали сумнівів у відповідності рівня вологозабезпеченості ґрунту положенню імітованого рівня ґрунтових вод.

Проведення вегетаційного дослідів з керованим водним режимом ґрунту, тобто різним рівнем вологозабезпеченості ґрунту у вегетаційних посудинах, дає змогу вивчити динаміку складових сумарного водоспоживання – евапорації з ґрунту та транспірації рослинами протягом всього періоду вегетації за впливу

різних кліматичних умов за вирощування нових сортів сільськогосподарських культур.

Такі можливості забезпечують технічні засоби автоматичного підтримання заданих різних градацій рівня вологозабезпеченості ґрунту вегетаційних посудин, а також двобічна дія пристрою автоматичного забезпечення водного режиму ґрунту – підживлення ґрунту, поповнюючи витрати на сумарне водоспоживання, та дренажування ґрунту після випадіння інтенсивних опадів, об'єм яких перевищує ємкісні властивості ґрунту за заданого рівня його вологозабезпеченості у вегетаційних посудинах. При цьому автоматична система підтримання вологозабезпеченості ґрунту та контролю витрат на сумарне водоспоживання дозволяє вивчати навіть добову динаміку цих витрат та проводити кореляцію з хронологічними рядами метеопараметрів – опадів, температури, дефіциту вологості повітря, сили і напрямку вітру тощо. При закладанні вегетаційних дослідів з керованим водним режимом обов'язковим є використання інтернет-метеостанції, для отримання точної інформації про опади, температурний режим тощо. Це дає змогу більш детально вичленити показники сумарного водоспоживання.

Отже за результатами досліджень були сформовані такі робочі гіпотези, які потребують подальшого експериментального дослідження:

- виявлена гідропротекторна дію біопрепаратів на водоспоживання (забезпечення підвищеної біопродуктивності за неоптимальних умов зволоження – в умовах перезволоження і переосушення);
- встановлено, що мінеральні добрива знижують споживання води на виробництво одиниці зернової продукції при найбільшій контрастності коефіцієнтів водоспоживання за високих РГВ;
- встановлена тенденція до зростання виходу зерна в загальній біомасі (зерно+солома) за збільшення норми осушення;
- якість зерна, що характеризували вагою 1000 зернин, була найвищою за РГВ = 0,5 м при застосуванні мінеральних добрив;
- проведення вегетаційного дослідів з регульованим водним режимом ґрунту є надзвичайно інформативним методом фізичного моделювання різного рівня вологозабезпеченості ґрунту протягом вегетаційного періоду культури з дискретним інструментальним вимірюванням евапорації з ґрунту та сумарного водоспоживання, має низку переваг, порівняно з існуючими методами дослідження евапотранспірації, і є незамінним для формування робочої гіпотези інноваційних агротехнологій та меліоративних заходів, має високий освітній потенціал.

ЕКОЛОГІЧНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ

Приходько Т.М., Юрченко Л.І.

Харківська державна зооветеринарна академія (м. Харків, Україна)

Історичні, культурні, політичні та соціальні відмінності, характерні для різних країн, сформували значні відмінності в області відображення об'єктів і подій екологічної соціальної відповідальності. Традиційна модель екологічної соціальної відповідальності акцентована на біосумісну поведінку підприємства в умовах ринку, розвиток позитивних відносин з регіональною і місцевою владою. У США, наприклад, соціальна відповідальність заснована на максимальній свободі суб'єктів і орієнтована на філантропічну модель. Вирішення багатьох соціальних проблем (захист навколишнього природного середовища, професійна і екологічна освіта, страхування персоналу) реалізуються численними напрацьованими механізмами участі бізнесу в соціальній підтримці суспільства через корпоративні фонди. Європейська модель екологічної соціальної відповідальності бізнесу принципово відрізняється від американської прямим впливом держави. Варто зазначити, що європейська модель більшою мірою орієнтована на три сфери реалізації соціальних технологій: охорону навколишнього середовища, економічну і зайнятість населення. Характерною рисою європейської моделі екологічної соціальної відповідальності є фінансування державою соціальних програм для населення з податкових зборів. Дослідження японської моделі соціальної відповідальності засвідчують значний вплив інституту держави, але слід вказати, що японський бізнес історично зосереджений на внутрішніх програмах, завдяки яким компанія стає для працівника сім'єю. У рамках відповідальності перед працівниками бізнес надає житло фахівцям, стимулює сімейні династії, оплачує навчання і, що найважливіше, демонструє надзвичайно бережливе ставлення до природного оточення.

Однак, варто наголосити, що в науковій літературі за даною проблемою можна зустріти й інші моделі, наприклад британську, англо-саксонську, континентальну, які, на нашу думку, є похідними від зазначених трьох та базуються на них. Ідеальної ж моделі корпоративного управління екологічною соціальною відповідальністю в світі не існує, кожній з них властиві свої позитивні та негативні риси, зумовлені етнічними особливостями та традиціями екологічної культури.

У сучасних ринкових умовах для підприємств на першому місці стоїть питання підвищення ефективності, покращення своєї конкурентної позиції та ділової репутації. Зокрема для вітчизняних компаній це питання стає ще гострішим, адже інтеграція до європейського та світового ринку вимагає нових підходів до підприємницької діяльності. Однією з таких тенденцій є активне та плідне впровадження в бізнес сучасної світової практики – корпоративної екологічної соціальної відповідальності. В Україні поширення практики екологічної відповідальності знаходиться ще на початковому етапі

розвитку. За аналітичними даними Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» близько 25% компаній-представників українського бізнесу не використовували цієї практики і взагалі не обізнані з феноменом корпоративної екологічної соціальної відповідальності, а 75% підпоняттям «соціальна відповідальність» розуміють лише декілька аспектів, зокрема благодійну діяльність та всебічний розвиток свого персоналу. Це безпосередньо впливає і на розробку, і на проведення соціально відповідальних заходів. Тільки 55% з опитаних представників компаній впроваджують заходи екологічної відповідальності на повсякденній основі, інші ж – не ставлять цей напрям своєї діяльності в пріоритет. Таке становище зумовлює на ринку безліч втрачених можливостей щодо екологічної повноцінності діяльності, підвищення конкурентоспроможності, негативно впливає на встановлення довірчих та успішних взаємовідносин як у внутрішньому середовищі, так і у зовнішньому [1].

Тому питання аналізу, дослідження і застосування прикладів впровадження екологічної соціальної відповідальності на іноземних підприємствах та перенесення цього досвіду на вітчизняне середовище є актуальним, адже для глобальних міжнародних компаній екологічна відповідальність розглядається вже як один із ключових постулатів побудови відносин бізнесу зі споживачами, конкурентами, владою та природою і суспільством взагалі. Для дослідження світових найкращих практик нами проаналізовано рейтинг компаній з найкращою репутацією впровадження корпоративної соціальної відповідальності, зокрема екологічної її складової, складений Forbes. Даний рейтинг розраховується на основі опитувань 240 тис. людей з 15 країн світу, які виражали своє ставлення до великих компаній та оцінювали його у 100-бальній рейтинговій системі [2]. Аналіз вказує на те, що компанії з належністю до країн ЄС, США та Японії займають високе місце в рейтингу. На нашу думку, це є наслідком тривалої цілеспрямованої державної політики, направленої на усвідомлення підприємцями своєї ролі в соціально-економічному розвитку суспільства. У зазначених країнах екологічна соціальна відповідальність розглядається як новий перспективний рівень ведення бізнесу, який сприяє не тільки соціальному і економічному розвитку держави, але і забезпечує її екобезпечний, сталий розвиток в загальному масштабі, що базується на розвитку кожної окремої компанії.

Отже, основними напрямками впровадження екологічної відповідальності в національний бізнес можуть бути: перенесення досвіду зарубіжних підприємств на вітчизняний ринок, надання пільг на проведення екологічних соціально-відповідальних заходів, популяризація досягнень та кращих практик.

Джерела та література

1. *Офіційне* інтернет-представництво Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csr-ukraine.org>. – Заголовок з екрана.
2. *The companies with the best CSR Reputations in the world in 2016* [Електронний ресурс] / Forbes. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/>. – Заголовок з екрана.

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПІДТРИМКИ

Радченко О.Д.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, Україна)

Тривалий час державна підтримка аграрного сектору в Україні здійснювалась за прямим та непрямим бюджетним фінансуванням. Через брак бюджетних коштів внаслідок фінансової кризи, частка прямого оподаткування значно скоротилась, а економія за спецрежимами складала понад 90% підтримки. Така ситуація спричинила перекося у підтримці конкурентоспроможності різних господарських форм, сприяючи насамперед крупним формуванням. Під впливом також рішучих вимог МВФ щодо скасування спецрежимів оподаткування, у грудні 2015 р. внесеними змінами до Податкового кодексу розпочалась реформа державної аграрної підтримки.

У 2016 р. діяв перехідний період з відповідним розподілом сплати коштів спецрежиму ПДВ для різних галузей (85%, 50%, 20% ПДВ). На 2017 р. при затвердженні Державного бюджету у ряді супровідних законів було задекларовано, що державна підтримка бере на себе роль компенсатора спецрежиму ПДВ, і з цього часу здійснюється лише пряма підтримка галузі, за механізмом, подібним непрямій підтримці через спецрежими. При цьому вона спрямовується на підтримку насамперед, тваринництва, на неізакладено 4 млрд грн, а сума дотацій пропорційно лімітована.

Особливістю нової форми підтримки є те, що виробники на загальних підставах сплачують ПДВ до бюджету, до декларації з ПДВ подають додаток з переліком реалізованої продукції, на яку розповсюджується державна підтримка і частина цього ПДВ у лімітах виділених коштів повертається їм казначейством в наступному місяці.

Розроблений порядок розподілу дотації, прийнято наступні законодавчі акти щодо бюджетної дотації: Постанова КМУ від 08.02.2017 р. № 83, якою затверджено Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції у 2017 р.; Постанова КМУ від 22.03.2017 р. № 178 про деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, Постанова Кабінету Міністрів України від 1.03.2017 р. № 130 про порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, Наказ Мінфіну від 23.02.2017 р. № 275, яким затверджено форми заяв для сільськогосподарських товаровиробників – отримувачів бюджетної дотації; Наказ Мінфіну від 23.02.2017 р. № 276, яким затверджено зміни до Порядку заповнення податкової накладної, затвердженого наказом Мінфіну від 31.12.2015 р. № 1307; форму податкової декларації з ПДВ та порядок її заповнення, затверджені наказом Мінфіну від 28.01.2016 р. № 21; Розпорядження КМУ «Про розподіл коштів,

передбачених у державному бюджеті у 2017 р. Міністерству аграрної політики та продовольства для фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників» від 01.03.2017 р. № 124-р. Суть найбільш важливих з них приведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативне регулювання реформи аграрної державної підтримки у 2017 р.

Документ	Зміст
<p>Постанова КМУ від 8.02.2017 р. № 83</p> <p>Порядок розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва с.г. продукції у 2017 р.</p>	<p>визначає механізм розподілу коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 2801580. Право на отримання бюджетної дотації мають юридичні та фізичні особи, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів. Розподіл бюджетної дотації здійснюється за напрямками: бюджетна дотація товаровиробникам, які займаються розведенням свійської птиці (птахівництва) (КВЕД 01.47, 10.12 та 10.80); бюджетна дотація іншим товаровиробникам, які провадять види діяльності, визначені в пункті 161.3 статті 161 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (крім КВЕД 01.47, 10.12 та 10.80)</p>
<p>Постанова КМУ від 22.03.2017 р. № 178</p> <p>Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції</p>	<p>бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції надається сільськогосподарським товаровиробникам, які в установленому порядку подали до 1 квітня 2017 р. заяви про внесення до Реєстру отримувачів бюджетної дотації та які станом на 31 грудня 2016 р. були внесені до реєстру суб'єктів спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість у сфері сільського та лісового господарства, відповідно до статті 209 Податкового кодексу України і станом на 1 березня 2017 р. зареєстровані як платники податку на додану вартість та провадили види діяльності, визначені у пункті 16¹.3 статті 16¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».</p> <p>Визначення сум бюджетної дотації, яка підлягає перерахуванню сільськогосподарським товаровиробникам, здійснюється на підставі даних Державної фіскальної служби за результатами діяльності таких товаровиробників</p>
<p>Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130</p> <p>Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості с.г. техніки та обладнання</p>	<p>визначає механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва». Одержувачами бюджетних коштів є юридичні особи та фізичні особи, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів. Бюджетні кошти спрямовуються на забезпечення сільськогосподарських товаровиробників вітчизняною технікою та обладнанням для агропромислового комплексу</p>

Рядом науковців, політичних та громадських діячів [1; 2; 3; 5; 6] цей механізм піддано критиці. Найбільше зауважень – щодо недостатності коштів, виділених на компенсацію – 4 млрд грн, проти наприклад 43,2 млрд грн непрямої

компенсації у 2015 р. [4]. Також критиці піддаються рішення уряду щодо непропорційного розподілу, щодо галузей, які матимуть переваги, щодо ручного режиму розподілу тощо.

Таким чином, на даний час сформовано нормативне забезпечення реформування механізму державної підтримки. Але треба зазначити, що його формування відбулось без належного наукового супроводження, на догоду окремим групам аграрного лобі, а також на вимогу МВФ. Він містить ряд суперечностей і навіть в наближенні не компенсує теж недосконалий, чинний раніше механізм. Тому подальшими дослідженнями цієї проблеми є вивчення зарубіжного досвіду регулювання державної підтримки аграрного сектору та формування адекватного і сприйнятливою для більшості учасників вітчизняного механізму. Особливо необхідно розробити Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності аграрної держпідтримки.

Джерела та література

1. *Марчук Д.* Розвиток тваринництва у 2017 році [Електронний ресурс] / Д. Марчук. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/opinion/marchukcolumn/rozvitok-tvarinnictva-u-2017-roc-785848.html> . – Заголовок з екрана.
2. *Острікова Т.* Гірки жнива аграріїв [Електронний ресурс] / Т. Острікова. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/03/14/622593/> . – Заголовок з екрана.
3. *Соколов М.* Зміни в системі оподаткування й державної підтримки у 2017 році – думка аграріїв [Електронний ресурс] / М. Соколов. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/zmini-v-sistemi-opodatкування-j-derzavnoi-pidtrimki-u-2017-rosi-dumka-agrariiv> . – Заголовок з екрана.
4. *Сума ПДВ на спецрахунках агробізнесу за 2011–2016 роки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://agropolit.com/infographics/view/18> . – Заголовок з екрана.
5. *Тулуш Л.* Аграрна складова Держбюджету-2017 не компенсує втрати сільгосп підприємств від скасування спецрежиму ПДВ по тваринницькій продукції [Електронний ресурс] / Л. Тулуш – Режим доступу : <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/1844--2017-.html> . – Заголовок з екрана.
6. *Чопенко В.* Аграрне бездоріжжя [Електронний ресурс] / В. Чопенко. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/agrarne-bezdorizhzhya-.html> . – Заголовок з екрана.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОБЛІКУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Сергєєва Н.В.

*ННЦ «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства»
НААН (сmt Глеваха Васильківського району Київської області, Україна)*

Однією з важливих умов підвищення конкурентоспроможності підприємств є оновлення його матеріально-технічного забезпечення. Тема капітальних інвестицій досить актуальна в наш час, так як інвестиційна діяльність в Україні відбувається в умовах кризи та економічного спаду. Реалізація інвестиційних проектів здійснюється за рахунок коштів інвесторів, кредитних або з власного фонду підприємств. Це зумовлює збільшення обсягу фінансових витрат та зростання капіталовкладень за рахунок капіталізації фінансових вкладень.

З огляду на це питання обліку капітальних інвестицій є досить важливим і потребує удосконалення. У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність удосконалення обліку як основи інформаційного забезпечення системи управління підприємством, важливою складовою якої є облік капітальних інвестицій. Так, на сьогодні чимало питань, пов'язаних з обліком капітальних інвестицій та їх відображенням у звітності, є концептуально необґрунтованими, організаційно та методологічно невирішеними, інформаційно не забезпеченими. До того ж більшість нормативно-правових актів, що регулюють правові засади їх обліку, залишаються неузгодженими між собою або суперечать один одному.

Більшість наукових досліджень у сфері капітальних інвестицій спрямовані на вивчення даного об'єкта у контексті обліку основних засобів або обліку інвестиційної діяльності підприємства в загальному. При цьому маловивченими залишаються підходи до визнання капітальних інвестицій та їх оцінки загалом і за видами, їх системної класифікації. Існують проблеми неузгодженості вимог фінансового і податкового обліку капітальних інвестицій, взаємозв'язку даних про них у фінансовій та статистичній звітності підприємства, розробки форм внутрішньої звітності про капітальні інвестиції.

Однією з важливих проблем є відсутність системної класифікації капітальних інвестицій. Діючи нормативні документи такі, як П(С)БО 7 «Основні засоби», Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій не вказують на конкретне групування капітальних інвестицій. Лише характеристика рахунку 15 «Капітальні інвестиції» виокремлює об'єкти, у які можуть здійснюватися капітальні інвестиції.

Відсутність чітких критеріїв визнання капітальних інвестицій є теж не меншою проблемою. Характеризуючи капітальні інвестиції як інвестиції (або вкладення), до них слід застосовувати загальні критерії визнання активів. Визнаючи їх витратами, маємо констатувати, що це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

На сьогодні законодавчо не врегульованим залишається порядок оцінки капітальних інвестицій, який залежно від їх видів може бути різним. При цьому первісна вартість різних за формами відтворення капітальних інвестицій може формуватися по-різному і характеризуватися різним складом витрат. До того ж невирішеним залишається питання щодо можливості застосування справедливої вартості до оцінки різних об'єктів капітальних інвестицій.

Відсутність єдиного підходу до групування капітальних інвестицій зумовлює неузгодженість вимог щодо представлення їх у фінансовій і статичній звітності. При цьому різні вимоги до розкриття інформації про капітальні інвестиції у фінансовій та статистичній звітності призводять до неспівставності показників і не дають можливості реально оцінити стан, динаміку та

ефективність використання капітальних інвестицій підприємства.

Важливим недоліком нововведень є відсутність окремого П(С)БО для регламентації капітальних інвестицій щодо питань обліку та інформаційного подання. Інвестиції є організаційно необхідною умовою функціонування будь-якого підприємства, серед яких важливе місце займають капітальні інвестиції.

ВПЛИВ ТЕХНОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА СУЧАСНИЙ СТАН СЕЛІТЕБНИХ ТЕРИТОРІЙ

Сігалова І.О., Присяжнюк Л.М., Іваницька А.П.

Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ, Україна)

Сьогодні антропогенна діяльність призвела до активізації небезпечних природних і техно-природних процесів, порушення екологічного балансу, деградації природного середовища. Рівень активного техногенного навантаження на міське природне середовище в промислових центрах збільшує рівень екологічного ризику в цілому для населення. Антропогенний вплив на навколишнє середовище, обумовлений цілою низкою факторів, стає все більш інтенсивним і масштабним.

Існуюча екологічна ситуація в Україні є дуже важливим чинником, що позначається на здоров'ї населення, причому частинного впливу на рівень захворюваності становить від 20 до 60% і, безперечно, обумовлена особливостями того чи іншого регіону країни.

Особливий екологічний стан складається у великих промислових центрах, де близько 80% випадків захворювання населення є наслідком впливу на організм забрудненого довкілля.

Нормування забруднюючих речовин у компонентах середовища відіграє важливу роль у системі моніторингу довкілля. Завдяки йому можна здійснювати гігієнічну оцінку забрудненості природних об'єктів, аналізувати темпи накопичення токсичних інгредієнтів у навколишньому середовищі та оцінювати ефективність природоохоронних заходів.

Основними чинниками антропогенного забруднення ґрунту, питної води і рослинної продукції у селітебній зоні міста Біла Церква є важкі метали, нітрати та хлориди, кількість яких обумовлена промисловим виробництвом, що спричинює загальну захворюваність, новоутворення та хвороби органів травлення населення.

У групі особистих господарств населення з наявним техногенним навантаженням якихось змін щодо показників родючості ґрунту не виявлено, проте виявлено перевищення вмісту важких металів. Так, наприклад, по кадмію і свинцю перевищення ГДК зафіксували у тих домогосподарствах, які знаходяться у безпосередній близькості до джерел забруднення, якими є промислові підприємства і автомобільний транспорт. А як відомо, ґрунти, які знаходяться поблизу автомагістралі з високою інтенсивністю руху, за рівнем антропогенного навантаження наближаються до ґрунтів промислово

розвинутого району великого міста.

Виявлено, що вміст важких металів (мідь, цинк, кадмій) істотно впливає на загальну захворюваність, новоутворення та хвороби органів травлення (коефіцієнт детермінації 0,94–1,0).

Результати дослідження якісних показників питної води у розрізі домогосподарств, що входять до різних груп з техногенним навантаженням виявили наступні закономірності: у тих домогосподарствах, які розташовані на відстані 5–7 км від промислової зони, перевищень у воді концентрації важких металів не виявили, проте виявили перевищення ГДК нітратів і хлоридів. Проведені нами опитування і огляд присадибних земельних ділянок дали змогу виявити джерела забруднення питної води, якими є гноєсховища і компостосховища, вбиральні, побутові стоки, що розташовані у безпосередній близькості до джерела питного водопостачання. А якщо криниця належним чином не облаштована, то з поверхневими водами у період дощів і танення снігу всі ці стоки можуть потрапляти у воду.

Було проаналізовано залежність захворюваності населення міста від вмісту нітратів у питній воді домогосподарств населення та виявлено, що вміст нітратів та хлоридів у питній воді істотно впливає на захворюваність населення (коефіцієнти детермінації 0,94–1,0).

Досліджено, що 38% зразків картоплі і моркви забруднені нітратами, 33% – перцю, 40 і 44% – гарбузів і буряків столових. Найбільше забрудненими виявилися кабачки – 73%. Максимальна концентрація була зафіксована 800 мг/кг.

Результати досліджень показали перевищення допустимого рівня свинцю в 1,5 разів у яблуках в групі домогосподарств з навантаженням автомобільного транспорту та промисловій зоні. У цих же домогосподарствах у моркві та буряках столових в 1,3 та 1,7 разів виявили перевищення допустимого рівня кадмію. У 1,4 та 1,6 разів виявили перевищення по вмісту міді у моркві та буряках столових. Максимальні перевищення зафіксували по вмісту цинку 1,2-4,1 разів. Забрудненими виявилися картопля, морква, буряки столові і яблука. При цьому по міді і цинку перевищення відмічалися як у групі домогосподарств, котрі найбільше піддані впливу техногенного навантаження, так і в групі, які найменше піддані такому впливу.

Виявлено, що вміст важких металів (мідь, цинк, кадмій, свинець) в овочевій продукції істотно впливає на загальну захворюваність, новоутворення та хвороби органів травлення (коефіцієнт детермінації 0,94–1,0).

Отже, з'ясовано, що вміст важких металів у ґрунті та рослинній продукції, вміст нітратів і хлоридів у воді істотно впливає на стан здоров'я населення, натомість, зв'язку захворюваності з рівнем нітратів в овочевій продукції не виявлено, проте виявлено зв'язок захворюваності з рівнем вмісту важких металів в овочевій продукції.

ІНТЕГРОВАНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАХИСТУ КОРМОВИХ КУЛЬТУР

Скуфінський О.І.¹, Каменіщук Б.Д.²

¹ПП «Агроторг-Поділля» (м. Хмільник Вінницької області, Україна)

²Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН
(м. Вінниця, Україна)

Ґрунтово-кліматичні умови України дають змогу одержувати найважливішу рослинницьку продукцію і такі врожаї та валові збори її, які повністю задовольняють потреби населення в продуктах харчування, тваринництва – у кормах, промисловості – в сировині. Крім того, наша країна набула лідируючого прискорення щодо можливості збільшити виробництво зерна пшениці, кукурудзи, ячменю, соняшникової олії, цукру та іншої сільськогосподарської продукції для експорту на світовий ринок. Але для цього потрібно впровадити сучасні інтегровані технології вирощування сільськогосподарських культур, складовою яких є інтегрована система захисту від шкідників, хвороб і бур'янів.

У середньому втрати рослинницької продукції від шкідливих організмів становить 30%, а в періоди спалахів розмноження шкідників, епіфітотій хвороб та при сильному засміченні полів бур'янами вони можуть перевищувати 50%, а інколи врожай гине повністю. Так, без здійснення заходів щодо захисту навіть на високому агротехнічному фоні можна одержати врожай зерна пшениці озимої та ще й низької якості лише у межах 2–4 т/га, тимчасом як при належному захисті – 7–10 т/га. Отже, у такому разі кожен третій, а інколи й другий гектар орної землі хлібороб засіває, щоб підтримати життєдіяльність шкідливих організмів.

Важливим етапом інтегрованого захисту кормових культур є боротьба з основними хворобами такими як: летюча сажка, тверда сажка, фузаріоз колоса, гельмінтоспоріоз, пліснявіння тощо. У боротьбі з ними використовуються фунгіциди (від лат. *fungus* – гриб і *caedo* – вбиваю) – це хімічні речовини, що здатні повністю або частково пригнічувати розвиток збудників хвороб сільськогосподарських рослин. Термін захисної дії фунгіциду має складати до 20 днів.

На даний час у виробництві використовують препарати із таких фунгіцидних груп, як: Азоли (безимедазоли, триазоли, імідазоли); Морфоліни (фенпропіморф, фенпропідин); Стробілурини (пікоксистробін, азоксистробін, піраклостробін, трифлуксістробін, флукоксистробін, кресоксім–метил, димоксістробін). При цьому, дуже важливо їх застосувати раніше початку масового зараження рослин.

У Західній Європі (Німеччині) виникла проблема виникнення стійкості грибкових інфекцій до Стробілуринів, зокрема таких хвороб як жовта плямистість і септоріоз. Також кормові культури є джерелом зеленого корму для тварин, що обмежує можливості використання хімічних препаратів із пролонгованою дією.

Із технологічних новинок є впровадження системи захисту кормових

культур від хвороб **Б.С.Ф.П.** (біохімічна суміш фунгіцидів-протруйників) та застосування методу **індукованого імунітету**.

Компонентами Б.С.Ф.П. є препарат на основі Тебоконазолу (наприклад Терасіл) і біопротекторний компонент (наприклад Терастим, Хетомік, Діазофіт або БСП). Біологічний компонент слугує захисним механізмом, що стримує ґрунтові патогени протягом всього періоду вегетації, забезпечує азотне живлення сходів (еквівалент 50 кг/га мінерального азоту) та мобілізацію нерозчинних фосфорних сполук для живлення культури. Сприяє приросту врожаю на рівні 7,4–17,2% (збір сирого протеїну зростає на 0,5–0,7 ц/га). Для підсилення ефективності бакових сумішей фунгіцидів, підвищення посухостійкості та стимуляції генетичного потенціалу посівного матеріалу, в бакову суміш додається «прилипач» та регулятор росту.

Сумісність усіх компонентів перевірено дослідями, тому хімічні фунгіциди не чинять негативного впливу на біофунгіцид. Застосування системи Б.С.Ф.П. під час обробки посівного матеріалу також вирішує проблему дефіциту вологи у ґрунті, що є характерною для господарств східних та південних областей України і призводить до низької схожості озимих культур.

Метод індукованого імунітету на початку з'явився в Західній Європі. Суть методу зводиться до обприскування сільськогосподарських культур препаратами, які містять гриб Триходерми, наприклад препаратом «Триходермін». Метод індукованого імунітету має велику перевагу над класичними методами захисту рослин від хвороб. Адже, коли триходерма попадає на поверхню листа, то розростається вона по поверхні листа, а не вглиб. Рослина через деякий час «відчуває» проростання грибка і «включає» сили імунітету, тому рослина підготовлена до боротьби з грибками. Коли спора збудника грибкових захворювань проростає, вона атакується гіфами триходерми, а при попаданні вглиб листка гіфи збудника гинуть, бо вони атаковані силами індукованого імунітету рослини!

Такий метод захисту дає переконливу прибавку врожаю відносно методів захисту за допомогою хімічних фунгіцидів. Про це говорить досвід ПП «Агроторг-Поділля», отриманий при застосуванні препаратів на власних полях. Варто додати, що хімічні фунгіциди «руйнують» власний імунітет рослини і ця ситуація призводить до постійного збільшення застосування фунгіцидів. Відомо також, що у збудників грибкових хвороб виробився імунітет проти хімічних фунгіцидів. Нові розробки фунгіцидів, які проводять передові компанії світу, дорогі. Це збільшує матеріальні витрати сільгоспвиробників, знижує рентабельність виробництва. Ми вважаємо, що метод індукованого імунітету має право на життя у сільському господарстві України.

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ ЛІЦЕНЗІЯМИ

Столярчук Н.М.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, Україна)

Для забезпечення захисту винаходів і промислових зразків по країнах світу вводилося патентне законодавство, яке забезпечило патентну монополію на їх використання, а для захисту ноу-хау – монополію таємності. Використання нової техніки і технології стало неможливим без придбання ліцензій у патентовласників та без передачі ноу-хау, що зберігаються в таємниці.

Легальне використання прав на всі ці об'єкти можливе лише за умови їх ліцензування. У світовій практиці обміну науково-технічними досягненнями застосовується така опосередкована форма правовідносин, як ліцензійний договір. Зважаючи на це, в останні 50 років торгівля ліцензіями набула широкого поширення. Тому підприємство у кожному конкретному випадку стоїть перед дилемою: чи укласти ліцензійний договір (майже миттєво одержавши найсучасніші технології), чи почати власні дослідження (що пов'язано із значним фінансовим ризиком у випадку негативного результату). Причому навіть позитивний результат у створенні науково-технічної розробки може не виправдати понесених витрат на організацію і впровадження результатів досліджень.

Для вибору вірного рішення необхідні серйозні маркетингові дослідження, оцінка технічних і економічних аспектів способу використання, який планується застосувати, дослідження ринків збуту та умов конкуренції, консультації юристів і патентознавців, оцінка можливості залучення початкового капіталу.

Ліцензійний договір є життєздатним засобом стратегії, спрямованої на оптимальне економічне використання патентованого винаходу не тільки в інтересах сторін договору, але й в інтересах широкої громадськості. Таким чином, ліцензійна діяльність є невід'ємною складовою частиною цивільно-правових відносин суб'єктів підприємницької діяльності в ринкових умовах.

Вивчення цих особливих відносин до цього часу не можна визнати задовільним і достатнім для практичного застосування. Останнім часом з'являється все більше цікавих робіт, в яких досліджуються цивільно-правові аспекти ліцензійної діяльності.

У світі діє більше 200 тисяч угод і договорів про міжнародну передачу технологій. Навіть найбільш розвинені індустріальні країни є не тільки експортерами, а й імпортерами технологій. Головною країною в цьому відношенні є США. На її частину припадає біля 50% обсягу світової торгівлі технологіями, у тому числі приблизно 40% світового експорту ліцензій.

Взагалі, продаж ліцензій – це типова форма передачі технологій. У сучасних умовах передача і використання виключних прав на винаходи, промислові зразки, товарні знаки та інші об'єкти часто супроводжується передачею ноу-хау, технічної документації, наданням технічної допомоги, тощо. Найбільш поширеними стали невиключні ліцензії

Починаючи із середини ХІХ ст. жодна країна світу не може прогресивно

розвиватися без участі в міжнародній торгівлі ліцензіями. Практично світова і внутрішня торгівля новітньою технікою і технологією, її напрямки й обсяг визначаються раніше укладеними ліцензійними договорами. В основі їх лежать винаходи і ноу-хау, створені окремими винахідниками, при проведенні досліджень фірмами, при організації ними виробництва новітніх товарів і при кооперації в дослідженнях і виробництві з іншими фірмами.

Продаж науково-технічних досягнень, винаходів, ноу-хау, прав на використання винаходів, промислових зразків і товарних знаків на базі ліцензійних угод може здійснюватися практично за всіма видами зовнішньоторгівельних і внутрішніх угод. Участь у міжнародній і внутрішній торгівлі ліцензіями бажана для всіх науково-дослідних установ. Це особливо важливо в умовах європейської інтеграції України.

У ХХ сторіччі науково-технічний прогрес став фактором, що визначає поступ людства. Умови ринкової економіки суттєво збільшили значення всіх аспектів охорони прав інтелектуальної власності: набуття прав, їх використання та захист. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ст. 54 встановлює конституційну гарантію захисту інтелектуальної власності та законних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної власності.

Україна має значні досягнення в галузі науки і техніки, які можуть бути успішно реалізовані. У той же час розробники науково-технічної продукції і автори створених об'єктів промислової власності в більшості випадків не можуть ефективно розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної діяльності. Великий науково-технічний потенціал не знаходить собі застосування, в першу чергу із-за відсутності інформації про створені об'єкти у потенційних споживачів, а також тому, що власники об'єктів не можуть правильно визначити сферу застосування створеного нововведення, вірно обрати коло потенційних споживачів, розрахувати попит і визначити канали розповсюдження товару на ринку.

ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ТРАНСПОРТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Таран Р.Ю.

*Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
(м. Полтава, Україна)*

Екологічні проблеми є характерними для будь-якої ділянки простору, де розвивається промисловість, сільське господарство та постійно зростає кількість одиниць автотранспорту. Такими проблемами є забруднення повітря, водних екосистем, ґрунтів, особливо біля автошляхів.

За оцінкою фахівців-екологів, стан довкілля на Полтавщині протягом 20 років залишається стабільним. Область належить до регіонів, забезпечених

природними ресурсами вище середніх показників в Україні. Втім, не можна вважати, що антропогенний вплив на природу не дається взнаки. Поліпшення деяких показників у довкіллі відбулося саме переважно за рахунок спаду виробництва.

На території Полтавської області розташоване одне з найбільших підприємств гірничодобувної промисловості України – ВАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат». Гірничозбагачувальні комбінати це потужні промислові підприємства з видобутку та переробки корисних копалин. Окрім отримання цінних продуктів в результаті розробки та переробки корисних копалин виникає низка побічних явищ для довкілля. Відбуваються зміни природного рельєфу за рахунок утворення специфічних антропогенних морфоструктур: кар'єрів, відвалів, шламосховищ, зон зсуву й провалля, дисперсійних вирв та порожнеч у надрах. Крім того, в результаті проведення технологічних процесів відбувається забруднення повітря, водних джерел та надр. Значну частину викидів ВАТ «Полтавський ГЗК» складають речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (пил) 21,6%, оксид вуглецю 27,4% та сполуки азоту 41,4% усіх викидів підприємства. Значна частина викидів ТОВ «Єристівський ГЗК» – це речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (пил) 92,8% усіх викидів підприємства. Зазначене підприємство щорічно збільшувало обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: з 1,39 тис. т у 2010 р. до 3,481 тис. т у 2014 р. (зростання на 60%). Але у 2015 р. спостерігається зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря до 1,013 тис. т.

Нещодавні події, які відбулися в липні 2016 р. у місті Кременчук, де люди задихались від неймовірного смороду, викликаного, за їх твердженням, викидами в атмосферу великих промислових підприємств. Жителі припускають, що це сталося із-за атмосферних викидів промислових заводів. В першій половині 2016 р., у порівнянні з таким же періодом 2015 р., в два рази зростає кількість викликів до хворих на бронхіальну астму та хронічний бронхіт.

Підприємство, яке здійснює найбільший техногенний вплив на території області у галузі металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів – ПАТ «Кременчуцький сталеливарний завод». У 2015 р. від заводу надійшло 0,011 тис. т викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення (зменшення порівняно з 2014 р. більше ніж у 23 рази), приблизно 0,1% до загальних по м. Кременчук). За 2015 р. підприємством утворено 1,247 тис. тон відходів I–IV класів небезпеки. Місце складування відходів сталеливарного виробництва підприємства (шлак сталевуглецевий, суміші формувальні відпрацьовані, брукхт цегли шамотної футеровки, шлам газоочисних споруд, пил і тверді частинки дробометних камер, відходи перевозок залізничним транспортом) знаходиться в урочищі «Широке» Кременчуцького району.

ПАТ «Укртатнафта» – одне з провідних підприємств нафтопереробної промисловості України. Має прийнятний на сьогоднішній день рівень екологічної ефективності виробництва, але залишається підприємством, яке

здійснює основне техногенне навантаження на довкілля області.

Підприємства харчової галузі суттєво впливають на стан атмосферного повітря області. Значна кількість викидів, у яких переважають оксид вуглецю і сполуки азоту, потрапляє в атмосферу від процесів згорання у печах для виробництва хлібобулочних виробів хлібозаводів та хлібокомбінатів. На підприємствах виробництва м'ясо-молочної продукції існують ризики забруднення атмосферного повітря аміаком (компресори для холодильних установок) при виникненні надзвичайних ситуацій.

Найбільші скиди у поверхневі водні об'єкти здійснює ВАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів» та ЗАТ «Гадячсир». За результатами інструментально-лабораторного контролю Державної екологічної інспекції у Полтавській області діяльність підприємств харчової промисловості на стан річок значного впливу не має.

Також можна сказати про малі підприємства харчової промисловості. Незважаючи на невелику продукцію виробництва завдають незначної, але помітної шкоди довкіллю Полтавської області. Як приклад, можна навести забруднення та замор риби річки Сули, яке сталася у 2016 р. Місцеві жителі не мають жодного сумніву, що винні у забрудненні Сули каналізаційні стоки міста Ромни та стоки філії Роменського молочного комбінату ПП «Рось».

Автомобільний транспорт є одним із найбільших джерел забруднення довкілля. На автотранспортні засоби припадає більше половини загального обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу. Для третини міських поселень цей показник значно вищий. Так, для Полтави він становить понад 75%.

У містах Гадяч, Полтава, Миргород і Лубни цей показник складає 82,5%, 86,5%, 87,4% та 89,5% відповідно; також більше 70% в Козельщанському, Кобеляцькому та Пирятинському районах.

У порівнянні з автомобільним транспортом вплив залізничного транспорту на екологію значно менший. Це пов'язано з тим, що залізничні шляхи – найбільш економічний вид транспорту за витратами енергії на одиницю роботи. Структура негативного впливу залізничного на довкілля викликає порушення стійкості ландшафтів транспортної інфраструктури шляхом розвитку ерозії та зсувів; забруднення атмосфери відпрацьованими газами; постійний ріст рівня забруднення землі нафтою, свинцем та іншими важкими металами, продуктами видування та падіння сипучих вантажів (вугілля, цемент). Однак особливу небезпеку для навколишнього середовища становлять аварії на залізничних шляхах.

Вплив газотранспортної та нафтотранспортної системи на навколишнє природне середовище в різних природно-територіальних комплексах (геосистемах) неоднаковий і проявляється з різним ступенем інтенсивності. У місцях пошкодження труб на прилеглі території виливається велика кількість забруднювальних речовин. Газовикиди часто супроводжуються вибухами й пожежами, нафта нищить водні екосистеми й пернатих. А в останні роки багато аварій і нещасть було пов'язано із умисними пошкодженнями нафтопроводів — викраданням нафтопродуктів.

Вплив авіаційного транспорту на довкілля в Полтавській області незначний через занепад цієї галузі.

Провідну роль в організації роботи річкового транспорту відіграє Кременчуцький річковий порт: забруднення відходами, що утворюються в результаті експлуатаційної діяльності; забруднення скидами у випадках аварій суден з токсичними вантажами, здебільшого нафтою і нафтопродуктами, у водне середовище попадають рідкі і тверді відходи, що утворюються при перевезенні пасажирів.

Таким чином, найбільшими забруднюючими підприємствами Полтавської області є ВАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат», ПАТ «Кременчуцький сталеливарний завод», ПАТ «Укртатнафта», а також ВАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів» та ЗАТ «Гадячсир». Відчутно впливає на оточуюче середовище області автотранспорт.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОЛПШЕННЯ НІЖИНСЬКОГО МІСЦЕВОГО ОГІРКА НА ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ «МАЯК» ІОБ НААН

Ткалич Ю.В., Позняк О.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області, Україна)*

На території Ніжинського району Чернігівської області шляхом народної селекції створено сорт огірка Ніжинський місцевий, який був еталоном засолювального типу. На основі цього сорту розвивався славнозвісний ніжинський огірковий промисел. Ніжинські огірки як сорті як торгівельна марка продукції (бренд) стали добре відомими і популярними в світі у ХХ ст. Наприкінці ХХ ст. вирощування сортів огірка ніжинського сорто типу в регіоні, як і в цілому в державі, припинилося через їх низьку стійкість проти пероноспорозу (несправжньої борошнистої роси), епіфітотія якого спостерігається з кінця 80-х рр. минулого століття. Водночас занепадала через брак сировини і переробна промисловість, її відновлення відбувається на основі сортів іноземної селекції (переважно, хоч на сьогодні вже створений вітчизняний сортимент огірка з високими засолювальними якостями і відносною стійкістю проти згубного захворювання) [1].

З метою збереження сорту огірка Ніжинський місцевий проводилась пошукова і селекційна робота науково-дослідними установами, що розташовані в регіоні, зокрема Дослідною станцією «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН. Так, на Селекційно-дослідній станції «Маяк» (тепер ДС «Маяк» ІОБ НААН), створеній в насінницькому радгоспі ім. Котовського в с. Крути Ніжинського району Чернігівської області за наказом Міністерства сільського господарства СРСР № 192 від 26 квітня 1974 р., з самого початку діяльності установи згідно тематичних планів проводилась науково-дослідна робота з сортом огірка народної селекції Ніжинський місцевий по вивченню

різноманітних аспектів, зокрема проводилися морфологічно-біометричний опис сортопопуляції, підтримання сорту у чистоті, селекційно-насінницька робота з сортопопуляцією. В теперішній час всі ці напрями відроджені і були включені як в тематичний план досліджень на 2011–2015 рр., так і на 2016–2018 рр.

Важливим етапом у дослідженні сорту огірка Ніжинський місцевий у сучасних умовах є його реєстрація в Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Це пов'язано з тим, що, згідно з чинним законодавством, сорти, які не внесені в Держреєстр, не можуть вирощуватись на території України [2]. У 2009 р. Дослідною станцією «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН у компетентний орган була подана Заявка на реєстрацію сорту і визнання установи його підтримувачем. У 2015 р. науково-технічна експертиза сорту в експертних закладах системи державного сортовипробування завершена успішно і Державною ветеринарною та фітосанітарною службою України прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення цього сорту (Наказ Держветфітослужби № 2620 від 30.12.2015 р.). Відтак сорт у 2016 р. офіційно внесено до Держреєстру України, а підтримувачем сорту визнається заявник - ДС «Маяк» ІОБ НААН (Свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин № 160878 від 13.06.2016 р.).

Саме цій, без перебільшення знаковій, події була присвячена Міжнародна науково-практична конференція «Огірок: досягнення і проблемні питання генетики, селекції, сортознавства, насінництва, технології вирощування переробки плодів», яка була проведена на базі ДС «Маяк» ІОБ НААН 17 березня 2017 р. (участь взяли 50 науковців з 16 установ і закладів з 6 країн).

Отже, сорт огірка Ніжинський місцевий, який був еталоном засолювального типу протягом кількох віків – до кінця ХХ ст., не залишиться в історії краю, він де-факто відроджений і збережений. Відтак, й відродження огіркового промислу на його основі (і новітніх формах ніжинського сортотипу з притаманними класичному сорту властивостями) – цілком реально. Стосовно новітнього сортименту огірка Ніжинського сортотипу, варто зазначити, що в останні роки до Держреєстру внесені сорти і гібриди, створені науковцями ДС «Маяк» ІОБ НААН, а саме: Джекон F₁, Дарунок осені, Ніжинський дар; Сармат F₁ і Ніжинський 23 передані до системи державного сортовипробування.

Важливим напрямом діяльності науковців ДС «Маяк» ІОБ НААН є розроблення рецептів і способів соління плодів огірка, зокрема з використанням широкого асортименту пряно-смакових і ароматичних рослин: конкурентоспроможних сортів, створених в установі, а також дикорослих видів. Так, у 2015 р. отримано патент на оригінальний спосіб соління [3] і така робота в установі продовжується.

На багатьох науково-практичних форумах, конференціях, семінарах, днях поля, виїзних дегустаціях, у яких беруть участь співробітники Дослідної станції «Маяк» ІОБ НААН, завжди представлені як посівний матеріал, так і ферментована продукція - солоні ніжинські огірки, приготовлені за класичними і оригінальними, експериментальними рецептами. Така інформаційно-

роз'яснювальна робота серед виробників й приватних споживачів сприяє поширенню новітніх сортів і заохочує населення до відродження класичного ніжинського соління. Важлива робота з популяризації ніжинського огірка проводиться й органами місцевої влади і самоврядування. Так, у м. Ніжині започатковано і щорічно проводиться фестиваль «Його величність, Ніжинський огірок». 17 вересня 2016 р. такий захід було проведено вчетверте. На фестивалі традиційно представлена експозиція Дослідної станції «Маяк» ІОБ НААН.

Джерела та література

1. Позняк О. В. Славетний огірок із Ніжина / О. В. Позняк. – Ніжин : Лисенко М. М., 2013. – 96 с. + 8 іл.
2. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України // Охорона прав на сорти рослин : офіц. бюл. – К. : Арістей, 2007. – Вип. 4'2006, Ч. 1. – С. 61–87.
3. Пат. на корисну модель № 92806, Україна, МПК (2006.01), А23В 4/005. Спосіб засолювання плодів огірка ніжинського сорто типу / С. І. Корнієнко, О. В. Позняк, В. М. Несин [та ін.]; заявник та патентовласник Дослідна станція «Маяк» Ін-ту овочівництва і баштанництва НААН, UA. – № u 2014 01534 ; заявл. 17.02.2014 ; опубл. 10.19.2014, Бюл. № 17.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Хименко Н.Л.¹, Гребенюк Л.Ф.²

*¹Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
(м. Харків, Україна)*

*²Харківська загальноосвітня школа I–III ступенів Харківської міської ради
Харківської області (м. Харків, Україна)*

Для найкращого розвитку сільського господарства і всього агропромислового комплексу стратегічно-важливими напрямками є науково-дослідний прогрес та інноваційні процеси, які дозволяють вести безперервне оновлення виробництва на основі освоєння досягнень науки і техніки. Тому завданням вищих навчальних закладів стає підготовка висококваліфікованих кадрів для різних галузей суспільства.

Ефективність наукової роботи істотно залежить від повноти, оперативності та якості наданої інформації. Довідково-бібліографічний відділ робить значний внесок в гуманізацію вищої технічної освіти. Але в вік інформаційних технологій звичайні бібліотеки відходять на другий план, а перше місце займають комп'ютерні ресурси. Вони дають необхідні можливості для студентів знаходити спеціальну літературу, виявляти головне і формувати із студентів високоосвічених спеціалістів. Студенти вчаться користуватись цими ключами, що є безцінними знаннями для подальшої навчальної та науково-дослідної роботи.

Дисципліна «Хімія» відноситься до розряду фундаментальних і викладається практично для всіх спеціальностей технічних вищих навчальних закладів. Хімія дає базові знання, на основі яких будуть ґрунтуватися знання інших предметів ряду професійно-орієнтованих дисциплін.

Одним з напрямів підготовки висококваліфікованих спеціалістів у галузі

сільського господарства (а також ін.) є проведення на кафедрах вишів гурткової роботи.

На кафедрі загальної хімії використовуються наступні основні задачі гурткової роботи зі студентами факультету захисту рослин та агрономічного факультету:

1. Навчити студентів методам науково-дослідної роботи. А саме:

- постановка цілей та задач;
- вміння користуватися інформаційними ресурсами;
- користуватися науковою літературою, виділяти нове і головне;
- знаходити методики досліджень;
- вибору методів досліджень;
- пошук та обробка матеріалів;
- проведення експерименту;
- аналіз отриманої інформації;
- робити висновки з наукової роботи.

2. Щорічна підготовка наукових доповідей та виступів на студентських, міжнародних конференціях тощо.

3. Обмін інформацією зі студентами інших вишів.

Гурткова робота ставить наступні цілі:

- поглиблене вивчення дисципліни «Хімія»;
- підвищення пізнавального інтересу до хімії;
- формування пізнавального інтересу та навиків самостійної та колективної роботи;
- розвиток творчого мислення;
- накопичення студентами нового позитивного комунікативного досвіду в процесі соціального спілкування;
- вміння використовувати наукову літературу;
- підготовка рефератів, докладів тощо.

Основними напрямками наукової роботи студентів є:

- визначення нітратів у ґрунті;
- визначення нітратів у воді;
- визначення жорсткості води;
- аналітичний контроль якості ґрунтів і рослинної продукції;
- визначення міді у бордоській суміші та ін.

Гурткова робота розвиває у студентів соціально значущий комплекс життєво важливих навичок, які сприяють:

- формуванню комунікативної компетенції;
- потребам в соціальній взаємодії;
- розвитку інтелектуальних здібностей;
- розкриттю нестандартного мислення;
- творчій активності;
- вмінню оцінювати, раціонально використовувати отриманий матеріал;
- пізнавати свої внутрішні психологічні характеристики, власні таланти, позитивні якості;

– спілкуванню.

Науково-дослідна робота студентів як один з найважливіших компонентів освітнього процесу є значущим засобом підвищення рівня підготовки кваліфікованих фахівців через освоєння студентами в процесі гурткової роботи основ професійної діяльності, методів, форм і навичок виконання науково-дослідних робіт, розвитку здібностей до наукового мислення, самостійності, ініціативи в навчанні. Також сприяє формуванню комунікативної компетенції, розвитку інтелектуальних здібностей, реалізації власних талантів, вчить працювати над собою та в колективі, що невідмінно знадобиться майбутнім фахівцям у подальшому житті.

Джерела та література

1. *Даценко В. В.* Організація науково-дослідницької роботи студентів у ВНЗ / В. В. Даценко, Н. Л. Хименко // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – К. : Освіта і ринок праці, 2016. – Вип. 1–2 (46–47). – С. 45–49.
2. *Браженко В. Є.* Вдосконалення організації науково-дослідної роботи студентів / В. Є. Браженко, Т. М. Турпунова // Управління якістю підготовки фахівців : матеріали XVIII міжнар. наук.-метод. конф. – Одеса, 2013. – Ч. 1. – С. 178–281.
3. *Загальні відомості про вищу освіту в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/education/higher/higher . – Заголовок з екрана.

БІОЛОГІЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ АГРОФІЗИЧНОГО ТА ЕНЕРГЕТИЧНОГО РЕЖИМІВ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ЯРИХ КУЛЬТУР

Шевченко С.М.¹, Швець Н.В.², Даценко І.М.¹

*¹Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
(м. Дніпро, Україна)*

²ДУ Інститут зернових культур НААН (м. Дніпро, Україна)

Існуюча тенденція до максимального використання потенціалу родючості ґрунтів та генетичних ресурсів сільськогосподарських культур викликала ряд проблем новітнього походження. За такої ситуації наростає актуальність досягнення балансу між екологічною стійкістю середовища, намірами одержати високий результат та адаптацією до кліматичних деформацій.

Як показав аналіз функціонування сучасних сівозмін в умовах польових дослідів, проведених в ДУ Інститут зернових культур та статистично підтверджених, радикальна переорієнтація структури посівних площ на виробництві проблема полягає в тому, що насичення сівозмін високопродуктивними пізніми культурами суттєво обмежує період для якісної підготовки ґрунту на етапі переходу від однієї культури до іншої. Не дивлячись навіть на те, що в результаті потепління клімату безморозний період в північному Степу збільшився на 36 діб, агротехнічна ціна кожного проходу ґрунтообробного або посівного агрегату різко зростає.

При проведенні сівби ярих культур слід враховувати необхідність розміщення їх посівів після сприятливих попередників. Так, встановлено, що горох краще всього розміщувати після озимої пшениці і кукурудзи на зерно,

дещо гірше він суміщається з ячменем та соняшником. Ячмінь краще розміщувати після озимої пшениці, гороху, кукурудзи на зерно. Ця культура дуже чутлива до рівня мінерального живлення. Для кукурудзи попередники мають менше значення, вона добре переносить і повторні посіви. Але найбільш високі урожаї отримують при розміщенні кукурудзи після озимої пшениці по чорному або зайнятому пару та зернобобових. Для цієї культури основним резервом підвищення урожайності є раціональне використання мінеральних та органічних добрив.

За економічної кризи, коли ціни на енергію невпинно зростають, з метою зниження енергоємних витрат, а отже собівартості продукції рослинництва, доцільно не лише удосконалювати інтенсивні технології, а й проводити корекцію сівозмін у напрямі їх насичення культурами, вирощування яких вимагає менших енергетичних витрат. Вирощування бобових культур, проміжних посівів, як на зелений корм, так і на сидерат, використання побічної продукції тощо сприятиме не тільки підтримання рівня родючості ґрунту на належному рівні, а й дасть змогу підвищити продуктивність наступних культур та значно знизити економічні й енергетичні витрати.

Весняний обробіток ґрунту має бути, перш за все, зорієнтований на збереження вологи, заощадження енергії і попередження ерозійних процесів за рахунок мульчування поверхні пожнивними рештками, зменшення глибини розпушування ріллі та кількості технологічних операцій, застосування комбінованих машин.

Найвища якість обробітку досягається при фізичній стиглості ґрунту, яка на легких за механічним складом настає при вологості 40–70% від НВ, на важких – 50–65%. Для чорноземів оптимальна вологість становить 15–18% (по відношенню до абсолютно сухого ґрунту).

Під ярі зернові культури передпосівний обробіток ґрунту доцільно починати безпосередньо з ґрунтообробних операцій у момент, коли дві третини площі набули фізичної стиглості. На значних площах орних земель у Степу та Лісостепу «визрівання» ґрунту може розпочинатись вже у першій-другій декаді березня і на цей час значні площі слід активно готувати на засівання ранніми ярами культурами. При цьому, за якісного виконання зяблевого обробітку ґрунту, передпосівні заходи в умовах нестачі вологи доцільно звести до 1–2 операцій, причому останню можна проводити на глибину загортання насіння за кілька днів або безпосередньо у день посіву. Це дозволяє провести сівбу ранніх ярих культур в оптимально-короткі строки та забезпечує певну економію виробничих витрат. Під крупнонасінні ярі бобові культури, що також рано висівають (горох, люпин) закриття вологи за сприятливих умов проводять шляхом боронування, а передпосівну культивуацію виконують на глибину 6–8 см. За недостатньої кількості вологи у орному шарі доцільно відразу розпушити верхній шар ґрунту та створити ущільнене вирівняне і вологе посівне ложе, щоб насіння розміщувалося в ньому і було прикрите розпушеним шаром ґрунту для кращого доступу до нього вологи, тепла і повітря. Слід відзначити, що бобові позитивно реагують на поглиблене розпушування орного шару, яке здатні

забезпечити, наприклад, важкі культиватори. Тому можливе застосування агрегатів цього типу поліпшить азотфіксуючу здатність згаданих культур.

Передпосівний обробіток під буряки цукрові проводять, зважаючи на необхідність мілкого загортання насіння. Тому комплекс ґрунтообробних операцій має запобігати перемішуванню верхнього пересохлого шару з нижнім вологим, яке звичайно відбувається за весняного вирівнювання зябу. У першу чергу це стосується висіву дражованого насіння, яке вимогливіше до стану зволоженості ґрунту. Глибина розпушування не має перевищувати 3–4 см, щоб насіння лягало на капілярний шар і прикривалось 2–4 см ґрунту. У зв'язку з цим, вирівнювання поля необхідно проводити заздалегідь – восени.

Передпосівний обробіток під ярі культури пізнього строку посіву (кукурудза, соя, гречка, просо та ін.), які висівають через місяць після початку весняних польових робіт, спрямовується на збереження вологи, боротьбу з бур'янами та вирівнювання поля. З настанням фізичної стиглості обробіток на легких ґрунтах починають з боронування або комбінованого (культивация з боронуванням) обробітку, на суглинкових і глинистих проводять лише культивацию ґрунту. По мірі появи бур'янів до посіву культур для зниження витрат гербіцидів можна провести одну-дві культивации на глибину від 10–12 см до 6–8 см. Кратність таких культиваций залежить від ступеню засміченості бур'янами та вологості ґрунту. У випадку недостатнього рівня вологи глибину культиваций та їх кількість зменшують, надаючи переваги обробітку сучасними комбінованими агрегатами. За посушливих умов весняний обробіток під пізні ярі культури не доцільно проводити глибше 8–10 см, а обмежитись лише боронуванням, спровокувавши проростання бур'янів, а потім застосувати гербіциди. Серед усіх варіантів обробітку ґрунту та сівби ярих культур найоптимальнішим є варіант, який забезпечує волого- і ресурсозберігаючий ефект – це застосування сучасних посівних комплексів типу Horsh, Soliter, Flaxi Coil, Great Plains, ATD та ін. Маючи сошники складної конструкції, ці агрегати створюють оптимальні за агрофізичними показниками умови для проростання насіння у посівній смузі, яку утворюють під час сівби. Окрім цього, збереження і раціональне використання вологи, а також організаційні переваги забезпечують відмову від багатоопераційних технологій та залучення простих широкозахватних знарядь – зчіпок зубових борін, пружинних борін шириною захвату до 24 м (ЗБР-24) і ін.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що весняний обробіток ґрунту повинен бути перш за все своєчасним і зорієнтованим на збереження ґрунтової вологи, запобігати ерозійним процесам та виконуватись безпосередньо перед самим посівом польових культур із мінімальною кількістю технологічних операцій, що дозволяє зекономити енергетичні ресурси.

Таким чином, в умовах глибокої трансформації структури посівних площ, спрямованої на збільшення частки високопродуктивних пізніх культур та звуження проміжного періоду між вирощуванням послідовних культур в сівозміні відбувається об'єктивне посилення ролі при підготовці до сівби комбінованих ґрунтообробних знарядь або агрегатів для прямої сівби.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕРБОКРИТИЧНИХ ПЕРІОДІВ І ФІТОЦЕНОТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР

Шевченко С.М.¹, Шевченко О.М.², Онищенко Р.О.¹

¹*Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
(м. Дніпро, Україна)*

²*ДУ Інститут зернових культур НААН (м. Дніпро, Україна)*

У системі боротьби з бур'янами важливим є врахування гербокритичних періодів різних за біологічними характеристиками культур, які суттєво впливають на ефективність комплексу заходів, спрямованих на контролювання забур'яненості агроценозів. Поряд з радикальними прийомами прямої дії на бур'яни, такими як механічні способи їх знищення та застосування гербіцидів, розподіл пресингових амплітуд конкурентних відносин є також ефективним способом стримування шкодочинності бур'янів. Як правило, співпадіння гербокритичного періоду з високим ступенем забур'яненості супроводжується максимальними втратами урожаю. Як теоретичний базис, так і основні закономірності цієї проблеми дають достатньо досконалий інструмент для ефективного регулювання продуктивності продуктивної частини агрофітоценозів, проте, актуальність питання в практичній площині зростає у зв'язку з появою нових сортів, вибіркових гербіцидів та зміною кліматичного фактору. Агробіологічні та фітоценотичні дослідження з вивчення гербокритичних періодів на різних фенофазах розвитку сільськогосподарських культур проводили в 2016 р. в стаціонарному польовому досліді на основі 5-пільної сівозміни. Для визначення критичних періодів конкурентоздатності посівів культур суцільного та широкорядного способу сівби в досліді було встановлено контроль за динамікою розвитку бур'янів та культурних рослин, кількісних і вагових параметрів фітоценозів, розподілом пікових конкурентних навантажень, які викликають максимальні втрати урожаю.

Нашими дослідженнями встановлено, що шкодочинність бур'янів визначається не тільки їх великою кількістю і видовим складом, але і чутливістю до них культурних рослин залежно від їх фази росту. Масові сходи бур'янів в посівах зернових, що з'являються у другій половині вегетації, вже не впливають негативно на врожайність культур. Боротьба з ними в цей період переважно покращує умови збирання врожаю зернових культур і попереджує зростання запасів насіння бур'янів в ґрунті під наступні культури.

По-іншому динаміка гербокритичних періодів розподіляється в посівах таких культур, як цукрові буряки, картопля, овочеві культури, інтенсивний ріст бур'янів у другій половині вегетаційного періоду і вихід їх у верхній ярус посівів знижує врожайність внаслідок погіршення режимів життєзабезпечення культур і різко зростаючих втрат при збиранні. Тому такі пізні бур'яни, які обумовлюють вторинне забур'янення посівів, необхідно знищувати. В цьому зв'язку особливо важливі знання про фази і періоди високої чутливості культур до бур'янів, що розвиваються в посівах.

Такі періоди в агроценозах, що визначаються фазою розвитку і тривалістю

негативної реакції культур на бур'яни, називають критичними відносно до бур'янів, або гербокритичними. Формування чистих посівів до початку гербокритичного періоду, як і підтримання посівів практично вивільненими від бур'янів протягом всього періоду росту, гарантує отримання максимального в конкретних умовах врожаю культури при мінімальних витратах на боротьбу з бур'янами.

Знання гербокритичного періоду культур дозволяє не тільки встановити оптимальні строки проведення знищувальних заходів, але і звести до мінімуму можливі втрати врожаю культур від бур'янів. У більшості сільськогосподарських культур початок гербокритичного періоду співпадає з ранніми фазами росту і розвитку.

Озима пшениця найбільш чутлива до бур'янів в перші 30 днів після сівби, тобто восени. Шкодочинність бур'янів, що з'явилися в посівах озимої пшениці навесні, послаблюється в 2–4 рази, хоча і викликає зменшення врожаю до 5–7%. Нові практичні результати отримані в північному Степу при вивченні реакції озимої пшениці на тривалість росту в її посівах бур'янів. Так, ріст бур'янів протягом 15 днів з початку вегетації культури знизив врожайність зерна озимої пшениці на 4,7%; 30 днів – на 6,9; 73 дні – на 11,3; 100 днів – на 15,1 і протягом 150 днів – на 21,07%.

Індиферентний період культур до бур'янів, протягом якого вони практично нешкідливі для посівів, визначається технологією вирощування і біологією сільськогосподарських культур. За нашими дослідженнями, до входження культури в гербокритичний період у ярого ячменю проходить 1–1,5 тижні, соняшника – 2, гороху – 1–2, сої – 2–3 і кукурудзи – не більше 3 тижнів. Таким чином, боротьбу з бур'янами в посівах необхідно розпочинати завчасно, до входження культури в гербокритичний період. Проведення протибур'яневих заходів в такі строки дає максимальний ефект як за величиною і якістю продукції, що вирощують, так і за розміром умовно чистого прибутку і рівнем рентабельності додаткових витрат.

Проте у практиці сільськогосподарського виробництва оптимально можливі за агротехнічними умовами строки проведення протибур'яневих прийомів перехрещуються з гербокритичним періодом культур. Так, хімічний захист посівів зернових культур за допомогою внесення гербіцидів з групи феноксіоцтових кислот розпочинають з фази повного кущення до початку виходу в трубку, коли культура протягом 10–15 днів вже знаходиться в гербокритичному періоді. Аналогічна ситуація складається і на посівах деяких просапних (кукурудза, соняшник), якщо ігноруються прийоми знищення бур'янів в до- та післясходовий період і всю систему заходів боротьби з бур'янами переносять на період міжрядних культивувань.

Таким чином, в даній ситуації необхідно виходити з агробіологічного принципу – після входження культури в гербокритичний період заходи захисту від бур'янів дають тим менший економічний ефект, чим пізніше їх строк проведення або чим триваліший час бур'яни знаходяться в гербокритичному періоді.

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗМІЩЕННЯ ПОСІВІВ ЗА ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО РИНКУ В УМОВАХ СТЕПОВОЇ ЗОНИ

Шевченко С.М.¹, Шевченко О.М.², Феленко В.В.¹

*¹Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
(м. Дніпро, Україна)*

²ДУ Інститут зернових культур НААН (м. Дніпро, Україна)

Системний аналіз ситуації в землеробстві показує, що новітні тенденції його розвитку проявляють суттєві розходження з класичними науковообґрунтованими позиціями. При цьому, як не парадоксально, землеробство як економічна система характеризується прогресивними показниками зростання врожайності і прибутковості. Тому питання такого розбалансування та накопичення розбіжностей між складовими агросистем потребує формування нової теоретичної бази під сучасні практичні тенденції або внесення коректив до того, що спостерігається у виробництві.

Головним завданням сільського господарства є виробництво високоякісної, економічно рентабельної та екологічно безпечної продукції за умови збереження родючості ґрунту. Рівень його розвитку значною мірою залежить від ефективності використання головного засобу виробництва – землі. Це можливо за умови впровадження науково обґрунтованої екологічно збалансованої системи землеробства.

Запорукою підвищення культури землеробства та досягнення високих і сталих урожаїв є оптимальна структура посівних площ, яка дає змогу не тільки забезпечувати високу урожайність вирощуваних культур, але і сприяти регуляції водного і поживного режимів ґрунту. Загалом комплексне вирішення проблеми оптимізації структури посівів повинно спрямовуватись на формування зон прибуткового виробництва продукції на основі раціонального та ефективного використання природного і виробничого потенціалу. З урахуванням цього та особливостей ґрунтово-кліматичних умов у структурі посівних площ слід дотримуватись оптимального набору і співвідношення зернових, технічних, кормових культур та парів, що забезпечить раціональніше використання запасів вологи й потенціалу орних земель.

У представленому аналітично-експериментальному матеріалі наведено принципи моделювання структури посівних площ на основі результатів стаціонарних дослідів, проведених в ДУ Інституті зернових культур в 2012–2016 рр., прийнятих рекомендацій щодо формування сівозмін та статистичних даних з фактичної структури використання ріллі.

Площа посівів зернових культур в Україні протягом останніх років лишається досить стабільною і складає в Степу приблизно 7,1–7,3 млн. га. Тут пріоритетними зерновими культурами є озима пшениця, кукурудза і ячмінь.

У Степу України на сьогоднішній день реально існує наступна структура посівних площ: під зернові культури відведено 58,3% від всієї посівної площі (озимую пшеницею зайнято 27,1%, ярим ячменем – 2,0%, кукурудзою – 14,3%), під технічні – 32,4%, кормові – 4,7%, картоплю та овоче-баштанні – 4,7%.

У польових сівозмінах степової зони зернові культури повинні займати 55–60% ріллі (рівень насичення озимими культурамискладає не менше 52–53% площі зернового клину).

Важлива роль відводиться вирощуванню соняшника, під посіви якого можна відводити не більше 20–25% ріллі (при науково обґрунтованих нормах 10–12%). Реально ж у переважній частині областей України площа посіву соняшнику в структурі посівних площ значно перевищує рекомендовані норми, що з одночасним розширенням посівів кукурудзи підвищує імовірність погіршення водного балансу, фітосанітарного стану посівів і ґрунту та підвищення деградаційних процесів, зокрема високих втрат гумусу.

Оптимальне співвідношення між озимими і ярими в структурі посівів зернових 1:1. Кращим співвідношенням площ посіву ярого ячменю і кукурудзи на зерно довгий час вважалося у центральному Степу – 1,0:0,8–1,0, в північних, південно-східних і південно-західних районах Степу – 1,0:1,2–1,4. Проте, незаперечна перевага кукурудзи за економічними стимулами сприяла встановленню співвідношення як 1,0:10,0.

У зоні Степу в господарствах, які спеціалізуються на вирощуванні товарного і фуражного зерна у зерно-паро-просапних або зерно-просапних сівозмінах зерновими доцільно займати 60%, кормовими – 30–40%, під пар – 10% площі; в господарствах із вирощування зерна, олійних культур і виробництва тваринницької продукції у зерно-паро-просапних або зерно-просапних сівозмінах під зернові – 55–60%, технічні – 10–20%, кормові – 20–25%, під пар – 5–10% площі; у господарствах із вирощування олійних культур (соняшник, рицина, соя, сафлор) під зернові – 50%, олійні – 20–30%, кормові – 10–20%, під пар – 5–10%; у господарствах із виробництва свинини і продукції птиці рекомендовані зернофуражні сівозміни – під зернові 65–70%, технічні – 10%, кормові – 20%, під пар – 10%.

Як правило, в структуру посівних площ суттєві корективи вносять умови перезимівлі озимих культур та можливі обсяги пересіву загиблих або малопродуктивних полів.

Під урожай 2017 р. в Україні озимі посіяні на площі 7,1 млн. га, у тому числі, озимої пшениці та тритикале – 6,1 млн. га, озимого жита – 169,3 тис. га, озимого ячменю 881,5 тис. га. Обстеження посівів озимих зернових культур в кінці листопада 2016 року виявило, що сходи отримані на 95% посівів, з них в хорошому та задовільному стані 5,6 млн. га (83 %), в слабому та зрідженому – 1,1 млн. га (17%).

Таким чином, концентрація високоприбуткових і ліквідних культур (пшениця озима, кукурудза, соняшник) в структурі посівних площ досягла свого апогею 75–80%, що радикально трансформувало агросистемні та екологічні традиції в землеробстві. Порушення сівозмін біологічної комплектації і насичення техногенно агресивними приведе до посилення регулятивної ролі агроприймів, спрямованих на послаблення деформацій, що проявляються.

ЗЕМЛЕРОБСЬКА НАУКА – ОСНОВА НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ АГРОНОМІВ

Шувар І.А.¹, Бойко І.Є.², Борисович М.М.³

¹Львівський національний аграрний університет

(м. Дубляни Львівської області, Україна)

²Бережанський агротехнічний інститут НУБіП

(м. Бережани Бережанського району Тернопільської області, Україна)

³Стрийський коледж Львівського НАУ (м. Стрий Львівської області, Україна)

Історія розвитку землеробства бере свій початок у далекій глибині століть, відображає хід розвитку культури, продуктивних сил і виробничих відносин суспільства. К. Тімірязєв писав, що у міру нагромадження практичного досвіду й наукових знань культура поля завжди йшла поруч із культурою людини. Системи землеробства є результатом тривалого історичного розвитку людства.

Безперервний розвиток агрономічної науки й удосконалення сільськогосподарської техніки були і є головними важелями поступового руху землеробства та усього виробництва в нових економічних умовах. Багаторічні дослідження й передовий досвід стверджують, що основою землеробства, як і інших наук, є закони, які відображають об'єктивні процеси, що відбуваються в природі та землеробстві.

Дослідженнями встановлено, що оптимальне співвідношення між кількістю органічних і мінеральних добрив, внесення яких не спричиняє негативних змін ґрунтів, становить 15 кг діючої речовини мінеральних туків на одну тону органічних добрив. Для уникнення негативних явищ вчений агроном повинен уміло запроваджувати екологічно обґрунтовані альтернативні системи землеробства.

Україна має вагомий науковий і виробничо-господарський сільськогосподарський потенціал. Втім, хто може реалізувати цей потенціал? Для успішної реалізації потенціалу фахівців на державному рівні на сьогодні вкрай важливо, щоб він успішно володів основними професійними навичками: ***фаховість, знання іноземної мови, на належному рівні комп'ютерною технікою, знання інфраструктури, маркетингу і логістики сучасного ринку.***

Основою інтенсивних систем землеробства є інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур. Вирощування зернових, технічних та кормових культур за таких технологій істотно збільшило врожайність і валовий збір зерна, ріпаку, соняшнику, буряків цукрових, кукурудзи та ін. Однак, для реалізації біологічного потенціалу ґрунтово-кліматичних умов і сільськогосподарських культур необхідно забезпечувати високий агрофон і надійний захист рослин від бур'янів, шкідників і хвороб. Як наслідок, зросли витрати ресурсів і енергії, виникла низка екологічних проблем, які пов'язані зі підтриманням та розширенням родючості ґрунтів, забрудненням продукції галузі та довкілля. Унаслідок незбалансованого застосування мінеральних добрив ґрунти зазнають агрофізичної деградації, зменшення їхньої потенційної та ефективної родючості. Взаємодія мінеральних

добрих із ґрунтом у разі порушення оптимального співвідношення між кількістю внесених органічних і мінеральних добрив призводить до витіснення з ґрунтового вбирного комплексу іонів кальцію та інших двовалентних катіонів. У цих умовах відбувається диспергація гумусу, посилена його мінералізація, дегуміфікація ґрунту. Древні китайські землероби придумали такий влучний вислів: *«Нездара вирощує бур'яни, розумний отримує врожай, а мудрий плакає землю»*.

Не випадково, а надзвичайно вдало із глибокою філософською думкою Марк Туллій Цицерон зазначав, що *землеробство – це батько і годувальник усіх наук*. На жаль, на сьогодні землеробство як наука вимагає значних зусиль для відновлення своєї історичної місії. Будувати будинок без надійного фундаменту нереально! Рівно ж і «сухі» технології не можуть мати тривалого успіху. Родючі ґрунти зазнають постійних втрат гумусу, деградують!

Більшість вчених висловлюють думку про доцільність нормативного підходу до розв'язання цієї важливої державної ваги проблеми. Для побудови систем екологічного землеробства фахівці повинні агрономічної служби разом із суміжними їй службами повинні уміло дотримуватись функціонування загально прийнятих законів землеробства, а саме: незамінності й рівнозначності факторів життя; мінімуму, оптимуму й максимуму; сукупної дії та взаємодії факторів життя; повернення поживних речовин до ґрунту; плодозміни; критичних періодів, а також законів, запропонованих низкою учених: закон біотехнологічного пріоритету, який полягає в обґрунтуванні кількісних меж продукційного процесу в конкретних зональних умовах екологічними чинниками: клімат (ФАР), родючість ґрунту, сортовий потенціал культур; закон детермінації реальної продуктивності ріллі екологічним потенціалом конкретного агроландшафту. Цей підхід передбачає наявність інформації про основні екологічні нормативи функціонування конкретного агроландшафту і умілого її використання агрономами-технологами. Такими нормативами є: баланс води, біофільних елементів, гумусу, твердого стоку й дефляції ґрунту, забруднення агроландшафту пестицидами, фітосанітарний стан ґрунту тощо; закон адекватності розвитку землеробства й тваринництва. Сутність його полягає у можливості максимального (до 3/4) повернення до ґрунту маси створеного врожаю для відтворення його родючості за умов розвиненого тваринництва. За умов нестачі органічних добрив фахівці повинні уміло використовувати місцеві природні ресурси (солому, сапропелі, сидерати, різні відходи для перероблення на добрива та ін.).

Реальним на сьогодні є підготовка фахівців для вивчення і реалізації можливості розроблення **інтегрованого землеробства**, яке включало б усі оптимальні властивості альтернативних систем і водночас допускало б, у межах розумного, застосування мінеральних добрив і пестицидів. Таке землеробство відповідало б, з одного боку, вимогам інтенсивного ведення землеробства з використанням новітніх досягнень науки і техніки, а з іншого – охороні навколишнього природного середовища і максимальній реутилізації усіх відходів сільськогосподарського виробництва і народного господарства.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**басов Р. 219.
Абыева Л. 220.
Авілов 369.
Автократов 215.
Акименко Л.І. 90.
Акімова Р.В. 470.
Александрова Л.М. 482.
Александрович Ю. 431.
Алексеев С.В. 441.
Алексеев О.К. 295.
Алиев Г. (Aliyev H.) 227, 228, 335, 365.
Алиев И. 309.
Алфьоров С.А. 54.
Амбодик Н.М. 425.
Амеліна Ю.С. 452.
Ананьїч Б.В. (Ананьич Б.В.) 321, 323.
Андрієвський І.Е. 382.
Андрухевич В. 431.
Анненков М.І. 425.
Анненков І.О. 222, 223, 226.
Анненкова Н.Г. 224.
Антипенко Т.Т. 103.
Антонець С.С. 191, 441, 449.
Анциферов П.Г. 66, 424, 425.
Апанович О.М. 286, 287, 288.
Апостол М.В. 10.
Аракелова І.О. 264.
Аристов В.П. 240.
Арнольд Г.Ф. 302.
Арнольдї В.М. 302.
Арсеньєв К.К. 382.
Артем (Сергеев Ф.А.) 396, 397.
Аршовська В.А. 394.
Ататюрк М.К. 231.
Атрощенко В.І. 341.
Ахмедов Д. 226.
Ашеревич А.Є. 349, 350.
- Б**абічук І.В. 228.
Багалій Д.І. 286.
Бажаєв В.Г. (Бажаев В.Г.) 165, 183, 185, 186.
Бакеев 215.
Бакум В.В. 496, 497.
Бакун Ю. 462.
Бала І.В. 73.
Баласєв А.Д. 193.
Баленко В.В. 12.
- Бальте Ш. 66.
Балюк С.А. 193, 452.
Барабошкін М.С. 190.
Баран Н.У. 104.
Баранецький Г.Г. 367.
Баранівський Б. 307.
Барановська С.В. 166.
Барановський 86.
Барановський Х. 154.
Баранська В. 462.
Барбе Е. 274.
Барбер С.А. 485.
Барвінський О. 278, 279, 280, 306.
Барданов М.І. 103.
Бардин О.Я. 14.
Барилко М.Г. 16, 17.
Бассалига Д. 396.
Батлер Д.Л. 54.
Баум 215.
Бахшалиєв С.Э. 230.
Бахшалиєв Э.Ф. 232.
Бахшалиєва А.Н. 234.
Бачинський Б. 307.
Бачкала О.В. 426.
Баюра М.М. 239.
Бєббїдж Ч. 82.
Бєдрїй Я. 314.
Бєзбородько 319, 320.
Бєзкровний М. 462.
Бєзсмертний В.А. 406.
Бєй Н.О. 18.
Бєйльштейн Ф.Ф. 274.
Бєкаревич М.О. 197.
Бєкетов В.А. 123.
Бєкетов М. 271.
Бєльтранї-Скалія М. 326.
Бєляєв М.С. 334.
Бєрдїн С.І. 118.
Бєрежанов б.
Бєрежанський М.Я. 103.
Бєрезівська Л.Д. 379.
Бєрезовська О.В. 20, 22.
Бєренштейн Л.Ю. 124.
Бєрнар Н.Г. 23.
Бєрнштейн С.Н. 52, 53.
Бєссер В.-Г. 186.
Бєц В.О. 248.
Бєлова О.І. 459.
Бїбко Д.С. 6, 394.

Бікбіміров М.Р. 388.
Білаш 6.
Біленко П.Я. 203.
Білоцерківська А.С. 22, 24, 101, 137.
Білявська Л.Г. 28, 30, 31.
Білявський Ю.В. 31.
Бістрам З. 462.
Блажко І.С. 73.
Блексі 80.
Блок Є.І. 354.
Блонський Г.Г. 401.
Бобринські 114.
Бобров В.Ф. 345.
Богач Є.М. 35.
Богач П.Г. 215, 216.
Богачев В.І. 496.
Богдан В.С.
Богданов А.П. 33.
Богданович Р.П. 469.
Боде 215.
Боднар І.М. 84, 85.
Боднар О.С. 263.
Бодо І. 209.
Божко Л.Д. 296.
Бойз 80.
Бойко Є.І. 103.
Бойко І.Є. 530.
Бойко М.М. 38.
Бойко П.І. 39.
Бойко Ю.М. 170.
Болотов А.Т. 149, 150.
Болсунов 39.
Болтышев Н.А. 63.
Бондар В.І. 262.
Бондаренко М. 169.
Бондаренко М.І. 441.
Бондаренко О.П. 142.
Бондарчук Л.В. 170.
Бондур Т.О. 381.
Бор Н. 336.
Бордаков П.П. 29.
Бориневич [А.С.] 73.
Борисенко П.Т. 103.
Борисович М.М. 530.
Борисяк Н.Д. 295.
Боровик В.О. 42, 43.
Боровский М.П. 60.
Бородаєв О.І. 212.
Бородай І.С. 383, 421.
Бородін Д.Н. 32, 35.
Бородін І.П. 167.
Бородін С.В. 385, 387, 449.
Борохович Я.Л. 425.
Боченков В.В. 378.
Брагинський П.Л. 350.
Браженко В.Є. 523.
Браницькі 114.
Браун П. 462.
Брем Г. 209.
Бриняк І. 478.
Бріо О.С. 295.
Бродські 114.
Брокгауз Ф.А. (Brockhaus F.A.) 60, 244, 246, 320, 321, 381, 382, 425.
Брунст В.Е. 123, 164.
Будрін П.В. 163, 190, 191.
Буз Е. 459.
Бузинська Н.І. 407.
Буколова Т.П. 367.
Бунге М.Х. (Бунге Н.Х.) 320, 321.
Буняк Н.М. 129.
Бураков О.Є. 240.
Буркат В.П. 210, 441.
Бурлачук В.Ф. 252, 254.
Бутенко Б.А. 200.
Бутенко Г.П. 121.
Бутенко П.Е. 24, 25.
Бутлеров А. 59.
Бутовський 39.
Бычкова Е.В. 378.
Вавилов М.І. 32, 33, 34, 35, 99, 174, 175, 182.
Ваврисевич О.М. 44.
Вадзюк О. 230.
Ваксман С.О. 482.
Валяшко М.О. 342.
Варивода К.С. 236.
Василевич А.В. 238.
Василевська В.В. 182.
Васильєв Г.К. 56.
Васильєв В.П. 57, 134.
Васильєв М.К. 425.
Василькова А.К. 57.
Василюк О. 267.
Василяка О.В. 46.
Вассаль Р. 59, 60.
Ващенко Л.М. 262.
Вегенер О.М. 346, 347.
Векленко Ю.А. 479.
Венгеров С.О. 381, 382.
Венгеровський А.М. 165.
Вепринцев Б.М. 209.
Вергунов В.А. 9, 16, 22, 40, 41, 42, 48, 49,

83, 85, 94, 100, 125, 127, 129, 137, 156, 165, 193, 215, 390, 395, 400, 420, 421, 452, 466, 501.

Вергунова І.М. 218.

Вересай О. 282.

Веріго А.А. 274.

Вернадський В.І. (Вернадский В.И.) 4, 5, 32, 206, 261, 288, 312, 441, 485.

Верхратський І. 307.

Веселова Н.В. 342.

Веселовський С.Ф. 135, 164, 165, 393.

Вечорка В.В. 170.

Ветухов М. 109.

Винар Л. 307, 308.

Винниченко В. 76, 77, 154.

Виноградов А.П. 483, 485.

Виноградов О.В. 342.

Виноградський С.М. 363, 364, 365.

Висоцький Г.М. 261.

Височин І.А. 317, 318.

Вишнеградський І. 270.

Відомська З.О. 464.

Вільямс В.Р. 151, 167, 482.

Вінер В.В. 14, 164.

Вінклер 80.

Вінничук Д.Т. 210.

Вітте С.Ю. (Витте С.) 321, 322, 323.

Власов В.І. 101.

Власюк П.А. 21, 22, 134.

Воблий К.Г. 116.

Вовк Ф. 250, 307.

Вовченко Д.П. 57.

Вовчук Л.А. 50.

Воєйков О.І. 382.

Возняк М. 307.

Воїнов М.О. 425.

Войнаренко М.П. 496, 497.

Волков Д.А. 441.

Волков Ф. 282.

Воловик Л.М. 466.

Вольтерр В. 53.

Вольф В.Г. 110, 111.

Вольф М.М. 217, 218.

Воробйов С.Й. 165.

Ворона Я.С. 52.

Воронцов В.Т. 17.

Воронцов М. 59, 60.

Воскобойников І.В. 63.

Вотчал Є.П. 35, 36, 37, 38, 145.

Вселюбський 424.

Вудс Ф. 254.

Вуколов С.М. 136.

Гавриленко М.І. 142.

Гавсевич П.І. (Гавсевич П.И.) 177, 178, 179, 441.

Гаджибеков У. 231.

Гадзало Я.М. 125.

Гайдамак В.М. 367.

Гайдачук А. 462.

Гайденко О.М. 54, 56.

Гаккель Я.М. 272, 273.

Галаган Г.П. 281.

Галицька С.В. 400.

Галль Ф. 324.

Галушко Є.Х. 239.

Гамалія В.М. 56.

Гангур В.В. 468, 483.

Гангур Ю.М. 468.

Ганелін Р.Ш. (Ганелин Р.Ш.) 321, 323.

Гармасар В.Г. 59.

Гарофало Р. 324, 325.

Гаряєв В.П. 302.

Гатліх Г.А. (Гатлих Г.А.) 123, 124.

Гебеков Г.Ф. 242.

Гейзе І. 408.

Гейзенберг В. 336.

Генце 274.

Герасимов І.І. 80.

Герасимчук В. 307.

Геродот 267.

Герук С.М. 61.

Гершензон С.М. 22.

Гіляранський В.П. 28.

Глаголев 215.

Гладенко І.М. 441.

Глазко В.І. 210.

Глазунов Г.О. 83, 84, 215, 400.

Глембоцький Я.Л. 209.

Глібов Л. 343.

Глушко Т.В. 492.

Глушков В.М. 217, 218.

Глущенко Л.Д. 483.

Гнатик Є.М. (Гнатик Е.Н.) 331, 332.

Гнатюк В. 306, 307.

Голікова О.М. 63.

Голова В.В. 244.

Головацький І.

Головащук А.М. 402.

Головащук М.В. 246.

Головін Х. 271.

Головко А.М. 89, 90, 191.

Головко Е.А. 367.

Головченко З. 136.

Головянка З. 136.

- Голодрига П.Я. 23, 24.
 Голуб Г.А. 54, 56.
 Гольдрінг М.О. 295.
 Голяновский А.В. 56.
 Гоні Г.П. 103.
 Гончаренко І.М. 65.
 Гончаров М.Д. 116, 117.
 Горак В.В. 248.
 Гораш К.В. 263.
 Горбань Т.Ю. 249.
 Горбась С.М. 118.
 Горбачевський І. 228, 229, 230, 307.
 Горган М.Д. 131.
 Гордієнко А.І. 404.
 Гордієнко М.Г. 251.
 Горева-Слідзюк Е.О. 406.
 Горлова І.Я. 320.
 Горобець С.О. 367.
 Городецький С. 135.
 Горянський М.М. 42.
 Горячкін В.П. 54.
 Гофман 259.
 Грамматиков 369.
 Гранквист В.В. 356.
 Грауман Л.Ф. 272, 273.
 Гребенюк Л.Ф. 521.
 Гребінка Є. 343.
 Греві Ж. 320.
 Гренда М. 462.
 Григорович б.
 Григорьев А.А. 54.
 Григорюк І.П. 22, 35.
 Гриник І.В. 501.
 Грицак Я.Й. 254, 308.
 Грицик В. 314.
 Гришко М.М. 297, 298, 441.
 Грищенко Т.Р. 67, 101.
 Грінченко Б. 76, 343.
 Грінченко О.М. 482.
 Гродзинський А.М. 254, 255, 256.
 Гродзинський Д.М. 22, 441.
 Громико І.Д. 482.
 Гросул-Толстой А. 59.
 Грушевський М. (Hruschewskyj M.) 77, 306, 307, 308, 360, 361, 362, 363.
 Гуменюк А.Д. 111.
 Гурба В.Г. 87.
 Гуоров О.В. 295, 296.
 Гурський Я. 152.
 Гутник М.В. 70, 341.
 Гутьяр Е.М. 54.
 Гуцол В.Г. 161.
 Давиденко М.М. 101, 254, 452, 501.
 Давидовська Л. 90.
 Данилевський М.І. 135.
 Даниленко Й.А. 122.
 Даниленко Л.І. 262.
 Данилишин Б.М. 466.
 Данілевська М.С. 104.
 Дарвін Ч. 278, 324, 325.
 Дармороз Т.А. 72.
 Даценко В.В. 523.
 Даценко І.М. 523.
 Дашкевич Я. 307, 308.
 Дегтярьов В.В. 482.
 Дегтярьов Ю.В. 74.
 Де-Губернатіс А. 282.
 Декандоль А. 59.
 Деліль 285.
 Делоне Л.М. 182, 297.
 Делоне М.Б. 345.
 Дель Ф. 176.
 Дель-Белявский 176.
 Делюлін О.В. 441.
 Дембновецький О. 22.
 Демиденко Н.М. 76,
 Демиденко О.В. 192, 193, 470.
 Демоль Ж. 50, 51.
 Демоль І. 59.
 Демченко Д.К. 103.
 Демченко С.В. 466.
 Денисов Г. 96.
 Денікін А. 397.
 Дерев'янка В.А. 367.
 Деркач О.П. 78.
 Десмет К. 59, 60.
 Децовський Й.
 Джамі С. (Jami S.) 293.
 Джахангірова Т.Э. 256.
 Джиджора І. 307.
 Дзюба І.М. 421.
 Дзюбенко О.В. 310.
 Диліс М.В. 261, 262.
 Дмитренко П.О. 134.
 Дмитренко П.Т. 46.
 Дмитрик П.М. 472, 473.
 Дмитрієв М.І. 295.
 Дмитрієва Х.М. (Піпан Х.М.) 421.
 Дмитрієнко М.Ф. 288.
 Дністрянський С. 307.
 Добжанський Б. 152.
 Добров Г.М. 15, 16.
 Добровольський Г.В. 482.
 Добровольський І.І. 349, 350.

Довгоруку Ю.О. 258.
Докучаєв В.В. 74, 186, 193, 202, 204, 205,
206, 207, 420, 441, 452, 482.
Долбін В.О. 425.
Долгов І.А. 54.
Допельмаєр В. 135.
Дорогунцов С.І. 466.
Дорофеєв В.Ф. 182.
Доспехов Б.О. 203.
Драгонеску С. 209.
Дрозд П.Ю. 260.
Дубняк К.В. 5, 7, 68, 393.
Дубовик С.Г. 262.
Дубровський В. 68.
Дуженко І.Г. 239.
Думачева Л.П. 111.
Дурнева Н.А. 394, 425.
Душечкін О.І. 21.

Ейвер 80.

Ейнштейн А. 306.
Ейснер Ф.Ф. 210.
Ейфель Г. 340.
Елленбергер 215.
Енгельгардт О.М.
Енкен Б.К. (Єнкен Б.К.) 190, 441.
Ернст Л.К. 209.
Ефрон І.А. (Єфрон І.А.) 60, 244, 320, 321,
381, 382, 383.

Євдокимов М. 299.

Євтушик Р.В. 80.
Єгоров М.А. 190.
Єльнікова Г.В. 262.
Ємець О.О. 209.
Єрмолів О.С. 150.
Єфремов С. 307.
Єщенко В.Д. 200.
Єщенко В.О. 469, 470.

Жабикіна І.П. 425.

Жаркова О.С. 17.
Жебровський Л.С. 209.
Женжуріст Ф.М. 295.
Жук П. 100.
Журавський В.С. 123.
Журба М.А. 101.

Завадовський М.М. 53.

Завадська Н.В. 406.
Завадський К.М. 261.

Завертяєв Б.Д. 209.
Заворіцький Г.І. 196.
Загорський П.А. 425.
Зайкевич А.Є. (Зайкевич А.Є.) 162, 176,
177, 190.
Зайцев В.М. 180.
Заленський І.Ф. 36.
Залесський М.Д. 295.
Засухін А.М. 165.
Захаренко В.А. 16, 536.
Захаркевич Н.П. 116.
Захарченко В.І. 496.
Захарченко М.В. 254.
Збожна О.М. 230.
Зеленов О.М. 180.
Зеленська Л.О. 17.
Зернов Д. 271.
Зіборова І.В. 264.
Зілінський І. 307.
Зінченко А.В. 88.
Зленко В.А. 101.
Знаменський О.В. 31, 32, 33, 35.
Зозуля С.М. 379.
Зосимович В.П. 80.
Зосімов І.О. 81, 83, 84, 85, 215.
Зубець М.В. 10, 11, 124, 137, 210, 441.
Зубрицький М. 229.

Ібрагимлі М. 267.

Ібрагимов Г. 268.
Ігнат'єв М.В. 52.

Іваницька А.П. 511.

Іваницька Л.В. 270.
Іванов 215.
Іванович К.А. (Іванович К.А.) 123, 124.
Іванченко Л.А. 86.
Іващенко Н.В. 88.
Ігнатюк М.В. 407, 408.
Ігумнов С.М. 289.
Ізбінська М.П. 103.
Ізмаїльський О.О. 202.
Іллічов Г.П. 131.
Ільїн В.Ю. 481.
Ільїн С. (Ільин С.) 321, 323.
Ільменський І.О. 240.
Ільясевич С.О. 334.
Іоффе А.Ф. 217.
Іпполітов 215.
Ірліков М.І. 195.
Ісадченко Е.С. 392.
Ісаєва О.В. 57.

- Ісаєнко С.А. 272.
Ісак Л.М. 90, 92.
Іщук С.І. 116.
- Йоргенс** 80.
- Кавалір** Л.В. 94.
Кажанов М.М. 84, 85.
Калайда Д.І. 103.
Калайда Ф.К. 66.
Калакура Я.С. 309.
Калачиков О.Т. (Калачиков А.Т.) 102, 104.
Калашнік О.П. 94.
Калениченко Р.І. 57.
Калиновський Я.М. 425.
Калінін К.О. 345.
Калінін О.Є. 96.
Калініна Л.М. 262.
Калнишевський П. 286, 287, 288.
Калугін І.І. 424, 425.
Кальницький М. 25.
Каменщук Б.Д. 513, 537.
Камінський В.Ф. 501.
Камчатний В.Г. 342.
Канарська Є.І. 407.
Канарський Ю. 314.
Канафойський Ч. 54.
Канкрін Є.Ф. 59, 320.
Капітонова Ю.В. 218.
Капіца П. 337.
Капністи 144.
Капралюк О.В. 409.
Карабетов А.К. 425.
Карамзін М. 307.
Карбівська У.М. 476, 478.
Каргіна О.В. 411.
Карєєв М.І. 382.
Карлейл 221.
Карпук Л.М. 485.
Карякін Л.І. 295.
Касяненко А. 345.
Касяненко Г. 345.
Катерина Михайлівна [Велика Княгиня] 141.
Катериненко М.Г. 155.
Качинський В.М. 85.
Каштанова Т.В. 414.
Квасницький 215.
Кеніг Л.Є. 163.
Кепко О.І. 56.
Кернасюк Ю.В. 479.
Кесслер К. 186.
Кетле 52.
- Кигим С.Л. 172.
Кир'янов М. 60.
Кириленко І.Г. 421.
Киричата Л.І. 273.
Киричек Ю.Ф. 30.
Кириченко В.В. 111.
Кириченко В.П. 203.
Кириченко Г.П. 169.
Кириченко М.О. 262.
Кирпичов В.Л. (Кірпи́чов) 70, 270, 271, 272, 341, 342.
Ківер В.Х. 203.
Ківер Ф.В. 204.
Кір'ян С.М. 275.
Кіркапуло Д. 136.
Кірпи́ль З.П. 101.
Кірхгоф Г. 270.
Кірхгоф К.С. 274.
Кіцера О. 230.
Кіщак Т.С. 98.
Клагет М. (Clagett M.) 293.
Клапчук С.М. 101, 277.
Классовський О. 282.
Клейнермян Я.З. 104.
Клемм М.Ф. 295.
Клецький Л.М. 44, 45.
Климов 215.
Кліні С. (Kleene S.) 293.
Кліш А.Б. 278.
Клоссовський А. 59.
Клюк К. 429.
Ключевський В. 307.
Ковалевський А. 188.
Ковалевський А.К. 125.
Ковалевський О. 59.
Ковалевський О.О. 382.
Коваленко В.М. 118.
Коваленко І.М. 118.
Коваленко Н.П. 100, 101, 421.
Коваленко С.Д. 102, 137, 191, 421.
Ковалліні Дж. 79.
Коваль Я.В. 467.
Ковальська К.В. 281, 283.
Ковальська Ю.В. 281.
Ковальчук З.А. 406.
Ковальчук О. 409.
Ковда В.О. 482.
Ковтун М.М. 43.
Кожемякін А. 396.
Кожушко Н.С. 117.
Козлова О.І. 481.
Козловська Н.В. 406, 407.

Коларов Е.Д. 482.
Колеса О. 307.
Колеса Ф. 307.
Колесников Н.П. 356.
Колесов 47.
Колесов О.М. (Колесов А.) 123, 124.
Колісник І.В. 17.
Колжунов В.В. 36, 38, 39, 165.
Коломієць Н.Д. 416.
Колосов А.А. 42, 43.
Колотєв А.А. 54.
Колчак 354, 397.
Колясинский З.С. 63.
Комаров В.Л. 261.
Комликова Г.І. 104.
Комов І.М. 149.
Коніва Ю.В.
Коновалов Д.П. 274.
Кононова М.М. 482.
Константинович М. 282.
Копитко П.Г. 469.
Копняєв П.П. 341.
Копотун І.А. 207, 209.
Корабльов І. 136.
Кордуба М. 307.
Корелин А.П. 323.
Корелін О.П. 321.
Корениця Д. 307.
Корзун О.В. 16, 107, 421.
Корінний М.М. 267.
Корнеєв О.Ф. (Корнеєв О.Ф.) 7, 394, 395, 396, 397, 399, 400.
Корнієнко С.І. 501, 521.
Коропов В.М. 123.
Корхов П.П. 190.
Корчак-Чепурківський О.В. 289.
Косенко М.В. 88.
Косенко Р.О. 109.
Коссович П.С. 49, 482.
Костичев П.А. 202, 482.
Костичев С.П. 368.
Костогриз П.В. 470.
Кострома О.Ю. 367.
Костюшин В. 267.
Котенджі Г.П. 170.
Котенко С.С. 112.
Котляревський І. 343.
Кох Г.О. 4, 392, 393, 416.
Кохан А.В. 483.
Коцур А.П. 101.
Коцур Г.Г. 286.
Коцур Н.І. 288.
Коцюбинський М. 76.
Кочетов В.А. 189.
Кочубей А.В. 267.
Кочубей В.В. 86, 87.
Кочубей В.С. 29.
Кочубей Л. 144.
Кочубей П. 144.
Кочубей П.А. 264, 265, 266.
Кочубей С. 144.
Кочубея В.П. 267.
Кравець В.Й. 318.
Кравченко М.А. 209, 211.
Кравченко Н.В. 118.
Кравчук О.О. 114.
Красильщик І. 59.
Красікова-Грігозіс О.Ю. 418.
Кратінов 215.
Кревецький І. 307.
Кремень В.Г. 263.
Крендовський М.Є. 295.
Кривоконь О.Г. 342.
Крижевський П.В. 135, 136.
Крижко В.В. 263.
Крикунова О.В. 485.
Крип'якевич І. 307.
Кричевський В.Г. 173.
Кривнов О.К. 155.
Кропивко М.Ф. 462, 496, 497.
Кругляков В.Є. 249.
Кудашев О.С. 127, 128, 129.
Кудла Ю.М. 473.
Кудрицький М. 135.
Кудрявцев 215.
Кузнецов 397.
Кузнецов О.Ю. 341, 397.
Кузнецов П.В. 341.
Кузьменко Н.М. 116.
Кузьмич В.І. 42.
Кулагін М.М. 33.
Кулешов М.М. 165.
Кулжинський С.П. 165.
Куліш П. 343.
Кульбінгер Б. 222.
Кулябко-Корецький Н.Г. 139.
Кунах В.А. 22.
Кунець В.В. 118.
Купчанка Г. 282.
Купчинський О. 308, 309.
Курдюмов Н.В. 32, 32.
Курінний П.П. 136.
Куріс 60.
Курчина Т.О. 306.

- Кутищева Н.Н. 112.
 Кучер А.В. 486.
 Кучер В.І. 101, 120, 125.
 Кучеров М.Г. 274.
 Кушелев-Безбородько 87.
 Кюнью Ж. 18.
 Кютцінг Ф. 274.
- Л**авренко Є.М. 260, 261, 262.
 Лавренко Н.М. 202.
 Лавренко С.О. 202.
 Лавріненко Д.Д. 125.
 Ладика В.І. 169, 170.
 Лазарев О.О. 482.
 Лазарева В.Т. 419.
 Лазоренко Ю.І. 22.
 Лазько М. 369.
 Лактіонов М.І. 482.
 Ландау Л.Д. 336, 337.
 Ланцький Ю.Р. (Ланцкий Ю.Р.) 66, 67,
 Лапін А. 425.
 Лапін М.І. (Лапин Н.И.) 66.
 Латишев Г.О. 70, 71, 72.
 Лебедєв С.О. 347, 348.
 Лебедева Т.Т. 218.
 Лебединський В.А. 4, 6, 68, 390, 391, 392,
 393, 394, 395.
 Лебедянський Л.С. 377.
 Лебон Г. 221.
 Леваковський І.Ф. 295, 296.
 Леванда Д.С. 424, 425.
 Левандовський М.М. 240.
 Леве Б. (Löwe B.) 293.
 Левенець Ю. А. 156.
 Левенштам [] 73.
 Левитський П.А. 36.
 Левицький В.О. 290.
 Левицький Г.А. 38.
 Левицький К. 307.
 Левківський К. 409.
 Левченко М. 282.
 Левченко Ф.І. 165.
 Левчук О. 22.
 Левшин І. (Левшина И.О.) 60.
 Легкун Т.В. 420, 421.
 Ленін В.І. (Ленин) 8, 13, 397.
 Леонтович В. 4.
 Леонтович Ф.І. 236.
 Леш [] 73.
 Лещенко А.К. 29, 30.
 Лимар А.О. 203.
 Линдеман 215.
- Липа О.Л. 267.
 Липинський В. 252, 253, 254.
 Лисенко В.П. 85.
 Лисенко М.М. 521.
 Лисенко А.К. 203.
 Лисенко М. 76.
 Лисенко Т.Д. 13.
 Лисогоров С.Д. 203.
 Лисяк-Рудницький І. 253, 254.
 Литвиненко А. 393.
 Литвиненко А.В. 122.
 Литвинко А.С. 292.
 Лібіх Ю. 59.
 Лідов О.П. (Лидов А.П.) 244, 245, 246.
 Ліновський Я.А. 149, 150.
 Ліфшиц Є.М. 337.
 Лобанов В.Т. 169.
 Лобановська І.Г. 379.
 Лобенко С.В. 295.
 Лобода 395.
 Ловіц Т.Є. 274, 275.
 Лозинський М. 307.
 Ломброзо Ч. 324, 325.
 Ломінський Ф.І. 249.
 Лоначевський О. 282.
 Лотов А.С. 103.
 Лук'янчук Л.В. 297.
 Лучинський Л.Т. 425.
 Любомирський Ю. 431.
 Любомирський Ю. 431.
 Любомирський А. 152.
 Людоговський О.П. 150.
 Лютик Т.В. 16.
 Ляпунов О. 271.
 Лятошинський М. 364.
 Ляшуга І.Ю. 299.
- М**аєвський Т.Є. 240.
 Мажара Ф.М. 103.
 Мазуренко О.В. 488.
 Мазуренко Т.І. 124.
 Макаревич І.І. 136.
 Маківецький К.О. 103.
 Мак-Коллі Х.Ф. 54.
 Маковиць А. 424.
 Максвелл Дж. К. 270.
 Максимчук 39.
 Максимчук Л.П. 39.
 Малиновський А.С. 409.
 Малиш М.В. 39.
 Маліцький Б.А. 16.
 Мальцев Т.С. 103, 104, 449.

Мальцов І.Я. 86, 87.
Малюшицький М.К. 36, 38.
Мамрай В.В. 490.
Мандибура І.П. 301.
Манорик А.В. 22.
Маньковський К.Г. 144.
Мар'юшкіна В.Я. 367.
Маргуліс П.І. 349, 350.
Марифли А. 303.
Марініч Л.Г. 94.
Марк [Франкфурт] 48.
Марков 397.
Марков М.П. 302.
Мармаза О.І. 263.
Мартиненко В.М. 469.
Мартиненко Д.Л. 90.
Мартинов С.Д. (Мартынов С.Д.) 321, 323.
Мартос Б. 154.
Мартос Г.О. 144.
Марченко Т.М. 444.
Марченко Т.Ю. 43, 492.
Марчук Д. 509.
Масарик Т. 306.
Масин М.А. 63.
Маслов В.І. 262, 263.
Маслов С.О. 86.
Масюк М.Т. 197.
Матвієнко В.М. 116.
Махінько А.І. 304.
Махов Г. 109.
Мац Д.К. 48.
Машуров А.М. 210.
Маяковський Я. 68.
Медведєв В.В. 470.
Медвідь Т.С. 422.
Медвідь Ф.М. 306, 308.
Меженко Ю. 68.
Меженська Л.О. 100.
Меженський В.М. 100.
Мексін Я. 83.
Мельник В.В. 126.
Мельник Г.А. 394, 398.
Мельник М. 307.
Мельник Т.В. 342.
Мельник Ю.Ф. 137.
Мельничук А.М. 134.
Мельничук Д.О. 124.
Менделєєв Д.І. 144, 274, 382.
Меншуткін М. 364.
Мень О.В. 182.
Мерінець К.С. 481.
Мерко О.М. 421.
Мерцалов 396.
Месель-Веселяк В.Я. 481.
Мехмандаров 231.
Мехтієва Г. 309.
Мечников І.І. 59, 188, 236, 237, 238.
Мещерський І.М. 123.
Миллс 221.
Милорадович 86.
Милостян Ю.Г. 127.
Михайловський В.С. 57.
Михайлюк В.П. 101.
Михальчевський В.Д. 203.
Михельс 221.
Мігульов О.В. 218.
Міклашевський І.М. 123.
Мілях О.М. 348.
Міна 39.
Мірзаянц С.М. 425.
Мірошников М.П. 180, 181.
Мітін В.В. 367.
Мічурін І.В. 99.
Модзалевський В.Л. 87.
Можаровська А.В. 310.
Мойсеєва І.Г. 210.
Мокрицький Г. 409.
Моліш Г. 255.
Молчанов М.О. 254.
Монтеверде Н.А. 177.
Монтеверде Н.Н. 177.
Моргун Ф.Т. 191, 441, 449.
Мордовський Д. 77.
Мороз П.А. 367.
Морозов В.А. 103.
Морозова В.А. 166.
Моска 221.
Москалець В.В. 129, 130, 131.
Москалець В.І. 129, 130, 131.
Москалець Т.З. 129, 131.
Москальова Н.П. 131.
Москалюк М.М. 312.
Москалюк Н.В. 312.
Мулер К.Х. 254.
Мун Д. 50, 51.
Мурзакевич М. 59.
Мусянка В.Ф. 16, 17.
Муска М.С. 133.
Муха В.Д. 483.
Навашин С.Г. 36.
Нагібін В.І. 196.
Нариманов Н. 230, 231, 232.
Наріжняк В. 30.

- Насонов Ю.Ф. 482.
 Недюрмагомедов Г. 314.
 Некрашевич В.Ф. 54.
 Немоловська Т.Б. 43.
 Неручев М. 59.
 Несин В.М. 521.
 Нестеренко О.О. 226.
 Нижник С.В. 135, 424.
 Николаев В.Ф. 32.
 Нинько П.І. 426.
 Ницше 221.
 Ніколаєв В.Ф. 172, 173, 174, 175.
 Ніколаєнко С.М. 263, 264.
 Ніколайдис Е. (Nicolaidis E.) 293.
 Новак Ю.М. 315.
 Новородовський В.В. 137.
 Новосельцев П.Г. 136.
 Ноль О.С. 494.
 Норенко К. 267.
 Нос С. 282.
 Носів А.З. 68, 393, 394.
 Носов А.О. 295.
- О**всієнко В. 288.
 Овсінський І.Є. 28, 29, 112, 113, 114, 191, 193, 449, 452.
 Овсянніков Ф.В. 167.
 Овчинкін В. 396.
 Оглоблін Д.О. 142.
 Огоговський О. 307.
 Оголевець Г.С. 142, 178.
 Одинець М. 361.
 Одінцов О.М. 496, 497.
 Ожерельєва В.М. 111.
 Озаркевич Є. 307.
 Оканенко А.С. 22, 36.
 Олексевич В.М. 367.
 Олесь О. 344.
 Олеховський М.О. 144.
 Олійник В.В. 263.
 Олійник В.С. 469.
 Олійник Я.Б. 116.
 Омаровский А. 226.
 Омельчук О.В. 104.
 Омелянченко А.О. 118, 119, 120.
 Омелянський В.Л. 363, 364, 365.
 Оничко В.І. 118.
 Онищенко О.С. 22, 125.
 Онищенко Р.О. 526.
 Оніпко Т.А. 495, 541.
 Оноприенко В.И. 295.
 Онуфрієв В.О. 73.
- Опара М.М. 139.
 Опара Н.М. 143.
 Опекунов В.Г. 240.
 Опришко В.П. 470.
 Орєшина Н.В. 427.
 Орловський М.І. 36.
 Осборна М. (Osborne M.) 293.
 Осипов І.П. 342.
 Осіпов В.М. 496.
 Особов В.І. (Особов В.И.) 54, 56.
 Остапенко А. 264.
 Острікова Т. 509.
 Островерхова Н.М. 263.
 Островська Н.М. 317.
 Осьмак К.І. 155, 156.
 Отамановський В. 68, 69.
 Охмак В.І. 144.
 Охременко С.Ф. 66.
 Охримович В. 307.
- П**ятницький П.П. 296.
 Павленко Т. 409.
 Павліченко А.А. 485.
 Павлов І.П. 316.
 Павлов М.Г. 149, 150.
 Павлович П.А. 87.
 Павлютенков Є.М. 263.
 Павлюх М.В. 429.
 Падалка 39.
 Падалка С.С. 101, 146.
 Палімпсестов І. 59.
 Пальчевський М. 396.
 Панасенко Г.В. 497.
 Панасюк С.С. 452.
 Паневський М.П. 104.
 Панейко В. 307.
 Панніков В.Д. 74.
 Панченко О.Б. 149.
 Паперний Л. 394.
 Парето 221.
 Паронян І.А. 209.
 Пасічник Н.О. 319.
 Пастернак В.Ф. 441.
 Пастушенко В.О. 133, 134, 135.
 Патон Б.Є. 348, 349.
 Патон Є.О. 334.
 Паулі В. 336.
 Паульсон О. 186.
 Пахомов П.А. 190.
 Пачоський Й.К. 425.
 Пашкевич В.В. 65, 66, 425.
 Пашківська О.А. 431.

- Педич В.П. 308.
 Пенго К.К. 295.
 Пеніонжкевич Е.Е. 126, 127.
 Передерій Г.П. 334.
 Пережогін М.А. 54.
 Перемежко П.І. 248, 249.
 Пересипкін В.Ф. 441.
 Переяславський б.
 Першина П.І. 407.
 Першке Р.Л. 425.
 Петлюра С. 154.
 Пето 80.
 Петренко Н. 135.
 Петро І (Петро Великий) 142, 175, 321.
 Петрученко О.А. 321.
 Петруша Є.З. 131, 132.
 Петрушевський Ф.Ф. 382.
 Петрушова Н.І. 57.
 Пикельна В.С. 263.
 Пилипчук О.О. 324.
 Пилипчук О.Я. 101, 223, 226, 327.
 Пинда Л.А. 151.
 Пирогов М.І. 59, 186, 317.
 Пирумова Л.Н. 435.
 Підгаєцький В.Я. 289, 290.
 Підгайна Т.М. 153, 434.
 Підгорний П. 42, 203.
 Підкошаная О.М. 332.
 Підозерський С.Н. 43.
 Підпалий І.Ф. 479.
 Піка Ю.М. 129, 130.
 Пілюшенко В.Л. 264.
 Піменов І.Г. 449.
 Планк М. 306.
 Платон 221.
 Побірченко Г.А. 367.
 Поггенполь В.О. 424, 425.
 Погребняк П.С. 125.
 Подгаєцький О.О. 117.
 Подоба Б.Є. 441.
 Подолинський С. 288.
 Поєдинок М.С. 156.
 Позняк О.В. 160, 499, 501, 519, 521.
 Поліщук К.В. 503.
 Поллак Г.Ф. 351.
 Половцов А. 50.
 Поляков Я.[А.] 73.
 Пономарев В. 60.
 Пономарьов І.Ф. 24, 25.
 Пономарьова В.В. 482.
 Попов Ф.А. 134.
 Попович П. 209.
 Поспелов С.В. 175.
 Постернак С. 68.
 Постишев П.П. 12.
 Потоцький А. 279.
 Потоцький С. 59.
 Поштаренко Д.В. 162.
 Прискока В.А. 89.
 Присяжнюк Л.М. 511.
 Приходько Т.М. 505.
 Проскураков Л.Д. 338.
 Протасов В.І. 394.
 Прохоренко О. 409.
 Прохоров М.І. 167.
 Прутенська Н.І. 367.
 Прянішніков Д.М. (Прянишников Д.М.) 34, 167, 441.
 Пул'є Ж. 325.
 Пуліна Т.В. 496.
 Пуллой І. 228, 229, 230, 307.
 Пустигін М.А. 54.
 Пустовітов П. 542.
 Пухов Г.Є. 348.
 Пшеничний П.Д. 441.
 Пятницька В.В. 164.
Рабінович В.М. 182.
 Рабінович С.В. 181, 182.
 Рад О.В. 382.
 Радогуз С.А. 342.
 Радченко О.Д. 507.
 Раєвський А.О. 441.
 Райс Е. (Райс Э., Rice E.L.) 254, 255, 256.
 Раковський І. 307.
 Ральстон 282.
 Рамбо Л. 282.
 Рау К.Г. 320.
 Ребиндер 86.
 Ревакович Т. 280.
 Реґо Е. 425.
 Рейнгард О.Л. 296.
 Рекало Є.Л. 142.
 Реп'яхов В.М. 237.
 Рибальська Н.М. 406.
 Рибкін О.М. 396.
 Рибченко Д.В. 166.
 Рижих О.П. 438.
 Рижук С.М. 101, 470.
 Рильський Е. 152.
 Рираховський 397.
 Рогожа М.М. 277, 278.
 Родін К.І. 296.
 Рожественський Б.М. (Рожественський Б.

- М.) 13, 190.
 Рожкова Л.І. 168.
 Розанов Я. 68.
 Розен С. 71.
 Роїк М.В. 38, 39.
 Ролл Я.В. 302.
 Романець О.В. 22.
 Романів О.М. 307, 308, 309.
 Романовський В.І. 52, 53.
 Романчук Л.О. 440.
 Ротмістров В.Г. 42.
 Рубан Ю.Д. 210.
 Рубінштейн С. 68.
 Рубцов 397.
 Рубцов Д.К. 42.
 Рубцов І.О. 170.
 Руда С.П. 56.
 Руденко В.П. 467.
 Руденко С.В. 170.
 Рудзький Л.З. 444.
 Рудзький О.Ф. 65, 441.
 Рудий Р. 22.
 Рудницький С. 229, 307.
 Рудь В. П. 501.
 Руленко Л.Л. 283.
 Руснак П.П. 467.
 Русов О. 282.
 Русова С. 344.
 Ряба О. І. 87.
 Рябець Л.В. 421.
 Рябота О.М. (Рябота А.Н.) 109, 110, 11, 112.
- С**аблук П.Т. 496, 497.
 Савенко б.
 Савицький В.Ф. 81.
 Савицькі 109.
 Савко А.С. 394, 398.
 Савковський П.П. 57
 Савченко М.Х. 169.
 Савчук В.С. 101.
 Сагарда М. 68.
 Садовський 215.
 Садовський В. 154.
 Садовський О. 396.
 Сазанов В.І. 34, 142, 441.
 Сак С.І. 336.
 Салата Г.В. 338.
 Саломон Е. 222.
 Салтиковський В.І. 349, 350.
 Самбікін М.М. 142.
 Самородов В.М. (Самородов В.Н.) 172,
 175.
- Сандурська О.В. 340.
 Сапегін А.О. 441.
 Сахновський Б.Г. 24, 25.
 Свердлов Я.М. 397.
 Свенціцький І. 307.
 Семенов Ф.М. 239.
 Семенюшко А.А. 179.
 Семко М.Ф. 341.
 Семчук Н.І. 101.
 Сенченко Н.К. 469.
 Сергеева І.Л. 181.
 Сергеева Н.В. 509.
 Сергієнко І.В. 218.
 Сердюченко І.І. 475.
 Серебровський А.С. 53.
 Середюк Л.С. 367.
 Сеченов І.М. 236, 237, 238.
 Симиренко В.Л. 98, 99, 100.
 Симиренко Л.П. 99, 100, 425.
 Симонова А.О. 392.
 Сиченко І.А. 183.
 Сівєренко О.Ф. 240.
 Сігалова І.О. 511.
 Сідько Л.К. 98, 445.
 Сінещєков 215.
 Січова О.В. 22.
 Скадовський С.Б. 340.
 Скальвейт Х. 54.
 Скальковський А. 50, 59.
 Скаржинський В. 60.
 Скворцов О.І. 151.
 Скляр В.М. 341.
 Скоробишевський В.Я. 66.
 Скоропадський П. 4, 5, 87, 142, 346, 347,
 391.
 Скороходько А.К. 441.
 Скрипаль І.Г. 58.
 Скрипка П.А. 104.
 Скрипник В.Г. 90.
 Скуфінський О.І. 513.
 Славоу С.Ф. 73.
 Сліпанський А. 6.
 Сльозкін П.Р. 49, 87, 128, 165
 Слюсар І.Т. 101.
 Смаль-Стоцький С. 307.
 Смирнов Н.В. 52.
 Смит М. 54.
 Сміла А.В. 428.
 Снагощенко В.В. 186.
 Сніговий В.С. 203, 204.
 Снітко Л.О. 452.
 Собер Є. (Sober E.) 293.

- Собко М.Г. 469.
Соболев Д.М. 296.
Сова Р.С. 492.
Советов О.В. 48, 150
Сокович В.О. (Сокович В.А.) 353, 354, 355, 356.
Сокович Є.О. 354.
Сокол Є.І. 342.
Соколенко С.І. 496.
Соколов М. 509.
Соколовська О.А. 392.
Соколовський М.Є. 239.
Соколовський О.Н. 13, 74, 144.
Соловей Г.М. 476.
Соловійов В. 307.
Соловійов В.О. 296
Соловійов В.С. 382
Соловійов М.Ф. 382
Солодкий І.Ф. 103.
Солодкова Л.О. 407.
Сомов А.І. 382.
Сорел Е. 274.
Сорочан Т.М. 263.
Софронов М.Є. 425.
Спенсер Г. 324, 326.
Спесивцев П.В. 173, 396.
Спирин А.С. 332.
Спіро П.А. 237, 238.
Сталін Й. 13, 82.
Старовойт С.В. 125.
Старосольський В. 307.
Стасюк М. 154.
Стебельський Е. 68.
Стебут І.О. 59, 150, 166, 202.
Стивен Х.Х. 441.
Степанов С.О. (Степанов С.А.) 321.
Степанова Ю.О. 43.
Стешенко І. 154.
Стірес Ж. 239.
Столповський Ю.А. 210.
Столярчук Н.М. 515.
Стороженко А.П. 85.
Страйгородська Л.І. 343.
Стрілецький М.С. 332, 333, 334.
Студинський К. 307.
Сукачов В.М. 261, 262.
Сукманюк О.М. 61, 63.
Сулимов 397.
Сумцов М. 307.
Супіханов Б.К. 137.
Сулова Н.П. 237, 238.
Суховъ Ф. И. 267.
Сушкін Г.Г. 73.
Сюнтюрєнко О.В. 388.
Табенцький О.О. 36.
Тавілдаров Н.І. 274.
Тагєєв Г.З. 230.
Талла Дж. 79.
Таран Р.Ю. 516.
Тараріко О.Г. 193, 449.
Тарасенко І.А. 342.
Тархов К.І. 46, 47.
Татарчук В.В. 345.
Татарчук Л.М. 447, 449.
Твердохліб А.І. 306.
Тверитникова О.Є. 341, 347.
Тезяков М.І. 289.
Тейт Р. 483.
Терещенки 114.
Терлецький О. 307.
Терниченко А.Г. 165.
Тесленко І. 7.
Тизенгольт В.Р. 166.
Тимирязєв А. 54.
Тимирязєв К.А. 36.
Тимченко Є. 307.
Тітт 229.
Ткалич Ю.В. 519.
Ткаченко В.Г. 496.
Ткаченко Д.В. 452.
Ткаченко С.С. 188.
Товажнянський Л.Л. 341.
Товкун Л.П. 349.
Товмаченко В.М. 191, 193, 449, 452, 501.
Товстоліс Д.І. 144, 145, 146.
Токаржевський [А.]М. 73.
Толмачев В.В. 112.
Толмачов І.М. 36.
Томашина Г.П. 194.
Томашівський А. 153.
Томашівський С. 306, 307.
Томілін С.А. 289.
Томсон В. 270.
Тонха О.Л. 193.
Трегобчук В.М. 467.
Третьяков С.Ф. 32, 143, 144, 190.
Тригуб О.П. 50.
Трипольський М. 364.
Троїцький 215.
Трусов О.Г. 482.
Тулуш Л. 509.
Турак Ю.О. 478.
Турпурова Т.М. 523.

Тутковський П.А. 283, 284, 393.
Тучинський К. 152.
Тюрін І.В. 482.
Тяпкин М.О. 306.

Удовенко В.В. 289.
Узбек І.Х. 197.
Українка Л. 343.
Ульянченко О.В. 496, 497.
Усов С.М. 150.
Успенська Ю.М. 296.
Успенський О.Г. 272.
Устинюк А.Т. 239.
Уткін О.І. 199.
Уханов С.В. 210.
Ушенко П.А. 342.
Ушкалов В.О. 89, 90.
Ушкаренко В.О. 202, 203, 204.

Фавр І.В. 296.
Фаерман Г.М. 334.
Фальц-Фейн Ф.Е. 438, 441.
Федоров О.В. 136.
Федоровський О.С. 296, 301, 302.
Федченка Ф.М. 299.
Феленко В.В. 528.
Феррі Є. 324, 325.
Фесенко В.Ю. 342.
Фесовець О.Р. 353.
Фещенко-Чопівський І.А. 24, 25.
Філіпович Т.М. 367.
Філіпповський О.К. 135, 136.
Філіпченко Ю.О. 52.
Фін В.В. 36.
Фіненко І.І. 452.
Фішер Л. 82, 83.
Флорова Н.П. (Фролова Н.П.) 4, 392.
Флоровський А.М. 125.
Флят Є.-Б. 64, 65.
Фолкнер Е. 113.
Фон Мальхус К.А. 320.
Фортунатов О.Ф. 167.
Франко І. 306, 307, 308.
Франкфурт С.Л. (Шліома Меєрович) 48, 49, 128, 129, 164, 441.

Ханахариті 397.
Ханенки 114.
Харитоненки 114.
Харитоненко П.І. 71.
Харченко-Савицька О.І. 81.

Хемчян І.І. 379.
Хименко Н.Л. 521, 523.
Хлопін Г.В. 289.
Хмельничий Л.М. 170.
Хмелінська М. 429.
Хоменко О.Д. 441.
Хоравович С.П. 73.
Хохол М. 68.
Храпач Е.І. 54.
Хриков Є.М. 263.
Христюк П. 154.
Хрущов В.М. 347, 348.
Хусаинов Ф.И. 323.

Царенко О.М. 467.
Целінський Р.Й. 399.
Цибух В.Г. 104.
Циков В.С. 441.
Цінгер М.В. 36.
Цукерник Л.В. 348.

Чабан Л.В. 201.
Чаговець В.Ю. 315, 316, 317.
Чайковський А.С. 101.
Чаргафф Е. 327, 328, 329, 330, 332.
Чарнецька Є.В. 39.
Чеботарьова Л.В. 204.
Челенко П.М. 392.
Чепіга Н. 68.
Черкас В. 451.
Черкасенко С.Ф. 343, 344.
Черниш О.О. 101, 125.
Чернопятов І. 51.
Черняхівський О.Г. 249.
Чесняк О.А. 482.
Четверіков М.С. 53.
Чеха А.А. 112.
Чехлатий О.М. 207.
Чехов А.В. 112.
Чикаленко Є.Х. 76, 77.
Чир'єв С.І. 316.
Чичерин 231.
Чопенко В. 509.
Чорна Є.С. 407.
Чорнобривенко С.І. 30.
Чорноглазов Л.А. 28.
Чубатий М. 307.
Чубинський П.П. 200, 281, 282.
Чудновський В.К. 155.
Чумак Ю.В. 357.
Чумаченко В.В. 90.

Шадріна О.В. 421.
Шамрай А.Ф. 104.
Шапіро Д. 136.
Шапошников В.Г. 137, 138, 139.
Шафиев Н. 359.
Швайко Ю.Р. 356.
Шванн Т. 274.
Швець І.Т. 347.
Швець Н.В. 523.
Шевченко В.Ф. 360.
Шевченко О.М. 526, 528.
Шевченко С.М. 523, 526, 528.
Шевченко Т. 308, 343, 361
Шевчук В. 314.
Шевяков В.Т. 382.
Шендеровський В.А. 363.
Шепельський А.І. (Шепельський А.И.) 100.
Шептицький А. 279.
Шерешевська М.Ю. 349, 350.
Шикула М.К. 191, 192, 193.
Шимкевіч 215.
Шипович В. 424.
Широких П.О. 165.
Шихлинский 231.
Шишкін А.Н. 202.
Шишков М.П. 86, 87.
Шишкова М.І. 57.
Шкавера Г.Л. 351.
Шкорбатов Л.А. 302.
Шліхтер О.Г. 394.
Шльоссер 80.
Шмальгаузен І.І. 215.
Шмідт Р. 462.
Шовгенів І.О. 199, 200, 201.
Шредер-Хейстер П. (Schroeder-Heister P.)
293.
Шроль Т.С. 397.
Штейн 394, 395.
Шувалов П.В. 334.
Шувар І.А. 530.
Шульга В.П. 209.
Шульга Г.Н. 54.
Шульга І.М. 342.
Шухевич В. 307.
Щебетюк Н.Б. 22, 211, 420, 421.
Щедрина С.Л. 407.
Щерба Н.Л. 407.
Щербаков В.В. 57.
Щербань Н.Ф. 112.
Щербань С.В. 112.
Щербачёв Д.М. 178.
Щербина І. 452.

Щиголь Г.С. 455.
Щурат В. 307
Щусев С.В. 123.

Юдіна К.Є. 215.
Юр'єв В.Я. 190.
Юрчак Е.В. 367.
Юрчак Л.Д. 367, 368, 369.
Юрченко Л.І. 505.
Юрчишин В.В. 101.
Юшенов Н.З. 316.

Яблоков О.Я. 467.
Яблоновський А. 152, 153.
Яблонський В.А. 123.
Яворницький Д. 250.
Якимович Я.Н. 248, 249.
Якобій А.І. 289.
Якубенко Б.Є. 100.
Якушев П.В. 240.
Яловенко А.Г. 63.
Ямчитський П.З. 46.
Яната О.А. 135, 165, 393.
Янін В.А. 377.
Яременко Л.М. 22, 125.
Яроцький Я. 364.
Ярошевич А. 5.
Ярошевський П.Є. 36, 39.
Ярошик К.О. 216.
Ясинський М. 68.
Яснопольський М. 282.
Яценко А.Є. 169.
Яцків М.І. 465, 466.
Ячевський А.А. 34, 35.

Alexits G. 370, 376.
Almalı Sevgi Esen 369.
Avramidou P. 376.

Bardaro C. 376.
Bochner S. 376.
Butzer P.L. 376.

Chandrasekharan K. 376.
Chargaff E. 332.

Ferković K. 351.
Firth J.R. 240.
Folland G.B. 376.

Gadjiev A.D. 369, 371, 376.
Gafarova T. 240.
Greenaway F. 295.
Guliyev H. 315.

Halleux R. 295.
Halliday M.A.K. 240.

Ibikli E. 376.

Janice G. 332.

Kerman R.A. 376.
Korduba M. 308.

Liu Z. 376.
Lopez A. 366.

Mallik M.A. Bari 256.
Mamedov R.G. 370, 376.
Musayeva I. 314, 532.
Musielak J. 369, 376.

Nessel R.J. 369, 376.

Pashayeva G. 314, 532.

Rahimli R. 334, 532, 555.
Robins R.H. 240.
Rudin W. 376.
Rydzewska B. 369, 376.

Severyns B. 295.
Shevardnadze 335.
Shukurova G. 365.
Sidney Allen W. 240.
Stein E.M. 371, 376.
Swiderski T. 369, 376.

Taberski R. 369, 370, 375, 376.

Uysal Gümrah 369, 376.

Van Ulsen P. 295.
Vinti G. 376.

Wachnicki E. 369, 376.
Waller George R. 532.
Weiss G. 371.

Yilmaz M.M. 376.

ЗМІСТ

ВІТАННЯ (Гадзало Я.М.).....	3
Вергунов В.А. НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ НААН – 100 РОКІВ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СЛУЖІННЯ УКРАЇНИ.....	4

СЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ

<i>Апостол М.В.</i> РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗАСАД РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ.....	10
<i>Баленко В.В.</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УСРР/УРСР ЩОДО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ У 1935–1940 рр.....	12
<i>Бардин О.Я.</i> РОЗВИТОК НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СФЕРІ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	14
<i>Барилко М.Г., Захаренко В.А.</i> ГОРОШОК ПОСІВНИЙ (ЯРИЙ): ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ.....	16
<i>Бей Н.О.</i> ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ОСНОВ ВИРОБНИЦТВА ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИХ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	18
<i>Березовська О.В.</i> АРХІВНИЙ ФОНД ІНСТИТУТУ ФІЗІОЛОГІЇ РОСЛИН І ГЕНЕТИКИ НАН УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРАРНОЇ НАУКИ.....	20
<i>Бернар Н.Г.</i> ВИНОГРАД ХХІ ст. ЯК ТВОРЧА СПАДЩИНА ПРОФЕСОРА П.Я. ГОЛОДРИГИ (1920–1986).....	23
<i>Білоцерківська А.С.</i> КИЇВСЬКЕ ПОЛІТЕХНІЧНЕ ТОВАРИСТВО ІНЖЕНЕРІВ ТА АГРОНОМІВ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ.....	24
<i>Білявська Л.Г.</i> СОЯ НА ПОЛТАВЩИНІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ.....	28
<i>Білявський Ю.В.</i> ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ-ЕНТОМОЛОГ О.В. ЗНАМЕНСЬКИЙ (до 126-річчя від дня народження).....	31
<i>Білявський Ю.В.</i> ПЕРШІ ПРАЦІ М.І. ВАВИЛОВА ІЗ ЗАХИСТУ РОСЛИН.....	33
<i>Богач Є.М., Григорюк І.П.</i> ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО, АКАДЕМІКА ВУАН ЄВГЕНА ПИЛИПОВИЧА ВОТЧАЛА.....	35
<i>Бойко М.М.</i> УЧАСТЬ В.В. КОЛКУНОВА У ЗАСНУВАННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО ІНСТИТУТУ СЕЛЕКЦІЇ.....	38
<i>Бойко П.І.</i> ЗДОБУТКИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ ННСГБ НААН З РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ.....	39
<i>Боровик В.О., Кузьмич В.І., Рубцов Д.К.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ СЕЛЕКЦІЇ БАВОВНИКУ В ПІВДЕННОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ.....	42
<i>Ваврисевич О.М.</i> ПРОБЛЕМА КОЛГОСПНОГО ПЛАНУВАННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Л.М. КЛЕЦЬКОГО (1903–1989).....	44
<i>Василяка О.В.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ХЕРСОНСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА ЩОДО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ЯМЧИТСЬКОЇ НИЖЧОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ШКОЛИ.....	46

Вергунов В.А. ШЛЮМА МЕЄРОВИЧ ФРАНКФУРТ: НОВІ СТОРІНКИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ.....	48
Вовчук Л.А., Тригуб О.П. ШВЕЙЦАРСЬКИЙ КОНСУЛ ЖАН ДЕМОЛЬ – ПРОВІДНИЙ ФЕРМЕР-НОВАТОР ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ.....	50
Ворона Я.С. ВПРОВАДЖЕННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ПІДХОДІВ У ГАЛУЗІ ГЕНЕТИКИ ТА СЕЛЕКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН (20–40 рр. ХХ ст.).....	52
Гайденко О.М. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОЦЕСУ УЩІЛЬНЕННЯ СОЛОМИСТИХ МАТЕРІАЛІВ.....	54
Гамалія В.М., Руда С.П. ДОСЛІДЖЕННЯ БАКТЕРІОЗІВ ПЛОДОВИХ ДЕРЕВ В УКРАЇНІ (30-60-і рр. ХХ ст.).....	56
Гармасар В.Г. ВНЕСОК ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІВДЕННОЇ РОСІЇ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТЕПОВОГО ЛІСОРОЗВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ.....	59
Герук С.М., Сукманюк О.М. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗАЦІЇ ЗВАРЮВАННЯ І НАПЛАВЛЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОМИСЛОВИХ РОБОТІВ.....	61
Голікова О.М. ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА В МАРИМОНТІ (1816–1830 рр.): ПОЧАТКИ ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	63
Гончаренко І.М. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УМАНСЬКОГО УЧИЛИЩА ЗЕМЛЕРОБСТВА І САДІВНИЦТВА.....	65
Грищенко Т.Р. ВНЕСОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ.....	67
Гутник М.В. ВНЕСОК ПРОФЕСОРА Г.О. ЛАТИШЕВА У ЗАПОЧАТКУВАННЯ ВИКЛАДАННЯ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ У ХАРКІВСЬКОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ.....	70
Дармороз Т.А. ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО ТОВАРИСТВА (1923 р.).....	72
Дегтярьов Ю.В. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЧОРНОЗЕМІВ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ РІВНИНИ.....	74
Демиденко Н.М. МЕЦЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ, ВИДАТНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, АГРОНОМ, ВИДАВЕЦЬ, ЖУРНАЛІСТ ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО (1861–1929).....	76
Деркач О.П. КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ МАШИН ДЛЯ РОСЛИННИЦТВА.....	78
Євтушик Р.В. З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПОЛІПЛОЇДНИХ ГІБРИДІВ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США (кінець 30-х – початок 60-х рр. ХХ ст.).....	80
Зосімов І.О. З ІСТОРІЇ ПЛАНУВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1920–1930).....	81
Зосімов І.О. УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: КЕРІВНИЙ СКЛАД (1928–1937).....	84
Іванченко Л.А. ВНЕСОК В.В. КОЧУБЕЯ (1829–1878) У РОЗВИТОК ЦУКРОВАРІННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ.....	86

<i>Іващенко Н.В.</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ВЕТЕРИНАРНИХ ІМУНОБІОЛОГІЧНИХ ПРЕПАРАТІВ В УКРАЇНІ (70-ті рр. ХХ – перше десятиліття ХХІ ст.ст.).....	88
<i>Ісак Л.М.</i> ІСТОРИЧНІ МОМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ТВАРИННИЦТВІ (на прикладі Головного селекційного центру України (м. Переяслав-Хмельницький)).....	90
<i>Ісак Л.М.</i> ІСТОРИЧНІ МОМЕНТИ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА (на прикладі Переяслав-Хмельницького звіроплемгоспу).....	92
<i>Калашнік О.П., Марініч Л.Г., Кавалір Л.В.</i> ІСТОРІЯ СЕЛЕКЦІЇ КОРМОВИХ ТРАВ НА ДОСЛІДНОМУ ПОЛІ.....	94
<i>Калінін О.Є.</i> 55 РОКІВ ВІД ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛІАЛУ «ГОСНИТИ» ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО СЕРВІСУ НА ЙОГО ПРИКЛАДІ.....	96
<i>Кіщак Т.С., Сідько Л.К.</i> ВОЛОДИМИР СИМИРЕНКО – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ПОМОЛОГ І СЕЛЕКЦІОНЕР ПЛОДОВИХ КУЛЬТУР.....	98
<i>Коваленко Н.П.</i> ЗДОБУТКИ НАУКОВЦІВ СЕКТОРУ НАУКОЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ ННСГБ НААН З РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕРОБСТВА В УКРАЇНІ.....	100
<i>Коваленко С.Д.</i> КОЛГОСПНІ ДОСЛІДНІ СТАНЦІЇ В УРСР: ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	102
<i>Комликова Г.І.</i> РОЛЬ СУМСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СПРАВІ ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАНЬ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СУМЩИНИ.....	104
<i>Корзун О.В.</i> ЗМІНИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРАРНОГО НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	107
<i>Косенко Р.О.</i> НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ О.М. РЯБОТИ (1936–2002) У СФЕРІ ГЕТЕРОЗИСНОЇ СЕЛЕКЦІЇ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ.....	109
<i>Котенко С.С.</i> ВИТОКИ ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ІЗ «НОВОЇ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА» І. ОВСІНСЬКОГО	112
<i>Кравчук О.О.</i> КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ.....	114
<i>Кузьменко Н.М.</i> СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ КАРТОПЛЯРСТВА У СУМСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГРАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	116
<i>Кунець В.В.</i> ДОРОБОК АКАДЕМІКА А.О. ОМЕЛЬЯНЕНКА З РОЗРОБКИ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ОСНОВ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ТВАРИННИЦТВА.....	118
<i>Кучер В.І.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПЛЕМІННОГО ТВАРИННИЦТВА У РОКИ ВІЙНИ (1941–1945).....	120
<i>Литвиненко А.В.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОНОМІЧНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ.....	122
<i>Мазуренко Т.І.</i> НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР (1946–1956).....	124
<i>Мельник В.В. Е.Е. ПЕНІОНЖКЕВИЧ – ТАЛАНОВИТИЙ УЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ ПТАХІВНИЦТВА: ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ.....</i>	126

<i>Милостян Ю.Г.</i> АГРАРНИЙ АСПЕКТ У ТВОРЧОСТІ КНЯЗЯ О.С. КУДАШЕВА.....	127
<i>Москалець В.В., Москалець В.І., Піка Ю.М., Буняк Н.М., Москалець Т.З.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЇ ТРИТИКАЛЕ ОЗИМОГО НА НОСІВСЬКІЙ СЕЛЕКЦІЙНО-ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ.....	129
<i>Москальова Н.П.</i> Є.З. ПЕТРУША (1938–2015) – ВЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКТІВ ТВАРИННИЦТВА.....	131
<i>Муска М.С.</i> РОЗВИТОК ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗЕМЛЕРОБСТВІ ПІД ЕГІДОЮ МІНІСТЕРСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР У 1962–1969 рр.....	133
<i>Нижник С.В.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТВОРЕННЯ УМАНСЬКОЇ ФІЛІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ.....	135
<i>Новородовський В.В.</i> НАУКОВІ РОЗРОБКИ КАФЕДРИ ХІМІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРОТЯГОМ 1920-х рр.....	137
<i>Опара М.М.</i> ІСТОРІЯ ВІДКРИТТЯ В ПОЛТАВІ ВИЩОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	139
<i>Опара Н.М.</i> ЮВІЛЕЙ АПОСТОЛА РАЦІОНАЛЬНОГО РІЛЬНИЦТВА С.Ф. ТРЕТЬЯКОВА (1872–1918).....	143
<i>Охмак В.І.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА Д.І. ТОВСТОЛІСА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛІСОЗНАВЧОЇ НАУКИ (до 140-річчя з дня народження).....	144
<i>Падалка С.С.</i> ВІТЧИЗНЯНА АГРАРНА НАУКА У ВИМІРІ ГЛОБАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПРОГРЕСУ: ПРОБЛЕМА МІСЦЯ І РОЛІ.....	146
<i>Панченко О.Б.</i> СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО СИСТЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА.....	149
<i>Пинда Л.А.</i> ЧАСОПИС ГАЛИЦЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ROLNIK» (1867–1939): ОГЛЯД ПРОБЛЕМАТИКИ ПУБЛІКАЦІЙ.....	151
<i>Підгайна Т.М.</i> ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	153
<i>Поєдинок М.С.</i> ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	156
<i>Позняк О.В.</i> НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА З МОРКВОЮ НА ДС «МАЯК» ІОБ НААН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	160
<i>Поштаренко Д.В.</i> РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СЛОБОЖАНЩИНИ У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст.....	162
<i>Пятницька В.В.</i> ВНЕСОК ПРОФЕСОРА С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКОГО У РОЗВИТОК АГРОНОМІЧНОГО ГУРТКА ПРИ КПІ У 1908–1913 рр. ХХ ст.....	164
<i>Рибченко Д.В.</i> СТЕБУТІВСЬКІ КУРСИ – ПРИКЛАД ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ЖІНОК.....	166
<i>Рожкова Л.І.</i> З ІСТОРІЇ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ НА СУМЩИНІ.....	168

Руденко С.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РОКИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	170
Самородов В.М., Кизим С.Л. ВАЛЕНТИН НІКОЛАЄВ (1889–1973): ЖИТТЄПИС ЛЮДИНИ ВЕЛИКОЇ ЕРУДИЦІ.....	172
Самородов В.Н., Поспелов С.В. ФРАГМЕНТЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛОК ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОПЫТНОЙ СТАНЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ НААН.....	175
Семенюшко А.А. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЇ КВАСОЛІ ЗА КОРДОНОМ.....	179
Сергєєва І.Л. НАУКОВИЙ СПАДОК СВІТЛАНИ ВІТАЛІЇВНИ РАБІНОВИЧ.....	181
Сиченко І.А. ЗНАЧЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В.Г. БАЖАЄВА.....	183
Снагощенко В.В. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ МУЗЕЇВ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ (XIX ст.)....	186
Ткаченко С.С. НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.ст.....	188
Товмаченко В.М. ПРОФЕСОР ШИКУЛА МИКОЛА КІНДРАТОВИЧ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ГРУНТОЗНАВЕЦЬ.....	191
Томашина Г.П. СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ НА КІРОВОГРАДСЬКІНІ В АСПЕКТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДЖАМСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ.....	194
Узбек І.Х. ЗЕМЛЯ І ЛЮДИ ДНІПРОВСЬКОГО КРАЮ.....	197
Уткін О.І. ПРОФЕСОР І.О. ШОВГЕНІВ (1874–1943).....	199
Ушкаренко В.О., Лавренко С.О., Лавренко Н.М. СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ ШКОЛИ ЗРОШУВАНОВОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА.....	202
Чеботарьова Л.В. ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ДОКУЧАЄВ – РЕФОРМАТОР АГРАРНОЇ ОСВІТИ.....	204
Чехлатий О.М. З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛТАВСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОГО ЦЕНТРУ.....	207
Шульга В.П. ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ГЕНОФОНДУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА.....	209
Щебетюк Н.Б. ПРОЕКТУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ ТИПІВ ЯК СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА (30-і рр. XX ст.).....	211
Юдіна К.Є. ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА-СЕКРЕТАРЯ ВІДДІЛЕННЯ ФІЗІОЛОГІЇ, БІОХІМІЇ ТА ТЕОРЕТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ ПРЕЗИДІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР БОГАЧА ПЕТРА ГРИГОРОВИЧА.....	215
Ярошик К.О. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРОБІОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ (50-ті рр. XX – кінець 90-х рр. XX ст.ст.).....	216

СЕКЦІЯ 2

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ ТА ТЕХНІКИ

<i>Абасов Р.</i> НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИОЛОГИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ.....	219
<i>Абыева Л.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ.....	220
<i>Анненков І.О.</i> ВХОДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО ЗАВОДУ «КОНТАКТ» ДО ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УРСР (1939–1941).....	222
<i>Анненкова Н.Г.</i> ШЛЯХИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ВЕРСТАТНИХ ПАРКІВ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ СРР УПРОДОВЖ 1922–1927 рр.....	224
<i>Ахмедов Д.</i> МОЛОДЁЖНАЯ ПОЛИТИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	226
<i>Бабічук І.В.</i> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ І. ГОРБАЧЕВСЬКОГО ТА І. ПУЛЮЯ.....	228
<i>Бахшалиев С.Э.</i> НЕКОТОРЫЕ СТРАНИЦЫ ИЗ ЖИЗНИ ВЕЛИКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА Н. НАРИМАНОВА.....	230
<i>Бахшалиев Э.Ф.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	232
<i>Бахшалиева А.Н.</i> НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О НОВЫХ ФОРМАХ И МЕТОДАХ ОЦЕНИВАНИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ.....	234
<i>Варивода К.С.</i> ВНЕСОК І.М. СЕЧЕНОВА У СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ В НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1870-і рр.).....	236
<i>Василевич А.В.</i> НИЖЧІ РЕМІСНИЧІ ШКОЛИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1905–1917).....	238
<i>Gafarova T.</i> THE CONTRIBUTION OF LONDON SCHOOL OF LINGUISTICS TO THE SCIENCE OF LINGUISTICS.....	240
<i>Гебеков Г.Ф.</i> ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДАГЕСТАНА.....	242
<i>Голова В.В.</i> ОСОБИСТІ ЗАПИСИ ПРОФЕСОРА О.П. ЛІДОВА ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ РОСЛИННОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ.....	244
<i>Головащук М.В.</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ГАЗОТЕРМІЧНИХ ПОКРИТТІВ.....	246
<i>Горак В.В.</i> ПРОФЕСОР Я.Н. ЯКИМОВИЧ (1848–1908) ЯК ПРЕДСТАВНИК ПЕРШОЇ КИЇВСЬКОЇ ГІСТОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ.....	248
<i>Горбань Т.Ю., Кругляков В.Є.</i> НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ В УСРР У 20-х рр. ХХ ст.....	249
<i>Гордієнко М.Г.</i> МІСІЯ ХЛБРОБІВ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	251
<i>Давиденко М.М.</i> ПРОФЕСОР Е. РАЙС (1917–2000) ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З УКРАЇНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ (до 100-річчя від дня народження).....	254
<i>Джахангірова Т.Э.</i> ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ.....	256
<i>Довгорук Ю.О.</i> ЗАГОТІВЛЯ І ВИВЕЗЕННЯ З КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ САДОВИНИ ТА ГОРОДИНИ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	258

<i>Дрозд П.Ю.</i> ВЧЕННЯ АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987) ПРО ФІТОГЕОСФЕРУ.....	260
<i>Дубовик С.Г.</i> УПРАВЛІННЯ ПТУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ.....	262
<i>Зіборова І.В.</i> ТВОРЧИЙ ДОРОБОК П.А. КОЧУБЕЯ (1825–1892) У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРИРОДООХОРОННІЙ ГАЛУЗІ.....	264
<i>Ибрагимли М.</i> ЖИЗНЕННОСТЬ И ЖАНРОВОЕ БОГАТСТВО ФОЛЬКЛОРА.....	267
<i>Ибрагимов Г.</i> ВЗГЛЯД НА ЭТНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРИОДА ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	268
<i>Іваницька Л.В.</i> ОРГАНІЗАТОР ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ – ВІКТОР ЛЬВОВИЧ КИРПИЧОВ.....	270
<i>Ісаєнко С.А.</i> Я.М. ГАККЕЛЬ У ПЕРІОД ЗАСЛАННЯ ДО СИБІРУ.....	272
<i>Киричата Л.І.</i> ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛІКЕРО- ГОРІЛЧАНОЇ ГАЛУЗІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (XVIII – перша половина ХХ ст.ст.).....	273
<i>Кір'ян С.М.</i> НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВАХ.....	275
<i>Кланчук С.М.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ М.М. РОГОЖИ «НАРИСИ З ІСТОРІЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (1859–1941): ОРНІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ».....	277
<i>Кліш А.Б.</i> ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В ГАЛИЧИНІ У ДІЯЛЬНОСТІ О. БАРВІНСЬКОГО.....	278
<i>Ковальська К.В., Ковальська Ю.В.</i> НАУКОВА ТА КУЛЬТУРНО- ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА.....	281
<i>Ковальська К.В., Руленко Л.Л.</i> ТУТКОВСЬКИЙ ПАВЛО АПОЛЛОНОВИЧ – ВИДАТНИЙ ГЕОГРАФ, ДОСЛІДНИК ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ кінець ХІХ – початок ХХ ст.ст.....	283
<i>Коніва Ю.В.</i> ШЛЯХИ СТЕПОВИКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХVІІІ ст.....	285
<i>Коцур Г.Г.</i> ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧИ ТА ПРИРОДООХОРОННІ ЗАХОДИ ЧАСІВ П. КАЛНИШЕВСЬКОГО У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О. АПАНОВИЧ.....	286
<i>Коцур Н.І.</i> НАУКОВІ РОЗРОБКИ УЧЕНИХ-ГІГІЄНІСТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. В ПРОФІЛАКТИЦІ СОЦІАЛЬНИХ ХВОРОБ ХХІ ст.....	288
<i>Левицький В.О.</i> ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІРЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст.....	290
<i>Литвинко А.С.</i> ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ В СВІТІ: ДО 60-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ.....	292
<i>Лобенко С.В.</i> ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ.....	295
<i>Лук'янчук Л.В.</i> НАУКОВІ ОБРІЇ АКАДЕМІКА АН УРСР М.М. ГРИШКА (1901–1964).....	297
<i>Ляшуга І.Ю.</i> ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПЕРВИННОГО ЕТАЛОНА ОДИНИЦЬ ЧАСУ ТА ЧАСТОТИ.....	299

<i>Мандибура І.П.</i> НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА О.С. ФЕДОРОВСЬКОГО (1885–1939) У ТОВАРИСТВІ ДОСЛІДНИКІВ ПРИРОДИ ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	301
<i>Марифли А.</i> БИОТЕРРОРИЗМ И ЕГО СУЩНОСТЬ.....	303
<i>Махінько А.І.</i> ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОРПУСУ ЛІСНИЧИХ У ХІХ ст.....	304
<i>Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ім. ШЕВЧЕНКА (1895–1913) ЯК ТВОРЦЯ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКИ.....	306
<i>Мехтиева Г.</i> ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ.....	309
<i>Можаровська А.В., Дзюбенко О.В.</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛЬНЯНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ХІХ–ХХІ ст.ст.....	310
<i>Москалюк М.М., Москалюк Н.В.</i> ІСТОРИКО-ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПРИРОДИ.....	312
<i>Musayeva I., Pashayeva G.</i> STRUCTURAL – SEMANTIC AND FUNCTIONAL EVOLUTION RESEARCH OF THE WORD «FIANCE» IN THE TURKISH LANGUAGES.....	314
<i>Новак Ю.М.</i> НАУКОВІ ПОШУКИ ВИВЧЕННЯ БІОЕЛЕКТРИЧНИХ ЯВИЩ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АКАДЕМІКА В.Ю. ЧАГОВЦЯ (1873–1940).....	315
<i>Островська Н.М.</i> ПРОФЕСОР ВИСОЧИН ІВАН АНДРІЙОВИЧ – ЯСКРАВИЙ ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ ШКОЛИ.....	317
<i>Пасічник Н.О.</i> НІЖИНСЬКИЙ ПЕРІОД НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.Х. БУНГЕ.....	319
<i>Петрученко О.А.</i> ДО ІСТОРІЇ «ЗАЛІЗНИЧНИХ СТОРІНОК» В ЖИТТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ С.Ю. ВІТТЕ.....	321
<i>Пилипчук О.О.</i> СМЕРТНА КАРА В АНТРОПОЛОГО-ПОЗИТИВНІЙ ШКОЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	324
<i>Пилипчук О.Я.</i> Е. ЧАРГАФФ ПРО ІНЖЕНЕРІЮ МОЛЕКУЛЯРНОГО КОШМАРУ.....	327
<i>Підкошаная О.М.</i> М.С. СТРЕЛЕЦЬКИЙ (1885–1967) ЯК ЗАСНОВНИК ШКОЛИ МЕТАЛОБУДІВНИЦТВА.....	332
<i>Rahimli R.</i> CAUCASIAN NATION'S INTEGRATION ISSUES.....	334
<i>Сак С.І.</i> ЛЕВ ДАВИДОВИЧ ЛАНДАУ – НАЙВИДАТНІШИЙ ФІЗИК СВОГО ЧАСУ.....	336
<i>Салата Г.В.</i> АСИМЕТРИЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА Л.Д. ПРОСКУРЯКОВА (1858–1926): НОТАТКИ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ.....	338
<i>Сандурська О.В.</i> ДЖАРИЛГАЦЬКИЙ МАЯК – УКРАЇНСЬКА ПАМ'ЯТКА ІЗ ФРАНЦУЗЬКИМ КОРИННЯМ.....	340
<i>Скляр В.М.</i> ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ» НА КАФЕДРІ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ.....	341
<i>Страйгородська Л.І.</i> ВНЕСОК СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	343

Татарчук В.В. СПРОБИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ АВІАЦІЙНОГО НАПРЯМКУ ОСВІТИ В КИЇВСЬКОМУ ПОЛІТЕХНІЧНОМУ ІНСТИТУТІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ (квітень – грудень 1918 р.).....	345
Тверитникова О.Є. ІНСТИТУЦІЙНЕ І ТЕМАТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОЇ ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ НАН УКРАЇНИ.....	347
Товкун Л.П. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ГІГІЄНИ ПРАЦІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ОТРУТОХІМІКАТИВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УКРАЇНІ У 20-30 рр. ХХ ст.....	349
Ferković K. LOW-VOLTAGE MEASUREMENTS WITH DIGITAL MULTIMETER HP3458A.....	351
Фесовець О.Р. ІНЖЕНЕР В.О. СОКОВИЧ ЯК ПРАКТИК ТА ТЕОРЕТИК ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У ВІЙНАХ першої половини ХХ ст.....	353
Чумак Ю.В. РОЗРОБЛЕННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ОЧИЩЕННЯ ВОДНО-СПИРТОВИХ СУМІШЕЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	357
Шафиев Н. КООРДИНАЦІЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНИЦИАТИВ В ДИАСПОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	359
Шевченко В.Ф. СЕЛЯНСТВО – ГОЛОВНА РУШІЙНА СИЛА УКРАЇНІЗАЦІЇ ЯК ПРИНЦИПУ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	360
Шендеровський В.А. МІКРОБІОЛОГ ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНСЬКИЙ (зі спогадів Сергія Виноградського).....	363
Shukurova G. INTERNATIONAL RELATIONS OF THE NEW AZERBAIJAN PARTY.....	365
Юрчак Е.В. ДОКТОР СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК Л.Д. ЮРЧАК – ЯСКРАВІЙ ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ АЛЕЛОПАТИЧНОЇ ШКОЛИ.....	367
Uysal Gümrah, Almalı Sevgi Esen. SOME WEIGHTED APPROXIMATION RESULTS BY NONLINEAR MULTIVARIATE SINGULAR INTEGRAL OPERATORS.....	369
Янін В.А. ДИТИНСТВО ТА ЮНАЦТВО КОНСТРУКТОРА Л.С. ЛЕБЕДЯНСЬКОГО.....	377

СЕКЦІЯ 3

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ

Березівська Л.Д., Зозуля С.М., Лобановська І.Г., Хемчян І.І. СИСТЕМА БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	379
Бондур Т.О. ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС «ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК БРОКГАУЗА І ЕФРОНА» В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ.....	381
Бородай І.С. НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА НААН В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ХХІ ст.: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	383
Бородін С.В. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ ЯК СКЛАДОВА ЗРОСТАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ЯКОСТІ	

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО КОРИСТУВАЧІВ ННСГБ НААН.....	ОБСЛУГОВУВАННЯ 385
<i>Бородін С.В.</i> СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ННСГБ НААН НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ Hi-Tech.....	387
<i>Вергунов В.А.</i> ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІ ЗВИТЯГИ ДИРЕКТОРА ЦНСГБ В.А. ЛЕБЕДИНСЬКОГО У 20-х та першій половині 30-х рр. ХХ ст.....	390
<i>Вергунов В.А.</i> ПРОФЕСОР О.Ф. КОРНЄЄВ – ДИРЕКТОР ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У 1935–1941 ТА 1944–1964 рр.: ВІХИ БІОГРАФІЇ.....	395
<i>Галицька С.В.</i> КЛАСИФІКАЦІЙНА МОВА ЯК ЗАСІБ ТЕМАТИЧНОГО ПОШУКУ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ.....	400
<i>Головащук А.М.</i> ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА...	402
<i>Гордієнко А.І.</i> РОЛЬ ТА МІСЦЕ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ЮНОГО ПОКОЛІННЯ.....	404
<i>Завадська Н.В.</i> НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЖИТОМИРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРОЕКОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	406
<i>Капралюк О.В.</i> НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕРЕЖІ АГРАРНИХ БІБЛІОТЕК.....	409
<i>Каргіна О.В.</i> АГРАРНИЙ НАУЦІ – ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ.....	411
<i>Кашичанова Т.В.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОБМІННОГО ФОНДУ ННСГБ НААН.....	414
<i>Коломієць Н.Д.</i> 100 РОКІВ КОМПЛЕКТУВАННЮ ННСГБ НААН.....	416
<i>Красікова-Григоріс О.Ю.</i> ВІДДІЛ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ЯК ЦІЛІСНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ННСГБ НААН.....	418
<i>Лазарєва В.Т.</i> КАЛЕНДАР ЗНАМЕННИХ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ННСГБ НААН.....	419
<i>Медвідь Т.С.</i> СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ.....	422
<i>Ниженник С.В.</i> КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ У ФОНДІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА.....	424
<i>Нинько П.І., Бачкала О.В.</i> ВИДИ НАУКОВОГО РЕФЕРУВАННЯ.....	426
<i>Орешина Н.В.</i> ПІДТРИМКА ЕЛЕКТРОННОЇ ВЕРСІЇ РОЗДІЛІВ РУБРИКАТОРА НБУВ В АКТУАЛЬНОМУ СТАНІ.....	427
<i>Павлюх М.В.</i> ПОЛЬСЬКОМОВНА КОЛЕКЦІЯ ФОНДУ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНАУ ЯК ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДУБЛЯНСЬКОГО НАУКОВОГО ОСЕРЕДКУ: АНАЛІЗ ТА КІЛЬКІСНИЙ ОПИС.....	429
<i>Пашиківська О.А.</i> ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ НААН: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА.....	431
<i>Підгайна Т.М.</i> АРХІВНИЙ ФОНД ДП «ІНФОРМАГРОПРОМ» ЯК СКЛАДОВА НАУКОВОГО АРХІВУ ННСГБ НААН.....	434
<i>Пирумова Л.Н.</i> ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АГРАРНОЙ НАУКИ В РОССИИ.....	435

<i>Рижих О.П.</i> ВНЕСОК НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА «АСКАНІЯ-НОВА» У СПРАВУ ОХОРОНИ ПРИРОДИ.....	438
<i>Романчук Л.О.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ І ВИРОБНИЦТВА НА СТОРІНКАХ РЖ «АПК УКРАЇНИ».....	440
<i>Рудзський Л.З. Кузнєцов О.Ю. Марченко Т.М.</i> МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ.....	444
<i>Сідько Л.К.</i> БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНО-НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ ВИШУ.....	445
<i>Татарчук Л.М.</i> ОЦИФРУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ ННСГБ НААН: СУЧАСНІ ПІДХОДИ, РІШЕННЯ, НАДІЙНІСТЬ.....	447
<i>Товмаченко В.М.</i> ОРГАНІЧНЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ННСГБ НААН.....	449
<i>Щербина І.Ю.</i> БІБЛІОТЕКА ім. РЕРІХА – СКЛАДОВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ СОЛОМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА.....	452
<i>Щиголь Г.С.</i> КУРСИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НАУКОВИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ БІБЛІОТЕК.....	455

СЕКЦІЯ 4

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

<i>Бєлова О.І.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОНСАЛТИНГ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ.....	459
<i>Білявський Ю.В.</i> ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН БЕЗЗМІННОГО ПОСІВУ ОЗИМОГО ЖИТА.....	462
<i>Відомська З.О.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	464
<i>Воловик Л.М.</i> ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ: ДЕГРАДАЦІЯ І ЗАБРУДНЕННЯ.....	466
<i>Гангур В.В., Гангур Ю.М.</i> ПРОДУКТИВНІСТЬ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В КОРОТКОРОТАЦІЙНІЙ СІВОЗМІНІ ЗАЛЕЖНО ВІД СИСТЕМИ УДОБРЕННЯ.....	468
<i>Демиденко О.В.</i> ЕНЕРГОКОНВЕРСІЯ ОРГАНІЧНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ ТА ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВА В АПК ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	470
<i>Дмитрик П.М.</i> ПРОДУКТИВНІСТЬ ПОСІВІВ <i>FOENICULUM VULGARE MIL.</i> ЗАЛЕЖНО ВІД СПОСОБІВ ПІДГОТОВКИ НАСІННЯ ДО СІВБИ НА ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТИХ ПОВЕРХНЕВО-ОГЛЕСНИХ ҐРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ.....	472
<i>Дмитрик П.М., Кудла Ю.М.</i> ПРОДУКТИВНІСТЬ ЕХІНАЦЕЇ ПУРПУРОВОЇ <i>ESCHINACEA PURPUREA (L.) MOENCH.</i> НА ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТИХ ҐРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ.....	473
<i>Дмитрик П.М., Сердюченко І.І.</i> ВПЛИВ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРІВ НА ФОРМУВАННЯ УРОЖАЮ ГІСОПУ ЛІКАРСЬКОГО <i>HYSSOPUS OFFICINALIS L.</i> ЗА ВИРОЩУВАННЯ НА ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТИХ ҐРУНТАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ.....	475
<i>Карбівська У.М., Соловей Г.М.</i> ВПЛИВ БАГАТОРІЧНИХ ТРАВ НА ПОКАЗНИКИ РОДЮЧОСТІ ДЕРНОВО-ПІДЗОЛИСТОГО ҐРУНТУ.....	476

<i>Карбівська У.М., Турак Ю.О., Бриняк І.І.</i> СУЧАСНИЙ СТАН КОРМОВИРОБНИЦТВА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	478
<i>Кернасюк Ю.В.</i> НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СТЕПОВІЙ ЗОНІ.....	479
<i>Козлова О.І., Мерінець К.С.</i> ОСНОВНА ПРОБЛЕМА ВТРАТ ЗАГАЛЬНОГО ГУМУСУ ПІД ЧАС СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ҐРУНТІВ.....	481
<i>Кохан А.В., Глущенко Л.Д., Гангур В.В.</i> ДИНАМІКА БІОГЕННИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ЧОРНОЗЕМІ ТИПОВОМУ ЗА ВПЛИВУ ПРИРОДНИХ І АНТРОПОГЕННИХ ФАКТОРІВ.....	483
<i>Крикунова О.В., Карпук Л.М., Павліченко А.А.</i> ЗБАЛАНСОВАНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРОСФЕРИ.....	485
<i>Кучер А.В.</i> НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ҐРУНТІВ.....	486
<i>Мазуренко О.В.</i> КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....	488
<i>Мамрай В.В.</i> АГРОТЕХНІЧНІ ЗАХОДИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ЗМЕНШЕННЮ РОЗВИТКУ ТВЕРДОЇ САЖКИ (<i>TILLETIA CARIES TUL.</i>) НА ПШЕНИЦІ.....	490
<i>Марченко Т.Ю., Глушко Т.В., Сова Р.С.</i> ЯКІСТЬ ЗЕРНА ГІБРИДІВ КУКУРУДЗИ ЗАЛЕЖНО ВІД ОБРОБКИ РОСЛИН КОМПЛЕКСНИМИ МІКРОДОБРИВАМИ В УМОВАХ ЗРОШЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....	492
<i>Ноль О.С.</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	494
<i>Онїко Т.А.</i> АГРОПРОМИСЛОВІ КЛАСТЕРИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ.....	495
<i>Панасенко Г.В.</i> ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САДІВНИЦТВА.....	497
<i>Позняк О.В.</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОВОЧІВНИЦТВА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	499
<i>Позняк О.В., Чабан Л.В.</i> СТВОРЕННЯ СОРТІВ МАЛОПОШИРЕНИХ ВИДІВ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН НА ДС «МАЯК» ІОБ НААН: ДОСЯГНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	501
<i>Поліщук К.В.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ ВЕГЕТАЦІЙНИХ ДОСЛІДІВ З РЕГУЛЬОВАНИМ ВОДНИМ РЕЖИМОМ ҐРУНТУ.....	503
<i>Приходько Т.М., Юрченко Л.І.</i> ЕКОЛОГІЧНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ.....	505
<i>Радченко О.Д.</i> НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПІДТРИМКИ.....	507
<i>Сергєєва Н.В.</i> НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОБЛІКУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ.....	509
<i>Сігалова І.О., Присяжнюк Л.М., Іваницька А.П.</i> ВПЛИВ ТЕХНОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА СУЧАСНИЙ СТАН СЕЛІТЕБНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	511
<i>Скуфінський О.І., Каменищук Б.Д.</i> ІНТЕГРОВАНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАХИСТУ КОРМОВИХ КУЛЬТУР.....	513
<i>Столярчук Н.М.</i> РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ ЛІЦЕНЗІЯМИ.....	515
<i>Таран Р.Ю.</i> ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ТРАНСПОРТУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	516

<i>Ткалич Ю.В., Позняк О.В.</i> ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОЛІПШЕННЯ НІЖИНСЬКОГО МІСЦЕВОГО ОГІРКА НА ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ «МАЯК» ІОБ НААН.....	519
<i>Хименко Н.Л., Гребенюк Л.Ф.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	521
<i>Шевченко С.М., Швець Н.В., Даценко І.М.</i> БІОЛОГІЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ АГРОФІЗИЧНОГО ТА ЕНЕРГЕТИЧНОГО РЕЖИМІВ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ЯРИХ КУЛЬТУР.....	523
<i>Шевченко С.М., Шевченко О.М., Онищенко Р.О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ГЕРБОКРИТИЧНИХ ПЕРІОДІВ І ФІТОЦЕНОТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР.....	526
<i>Шевченко С.М., Шевченко О.М., Феленко В.В.</i> ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗМІЩЕННЯ ПОСІВІВ ЗА ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО РИНКУ В УМОВАХ СТЕПОВОЇ ЗОНИ.....	528
<i>Шувар І.А., Бойко І.Є., Борисович М.М.</i> ЗЕМЛЕРОБСЬКА НАУКА – ОСНОВА НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ АГРОНОМІВ.....	530
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	532

Наукове видання

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

XII Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів

*ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ*

м. Київ, 19 травня 2017 р.

**Відповідальні за випуск, комп'ютерна верстка, оригінал макет
к.і.н. А.С. Білоцерківська, к.і.н. М.М. Давиденко**

**Бібліографічне редагування
Л.А. Кириленко**

Формат 60×84/16. Тираж 300 пр. Ум. друк. арк. 35,8. Зам. № 317

Видавець і виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»

03150, Київ, вул. Предславинська, 28

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.